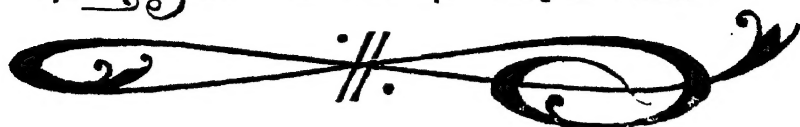

భర్తృహరి సుభాషితము.

సంస్కృతవ్యాఖ్యానాంధ్రవద్యటికాతాత్పర్య
సహితము.

చెన్నపురి:

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారిచే.

ప్రకటితము.

All Rights Reserved.

1926.

Printed at
THE "VAVILLA" PRESS
MADRAS—1926.

సీ తి క.

సుభాషితత్రిశతి యనుపేరుగల యీనీతిగ్రంథమును భర్తృహరి యనుపేరుగల యోగీశ్వరుడు రచించెనని ప్రతీతికలదు. ఈత్రిశతికి వ్యాఖ్యానముగలది యిన్న యేమియు భర్తృహరియే యని నట్లే చెప్పినాడు. ఈ భర్తృహరి యొక్క యోగీశ్వరుడు స్వప్నముగాఁ జెప్పఁ గుదురదు. కాళిదాసాద్వికృతలను బోషించిన విక్రమార్కునకు భర్తృహరి యనుపేరుగల యొకడు కలఁడని విక్రమార్కుకథలందు వివరించుచున్నది. పాణినీయవ్యాకరణమున త్రిపాదికి వివరణమును, వాక్యపదీయమును రచించుచున్న భర్తృహరి యొకడుకలఁడు. భర్తృహరి నిర్వేదనాటకమునఁ బ్రస్తుతుఁడగు భర్తృహరి యొకడు గలఁడు. వీరందఱు వేర్వేలు పురుషులౌ, లేక యొక్కరే యెఱుంగరాదు. విక్రమార్కునిపేరుగల యీకృతికర్త యగునని యాతఁడు, క్రీ. పూ. ప్రథమ శతాబ్దినాఁటి నాఁడగును. మొదటికా విక్రమార్కునిఁగూర్చియే పలు దగవులున్నవి. కొందఱు శూద్రకునికే విక్రమార్కుఁడని నామాంతరముచున్నారు. అనిశ్చితములయిన కవిదేశకాలములఁగూర్చి చర్చయింకఁజాలును.

భర్తృహరి యీత్రిశతికి సంధాతమాత్రమేకాని రచయిత కాఁడని కొందఱుచున్నారు. ఈత్రిశతిలోని శ్లోకములు పెక్కులు భాసనాటకాదులందుఁ గానవచ్చుచున్నవి. గావున నట్లనుట యుక్తముగాఁ దోచుచున్నది. కొన్ని శ్లోకముల నితరగ్రంథములనుండి సంధానించి మఱికొన్నింటి నాతఁడు రచించి యీత్రిశతిని గూర్చియుండవచ్చును.

ఇందలి శ్లోకములన్నియు ననుభవజ్ఞానముతోఁ జెప్పినట్లు చులుకు మని హృదయమున సూటిగా నాటఁదగినంత విషయపౌష్కల్యముగలిగి పాఠకులచిత్తమును సంస్కరింపఁజాలినవై యున్నవి. నీతిశతకము కామందకీయాది నీతిగ్రంథములసాగ మనఁదగియున్నది. శృంగారశతక

మమరుకాది శృంగారగ్రంథములకుఁ దీసిపోవనిది. వైరాగ్యశతకము, శాంతరసజ్వాలలను గ్రక్కుచు సంసారాంధకారమునఁ గొట్టుకాడు చుండువారికి వెలుగు నొసఁగుచున్నది. శృంగారగసము చిప్పిలునట్లు శృంగారశతకము రచించినవాడే సంసారులనందఱను సన్న్యాసులఁగాఁ జేయఁజాలునంత శక్తిగల వైరాగ్యశతకమునుగూడ రచించిన వాడగుట యబ్బురమే యగును!

గీ. యతి విటుఁడుగాకపోవుటె ట్లప్తదీయ
కావ్యవైరాగ్యవర్ణనాకర్ణనమున
విటుఁడు యతిగాకపోరాదు వెన మదీయ
కావ్యశృంగారవర్ణనాకర్ణనమున.

అను సంకసాల నృసింహకవిపద్య మిప్పట్లున స్మరింపఁదగినదిగా నున్నది. ఇంతకును నీతిశత సంధానగ్రంథమనువాద మొకటి కలదు గదా!

ఏతద్గ్రంథగౌరవమును దెలుపుట కీశ్లోకమొక్కటి చాలును:—

శ్లో. న ధ్యాతం పద మీశ్వరస్య విధివ త్సంసారవిచ్ఛిత్తయే
స్వర్గద్వారకపాటపాటనపటర్ధరోసి నోపాస్థితః,
నారీషీనపయోధరోదుయుగళి స్వప్నేషి నాలింగితా
మాతః కేవలమేవ యోవనవనచ్ఛేదే కుతారా వయమ్.

నానాదేశములందు నానాభాషలలోని కీత్రిశత పరివర్తితము నది. తెలుఁగునను దీనిని బలువురు పరివర్తించిరి. అందు ముఖ్యులు ముద్దురు. మహాపాథ్యాయ బిరుదాంకుఁడగు నెలకూచి బాలసరస్వతియు, ఏనుఁగు లక్షణకవియు, పుష్పగిరి తిప్పకవియు, ఎలకూచి బాలసరస్వతిని జటప్రోలు సంస్థానాధీశ్వరుఁడగు సురభిమల్లభూపాలున కంకితముగా మల్లభూపాలీయ మనుపేర దీనిఁ దెనిగించెను. “సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ, సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా” అని ప్రతిపద్యముచివరను కృతిపతిసంబోధనము చేర్చుటచే నాతఁడు చిన్ని శ్లోకమును దెలిగించుటకుఁగూడ వృత్తమును బెట్టవలసివచ్చుట, పెద్ద శ్లోకములఁ దెలిగించుటలో సరిపోదగినవృత్తములొక గడపటిచరణమును గోల్పోవలసివచ్చుట యను నసౌకర్యమునకుఁ బాల్పడెను. కావున నాతని తెలిగింపు కొన్ని పట్టుల లక్షణకవికృతికి వేర్పడుచున్నది. ప్రశ

స్తతరముగా సీత్రశతని దెలిగించిన లక్షణకవి రామేశ్వరమాహాత్యదు
లగు నితరకృతులగుడ గొన్నింటి రచించినాడుగాని వానిలోనికవిత
బాలసరస్వతి చంద్రికాపరిణయదికృతులలోని కవితకు మిక్కిలియుం
దీసిపోవునదిగానే యున్నది. లక్షణకవికృతులలో సీత్రశతతెలిగింపే
మిక్కిలి యింపయినదై సుప్రఖ్యాతమయి యున్నది. పుష్పగిరి తిమ్మ
కవియు ససుభాషితశ్రీశతని దెలిగించినాడటకాని మాకు సీతశత
కము మాత్రమే చీకూటినది. రసికు లీయాంధ్రకపుల రచనాభేదము
లను సవివర్ణముగా జవచూడగల్గుటకై మేమిమూడు దెలిగింపు
లనుగూడ సవముగా ముద్రింపదలచుతిమిగాని తిమ్మకవికృతి సమగ్ర
ముగా దొరకకపోవుటచే దొరకైన సీతశతకమాత్రము నిందు ముద్రింప
వలసినవార మయితిమి. బాలసరస్వతికృతిని సమగ్రముగా నిందు
జేర్చితిమి. సహృదయులు కవితాగుణములను జర్పించుకొందురు.

ఆంధ్ర దేశీయుడును బహుగ్రంథవ్యాఖ్యాతయునగు రామ
చంద్రబుధేంద్రుని సంస్కృతవ్యాఖ్యానమును, దెలుగు టీకాతాత్పర్య
మునుగూడ నిందు జేర్చితిమి.

ఇట్టి గ్రంథములపట్ల నాంధ్రలోకము చూపునాదరమే మాపరి
శ్రమకు పరిపోషకమగునని ప్రతీక్షించుచున్నాము.

కండయాళ్వట,
చెన్నపురి.
26-1-26.

ఇట్లు,
వావిళ్ల. రామస్వామికాస్తులు అండ్ సన్స్.

విషయ సూచిక.

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
౧. నీతి శతకము.		5 దుష్టిరక్తవర్ణనము	236
1 మూర్ఖపద్ధతి	4	6 ఋతువర్ణనము	250
2 విద్యుత్పద్ధతి	19	౨. వైరాగ్యశతకము.	
3 కార్యపద్ధతి	34	1 తృష్ణాదూషణము	278
4 ఆరపద్ధతి	47	2 విషయపరిత్యాగవిడంబనము	292
5 దుర్జనపద్ధతి	61	3 యాష్టాదైన్యదూషణము	306
6 సుజనపద్ధతి	73	4 భోగానైర్భవర్ణనము	323
7 పరోపకారపద్ధతి	89	5 కాలమహిమానుషవర్ణనము	338
8 ధైర్యపద్ధతి	108	6 యతిన్యపతిసంవాదవర్ణనము	355
9 దైవపద్ధతి	114	7 మనస్సంబోధననియమనము	368
10 కర్తవ్యపద్ధతి	126	8 నిత్యానిత్యవస్తువిచారము	382
౨. శృంగారశతకము.		9 శివార్చనము	395
1 శ్రీప్రశంసా	141	10 అనధూతచర్య	409
2 సంభోగవర్ణనము	169	1 మల్లభూపాలీయము	423
3 కామినీగర్హణము	199	2 పుష్పగిరిమృకవికృత సీతిశతకము	467
4 సువిరక్తవర్ణనము	233		

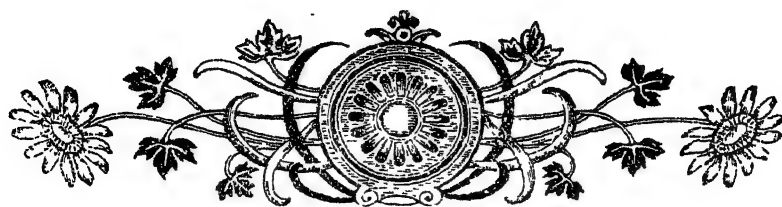
జ్ఞో క సూ చి క.

జ్ఞో కము.	పుట.	జ్ఞో కము.	పుట.	జ్ఞో కము.	పుట.
ఆకరుణత్వం	61	ఆవాసః కిలికిచ్చితస్య	252	కాన్తాకటాక్ష	107
అగ్రే గీతం	376	ఆవాసః క్రియతాం	195	కాన్తే త్యుత్పల	199
అచాఛ్చచ్చదన్దన	257	ఆకా నామ	291	కామినీకాయ	214
అజానక్	302	ఆసంసారాత్	395	కిం వేదైః	382
అజ్ఞస్సృఖ	6	ఆసారేణ	266	కిం కన్దాః	313
అదర్శనే	171	ఇతః స్వపితి	96	కిం గలేన	231
అధిగతపరమార్థాన్	23	ఇతో విద్యుద్	264	కి మిహ	196
అవసర సఖే	211	ఇద మనుచిత	177	కుజుక్కుమపజ్కు	153
అభిమత	308	ఇమే తారుణ్యశ్రీ	166	కుసుమ	39
అభుక్తాయాం	364	ఇయం బాలా	226	కృచ్ఛేణ	332
అమోహం ప్రాణానాం	284	ఇహపి	216	క్రిమికుల	14
అమృణీవన	24	ఉతాశం	281	కృశాకాణః	245
అయ మమృత	121	ఉద్భాసితాఘల	70	కేయా రాణి	25
అర్థానా మిశిషే	357	ఉద్వృత్తః	161	కేశా స్సంయమినః	157
అర్థం సప్తా	268	ఉన్మత్త	242	కేశా నాకులయక్	275
అపశ్యం యాతార శ్చిర	294	ఉన్మిల్త్	209	కాశీనం	469
అస్మీమహి	361	ఉపరి ఘనం	262	కవచి త్స్పృశ్యే	105
అసారాః	190	ఉరసి	175	కవచి త్సక్రూ	145
అసూచీసంచారే	265	ఏ కాశీ	406	క్షణం బాలా	354
ఆక్రాంతం	325	ఏతో రాగిషు	301	క్షాన్తం న	285
ఆజ్ఞా కీర్తిః	59	ఏతస్మాద్	371	క్షాన్తి క్షేప్	28
అదిత్యస్య	241	ఏతాశ్చుల్ద్	151	క్షీరే నాత్మ	95
అధివ్యాధి	326	ఏతే సత్పురుషాః	92	క్షుతామోఽసి	34
అమోలిత	176	ఇత్యర్థస్య	112	ఖల్వాటో	118
ఆయుః కల్లోల	330	కదర్థిత స్యాపి	108	ఖలొల్లాపా	283
ఆయు ర్ద్వంద్వశతం	352	కదా వారాణస్యా	403	గజాతరక్త	311
అరమృగుర్వీ	71	కరే క్లాఘ్య స్త్రాగః	77	గజాతీక	418
అవర్జః	208	క త్చమృతి	221		

శ్లోకము.	పుట.	శ్లోకము.	పుట.	శ్లోకము.	పుట.
గజభుజస్థ	119	దురారాధ్య	390	పాపశ్రీ	251
గాత్రం సంకుచితం	385	దుర్జనః	62	పాపాన్నివారయతి	93
గుణప దగుణ	131	దైవేన	124	పుణ్య గ్రామే	309
గురుణా	164	దౌర్జన్యైశ్చ	50	పుణ్యైర్దూల	314
చండాలః కి మయం	416	ద్రష్టవ్యేషు	149	ప్రణయమధురా	167
చుమ్మన్తో	274	ధన్యానాం	297	ప్రథితః	255
మాడ్చోత్తంశిత	278	ధన్యాస్త నీవ	223	ప్రదానం	3
చేత శ్చిన్తయ	374	న సంసారో	292	ప్రసహ్య	7
భిన్నోఽపి	112	న కశ్చి చ్చుష్టి	67	ప్రాజ్ఞా మేతి	173
జయన్తి	33	న గమ్యో	218	ప్రాణాఘాతా	78
జల్పన్తి	211	న ధ్యాతం	344	ప్రాపాః శ్రీయః	377
జాడ్యం ప్రీమతి	63	న నటా న టా	362	ప్రారభ్యతే న భలు	104
జాడ్యం ధియో	31	నమస్యామో	126	ప్రియసఖ	122
జాతః కూర్మః	97	నమ్రత్యే	87	ప్రియాన్యాయ్యా	82
జాతి ర్యాతు	47	నాభ్యస్తా ప్రతి	346	ప్రద్యతాన్వి	272
వాక్యస్థాయ	219	నామృతం	202	ఫలం స్వేచ్ఛా	316
జీర్ణా నీవ	398	నిష్ఠస్థ సీతి	106	ఫల మల	360
తపస్యస్తః	389	నివృత్తా	289	బాలే లీలా	225
తరుణీ శైవజా	260	నూనం హి	155	బోధారో	4
తస్మా దవస్త	379	నూన మాజ్ఞా	156	బ్రహ్మజ్ఞాన	296
తస్యోః ప్రసా	165	నేతా యస్య	114	బ్రహ్మజ్ఞా	410
తావ దేవ	236	నై వాకృతిః	134	బ్రహ్మయేన	127
తావ దే వామృత	202	నో సత్వేన	205	బ్రహ్మహ్వైది	336
తావ న్నహత్వం	243	పద్మాకరం	91	భక్తిర్భవే	378
తుక్తం వేత్	305	పరిగతపరమార్థాక్	23	భగ్నాశస్య	116
తృప్తా తమ్య	304	పరిక్షీణః	55	భవన్తి	89
తృప్త్యాం చిన్తి	99	పరిభ్రమసి	370	భిక్షాశనం	298
త్వం రాజా	355	పరిమలభృతో	250	భిక్షాశీ జన	414
దాక్షిణ్యం	30	పరిప ర్తిని	38	భిక్షాహార	321
దానం భోగో	52	పరేషాం	368	భీమం వనం	136
దిక్కూలాద్య	2	పాణిః పాత్రం	420	భోగా న భుక్తా	287
దిశ వన	188	పాణిం పాత్రయ	407	భోగా భంగుర	334
దీనాదీనముఖైః	306	పాతాల మావిశసి	381		

శ్లోకము.	పుట.	శ్లోకము.	పుట.	శ్లోకము.	పుట.
భోగా మేఘ	329	యదేతత్సర్వేషు	208	విద్యా నాధిగతా	349
భోగా ముక్త	328	యదేతత్సర్వచ్యవం	397	విద్యా నామ	27
భోగే రోగ	323	యథాతా నిజ	60	విషది ధైర్య	76
భృంతం దేశ	280	య స్యాస్తి విత్తం	49	విఫలవృద్ధయై	363
భూచాతుర్యాత్	143	యావత్సర్వస్థ మిదం	337	వియ దుపచిత	261
మణి క్యాణోల్లింఘి	53	యా సాధూం శ్చ	128	విరమత	232
మజ్జత్సమ్మసి	135	యే పర్తవే	318	విరమ విరమా	123
మత్తేభేతుమ్మ	239	యే సంతోష	319	విరహేఽసి	230
మధు లిప్తతి	222	రత్నై ర్నహాన్	108	విశ్రమ్య విశ్రమ్య	169
మధురయం	251	రమ్యం హర్మ్యతలం	394	విశ్వామిత్ర	248
మనసి పచసి	101	రమ్య శ్చప్త	393	విస్తరితం	213
మహీ రమ్య శయ్యా	413	రాగ స్యాగార	180	వేశ్యాఽసౌ	221
మహేశ్వరే	400	రాజం ప్రృష్టా	179	వ్యాప్తిర	333
మాత రేదసి	421	రాజా దుఘటసి	56	వ్యాధిరేణ	215
మాత రత్న	411	రాత్రిః సైవ	343	వ్యాఖం బాల	10
మాత్సర్య	191	రే కన్తర్వ	228	శక్యో వారయితుం	18
మానే హ్లాయసి	391	లభేత సికతాను	8	శంభుష్టయంభు	139
మాలతి శిరసి	172	లాక్ష్మాలచాలన	37	శశీ చివన	66
ముఖేన చప్త	163	లీలావతీసాం	206	శాస్త్రజ్ఞోఽపి	244
ముగ్ధ భానుమతా	159	లోభ శ్చేదగుణేన	65	శాస్త్రోపస్కృత	19
మృగమీన	72	వక్త్రం చప్త	146	శిర శ్చార్ద్రం	16
మృత్విణ్ణో	366	పచసి భవతి	237	శుభ్రం సద్	129
మోహం మాగ్ధయ	372	పనే రణే	136	శృంగారదుమ	182
మానా మ్దాకః	62	పయం యేభ్యో	351	శ్రోత్రం శ్రుతే	90
యస్మిన్మేల్	86	పయ మిహ	359	సంసార తప	187
యతో మేరుః	384	పరం త్సూ	109	సంసారేఽస్తి	184
యత్రానేకః	340	పరం ప్రాణో	48	సంసారే స్వప్నసారే	193
యథా కర్మక	117	పర్ణం సితం	386	స జాతః	367
య దచేతనోఽసి	45	పలిభి ర్ముఖ	288	సతి ప్రదీపే	160
యదా కింఞ్చి	13	పహతి భువన	42	సత్యం జనా	198
యదామేరు	384	పహ్ని ప్రస్థ	110	సత్యాన్యతా చ	57
య దాసీ దక్షానం	235	వాఙ్మన సజ్జన	73	సంతప్తాయసి	85
యదా యోగాభ్యాస	233	వితీరే సర్వస్వే	402	స త్స్థస్యోఽసి	40

శ్లోకము.	పుట.	శ్లోకము.	పుట.	శ్లోకము.	పుట.
స్వార్థే తావ	241	స్మృతి తావ	120	స్మృతా భవతి	201
స పరప్రతారశో	233	స్తనౌ మాస	299	ప్రజోహృద్యా	258
సంపత్స మహతాం	81	స్త్రీమద్రాం	246	స్వపరప్రతారశో	238
సహకారకుసుమ	256	స్థాల్యాం	132	స్వల్పస్వాయు	36
సా రమ్య	338	స్వాత్వా గాక్ష్యైః	405	స్వాయత్త	12
సింహః శివ రషి	46	స్మరత్ స్వరజ్యో	401	హర్తు ర్యాతి	21
సింధాధ్యసిత	185	స్థితం కింఞ్చిదుగం	148	హింసాకూచ్య	417
సుధాశభా	259	స్థితేన భావేన	141	హేమనే వధి	270

శ్రీ రస్తు. భర్తృహరిసుభాషితము

నీతి శతకము.

వ్యాఖ్యాన పీఠిక.

స్వదేహం రఘునందనాక్షి సరసీజాతవ్యయా మద్వయా
చందానంద మరందబిందు లహరీ సంగోహ నివృద్ధిసీమ,
య త్రేష్టిరజాతప స్తునిమనోబుద్ధం కృతస్వాత్మయం
కాఞ్చి త్తున్దిలతా మవినత పరానందావబోధోదయాత్.

శ్రీమాం స్త్రైలింగదేశే న జయతి విబుధశ్రేణి కోటిర కోటి
కోటి మాణిక్యభూతాగణితగుణగణోఽఖిష్టపాష్టిత్యకౌఞ్డిః
ధీరః శాన్తిలింగోత్రః సకలకవిమలాష్టాది సూక్తిప్రవీణో
వీణోదాహర్య విద్యా విపరణ నిపుణో రామచంద్రో బుధేంద్రః.

వేదాంతోదంత చింతా మతమత చతురే, కాంతరే కామతర్కం
తర్కం చాతర్కయ ద్యుః, ఫణిపతివచసాం సార మాదత్త, యోగే
యో గేయః, సాంఖ్యసంఖ్యాగమసమయ విధా వ ప్యులం, తన్త్రవిద్యా
విద్ యో, యామిన్యధీశః స్ఫురతి నిరుపమో పశ్చపంశామ్పురాణో.

విప్రే గాఘాతపూర్వం ఫల మధితపసాఽలమ్మి సూర్యప్రసాదా,
ల్లబ్ధ్వా తస్మాత్ స్వయం తత్ ప్రచురతగజరావహ్నతామహ్ననాశ్శమ్,
హిత్యా మోహం స్యుకాంతా స్యుతివిమలధియా తం నిషే, వ్యాత్తభవోఽయో,
మోగీంద్రో భర్తృహర్యావ్యయ ఇహ కరుణేఽద్యాపి విద్యావిలాసమ్.

సోఽహ మేతత్ప్రణీతాయాః సుభాషితకృతేః కృతీ
కుర్వే సహృదయానన్దన్యాఖ్యాం వ్యాఖ్యం సతాం మచే.

వ్యాకుర్వన్తి నిబద్ధగౌరవభయా నైవ స్ఫుటం యుక్తిభి
త్యే తేఽన్యేత్యజనప్రతారణపరాః, కా నైపుణీ వా తతః?
నైఖర్యా వచసాం కపీశహృదయం ప్రఖ్యాపయ స్వస్వయ
ద్వా రై వాహ మి మాఖిలం ప్రవివృణో మ్యుక్తిప్రబోజ్జిమ్మితమ్.

ఇమా భిలు తప్తభవా నశేషనిశేషసారపారదృశ్యా విశ్వాతిశాయిగుణగోమాచ
తారో భర్తృహరినామా మహాయోగీశ్వరో నిజయోగమహిమానుసారేణ కరతలామలకీ
కృతాఖిల విరిఞ్చిప్రహస్న స్త్రుణకణ మివ జగజ్జాల మాలోకయన్ పరమకారుణికో
లోకవ్యవహరపరిజ్ఞానభిన్నా న్నకరణః లోకానుజిఘ్రుత్యయా నీతి శృంగార వైరాగ్య
వర్ణనప్రఖ్యం సుభాషిత త్రిశత్యాఖ్యం కంచిత ప్రబంధం ప్రారంభమాణ ప్రత్నరిపథినిర్వ
న్ధనద్వారా పరిసమాప్తిప్రచయగమనలక్షణం ఫల మాకాసానః శిష్టాచార పరిప్రాప్తి
విశిష్ట పరజ్యోతీరూపేష్టదేవతానమస్కారాకారం మగ్ధభ మాదా నిబధ్నాతి.

— మంగళాచరణము. —

ఆవతారిక. గ్రంథాదిని మంగళాచరణమును జేయుట కవి సంప్రదాయమయి
నందున, 'భర్తృహరి' యనుకవి 'భర్తృహరిసుభాషితము' అనుగ్రంథమును గవించు
బూని మొదట జ్ఞానానందమయుఁడగు సర్వేశ్వరునకు నమస్కరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో.దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నా నస్తచిన్తాత్రిమూర్తయే,

స్వానుభూత్యేకమానాయ నమః శాంతాయ తేజసే.

1

వ్యా.— దిగితి.— దిశః ప్రాచ్యాది దిక్పదేశాః - కాలాః భూతభవిష్య
ద్భర్తృహరూపాః - ఆదిశబ్దసంగ్రహీతాని వస్తుని - తథా చ దిక్కాలా ఆదయో
యేషాం తాని నిర్మలాదీని - తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిః - అన్యథా తేషామప్రా
ధాన్యేన వినాభావే శాస్త్రవిరోధః స్ఫూర్త - తై రనవచ్ఛిన్నా అవశిష్టా - వి
భుత్వా నిత్యత్యాచేకత్వా చ్చ దేశతః కాలతో వస్తుత కాపరిచ్ఛిన్నే త్యర్థః -
అత ఏ వానస్తాఽపిమితా త్రివిధపరిచ్ఛేదకూన్యత్వా దఖణ్డదణ్డాయమా నే త్యర్థః -
ఏతేన నజాతీయ నిజాతీయ స్వగత భేదత్రయ రాహిత్య మథాత్ సూచిత మితి విశ్లే
యమ-ఆన న్దేతి పాతే ఆనన్ద చిచ్ఛబ్దయో ర్వైష్టావై శ్రూయమాణో మాత్ర శబ్దః ప్ర
త్యేకం సంబంధులే - తథా చానన్దమాత్రా ఆనన్దమయీ చిన్తాత్రా జ్ఞానఘనా చ -
చిదేకర నేతి యావత్ - తాదృశీ మూర్తి స్త నైతిత ప్రపాదే త్యర్థః; 'సత్యం
జ్ఞాన మనన్తంబ్రహ్మ.' 'ఏక మే వాద్వితీయం బ్రహ్మ.' 'విజ్ఞాన మానన్దంబ్రహ్మ.' 'ఆనన్దో
బ్రహ్మేతి వ్యతానాన్.' 'ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్.' 'సత్యం జ్ఞాన మనన్తం యో
సానన్దం బ్రహ్మ కేవల మి' త్యాదిత్రైవిష్టృతికదమ్మక మత్ర ప్రమాణ మితి భాషః;
నాత్ర బహువ్రీహి రాశ్రయణీయః, అన్యథా, 'ఇతోఽచి విభక్తా' విధి నమి 'మూ
ర్తిన' ఇతి. స్ఫూర్త; న చ 'వృతీయాదిషు భాషితపుంస్కం పుంవ ద్దాలవ స్యే'తి

పుంసద్భావ ఇతి వాచ్యమ్, మూర్తిశబ్దస్య నియతశ్రీలక్షగత్వే నాభాషితపుంస్క-
త్వాత్ ; తస్మా ద్యథాత్ర త మేవ సాధు మన్తవ్యమ్; భాషితపుంస్కత్వ స్వానిత్య
త్వవివక్షాయా న్దు బహువ్రీహివిహితే తదా న కాఽ ప్యనుపపత్తి రితి సర్వం
సుస్థమ్; తథా స్వానుభూతి రాత్మానుభవ - ఏవ ఏకం ముఖ్య మద్వితీయం చా -
మానం స్వప్రకాశసాధనం - యస్య తస్యై ; స్వయంప్రకాశసంవిద్రావత్వా దస్య
ప్రదీపవత్ స్వపరప్రకాశతయా స్వసాక్షాత్కారే స్వానుభవ ఏన ప్రమాణం, న
ఘటాదే ని చక్షురాదిసామాజికత్వ మితి భావః. ఏతేన పృథ్వివిషయత్వ మేవ న
తు ఫలవిషయత్వ మి త్యవధేయమ్ ; త దుక్త ముచార్హః—

‘స్వబోధో నాన్యబోధేచ్ఛ బోధూపత యాత్మనః,
న దీప స్వాన్యదీపేచ్ఛ యథాస్వాత్మప్రకాశనః.’ ఇతి,

తథా శాస్త్రాయ ఆవిద్యాతత్కార్యసమ్మన్తకూన్యత్వాత్ ప్రసన్నాయ ౨ ‘సిమ్లం
నిష్క్రియం శాస్త్ర మి’ త్యాదిశ్రుతేః, లేజనే జ్యోతీరూపాయ, బ్రహ్మణే, నమః ప్ర
హ్లాభావః, ‘నమః స్వస్తీ’ త్యాదినా చతుర్థి.

ఆత్ర మక్లశాదీని మక్లశమధ్యాని మక్లశానాని శాస్త్రాణి ప్రథమే, వీరపురుషకా
ణ్యాయచ్చత్పురుషకాణి చ భసన్తి, ఆధ్యేతార శ్చ ప్రబక్తారో భవన్తి భగవద్భా
ష్యకారవచనసామాన్యాత్, ‘ఆశీర్మమస్మి’యా చిస్తువిద్వేకోవాఽపి తత్తథా’ మిత్యా
ది దర్శివచనా చ్చాదౌ నమస్కారరూప, మస్తే పరిబ్రహ్మస్వరణలక్షణం చ, మధ్యే
తదుభయాత్మకం చ, మక్లశ మాచరిత మి త్యవగతవ్యమ్; ‘అథ శబ్దానుకాశన మి’
త్యాదౌ సర్వత్ర శాస్త్రారమ్భే మక్లశార్థే నాథశబ్దప్రయోగదర్శనాత్, తస్య తదర్థ
కత్వం చ; ని. ‘మక్లశానన్త రారమ్భ ప్రశ్న కార్తేన్ద్రియ పృథో ఽథ’ త్యభి
ధానాత్;

‘ఓంకార శ్చాథశబ్ద శ్చ ద్వా వేతో బ్రహ్మణః పురా
కర్ణం భిత్వా వినిర్భూతో, లేన మాక్లశికా వుభా’

ఇతి స్మరణా చ్చ; త చ్చ నిర్మమ్మం ప్రాప్సితవనిసమాప్తికామే నావశ్యం కర్తవ్యమ్,
‘వనిసమాప్తికామో మక్లశ మాచరే ది’ త్యనుమిత త్రితి బోధిత కర్తవ్యతాకత్వాత్;
ఆనుమానం చ:—మక్లశం వేదబోధితకర్తవ్యతాక మలాకికావిగతశిష్టాచారవిషయత్వా
త్, దర్శాద్యాచారవ, ది త్యన్వయప్యతిరేకాభ్యామ్. తస్య కారణత్వానిశ్చయాత్
కథ మవశ్యక ర్తవ్యతాకత్వమ్? తథా హి, శబ్దభాష్యాదౌ కృతేఽపి మక్లశే సమాప్తే

రజాతత్వాత్, కిరణావశ్యాదా వక్తృలేఖనీ జాతత్వా ; ఇతి చేత్, సత్వం, క్వచి
ద్విఘ్నబాహుళ్యేన తత్సమసంఖ్యాకమజ్ఞశాభావాత్, క్వచిత్ ప్రాచీనమజ్ఞశ బాహు
ళ్య చ్చ, వ్యత్యయ; ఇ త్యలమతిప్రసజ్జేన.

అత్ర చారుత్వేన యథావద్వస్తువర్ణనాల్ స్వభావోక్తి రలంకారః - 'స్వభా
వోక్తి రసౌ చారు యథావ ద్వస్తువర్ణన' మితి లక్షణాత్. శ్లోకాఖ్య మేతదానా
ప్రభం పృత్రమ్,

‘వచ్చమం లఘు సర్వేషు, సప్తమం ద్విచతుర్థయోః,

గురుపట్నం చ సర్వేషా, మేత ఘోకస్య లక్షణమ్.’ ఇతి వచనాత్.

టీక. దిక్కా... ర్తయే-దిక్=దిక్కు, కాల=కాలము, ఆది=మొదలగువానిచే,
అనవచ్చిన్న=నియమించబడని, (అనఁగా: సర్వకాలములందు సంభట వ్యాపించియున్న
అనుట.) అనంత=అంతములేని, చింతాత్ర=జ్ఞానమే, మూర్తయే=స్వరూపముగాఁగలదియు
(లేక, చింతాత్ర=జ్ఞానమేఅయిన, మూర్తయే=స్వరూపము), స్వా... మానాయ-స్వ=
తనయొక్క, అనుభూతి=అనుభవమే, ఏక=ముఖ్యమయిన, మానాయ=ప్రమాణముగాఁ
గలదియు, శాంతాయ=ప్రసన్నమైనదియు (అగు), లేజనే=జ్యోతికి (అనఁగా. స్వయం
ప్రకాశమగు పరబ్రహ్మనకు), నమః=నమస్కారము.

తా. దేశకాలాది పరినితిలేక జ్ఞానమూత్రస్వరూపమై అనుభవము
చేతనే ఎటుంగఁదగినదై శాంతమయిన జ్యోతిస్స్వరూప పగుసంబ్రహ్మ
మునకు నమస్కారము.

క. అచ్చము దిక్కాలాద్యన

వచ్చిన్నా సంతచిద్ధృః పఘనంబు నిజ

స్వచ్ఛానుభూతిమానము

సచ్ఛాంతము లేజ మే నజస్రముఁ దలఁతున్.

— మూర్తి పద్ధతి. —

అవ. గ్రంథకర్త సీతిశతకమున మూర్తపద్ధతి సారంభించుచు, ముందు “మంచి
మాటచెప్పిన వినువారు అరుదు” అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బోధారో మత్సరగ్రస్తాః ప్రభవః స్వయందూషితాః,

అబోధోపహతాశ్చాన్యే జీర్ణ మక్షే నుభాషితమ్.

వ్యా.—నైబ్ధి స్వాస్థ్య వివిధస్వరూపపర్యవృత్తానాం తత్త్వపద్ధతి నిబన్ధనతయా
 విశిష్టతత్వాత్, తత్ర మూర్ఖవిద్యత్వపద్ధత్యో ర్వాక్యపర్యవృత్తభావ స్వావ్యవస్థిత్యే నోభయ
 నిరూపణే సంప్రాప్తే, ప్రాథమ్యేముఖ్యప్రసక్తసక్త్యో రన్యతరస్వాభావా, దశోకపని
 కాన్యాయప్రాయత్వా, చ్చాదౌ మూర్ఖపద్ధతిం వర్ణయితు మార్భవే. తత్ర ప్రథమం
 సహృదయాభావాత్ సుభాషితస్య వక్తృ మనఃకాశ ఇ త్యహ — బోధార్థ ఇతి.—
 బోధార్థః పరిజ్ఞాతారః *. 'బుధ అవగమన' ఇత్యస్తా ధాతో స్తౌచ్, మత్సరేణానూ
 యయా పరోత్కర్షణసహనేన - గ్రస్తాః సమాక్రస్తాః - తేన హృదయాశ్చ ఆతో
 నానుమోదస్త ఇతి భావః, ప్రభవో రాజానః, స్వయదూషితాః గర్వదూషితాః -
 న తు పిన్యప్రహ్వః - ఆతో న శృణ్వ స్తీతి భావః, అన్యే ఉత్తరభయవ్యతిరిక్తజ
 నాః, అబోధో నాజ్ఞానేన - ఉపహతా నష్టాత్తాన - స్తేన త్వధికారః - అత నైషా
 మాకర్ణనయోగ్యతాఽపి నా స్తీతి భావః, తస్మాత్ సుభాషితం సాధుభాషణం-క్రియప
 చన మితి యావత్ - నత్రసకే భావే క్తః, అగ్ ౭ స్తర్గ, జీర్ణ మస్త్యతం-న త్వ
 ద్యాపి బహిః ప్రప్రతప్త - తథాఽపి విత్యో మితి వాక్యశేషః. పృతం పూర్వవత్.

టీ. బోధార్థః=తెలిసినవారు, మత్సరగ్రస్తాః = (వీరిదును మహాపండితుడువలె
 బ్రసిద్ధినిబొందనా? యని) అనూయచే నాక్రమింపఁబడినవారు; ప్రభవః = దొరలు,
 స్వ...తాః=స్వయ = (మాకొకఁడు చెప్పువాఁడును మేము నినువారలమునా? మాకు
 దె...యదా? యను)గర్వముచే, దూషితాః=చెడఁగొట్టఁబడినవారు; అన్యేచ=మఱితక్కిన
 వారిలో, అబో...తాః=అబోధ = అజ్ఞానముచే, ఉపహతాః = అణగఁగొట్టఁబడిన
 వారిలు; సుభాషితం=మంచిమాట, ఆంగే = అంతరంగము (భావము) నందే, జీర్ణం=
 క్షయించినది.

తెలిసినవారలు అనూయతోనున్నారు. ప్రభువులు గర్వాంధులు.
 సామాయులకు వినునంతటి తెలివితేదు. కావున నేను చెప్పఁదలఁచిన
 సుభాషితము నానందే అణగిపోయినది.

టీ. బోధ లగువారు మత్సరఃపూర్ణమతులు
 ప్రబలగర్వవిదూషితుల్ • ప్రభువు లేన్న
 నితరమనుజు లబోధోపహతులు గాన
 భావమున జీర్ణ మయ్యె నుభాషితంబు.

అవ. "తెలిసి తెలియనివాని రంజింపఁజేయుట యశక్యము" అనుచు
 స్నాదు:—

శ్లో. అజ్ఞః సుఖ మారాధ్య స్సుఖతర మారాధ్యతే విశేషజ్ఞః,

జ్ఞానలఽదుర్విదగ్ధం బ్రహ్మోపి నరం న రంజయతి.

2

వ్యా.—నను కీర్తనో మూర్ఖః యత సత్త్వరూపం నిరూప్యతే, తత్రాహ.—
అజ్ఞ ఇతి.—న జానా తీ త్యజ్ఞః అకించిత్ జ్ఞః మూఢః ఇతి యావత్, సుఖ మక్లేశేన,
ఆరాధ్యః సమాధ్యతే. త సోపదేశమాత్రే జైవ విప్రమృసమృవా దితి భావః, విశేషం
జానా తీతి విశేషజ్ఞః తత్త్వవేత్తా, సుఖతర మత్యంతానాయానే నే త్యర్థః—‘ద్వివచనవిభ
క్త్యే’ త్యాదినా తత్ప్రత్యయః, ఆరాధ్యతే సమాధ్యతే — తద్బుద్ధేః సర్వదా విశేష
గ్రహణమాత్రవర్యవసానా దితి భావః, కిం తు, జ్ఞానం శాస్త్రజన్యసంపత్ తస్య లవేన
దుర్విదగ్ధం వడ్డతమానినం, నరం మూర్ఖజన మి త్యర్థః, బ్రహ్మోపి కర్తు మకర్తు మన్యథా
కర్తుం సమర్థ కృతుర్బుధోపి — కిము తాన్య ఇతి భావః, న రంజయతి రంజయతుం న
శక్నోతి — తస్మాదనన్య సూక్తిసహస్రై రపి సమాధానానంభవా దితి భావః, ఉక్తోభయ
మన్యస్తో మూర్ఖ ఇతి ఫలతార్థః.

రజ్జనసంబంధే న వ్యసంబంధాభిధానా దతిశయోక్తిభేదః. ‘అజ్ఞః’ ‘విశేషజ్ఞః’ ఇ
త్యుక్త చ ‘అతోఽనువసన్దే క’ ఇతి కప్రత్యయో, న ‘త్విగుపభజ్జే’ త్యాదినా కప్ర
త్యయః; అత ఏ వాచ్య భగవాన్ కాత్యాయనః ‘అకారా దనువసర్గాల్ కంప్తవ
పదో భవతి విప్రతిషేధే నే’ తి వార్తికవ్యాఖ్యానే భాష్యకారే ణార్థజ్ఞశబ్ద
ముదాహృ త్యాస్పార్థస్య సమర్థనాల్ ; ఏత చ్చాసక్యదుక్తం మదీయశృంగారశృంగ
టశేషః— ‘దుక్తిజీరస మయం సమయజ్ఞః’ ఇత్యాదిభిః; ఏవ ముత్తర త్రాసి ప్రప్రవృత్తిః.
ఆర్యావృత్తభేదోఽయ మున్నేయః; ఉత్తర త్రాసి భేదాన్తరా జ్యున్నేయాని.

టీ. అజ్ఞః=తెలియనివాడు, సుఖం=సులువుగా, ఆరాధ్యః=నేమింప (బోధింప)
శక్యమైనవాడు; విశేషజ్ఞః=విశేషము నెఱింగినవాడు, సుఖతరం=మిక్కిలి సులువుగా,
ఆరాధ్యతే=నేమింప (బోధింప)బడుచుచున్నాడు. జ్ఞాన...దగ్ధం-జ్ఞానం=తెలివియొక్క,
లవ=లేశముచేత(ఇందుక తెలివితేత ననుట),దుర్విదగ్ధం=(నేనే వండితుండనని)గర్వించిన,
నరం=మనుష్యుని, బ్రహ్మోపి=బ్రహ్మయు,నరంజయతి=రంజింప (ఓప్పింప) చేయలేడు.

తెలియనివానికి సులభముగఁ దెలుపవచ్చును. చక్కగఁ దెలిసిన
వానికి సమాధానముచెప్పట మతీతసులభము. స్వల్పజ్ఞానముకలిగి సర్వ
జ్ఞుడనని గర్వపడువానిని సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మయు రంజింపఁ జేయ
నేరడు.

(కిం)చ = మఱియు, విపాసార్థికః=దర్శించే దీక్షింపఁబడినవాఁడు, మృగతృష్టికాను= ఎండమావులలో, నలలం=నీటిని, విదేత్=త్రాగినను త్రాగును. పర్యటన్=తెగతిరుగుచు, కదాచిదపి=కానికాకవేళ, శశవిహిం=కుందేటికొమ్మను, ఆనాదయేత్=పొందిననుపొందును. (కింతు=కాని), ప్రతినివిష్టమూర్జనచిత్తం=మొండిపట్టుపట్టిన మొఱకుమానిసి మనస్సును, చారాధయేత్=మెప్పింపఁజాలఁడు.

ప్రయత్నపడి ఇసుకనుండికూడ చమురు తీయవచ్చును. ఎండమావులందు నైతము నీరును సంపాదించి త్రాగవచ్చును. తిరిగి తిరిగి కుందేటికొమ్మనైనను సాధింపవచ్చును. కాని దురాగ్రహముగల మూఢుని మనస్సును మాత్రము సమూహాన పెట్టుటకు సాధ్యముగాదు.

మ. తిరిగి యిసుమునఁ దైలంబుః * దీయ వచ్చు

దవిలి మృగతృష్ణలో నీరు * ద్రావ వచ్చు

దిరిగి కుందేటికొమ్మ సాధింప వచ్చు

జేరి మూఢులమనను రంజింపరాదు.

అవ. “మూఢుని సమాధానపఱుప నెంచుటయే యవివేకము” అనుచున్నాఁడు.

శ్లో. వ్యాళం బాలమృణాళతస్తుభి రసౌ రోద్ధం సముజ్జృమ్భతే
భేత్తుం వజ్రనుణిం శిరీషకునుమప్రాప్తేన సన్నహృతి,
మాధుర్యం మధుబిస్తునా రచయితుం తూరామ్బుధే రిహవే
మూఢౌ న్యః ప్రతినేతు మిచ్ఛతి బలా త్సుకైః సుధాస్యన్నిభిః 5

వ్యా.—అథ మూఢానునయచ్చాయాః అత్యంతావివేకీతా మానా-వ్యాళ మితి. అసౌ పుమాన్, వ్యాళం దుష్టగణం తు సాధారణజన్త మిత్యర్థః-ని. ‘వ్యాగో దుష్టగణే నర్స’ ఇతి విశ్వః, బాల మృణాళ తస్తుభిః కోమల వినశీలయ సూత్రైః-ఈషన్నిరోధ స్యా ప్యనువయుక్తై రితి భావః, రోద్ధం నియన్తుం, సముజ్జృమ్భతే కృతప్రయత్నోభవ తీ త్యర్థః, తథా వజ్రనుణిం హిరాభ్యుమణివిశేషమ్-అలాహలేభ్య మసేతి భావః-ని. ‘హిరో వజ్రశ్చ కద్యత’ ఇతి హలాయుధః, శిరీషకునుమ స్యాతికోమలపుష్పవిశేషస్య - ప్రాప్తే నాశ్చలేన, భేత్తుం విదారయితుం, సన్నహృతి ఉద్యుక్తే-ఇత్యర్థః, తథాతూరామ్బుధేః లగణార్ణవస్య-న తు స్వల్పజలాశయస్య, మధుబిస్తునా శాద్రవిప్రహ - న త్వపిచ్ఛన్న మధుధారాసంపాతే నే త్యర్థః, మాధుర్యం మధురగుణం, రచయితుం సంపాదయితు, మిహవే కాజ్ఞాతిః, కోఽసావి త్యత ఆహః, యః పుమాన్,

బలా ద్వాక్వాటవాత్, సుధాన్యన్దిభి రమృతస్వాదుభి రతిమధురై రిత్వర్ధః, సూక్తైః
ప్రియోక్తిభిః-నపుంసకే భావే క్తః, మూర్ఖాక్ ప్రతినేతుం సమాధాతు, మిచ్ఛతి సోఽ
సా వితి సంబంధః; మృణాలతన్దుభి ర్వాళనిరోధనాదితత్పర ఇన మూర్ఖానునయవ
రోఽప్యత్యస్తావివే కీతి భావః. ఆత్మస్త దుమగ్ధం మూర్ఖ ప్రసాదన మితి ఫలితార్థః.

ఆత్ర, యః ప్రతినేతు మిచ్ఛతి వాచ్ఛతి అసౌ సమజ్ఞమృత ఇత్యాది విశిష్టాను
నయేచ్ఛా విజృమ్భమాణాది వాక్యార్థయో ర్నిర్దిష్టైకత్వాసంభవాత్ సాదృశ్యలక్షణా
యా మసంభవద్వస్తసంబంధో వాక్యార్థప్రతి ర్నిర్దర్శనాభేదః; న చాయం దృష్టాంతః,
వాక్యభేదేన ప్రతినిమ్నకరణాత్పే త సోఽన్తానాత్, ఆత్ర తు వాక్యార్థే వాక్యార్థ
సమారోపా ద్వాక్యైకవాక్యతాయాం తదభావ, ఇ త్యలంకారస్వస్వకాః.

శార్దూలవిక్రీడితమ్-మూర్ఖాశ్చైర్న సజస్తతాః సగురవః శార్దూలవిక్రీడితమ్
ఇతి లక్షణాత్.

టీ. యః=ఎవడు, సుధాన్యన్దిభిః=అమృతమును స్రవించుచున్న (అనఁగా:
వినుటకింపుగానున్న), సూక్తిభిః=మంచిమాటలచేత, మూర్ఖాక్=మూఢులను, బలాత్=
బలాత్కారముగా, ప్రతినేతుం=(మంచిలోనకు) మరలించుటకొరకు, ఇచ్ఛతి=కోరు
నో, అసౌ=ఆ యతఁడు, వ్యాళం=మదపుటేనుఁగును, బాలమృణాలతంతుభిః=లేత
తామరతూటిలోని దారములతో, రోద్ధుం=కట్టుటకు, సమజ్ఞమృతే=ప్రయత్నిం
చును. శిరీష...పైనే-శిరీషకునును=దిరిసెనపువ్వుయొక్క, ప్రాంతేన=అంచుతోడ, వజ్ర
మణిం=వజ్రమనురత్నమును, భేత్తుం=ఛగులఁగొట్టుటకు, సన్నహృతి=హ్రాసుకొనును.
క్షారాంబుధేః=ఉప్పుసముద్రమునకు, మధుబిందునా=(ఒక) లేనెబొట్టుతో, మాధుర్యం
=తీపును, రచయతుం=చేయుటకు, ఈహలే=పాటుపడును.

మదపుటేనుఁగును తామరతూటిదారముతో బంధింపజూచువాఁ
డును, దిరిసెనపువ్వుకొనచేత వజ్రమునుగోయజూచువాఁడును, లవణ
సముద్రమునందలీ సీరును తియ్యగాఁజేయుటకునం దొక లేనెబొట్టును విడు
చువాఁడును, మంచిమాటలతో మూర్ఖులను సమాధానపెట్టఁ దలచు
వాఁడును సమానులు.

మ. కఠిర జాక బిసతంతసుగతతులచే • గట్టక విజృంభించు వాఁ
డునువజ్రంబు శిరీషపుష్పములచే • నూహించు భేదింపఁ దీ
పు రచింపక లవణాబ్ధికి మధుకణంబుం జిందు యత్నించు ని
ర్ధరణిక్ మూర్ఖులఁ దెల్పు నెవ్వఁడు సుధాఃథారానుకారోక్తులన్.

అప. “మూర్ఖులకు మానమే భూషణము” అనుచున్నాడు:—

శ్లో. స్వాయత్త మేకాస్తహితం విధాత్రా

వినిర్మితం ఛాదన మజ్ఞతాయాః,

విశేషతః సర్వవిదాం సమాజే

విభూషణం మాన మవజ్ఞితానామ్.

6

వ్యా.—ఆ దైహం గతి మాహ—స్వాయత్తమితి.—విధాత్రా బ్రహ్మణా కర్త్రా స్వాయత్త మాత్మాధీనం - న తు పరోపదేశసాపేక్షమ్ - ని. ‘ఆధీనో నిఘ్న ఆయత్త’ ఇ త్యమరః, ఏకాస్తహిత మత్యస్తహితకారి - స్వావగుణాచ్ఛాదకత్వా దితి భావః, తథా విశేషతో విశేషాకారేణ - సార్వవిభక్తికస్తసి, సర్వవిదాం సమాజే సర్వజ్ఞసభాయాం, విభూషణ ముపసార్పహేతుభూతత్వా ద్యూషణప్రాయం, మానంతాష్టమృషా కర్తృవా ‘ఇగన్తా చ్చ లఘుపూర్వా ది’ త్యజ్, అవజ్ఞితానా మవిదుషాం సంబద్ధిన్యాః, అజ్ఞతాయాః, మాఘ్యస్య, చ్ఛాదన మాచ్ఛాదకం, సన్, వినిర్మితం రచితమ్, ఆతోఽవజ్ఞతే ర్నిజమాఘ్యసర్వోపసార్థం మానే నైవ వర్తితవ్య - మిద మే వైలేహం గతిః - ఆన్యథా హస్యాస్పదతా స్యా దితి భావః, ‘ఏకాస్తకృత’ మితి పాఠే తు, కృతం కర్త - భావేత్తః - ఏకాస్తకృతం రహ స్యనుష్ఠితం కర్త - అజ్ఞతాయాః ఛాదనం స ద్వినిర్మిత - మవజ్ఞితానాం మానం భూషణం స ద్వినిర్మిత-మితి ప్రత్యేక మన్వయో ద్రష్టవ్యః, అజ్ఞతాచ్ఛాదనార్థ మేకాస్త ఏవ కర్త కర్తవ్య - మవజ్ఞితైర్దానిభి రేవ స్థాకవ్య - మన్యథా స్వరూపప్రకాశనే నాపహస్యాస్పదతా స్యా దితి భావః.

ఉపజాతిపృత్తమ్ - ఇన్ద్రోపేన్ద్రీ వజ్ర మితి లక్షణాత్ ; తౌ ద్వే కీద్వ్యభా?

‘స్యా దిన్ద్రోవజ్రాయది తౌ జగౌ గః, ఉపేన్ద్రోవజ్రా నతజా స్తతోఽగౌ,

అన్తస్థోదీరితలక్ష్మభాజః సాదా యదీయా ఉపజాతయ స్తాః.’

ఇతి పృత్తరత్నాకరే ఉక్తత్వాత్.

టీ. విధాత్రా=బ్రహ్మచేత, అపండితానాం = మూర్ఖులకు, స్వాయత్తం=స్వాధీన మయినదియు, అజ్ఞతాయాః=(తమ) తెలివితేలిమికి, ఛాదనం=మూఁతయు, విశేషతః=ముఖ్యముగా, సర్వవిదాం=సమస్తమును దెలిసినవారియొక్క, సమాజే=సభయందు, భూషణం=అభరణమైన, మానం=పలకకుండుట, వినిర్మితం=విర్బులుపఱచినది.

బ్రహ్మ మూర్ఖులులేమమూర్ఖత్వమును దాఁచుకొనుటకుఁగఱచినవకు స్వాధీనమైయుండునట్లు మానమును సృజించెను. పండితుల యెదుట మానముగనుండుటయే మూర్ఖుల కలంకారము.

తే. స్వపశము హితంబు మూఢతాఁచాఁగనంబు
గాఁగ నీగతి నిర్మించెఁ * గమలభవుఁడు
సర్వవిదు లగుసుజనుల * సభలలోన
మానమె విభూషణము మూఢఁమానవులకు.

అప. ఒకపండితుఁడు పరులనుగూర్చి “తెలివలేనప్పుడు గర్వముగలుగును. తెలివి గలిగిన పిమ్మట గర్వముపోయి వినయముగలుగును” అని స్వానుభవమును బ్రకటించు చున్నాఁడు:—

శ్లో. యదా కించిద్జ్ఞోఽహం గజ ఇమ మదాన్ధః సమభవం
తదా సర్వజ్ఞోఽస్తీత్యభవ దచలిప్తం మమ మనః,
యదా కించి త్కించి ద్దుష్పజనసకాశా దచగతం
తదా మూర్ఖోఽస్తీతి జ్వర ఇవ మదో మే వ్యపగతః.

7

వ్యా.—అథ కశ్చి దనుభవినః పరాక్ ప్రతి స్వానుభవప్రకార మాహ.—
య దేతి.—అకించిజ్ఞః అల్పజ్ఞ సుక్, యదా యస్మిక్ సమయే, గజ ఇవ, మదేన
దర్శే - జాన్ధః కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకశూన్యః, సమభవం జానోఽస్మి, తదా తస్మిక్
సమయే, సర్వజ్ఞః అశేషజ్ఞో, ఽస్తీతి మమ మనో, దచలిప్తం గర్వత మభవత్-అల్ప
విద్యో మహాగ ద్వీతివ్యాయా దల్పజ్ఞత్వ నైవ్య గర్వహేతుత్వా దితి భావః, ని.
'అపలేప స్తు గర్వే స్యా ల్లేపనే దూషణేఽసి చే'తి విశ్వప్రకాశః, యదా బుధజనస
కాశా ద్విద్వజ్జనముఖా ది త్కర్ణః - 'అఖ్యా తోఽపయోగ' ఇ త్యపాదానత్వాత్ ప
ఞ్చమీ, కించి త్కించిత్ స్వల్పం స్వల్పం - కాస్త్రబోధితాచారాదిక మితి శేషః,
అచగతం జ్ఞాతం, తదా, మూర్ఖో మూఢోఽస్తీతి, మే మమ, మదో జ్వర ఇవ, వ్యపగతో
నిర్గుతః, అథా ౬౦ శేషః, స్వరూప్యకారకత్వా ద నైవ్య తస్మిన్మ్య మిత్యవగస్త
వ్యప్, 'అచార్యవా న్సురుషా వే దే'తి శ్రవణా దాచార్య నవగతవిద్యనైవ్య వివేకసం
భవా దితి భావః; అల్పజ్ఞోఽసి సక్యే న సర్వజ్ఞ మాత్మానం మనుతే స ఏవ మూర్ఖః,
య స్తు సర్వజ్ఞోఽసి మూఢమానీ భవతి స ఏవ విద్వా సితి వివేకః. మదో గర్వ
హేతు, ద్దురుశక్రా హది ద్వివయహేతు దితి ఫలతార్థః, య ద్వా ఏతావంతం కాలం
మదవకా మ్మూర్ఖోఽస్మి, ఇదానీం గురుశిక్షాపశా ద్విదేకావగతి, రితి వా యోజనీయమ్.

శిఖరిణీవృక్షం- 'ఽనైరుద్రై శ్చిన్నా యమనసభలా గః శిఖరిణీ'తి లక్షణాత్.

టీ. ఆహం=నేను, యదా=ఎప్పుడు, కించిద్ భక్తి (సత్)=కొంచెము తెలిసినవాఁడనై, గజఇమ=ఎనుఁగువలె, మదఅంధః=గర్వముచే కన్ను దెలియనివాఁడను (అనఁగా: జ్ఞానహీనుఁడను)గా, సమభవం=ఉంటినో, తదా=అప్పుడు, సర్వభక్తి=సర్వము తెలిసినవాఁడను, అస్మి ఇతి=అయితినిని, మమ=నాయొక్క, మనః=మనస్సు, అవలిప్తం=గర్వించినది, ఆభవత్=ఆయెను. యదా=ఎప్పుడు, కించిత్ కించిత్=కొంచెముకొంచెము, బుధ... శాత్=బుధజన=పండితజనులయొక్క, సకాశాత్=సమాపమునుండి, అవగతం = తెలిసినదో, (తదా=అప్పుడు) మూర్ఖాస్మి ఇతి=మూర్ఖుఁడను అయితినిని, (తెలిసికొని) జ్వరి ఇవ=జ్వరమువలె, మే=నాయొక్క, మదః=గర్వము, వ్యపగతః=పోయినది.

నేను కొంచెముగఁ దెలిసికొనియుండుకాలమున మదగజమువలె మదించి నేనే సర్వజ్ఞుఁడననితలంచితిని. పిదప పెద్దలవలనకొద్దికొద్దిగ ఎప్పుడు తెలిసికొంటినో అప్పుడు నేను మూర్ఖుఁడననియు నాకేమియఁదెలియదనియు తలంచి జ్వరమును వదలి సుఖపడినట్లునన్ను బట్టియున్న గర్వము నువిడిచి సుఖపడితిని.

చ. తెలివి యొకింత లేనియడఁ + దృష్టుడ నై కరిభంగి సర్వముఁ
దెలిసితి నంచు గర్వితమతిఁ విహరించితి దొల్లి యప్పుడు
జ్వలమతు లై నపండితుల + సన్నిధి నించుక బోధశాలి నై
తెలియనివాడ నై మెలఁగితిం గత మయ్యె నితాంతగర్వమున్.

అవ. "నీకుడు నీచకషయములందే సిగ్గెనను లేక ప్రవర్తించు"నిని దృష్టాంత పూర్వకముగఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. క్రిమికులచేతం లాలాక్షిన్నం విగన్తి జగుప్సితం
నిరుపమరసప్రీత్యా ఖాద స్థరాస్థి నిరామిషమ్,
సురపతి మపి శ్వా పార్శ్వస్థం విలోక్య న శఙ్కతే
న హి గణయతి తుద్రో జన్తుః పరిగ్రహఫల్గుతామ్.

8

వ్యా.—మూర్ఖ స్వాతిశైచ్యం దృష్టాంతముభే నామ్.—క్రిమికుల మితి.—శ్వా తన కః, క్రిమికులైరమేధ్యమధ్యోత్పత్తిమ దపాదజన్తు సంతతిభి, శ్చితం వ్యాప్తం, లాలాక్షిన్నం వసాపూరాద్ధ్రోం - య ద్వా - లాలా సృణీకా దస్తాస్తర్జల మితి యావత్ - ని. 'సృణీకా సృద్ధి నీ లా లే' శ్శ్వమరః - తయాక్షిన్నం ఖాదనసమయే తస్యాస్త్రస్ర విణా దితి భావః, విగన్తి దుర్గన్తి - అత్ర విశబ్దస్య పూరిపర్యాయశ్చ విషణ్ యాం, 'గన్ధ

స్యే' త్యాదినా సమాసాస్త ఇకారోఽస్తాదేశః - య ద్వా - విగత ఆమగతోఽస్యా
స్తీతి విగత, అత ఏన, జుగుప్సితం హేయం, త దసి, నిరామిషం మాంసలేశ శూన్యం, త
దసి, భరాస్థి రాసభక్తికసం, నిరుపమః - ఉపమానరహితో - యో రసః స్వాదః-తత్ర
యా - ప్రేతి ప్రేమా తయా, ఖాద న్భక్షయ, న్సార్వస్థ మన్తకథం-'సుసి స్థ' ఇతి
క ప్రత్యయః, సురవతి మివ్రి మసి - కిము తాన్య మితి భావః, విలొక్య, న శక్కులే
న లజ్జలే, తథాహి - త్సుప్రోజ్జ్మః నీచజ స్తుః - పరిగ్రహే స్వీకృతవస్తుని - ఫల్లతాం
తుచ్ఛత్వం, న గణయతి న మమత ఇ త్యర్థః, జుగుప్సితకర్తాచరణతత్పరో మూరోఽ
ప్రేవం న మహద్విగర్హణా ద్విభే తీతి భావః, ని. 'పత్నీ పరిజ నాదాన మూలకాపాః
పరిగ్రహః' ఇ త్యమరః, 'ఫల్ల తుచ్ఛ మసారం చే' తి యాదవ శ్చ.

ఆ త్రాప్రస్తుతవృత్తాన్త కథనాత్ ప్రస్తుతమూర్ఖజనవృత్తప్రతీతే రప్రస్తుతప్రశం
సాలంకారః.

'ఆప్రస్తుతస్య కథనాత్ ప్రస్తుతం యత్ర గమ్యతే

ఆప్రస్తుతప్రశం సేయం సారూప్యాదినియన్త్రి తా.' ఇతి లక్షణాత్.

హరిణీవృత్తం - 'భవతి హఃణి స్సా హా' స్తో గో రసామ్బుధి విప్లవైః' ఇతి
లక్షణాత్.

టీ. క్వా=కుక్క, శ్రీ మితులచితం=పురుగులగుంపుచే బొదువుకొనఁబడినదియు,
లాలాక్లిష్టం=కొల్లుచేఁ దడిసినదియు, విగంధి=దుర్వాసనగలదియు, జుగుప్సితం=రోతఁ
బుట్టించునదియు, నిరామిషం=మాంసములేనిదియునగు, భరతస్థి=గాడిదయెముకను, నిరు
పమరస స్త్రీత్యా=సాటిలేనిరుచియందలి ప్రేమతో (అనఁగా: మంచరుచిగల పదార్థము
నందుండఁదగిన స్త్రీతితోననుట), ఖాదన్=కొఱుకుచు, సార్వస్థం=ప్రక్కనున్న, సుర
వతిం అపి=దేవేంద్రునయినను, విలొక్య=చూచి, నశకంలే=నంశయింపదు (సిగ్గుప
డదు). (ఏలయనఁ) త్సుద్రజంతుః=నీచప్రాణి, పరిగ్రహఫల్లతాం=(తాను) కైకొనిన
దానియందలి తుచ్ఛత్వమును, నగణయతిహి=లెక్కింపదుగదా.

కుక్క పురుగులు గలిగినదియు జొల్లుచేతతడిసినదియుఁ గంపుకొ
ట్టుటచే రోతపుట్టించునదియు మాంసము లేనిదియు అగు గాడిదయె
ముకను అతిస్త్రీతితో కొఱుకుచు తరసమీపమునకు దేవేంద్రుండువచ్చు
నిలిచినను చూచి సిగ్గుపడదు. నీచప్రాణి తానుగ్రహించినవస్తువు తుచ్ఛ
మా కాదా యనువిషయమును లెక్కచేయదుగదా!

చ. క్రిమిసముదాయసంకులము • కేసలనింగ్యము పూతిగంధహే
యమును నిరామిషంబును ఖిరాంగభవం బగునెమ్ముఁ గుక్కఁ
నమలుచుఁ జెంత నున్న సుగంధానుఁ గన్దొని సిగ్గుఁ జెంద గ
ప్పిచుని నిజస్వభావముఁ దలంపదు నీచపుబ్రాణి యెయ్యెడన్.

అవ. “తైవిలేనివానికి వచ్చునదంతయు ననర్థపరంపరను” యని నప్యప్తాంత
ముగ నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శిర శ్చాన్యం స్వర్గా త్పశుపతిశిరస్తః క్షితిధరం

మహీధ్రా దుత్తుక్తా దవని మవనే శ్చాపి జంధిమ్,

అథో గక్తా సేయం పద ముపగతా స్తోక మథవా

వివేకప్రస్థానాం భవతి వినిపాతః శతముఖః.

9

వ్యా.—అ థావివేక స్థానధాదికధనద్వారా వివేక స్థానశ్శక్తత్వం ప్రదర్శ
యతి-శిర ఇతి.—అ త్త్రోత్తరవాక్యే తచ్ఛబ్దస్య విద్యమానత్వా ద్యుచ్ఛ్వాతో ౭భ్యా
హర్తవ్యః - యత్తదో ద్విత్వసంబధాత్ - ఉత్తరవాక్యస్థయచ్ఛబ్ద పైర్వివ పూర్వా
వాక్య తచ్ఛబ్దానపేక్షితత్వ నియమాత్; తథా చ యా గక్తా స్వర్గోకాత్, శర్వస్థేదం
శార్వ మైశ్వరం-ని. ‘ఈశ్వర శ్చర్వ ఈశాన’ ఇ త్యమరః-త న్నేదమి త్యుచ్చైత్త్యయః,
శిర శ్చీర్ష, ముపగ తేతి సర్వత్రానువజ్యతే, ప్రథమత ఇతి శేషః, తదను, పశుపతే శ్చర్వ
శ్చ-శిరస్త శ్చీర్షాత్ - పశ్చిమ్యై ప్రసీత్, ధర తీతి ధరః - పచా ద్యచ్ - క్షిత్వాః
ధరః క్షితిధరః - తం హిమవంత, ముపగతా, మహిం ధర తీతి మహీధ్రః - ఘాలవిభు
జాదిత్వా త్కప్రత్యయః - య థాహ వామనః ‘మహీధ్రాదయోములవిభుజాదిదర్శనా
ది’తి-అత ఏవ-ని. ‘మహీధ్ర శిఖరి త్పైభృ ది’ త్యాద్యమరః, ఉత్తుక్తా దున్నతా, స్త
హీధ్రా ద్ధిమవదాఖ్యక్షితిధరా, దవనిం భువ, ముపగతా, అవనే శ్చాపి, జలధిం సముద్ర,
ముపగతా - ‘నదీనాం సాగరో గతి రి’తి ‘గక్తా సాగరపూరణీ’తి వచనా దిభిభాసః,
అథో అస్తరం - ని. ‘మక్త శాస్త్ర రారమ్భ ప్రశ్న కార్తేన్యై వ్యథో అ థే’త్య
మరః-సేయం పరిదృశ్యమానా గక్తా మద్దాశీని, స్తోక మల్పం పరిమిత మితి యావత్,
పదం స్థానమ్, ఉపగతా ప్రాప్తా, య ద్వా - అథః ఉత్తప్రకారే జాధః ప్రదేశే -
పాతాశే వా - పద మితి యోజనా - అథ వా తథా హీ త్యర్థః-పక్షాంతరే వా -
వివేక భిప్రస్థానాం వివేక శూన్యానాం-స్థానభిప్రస్థానాం చ, శతముఖో బహుప్రకారః,
వినిపాతో భక్తః - అథో-౭భ్యః పతనం చ, భవతి, వివేకయుక్తానాం తు నైవమ్, అథో

వివేకాన్న భ్రంశితవ్య మితి భావః. యత స్సకలలోక మహితాయా అపి గడ్డాయా
భ్రంశవశా దీదృగవస్థాపత్రిః, కి ము తాన్యేషా మితి వివేక స్వాత్యంత్రావశ్యకత్వ మిత్య
వగన్తవ్యమ్. పురా కిల తత్ర భవాన్ భగీరథోఽశ్వమేధీయా శ్వస్వేషణ తత్సర
తయా పాతాళ ముపగతానాం కపిల విలోచ నానల భస్మీకృతానాం సగరకుమారాణా
సూర్యలోక ప్రాప్త్యర్థం స్వర్లోకాత్ సురసరిత మవతారయాయా నేతి పారాణి
కథాఽత్రానుసంధేయా.

ఆ త్రానేకస్మిన్నాధారే క్రమే జైకస్యా ఆ ధేయభూతాయాః గడ్డాయాః స్థితి
కథనాత్ పర్యాయాభ్యో లంకారః; త దుక్తం విద్యానాథేన:—

‘క్రమే జైక మనేకస్మిన్నాధారే సర్వతే యది

ఏకస్మిన్నధవాఽనేకేఽర్యాయాలంకృతి ర్మతా.’

ఇతి.

ఃఖరిణీవృత్తం-లక్షణ రూక్తమ్.

టీ. సా ఇయంగంగా=ప్రసిద్ధయగు యీగంగానది, స్వర్గాత్=స్వర్గమునుండి,
శార్వం=శివునిదగు, శిరః=శిరస్సును, పశుపతి శిరస్య=శివునిశిరస్సునుండి, తీతిధరం=
(హిమాలయ) పర్వతమును, ఉత్తుంగాల్=ఎత్తైన, మహిమ్రాల్=(ఆ)గొండనుండి, అవ
నిం=భూమిని, అవనేచలపి=భూమినుండియు, జలధిం=సముద్రమును, అధః=క్రింద
(పాతాళమునందు), స్తోకం=గొంచెము, పదం=చోటును, ఉపగతా=పొందినది. అధవా
=అట్లనఁగానేల? వివేక భ్రష్టానాం=తెలివిమాలినవారికి, శతముఖః=నూలు త్రోవలుగల,
వినిపాతః=అధోగతి, భవతి=కలుగుచున్నది.

తా.గంగానదిప్రథమమున నాకాశమునుండి ఈశ్వరునితలమీఁదను,
అచ్చుటినుండి హిమవత్పర్వతముమీఁదను, ఆపర్వతమునుండి భూమి
మీఁదను, భూమినుండి సముద్రమునకును, అచటనుండి పాతాళమునకు
వచ్చెను. గొప్పస్థితినుండి తొలఁగినవారి కిదేనిధంబుగ బలువిధంబు
లగుపాట్లు సంభవించును.

శా.ఆకాశంబుననుండి శంభునిశిరం • బందుండి శీతాద్రి సు

శ్లోకం బైనహిమాద్రినుండి భువి భూలోకంబునందుండి య

స్తోకాంభోధి బయోధినుండి పవనాంభోలోకముం జేరె గం

గాకూలంకష చెక్కుభంగులు వివేకభ్రష్టసంపాతముల్.

అవ. “మూర్ఖుని మూర్ఖత్వమును దొలఁగించుటకు శాస్త్రములేదు. ఉపాయము
లేదు.” అని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో శక్యో వారయితుం జలేన హుతభు క్షత్రేణ సూర్యాతపో
 నాగేంద్రో నిశితాఙ్కుశేన సమదో దణ్డేన గౌర్ద్రభః,
 వ్యాధి ర్భేషజసజ్జహౌ శ్చ వివిధై ర్మస్త్ర ప్రయోగై ర్విషం
 సర్వ స్యాషధ మస్తి శాస్త్రవిహితం మూర్ఖస్య నాస్యోషధమ్. 10

వ్యా. — ఆ భాగ్యుదీనాం వినివారణే శాస్త్రప్రతిపాదిత జలాదిరూప హే
 తూక్ ప్రతిపాద్య మూర్ఖస్య నివారణే శాస్త్రాభావం హేత్వభావం చ స్ఫుటీ
 కర్షు న్నాహః - శక్య ఇతి. — హుతభుక్ - హుతం హోమస్సవ్యం హవిఃపురోడాశ
 వపాది - భున త్తీతి హుతభుక్ వైదికాగ్నిః - ఆత్ర తు గృహదిదాహకృత్ తాః
 కోఽస్మి రితి మస్తవ్యం, జలేన ఉదకేన, వారయితుం నివారయితుం, శక్య, ఏచం
 రీత్యా, సూర్యాతప - సూర్యస్య రతే రాతపః, ఛత్రేణ వారయితుం శక్య ఇతి
 పదద్వయ స్తోత్తర త్రా వ్యుషపక్ష ఇతి మస్తవ్యం, సమదః మదసహితః, నాగేంద్రః
 గజశ్రేష్ఠః, నిశితాఙ్కుశేన తీక్ష్ణాఙ్కుశేన, గౌః పృషభః, గర్దభో రాసభ శ్చ, దణ్డేన,
 వ్యాధిః కృష్ణాదిరోగః, భేషజ సంగ్రహైః ఔషధ సంగ్రహణై శ్చ, ఆత్ర చకా
 రాత్ మహామస్త్రజప హోమ సురార్చన దానాదిక మపి గృహ్యతే - 'తచ్చాన్తి
 రాషచై ర్దానై ర్జపహోమ సురార్చనై రితి స్మరణాత్, విషం కాలహూటాది, వివిధై
 ర్విషాభిరైః, మస్త్రైః మస్తారం త్రాయస్తే రక్షస్తీతి మస్త్రాః - తై ర్మస్త్రైః
 ప్రణవాదిభిః - వివిధైః ప్రయోగై శ్చ, నివారయితుం శక్య మి త్యర్థః, తస్మాత్ సర్వస్య
 ప్రాణిహింసా కారణీ భూత దుష్టజస్తు జాతస్య, శాస్త్రవిహితం శాస్త్రవిధిచోదిత,
 ఊషధం జలాదిరూపభేషజమ్, అస్తి, మూర్ఖస్య తు, ఔషధం సుభాషితాదిరూపం,
 నాస్తి శాస్త్రవిహితం న వర్తతే.

టీ. హుతభుక్ = నిష్ప, జలేన = నీటిచేత, వారయితుం = అడ్డగించుటకు, శక్యః = అలవి
 యగునది; సూర్యతపః = సూర్యునియొండ, ఛత్రేణ = గొడుగుచేత, వారయితుం... శక్యః.
 సమదః = మదముతోఁగూడిన, నాగేంద్రః = గజాత్తము, నిశిత... శేన = నిశితః
 వాఁడియగు, అంకుశేన = అంకుశముచేత, వారయితుం... శక్యః. గౌః = ఎద్దు, గర్దభః =
 గాడిద, దండేన = కణ్ణిచేత, వారయితుం... శక్యః = అలవియగునవి. వ్యాధిః = రోగము,
 భేషజసంగ్రహైః = చ = మందులసంగ్రహించుటచేతను, వారయితుం... శక్యః. విషం =
 విషము, వివిధైః = అనేకవిధములయిన, మస్త్రప్రయోగైః = మస్త్రముల ప్రయోగించుట
 చేత, వారయితుం... శక్యః. (ఇట్లు) సర్వస్య = సమస్తమునకును, శాస్త్రవిహితం =
 శాస్త్రమునందు విధింపఁబడిన, ఔషధం = మందు, అస్తి = కలదు. మూర్ఖస్య = మొండి
 నానికి, నాస్తి = లేదు.

తా. అన్నికి జలంబును, ఎండకుగొడుగు, మదగజంబునకు అంకు శంబును, ఎద్దు, గాడిద మొదలగుజంతువులకుఁ గట్టియు, రోగంబునకు వివిధంబులగు మందులును, సర్వవిషంబునకుఁ బలువిధంబులగు మంత్రంబులును శాస్త్రములందు నివారకములుగ చెప్పఁబడియున్నవి. కాని మూర్ఖునిమూర్ఖత్వమును పోఁగొట్టునట్టియాషధ మేశాస్త్రమునందును చెప్పఁబడలేదు.

చ. జలముల నన్ని ఛత్రమునఁ • జండమయూఖుని దండతాడనంబుల వృషగర్దభంబులను • బొల్పగుమత్తకరీంద్రమున్ సృణీంజెలఁగెడురోగ మాషధము • చే విషముం దగు మంత్రయుక్తి నిమ్ములఁ దగఁ జక్కఁ జేయ నగుఁమూర్ఖునిమూర్ఖత మాన్పవచ్చునే.

ఇది సీతేశతకమునందు మూర్ఖపద్ధతివర్ణన మను ఒకటవదశకము.

❧ విద్యత్పద్ధతి. ❧

అవ. మూర్ఖపద్ధతిని నిరూపించినపిదప విద్యత్పద్ధతిని ఆరంభించుచున్నాడు:-

శ్లో. శాస్త్రోపస్కృతశబ్దసుందరగిరః శిష్యప్రదేయాగమా
విఖ్యాతాః కవయో వసన్తి విషయే యస్య ప్రభోర్నిర్ధనాః,
తజ్జ్ఞాన్యం వసుధాధిపస్య సుధియ స్త్వర్థం వివాఽపీశ్వరాః
కుత్స్యాః స్యుః కుపరీక్షితై ర్నమణయో యై ర్ఘృతః పాతితాః. 11

వ్యా.—ఆధ మూర్ఖపద్ధతివైఖణ్యేన విద్యత్పద్ధతిం పఠ్యయతి; యద్వా, యదుక్తం వివేక స్వాత్మనాపశ్యకత్వం, తస్య శాస్త్ర పరిజ్ఞాన సాధ్యత్వాత్, తస్య చ, విద్యదధీనత్వాత్, తత్పద్ధతివర్ణన మిదానీ మారభతే.—శాస్త్రేతి.—శాస్త్రైః కాణాద గౌతమీయాదిభిరుపస్కృతాః అలంకృతాస్తథా శబ్దేన వ్యాకరణేన-సుందరా-గిరోవాచో - యేషాం తే తథోక్తాః - అత్ర యద్యపి శాస్త్రపదగ్రహణే నైవ సర్వేషాం శాస్త్రాణాం సంగ్రహాత్ పార్థక్యేన శబ్దశాస్త్రగ్రహణే పానరుక్త్యం దూషణం స్యాత్ - తథాఽపి గోబలీవర్దన్యాయేన సమాధేయం - యద్వా 'సర్వశాస్త్రముఖం వ్యాకరణమ్' ఇతి తస్య ప్రాధాన్యాత్ పార్థక్యేన నిర్దేశః - అథవా ఇతరేషాం శా

స్త్రాణా ముపస్కారహేతుభూతత్వమాత్ర మేవ - అన్య తు 'వాణీ వ్యాకరణేన' ఇతి స్వే నై వో త్తరత్ర వక్ష్యమాణత్వాత్ తదేకాంతసాందర్యావహత్వేన పృథగ్గ్రహణ మితి మన్తవ్యమ్, తథా శిష్యేభ్యో ఒస్తేవాసిభ్యః - ప్రదేయా వ్యాఖ్యానరూపేణ ప్రదాతుం యోగ్యా - ఆగమాః శాస్త్రాణి యేషాం తే తథోక్తాః - సమ్యక్ శిక్షాపాటవాత్ ప్రబుద్ధాఖిలశాస్త్రసిద్ధాంతజ్ఞేన శిష్యద్వారా వ్యాఖ్యాతనిఖిలాగమాభివ్యర్థః - య ద్వా శిష్యేభ్యః ప్రదేయా వినియోగార్హాః న తు కుహకతయా గర్భ ఏవ జీర్ణి కృతా ఇ త్యర్థః - తథా భూతా ఆగమా యేషాం తే తథోక్తాః - ని. 'ఆగమాః శాస్త్ర ఆయతా' వితి విశ్వః, అత ఏవ విఖ్యాతాః సర్వత్ర ప్రసిద్ధాః, కవయో విద్యాం సః, నిర్ధనాః ధనహీనాః సన్తః, యన్య ప్రభో రాజ్ఞో, విషయే దేశే సన్నిధావా, సన్తి తిష్ఠన్తి, త స్మి ర్ధత్వే నావస్థానం, తస్య వసుధాధిపస్య ప్రభో, రేవ, జాడ్యం మాన్వ్యం మౌన్య మితి యావత్ * 'గుణవచన బ్రహ్మణాదిభ్యః కర్తృణి చే' తి వ్యుత్పత్తయః, సుధియో విద్వాంస స్తు, అర్థం ధనం, వినాఽపి - 'పున గ్వి సే' త్యాదినా వికల్పాద్వితీయా, ఈశ్వరాః సమర్థాః పూజ్యా ఇ త్యర్థః - విద్యాయా ఏవ తేషాం మహాధనత్వా దితి భావః, కిం తు, యైః కుపరీక్షకైః రత్నశాస్త్ర పరిజ్ఞానాభావాత్ కుత్సిత పరిజ్ఞానిభిః, మణయః ఆమూల్యా ఆపీతిభావః, అర్హతః మూల్యతః, పాతితాః యది బహు మూల్యా మణయో డ్గల్పమూల్యాః కృతా ఇ త్యర్థః, కుత్స్యాః స్యూః కిం, న స్యూరే వే త్యర్థః. అయ మర్థః - విద్యుద్భిః ప్రభుసమాశ్రయే జైవ స్థాతవ్యం, 'సదాశ్రయేణ శోభన్తే వర్జితా వనితా ల తా' ఇతి న్యాయాత్; తత్ర న తే యది విద్యన్తనోరధం పూరయేయం స్త త్తేషా మేవ కుత్సితత్వం, విద్వాంస స్తు కుపరీక్ష కోపహత మణయ ఇవ న కుత్స్యా ఇతి; అతః శ్రేయఃకామైః ప్రభుభిః తన్తనోరధ పూరణై రేవ భవితవ్య మితి తాత్పర్యమ్. శార్దూలవిక్రీడితం వృక్షం—లక్షణం తూక్రమ్.

టీ. శాస్త్ర...గిరం-శాస్త్ర=(తర్కమువ్యాకరణము మొదలుగాఁగల) శాస్త్రములచే, ఉపస్కృత=సంస్కరింపఁబడిన, శబ్ద=శబ్దములచే, సుందర=అందమైన, గిరః=వాక్కులుగలవారును, శిష్య...గమాః=శిష్యులకు, ప్రదేయ=ఈయఁదగిన (నేర్పిఁదగిన), ఆగమాః=శాస్త్రములు గలవారును, విఖ్యాతాః=(అంతట) ప్రసిద్ధులునగు, కవయః=పండితులు, నిర్ధనాః=ధనహీనులై, యన్య=ఏ, ప్రభో=రాజుయొక్క, విషయే=దేశమునందు, వసన్తి=ఉండురో, తల్=అది (అట్లు పండితులు ధనహీనులైయుండుట), వసుధాధిపస్య=(ఆ)రాజుయొక్క, జాడ్యం=మాడ్చుము; సుధియస్త=బుద్ధిమంతులన్ననో, అర్థం వినా ఆపి=డబ్బులేకయే, ఈశ్వరాః=సమర్థులు; మణయః=రత్నములు, యైః=ఏ, కుప

రీక్షకైః=మదింపుదెలియనివారిచే, ఆర్ఘ్యతః=వెలనుండి, పాతితాః=తగ్గింపబడినవో, లే=వారు(అనఁగా: మదింపుగాండ్లు), కుతస్యః=నిందింపఁదగినవారు. మణయః=రత్నములు, న=కావు.

తా. వ్యాకరణాది శాస్త్రవ్రతనము చేత నిర్దుష్టముగను మనోహరముగను పలుకుచు విద్యాధులకు శాస్త్రంబుల బోధించుచు సుప్రసిద్ధులైన పండితులు యేప్రభువు నొద్దనైనను ధనవిహీనులయియుండిరేని అది ఆప్రభువు యొక్క తెలివితేలిమి సే తెలుపును. రత్నపరిజ్ఞానము లేనివర్తకుఁడమూల్యమణులను తక్కువవెలగలవానినిగా చెప్పినంతమాత్రము చేతనే ఆరత్నంబులకు లోపము రాదుగదా!

చ. సకలకలావిభూషితులు • శబ్దవిదుల్ నయతత్త్వబోధకుల్
ప్రకటకసీంద్రు లేనృపతి • షజ్జను నిర్ధనులై చరింతురా .
వికృతపుజాద్య మాదొరది • విత్తము లేకయ వారు పూజ్యులం
ధకజనదూషితంబులు ఘనంబులు గావె యమూల్యరత్నముల్.

ఆవ. “ధనవంతులకన్నను బండితులే రాజులచే నాదరింపఁదగినవా” రని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. హర్తు ర్యాతి న గోచరం కిమపి శం పుష్టాతి యత్సర్వదా-

ప్యర్థిభ్యః ప్రతిపాద్యమాన వనిశం ప్రాప్నోతి వృద్ధిం పరామ్,
కల్పాన్తే ష్యపి న ప్రయాతి సిధనం విద్యాభ్య మస్తర్ధనం

యేషాం తా నృతిమాన ముజ్జత సృపాః కన్తై సృహ స్పర్ధతే. 12

వ్యా.—ఆధవిద్యాధనస్య ప్రసిద్ధధనవైలక్షణ్య వర్జనద్వారా విదుషాముత్కర్షణమాపాదయన్నేతేషు గౌరవేణ విశ్వాసోత్పాదనార్థం సృపాన్ సంబోధయతి; హర్తురితి.—య ద్విద్యాభ్యం ధనం, హర్తు శ్చోరాజేః-‘హర్తు మితి’ తుమున్నప్రపాతే ఆపహర్తు మి త్యర్థః, గోచరం న యాతి విషయతాం న ప్రాప్నోతి తీతి-భావప్రధానో నిర్దేశః-త స్మాత్ప్రదుర్గోహత్వా దితి భావః, తథా నర్వదా కాల త్రయేఽపి, కి మ ప్యునిర్వాచ్యం, శం సుఖం, పుష్టాతి వర్ధయతి - ‘అర్థానా మర్జనే దుఃఖ మి’తి స్మరణాత్-ప్రసిద్ధం తు వైవ మితి భావః, అనిశం నర్వదా, అర్థిభ్యో విద్యాధిభ్యః యాచకేభ్య శ్చ, ప్రతిపాద్యమానం వ్యాఖ్యాయమానం దీయమాన మపి చ, పరా ముత్కృష్టాం-పుష్టి మభ్యుచ్ఛ్రయం, ప్రాప్నోతి-విద్యాయా వ్యాఖ్యానే నాభిప్రది సంభవాదితి భావః, తథా కల్పాన్తేషు ప్రశయే ష్యపి, సిధనం నాశం-న ప్రయాతి న నశ్య తీ త్యర్థః,

కల్పాస్తేష్వ పీతి బహువచనగ్రహణం విద్యాధన స్వాధ్యక్షనవినాశాభావ ప్రకాశనా
ర్థః, ప్రసిద్ధం తూక్తవివరిత మితి భావః - త దుక్తం.—

‘న భోగహార్యా, న చ బంధహార్యా, న భాితృహార్యా, న చ రాజహార్యా,
స్వదేశమిత్రం, పరదేశబంధ, స్విద్యాసుధాం యే పురుషాః పిబన్తి.’ ఇతి,
త ద్విద్యాఖ్యం విద్యాభిధానం, య త్తదో ర్విత్త్యసంబంధా త్తచ్ఛబ్ద స్వాధ్యాహారః,
అన్తర్గత మభ్యంతరస్థమిత్రం, యేషాం పురుషాణా మ స్తీతి శేషః, అత స్తా న్విద్యా
ధనా నృపి, హే నృపాః రాజానో, మానం కోపం దురాగ్రహ మితి యావత్,
ఉజ్జ్వలత, తై ర్విద్యుద్భి స్సహ, కః పుమాన్ - స్పర్థతే నిగృహ్ణాతి-న కో పీ త్యర్థః, తత
స్తే సర్వదా గౌరవేణ బహుమానసీయా ఇతి భావః.

అ త్రోపమానాత్ ప్రసిద్ధ ధనా దుపమేయస్య విద్యాధన స్వాధికృత్యకథనా
ద్యుతిరేకాలంకారః-‘ఉపమానా ద్య దన్యస్య పృథిరేక స్స ఏవ స’ ఇతి కావ్యప్ర
కాశకారలక్షణాత్. పృతం పూర్వవత్.

టీ. యత్=ఏది (అనఁగా: విద్యాధనము), హర్త్యః=అపహరించినవానికి, గోచ
రం=పశమును, నయాతి=పొందదో (అనఁగా విద్యాధనము నపహరించువానిచేతికి
దొరకదనుట. అట్లే), సర్వదా=ఎల్లప్పుడు, కిమపి=చెప్పనలవికాని, శం=నుఖమును,
పుష్టాతి=పెంచునో; అనిశం=ఎల్లపుడు, అర్థిభ్యః=యాచకులకు, ప్రతిపాద్యమానమపి=
ఈయఁబఁచున్నప్పటికిని, పరాం=అతిశయమగు, పృథ్విం=పెంపును, ప్రాప్నోతి=పొం
దుచున్నదో, కల్పాంతేఘాతః=ప్రళయకాలములయందు వైతము, నిధనం=నాశమును,
నప్రయాతి=పొందదో, (తత్=అ,) విద్యాఖ్యం=విద్యయనుపేరుగల, ఆంతర్ధనం=
లోపలనున్నద్యము, యేషాం=ఎవరికి, (అస్తీ=కలదో,) తాన్ ప్రతి=(విద్యాధనముగల)
వారియెడల, హేనృపాః=హీదొరలారా! మానం=గర్వమును, ఉజ్జ్వలత=విమలుచు. కః=
ఎవఁడు, తైశహ=వారితోడ, స్పర్థతే=మచ్చరించును.

తా. విద్యాధనమును దొంగలుహరింపలేరు. అది (ఘనమువలెగాఁగి)
ఎల్లప్పుడు సుఖమునే కలుగఁజేయును; కోరినవారి కెల్లప్పు డిచ్చుచుండున
ను మఱింతపృథ్వి నందును. ప్రళయకాలమప్పుడును నశింపదు. ఇట్టి
విద్యాధనముగలవారియెడ సామాన్యధనముగల రాజులు దురాగ్రహ
ముడుగవలయును. వారి నెదుర్కొనుట కెవ్వరును జాలరు.

ఉ. హర్తృకుఁ గాదు గోచర మహర్నిశమున్ సుఖపుష్టిసేయు స
త్కీర్తి ఖటించు విద్య యనుదివ్యధనం బఖిలాధికోటికిం

బూర్తిగ నిచ్చినక బెరుగుఁ + బోదు యుగాంతపువేళ నైన భూ
భర్తలు తద్దనాధికులఁపట్టున గర్వము మాను టొప్పగున్.

ఆప. “పండితులు సంపదకు కట్టుపడరు” అనుచున్నాడు:—

శ్లో. పరిగతపరమార్థాక పణ్డితాక మాపమంస్థా

స్త్రుణ నివ లఘు లక్ష్మీ రైవ తాక సంరుణ్ధి,

అభినవమదరేఖాశ్యామగణ్డస్థలానాం

న భవతి చిసత్తు ర్వారణం వారణానామ్.

13

వ్యా.—అథ త్వదీయలక్ష్మీర్న లేమాం ప్రతిబంధికా, అత స్తేషు బహుమానాచరణ తత్వరే వైవ భవితవ్య మితి సదృష్టాంతం రాజానం సంబోధయతి; పరితి.—హే నృప, పరిగత పరమార్థాక విజ్ఞాత తత్త్వార్థాక—‘సర్వే గత్యర్థాః జ్ఞానార్థా’ ఇతి న్యాయాత్— అథవా ప్రావృతమార్థాక, పణ్డితాక విదుషో, మాపమంస్థాః మాపమానయ—మన్యతే రఃపూర్వా ల్లజి థాసి ‘న మాజ్యోగ’ ఇ త్యట్యుతిషేధః, మత స్త్రుణ మివ లఘు నిస్సారా-లక్ష్మీ స్వదీయసంపత్తిః-ని. ‘శోభా సంపత్తి వద్దాసు లక్ష్మీః శ్రీ రివ గీయత’ ఇతి విశ్వః, తాక పణ్డితాక, నైవ సంరుణ్ధి ఈష దక్షి సంరోఢం న శక్నో తీ త్యర్థః; తత్ర దృష్టాంతః, అభినవ-మదరేఖాభిః దానధారాభిః-శ్యామాని గణ్డస్థలాని యేషాం లేమాం, వారణానాం మలేభానాం, చిసత్తుః మృణాళసూత్రం, వారణం ప్రతిబంధక భూతం, న భవతి; అతః పణ్డిలేషు బహుమానాచరణ తత్వరేవైవ వైవ తత్వవ్య మిత్యర్థః.

అత్ర దృష్టాంతాలంకారః—

‘యత్ర వాక్యద్వయే చిమ్నప్రతిచిమ్నత యోచ్యతే.

సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞైః స దృష్టాంతో నిగద్యతే.’

ఇతి లక్షణాత్; స చోక్తోసమయాత్మన సంకీర్త్యతే.

మాలిసీవృత్తం—‘ననమయయయులేయం మాలిసీ భోగిలోకై’రితి లక్షణాత్.

టీ. పరి...ర్థాక—పరిగత=పాండఁబడిన, పరమ=శ్రేష్ఠమైన, అర్థాక=పదార్థ ముగల (అనఁగా: తత్త్వచేతనయిన), పండితాక=విద్వాంసులను, మాపమంస్థాః=ఆప మానము చేయకుము. (ఏలయనఁగా:) తృణమివ=గఱికపోచవలె, లఘు=అల్పమైన, లక్ష్మీః=(సీ)సంపద, నవీవసంరుణ్ధి=అడ్డగింపనే అడ్డగింపదు. (ఎట్లనఁ) అభి...స్థలా నాం-అభినవ=మిక్కిలి క్రొత్తలైన, మదరేఖా = మదపుచారలచే, శ్యామ = నల్లనైన,

గండస్థలానాం=చెక్కిళ్ల ప్రదేశములుగల, వారణానాం=వీనుగులకు, దినతంతిః=తామః
 షూఁటిలాపోగు, వారణం=అడ్డగించునది, సభవతి=కాదు.

తా. ఓయీ! యథార్థ మెఱిగినపండితుల నవమానింపకుము. సీసంపదను చూచి నీమాటలభరింతురని తలఁచెదవేమొకానివారు సీసం పదను గడ్డిపోచవలె చూతురు. నూతనముగ మదధారకారుటచేత నలు పెక్కిన చెక్కిళ్లుగల మనగజంబుల తామరతూటిచేతఁ గట్టివేయుట సాధ్యమగునా?

తే. ప్రభులు పండితు లగువారివలన గర్వ
 కలన మానుడు వారు మీకలిమి తృణము
 లీలఁ బోలింప లేమి మృణాళగుణము
 భూరిషదవాగణములకు * వారణంబె.

అవ. “రాజు ఒకవేళఁ గోపించునేని పండితులను దన యాస్థానమునుండి పొంతునఁగలఁడే కాని వారిపాండిత్యమును గీర్తిని బోగొట్టలేఁడు.” అని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. అమృజినీవనవీహారవిలాస మేవ
 హంసస్య హస్తు నితరాం కుపితో విధాతా,
 న త్వస్య దుగ్ధజలభేదవిధౌ ప్రసిద్ధాం
 వైదగ్ధ్యకీర్తి మపహర్తు మసౌ సమర్థః.

14

వా. —కిం బహుశా బ్రహ్మ తదియవైదగ్ధ్యపహరణే న శక్త ఇతి దృష్టానముభే నాహ-అమృజి నీతి. —విధాతా బ్రహ్మ, కుపితః కేవలి భేతునా క్రుద్ధస్సౌ, హంసస్య నిజయానమరాళస్య, అమృజినీవనే పద్మినీవనే - యో విహారః క్రీడా-న ఏవ విలాసః లీలా-త మేవ న త్వస్యత్, నితరాం అతిశయేన, హస్తు నాశయతు, ‘విలాస మేక’ మితి సాతే - ఏకం కేవలం విలాస మి త్యన్వయః, అమృజా కరసంశోషణేన తత్ర విహారభజ్జమాత్ర మేవ కర్తుం శక్నోతీ త్యర్థః, కిం త్వసౌ విధాతా, ఆస్య హంసస్య, దుగ్ధజలయోః క్షీరసీరయో - ర్భేదవిధౌ విభాగకరణే విషయే, ప్రసిద్ధాం ప్రఖ్యాతాం, వైదగ్ధ్యకీర్తిం వైదగ్ధ్యేన ‘కృత్యవస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యం’ పరికీర్త్యత్ షఃత్వక్తలక్షణవైపుణ్యేన - ప్రయుక్తా యా కీర్తి స్తా, మపహర్తుం న శక్నోతి. హంసో హి క్షీరమిశ్రితే నీరే నీరం విహాయ క్షీరం గృహ్ణోతీతి ప్ర

సిద్ధి, ఏవం కుపితో గాజా స్వవిషయవాసానిభిజ్ఞమాత్ర మేనామనాభిజ్ఞానంబు
తేమా మశేషవిద్యాపరిశీలన జనితచాతుర్యభిజ్ఞ, మతో నిగ్గుపేన భవిత్యం విద్వత్సు
రా జ్ఞేతి తాత్పర్యమ్.

ఆ త్రాప్తకృత విధాత్మవృత్తైవ కథనాత్ ప్రస్తుత రాజవిద్వజ్ఞన స్పృత ప్రతీతే
రప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారః - లక్షణం తూక్ష్మమ్.

వసన్తతిలకావృత్తమ్-ఉక్తా వసన్తతిలకా తభజా జగౌ గ' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. విధాతా=బ్రహ్మ, కుపితః=కోపించినవాడై, హంసస్య=(తనవాహనమగు)
హంసయొక్క, అంభో...లాసంపవ-అంభోజినీవచ=తామరతంపరలయందలి, విహరః
విహరించుటలయొక్క, విలాసంపవ = సొంపునుమాత్రమే, హస్త=పాడుచేయును
గాక. (కింతు=అంతయేకాని, ఆసౌ=ఈతఁడు (బ్రహ్మ), ఆస్య=దేవియొక్క (హంస
యొక్క), దుగ్ధ...విధౌ=దుగ్ధ=పాలయొక్కయు, జల=నీటియొక్కయు, భేదవిధౌ=
వేరుచేయుటయందు, ప్రసిద్ధాం=పేరొందిన, వైదగ్ధ్యకీర్తిం=నేర్పుయొక్క కీర్తిని,
అపహర్తుం=అపహరించుటకు, సమర్థః న=నేర్పరిగాఁడు.

తా. బ్రహ్మకు హంసమీఁద గోపమువచ్చునేని పద్మసరోవరము
లందు విహరింపకుండునటుల చేయఁగలఁడుగాని నీరక్షీరంబుల వేటు
పలుచుటయందుఁగలనేర్పును తీసివేయఁజాలఁడుగదా?

చ. వసజభవుండు గోపమున * వాహన మైననురాశభర్తృకు
వసజవసీవిహారకల*నంబు దొలంగఁగఁ జేయుఁ గాని గుం
భనమున దుగ్ధజీవనవిభాగవిధాననిరూఢనైపుణీ
జనితమహాయశోవిభవ*సారము హంసకు మాన్యఁ జాలునే.

అవ. "పురుషునకు విద్యయే యాభరణముగాని వేటుగాదు" అనుచున్నాఁడు:-

శ్లో. కేయూరాణి న భూషయన్తి పురుషం హారా న చష్టోజ్జ్వలా
న స్నానం న విలేపనం న కుసుమం నాలజ్జుతా మూర్ధజాః,
వా జ్యోకా సమలజ్జురోతి పురుషం యా సంస్కృతా ధార్యతే
క్షీయన్తైఖలభూషణాని సతతం వాస్పృషణం భూషణమ్. 15

వ్యా.—ఆధ విదుషాం తావ ద్వి నైవ భూషణరూపసంపత్తి గ త్యాహ
ద్యాభ్యాం—కేయూరా ణీతి.—కేయూరా జ్యుగ్ధదాని—తేజస్వీభూషణవిద్యుత్
భుజిరోభూషణత్వేన ద్విత్వ మేన వక్తవ్యం—తథా—పి తద్వి శ్లేషవత్ప్రతిపత్తి

వచన ప్రయోగ ఇతిమన్తవ్యం, పురుషం జనం, న భూషయన్తి నాలంకుర్వన్తి
 యథాయోగం సంబధ్యతే, చన్ద్రోవ దుజ్జ్వలా ధవళితరాః, హారా ముక్తాహారా శ్చ, న
 భూషయన్తి, స్నాన మభిషేకోఽపి, న భూషయతి, విలేపనం ఘనసార కస్తూరీ
 గన్ధసార చర్పాఽపి, న భూషయతి, కుసుమం మద్లకా మాలతీ చమ్పూది పుష్ప మపి-
 జాతా వేకవచనం, న భూషయతి, ఆలంకృతా ఆభ్యుజ్జ్వలమమల్యాదినా సమ్య
 క్ప్రసాధితా, మూర్ధజాః శిరోరుహాః, ఆపి న భూషయన్తి పురుష మితి సర్వ త్రానుషట్టః;
 కిం త్వేకా కేవలా, వాణీ, పురుషం, సమలంకరోతి సమ్య గ్భూషయతి, కేయం వాణీ
 త్యత ఆహ-యా సంస్కృతా వ్యాకరణాదిపగిశ్చన్ధా, ధార్యతే స్వాంత్యక్రియతే, సే
 త్యధ్యాపృతతచ్ఛబ్దేన సంబధ్యః; నను కేయూరాదీనాం విభూషణత్వేన ప్రసిద్ధత్వా
 త్తన్నిషేధే ప్రత్యక్షాపలాపః స్యాదిత్యాశక్యతేషాం త్వియజ్ఞత్వా న్న తథాత్వ
 మిత్యాహ-అఖిలభూషణాని కేయూరాద్యుక్తాశేషభూషణాని, క్షీయన్తేకాలక్రమేణ
 నశ్యన్తి-క్షీయన్తే ఖ ణ్వితి పాతే ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకారే, వాగ్భూషణం సం
 స్కృతవాగ్రుపభూషణం తు, సతతం భూషణం నిత్యభూషణం-కదాఽపి న నశ్య తీ
 త్యర్థః.

వ్యతిరేకాలంకారః - లక్షణం తూక్తమ్.

ఏత దాదిశ్లోచరమప్తయం కార్దూలవిక్రీడితం సృత్తమ్.

టీ. పురుషం=మనుష్యుని, కేయూరాణి=భుజకీర్తులు, నభూషయంతి=అలంకరిం
 వవు; చంద్ర ఉజ్జ్వలాః=చంద్రునివలె బ్రకాశించునట్టి, హారాః=ముత్యాలహారములు,
 నభూషయంతి; స్నానం=జలకము, నభూషయంతి=అలంకరింపదు. విలేపనం=(పచ్చకర్పూ
 రము కస్తూరి కుంకుమపువ్వు మొదలగువాని వాసనచే గఱగమలాడు) మైపూత,
 నభూషయతి; కుసుమం=పువ్వుము, నభూషయతి; ఆలంకృతాః = ఉంచుకొనబడిన,
 మూర్ధజాః=వెండ్రుకలు, నభూషయంతి; (ఇక నేమనిన) యా=ఏది, సంస్కృతా=
 (వ్యాకరణము మొదలగు శాస్త్రములచే) చక్కజేయబడినదై, ధార్యతే=ధరింపబడు
 చున్నదో, (సా=ఆ) ఏకావాణీ=ఒకవాక్కుమాత్రమే, పురుషం=మనుష్యుని, సమలం
 కరోతి=బాగుగనలంకరించుచున్నది. అఖిలభూషణాని=(తక్కిన) ఆభరణములన్నియు,
 క్షీయన్తే=క్షయించును. వాగ్భూషణం (తు) వాక్కునెడు సాభరణమున్ననో, సతతం=
 ఎల్లపుడు, ఆభరణము. (నిత్యమైన ఆభరణమనుట.)

తా. పురుషునకు భుజకీర్తులు, సూర్యహారములు, చంద్రహారములు,
 మొదలగుసౌమ్యులుగాని, స్నానము, చందనము పూసికొనుట, పూలు

ముడుచుకొనుట, కురులుదువ్వుకొనుట మొదలగువానిలో నేదియుగాని
యలంకారము నియ్యజాలదు. శాస్త్రసంస్కారముగలవాక్కు ఒకటి
యే అలంకారమును కలుగజేయును. సువర్ణమయాదిభూషణములన్ని
యు నశించును. వాగ్భూషణ మొక్కిటియే నశించనిభూషణము.

ఉ. భూషణ గావు మర్త్యులకు • భూరిరుయాంగదతారహారముల్
భూషిత కేశపాశమృదుఃపుష్పసుగంధజలాభిషేకముల్
భూషణ గావు పూరుషుని • భూషితుఁ జేయుఁ బనిత్రవాణి వా
గ్భూషణమే సుభూషణము • భూషణముల్ నశించుచు నన్నియున్.

ఆవ. “విద్యయనునదియే సర్వోత్తమమనియు, విద్యరానివాఁడు పశుప్రాయుఁ”
డనియు జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విద్యా నామ నరస్య రూప మధికంప్రచ్ఛన్నగుప్తం ధనం
విద్యా భోగకరీ యశ సుఖకరీ విద్యా గురూణాం గురుః,
విద్యా బంధుజనో విదేశగమనే విద్యా పరా దేవతా
విద్యా రాజసు పూజ్యతే నహి ధనం విద్యావిహీనః పశుః. 16

వ్యా.—విద్యా నామేతి.—రూపం నామ కుండలహారహారపూర్ణదాదితత్త్విధ
భూషణాభావేఽపి విభూషితవ ద్భాసమాన ఆకారవిశేషః—త దుక్తం భావప్రకాశే -

‘ఆవే ధ్యారోవ్య విజ్ఞేవ్య బంధనీయై ర్భూషితం
య ద్భూషిత మి వాభాతి త ప్రాస మితి కన్యతే.’ ఇతి.—

విద్యా నామ వేదశాస్త్రాద్భాత్తికా వి ద్యైవ, నరస్య పుంసో, ఽధికం భూయి
ష్టం, రూప ముక్తలక్షణాకారవిశేషః - తద్వల్లోకరంజకత్వా దితి భావః, తథా ప్రచ్ఛ
న్నం నిగూఢం యథా తథా - గుప్తం రక్షితం, ధన వి ద్యై వేతి సంబంధః - తద్వ
త్కాలాంతరే మావకారకత్వా దితిభావః, విద్యా భోగాన్ కరో తీతి భోగకరీ
ప్రచ్ఛన్ననాదిభోగ్య వస్తులాభహేతుః, తథా యశ సుఖభ్యాం-సుఖ మిద్రియతర్పణమ్-
ఏతత్కరీ ఏతద్ధేతు శ్చ - ఉభయ త్రాప్తిః* కృణో హేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యేష్వీతి
టప్రత్యయే టిత్వాత్ జీవ, తథా విద్యా, గృహ స్త్యవశ శ్రీతి గురవ స్తేషాం హితా
హితోపదేష్టాణా మచార్యాణా మపి - గురు రుపదేష్టభూతా - తథా పరమార్థ
బోధకత్వా దితి భావః, విద్యా, విదేశగమనే ప్రవాసే, బంధుజనః సుహృజనః-తద్వద్వి
శేషావచారసంపాదకత్వా దితి భావః - తదుక్తం-‘స్వదేశమిత్రం పరదేశబంధుం విద్యా
సుధాం యే పురుషాః పిబన్తి’, విద్యా, పరా దేవతా పరమాత్మభూతా - మోక్షదాయ

కత్వా దితి భావః-యద్వా పరాదేవతా స్వాభీష్టదేవతా - తథా విహితాముష్మికఫల
 దత్వా దితి భావః-విద్యా, రాజసు రాజమధ్యే, పూజ్యతే ప్రశస్యతే - శారవసంపన్న
 త్వా ద్రాజపూజ్యా భవతీ త్యర్థః-యద్వా విద్యాశబ్దేన విద్యావాక్ లక్ష్మ్యతే రాజశబ్దేన
 చ తత్పూజ్యా లక్ష్మ్యతే తథా చ విద్యావాక్ రాజసభాసు పూజ్యతే పురస్కీ)యతే
 సంభాష్యత ఇతి యావత్, ధనం ప్రప్యంతు, న హ్యుప్రకారం న భవ తీత్యర్థః,
 తస్మా ద్విద్యయా ఉక్తరూపయా - విహిత శ్శాస్త్ర్యః జనః, పశుః పశుస్త్రయః - కర్త
 వ్యాకర్తవ్య వివేక రాహిత్యా దితి భావః, తతో బహూపకారకత్వా ద్విశిష్టవి ప్రైప
 ప్రధానం న త్వస్య దితి తాత్పర్యమ్.

అత్ర విద్యాయాః రూపధనాద్యాకారేణ బహుధా నిరూపణాన్నిరవయవ మా
 లారూపకాలంకారః.

టీ. విద్యానామ = విద్యయనునది, నరస్య=పురుషునకు, ఆధికం=అతిశయమైన,
 రూపం=ఆంధము; ప్రచ్ఛన్నగుప్తం=చాటుగా దాచిపెట్టబడిన, ధనం=ద్రవ్యము;
 విద్యా=విద్య, భోగకరీ=భోగములను గల్గించునది; సుఖకరీ=సుఖములనుగల్గించునది;
 విద్యా=విద్య, గురూణాంగురుః=గురువులకుగురువు; విద్యా=విద్య, విదేశగమనే=పరదేశ
 మునకుఁ బోయినపుడు, బంధుజనః=చుట్టము, విద్యా=విద్య, పరా = ఉక్తకృష్టమైన,
 దేవతా=దేవత; విద్యా=విద్య, రాజసు=రాజులనుడును, పూజ్యతే=పూజింపఁబడుచున్నది.
 ధనం=ధనము, నహి=కాదుగదా? (పూజింపఁబడదు అనుట.) విద్యావిహితః=విద్యలేని
 వాడు, పశుః=పశురము. (నీచుండనుట.)

తా. పురుషునకు విద్యయేరూపము. విద్యయేరూపస్యముగదాచి
 పెట్టబడినధనము. విద్యయే సకలభోగములను కీర్తిని సుఖమును కలుగఁ
 జేయును. విద్యయే గురువువలె అన్నియుబోధించును పరదేశమునందుఁ
 జుట్టమువలె సహాయ మొనర్చును. విద్యయే పరమాత్మ. విద్యయే రాజ
 పూజితము. ధన మిట్టిది కాదు. ఇట్టి విద్యలేనివాడు పశుత్వముగలుగును.

ఉ. విద్య నిగూఢగుప్త మగుఃవిత్తము రూపము పూరుషాళికిఁ
 విద్య యశస్సు భోగకరి • విద్య గురుండు విదేశబంధుఁడు
 విద్య విశిష్టదైవతము • విద్యకు సాటి ధనంబు లేదిలక
 విద్య నృపాలపూజితము • విద్య నెఱుంగనివాడు మర్త్యుడే.

అవ. “విద్యయండిన సర్వముండినట్లే” యనుచున్నాడు:—

శ్లో త్వాన్ని శ్చేత్కవచేన కిం కిమరిభిః శ్రోథోఽస్తిచే ద్దేహినాం
 జ్ఞాతి శ్చేదనలేన కిం యది నుహృద్విశ్వాషటైః కిం ఫలమ్,

కిం సర్వైః పృథి దుర్జనాః కీము ధనై ర్విద్యాననచద్యా యది
ప్రీడా చే త్కిము భూషణై స్సుకవితా యద్యస్తి రాజ్యేన కీమ్. 17

వ్యా.—ఆధ లోకహితాహిత వర్ణనప్రసంగా తస్యా ఏవ ప్రకృష్టైశ్చర్యభావ
మాహ,—తొన్ని పతి.—దేహినాం ప్రాణినాం - తొన్ని పతితా-పరిభవాది షూతృద్య
మానేషు త్రోధప్రతిబంధక ఇతి యావత్, అస్తి చే త్తర్లి, కవచేన వర్తణా, కిం ఫల
మితి సర్వ త్రాసువజ్యతే న కించి ద పితృర్థః - తస్యా ఏ వారుస్తుదానా మనవకాశ
ప్రదద్యా దితి భావః, త్రోధ శ్చిత్తతొభో, అస్తి చేత్, అరిభిః శత్రుభిః, కిం త స్యైవా
నశ్చత్రుత్వా దుపప్రపహేతుత్వా చేతి భావః, జ్ఞాతి ద్దాయాదో, అస్తి చే, దనలేనా
స్తి నా, కిం త స్యైవ సర్వార్థసిద్ధులననిదానత్వా దితి భావః, సుహృత్ సన్నిత్ర మస్తి
యది * 'సుహృద్దుర్బదా మి త్రామిత్రయో రి'తి నిపాతనా త్యాధుః, దివ్యోషధైః
సిద్ధి పథైః, కిం ఫలం న కించి దసి-త స్యై వారోగ్యకరత్వా దితి భావః, దుర్జనాఃఖలా,
స్సన్తి యది, సర్వై రాశివిషైః, కిం లేషా మేవ ప్రాణాపహరిత్వా దితి భావః, అనవ
ద్యా నిర్దుష్టా * 'అవద్య ప జ్యే'త్యాదినా నిపాతనా త్యాధుః-తతో సఖో సమానః -
'తస్మా న్ను డవీ'తి నుదాగమః, విద్యా వేద వేదాక్ష్ణాద్యాత్మికా, అస్తి యది, ధనైః కిం
తస్యా ఏవాఖిలభోగసాధకత్వా దితి భావః, ప్రీడా ఆకార్యప్రవృత్తే మనస్సంకోచల
క్షణజ్ఞా, అస్తి చే, దుష్పద్యైః కిము హరనూపురాద్యులంకరణైః కిం-తస్యా ఏవ లోకో
త్తర భూషణత్వా దితి భావః, సుకవితా సత్వాణ్ణీత్యం-ని. 'సంఖ్యావా నృణ్ణీతః కవి
రి'త్యమరః - య ద్వా కవయతి పల్లయతి రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాం కరో తీతి
కవి-స్తస్య భావ స్తత్తా-యది, రాజ్యేన భూమణ్డలాధిపత్యేన కిం - తస్యా ఏవ సకల
లోక వశీకరత్వా దితి భావః - రాజ్యో భావః కర్త వా రాజ్యం ప్రజాపరిపాలనా
త్తకం - పురోహితాదిత్వా. ద్యక్షి'త్యయః.

టీ. దేహినాం=ప్రాణులను, తాంశిః=పీర్లు (అనఁగా: ఇతరులు తన్ను బాధించుచున్నను శోసంపక సహించియుండుట), అస్తిచేత్=కలదేని, కవచేన=కవచముచేత, కింఫలమ్=ఏమిలాభము? ('ఫలమ్' అనుపదమును 'కిం' పదములన్నిటితోడను అన్వయించుకొనునది) త్రోధః=చిత్తతొభము, అస్తిచేత్, అరిభిః=శత్రువులచే, కింఫలమ్; జ్ఞాతిః=దాయాది, అస్తిచేత్, అనలేన=నివ్వని, కింఫలమ్; సుహృత్=మిత్రుఁడు, అస్తియది=కలదేని, దివ్యోషధైః=సిద్ధిపథములచే, కింఫలమ్, దుర్జనాః=దుర్మార్గులు, సంతిచేత్=కలరేని, సర్వైః=పాములచే, కింఫలమ్; అనవద్యా = దోషరహితమైన, విద్యా=విద్య, అస్తియది, ధనైః=ద్రవ్యములచే, కింఫలమ్; ప్రీడా = సిగ్గు, అస్తిచేత్, భూషణైః=

నగలచే, కింఫలమ్; సుకవితా=మంచికవిత్వము, ఆస్తియది, రాజ్యేన=ప్రభుత్వముచేత, కింఫలమ్.

తా. ఓరువున్న యెడల కివచములక్కఱలేదు కోపమున్న యెడల (ఉపద్రవము గలుగఁజేయుటకు) శత్రువులక్కఱలేరు. దామోదియున్న యెడల వేతే నిప్పు అక్కఱలేదు. మిత్రముండనేని సిద్ధాపథములక్కఱలేదు దుర్జనులుండిరేని సర్పములక్కఱలేదు.

చ. తమ కివచంబు క్రోధ మది • శత్రువు జ్ఞాతి హంతాశనుండు మిత్రము దగుమందు దుర్జనులు • దారుణులన్న గముల్ సునిష్ఠి విత్తముచితలజ్ఞ భూషణ ము • దాత్తకవిత్వము రాజ్య మీక్షమా ప్రముఖపదార్థముల్ గలుగుపట్టునఁ దత్కవచాదు లేటికిన్.

అవ. “విద్వాంసులవల్లనే లోకముచక్కగనిలిచియున్న”దని చెప్పచున్నాఁడు :- శ్లో. దాక్షిణ్యం నృజనే దయా పరిజనే శాత్యం సదా దుర్జనే ప్రీతిః సాధుజనే నయో నృపజనే విద్యజ్ఞనే చార్జవమ్, శౌర్యం శత్రుజనే తమ గురుజనే కాస్తాజనే ధృష్టతా యే చైవం పురుషాః కలాసు కుశలాస్తే ష్వేన లోకస్థితిః. 18

వ్యా.—అధ విదుషాం గుణవర్ణనపూర్వకం లోకవ్యవస్థాపకత్వ మాహ దాక్షిణ్య మితి.— నృజనే బద్ధజనే ష్వీ త్యర్థః జాతా వేకవచనమ్ - ఏవ ముత్తర త్రాసి - దాక్షిణ్యం ఛన్దానువర్తనమ్ - అన్యథా వినిండేయు రితి భావః-ని. ‘దక్షిణ స్వరూపా వామవరచ్ఛన్దానువర్తి ష్వీ’తిః, పరిజనే భృత్యజనేషు వివయే, దయా దాత్ర్యాదితద్గుణ భిప్రహణేచ్ఛ - అన్యథా విజహ్యు రితి భావః, దుర్జనే బలజనేషు వివయే, సదా శాత్యం విప్రియకారిత్వమ్ - అన్యథా అధిక్షిపేరన్నితి భావః, సాధుజనే సజ్జనేషు వివయే, ప్రీతిః స్నేహః-ఆదరి ఇతి యావత్ - అన్యథా-అనుతపేయ రితి భావః, నృపజనే రాజసు వివయే, నయో నీతిః-అనువర్తనతాత్పర్య మితి యావత్ - అన్యథా దణ్డియేరన్నితి భావః, విద్యజ్ఞనే వజ్జితజనేషు వివయే, ఆర్జవ మవప్రతా-అన్యథా నిషిద్ధేయు రితి భావః, శత్రుజనే శత్రుజనేషు వివయే, శౌర్యం విక్రాంతత్వమ్-అన్యథా నిపాతయేరన్నితి భావః, గురుజనే పిత్రాదిషు వివయే, తమ సహిష్ణుత్వమ్-అన్యథా శపేరన్నితి భావః, కాస్తాజనే నారీజనేషు వివయే, ధృష్టతా స్రాగల్భ్యం చ-అన్యథా వశీకర్యు రితి భావః; ఇ ట్వేవ ముక్తిపదాసు, కలాసు శిల్పేషు-ని. ‘కళా శిల్పే

కాలభేదే చంద్రాంశే కలనా క శేతి వైషయస్తే, యే చ పురుషాః, కుశలాః నిపుణాః, లేషు పురుషే ష్వేవ, లోకస్థితిః లోకమర్యాదా, ఆస్తితి శేషః, త ఏవ లోకవ్యవస్థా సంస్థాపకా న ముక్తగుణరహితా ఇత్యర్థః. ఏవం భూతాస్తు విద్వాంస ఏవ న త్వన్య ఇతి హృదయమ్

టీ. స్వజనేతనవారియందు, (ఇచ్చట: జనేజాత్యేకవచనము) దాక్షిణ్యం=మోమోటము, పౌజనే=సేవకజనమునందు, దయా=కనికరము, దుర్జనే=మఱ్ఱనియందు, శాత్యం=రహస్యముగా నప్రియముచేయుట, సాధుజనే=మంచివానియందు, ప్రీతిః=ప్రేమ, స్వజనే=రాజులయెడ, నయః=నీతియు, విద్యజ్జనే=పండితులయెడ, అష్టపదమ్=అష్టపదము, శత్రుజనే=శత్రువులయెడ, శౌర్యం=వరాక్రమము, గురుజనే=గురువులయెడ, తుమా=ఓర్పు, కాంతాజనే=స్త్రీలయెడ, ఘృష్టతా=దిట్టతనము, ఏవం=ఇట్లు, కలాను=విద్యులయందు, యేచపురుషాః=ఏపురుషులు, కుశలాః=నేర్పరులూ, లేషు ఏవ=వారియందే, లోకస్థితిః=లోకమర్యాద, (అస్తే=ఉన్నది.)

తా. బంధువులయందు దాక్షిణ్యముతో నుండుటయు (దాక్షిణ్య వనఃగా వారియిష్టానుసారము నడచుట), సేవకులయందు దయ, దుర్జనులయందు కఠిరముగ నుండుట, సజ్జనులయందుఁ బ్రీతియు, రాజులయందు అనుసరణమును, విద్వాంసులయందుఁ శ్రమప్రవర్తనమును, శత్రువులయందుఁ బరాక్రమమును, పెద్దలయందు ఓర్పును, స్త్రీలయందు దిట్టతనమును ఏపురుషులు గనఁబడుతురో అట్టివారలే లోకస్థితికి గారణ భూతులు.

చ. వరకృప భృత్యులందు నిజావగ్గమునం దనుకూలవృత్తి కా పురుషులయందు శాత్యము నుండుటయందు దనురక్తి దాల్చి సద్గురువులయందు గౌరవము • కోవిదు లందు నయంబు రాజులం దరిజనులందు శౌర్యము వృథాగాతులయందు బ్రగల్భభావ మీ వరుసఁ గళాప్రవీణు లగు • వారలయందు వసించు లోకముల్.

అవ. “సజ్జనసాంగత్యము విక్రియి గొప్పని” యనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాడ్యం ధియో హాతి స్థితి నాచి సత్యం
నూనోన్నతిం దిశతి పాప మపాకరోతి,
చేతః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం
సశ్శజ్జతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్.

వ్యా. ఇత్థం నిష్పజ్జా ననుగచ్ఛతి సంప్రతి సత్సంగతే శ్చేయస్కరత్వ మాహ. — జాడ్యమితి. — ధియః బుద్ధే, ద్వాద్యం మాన్ద్యం, హరతి నిరస్యతి, వాచి వ చనే, సత్యం సూన్యతభావం, సిద్ధి త్యాప్తావయతి, మానోన్నతిం బహుమానాతిశయం, దిశతి ప్రయచ్ఛతి, పాపం క్షిప్య, మపాకరోతి నాశయతి - సర్వోపదేశాది నేతిభావః, తథా చేతః, ప్రసాదయతి నిర్మలయతి - జ్ఞానోపదేశాది నేతి భావః, దిక్షు నశను క్తిర్తి, తనోతి విస్తారయతి, అత సృశ్నంగతి సృజనసమాగమః, పుంసాం కిం శ్రేయో న కరోతి కథయేతి పృథగ్జనసంబోధనమ్ - సర్వమపి శ్రేయః కరోత్యే వేత్సర్థః అత సై రేవ సంగతిః కర్తవ్యా న తు దుర్జనై రితి తాత్పర్యమ్.

ఆత్మ క్రియాణాం బహూనాం సముచ్చితత్వా త్సముచ్చయాలంకారః - 'గుణ క్రియాయోగవద్భ్యం సముచ్చయ ఉదాహృత' ఇతి లక్షణాత్.

వసంతతిలకావృత్తం - లక్షణం తూక్ష్మమ్.

టీ. సత్సంగతిః = మంచివారితోడి సహవాసము, పుంసాం = పురుషులకు, ధియః = బుద్ధియొక్క, జాడ్యం = మాంద్యమును, హరతి = హరించుటను. వాచి = వాక్కునందు, సత్యం = నిజమును, సింహతి = చల్లుచు (అనఃగాః సత్యవాదినిజేయవనుట.) మానోన్నతిం = గౌరవముయొక్క యాధిక్యమును (మిక్కిలిగౌరవమును), దిశతి = ఇచ్చును. పాపం = పాపమును, అపాకరోతి = హరించును. చేతః = మనస్సును, ప్రసాదయతి = నిర్మలము చేయును. దిక్షు = దిక్కులయందు, కీర్తిరి = ముఖమును, తనోతి = విస్తరింపజేయును. కిం = చేసిని, నకరోతి = చేయదు, కథయ = చెప్పుము.

తా. సత్సహవాసము బుద్ధిమాంద్యమును బోగొట్టును. సత్య వాక్యములనే పలుకజేయును. మంచిగౌరవము నిచ్చును. పాపములఁ బోగొట్టును. మనస్సు బాగుచేయుచు దిక్కులయందు గీర్తిని వ్యాపింపజేయును. చేయేల? అది చేయఁజాలని మంచి యేలోకమున లేదు.

తే. సత్యమాక్తి ఘటించు ధీజడిమ మాన్యు
గౌరవ మొసంగు జనులకుఁ గలుష మడఁచు
గీర్తి బ్రకటించు జిత్తనిఘ్నార్థి జేయు
సాధుసంగంబు సకలార్థసాధనంబు.

అవ. 'మహాకవులు మృతులయినను గీర్తిశరీరులయి బ్రదికియుండు' ననుచున్నాడు:—

శ్లో. జయన్తి తే సుకృతినో రససిద్ధాః కవీశ్వరాః.

నాస్తి తేహం యశఃకాయే జరామరణజం భయమ్

20

వ్యా.—అథైహ మసాధారణమహిమస్వదత్వా జ్ఞాతోత్తరత్వం వర్జయన్తి గమయతి — జయన్తితి. — సుకృతినో ధన్యాః .. ని. 'సుకృతీ పుణ్యవాన్' స్య. ఇత్యమరః, రససిద్ధాః సిద్ధశృంగారాదిరసాః సిద్ధపారదముటికా శ్చ* 'వాఽఽహితా గ్న్యాదిష్టి'తి నిష్ఠాయాః పరనిపాతః, తే ప్రసిద్ధాః పూర్వోపవర్జితా వా, కవీశ్వరాః కవిసార్వభౌమాః పట్టితోత్రమా ఇతి వా, జయన్తి సర్వోత్కర్షణే వర్తంతే - అద్యాఽసీతి కేవలః, య ద్వా - రససిద్ధాః సిద్ధరసాః - బ్రహ్మసాక్షాత్కారవస్త ఇత్యర్థః - 'రసో వై స' ఇతి శ్రుతేః,

'శృంగారాదా విషే వీర్యే పారదే బ్రహ్మవర్చసే

వేత స్యాన్మాదనే హేమ్ని నిర్యానేఽస్మత్కబ్జయోః—రసః.'

ఇత్యభిధానా చ్చ, కవీశ్వరాః-కవయః క్రాంతదర్శన-స్తేహ మిశ్వరాః కాలత్రయాభిజ్ఞా బ్రహ్మవిద్యావిశారదా ఇత్యర్థః, జయన్తి, కుత, స్తేహం కవీశ్వరాణాం, యశః కాయే కీర్తిశరీరే, జరామరణభ్యాం జాతమ్ - ఇతి తస్మాత్తం, భయం నాస్తి; రససిద్ధానాం భౌతికశరీర ఏవ జరామరణభయం నాస్తి, యశశ్శరీరే తు కిం వక్తవ్యం, తస్య కల్పాంత స్థాయిత్యా దితి భావః.

అత్ర రససిద్ధపదార్థస్య విశేషణగత్వా భయాభావపదార్థం ప్రతి హేతుత్వాత్కావ్యలిజ్జభేదః. పృత ముక్తమ్.

టీ. సుకృతినః=మంచిగ్రంథములను రచించినవారును (పుణ్యపంతులును అని యర్థాంతరము.), రససిద్ధాః=సిద్ధించినశృంగారాదిరసములుగలవారును (సిద్ధించినపాదరసములుగలవారును), (అయిన), తే=ప్రసిద్ధులగు, కవీశ్వరాః=కవీంద్రులు (కాలత్రయవేదులగు యోగులు), జయన్తి=సర్వోత్కృష్టులైయున్నారు. తేహం=వాం (కవీశ్వరుల యోగుల)యొక్క, యశఃకాయే=కీర్తియనెడు శరీరమునందు, జరామరణజం=ముదిమిచేతను చావుచేతను పుట్టిన, భయం=దిగులు, నఅస్తి=లేదు.

తా. తత్తద్ర సానుగుణముగ నర్పించు నైపుణ్యముండుటచేత ధన్యాత్మలగు కవీశ్వరులు జరామరణములు లేనితమకీర్తిశరీరములచేత సిద్ధాపద సేవచే జరామరణముల నతిక్రమించిన యోగులవలె సర్వదా ప్రకాశించుచుందురు.

క. సుశృతాత్ములు గససిద్ధులు

సుకవీంద్రులు విజయనిధులు • సుమ్ము తదీయా

ధికకీర్తిశరీరంబులు

ప్రకటజరామరణజన్త • భయరహితంబుల్.

ఇతి నీతిశతకమునందు విద్వత్స్వధివర్ణన మను రెండవదశకము.

—ॐ మా న శౌ ర్య ప ధ్ధ తి. ॐ—

అవ. విద్వత్స్వధిని నిర్మూలించినపిదప విద్వాంసులకు సైతము మానకౌర్యము లావశ్యకము లగుటవలన, నీమానకౌర్యవధ్ధతి నారంభించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శ్చుత్వా మోఽపి జరాకృశోఽపి శిథిలప్రాయోఽపి కష్టాం దశా

మావన్నీపి వివన్నదీధితి రపి ప్రాణేషు నశ్య త్సప్సి,

మత్తేభేన్ద్రివిభిన్న కుమ్భుపి శితగ్రానైకబద్ధస్పృహః

కిం జీర్ణం తృణ మత్తి మానమహతా మగ్రేసరః కేసరీ.

21

వ్యా.—అథ విదుషా మపి మానకౌర్యయో రపేక్షితత్వా ద్విద్వత్స్వధినిరూపణానంతరం మానకౌర్యవధ్ధతిం నిరూపయతి—శ్చుత్వామ ఇతి.—శ్చుధా త్తామః షీణోఽపి * 'తామో మ' ఇతి మత్వం, జరయా విప్రసయా - కృశో జీర్ణోఽపి - ని. 'విప్రసా జరే' త్యమరః, శిథిలప్రాయః విశ్లథాన్లతయా బలహీన స్సన్నపీ త్యర్థః, కష్టాం దశా మాహారాభా దతికృచ్ఛావస్థా, మావన్నః ప్రాప్తోఽపి - ని. 'దశా వర్తా వవస్థాయా మి'తి విశ్వః, అత ఏవ వివన్నదీధితి ర్నప్తకాన్తి రపి, కిం బహునా ప్రాణేషు పశ్యసు, నశ్య త్సప్సి - ప్రాణప్రయానే సంప్రాప్తే స త్య పీ త్యర్థః, మత్తేభేన్ద్రియ మత్తగజపుష్పవస్య - విభిన్నో విదారితో - యః కుమ్భః కుమ్భుగ్ధం - తత్ర య త్పిశితం మేదో మాంసం - తద్రాసే తత్రబళనే - ఏకం ముఖ్యం యథా తథా - బద్ధా న్దానితా - స్పృహ వాశ్చా యస్య స, ఇతి కౌర్యాతిశయోక్తిః, తథా మానమహతా మభిమానోన్నతానా, మగ్రేసరోఽగ్రగణ్యః * 'పురోఽగ్రతోఽగ్రేషు సర్వే రి'తి టప్రత్యయః, కేసరీ సింహః, జీర్ణం తృణం ఘాసమ్, అత్తి కిమ్ అభ్యవహరతి కిం-నాల్త్యే వే త్యర్థః. ఇతి మానాతిశయోక్తిః; నీచజన్తు నైవ మితి భావః.

అత్ర య ద్యపి సర్వ త్రాసికబ్ధ స్తావ దేకైక విశేషణ విశిష్ట నైర్వి వాక్యవ్ర సీచవృత్తిప్రవృత్తిం ద్యోతయతి, తథాఽ ప్యుక్తాభిల విశేషణ విశిష్టోఽపి గజేన్ద్రిమేదః

కఠినవిహితప్రతిజ్ఞః కేసరీ న నీచపస్తుని ప్రవర్తత ఇతి మహతీ మానశౌర్యవరతా
ప్రాక్తి రితి మన్తవ్యమ్.

‘ప్రాణా నపి పరిత్యజ్య మాన మే వాభిరక్షయేత్,

ప్రాణా స్తరజ్జచపలా మాన మాచన్ద్ర)తారకమ్.’

ఇతి వచనా న్మాన శౌర్యసంపన్నేన భవితవ్యం యశస్కామే నేతి భావః.

అత్ర ప్రకరణే కుత్రచి న్మానస్య కుత్రచి చ్చౌర్యస్య కుత్రచి దుభయస్య చ
ప్రాధాన్యకథన మపి ద్రిష్టవ్యమ్. కులప్రమాగతోత్తమశీలపరిపాలనం మానం-సహాయ
మనపేత్య శత్రుసంహారసామర్థ్యం శౌర్య మితి వివేకః.

అత్ర ప్రాయేణాప్రస్తుతప్రశంసాలంకారోఽనుసంధేయః.

కాద్దులవిక్రీడితం వృత్తం - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. మత్తే...స్పృహః-మత్త=మదించిన, ఇభిఇంబ్ర=మంచియేనుగులయొక్క,
విభిన్న=బాగుగవీల్పఁబడిన, కుంభ = కుంభస్థలమునందలి, పిశిత = మాంసముయొక్క,
గ్రాస=తిండియందు, ఏక=ముఖ్యముగా, బద్ధ=కూర్పఁబడిన, స్పృహః=శౌరికగలదియు
(దీనిచే శౌర్యము తెలుపఁబడిన), మానమహతాం=మానముచే నధికులగువారిలో (అతి
మానవంతులలో), అగ్రేసరిః=మొదటిదైన, కేసరీ=సింహము, తుల్ త్తామః అపి=ఆ
కలచే బక్కచిక్కినదైనను, జరాకృతః అపి=ముదిమిచేకృశించినదైనను, శిథిలప్రాయః
అపి=ఇంచుమించుగా కీళ్లుపడఁగినదైనను, కష్టాం=కఠినమైన, దశాం=అవస్థను, అపన్నః
అపి=పొందినదైనను, (అందువలన) విపన్నదీధితిః అపి=చెడినకాంతిగలదైనను, ప్రాణే
షు=ప్రాణములు, నశ్యత్పుఅపి=పోవుచున్నవైనను, జీర్ణం=చీకెన, తృణం=గడ్డిపోచను,
అత్తిరి=తినునాయేమి? (దీనిచే మానష తెలుపఁబడినది.)

తా. శూరాగ్రణీయగు సింగము ఆకలిచే డస్సినను, ముదిమిచే
జిక్కినను, కష్టస్థితినిబొందినను, కాంతివిహీన మయినను, ప్రాణములు
పోవుచున్నను మదించిన ఏనుగుయొక్క కుంభస్థలమును పగులఁగొట్టి
యందలిమాంసమును భుజింపఁ దలంచునేకాని ఎండుగడ్డినితినునా
యేమి?

ఉ. గ్రాసము లేక స్తుక్కిన జరాకృత మైన విశిర్ణ మైన సా
యాసము వైన నష్టరుచి • యైనను బ్రాణభయార్త మైన ని
ప్రాసముదేభకుంభపిశితగ్రహలాలసశీలసాగ్రహః
గ్రేసరభాసమాన మగు•కేసరి జీర్ణతృణంబు మేయునే;

అవ, “అందఱును వారివారికి శక్తికిఁ దగిన ఫలమునే శోధుదు” నినుచు

న్నాడు:—

శ్లో. స్వల్పస్నాయు వసావసేకమలీనం నిర్దాంస మ పృథ్వి గోః

శ్వా లభ్యా పరితోష మేతి న చ తత్తస్య తుభాశాస్తయే,

సింహో జమ్బుక వఙ్మ మాగత మపి త్యక్త్వా సిహన్తి ద్విపం

సర్వః కృచ్ఛగతోఽపి వాఙ్మతి జనః సత్త్వానురూపం ఫలమ్. 22

వ్యా. తుద్రజస్తుస్తునైవ మితి ఉక్త మే వార్థం భజ్యస్తరేణాహ—
స్వ త్వేతి.—శ్వా తనకః, స్వల్పయోః లేశమాత్రయోః - స్నాయు వనయోః -
స్నాయు ర్వస్వసాఖ్యనాడీభేదః - వసా మేదః - తయో - రవసేకేన మేళనేన -
మలినం మలదూషిత మపి - ని. ‘వస్వసా - స్నాయుః శ్రీయాం’ - ‘హృన్వేద స్తు వపా
వ సే’ త్యమరః, నిర్దాంసం మాంసలేశ హన్య మపి, గోః షకోః-

ని. ‘వృర్దేషుపశువాగ్విజ్రదిక్షేత్రఘృణిభూజలే

లత్యదృష్ట్యో శ్రీయాం పుంసి గౌః’ ఇ త్యమరః,

అగ్ని కీకసం, లభ్యా, పరితోష మేతి సంతువ్యతి, త చ్చ గవాస్థి తు, తస్య తనః,
తుభా * ‘అపం చైవ హలస్తానా మి’తి వచనా ట్టావ్ - తస్యాః శాస్తయే తున్నివార
ణాయ, న పర్యాప్తం న భవ తీ త్యర్థః - అస్తి స్థవస్తీహతోఽప్రయుఖ్యమానోఽప్య
స్తీతి భాష్యకారవచనాత్ - భవ స్తీతి లటః పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా - నీచజస్తు
రితి భావః, సింహ స్తు, అఙ్గుం సమీప - మాగత మపి - సమీపపర్తన మపి త్యర్థః -
ని. ‘అఙ్గు సమీప ఉత్పన్నే చిహ్నో స్థానావవాదయో ని’తి విశ్వః, జమ్బుకం
క్రొష్టారం, త్యక్త్వా అనాదృ త్యాలక్ష్మ్యే కృ త్యేతి యావత్, ద్విపం గజ మేవ దూరస్థ
మపితి భావః, నిహన్తి విదారయతి; తథా హి - కృచ్ఛగతోఽవ్యతిసంకటస్థోఽపి,
సర్వోఽశేషో జనః, సత్త్వానురూపం స్వశక్త్యనుగుణం, ఫలం లాభం, వాఙ్మతి;
న తు దుర్బలః ప్రకృష్టఫలకాక్షీ ప్రబలో నికృష్టలాభకాక్షీ చ భవతి; అతః శ్వసింహ
దృష్టానైవ నీచానీచవస్తు పరిహరపరిగ్రహతత్పరేణ భవితవ్య మాయుష్ష లేతి భావః.

నృత్తం పూర్వవత్.

టీ. శ్వా=కుక్క, స్వల్పస్నాయు=శొంచెపాటిసన్నసరముగలదియు, వసా...
మలినం=వసా=క్రోవ్యయొక్క, అవసేక = తదుపుట చేత, మలినం = ముఱికియైనదియు,
నిర్దాంసం=మాంసములేనిదియు, అపి=అయినను, గోః=ఎద్దుయొక్క, అగ్ని=ఎముకను,
లభ్యా=లంకించుకొని, పరితోషం=సంతోషమును, పితి=పొందును; తలోచ=అది (ఎముక)

యో, తస్య=ఆకుక్కయొక్క, త్సంధాశాంతయే=ఆకలినిజల్లార్పటకొఱకు, న=కాదు; సింహా=సింహము, అంకం=డిడిని, గతంఆపి=పొందినదానినైనను, జంబుకం=నక్కను, త్యక్తా=వదలి, ద్విపం=ఏనుగును, హంతి=చంపును; కృచ్ఛగతః ఆపి=కష్టమునుపొందిన వైనను, నర్వజినః=ఎల్లజనము, స్తత్త్వ అమరూపం=(తన) సత్తకుఁడగిన, ఫలం=లాభమును, వాంఛతి=కోరును.

తా. కుక్క మూఁ సహీనమై నన్నని సంచులు త్రొవ్వ స్వప్నముగ నుండిన మలీనమైనయెఱుక దొరకింతి నే సంతోషము నొందునుగాని అయ్యది దానియాకలిని దీర్చదు. సింగము తనయెదుట జంబుకములు చరించుచుండినను వాని వదలి వనంబంతయుఁ గ్రమ్మరి గజరాజమును చంపును. కావున జనులు కష్టకాలమునందును తమశక్తికి దగినలాభమునే కోరుదురుగాని ఎచ్చుతక్కువలుగఁ గోరరు.

ఉ. స్నాయువసావసేకమలిఁనమ్మగునెమ్మ గ్రహించి జాగిలం
బాయతమోద మందుఁ జన • దాకలి దానికీ జెంత నున్నగో
మాయువు దానిఁ జూచి పరిఁమార్పక సింగము వంతి గూల్పు నే
చాయల నెల్లవారు నిజఁసత్త్వసమానఫలాధులే కదా.

అవ. సీమలయొక్కయు నుత్తమలయొక్కయు నడవడిలోని తారతమ్యమును సూచించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. లాఙ్గాలచాలన మథ శ్చరణావఘాతం
భూమా నివత్య వదనోదగదర్శనంచ,
శ్వాపిణ్డదస్య కురుతే గజపుష్పవస్తు
ధీరం నిలోకయతి చాటుశత్రై శ్చ భుజ్జే.

28

వ్యా.—ఆథ త్సప్రజన్తో శ్చేష్టాపశేష మాహ-లాఙ్గాలేతి.—శ్వా.సారమేయః, లాఙ్గాలచాలనం పుచ్చవివర్తనమ్, అథః భూతలే చరణావఘాతం పాదేన విదారణంచ, భూమా, నివత్య స్వయ మేవ పతిత్వా, వదనోదర దర్శనం వక్త్ర కుటీ ప్రదర్శనం చ, పిణ్డదస్య పురస్తా దితి శేషః, కురుతే నిజనిచచ్ఛ్వా మావిఘ్నరూత ఇ త్యర్థః, పుమాన్ గౌః పుంగవో పృషభః-విశేషజనమాసః * 'గో రత్తితలు కీ'తి సమాసాంతప్రచ్ - స ఏవ పుంగవః శ్రేష్ఠ ఇ త్యర్థః - ని. 'శ్చేష్టాపశేష' తు పుంగవా వి'తి వైజయంతీ - గజపుంగవో గజేన్ద్రిస్తు, ధీరం గమ్భీరం, నిలోకయతి పశ్యతి - పిణ్డద సన్నిధా వితి భావః, ఆథ చాటుశత్రై రనేక ప్రియోక్తిభిః - అమానవాక్యై శ్చ వా

భుక్త్యై ఆభ్యవహరతి - గుడతణ్ణు లాదిక మితిశేషః * 'భుజోఽనవన' ఇ త్యాత్మనే పదమ్. ఇమా వేవ సీచాసీచ జనయోః దృష్టాన్తా విలి భావః.

వస న్తలిలకావృత్తం - లక్షణం తూక్ష్మమ్.

టీ. క్వా=కుక్క, పిండదస్య=హటిముద్ద వేయువానియెదుట, లాంగూలచాల నం = తోఁకనాడించుటను, అధః=క్రింద, చరణఅవఘాతం = కాళ్ళి తోఁగొట్టుటను, భూమా=నేలయందు, నిపత్య=(వెల్లికిల)పడి, వదనఉదందర్శనంచ=నోటిని కడుపును చూపుటను, కుదులే=చేయును; గజపుంగవః తు=మంచియేనుగుఅన్ననో, (పిండదుని), ధీరం= బెట్టుగా, విలోకయతి=చూచును; చాటుశత్రై=మంచి మాటలయొక్క వందలచేత, భుక్త్యై=తినును.

తా. కుక్క తనకు పిడికెడు నన్నము పెట్టువానియెదుట తోఁకనాడించుట కాలితోనే భూమియందుఁ బడి నోరు కడుపుఁ జూపించుట మొదలగునీచకృత్యము లెన్నియోచేయును. గజశ్రేష్ఠము ధైర్యముతోఁ జూచుచు మావటివానిచేత ప్రియవాక్యములచేత లాలింపఁబడుచు నాహారమును గ్రహించును.

ఉ వాలముఁ ద్రిప్పు నేలఁ బడివక్త్రముఁ గుఱియుఁ జూపుఁ గ్రిందఁబం గా లిడుఁ ద్రప్పుఁ బిండదునిఁకట్టెదుటకా శునకంబు భద్రశుం డాలము శాలితండులగుఁడంబులు చాటువచశ్శతంబు.

నోలి భుజించు ధైర్యగుణయుక్తిగఁ జూచు మహాన్నతస్థితిన్.

అవ. "కౌర్యమానాదులుగల పంశోద్ధారకుడే సఫలజీవుడు" అనుచు న్నాడు:—

శ్లో పరివర్తిని సంసారే మృతః శో వా న జాయతే,

స జాతో యేన జాతేన యాతి పంశ స్సమున్నతిమ్.

24

వ్యా.—అథ మానకౌర్యసంపన్నతయా పంశవర్ధన వైప్రవ జనస్య సత్తా లాభో న త్వస్య స్థ్యే త్యాహ—పరివర్తి నీతి.—పరివర్తిని ధర్మాధర్మవిశా త్వేనఃపుస్థ్యే వా వర్తమానే, సంసారే జరామరణరూపే సంసారచక్రే, శో వా పుమాన్, మృతః ప్రేతః, న జాయతే న భవ తీతి ఉత్పన్నో వా న భవ తీతి శేషః - య ద్వా - శో వా న మృతః శో వా న జాయతే నోత్పద్యతే - సర్వోఽపుత్పన్నో మృత శ్చ భవ త్యే వేత్త్యర్థః - 'కాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుః ధ్రువం జన్త మృతస్య చేతి భగ వద్వచనా దితి భావః, తతః కి మత ఆహ, స పుమాన్, కాత ఉత్పన్నో జన్తలాభవా

నితి యావత్, శోఽసా చి త్యత ఆహ, యేన జాతే నోత్పన్నేన పుంసా, పంశోఽన్య వాయ, సమున్నతిం మహాన్నత్యం, యాతి ప్రాప్నోతి; పంశోద్ధాః యరపుక్ మాశో స ఏవ జన్మలాభవా, నేవం భూతత్వం చ మానశౌర్య సంభవన్మైవ న త్వన్యస్య, అతః కి మన్యై రజాగళస్తవ దుత్పన్నై ర్తశకవ ద్విసప్తై శ్చేతి భావః.

అనుష్ఠానం పుత్రమ్.

టీ. పంశోఽసా=తిరుగుచుండు, సంసారే=చావు పుట్టుకలవరుసగా, మృతః=చచ్చి నవాడు, కఃవా=ఎప్పుడు, నజాయతే=పుట్టెడు? యేనజాతేన=విపుట్టినవానిచేత (ఎవడు పుట్టుటచేత), పంశః=కులము, సమున్నతిం=గొప్పతనమును, యాతి=పొందు నో, సః=వాడు, జాతః=పుట్టినవాడు.

తా. చావు పుట్టుక లనునవి యెప్పుడునుగల యీసంసారచక్ర మునఁ జచ్చినవారందఱును బుట్టువారే. అట్లు పుట్టినవారిలో నశింపనివారెవరు? ఎవనిపుట్టుకవలన పంశము కీర్త్యాదులచేత వాసిగాంచునో వాడే జన్మించినవాడు. వానిజన్మయే గణనీయము

టీ. ప్రాణిలోకంబు సంసారఃపతిత మగుట

వసుధపైఁ గిట్టి పుట్టనివాడు గలఁడె

వానిజన్మంబు సఫల మెవ్వనివలన

పంశ మధికోన్నతి వహించి * వన్నె కెక్కు.

అన. మానవంతుని వర్తనమును జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. కుసుమస్తబక స్యేవ ద్వయీ పృత్తి ర్తనస్వినః,

మూర్ధ్ని వా సర్వలోకస్య శీర్యతే వన నీవ వా.

25

వ్యా.—ఇత్థంభూతస్య పురుషస్య వ్యాపార మాహ - కుసు మేతి.— కుసు మస్తబక స్యేన పుష్పగుచ్ఛ స్యేవే త్యేకం వదం, మనస్వినోధీరస్య - మాన శౌర్య శాలినః పుంస ఇ త్యర్థః, ద్వయీ ద్వివిధా, పృత్తి ర్వాపారః, 'ద్వే గతీ హీతి పాతే స్పష్టోఽర్థః - తృతీయా తు న సంభవ తీత్యర్థః; కిం త ద్వృత్తిద్వయ మి త్యత ఆహ:—సర్వలోకస్య సర్వేషాం జనానా మి త్యర్థః, మూర్ధ్ని శిర మ్యన్నత స్థానే చ, స్థీయత ఏ వేతి శేషః, అథవా నన ఏ వారణ్యే, శీర్యతే వా శీర్యతే వా - భావే లక్, ఏవ ముఖయీ పృత్తిః - శౌర్యా దున్నతస్థానస్థితి స్తదలాభే మానా దరణ్యే జీర్ణతా చ ఇతి వివేకః, ఇయ మేవ పుంసాం శ్రేయస్కరో పృత్తి రితి భావః,

కుసుమస్తబక స్త్యే వే త్యుత్ర సమాసః—క్రొతీ పూర్ణోపమా ౭ లంకాః, ఇ. శబ్దేన సమా సమాసస్య సభవాత్ - తథా చ వార్తకమ్ * ఇవేన సమా నిత్యసమాసో విభక్త్యులోపః, పూర్వ వచ ప్రకృతినర్హరత్వం చేతి పృతం పూర్వవత్.

టీక. కుసుమస్తబకస్య ఇవ=పూర్వగుత్తివలె, మనస్వినః= గొప్పబుద్ధిగలవానికి (మానము శౌర్యముగలవానికి), పృతిః = నడనడి, స్వయా = రెండువిధములః (ఎల్లనగాః) సర్వలోకస్య = సమస్తజనముయొక్క, సూక్ష్మ=నిరస్సంధు (అనగా సిగయించని) స్తబకపనము. అంతఃకన్నులు పైవాడై అని మనస్వివరము. (స్థీయతే = ఉండుట) వా=అట్లుకాదేని, వనేనిన = అరణ్యమండే, శీర్ష్యతేవా= డిగ్గించుటయో.

తా. మానసీయుడగు విద్వాంసునకు పుష్పగుచ్ఛమునకుఁబోలె ఎల్లఁజేత శిరసావహించఁబడుటయో, లేక అరణ్యముననే మృగుటయో ఈరెండుగతులే తక్క వేఱువిధములేదు.

తే. కుసుమగుచ్ఛంబునకుఁ బోలెఁ + బొసగు శౌర్య

మానవంతున కివి రెండు + మహితగతులు

సకలజనము స్తకప్రదేశముల నైన

వనమునం దైన జీర్ణభావంబుఁ గనుట.

అవ. మానశౌర్యవంతుఁడు శక్తి యుడియు గొప్పకార్యములనే చేయఁ బూనుకొనును:—

శ్లో. సప్త్యస్త్యే ౭ః బృహస్పతిప్రభృతయ స్సమాభివితాః పశ్చిమా

స్తా స్ప్రత్యేష విశేషవిక్రమరుచీ రాహు ర్న వైరాయణే,

ద్వా వేవ గ్రసతే దివాకరనిశాస్తాణేశ్వరా భాస్వరా

భ్రాతః పర్వణి పశ్య దానవపతి శ్శీర్షావశేసాకృతిః.

20

వ్యా. ... పున ర ప్యుక్తోభయరణవైశిష్ట్యే నైవి వోత్కృష్టతా మాహ. — స స్తీతి. — ఆస్యే వత్స్యమాణ సూర్యచంద్రాపేక్షయా ఇతరే, బృహస్పతిప్రభృతయః బృహస్పతిప్రముఖాః - ప్రభృతిశబ్దేన బుధతక్రందయో ౭ః గృహ్యంతే, పశ్చిమ ద్వా పశ్చిమాః గ్రహాః * 'సంఖ్యా వ్యయే' త్యాదినా బహువ్రీహిః * 'బహువ్రీహా సంఖ్యేయే' డజబహుగణా చితి సమాసాంతో డచ్చిత్వయః, సంభావితాః గ్రాహ్యత్వే నో బన్ధితాః బహుమతా వా, సన్ది నర్తనై, తాకా ప్రతి బృహస్పతిప్రభృతీకా లక్ష్మీకృత్యే త్యర్థః, విశేషేష విశేషేష తేజోమహ త్స్వీతి యావత్ - విగ్రమే పరాక్రమణే - రుచిః స్తీతి ర్యస్య న తథోక్తః - తేజస్విభి స్స హ్రావ కలహాచరణతత్పర ఇ త్య

ర్థః, ఏషః ఉపరాగకర్తృత్వేన ప్రసిద్ధో, రాహుః సైంహికేయః, న వైరాయతే వై
రం న కరోతి - అలక్ష్యత్వా త్తత్తటశనతత్పరో న భవ తీత్యర్థః * 'శబ్ద మైర కల
హాభ్ర కణ్య మేఘేభ్యః కరణ' ఇతి కృత్ * 'అకృతాన్యధాతుకయో ద్విర్ఘః,
ఇతి దీర్ఘః-విప్రదురుచీ రాహు రి త్యుత్త * 'రో రీ'తి రేఘణాపే * 'ప్రణాపే పూర్వస్య
ద్విర్ఘోఽణ' ఇతి దీర్ఘః, కిం తు, భాస్వరా తేజస్వినౌ * 'స్థేశ భాస' ఇ త్యాదినా వ
రచ్యుత్యయః, ద్వా షుభౌ, దివాకర నిశాప్రాణేశ్వరా సూర్యాచన్ద్రమసౌ వేవ - అన్య
యోగవ్యవచ్ఛేదార్థోఽయ మేవకారః, శీర్ష మే వావశేయో యన్య స్సా శీర్షావ
శేషా ఆకృతి ర్యస్య శిరోమాలావశిష్టగాత్ర ఇ త్యర్థః- 'శీర్షావశేషీకృత' ఇతి పాతేఽ
వ్యయ మే వార్థః పరిణమయితవ్యః, దానపవతి ద్దానవేశ్వరః పూర్వోక్తో రాహుః,
పర్వణిచర్మపార్శ్వమాసీ ప్రతిపత్సంధా, గ్రసతి గిళితి, హే భాగి క రి త్యాదరేణ పృథగ్జన
సంబోధనం, ప శ్యేత్యుత్త వాక్యార్థః కర్త. -యత శ్శిరోమాలావశిష్ట ఏ వాయ మీ
దృక్పర్తాచరిణతత్పరో ఽభూ త్సంపూర్ణాస్ తేప్రిం కరిష్యతి న జానా మితి
భావః; ఏషం మానశౌర్యకాలినో హి నిజాజ్ఞవై కల్పం న పరిగణయేయం రితి కిం తు
మహ త్కార్య మేవ కర్తుం శ్యవస్య స్తితి తాత్పర్యమ్. -పురా కిల దేవానా మమృత
ప్రదానసమయే విష్ణుచక్రేణ చ్చిన్న శీర్షత్వా చ్చిరోమాలావశిష్టగాత్రోఽభూ తైస్సం
హికేయ ఇతి పారాణికీ కథాఽత్రానుసంధేయ. శార్దూలవిక్రీడితం పృతమ్.

టీక. అన్యే = ఇతరులు, బృహస్పతి ప్రభృతయః=బృహస్పతి (బృహస్పతి,
శుక్రఁడు, శని, అంగారకుఁడు, బుధుఁడు) మొదలయినవారు, పంచహా=అయిదాఱు
గురు, సంభావితాః=పూజితులై (అనఁగా: గ్రహింపఁదగినవారలై), సంతి=ఉన్నారు.
తాత్ప్రతి=వారినిగుఱించి, విశేష...రుచిః—విశేష=గొప్పవారిమీఁద, విక్రమ=పరా
క్రమమందు, రుచిః=ప్రేమగల (అనఁగా: గొప్పవారితో డీకొనుటకు నిచ్చయించు),
ఏషః = ఈ, రాహుః = రాహుగ్రహము, నవైరాయతే = పగఁజెట్టుకొనఁడు.
భాస్వరా=ప్ర కాశించు, దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరా=సూర్యుచంద్రు లను, ద్వావివ=ఇద్దఱి
యందుమాత్ర మే, శీర్షావశేషాకృతిః—శీర్ష=తల మాత్రము, అవశేష=మిగతగాఁగల,
ఆకృతిః=ఆకారముగలవాఁడు (అయినను), దానపవతిః = రాక్షసరాజు (రాహువు),
పర్వణి=పర్వమునందు (అనఁగా: సూర్యుని హమావాస్యయందు, చంద్రుని పూర్ణిమ
యందు), గ్రసతే=ఘ్రుంగును. (హే) భాగిః=(ఓ) అన్నా! వశ్యః=చూడుము.

తా. బృహస్పతి మొదలగు గణనీయములైన అయిదాఱు గ్రహ
ములున్నను పరాక్రమశీలుఁ డగు రాహువు వారి తెరువుభోక శీర్షావశిష్ట

దైయుండియు తేజోవంతు లగుదివాకరనిశాకను (సూర్యచంద్రు) లను
మాత్రమే పర్యకాలములందుఁ బీడించుచున్నాఁడు

గురుముఖ్యుల్ గల శేష రాజ్యురు శుభాంగుల్ భేచరుల్ వారిలో
వరవిక్రాంతవిహారి రాహు వెపుడుకై వైరంబు సేయండు భా
స్వరులకై భాస్కరయామిచరులనే * బాధించుచున్నాఁడు ద
త్పరతకై మస్తకశేషమూర్తి యగునాదైత్యుండు గర్వంబునన్.

అవ. “మహాత్ములమహిమ యనంత” మని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. “హతి భువనశ్రేణిం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం
కమతపతినా మధ్యేవృష్టం సదా సచ ధార్యతే,
త మపి కురుతే శ్రోడాధీనం పయోధి రనాదరా
దహమా మహతాం నిస్సీమాన శ్చరిత్రవిభూతయః.

27

వ్యా.—అథ మహతాం మహాత్మ్య మహ—వహ తీతి.—శేషః, ఫణాః సహ
స్రసంఖ్యాకాః స్ఫటాః ఫలకా నీవ తేషు - స్థితాం, భువనశ్రేణీం పాతాళాదిచతుర్దశ
విష్టపవత్ప్రీం, వహతి ధారయతి - ని. ‘స్ఫటాయాం తు ఫణా ద్వయో రి’ త్యమరః,
స చ శేషః కమతపతినా ఆదిహర్తేణ * ‘పతి స్సమాస ఏ వే’తి ఘనంజ్ఞాయా ‘మాణో
నాస్త్రియా మి’త్యాజ్ఞో నాభావః, పృష్టస్య మధ్యే మధ్యేవృష్టం నిజఖర్షరోపసప్రదేశ
ఇ త్యర్థః * ‘పారే మధ్యే ప్తస్య వే’ త్యవ్యయాభావః - తత్సన్నియోగా దేదన్తత్వం
చ మధ్యశబ్దస్య, సదా నిరన్తరం, ధార్యతే, ఉహ్యతే, త మపి కమతపతి మపి, పయోధిః
ప్రళయార్ణవః, అనాదరాల్ అనాయాసాల్, శ్రోడాధీనమ్ ఆదివరాహాయత్తం కు
రుతే - ప్రళయకాలే పాతాళగతభూమణ్ణల స్వాదివరాహవతారేణ విష్ణునా నిజదంష్ట్ర
యా సముదృతత్వా దితి భావః, ఆతో మహతాం మానకౌర్యకాలినాం మహానుభావా
నాం సంబద్ధిస్య, శ్చరిత్ర విభూతయో మహాత్మ్య సంపదో, నిస్సీమానో నిర్వర్యా
దా - అవాప్తినన గోచరా ఇతి యావత్, అహ మే త్యాశ్చర్యే - ని. ‘అహ మేత్య
ద్భుతే భేద’ ఇ త్యమరః.

ఆత్ర పూర్వపూర్వ సౌత్తరోత్తర గుణోత్కర్షావహత్వా స్థూలాదీపకా
భోగ్యైలంకారః - త దుక్తం విద్యానాథేన -

‘యదా తు పూర్వపూర్వస్య సంభవే దుత్తరోత్తరం

ప్ర త్యుత్కర్షావహత్వం త స్థూలాదీపక ముచ్యతే.’ ఇతి.

హరిణీపుత్రం - లక్షణం తూక్ష్మమ్.

టీక. శేషః=ఆదిశేషువు, ఫణాఫలకస్థితాం=ఫలకలవంటి (వేయి) పడగలమీద ఉన్నదానినిగా (ఉంచుకొని), భువనశ్రేణిం భువన=లోకములయొక్క, శ్రేణిం = వరుసను, పహతి=మోచుచున్నాడు; సఃచ=ఆతడు (ఆదిశేషుడు)ను, కమతపతినా=తాఁ జేటిరాయనిచే, మధ్యేపృష్ఠం=వీచునడుమ, సదా=ఎల్లపుడు, ధార్యతే=మోయఁబడుచున్నాడు; తం ఆపి=ఆతనిని (కూర్తరాజును) గూడ, పయోధిః=సముద్రము, అనాదరాల్ = అనాయాసముగా, క్రోడ = ఆదివరాహమునకు, ఆయత్తం = అధీనునిగా, కురుతే=చేయుచున్నది. అహహ = ఔరారా! మహతాం=గొప్పవారియొక్క, చక్ర విభూతయః = నడవడియొక్క వైభవములు, నిస్సీమానః=మేరలేనివి.

తా. ఆదిశేషుడు పదునాలుగులోకములను తనపడగలచేత మ్రోయుచున్నాడు. ఆతనిని ఆదికూర్తమూర్తి మూఁపున పహించుచున్నాడు. ప్రళయకాలసముద్రుడట్టియాదికూర్తమును ఆదివరాహునికి లోఁబడినవానినిగాఁ జేయుచున్నాడు. కావున మహాత్ముల మహిమకు మేరలేదు.

మ. భువనశ్రేణి పహించు శేషుడు ఫణాభోగంబువై సంతతం
బవలీలక భరియించు బృహ్మమునఁ గూర్తాధీశ్వరుం డాతనిక
ధివళక్రోడపశాత్తుఁ జేయు నతనిక • వారాశి యిశ్రాంతిచే
నపురా ధీరచరిత్రసంపద లసంఖ్యాతప్రభావోన్నతుల్.

అవ:— “మానశౌర్యములుగలవాడే గొప్పవాడుగాని యవిలేనివాడు గాఁ”
డని మైనాకుని దృష్టాంతముగఁ గైకొని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. వరం ప్రాణోచ్ఛేదః సమదమథ వస్తుక్తకులీశ
ప్రహరై రుద్గచ్ఛద్బహుదహనోద్ధారగురుభిః,
తుషారద్రైః సూనో రహహా సిఘరి క్లేశేవివశే
న చాసౌ సంపాతః పయసి పయసాం పత్యు రుచితః.

28

వ్యా.—మానశౌర్యకాలన ఏ వోక్తృధనువాత్త్వం న తు తద్విహీన స్యేతి మై
నాకం దృష్టానీకృ త్యాహ - వర పతి.—తుషారద్రే మూనో న్నిమఃకృత్తస్య
మైనాకస్య, ఉద్గచ్ఛ స్ఫుజ్జిప్సుమాణో - బహుళో భూయిష్ఠ శ్చ - యో దహన
శ్శిలాసంఘర్షణజనితఃపిన్వి - చై సోఽగ్రద్రై ర్విస్ఫురితైః - గురుభిః దుస్సహైః, సమ
దేన సదర్పణ - మథువతా దేవద్రోణ - ముక్తస్య ప్రయుక్తస్య - కుశస్య పత్రా

యథస్య - ప్రహరై ర్విదారణైః, ప్రాణోచ్ఛేదో మరణ మి త్యర్థః, వరం మనాప్నో
యం-సి. 'దైవా ద్ద్వితే షః శ్రేష్ఠే త్రిమ క్షీణం మనాప్నోయి,' ఇ త్యమరిః, కుతః,
అహ మేతి భేదాతిశయద్యోతనార్థోఽనుకరణశబ్దః, పితరి హిమపతి, క్షేత్రేన పత్ర ప్ర
హర జనిత దుఃఖేన - వివశే విహ్వలే సతి, అసా ప ద్యాఽ పుష్పలభ్యమానః, పయ
సాం పత్య సముద్రస్య - ఆ త్రాసమాసత్వేన ఘనంజ్ఞాభావాత్ * 'ఖ్యత్యా త్వర
స్యేతి కృతయగాదేశా త్తిశబ్దా త్వరస్య ఉసోఽకారస్య ఉకారాదేశః, పయసి సతిలే
సంపాతః ప్ర వేశః - నిజప్రాణ సంరక్షణార్థం నిమజ్జ్యవస్థాన మి త్యర్థః, ఉచితో
న్యాయో, న చ న భవతి హి, ఆ నైతి వేతి శేషః, యతో మానకౌర్య సంపన్నస్య
పుంసః స్వప్రాణమాత్ర పరిత్యాగ తత్పరతయా క్వచిన్నిలీ యాపస్థాన మేవాత్యస్తాయశ
స్కురమ్, కిముత పితరి క్షేకవివశే; అతః ప్రాణపరిత్యాగే నాపి మానకౌర్యేవివ ప్రతిష్ఠాప
నీయే, అన్యథా మహా నపవాద స్సస్య దితి భావః. ఆ త్రోదారశబ్దస్య గౌణత్వా న్న
గ్రామ్యతాదోషః, ప్రత్యుత సౌందర్యాతిశయ మే వాపాదయతి, త దుక్తం దక్ష్యా
చార్యైః-

‘నిఘ్న్యా తోద్గీర్ణ వాస్తాది గౌణపుత్రివృషాశ్రయమ్

అతిస్వందర మన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యం విగాహతే.’ ఇతి.

పురా కిల భూమణ్డలోభద్రవకారిణాం పర్వతానాం కోపవశా త్పక్షచ్ఛేదోద్భుతే శక్తే
భయవిహ్వలౌ మైనాకః సముద్రమధ్యే నిమజ్జ్యతిష్ఠ దితి పారాణిక్ కథాఽత్రాను
సంభేదా. శిఖరిణీ వృత్తమ్.

టీక. తుషారప్రద్రోమంచుకొండ (హిమవంతము) యొక్క, సూనోపి=పుత్రు
నికి (అనగా: మైనాకునికి), ఉద్గ...రుభిః - ఉద్గచ్ఛత్ = పైకి వెడలుచున్న, బహుళ
= అతిశయమైన, దహన = నివ్వలయొక్క, ఉద్ధార = క్రక్కుటవలన, గురుభిః =
పీర్వరాని, సమద...రైః - సమద=గర్వముగల, మఘవత్=ఇంద్రునిచేత, ముక్త=విడు
వబడిన, కులిశ = వజ్రాయుధముయొక్క, ప్రహరైః=దెబ్బలచేత, ప్రాణఉచ్ఛేదః=
ప్రాణముపోవుట, వరం = కొంతమేలు. అహహ! = అయ్యయ్యా!, పితరి = తండ్రి,
క్షేకవివశే-క్షేక = (వజ్రాయుధపు దెబ్బల) నొప్పిచే, వివశే = మైమఱచియుండగా,
పయసాంపత్యః=సముద్రుని (నీళ్లదొర) యొక్క, పయసి = నీటియందు, సంపాతః =
వడియుండుట, ఉచితః = తగినది, న=కాదు.

తా. హిమవంతుని కుమారుడగు మైనాకునికి, దేవేంద్రుడు
తనబలవికౌలది వేయ నిప్పులు గ్రక్కుచు నోర్వరాక మీఁదబడు

కులిశము యొక్క దారాహతిచే జచ్చుట కొంచము మంచిదిగాని, ఆపాటుచే మూర్ఖునొందిన తనతండ్రిని వదలి తనప్రాణములరక్షించు కొన సముద్రము జొచ్చి దాగియుండుట తగునా?

ద. సమధికభీషణజ్వలనః జాలవినిర్గమదుస్సహంబుచే
 నమదసురేంద్రముక్తకులిశక్షుతిచే నుచితంబు ప్రాణభూ
 తము హిమవత్కుమారునకుఁ • దండ్రి నిశాతశ తారపాతభే
 యమున మునుంగుచున్నతటిఁ • దా జలరాశిఁ జొరంగ నర్హమే.

అవ. మానవంతులు పరులరిష్టారము నోర్వరని సదృష్టాంతముగ చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. య దచేతనోపి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితు రిసకాంతః,
 తత్తేజస్వీ పురుషః పరకృతసికృతిం కథం సహతే. 24

వ్యా.—అథ మానినాం పరనికారానవానం సదృష్టాంత మాహ - య దితి.—
 య ద్విస్తా త్కారణా, దచేతనః చేతనరహితః నిర్జీవాఽపీతి యావత్ - పాషణత్వా
 దితి భావః, ఇసకాంత స్సూర్యకాంతమణి, సవితు స్సూర్యస్య, పాదైః రక్షభిరక్షిభి
 శ్చ, స్పృష్టః సంపత్తిత స్తాడిత శ్వేతిధ్వన్యతే, ప్రజ్వలతి జాజ్వల్లుమానో భవతి, తోపా
 క్రిత శ్వేతి గమ్యతే, త త్తస్మా త్కారణత్, లేజస్వీ లేజస్సుగల మానశౌర్యసం
 పన్నః పురుషః సచేతన ఇతి శేషః, పరే శ్చత్రుభిః కృతసికృతిం విహితాపకారం, కథం
 సహతే త్నమతే - స కథంచి ది త్యర్థః; మైనాక స్తు నైవ మితి భావః - ని, 'పాదా
 శ్చత్రుభిః' తుర్యాంశా ఇ త్యమరః. ఆర్యావృత్తభేదః.

టీక. యత్ = ఎందువలన, అచేతనః అపి = ప్రాణములేనిదయ్యెను, ఇస
 కాంతః = సూర్యకాంతము, సవితుః = సూర్యునియొక్క, పాదైః = కిరణములచేత
 (కాళ్లచేతనని యర్థాంతరము), స్పృష్టః = తాకఁబడినదై, (తన్నఁబడినదైఅనియు), ప్రజ్వ
 లతి = మండినో (కొనించునో) అనియు, తత్ = అందువలన, లేజస్వీ = లేజస్సుగల
 (అనగా: మానశౌర్యముగల), పురుషః = పురుషుఁడు, పర...కృతిం = ఇతరులచే,
 కృతః = చేయఁబడిన, సికృతిం = ధిక్కారమును, కథం సహతే = ఎట్లునహించును?

తా. సూర్యకాంతమణి అచేతనమయినను సూర్యునిపాదములు
 (కిరణములు) తనకు పోఁకొంతమాత్ర నే మం(డిప)డును. కావున లేజో
 వంతులు పరులు చేయుపరిభవమును సహించి యూరకుండరు.

తే. అర్కకాంత మచేతనం • బయ్య సవిత్ర

పాదములు పోకినంతసే • ప్రజ్వరిల్లు

గాన నభిమానవంతుఁ డెందైన శత్రు

కృతతిరస్కార మెట్లు సహింప నేర్పు.

అవ. “లేజన్వంతుల పరాక్రమమునకు వయస్సు కారణముగా”దనుచున్నాఁడు:-

శ్లో. సింహః శిశు రపి నివతతి మదమలినకపోలభిత్తిషు గజేషు,

వ్రకృతి రియం సత్త్వవతాం నఖలు వయ స్తేజసాం హేతుః. 30

వ్యా.—విక్రాంతతే పయోఽపి న హేతు రితి వినిగమయతి—సింహ ఇతి.—
శిశు ర్బాలఁడని విక్రాంతత్వయోగ్యతారహితావస్థోఽపి త్యర్థః, సింహః, మద మలి
నాః దానవయః పక్షిలాః-కపోలాః భిత్తయ ఇవ యేహంలేషు గజేషు-మాత్సర్యేషు,
నివతతి కుమ్భస్థవిదారణార్థ మితి భావ, ఇయం బాల్యేఽపి విక్రాంతతా, సత్త్వవ
తాం బలాధ్యానాం, ప్రకృతిః స్వభావః, కుతః, పయో బాల్యాది, లేజసాం ప్రతాప
కాలినా మితి - లేజస్తద్వతో రభేదాధ్యవసాయోఽత్యంతలేజస్వీత్వ ప్రకాశనార్థకః,
హేతుః కారణం - న భవతి ఖలు - ‘లేజసాం హి న వయః సమీక్ష్యత’ ఇతి న్యాయా
యాదితి భావః - ‘వయః పక్షిణి బాల్యాదా వి’ త్యమరః. అయ మ ప్యార్యా
వృత్తభేదః.

టీ. సింహః=సింహము, శిశుః=పిల్లఅయినను, మద... త్రిషు-మద=మన (ఇల)
ముచే, మలిన = ముఱికియైన, కపోలభిత్తిషు = గోడమొత్తలవంటి చెక్కిళ్లుగల,
గజేషు = ఏనుగులమీదికి, నివతతి=దూఁకును. ఇయం=ఇది (ఇట్లుపరాక్రమించుట),
సత్త్వవతాం = బలముగలవారికి, ప్రకృతిః = స్వభావము; పయః=వయస్సు, లేజసాం=
(ఇవల లేజశృద్ధమునకు లేజస్సుగలవారని యర్థము. లేజస్సునకును లేజస్సుగలవారికిని
అభేదముగ చెప్పటవలన మిక్కిలిలేజస్వులు (లేజరూపులే) అనితోచుచున్నది.) లేజ
ముగలవారికి, హేతుః = కారణము, న = కాదు.

తా. సింగము బాల్యదశయందుండినను మదభారలు స్రవించు
టచే మలినములయిన గోడలవంటి చెక్కిళ్లుగల మదగజంబులమీది
కుఱుకును. ఇది బలవంతుల స్వభావము. పరాక్రమప్రకటనమునకు వయ
సుమొదలగునవి పనిలేదు.

క. విసళింప నులుకు సింగపుఁ

గొదమయు మదమలినగండఁకుంజరములపై

నిది బలశాలికి నైజము

గద తేజోనిధికి వయసుఁకారణ మగునే.

ఇది నీతిశతకమునందు మానకౌర్యపద్ధతివర్ణన మను
మూడవదశకము.

అ ర్థ ప ద్ధ తి.

అవ. ఇట్లు మానకౌర్యపద్ధతిని నిరూపించినపిదప, ఆమానకౌర్యములకు నర్థమే
మూలమగుటవలన, అర్థపద్ధతిని ఆరంభించుచు మొదట ప్రవృత్తత్వరూపచరిత్రమును
దలచుకొని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాతి ర్భాత రసాతలం గుణగణ స్తత్రా ప్యథో గచ్ఛతాత్
శీలం శైలతటా త్వత స్వభిజన స్సవహ్యతాం వప్సీనా,
కౌర్యే వైరిణి వజ్ర మాశు నిపత త్వర్థోఽస్తు నగి కేవలం
యే నైకేన వినా గుణా స్త్రుణలవప్రాయా స్సమస్తా ఇమే. 81

వ్యా.—మానకౌర్యయో ర వృత్తములత్వాత్ తన్నిరూపణానైవ మర్థపద్ధతిం
నిరూపయతి.—తత్ర ప్రథమ మర్థైకతత్పరాణాం మత మభిసంధాయ త మాహ—
జాతి రితి.—జాతిః బ్రహ్మణత్వాది, రసాతలం నా మాధోలోకం, యాతు గచ్ఛతు
భ్రశ్య త్వి త్వర్థః, గుణగణో ధై ర్యదార్మ్య గామ్భిర్యాదిగుణసమూహః, త త్రాపి
రసాతలాపేక్షయా, ప్యథా పాతాళలోకం, గచ్ఛతాత్ ప్రాప్తుయాత్, శీలం సత్స
భావః, శైలతటాత్, పతతు విశీర్ణం భవ త్వి త్వర్థః, అభిజనో వంశః - ని. 'అభిజ
నాన్వయావంశ' ఇ త్యమరః, వప్సీనా, సందహ్యతాం భస్మీక్రియతాం, వైరిణి సంఘో
భకారిత్వా చ్ఛత్రుభూతే, కౌర్యే శూరత్వము క్షీయత్వర్థః, అశు శీఘ్రం, వజ్ర మ
శని - స్నిహతతు - అశని నిపాతేన త నః విధ్వంసం భవ త్వి త్వర్థః, ఏవం పూర్వోక్త
జాతి కులాలితాభిమాన కౌర్యాదినాశే వ్యస్తాకం న కించి దసి చ్ఛిన్న మితి భావః,
తథాపి కిం యుష్మ దభిలషిత మి త్యత ఆహుః, నోఽస్మాకమ్, అర్థః కేవలం విత్తమే,
వాస్తు సంభవ - త్వయ మే వాస్తాకం పరమార్థ ఇతి భావః, న నూత్నహ్నావహాత్వేన
ప్రసిద్ధానా ముక్తగుణాసాం విధ్వంస మక్షీకృత్య ఏకేన విత్తేన కిం కరిష్యే థేతి నాశ

జ్ఞానీయం - యత స్తద్వివా తేషా మభ్యుత్పన్నాకిందిత్యగత్వ మే వే త్యాహుః,
ఏకేన కేవలేన - సి 'ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా' ఇ త్యమరః, యేతత్కేవలినా -
* 'పునః స్వ సేత్యాదినా వికల్పా త్ప్రతీయా, ఇమే పూర్వోక్తాః, సమస్తా అసి గుణాః
జాతికులశీలాభిమానాదయః, స్పృశకణకల్పా స్తద్వ నిస్సారా ఇ త్యర్థః, అతో గుణ
మహత్తాయా అ ప్యేతన్మూలకత్వా దయ మేవ సంపాదయి ఇతి భావః.

‘ధన మార్జయ కాకుత్స్థ ధనమూల మిదం జగత్,’

ఆవరం నాభిజానామి నిరసస్య మృతస్య చ.’

ఇతి లక్షణవాక్య మేవ సిద్ధాంతీకుర్యః;

‘ఆర్థానా మర్జనే దుఃఖ, మర్జితానాం చ క్షణే,

రక్షితానాం వ్యయే దుఃఖం ధి గర్భం దుఃఖభాజనమ్.’

ఇతి మనుస్మ రణం త్వశక్తవిషయం మన్యామహ ఇతి తాత్పర్యమ్.

కార్దులవిక్రీడితం - లక్షణం తూక్ష్మమ్.

టీ. జాతిః = (బ్రహ్మక్షత్రియాది) జాతి, రసాతలం = పాతాళమునకు,
యామఃపాపునగాక. గుణగణః = (చైతన్యదార్యాది) గుణముల సమూహము, అధః
గచ్ఛతాత్ = ఆ పగంటకునగాక! శీలం = మది నడవడి, శైలకటాత్ = కొండదగ
నుండి, పతతు = పడుచునగాక! ఆభిఃసః = వంశము, వర్షానా = అన్నిచే, సంప
వ్యతాః = బాగుగఁ దగులఁబెట్టుటకునగాక! వైరిణి = (దబ్బుసంపాదించుటకు)
విరోధియును, శౌర్యే = శూరత్వమువై, ఆశు = తటాలున, వజ్రం = సిడుగు,
పతతు = పడునగాక. యేనఏకేన వినా = ఏరియొకటి లేక, ఇమే = ఈ(వైనచెప్పఁ
బడిన), సమస్తాగుణాః = అన్నిగుణములు, తృణలవస్రామూః = గడ్డిపోచవంటివో,
(అట్టి), అర్థకేవలం = ద్రవ్యముమాత్రమే, నః = మాకు, అస్తు = కలుగునగాక!.

తా. జాతి పాతాళమునకుఁబోయినను, సద్గుణము లంతకుఁ
గ్రిందుపడినను, శీలము కొండమీఁదనుండి క్రిందపడినను, వంశముతగలఁ
బడినను, శౌర్యమునందుఁ బడుగుపడినను మాకేమియు లోపములేదు.
మాకు ద్రవ్యమొక్కటియున్నఁ జాలును. ఈద్రవ్యము లేకపోవునేని
వైనచెప్పినవి యుండియు గడ్డిపోచకైనను కొఱగావు.

ఉ. జాతి దొలంగుఁ గాత గుణశక్తి రసాతలపీఠమునం జనుం

గాత కులంబు బూది యగుః ♦ గాత నగంబుననుండి శీలముం

బాతముఁ జెందుః గాత బహుభంగుల విత్తమే మాకు మేలు వి

ఖ్యాతగుణంబు లెల్లఁ దృణకల్పము లొక్కధనంబు లేరడిన్.

ఆవ. “గుణములన్నియు నాబంగారమును బట్టియేయుండు” ననుచున్నాడు. —
శ్లో. యస్యాస్తి విత్తం స నరః కులీనః స పణ్ణిత స్స శ్రుతవాక్ గుణజ్ఞః,

స నీవ వక్తా స చ దర్శనీయః సర్వేగుణాః కాఞ్చన మాశ్రయన్తి

వ్యా. నను తథాఽపి గుణాభావేఽపి కేవలవిత్త స్యాకించిత్రరత్న మే వే
త్యాశబ్ద్య త సైవ వాశేషగుణావిహత్యం తావ దాహాయ స్యేతి. — యస్య నరస్య,
విత్త, మస్తి సంభవతి, స నరః, కులే జాతః కులీనః మహాకుల ప్రసూతః * ‘కులాత్థ’
ఇతి ఖ ప్రత్యయః, స ఏవ పణ్ణితో విద్వాత్, స ఏవ శ్రుతవాక్ శాస్త్రజ్ఞః-యద్వా-
శ్రుతం శ్రవణం నపుంసకే భావేఽన్తః - త ద స్యా స్తితి శ్రుతవాక్ ధర్మశాస్త్రాద్యా
కర్ణనచతురోఽపీ త్యర్థః, స ఏవ గుణజ్ఞో గుణగ్రాహి-ఆత్మ* ‘ఆతోఽనుపసర్గే క’
ఇ త్యాదివ్యాఖ్యాతం వ్రాత్, స ఏవ, వక్తా వాగ్మీ, స చ స ఏవ, దర్శనీయ స్సద్దర
శ్చ - ఉక్తగుణాహిత్యేఽపీతి భావః, న స్వేపం చే త్పురుష స్యైకేన విత్తేన ఈదృ
గుణసాకల్యసంపన్నశ్చం కుత ఇ త్యాశ బోధనా - సర్వే, గుణాః పూర్వోక్తకులీన
త్వాదయః, కాఞ్చనం విత్త, మాశ్రయన్తి, అతోఽనే నైవ సకలగుణసంపత్తిసంభవేతి
మన్యైః ప్రత్యేక ప్రయాససాధ్యై రితి భావః.

ఆత్మ విత్త స్యైతావద్గుణసంపాదక త్వసంబంధేఽపి తత్సంబంధాభిధానాదసం
బంధే సంబధరూపాతిశయోక్తిః. వృత్త ముపజాతే.

టీ. యస్య=ఎవనికి, విత్తం=ధనము, ఆస్తి=కలదో, నః=ఆ, నరః=మనుష్యుడు,
కులీనః = గొప్పకులమునబుట్టినవాడు; నః = అతడు, పండితః = విద్వాంసుడు;
నః, శ్రుతవాక్ = శాస్త్రము చెప్పినవాడు (లేక, ధర్మాధర్మముల వినికిగలవాడు).
గుణజ్ఞః = గుణముల నెఱింగినవాడు; నఃఏవ = అతడే, వక్తా = వాగ్మీ, నః, దర్శనీ
యఃచ = చూడఁదగినవాడును (అందఁగాఁచుట), సర్వే=అన్ని, గుణాః=గుణములు,
కాంచనం = బంగారమును, ఆశ్రయంతి = ఆశ్రయించును.

శా. లోకమునందు ధనముగలవాడే కులీనుడనియు, పండి
తుడనియు, శాస్త్రజ్ఞుడనియు, గుణావగుణముల నెఱింగిన వాడనియు,
చక్కనివాగ్ధోరణికలవాడనియు, చూడఁదగినవాడనియు, రూపవంతు
డనియు జెప్పబడును. ధన మొక్కమందు నేని పై గుణములు లేకపో
యినను వానియం దీగుణములున్న చని జనులు తలంతురు.

క. ఏనరునకు విత్తముగల, దానరుడు కులీను డధికుః + డార్పకతండే
ధీనిధి ధన్యుడు నేర్పరి, నానాగుణగణము కాంచనంబునవిలుచున్.

అవ. ద్రవ్యనాశనమునకుఁ గారణములను నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దౌర్జన్యాన్ని సృజతి రివ్వశ్యతి యతి సుజ్ఞా త్సుతోలాలనా
ద్విప్రోఽనధ్యయనా త్కులం కుతనయా చ్ఛీలం ఖలోపాసనాత్,
ప్రీర్తద్యా దనవేక్షణా దపి కృషిః స్నేహః ప్రవాసాశ్రయా
వైత్రి చాప్రణయా త్సమృద్ధి రనయాత్తా గాత్ప్రమాదా ధనమ్.

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యా మర్థస్య వినాశప్రకార మాహ - దౌర్జన్యా దితి.—
సృజతిః రాజా, దుష్టో న సులక్షణ ప్రయత్నో మన్తః షాఢ్గుణ్యచింతనం యస్య తస్య
దుర్జన్యస్య భావో దౌర్జన్యం తస్మా దేతో, ర్విశ్యతి వినష్టో భవతి - మన్త
వైకల్యే పరోహ మవకాశసంభవాత్ రాజ్యాపహరణా దితి భావః - యద్వా - దు
ష్టా మన్త్రిణః ప్రధానాని యస్య తస్య భావ స్తస్మా న్నశ్యతి - అదర్శ్యదర్శనా ద్యుప
దేశేన లక్ష్యైది రహితో భవ తీ త్యర్థః.—

‘సన్న్యత్రిణా వర్థయతే సృపాణాం లక్ష్మీ ర్నహిధర్తయశస్సమాహః

దుర్జన్యత్రిణా నాశయతే త తైవ లక్ష్మీ ర్నహిధర్తయశస్సమాహః.’

ఇతి వచనా దితి భావః; యతి ర్యోగీ, సజ్ఞా త్సమాగమా న్నశ్యతి - సజ్జస్య కామ
క్రోధాది మేతుత్వాత్ - తదుత్పత్తే భ్రష్టయోగో భవ తీ త్యర్థః—

‘సజ్ఞా త్సంజాయతే కామః కామా త్క్రోధోఽభిజాయతే,

క్రోధా ద్భవతి సంమోహః సమోహాత్ స్మృతివిభ్రమః.’

ఇతి గీతా వచనా దితి భావః; సుతో లాలనా, న్నశ్యతి గుణహీనో భవతి—

‘లాలనా ద్భూహవో దోహ స్తాడనా ద్భూహవో గుణాః,

తస్మా త్సుత్రం చ శిష్యం చ తాడయే న్న తు లాలయేత్.’

ఇతి న్యాయా దితి భావః; విప్రో బ్రాహ్మణో, ఽనధ్యయనాత్ వేదకాస్త్యాభ్యయనా
భావాత్, నశ్యతి నీచో భవతి—

‘వేదవేదాఙ్గతత్త్వజ్ఞో విప్ర స్సర్వత్ర పూజ్యతే,

అనధీతశ్చ తి ద్విప్రః సభామధ్యే న శోభతే.’

ఇతి;

కులం వంశః, కుతనయా త్కుపుత్రా, న్నశ్యతి—

‘శోటరాస్తర్భవో పహ్ని స్తరు మేకం దహిష్యతి,

కుపుత్ర స్త కులే జాతః స్వకులం నాశయే త్సర్వమ్.’

ఇతి న్యాయాత్; శీలం సత్స్వభావః, ఖలోపాసనా ద్దుర్జనసమాగమా, న్నశ్యతి - తే
హ మత్సన్తానర్థమూలకత్వా దితి భావః.

‘ఛాదయిత్వాఽఽత్తభావం హి చరన్తి శరబుద్ధయః,
ప్రహరన్తి చ ర ప్రేష సోఽనగ్ధ స్సమహః స్పృహేత్.’

ఇతి వాక్యాత్; ప్రా ర్జుగుస్థితకర్తాచరణా నివృత్తిః, మద్యాత్ మద్యపానా, స్పృశతి-

‘అయుక్తం బహు భాషన్తే యత్ర కు త్రాపి శేరలే,
నగ్నా విక్షిప్త గాత్రాణి తే జాల్తా ఇవ మద్యపాః.’

ఇ త్యుక్తత్వాత్, కృషి స్పృశ్య మనవేక్షణా స్పృశతి - నిత్య మవరామర్శా స్పృశతి-

‘కృషిం చ వత్సీ మనవేక్ష్య యః పుమాన్యాని కార్యాణి సమాచరే చ్చ,
తే త్వేవ మేవం చ సమాకులే ద్వే త భేతి బాధానిచయం చ యాతః.’

ఇతి స్తరణాత్; స్నేహః పుత్ర దారాది మాత్సన్యో మోహః, ప్రవాసాశ్రయాద్దేశాంతర సంచార సమాశ్రయణా, స్పృశతి-

‘సుతాన్తనాబుద్ధుః సోదరేషు స్పృహేషు భృత్యేషు చ జాతమోహః,
ప్రవాసమాలేష హి నశ్యతేఽఖిలం, చిరం ప్రవాసేన హర త్యశేషమ్.’

ఇతి వచనాత్; మైత్రీ మిత్రభావః, అప్రణయా పనయరాగా, స్పృశతి-

‘మృద్ధుట ఇవ సుఖభేద్యో దుస్సంధాన శ్చ దుష్టనో భవతి,
సుజన స్త కనకఘట ఇవ దుద్భేద్య కాశు సంభేయః.’

ఇతి వచనాత్, సమృద్ధి స్సంపత్తి, రసయా స్మితిరాహిత్యా, స్పృశతి-

‘రక్షాయాం స్వ మతిక్షిప త్యధికరం శిక్షాగుణై ర్లభ్యతే
విద్యేష్టి స్వజనం త్యజ త్యవనతిం మృద్నాతి హర్షస్థితాత్,
భూతిం నేచ్ఛతి యోజనా త్వృతిభయం దుర్వర్తనా గచ్ఛతి
క్రూరాగ్రం వినయాంకుశం న సహతే భూపాలమత్రద్విషః.’

ధనం తు త్యాగా దధిసా త్కరణాః - ‘ద్యూతా ది’ తి పాతే - ద్యూతా దక్ష క్రీడాయాః - ప్రమాదా దనవధానతాయా వా - నశ్యతి ‘శ్రుతినిష్ఠిడనా వైచివ చా ర్థాసత్తధియా నృణామ్’ ఇతి - ప్రమాదా న్నాశః స్త్యసభవసిద్ధ ఏవ - దానా న్నాశ స్సమనస్తరస్థిత ఏవ సశ్యతే - ‘శిష్టానాం గర్హణా న్నాశః సదాచార వివిర్ణ నాత్.’ శూర్ధూల విక్రీడితమ్.

టీ. నృపతిః=రాజు, దార్పణత్యాత్=చేడిమంతులు గలవాఁడగుటవలన, విన శ్యతి=చేడును. యతిః=యోగి, సంగాత్=(స్త్రీలుమున్నగువారి) సాంగత్యమువలన, వినశ్యతి; సుతః=కుమారుఁడు, లాలనాత్=బుజ్జగించుటవలన, వినశ్యతి; విప్రః=బ్రాహ్మ ణుఁడు, అనన్యాయనాత్=వేదము చదువకపోవుటవలన, వినశ్యతి; కులం=పంశము, కుల

నయాత్=దుష్పుత్రునివలన, వినశ్యుతి; శీలం=మంచినడత, ఖలఁపాసనాత్=చెడ్డవారి యొక్క నేవవలన (దుర్మార్గులను గొలుచుటవలన), వినశ్యుతి; ప్రీ=లజ్జ, మద్యాత్=కల్లు, లేక సారాయివలన, వినశ్యుతి; కృషిః=నేవ్యము, అనవేక్షణాత్=వైవిచారణ లేకుండుటవలన, వినశ్యుతి; స్నేహః=మార్పి, ప్రవసాశ్రయాత్=ఎడఁబాటు నొందుట వలన (ఆనఁగాః స్వదేశము విడుచుటవలన), మైత్రీ=చెలిమి, అప్రణయాత్=నష్ట కము లేకపోవుటవలన, వినశ్యుతి; సమృద్ధిః=సంపద, ఆనయాత్=అన్యాయమువలన, వినశ్యుతి; ధనం=ద్రవ్యము, త్యాగాత్=(అతి) దానమువలన. ప్రమాదాత్=పరాకుపల నను, వినశ్యుతి.

తా. దుర్బలత్రివలన రాజును, సంగమువలనయతియు, లాఁించు టచేఁ బుత్రుండును, బ్రాహ్మణుఁడు వేదాధ్యయనము లేమిచేతను, సుపుత్రుని వలనంశమును, దుర్మార్గులనేనవలన సదాచారమును, మద్యపానమువల నలజ్జయు, న్యవసాయము తఱుచుగఁ జూడకపోవుటచేతను, దేశాంతర సంచారముచేత స్నేహమును, అనురాగము లేమిచేత మైత్రియు, నీతి లేమిచేత సంపదయు, అపాత్రదానముచేత ధనంబును నశించును.

మ. యతి సంగంబున బాలుఁ డాదరముచే • జ్యభర్త దుర్బలత్రిచే శ్రుతిహానికా ద్వీజాఁ డన్యయంబు ఖలుచే • గ్రూరాప్తిచే శీల ము ద్ధతిచే మిత్రత మాపులేమిఁ గృషి మఁన్యప్రాప్తిచే సిగ్గు దు ర్బతిచే సంపదలుక నశించుఁ జెడు నఁగ్ధంబుల్ ప్రమాదంబునన్.

అవ. “డబ్బుకు మూఁడుపోకడలున్న”వనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దానం భోగో నాశ స్తిస్తో గతయో భవంతి విత్తస్య,

యన్మ దదాతి న భుక్త్యై తస్య తృతీయా గతి ర్భవతి.

84

వా. — అథ విత్త స్సోత్తమాదిభేదేన త్రైవిధ్య మాహ - దాన మితి. — దానం చత్వాత్రత్యాగః, భోగః ప్రకృష్టనాదిద్వారాఽనుభవః, నాశః దాన భర్తాద్యభావే చోరాదినా విలయ శ్చ - త దుక్తమ్ -

‘చత్వారో ధనదాయాదా భర్తాన్ని నృప తస్కరాః,

లేషాం జ్యేష్ఠాసమానేన శ్రయః కుప్యంతి సోదరాః.’ ఇతి.

ఏవ ముత్తమ మధ్య మాధమ భేదేన విత్తస్య, గతయో ‘గమనోపాయా, భవంతి; తత్ర యః పుమాన్, న దదాతి అర్థిభ్యో న ప్రయచ్ఛతి విత్త మితి శేషః, అన్

వా న భుక్త్యై నానుభవతి, తస్య దానభోగాభ్యాం విత్తవ్యయ మకుర్వితః పురుషస్య సంబంధో విత్త స్యోతి శేషః, తృతీయా గతి ర్నాశాన్తా భవతి - సా త్వత్వవైక ష్టే త్యర్థః. అయ మత్ర నిష్క్రష్టోఽర్థః - విత్తస్య దానేన గతి రుత్తమా, ఆత్మభోగేన మధ్యమా, చోరాదినా నాశగతి రథ మేతి: ఆలో దానకౌణ్డి నైవ భవితవ్యం ధనాధ్యేనేతి భావః. ఆర్యాభేదః.

టీ. దానం=ఇచ్చుట, భోగః=అనుభవించుట, నాశః=పోవుట (వరాధీనమగుట), (అని) విత్తస్య = ధనమునకు, తిగ్రహః=మూడు, గతయః=పోకడలు, భవంతి=కలవు. యత్=దేనిని (విధనమును), నదదాతి=కాయడో, నభుక్త్యై=అనుభవించడో, తస్య=దానికి (ఆధనమునకు), తృతీయా=మూడవదగు, గతిః=పోకడలు, (అనగా: నాశము), భవతి=కలుగును.

తా. ధనవ్యయమునకు సత్పాత్రదానము, తా ననుభవించుట, దొంగలు మొదలగువారలు హరించుట. అని మూడుదారులు గనంబడుచున్నవి. ఎందు సత్పాత్రమున కియ్యక తా ననుభవించక యుండునో వానిధనమునకు మూడనదారియే (అనగా చోరులు మొదలగువారు హరించుట) అగును.

క. దానము భోగము నాశము

పూనికతో మూడుగతులు • భవి ధనమునకు

దానము భోగము నాశము

దీనునిధనమునకు గతి దృఢీయమే పానగున్.

అవ. “దానముచలన నొకవేళ పేదటికము గలినను, అయ్యది దాతకు గౌరవమునే కలిగించు” ననుచున్నాడు:—

శ్లో. మణి శ్వాణోల్లిః సమరవిజయా హేతిదళితో

మదక్షీణో నాగః శరదీ సరి దాశ్యానపునా,

కలాశేష శ్చన్ద్రః సురతవృదితా బాలవనితా

తనిమ్నా శోభస్తే తితవిభవా శ్చార్థిషు నితః.

45

వ్యా.—ఆధ దానశీలస్య విత్తవ్యయ నిత తమత్వ ము శోభావహ మే వే త్యాహ - మణి శ్వాణ ఇతి. —కాణ శ్చస్త్రోత్తేజసాధనోపల విశేషః - తే నోల్లిః సంఘృష్ట, మణిశ్చ, హేతిదళితః శత్రుక్షతః, సమరవిజయా రణకూర శ్చ * ‘జిదృక్షీ’ త్యాదీనా ఇని - ని. ‘హేతి’ శ్చస్త్రే తు నృత్రియో రతి శేషః, మదేన దానవహ్న

నా, పరిక్షణ కృతే, నాగ శ్చ - ని. 'గ్రహభాగినా నాగా' ఇతి. వైజయంతి, శరద శరత్కాలే, ఆశ్వానాని ఈషచ్ఛుష్కాణి - పులినిని నైకతాని - యస్యా స్సా, సరిత్ నదీ చ* సుయోగాదే రాతో ధాతో ర్మణ్యతో' నిష్ఠానత్వం, కళాశేషః పోషకాంశమాత్రావశిష్ట, శ్చిన్ద్రో ష్చ - ని. 'కళా తు పోషకో భాగ' ఇ త్యమం - 'ప్రథమాం పిబతే విహ్ని రి' త్యాదివిహస్కమే శేషరకళానా మగ్నాద్విదేవై నిర్గతత్వా దితి భావః, సురతేన రతిరణేన - మృదితా విహ్వలీకృతా, బాలవనితా ముగ్ధాజనా చ-జారవని తేతి పాతే వేశ్యా చోచ్యతే, తథా, అర్థిషు విషయే - గృత విభవః శృవగ తార్థసంపదః - నిశ్శేష మధిసాక్షాత్కృతధనా ఇ త్యర్థః - ని. 'అర్థ రై విభవా ఆపి' త్యమరః, నరా దాకృజనా శ్చ, తనిమ్న తనుత్వే నైవ * పృథ్వాదిత్వా దిమ నిచ్, శోభంతే - ఏవంభూతతనుత్వ వైస్యన శోభాహేతుత్వా దితి భావః.

ఆత్ర ప్రస్తుతానాం నరాణాం చ సామస్త్యేన శోభారూప తుల్యధర్మే నాప మ్యస్య గమ్యమానత్వా ద్వివకాలంకారః -

'ప్రస్తుతానాం తథాఽన్యేషాం సామస్త్యే తుల్యధర్మతః,

కౌపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం త స్మిగద్యతే.'

ఇతి లక్షణాత్ - శిఖరిణీ వృత్తమ్.

టీ. కాణిఉల్లేఖఃసానచే ఒరయఃబడిన (సానఃబెట్టఃబడిన), మణిః=రత్నము, హేలిదళితః=ఆయుధములచేత బిల్వఃబడిన (ఆయుధముల దెబ్బలుతినిన), సమరవిజయా=యుద్ధమున గెలుపుగలవాఁడను, మదక్షిణః=మద (జల)ము (కాటులు)చేత చిక్కిన, నాగః=వినుగు, శరది=శరద్దృతువునందు, ఆశ్వానపులిసా=కొంచెముగ నెండిన యిసుక దిబ్బలుగల, సరిత్=నది, కలాశేషః=(క) కళమిగిలిన, చంద్రః = చంద్రుఁడును, సురత...తా=సురత=సంభోగమునందు, మృదితా=నలిపి వేయఁబడిన, బాలవనితా=లేఁబ్రాయపుయవతియు, అర్థిషు=యాచకులయందు (యాచకులకిచ్చి), గృతవిభవా=పోయినయైశ్వర్యముగల (ఉన్నధనమునంతయు నధులకిచ్చి వేసిన), నరాః=జనులును, తనిమ్న=కృశత్వముచేత, శోభంతే=ప్రకాశించుచున్నారు.

సానబెట్టఁబడినమణియు, ఆయుధక్షతములు దగిలీయున్న శూరుఁడును, మదజలస్రావము చేతఁ జిక్కినగజంబును, శరత్కాలమున ఎండిన యిసుకతిన్నెలుగల నదియు, కలామాత్రావశిష్టఁ డగుచంద్రుఁడును, రతిక్రీడచే డస్సిన నవయావన యగుబాలయు, సత్పాత్రదానము చేత వైశ్వర్యమును గోలుపోయినరాజులును విశేషముగఁ బ్రకాశింతురు.

ఉ. శాణవిఘ్నోష్టరత్నమును • శస్త్రహతుం డగుశూరుడున్ మద
క్షీణగజంబు నైకతవిశిష్టశరన్నదియున్ నవక్షపా
ప్రాణవిఘ్నండు చండసురతాలన బాలికయున్ ధనైకవి
క్రాణసశూరులం గడుఁ గృశత్వమునం బ్రభఁ గాంతు రిద్ధరన్.

అవ. “ఒకపస్త్రపు నాదరించుటయు ననాదరించుటయుఁ గలిమిలేములనుబట్టియే
యుండు” ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరిక్షీణః కశ్చిత్ స్పృహయతి యవానాం ప్రసృతయే
స పశ్చాత్పూర్ణః కలయతి ధరిత్రీం తృణసమామ్,
అత శ్చానేకాంతా గురులఘుతయాఽర్థేషు ధనినా
మనస్తా వస్తూని ప్రథయతి చ సంకోచయతి చ.

86

వ్యా.—అథ పుంసాం ధనాభావతత్పద్యావసమయావస్థా మాహ - పరిక్షీణ
ఇతి.—కశ్చిద్ధనికః పుమాన్, యవానాం శిశుకాకాఖ్యధాన్యానాం ప్రసృతయే స్పృ
హయతి ప్రసృతి మాత్రయవాన్ గురుతయా కాక్షత ఇత్యర్థః, * ‘స్పృహే రీప్సిత’
ఇతి సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థీ - ని. ‘శిత శూశయవో నమా వి’ త్యమరః, స పరిక్షీణః
పుమాన్, పశ్చాత్ దనస్తరం - కాలాంతర ఇత్యర్థః, సంపూర్ణో దైవపశా ధనసంపన్న
స్యన్, ధరిత్రీం భువం, తృణసమాం తృణకల్పాం తద్వ ట్టిస్త్వీమి త్యర్థః, కలయతి
మనులే - ధనమదేన తథాఽఽలొకయ తీ త్యర్థః. - కవినాం కలిః కామధేనుః, అత
శ్చాత ఏవ హేతో, ర్థేషు, యవిధరిత్ర్యాదిషు వస్త్రుషు వివర్యే, గురులఘుతయా మహ
త్వాల్పత్వభావేన, అనేకాంతా ఽప్రతినీయతా - సర్వథా గురుణి గురుత్వ మేవ లఘుని
లఘుత్వ మే వేతి నియమాభావవ తీ త్యర్థః, ధనినాం సంబద్ధి, న్యవస్థా వ్యాపారః,
వస్తూని యవిధరిత్ర్యా ద్యల్పమహత్తర వస్తూని, ప్రథయతి చ ధనాభావదకాయాం నీచ
మపి వస్తు గురుకరో తీ త్యర్థః, తథా సంకోచయతి చ తత్పద్యావదకాయాం
మహ దపి వస్తు నిరాకరో తీ త్యర్థః. నిర్ధన ధనికయో రిద్ధంభూతాఽవస్థా ప్రత్యక్ష
సిద్ధా; అతో నివేకినా వైసం వివర్జ్యస్తబుద్ధినా భవితవ్య మితి భావః. శిఖరిణీ
వృత్తం - లక్షణం తూక్ష్మ.

టీ. (యః=ఏ) కశ్చిత్=ఒకానొకఁడు, పరిక్షీణః=మిక్కిలి పేదపడినవాడై,
యవానాం=బియ్యముయొక్క, ప్రసృతయే = చేరెఁటికొఱకు (అనఁగా: చేరెఁడు
బియ్యమునకొఱకు); స్పృహయతి=ఆసక్తుడగుచున్నాఁడో, సః=వాఁడు, పశ్చాత్=పిదప,
సంపూర్ణః=సమృద్ధిగలవాడై (ధనవంతుడై), ధరిత్రీం=భూమిని, తృణసమాం=గఱిక

హాచవంటిదానినిగా, కలయతి=తలంచును. అతః చ=అందువలననే, అర్థేషు=భనముల
యందు, గురులఘుతయా=హెచ్చుతగ్గులు అగుటచేత (కలిమిలేములచేననుట), అనే
కాంతా=చానావిధములుగల, ధనినాం=భనవంతులయొక్క, అవస్థా=దశ, వస్తూని=
వదానములను, ప్రథయతిచ=గొప్పవానినిగాఁ జేయును. సంకోచయతిచ=క్కుచు
వానినిగాను చేయును.

దానిద్ర్యము ననుభవించునపు డొకగుప్పెడుభాగ్యము నపేక్షిం
చునతడే కాలాంతరమున విశ్వరథమునందుచేని భూమండలమునం
తయు గడ్డిపరకవలె గాంచును. కాబట్టి సమయము ననుసరించి వస్తు
వులు అధికములనియు నల్పములనియు జెప్పబడును. ఒకప్పుడు అల్ప
మైనది మఱొకప్పు డధికముగను, అదియే మరల నల్పమైనదిగను
తోచును.

ఉ. చేరి యొకండు నెవ్వబడి * చిక్కుచుఁ జేరెడుశాలిభాగ్యమే
కొరు నతండు పిచ్చుట నకుంతధనోన్నతుఁడై సనుంధరం
బూరికి సాటిగాఁ దలంచు * భూరిధనాధ్యులచొప్పునేకమై
కారవముక లఘుత్వమును * గైకొనువస్తువులందు నెల్లెడన్.

అవ. రాజులకు ధనము పృథ్వినిందుమార్గములను జెప్పుచున్నాడు:—
శ్లో. రాజక దుధుక్షసి యది క్షితిధేను మేతాం
తే నాద్యవత్సమివ లోక మముం పుషాణ,
తస్మి శ్చ సమ్య గనిశం పరిపుష్యమాణే
నానాఫలం ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః.

37

వ్యా.—అథ రాజానం సంబోధయం స్త స్సార్థసాధనోపాయ మతినిశ్చయ -
రాజ స్మితి.—హే రాజక త్వమితి శేషః-అన్యథా * 'శేషే స్రగధమ' ఇతి ప్రగమ
పురుషః స్సాత్, వినా మేతాం త్వద్ధర్మగతా మి త్యర్థః * అత్రాన్యాదేశాభావా దేనా
దేశ శ్చిత్త్యః, క్షితి ధేను రి వే త్యుపమితిసమాసః - న తు క్షితి రేవ ధేను రితి రూప
కం - వత్సమి వేతి స్పష్టోపమాలిక్లాత్, తాం క్షితి ధేనుం, దుధుక్షసి యది దోగ్ధ
మిచ్చసి చేత్-అర్థ మితి శేషః * దుహే స్సన్నస్తాత్ సిచ్ * దువశ్యదే ద్వికర్తృకత్వని
యమాత్, తర్హి తేన దుధుక్షాహేతునా, అ ద్యేదానీ ముపలభ్యమానం, లోకం జనం,
వత్సం తర్లక మివ - ని. 'వతో నామటజే వర్తే తర్లకే తనయాదిక' ఇతి వైజయన్తి-
పుషాణ పోషయ - ని. 'లోక స్తు భువనే జన' ఇ త్యమరః - వత్సనాశే క్షీర స్సేవ

లోకనాశే ఽర్థస్యాసంభవా దితి భావః, పోషణఫల మాహ, తస్మిన్ లోకే, చానిశం సర్వదా, సమ్యగసంబాధం, పరిపుష్కమాణే పరిపాల్యమానే సతి, భూమిః క్షీతిః, కల్ప ల తేవ కల్పవృక్షకా ఖేవ - ని. 'సమే కాఖాలతే' ఇ త్యమరః - యద్వా కల్పయ త్యభీష్ణితా నీతి కల్పా - సా చ సా లతా చ * 'స్త్రీయాః పుంవ' దిత్యాదినా పుం వద్భావః - నేవ కల్పవ వ్రీవ, నానావిధఫలం ధనధాన్యాది బహురూపఫలం, ఫలతి నిష్పాదయతి - 'ఫలనిష్పత్తా వి'తి ధాతో ర్లట్. యతో లోకపరిపాలనవృత్తిరేకేణ న తేఽర్థః సంభవిష్యతి-తద్వాలై వ భూమే ర వ్యఖిలఫలదోగృత్వాత్-తస్మా దశేష లాభార్థం తత్పరిపోషణ మావశ్యక మితి భావః.

ఆశ్ర పూర్వవాక్యస్థోపమయా నిర్వ్యా సో త్తరవాక్యస్థోప మే శ్యనయో ర్గ్రాజ్ఞి భావేన సంకరః. వసంతతిలకావృత్తమ్.

టీ. రాజ్=ఓరాజా, ఏతాం=ఈ, క్షీతిధేనుం=ఆవుపంటిభూమిని, దుధుక్షసి యది=పద గోరుదువేసి, తేన=దానికై, అద్య=ఇప్పుడు, అముం=ఈ, లోకం=జన మును, వత్సమివ=దూడనువలె, పుషాణ=పాలించుము. (కిం)చ=మఱియు, తస్మిన్= ఆజనము, అనిశం=ఎల్ల పుడు, సమ్యక్=బాగుగా, పరిపుష్కమాణే=పోషింపఁబడుచుం డఁగా, భూమిః=భూమి, కల్పలతేవ=కల్పవృక్షముయొక్క కొమ్మవలె, నానాఫలం= అనేకవిధములయినఫలమును, ఫలతి=ఫలించును.

రాజా! భూమియను గోవునుండి ధనమును పితుకదలఁచితివేని ఆవు దూడను పోషించినఁ ధుబుగ జనులఁ బోషింపుము. ఆజనులఁ జ క్కఁగ నీవు పోషించితివేనిభూమి కల్పనల్లినలె గోరినవాని నన్నింటిని ఫలంపఁజేయును.

తే. ధరణిధేనువుఁ బిడుకంగఁ • దలఁచితేని

జనులఁ బోషింపు మధిప వత్సములనూడ్కి

జనులు పోషింపఁబడుచుండ • జగతి కల్ప

లతతెఱంగున సకలఫలంబు లొసఁగు.

అవ. "రాజనీతి యనేకరీతుల నున్నది" యనుచున్నాడు:—

శ్లో. సత్యాన్యతాచ పరుషా ప్రియభాషిణీ చ
హింసా దయాళు రపి చార్థసం వదాన్యా,
నిత్యవ్యయా ప్రచురనిత్యధనాగమా చ
వారాజ్ఞనేవ నృపనీతి రనేకరీతిః.

వ్యా.-యతో రాజానం సంబోధితవా, నపి తన్నీతిః కీదృ శీ త్యాశజ్ఞాయాం
 కస్య బహువిధత్వ మి త్యాహ - స త్యేతి.—సత్యా యథార్థభాషిణీ, అన్యతా
 అసత్యవాదినీ చ, తథా పరుషా కఠోరభాషిణీ, ప్రియభాషిణీ మధురాలాపినీ చ, తథా
 హింసా సూతుకా - ని. 'శరారు ధ్వాతుకో హింస' ఇ త్యమరః, * 'నమి కమ్పి'
 త్యాదినా రప్రత్యయః, దయాభు రపి కారుణికా చ-ని. 'స్యా ద్దయాభుః కారుణిక' ఇ
 త్యమరః * 'స్పృహి గృహీ' త్యాదినా ఆశుచ్ఛ్ర్యయః, తథా అర్థపరా ధనలబ్ధా,
 వదాన్యా దానకౌణ్డా చ, కుత్రచి ద్విషయ ఇతి సర్విత్రా వ్యధ్యాహర్యం-ని. 'స్య ర్ష
 దాన్య స్థూలక్ష దానకౌణ్డా బహుప్రద' ఇత్యమరః, తథా నిత్యం ప్రతిదినం-స్థయో
 ధనత్యాగో యస్యా స్స తథోక్తా, ప్రచురనిత్యధనాగమా - ప్రచురం ప్రభూతం
 యథార్థా-నిత్యం-ధనస్య-ఆగమః ప్రాప్తి ర్భస్యా స్స తథోక్తా చ, అతో వారా
 ఙ్గనా వే శ్యేవ-ని. 'వారశ్రీ గణికా వే శ్యే'త్యమరః, నృపనీతిః రాజవృత్తిః, ఆనేక
 రూపా బహుప్రకారా - స త్వైకాన్తి కీ త్యర్థః; వారాఙ్గనాయా మః విశేష
 భాని సమాని.

ఆత్ర సత్యా నృతేత్యాది పదప్రవణమాత్రేణ యుడితి విరోధః స్ఫురతి, తస్య
 స్వాభావ్యే నాభాసీకరణా దలంకార స్సౌ, వారాఙ్గ నే వే త్యుపమయాన్యైః
 భావేన సంకీర్త్యతే.

టీ. నృపనీతిః=రాజనీతి, వారాంగనా ఇవ=బోగముపడుచువలె, (ఆయావేళకుఁ
 దగినట్లు.) సత్యా=సత్యములగలదియు, అసత్యా=అబద్ధముగలదియు, పరుషా=నిష్ఠుర
 త్వముగలదియు, ప్రియభాషిణీచ=ఇచ్చకములఁ బలుకునదియు, హింసా = చంపు
 నదియు, దయాభుః=కనికరముగలదియు, అపిచ=మఱియు, అర్థపరా=ధనమునందు
 ఆసక్తిగలదియు, వదాన్యా=ఈవిగలదియు, నిత్యవ్యయా=ఎల్లపుడు వ్యయముగలదియు,
 ప్రచుర...గమాచ=ప్రచుర=మిక్కిలి, నిత్య=ఎల్లపుడు, ధన=ద్రవ్యముయొక్క, ఆగ
 మః=రాబడిగలదియు, (ఐ, ఇట్లు) అనేకరీతిః=పెక్కువిధములగలది.

రాజనీతి, కొన్ని తావుల సమయోచితముగ సత్యమిశ్రముగను,
 కొన్ని తావుల నసత్యముతముగను, ఒకచోట నిష్ఠురముగను, ఒక తావున
 చెవులకింపుగను నుండుచు, ఒకచోట బాధించుచు, మఱొక తావున గయ
 నుగనంబులుచుచు, ఒక తావున పిసిడితనమునొందుచు, మఱొకచోట
 దానము నొనర్చుచు, నొకచోట నెప్పుడు వ్యయపెట్టుచు, మఱొక
 విధంబుగ నెల్లపుడు సంపాదించుచు, వారాంగనవలె నానాప్రకారముల
 నుండును

తే. సత్య మన్వతంబు పరుషోక్తిః * సరసభాష
ప్రాణిహింసయు దయయు లోభంబు సీగి
కనకసంగ్రహవ్యయములు * గలుగు వార
రమణీకై వడి బహురీతి * రాజసీతి.

అవ. “గుణవంతుఁడగురాజు నాశ్రయింపవలయునేకాని గుణహీను నాశ్రయిం
చినఁ బ్రయోజనము లే”దనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆజ్ఞా కీర్తిగి పాలనం బ్రాహ్మణానాం
దానం భోగో మిత్రసంరక్షణం చ,
యేషా మేతే పద్ధుణా న ప్రవృత్తాః
కోఽర్థ స్తేషాం పార్థి వోపాశ్రయేణ.

39

వ్యా.—సోఽసి గుణాఞ్శ్చ ఏవ సమాశ్రయణీయో న తు నిర్గుణ ఇతి రాజాన
మేవ సంబోధయతి - ఆజ్ఞేతి.—ఆజ్ఞా మర్యాదా పరిపాలనాత్మకశాసనం, కీర్తిర్దాన
ప్రాత్రోద్భవా సత్సమాఖ్యా, బ్రాహ్మణానాం పాలనం నిరుపప్రపం బ్రాహ్మణసంతర్షణం,
దానం సత్సామ్రాజ్యగో, భోగః స్రక్చందనవిజనిత సుఖానుభవః, మిత్రసంరక్షణం
సుహృత్సముద్ధరణం, చే త్యేతే పద్ధుణా, యేషాం రాజ్ఞాం, న ప్రవృత్తాః న ప్రవర్తస్తే-
కర్తరి క్తః, పృథివ్యా ఈశ్వరః పార్థివః తస్య సుబుద్ధిః - యే పార్థివ రాజాన్ -
* ‘త స్మైశ్వరః,’ ‘సర్వభూమి పృథివీభ్యా మణి’ త్యణ్వీత్యయః - తేషా ముపాశ్ర-
యేణ సమాశ్రయేణ, కోఽర్థః కో లాభః న కోఽపీ త్యర్థః; తస్మా దుక్తగుణసంపన్న
ఏవ రాజా సమాశ్రయణీయః, న తు కుషీమృగి రితి భావః.

కాఽసీపుత్రం - ‘కాలి న్ముక్తా మ్నా త గౌ గోఽభిలోక్తై ర’ తి లక్షణాత్.

టీ. పార్థివః=(భీ) రాజా!, ఆజ్ఞా=ఆనతి, కీర్తి=యశస్సు, బ్రాహ్మణానాం =
బ్రాహ్మణులయొక్క, పాలనం=రక్షించుట, దానం=ఈవియు, భోగః=అనుభవించుట,
మిత్రసంరక్షణంచ=స్నేహితులను గాపాడుటయు, ఏతే=ఈ, పద్ధుణా=ఆయుగములు,
యేషాం = ఎవరికి, న ప్రవృత్తాః=కలుగవో, తేషాం = వారియొక్క (రాజుల
యొక్క), ఈ పాశ్రయం=ఆశ్రయించుటచేత, కఃఆర్థః = ఏమిప్రయోజనము?

దుర్జనసంరక్షణము, సత్కీర్తి, బ్రాహ్మణపరిపాలనము, సత్సామ్రా
దానము, స్రక్చందనవిహారాదిభోగములు, ఆపన్నులగు మిత్రాదుల
రక్షించుట, అను సద్గుణములను లేనిరాజుల సేవించుటవలన లాభ
మేమియులేదు.

తే. ఆజ్ఞయును గీర్తియును భూనుఁరావనంబు
దానమును భోగ మిత్తనంఁత్రాణనములు
షడ్గుణంబులు గలుగ వేఁజనులయందు
వారిఁ గొల్పిన ఫల మేమిఁ వనుమతీశ.

అవ. ధనముఁ బెర బేరానవడరాదు; ధనలాభాలాభములు దైవాధీనములు.

శ్లో. యథాత్రా నిజఫాలపట్టలిఖితం స్తోకం మహా ద్వా ధనం
త త్ప్రాప్నోతి మరుస్థలేఽపి నితరాం మేరా చ నాతోఽధికమ్,
త ధీరో భవ విత్తవత్సు కృపణాం వృత్తిం వృథా మా కృథాః
కూపే పశ్య పయోనిధా వసి ఘటో గృష్ణోతి తుల్యం జలమ్. 40

వ్యా.—ఆ ధాతికార్పణ్యం మా తురు, లాభాలాభయో రైవాయత్తమూలకత్వ
మి త్యాహ - యదితి.—ధాత్రా బ్రహ్మణా, స్తోక మల్పం, మహా ద్భూముళం వా, య
ధనం, నిజఫాలం నిజనిటిలతట మేవ పట్టం తత్ర-లిఖితం లేఖనేన నిర్దిష్టం, త ద్భూత్వా
లిఖితం ధనం, మరుస్థలే ఊషరదేశేఽపి-కి ము తాన్య త్రేతి భావః, నితరా మతిశయిన,
ప్రాప్నోతి లభతే - అన్యూన మితి శేషః - ని. 'సమానా మరుధన్వానా వి' త్యమగు,
మేరా కనకాచలే, ఽప్యతో బ్రహ్మలిఖితా, దధికం, న ప్రాప్నోతి, త త్తస్మా త్పారణా,
ధీర స్థిరచిత్తో, భవ, విత్తవత్సు ధనాఢ్యేష విషయే, కృపణాం దీనాం, వృత్తిం వ్యా
పారం, వృథా వ్యర్థం, మాకృథాః మాకాశీ, నైవ కార్పణ్యజనితనిష్ఠామాత్రాశ్రయత్వ
మేవ న త్యధికధనస్థాసి రితి భావః. * కృణో లుతి కాన్ - తనాదిత్వేఽపి సిచో
నిత్యలోపవిధానా న్నసిచ్ - 'న మా జ్యోగ' ఇ త్యప్రతిషేధః. తత్ర దృష్టాన మా
హ - కూపే లబ్ధజలాధారే గర్తేఽపి, పయోనిధానముద్రేఽపి, ఘటః కలశ, స్తుల్య
మాత్మపరిమితం, జలం గృష్ణోతి స్వీకురుతే-ప శ్యేతి కృపణానంబోధనం - న తు కూపే
లబ్ధం పయోనిధా వధిక; మత ఏతద్దృష్టానైవ సమాహితచిత్తేన భవితవ్యం, న తు
కార్పణ్య పర్యాకులే నేతి తాత్పర్యమ్.

సీక. (మనుష్యుడు) ధాత్రా=బ్రహ్మచేత, స్తోకం = కొంచెమైనను, మహాన్
వా = గొప్పదయినను, యత్ = ఏది (ధనము), నిజ...లిఖితం - నిజ = తనదైన,
ఫాలపట్ట = సొసలనియెడిపలకయందు, లిఖితం = వ్రాయఁబడినదో, తత్ = దానిని,
మరుస్థలేసి = ఎడారి ప్రదేశములయందు నైతము, నితరాం=తప్పక, ప్రాప్నోతి=పొం
దును. మేరాచ = బంగారు కొండయందునైతము, అతః = అంత (లిఖితము) కంటే,
అధికం = ఎక్కువను, నప్రాప్నోతి = పొందఁడు; తత్ = కాఁబట్టి, ధీరః = దిగులు

దీరినవాడవు, భవంకము. విత్తవత్తుంధనవంతులయెడ, కృపణాంఽదీనమై, వృత్తిం = వ్యాపారమును, వృథాఽవ్యర్థముగా, మాకృథాఽచేయకుము. ఘటంఽకుండ, కూపే = నూలియందును, పయోసిథౌ అపి = సముద్రమునందును, తుల్యంఽసమానమైన, జలంఽ నీటిని, గృహ్లాతి = గ్రహించుచున్నది. పశ్య = చూడుము.

తననొసట వ్రాసినంతధనము కొద్దియైనను గొప్పయైనను మరు స్థలమునందున్నను తప్పకపొందును. మేరువునందైనను అంతకంటె సధిక ముగఁ బొందఁడు. కావున ధనవంతులను జూచి దీనత్వమును గనంబలు పకుము. కుండను తీసుకవెళ్ళి బావియందు ముంచినను సముద్రమున ముంచినను ఒకేవిధంబుగ జలమును గైకొనును.

చ. సజభవుండు నెన్నెసట • వ్రాసినసాము ఘనంబొ కొంచెమో
ను ముసూమి కేఁగిర లభించును మేరువుఁ జేరఁ బోయినక
ధన మధికంబు రాదు కడుఁదైన్యము మాను ధనాధ్యులందు న
వ్వననిధి నూతఁ దుల్యముగ • వారి గ్రహించుఘటంబు సూడుమా.

ఇది నీతిశతకమునందు అర్థపద్ధతివర్ణన మను
నాలుగవ దశకము.

అ దు ర్జ న ప ద్ధ తి.

అవ. అర్థపద్ధతిని నిరూపించినపిదప, ఇట్లు అర్థవంతుఁడయ్యును దుర్జనుఁడయ్యె నేని వానితోఁ జేరఁదగదని చెప్పఁబోవుచు దుర్జనపద్ధతి నారంభించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః పరధనే పరయోషితి చ స్పృహ,
సుజనబద్ధుజనే వ్యసహిష్టుతా ప్రకృతిసిద్ధ మిదం హి దురాత్మనామ్.

వ్యా.—అ గౌర్వాదిసంపన్నోఽసి దుర్గనో నోపాచేయ ఏ వేత్త్యాశయే నార్థ పద్ధతి నిరూపణానంతరం దుర్జనపద్ధతిం నిరూపయతి-తత్ర తేహ మవగుణం గణయతి- అకరుణత్వమితి.—పరదుశభి ప్రహణేచ్ఛా కరుణా - తద్రాహిత్య మకరుణత్వం - ద యాపీనత్వం చ, అకారణవిగ్రహో నిష్కారణకలహా శ్చ-సి. 'అస్త్రియాం సమరాసీక రణాః కలహవిగ్రహా వి'త్యమరణ, పరధనే హస్తవ్యే, పరయోషితి పరదారేషు, స్పృ హాచ-ఏక త్రాపహరణేచ్ఛా - అన్యత్ర సంభోగాభిలాష శ్చ, సుజనేషు బద్ధుజనేషు చ,

అసహిష్ణుతా అసహనశీలత్వం చే, తీదం సర్వం * 'సపుంసక మనపుంసకే నే'త్వాదినా సపుంసకై కశేషః, దురాత్మనాం దుర్జనానాం, ప్రకృతిసిద్ధం స్వభావసిద్ధం హి, అత స్తే నోపాదేయా ఇతి భావః - ని. 'ప్రకృతిః ప్రపన్నభూతే ప్రధానే మూలకారణే, స్వభావ' ఇతి విశ్నోః.

ప్రతవలమ్మితవృత్తం - 'ప్రతవలమ్మిత మాహ నభౌ భరా వి' తి లక్షణాత్.

టీక. అకరుణత్వం = కనికరములేకుండుట, అకారణవిప్రహః = కారణములేక యే జగడమాడుట, పరధనే = ఇతరుల ధనమునందు, పరయోషితిచ = ఇతరుని భాగ్య యందును, స్పృహ = కోరికయు, సుజన బంధుజనేషు - సుజన = సజ్జనులయందును, బంధుజనేషు = చుట్టాలయందును, అసహిష్ణుతా = ఓర్వలేమియు, (అనెడి) ఇదం = ఇది (కనికరములేకుండుట మొదలగునది), దురాత్మనాం = చెడ్డమనస్సుగలవానికి, ప్రకృతిసిద్ధంహి = స్వభావసిద్ధమే కదా!

దయాహీనత, నిష్కారణ మైనకలహము, పరులధనమునందును పరస్త్రిలయందును ఆసక్తి, సజ్జనులయందును, బంధువులయందును ఓర్పు లేనియు, ఇవి దుర్జనుల స్వభావసిద్ధగుణములు.

తే. కారణము లేనికలహంబు • గరుణలేని

పరవధూపరధనవాంఛ • బంధుసాధు

జనములం దసహిష్ణుత్వ • మనఃగ జగతిఁ

ప్రకృతిసిద్ధంబు లివి దుష్టానికరమునకు.

అవ. 'దుష్టుఁడు విద్వాంసుఁడైనను వానినిదగ్గరఁజేర్పరాదు' అనుచున్నాఁడు:-
 శ్లో. దుర్జనః పరిహర్తవ్యో విద్యాయాఽలంకృతోపి సత్,
 మణినా భూషిత స్సర్వః కిమసౌ న భయంకరః

42

వ్యా.—ఆస్తాం తావత్ దుర్జనమాత్రస్య పరిత్యాజ్యత్వకథనమ్-అశేషాపగుణా పమార్జకసంపన్నో ఽపి దుర్జనః పరిత్యాజ్య ఏ వేతి సదృష్టాన్త మాహ-దుర్జన ఇతి.—
 దుర్జనో, విద్యాయా వేదవేదాంతాద్వాత్తి కయా, అలంకృతో భూషిత స్సన్నపి-సక లవిద్యాపారిణ స్సన్నపీ త్యర్థః, పరిహర్తవ్య స్త్యాజ్యః, కుత య త్యత ఆహ - సన్నపి ఆశీవిషః, మణినా ఫలకస్థమాణిక్యేన, భూషితోఽలంకృత స్సన్నపి, అసౌ సర్వో, న భయంకరః కిం భయంకర ఏ వే త్యర్థః, అతో మణిభూషితసర్వస్యాదౌ విద్యావా నపి దుర్జనో దూరత స్త్యాజ్య ఏవ - 'దుర్జనం దూరత స్త్యజే' దితి న్యానూ దితి

భావః * 'మేఘర్భయేషు కృష్ణ' ఇతి భావః - భావః 'అరుద్విష ది'త్యాదినా ముమాగమః.

ఆత్ర బిమ్బప్రతిబిమ్బన్యాయేన ధర్మధర్మిణో ర్వాక్యద్వయే వృథాక్షేపేశా ద్దృష్టాంతాలంకారః.

'బిమ్బనుబిమ్బన్యాయేన నిదేశో ధర్మధర్మిణోః

దృష్టాంతాలంకృతి రేయా భిన్నవాక్యార్థసంశ్రయః.' ఇతి లక్షణాత్.

పృత్ర మానుప్తుభమ్.

టీక. దుర్జనః = దుష్టుడు, విద్యయా = విద్యచే, ఆలంకృతః అసి = ఆలంకరింపబడినవాడు అయినను, పరిహర్తవ్యః = వదలఁ దగినవాడు; సర్వః = పాము, మణినా = రత్నముచే, భూషితః అసి = ఆలంకరింపబడినది అయినను, అసౌ = ఇది, భయకరః = భయమునుగలిగించునది, నకిం = కాదాయేమి?

పాము శిరమునందు రత్నముకలదైనను భయంకర మగుటచేత దూరముగ నెలుల వదలుచున్నారో, అట్లే దుర్జనుడు విద్యావంతుడైనను దూరముగ విడువఁదగినవాడు.

తే. విద్యచే భూషితుం డయి • వెలయుచున్నఁ

దొడరి వర్జింప నగుఁ జుమి • దుర్జనుండు

చారుమాణిక్యభూషితః శస్త్రమస్త్ర

కంబు గలవన్నగము భయంకరము గాదె.

అవ. 'దుర్జనుడు లోకమునంతయు దూషించును' అనుచున్నాడు:—

శ్లో. జాడ్యం ప్రామతి గణ్యతే వ్రతశుచౌ దంభః శుచౌ కైతవం

శూరే నిర్ఘృణతా మునౌ విమతితా దైన్యం ప్రియాలాసిని,

తేజస్వి న్యవలిప్తతా ముఖరతా వక్తవ్యశక్తిశ్చై

త త్కోనామ గుణో భవే త్సగుణినాం యో దుర్జనై ర్నాజ్ఞితః.

వ్యా.—ఆ థాస్య సర్వదూషకత్వ మాహ - జాడ్యమితి.—ప్రామతి లజ్జాపతి పుంసి, జాడ్యం మాన్యం * 'గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్తృణి చే'తి వ్యక్తో వ్రత్యయః, గణ్యతే సంఖ్యాయతే - దుర్జనై రితి కేవలః - న తు జుగుప్సితకర్తాచగణపరాత్ప్రభిత్వం, వ్రతైస్తవకాన్త్రాయణాది నియమైః-శుచౌ శుద్ధే, దమ్మా ధర్మధ్వజత్వం, గణ్యతే-న త్వదుష్టాత్పత్వం, శుచౌ స్వభావా దేవ బాహ్యైస్తవశుద్ధే, కైతవం కపటం, గణ్యతే-న తు పారమార్థికత్వం, శూరే, నిర్ఘృణతా దనూరాపిత్వం, గణ్యతే *

న తు విక్రస్తత్వం, మనా మనశీలే విమతితా బుద్ధిహైన్యం, గణ్యతే న త్వాత్మైక్యా
 నుసంధాన తత్పరత్వం, ప్రియాలాపిని మధురవాదిని, దైన్యం గణ్యతే-న తు ప్రవణాన
 స్వకరత్వం, తేజః ప్రాగ్భ్యం - ప్రభావిశేషో వా తద్వ, త్యవలిప్తతా గర్వగ్రస్తత్వం,
 గణ్యతే - న తు స్వభావః - ని. 'అవలేప స్తు గర్వే స్యా ల్లేపనే దూషణేఽపి చేతి
 ిశ్య, వక్తవ్యే వ్యర్థేభ్య - శక్తిః ప్రతిభాపరపర్యాయ సామర్థ్య విశేషః - తయా
 స్థిరే, ముఖ మ స్యా స్థితి ముఖరో దుర్బుధిః-ని. 'దుర్బుధే ముఖరాబద్ధముఖా వి' త్య
 మరః * 'ఖ ముఖ క్షణభ్య శ్చే'తి రప్రత్యయః-తస్య భావ స్తతా అసంబద్ధప్రలాపి
 త్వ మి త్యర్థః, గణ్యతే - న తు వాగ్విత్వం, తస్మా త్కారణాత్, గుణినాం గుణసం
 బద్ధానాం, స కో నాను గుణో భవేత్, యో గుణః, దుర్జనై, ర్నాజ్ఞితః న దూషి
 తః - దుర్జనాదూషితో గుణ స్సుగుణినాం న కోఽ ప్య స్థి త్యర్థః, 'యో దుర్జ
 నానాం మత' ఇతి పాతే యో గుణః దుర్జనానాం మతః ఇవ్యః స్యాత్ న కో నాను
 భవే దితి సంబంధః, దుర్జనాభిమతో గుణ స్తు గుణినాం న కోఽ ప్య స్థి త్యర్థః.

కార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం-లక్షణం శూక్ష్మం.

టీక. దుర్జనైః = దుష్టులచేత, క్రిమతి = సిగ్గుగలవానియందు, కాద్యం =
 మాంద్యము, ప్రతశుచౌ = (తపశ్శాంత్రాయణాది) ప్రతములచేఁ బరిశుద్ధుడయిన
 వానియందు, దంభః=బడాయియు, శుచౌ = ఆచారవంతునియందు, కైతవం=కాప
 ట్యమును, కూరే = కూరునియందు, నిష్ప్రణతా=దయలేకుండుటయు, మునా=మన
 నము చేయువానియందు (అనఁగా: మాటాడక మానమును ధరించి మననముచేయువాఁ
 డనుట), విమతితా=తెలివిలేమియు, ప్రియాలాపిని=మంచిమాటలఁ బలుకువానియందు,
 దైన్యం=దేబిగింపును, తేజస్విని=పరాక్రమము గలవానియందు, అవలిప్తతా=పొగరును,
 వక్త... స్థిరే-వక్తవ్య = చెప్పవలసిన విషయములయందు, శక్తి = నేర్పుచేత, స్థిరే=
 నిలుకడగలవానియందు (అనఁగా: ఏదిషయమునైనను పొంకముగానిరూపించి మాటా
 డనేర్చినవాఁడనుట), ముఖరతా = ప్రేలుడుగాయతనము, గణ్యతే = తలఁపఁబడును.
 తత్=అందువలన, దుర్జనైః=చెడ్డవారిచేత, యః=ఏది, న అంకితః=మచ్చవేయఁబడలేదో
 (నిందింపఁబడలేదో), సః=ఆ, గుణినాం=గుణవంతులయొక్క, గుణః=గుణము, కోనా
 మభవేత్=ఏదియైయుండునో.

లజ్జగలవాని ముందునిగను, తపోవంతుని ఉంబముగలవానిగను,
 శుచిగలవానిని వేషధారినిగను, కూరుని దయాహీనునిగను, మునీశ్వ

రుని బుద్ధిహీనునిగను, ప్రియముగ మాటాడువానిని దీనునిగను, తేజో
వంతుని గర్విగను, యుక్తియుక్తముగఁ బలుకువానిని వాచాలునిగను
దుర్జనులు తెలుతును. ఎట్టిగుఱవంతులైనను దుర్జనులు నీదో యొకవంక
వెట్టి నింకింతును.

శా. ప్రీతములం జడుఁగాఁగ నువ్రతుని మాఁయుంగా శుచిం దంభిగా
శూరున్ నిర్దయుఁగా మునిన్ పులిఁగా • శ్రోతప్రియాలాపు ని
స్సాహుగా బలవంతు గర్వితునిగా • సద్వృత్త వాచాలుఁగాఁ
నూరుం డెన్ని సుగోగుణంబు దుగితాఁయాధంబు జేయుం గదా.

ఆన. ఇఁక గుణావగుణప్రణాళికను జూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. లోభశ్చే నగుణేన కిం విశునతా యద్యస్తి కిం పాతకైః
సత్యం చే త్తపసాచ కిం శుచి మనో యద్యస్తి తీర్థేన కిమ్,
సౌజన్యం యది కిం బలేన మహిమా యద్యస్తి కిం నుజ్జనైః
సద్విద్యా యి కిం ధనై రపయశో యద్యస్తి కిం మృత్యునా. 44

వ్యా. అధ గుణావగుణప్రణాళికా మాహ - లోభ ఇతి. — లోభో ధనాదివా
భ్యాః, ౭స్తి చే, పగుణేన దుర్గుణేన, కిం న కించి ద పీ త్యర్థః - త నైః వాత్మవనిష్టా
సహత్వా దితి భావః, విశునతా పరోక్షే పరదోషమాచకతా, 'అస్తి యది, పాతకై
శ్చ' ప్రాహత్యాదిభిః, కిం తస్మా ఏవ నిరయపాతన దక్షత్వా దితి భావః, సత్యం యథార్థ
భావణం సమగర్విత్వం వా, ౭స్తి చే, త్తపసా చాన్ద్రా)యణాదినా, కిం త నై యవపరిశో
ధకత్వా దితి భావః, శుచి ప్రహచ్చిస్తాది రాహిత్యేన శుద్ధం, మనో ౭స్తి యది, తీర్థేన
ప్రయాగాదినా, కిం త నైః వాపవర్గ మాలకత్వా దితి భావః -

'యస్తాస్త్ర తీర్థం భుజితే వివిష్టి)యస్య స్వని త్సర్వకతో ౭మృతో భవేత్.'

ఇతి స్మరణ మత్రచూలం, సౌజన్యం గుణనభావో, ౭స్తి యది, బలేన పరిజనేన, కిం త
నైః వాశేషకార్య నిర్వాహకత్వాదితి భావః, మహిమా మానోత్త్య, మస్తి యది,
నుజ్జనైః కుణ్డలహారాద్యులంకరణైః, కిం తస్యై వోపసాగరహేతుభూతత్వా దితి భావః
అపయశః అనశీస్తి, రస్తి యది మృత్యునా మరణేన, కిం తద్వత్ మృతిప్రాయత్వా దితి
భావః; ఏవం విచార్య సద్గుణార్జనతత్పరేణ భవితవ్యం నిపుణేన, అన్యథా దౌర్జన్య మనా
యానసాఫ్య మితి వాక్య శేషత్వే నోన్నేయమ్.

టీక. లోభః = పినాదికనము, (అస్తి) చేత్ = ఉండునేని, అగుణేన కిం =
దుర్గుణమేల? (అనఁగా: అన్నిదుర్గుణములలో నింద్యమైన దీపిసి నారితనమేయనుట)

విశ్వసతాసాక్షిరతనము, అస్తియది = ఉండునేని, పాతక్షాః కిం = పాపములేల? సత్యం = నిజము, (అస్తి) చేత్ = ఉండునేని, తపసాచకిం = తపస్సునైతమేల? శుద్ధి = పుణ్యమైన, మనః = మనస్సు, అస్తియది = ఉండునేని, తీర్థనేకిం = (గంగాకావే ర్యాది) తీర్థము ఏల? సౌజన్యం = మంచితనము, (అస్తి) యది = ఉండునేని, బలేనకిం = బలముఏల, మహిమా = గొప్పతనము, అస్తియది = ఉండునేని, మండనైకిం = ఆలంకారము లేల? సద్విద్యా = మంచిచదువు, (అస్తి) యది = ఉండునేని, ధన్యైకిం = ధనములేల? ఆపయశః = అపకీర్తి, అస్తియది = ఉండునేని, మృత్యునాకిం = మరణమేల?

అత్యాశయున్న వేటొకదుర్గుణ మక్కటలేదు. పిశునత్వ (కొండె ములు చెప్పట) ముండునేని వేటుపాపము లక్కటలేదు. సత్యమున్న తపస్సుచేయ నక్కటలేదు నిర్మలమగు మనస్సున్న తీర్థనేప యక్కట లేదు. మంచితనముండనేని స్వకార్యనిర్వహణమునకు స్వజన మక్కట లేదు. గౌరవముండునేని యలంకారము లక్కటలేదు. చక్కనివిద్య యుండునేని ధనమక్కటలేదు. అపకీర్తియుండునేని వేటుగ నావనక్కట లేదు

చ. వగ గొనులోభముం బిశునభావము సత్యము చిత్తశుద్ధియుం
దగుసుజనత్వమును సుమహితత్వము విద్యయు లోకనిందయుం
దగిలిన దుర్గుణంబు దురితంబు దపంబును దీర్థనేప భృ
త్యగణము సౌములుం ధనచయంబును జావును వేట యున్నవే.

అప. ఒకానొక యనుభవరసికుడు 'పురుషనకు మనశ్శల్కములు ఏడు' అని పట్టినరీతిని జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. శశీ దివసధూసరో గభితయావనా కామిని
సరో విగతవారిజం ముఖ మనక్షరం స్వాకృతే,
ప్రభు ర్ధనపరాయణః సతతదుర్గతి స్సజ్జనో
నృపాజ్ఞానగతః ఖలో మనసి సప్తశల్యాని మే.

45

వా. — కన్యచి దనుభవినో నిజకష్టాభివేదన మభిసీ యాహ - శ శీతి. — దివ సేఽస్మి, ధూసరో నిస్తేజస్కః, శశీ చంద్ర శ్చ, గభిత యావనా భ్రష్టమాతనవయ స్కా, కామిని కాంతా చ, విగతవారిజం పుష్పరీకవర్జితానం, సరః కాసార శ్చ, శోభనా ఆకృతిర్యవ్య నున్దర పురుషస్య, అనక్షరం కాన్త్రవిభ్రష్టం ముఖం చ, ధన పరాయణో, ధనలబ్ధిః, ప్రభుః రాజా చ, సతతదుర్గతిః నిరంతరదారిద్ర్యపాత్, సజ్జన శ్చ, నృపాజ్ఞ

జగతో రాజ్యహస్తార్థే, ఖలో దుర్జనః కృతస్య నిఘాతుకత్వా దితి భావః, ఇ
త్యేవం, సప్త, శల్వాని శూలాని - తథా దుస్సహ దుఃఖ జనకత్వా దితి భావః; ఇద
మే వాత్మస్త కష్టనివేదనపచన మితి తాత్పర్యమ్.

ఆ త్రాప్తకృతానాం ప్రకృతస్య ఖలస్య చ దుఃఖహేతుత్వసామ్యే నాపమ్యస్య
గమ్యమానత్వా గ్ధకాలంకారః - లక్షణం తుక్తమ్. గత మిదం పృథ్వీపృథ్తమ్.

టీక. దివసధూసరః-దివస=పగటియందు, ధూసరః = వెలవెలలాడు, శశీ =
చంద్రుడు, గళితయావనా = జాతినయావనముగల, కామినీ = ప్రియురాలు, విగత
వారిజం = పోయిన తామరపువ్వులుగల (తామరలులేని), సరః = కొలను, సు
ఆకృతే=మంచిరూపముగలవానియొక్క, ఆనక్షరం=అక్షరములేని (ఒకఅక్కరపుము
క్కయేని దెలియని-చదువురాని), ముఖం=నోరును, ధనపరాయణః = డబ్బుపైమిగుల
నాసక్తిగల, ప్రభుః=రాజు, సతతదుర్గతిః = ఎప్పుడు పేదఱికముగల, సజ్జనః = మం
చివాడును, నృపఅంగణగతః = రాజుముంగిటిని జేరిన, ఖలిః=దుర్జనుడును (అనగా:
రాజునకు దుర్బోధలచేయువాడనుట), (ఈ) సప్త = ఏడును, మే=నాయొక్క, మనసి
= మనస్సునందు, శల్వాని = శూలములు-మేకులు. (మిక్కిలి దుఃఖకరములనుట)

పగటియందుఁ దేజోహీనుడైన చంద్రుడును, గతయావనయగు
కామినియు, తామరలు లేనికొలనును, చదువులేని నుండరుడును,
కేవలధనాశగలభూపాలుడును, స్వదా దరిద్రుడగు సజ్జనుడును,
ప్రభువులసమీపమున నుండినదుర్జనుడును ఈఏడుగురును శల్కమువలె
మనంబునకు దుఃఖమును కలుగఁ జేయుదురని నాయభిప్రాయము.

చ. దినమలినాంగుఁ డైనహిమదీప్తియుఁ బ్రాయము దప్పునాతియుఁ
వనరుహశూన్య మకాకొలను * వర్ణితరూపు నిరక్షరాస్యముఁ
ధనవరుఁ డైనరాజు సతతంబును లేమిని గుందుసాధువుఁ
జనపతిచెంత దుర్జనుడు * శల్కము లేడిని నామనంబునన్.

అవ. దుష్టరాజులక్షణమును సదృష్టాంతముగఁ జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. స కశ్చి చ్చణ్డకోపానా మాత్తియో నామ భూభుజామ్,
పౌతాతార మపి జుహ్వినం స్పృష్టో దహతి పావకః.

48

వ్యా.—అథ దుష్టరాజులక్షణం సదృష్టాంత మాహ.—చణ్డకోపానామ్ ఈగ్రో
ధానాం, భూభుజాం రాజ్ఞాం, కశ్చి దపి పుమాన్, అత్తియో నామ అత్తియత్వేన

ప్రసిద్ధి, న భవతి - కిం తు సర్వోఽప్యునాత్మీయ ఏ వే త్యుక్తిః; నను యథా కథంచి
ద్ధిత మాచర న్యవిద్య తేన ఆత్మీయ ఇ త్యాశక్యత్యుక్తిః పృష్టానముఖేన నిరాకుర్వ న్నా
హ—జుహ్వన మాజ్యపురోడాశాది దానే నోపచరన్త మపి * 'హు దానాదినయో
రితి ధాతోః కర్తరి కానచ్, హోతారం యజమానం, పావకోఽగ్నిః, స్పృష్ట స్సక్,
దహతి సంతాపయ తీ త్యుక్తిః; ఆతోఽగ్నిదృష్టాస్తే నేదృశో రాజా న సమాశ్రయ
ణీయ ఇతి భావః.

టీ. చండకోపానాం = తీక్షణమైనకోపముగలవారగు, భూభుజాం = రాజులకు,
కల్పిత = ఎవఁడును, ఆత్మీయః = తనవాఁడు (అనఁగా: తనకు బ్రీతిపాత్రుడుగు
వాఁడు), న నామ = లేఁడుగదా! జుహ్వనం అపి = (నేయి పురోడాశము మున్నగు
వానిని) ప్రేల్చుచున్నవానినైనను, హోతాం = యజమానుని, పావకః = అగ్ని,
స్పృష్టః (సక్)=తాఁకఁబడినవాఁడై, దహతి=కాలుచును.

అతికోపులగుభూపాలురను ప్రేమించఁగనివాఁడు ఒక్కఁడునుండఁ
డు. అగ్ని హేతూత్త్రుఁడు తనతృప్తికై హేతూమము చేయువానిని నైశము
తాఁకునేని మొగమోటుమిలేక కాలుచును.

క. మనుజులలో నెవ్వఁడు దగఁ

దనవాఁ డనువాఁడు దుష్టభరణీశునకుఁ

దనకయి ప్రేలిమి ప్రేల్చెడు

జనునితనువుఁ గాల్చు వాయుసఖుఁ డదయుండై.

అవ:—రాజనేవ మిగుల కష్టమనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మానా స్తూకః ప్రవచనపటు ర్వాచకో జల్పకో వా
భృష్టో పార్శ్వే భవతి చ వసన్ దూరతోఽప్యప్రగల్భః,
క్షాన్త్యా భీరు ర్యది న సమాతే ప్రాయశో నాభిజాతః
నేవాధర్మగి పరమగమానో యోగినా మ ప్యగమ్యః.

47

వ్యా.—కథం న సమాశ్రయణీయ ఇ త్యాశక్యత్యుక్తిః త లేనాయా దుష్కరత్వా
ది త్యాహ మానా దితి.—మానా త్కాష్ఠింభావా, స్తూకో నిర్వచో-భవతి నేవక ఇతి
శేషః, ప్రవచనపటుః ప్రగల్భ శాంతివక్తా, వాచకో బహుభాషీ, జల్ప తీతి జల్పకోఽ
సంబద్ధ ప్రలాపీ-భవతి, ఉభయ త్రాపి * 'జ్ఞుత్ తృచ్ఛానీతి కర్తరి జ్ఞుల్యుత్తయః-
ణిత్యా ద్యుక్తిః - 'జల్పకో' ఇతి పాతే జల్ప తీతి జల్పకః - చచా ద్యుచ్ - స్వాధే క

ప్రత్యయః - అన్యథా * 'జల్ప భిక్షే' త్యాదినా హాకన్ప్రత్యయే జల్పాక ఇతి స్వాత్-
య దా హామరసింహః - ని. 'స్వా జల్పాక స్తు వాచాల' ఇతి, పార్శ్వే సమీపే చ,
వసక్, ధృష్టా నిర్భిక్షో-భవతి, దూరతో విప్రకృష్టదేశే, వసక్, అప్రగల్భః అప్రా-
క్షో-భవతి, త్వాన్త్యా పరిభవాది హాత్వభ్యుమాసేషు క్రిధ ప్రతిబన్ధలక్షణ యోప లక్షిత
శ్చే, ద్భీరు ర్భయశీలో-భవతి * భియః క్రుక్తుకనా పేతి క్రుప్రత్యయః, న సమాతే పరి-
భవాదికం న త్మమతే, యది తర్హి, ప్రాయశో బాహుభ్యన, అభిజాత స్పృతులీనో, న
న భవతి, అతః, పరమగహనోఽత్యంతదురవగాహః, సేవాధర్మః పరిచర్యాత్మకం కర్మ,
యోగినా మః కాలత్రయజ్ఞానా మ పృతీన్ద్రియమస్తు పరిజ్ఞానవతా మి త్యర్థః - కి ము
తాన్యేషామితి భావః, అగ మ్యో జ్ఞాతు మశక్యః - సర్వే గత్యర్థః జ్ఞానార్థ - యతః
పర బ్రహ్మోఽపి భగవాదినా సాక్షాత్ప్రియతే న త్వయ మితి భావః; మానాదివ్యతిరక్త
ధర్మస్య గగనాదివిస్త ప్రాయత్వాత్తస్య బ్రహ్మణోఽపి దుర్విజ్ఞేయతయాఽత్యంతదుర్మ-
రత్వ మితి తాత్పర్యమ్.

అత్ర సేవాధర్మస్య యోగిగమ్యుత్పేఽత్యగమ్యుత్పేఽతే స్సంబంధే అసంబంధరూ-
పాలితయోక్తిః. మన్దాక్రాంతావృత్తమ్ - 'మన్దాక్రాంతాజలధి పడగై ర్హిభసాతౌ గురూ-
చేతి లక్షణాత్.

టీ. మానాత్ = మాటాడకుండుటవలన, మూకః = మూఁగవాఁడు; ప్రవచ-
నవటుః = బాగుగా మాటాడుటయందు నేర్పుగలవాఁడు, వాచకః = ప్రేలుడుగాఁడు,
వా = లేక, జల్పకః = అసంబంధ ప్రలాః; పార్శ్వే = వెంబడి, వసక్ = ఉండువాఁడు, ధృ-
ష్టిః = చిట్ట; దూతః = దూరముగా, వసక్ అసి = ఉండువాఁడు సైతము, అప్రగల్భః =
చేతఁగానివాఁడు; త్వాన్త్యా = ఓర్పు చేత, భీరుః = విఠికివాఁడు; భవతి = అగును. న సమాతే
యది = (అవమానములను) ఓర్చుకొనఁడేని, ప్రాయశః = తఱచుగా, అభిజాతః =
మంచికులమునబుట్టినవాఁడు, న = కాఁడు; (కాఁబట్టి) పరమగహనః = మిక్కిలి తెలిసి
కొనరాని, సేవాధర్మః = కొలువుయొక్క స్వరూపము, యోగినాం అసి = (భూత భవి-
వ్య ద్వర్తమానకాలముల మూఁటికెఱింగి ఆతీంద్రియములగు వదార్థములను గూడఁ గని-
వట్టు) యోగులకు సైతము, అగమ్యః = తెలియరానిది.

సేవకుఁ డగువాఁడు ఏమియుఁ బలుకకయుండునేని వానిని మూ-
గవాఁడనియు, చక్కఁగ మాటాడునేని వదరుపోతనియు, సమీపమున
నున్న భయభక్తులు లేనివాఁడనియు, దూరముగనున్న చేతఁగానివాఁడ

నియు, సహించువాడగునేని పిఱికియ నియు, ఓర్పులేనియెడల సవ్యంశ జాతుఁడు కాఁడనియు వ్రభువులు తలతురు. కావున ఇట్టి సేవాధర్మము నందు చక్కఁగఁ జరించుట యోగీశ్వరులకైనను అలవికాదు.

ఉ. మానముచేత మూఁగయు సమంచితవక్త ప్రలాపి చెంగటం
బూని వసింప దిట్ట దమఃముందట దవ్యగ నుండెనేని శా
లీనుఁడు దాల్చి భీరుఁ డవఁలిప్తుఁడు దాలిమి లేనిబంటు భూ
జానుల సేవ దుష్కర మసాధ్యము యోగులకైన నిధరన్.

అవ. వేయే! దుష్టరాజుముందట నెవ్వనికి నుండరాదని చెప్పుచున్నాఁడు:-

శ్లో. ఉద్భాసితాఖిలఖలస్య విశృంభలస్య
ప్రోద్ధాఢవిస్తృతనిజాధమకర్తవృత్తైః,
దైవా దవాప్తవిభవస్య గుణద్విషోఽస్య
నీచస్య గోచరగతైః సుఖ మాస్యతే కైః?

48

వ్యా.—కిం బహునాఽస్య పురస్తా న్న కేనచిత్ స్థాతు మపి శక్యత - ఇ
త్యాహ - ఉద్భాసి తేతి.—ఉద్భాసితాః ప్రకాశితాః - అఖిలాః ఖిలాః యేన తస్య
అధికారప్రదానేన పురస్కృతాశేష దుష్టన స్తే త్యర్థః - తస్య సుజన విద్యేషిత్యా
దితి భావః, తథా, విశృంభలస్య విధినిషేధాతీతతయా స్వచ్ఛన్దగతే య త్యర్థః, తథా,
ప్రోద్ధాఢ మతితరాం - విస్తృతా స్తరణావిషయాకృతా - నిజా స్వకీయా - ఆధమక
ర్తవృత్తిః ప్రాక్షననీచకృత్యవ్యాపారో - యేన తస్య - ప్రాగేవ విస్తృతే తి పాతే
ప్రాక్ ప్రథమమ్ ఆచరణసమయ ని వే త్యర్థః - ఏతేన లజ్జాహ్రాస్య ముక్తం, తథా,
దైవా దప్తవృత్తా, దిదానీ, మవాప్తః ప్రాప్తో - విభవః బిశ్వర్యం సంపత్తి - ర్యస్య,
గుణద్విష సుగుణనిష్ఠక, స్యాస్యభూర్వోక్తస్య నీచస్య రాజ్యః, గోచరగతైః విషయవా
సిఖిః, కై ర్జ్ఞై, సుఖ మక్షేపేన, ఆస్యతే స్థీయతే, న కైర పీత్యర్థః, అతోననీచాశ్ర
యః కర్తవ్య ఇతి భావః * 'అన ఉపవేశనే' - భావే లభి.

అ తో)ద్భాసి తే త్యాదిపదార్థస్య విశేషణగత్యా సుఖశీత్యభావపదార్థహే
తుత్వా త్వదార్థహేతుకం కావ్యలిప్త మలంకారః. వసన్తలిలకావృత్తమ్.

టీక. ఉద్భా...ఖిలస్య-ఉద్భాసిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, అఖిల=సమస్త
లయిన, ఖిలస్య=మర్జనము గలవాఁడును. (అనఁగా: దుష్టులను గొప్పదశకుఁడెచ్చినవాఁ
డనుట); విశృంఖిలస్య=(విధినిషేధములు లేనందున) అష్టలేనివాఁడును, ప్రోద్ధాఢ...

వృత్తే-స్లోదాహఃబొత్తిగా, విస్తృతమణివఁబడిన, నిజశనదైన, అభిమకర్త=నీచపుఁ
బచలయొక్క, వృత్తే=బ్రదుకుచువుగలవాఁడును, (అనఁగా: మునుపు తానుబ్రదుకు
చువుకై వియ్యనీచపుఁబనులలోఁ బ్రవేశించి పొట్టగడుపుకొనెనో యాపూర్వవృత్తాం
తము నిష్ప దైశ్వర్యమదమత్తుఁడై బొత్తిగామణినివాఁడనుట. దీనిచే సిగ్గులేనివాఁడని
యేర్పడుచున్నది.) దైవాత్=అద్వైతమువలన, అవాప్తవిభవస్య=(ఇష్టం)సంపదగలవాఁ
డును, గుణద్విచి=గుణములను నిందించువాఁడును, (అగు) అస్య=ఈ, నీచస్య=నీచునియొ
క్క, గోచరగ్రహి=కంటఁబడినట్టి, కైకి=ఎవరిచే, సుఖం=సుఖము, అస్యతే=పొందఁబ
డును. (అనఁగా: అట్టివీరుని కంటఁబడినవారే సుఖమునొందరనుట.)

దుర్జనులకే సహాయమొనర్చుచు వారిని జేరఁదీసి స్వేచ్ఛాచారుఁ
డై తా నింతకుముం దనుభవించిన హీనస్థితిని దైవయోగముచేతఁ బట్టి
నసంపదశోక మఱచి గుణశంతుల ద్వేషించు నీచునిసమీపముననుండు
వారలకు సుఖ మనునది యుండదు

చ. ఖలు లగువారి నెల్ల నధికారసమర్థులఁ జేసి తా నిర
ర్థగతియై నికృష్టనిజకర్తము విస్తృతిపా లొనర్చి ని
శ్చలగుణవైరియై విధివశంబున సంపద గాంచి త్రుళ్లుచున్
మెలఁగునృపాలుదేశమున * మేలు లభించునె యెట్టివారికిన్.

అవ:—దుర్జనులయు సజ్జనులయు స్నేహములరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆరమ్భగుర్వీ డయిచీక్రమేణ లఘీవురరావృద్ధి ముపైతి పశ్చాత్,
దినస్య ఘోర్వార్ధపార్ధభిన్నా ఛాయేష మైత్రీ ఖలసజ్జనానామ్. 49

వ్యా.—ఆర దుర్జన సుజన మైత్రీప్రకార మాహ - ఆరమ్మేలి.—పూర్వార్ధప
రార్ధాభ్యాం పూర్వార్ధాపరాధాభేదేన-భిన్నా పృథగ్విధా, ఛాయా అనాతపక్ష - ని.
'ఛాయా త్వనాతపే కాంతా ప్రతిబిమ్బగ్నజాయయో రి'తి వైజయంతీ, ఆరమ్మే
ప్రారమ్భసమయే-గుర్వీ గురుః వర్ధిష్ఠి ని త్యర్థః * 'హోతో గుణవచనా ది'తి వికల్పాత్
జీమే, క్రమేణ కాలక్రమేణ, డయిచీ డయిష్ఠు శ్చ - 'జిప్రుతీ'త్యాదినా ఇనిః, తథా,
పురా ప్రారమ్మే, లఘీ లఘుః ప్రా స్తే త్యర్థః - పూర్వవక్ జీమే, పశ్చా దనన్త
రం, వృద్ధి, ముపైతి ప్రాప్తీ తీతి భావః.—ఆయ మర్థః—దుర్జనమైత్రీ పూర్వ
హ్వాచా యేన ప్రారమ్భగుర్వీ క్రమేణ డయిచీ చ భవతి, సుజనమైత్రీ తావ దపరా

జ్ఞాచ్ఛాయే వాదా లక్ష్మీ తతో వరిష్ఠృశ్చ భవ తీత. అతోఽత్ర య ద్భుక్తిం శ
 క్కర్తవ్యం తుశలే నేతి భావః.

అత్ర శుభాసంఖ్యసంకీర్తనమాలంకారః. ఉపజాన్విష్ట ముత్తమ్.

టీ. భిలసజ్జనానాం=దుర్జనులయొక్కయు సజ్జనులయొక్కయు, మైత్రీ=స్నే
 హము, దినస్య=పగటియొక్క, పూర్వా...న్నా-పూర్వార్థ = మొదటిసగమునేతను,
 వరార్థ=తరువాతిసగముచేతను, భిన్నా=మాటిన, గ్రామ్యాఇన=నీడవలె, ఆంభగుర్వీ=
 మొదట పెట్టదియు, క్రమేణ=క్రమముగా, యీయణీ=తగ్గునది; పురా=మొదట, లక్ష్మీ=
 చిన్నది, పశ్చాత్=తరువాత, వృద్ధిం=అతిశయమును, ఉపైతి=పొందును.

దురాత్ములస్నేహము ప్రాతగికాలపునీడవలె ప్రథమమున విస్తార
 ముగనుండి క్రమక్రమముగ నశించును. సజ్జనులమైత్రీ సాయుగికాలపు
 నీడవలె ప్రథమమున చిన్నదై క్రమక్రమముగ వృద్ధిపొందును.

తే మొదలఁ జూచినఁ గడు గొప్ప * పినపఁ గుఱుచ

యాదిఁ గొంచెము తర్వాత * నధిక మగునుఁ

దనరు దినపూర్వపరభాగ*జనితమైన

చాయపోలికఁ గుజనసంజ్ఞనులమైతి.

అవ. ఈపదలి మొదలఁజెప్పిన “అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః” అనుదానిని
 ప్రకటించుటలచి “కొండెగాఁడు సజ్జనులకు నిష్కారణవిరోధి” అని చెప్పుదు నీపద
 తిని ముగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మృగమీనసజ్జనానాం తృణం సంతోషవిహితవృత్తినామ్,

లబ్ధకథీవరపిశునా నిష్కారణ మేవ వైరిణో జగతి.

50

వ్యా.—య దుక్త ‘మకరుణత్వ మకారణవిగ్రహ’ ఇతి త దేవ ప్రకటయన్న
 పసంహరతి-మృగేతి. —సంతోషో దై వవశా ల్లభ్యేన మనస్సంతుష్టిః - తృణజలంతో
 మై - ర్విహితా కల్పితా - వృత్తి ర్జీవనం - యేషాం తేషాం - న తువరోపతాపోపజీవి
 మిత్యర్థః-ని. ‘వృత్తి ర్వైరనజీవన’ ఇ త్యమరః, మృగాణాం హరిణానాం - మీనా
 నాం మత్స్యేనాం - సజ్జనానాం సాధూనాం చ, లబ్ధతో వ్యాధిః - కీవరో దాశః-జా
 లిక ఇ త్యర్థః-పిశున మ్నుచక. శ్చ - ని. ‘వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయు ర్లబ్ధక
 శ్చ సః,’ ‘కైవరే దాశ కీ వరా వి’ తి చామరః, ఏతే, జగతి భువి, నిష్కారణం
 నిర్జేతుక మేన, వైరిణో విద్వేషిణః సూతుకా ఇ త్యర్థః.

తృణేన విహితవృత్తీనాం మృగాణాం లుబ్ధకా నిష్కారణవైరిణ ఇత్యాది యథా క్రమ మస్యయా తక్రమాపరనామా యథాసంఖ్యాలంకారః-తదుక్తం విద్యానాథేన-

‘ఉద్దిష్టానాం పదార్థానాం పూర్వం పశ్యాన్ దృఢాక్రమమ్

అనూద్యేషో భవేద్దృశ్య త దృఢాసంఖ్య ముచ్యతే.’

ఇతి.

ఆర్యావృత్తమ్.

టీ. తృణ...వృత్తీనాం-తృణ = పచ్చికచేతను, జల=నీటిచేతను, సంతోష= ఆనందముచేతను, విహిత=చేయబడిన, వృత్తీనాం = దేహయాత్ర(బ్రదుకు) గల, మృగమీనసజ్జనానాం-మృగ=లేళ్ల పు, మీన=చేపలకు, సజ్జనానాం-సత్పురుషులకును, లుబ్ధ...శునాః—లుబ్ధక = వేటగాంధ్రును, ధీవర = జాలరులును, పిశునాః=సాడిలు చెప్పవొంద్రును, జగతి=లోకములో, నిష్కారణం ఏమి=కారణములేకయే, వైరిణః = విరోధులు.

సుజనపద్ధతి.

తా. పరులఁ బీడింపకయే గడ్డిచేత కాలయాత్రను గడుపుకొను జింకలుమొదలయిన మెకములకు బోయలును, నీటిచేతఁ బ్రదుకుమీనం బులకు జాలర్లును, దొరకినదానితో సంతసించి కాలయాత్రచేయు సజ్జను లకుకొండెగాంధ్రును అకారణవైరులయి లోకమునఁ గనంబడుచున్నారు. లే. కసపుచే నీటిచే మోదఃకలనచేత

బ్రతుకు మృగమీనసజ్జనఃప్రకరమునకు

శబరకైవర్తనూచకఃజనులు జగతిఁ

గారణము లేనిపగవారు • గారె తలఁప.

ఇది నీతిశతకమునందు దుర్జనపద్ధతివర్జన మను

వివరశతకము.

— సు జ న ప ద్ధ తి. ౧ —

అవః—దుర్జనపద్ధతిని నిరూపించి తద్వైరిణ్యమును చెలుపుటకై సుజనపద్ధతి నారంభించుచు సుజనుల నమస్కరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో.వాఙ్మా సజ్జనసజ్జతౌ పరగుణే ప్రీతి ర్దురౌ నమతౌ

విద్యాయాం వ్యసనం స్వయోపితి రతి ర్లోకాపవాదా ధ్యయమ్,

భక్తి శూలీని శక్తి రాత్రిదమనే సంసర్గముక్తిః ఖలై

రేతే యేషు పరన్తి నిర్ధలగుణా స్తేభ్యో నమః కుర్తహే.

61

వ్యా.—ఆ తద్వైలక్షణ్యేన సుజనపథలిం నిరూపయతి - త త్రాదా వాద
రాతిశయా త్తా న్నమస్కరోతి-వాఙ్మేలి.—సజ్జనసంగతో సాధుసమాగమే, వాఙ్మ
అభిలాషః - న తు జిహ్వా - తస్య మోక్షసాధకత్వా దితి భావః - తదుక్తం జ్ఞాన
వాసిష్ఠే-

‘మోక్షద్వారే ద్వారపాలా శ్చత్వారః పరికిర్తితాః,

శమో విచార స్సంతోష శ్చతుర్థ స్సాధుసంగమః.’

ఇతి-

తథా చోక్తం శ్రీమద్భాగవతే - ‘మనోజ్ఞేవాం ద్వార మాహు ర్విముక్తే రితి - స్వే
నా ప్యుక్తమ్-

‘చేతః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం,

సత్సంగతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్.’

ఇతి,

పరేషాం గుణే - శ్రీతి స్సంతోషః - న తు దోషపాదనమ్ -

‘పరగుణపరమాణా స్పర్వతీకృత్య నిత్యం

నిజహృది వికసన్త స్సన్తి సన్తః కియన్తః.’

ఇతి పత్యమాణత్వా ద పీతి భావః, గురౌ విద్యోపదేష్టరి, నప్రతా భక్తిత్రధాభరణ
ప్రసీద్ధిభావః - న తు గరోద్విక్రతా -

‘యస్య దేవే పరా భక్తి ర్యథా దేవే తథా గురౌ,

త స్యైతే నిఖిలా వ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః.’

‘గురు ర్భృష్టః గురు ర్విష్టు ర్గురు దేవో జనార్దనః,

గురు స్సాక్షా త్పరం బ్రహ్మ తస్మై శ్రీగురవే నమః.’

ఇతి శ్రుతిస్మృతీ, విద్యాయాం వేదాంతాదివిద్యాభ్యానే, వ్యసన మాసక్తిః - న తు ద్యౌ
తకేభ్యాదా - తస్య మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞాన జనకత్వా దితి భావః, స్వయోషితి నిజదా
రేషు, రతి స్సంభోగః - న తు పరదారేషు - ‘రమ్యం కులశ్రీరత మి’ తి భావః,
లోకాపవాదాత్ లోకనిన్దాయాః * ‘భీ త్కారానాం భయహేతు రి’ త్యపాదా
నత్వా తృప్త్యామీ - భయం న తు నిర్లజ్జత్వం * ‘లోకాపవాదో బలవా నితి సత్య
వతీ శ్రుతి రి’ త్యాదివచనా త్తస్య బలవత్త్వా దితి భావః, కూలిని పరదేవతాయాం భగ
వతి, భక్తి రమరాగః, న తు క్షుద్ర దేవతాయాం * ‘శివే భక్తి శ్శివే భక్తి రి’ త్యాది
పదనేష్టువృత్త్యా తస్యాః ప్రాశస్త్యక్రవణా దితి భావః, ఆత్మదమనే స్వపరిభవే నతి,
శక్తి స్సామర్థ్యం పరాక్రమ ఇతి యావత్ - న తూషణమే నాదాసీన్యమ్.-

‘అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో ల జ్ఞేవ యోషితామ్,

పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతే వ్వివ.

ఇతి పచనా దితి భావః, ఖిలై ద్దర్జనై-స్సహ సంసర్దముక్తిః స్వస్థత్వార్థః. న తు తత్సహవాసాభిలాషః * 'దుర్జనం దూరత స్త్యజే ది' తి - 'దుర్జనః పరిహర్తవ్య' ఇత్యాదిపచనాదితి భావ, ఇ త్యేతే - నిర్వలాః నిష్కలఙ్కాః - గుణాస్సజ్జన సంగతివాఙ్మూలయో, యేషు పురుషేషు వసన్తి, తేభ్యో మహద్భ్యో నమః - ఇత్థం భూతగుణవిశిష్టానా మేవ నమస్కూర్వార్హత్వా దితి భావః * 'నమ స్స్వస్తీ' త్యాదినా చతుర్థి; 'తైరేవ భూ ర్భూషితే' తి పాతే తై ర్నిర్వలగుణసంపన్నై రేవ భూ రలంకృతా న త్వన్యై స్తేషా మేవ చారుత్వా ద్యతిశయ హేతుత్వా దితి భావః.

శాద్వాలనిక్రీడితమ్.

టీ. సజ్జనసంగతా=సజ్జనులతోడి సహవాసమునందు, వాంఛా=కోరిక, (ఇయ్యది మోక్షసాధకమని జ్ఞానవాసిష్ఠమునందిట్లు చెప్పఁబడినది. "మోక్షద్వారే ద్వారపాలా శ్చ త్వాంః పరిక్షీర్తితాః, శ మోచిచార స్సంతోషశ్చతుర్థ స్సాధుసంగమః" "మోక్షద్వార మునందు 'శాంతి, విచారము, సంతోషము, సజ్జనసంగత్యము' అను నలుపురు ద్వార పాలురుగలరు." మఱియు శ్రీ భాగవతమందును "మహాత్మేవాం ద్వారమాచు ర్వి ముక్షే" "ముక్తి మహాత్మేవయే ద్వారము." అనిచెప్పఁబడినది. ఇంతియకాక (భర్తృహరియు) తానును "సత్సంగతిః కథయ కింన్న కరోతి పురిసాం" అని చెప్పెను. కావున సత్సంగత్యముతృప్తగుణమనుట.) పరేషాం=ఇతరులయొక్క, గుణే=గుణమందు, స్త్రీ తిః=సంతోషము, (అనఁగా: "పరగుణ పరమాణూన్ పర్వతీకృత్య నిత్యం నిజ హృది నివసంత స్సంతి సంతః కియంతః" అని ముందుఁ జెప్పఁబోవురీతి అనియర్థము.) గురౌ=ఆచార్యునియందు, నమ్రతా=అడఁకువ, ("యస్య దేవే పరాభక్తిః యథాదేవే తథాగురౌ" అనఁగా: "దేవునియం దెట్టి యుత్తమభక్తిగలదో యట్టిభక్తియే గురువు నందుఁ జేయవలయును." అనునది మొదలగు ప్రమాణములచే నాచార్యునియం దత్యంత భక్తియుక్తుఁడైయుండుట.) స్వయోషితి = తనభార్యయందు, రతిః = సంభోగము లోకాపవాదాత్ = లోకులనిందనుండి, భయం = భయము, శూలనిఃశ్చినియందు, భక్తిః=ఆనురాగము, ఆత్మ దమనే=మనోనిగ్రహమునందు, శక్తిః=సామర్థ్యము, [లేక, ఆత్మ=తనయొక్క, దమనే=పరాభవమునందు (తనకు పరాభవము సంభవించినపుడు), శక్తిః=సామర్థ్యము (పరాక్రమము), "అన్యథా భూషణం పురిసాం శ మో లజ్జేపయో షితాం, పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతే వ్వివ" స్త్రీ లకు లజ్జయెట్టి అట్లుపురుషు లకు శాంతియే యలరకారము; కాని స్త్రీ లకును మఱిసురతములయందు సిగ్గుపడటవలె,

పురుషులకు పరాభవమందు పరాక్రమ మనునదియే యలంకారము” అనురీతిగ ననిభావము.] ఖటైః=దుర్బలత్వంతోడ, సంసర్గము క్తిః=చేరికయొక్క (ను) వసలుట, ఏలే=ఈ, నిర్మలగుణాః=మంచుగుణములు, యేషు=ఎవరియందు, వసన్తి=కలవో, తేభ్యః మహద్భ్యః=ఆగొప్పవారికి, నమః కుర్తే=నమస్కరించుచున్నాము

తా. సత్యహవాసమునందాసక్తియు, పరులగుణమునందుఁబ్రీతియు, గురువులయందు అణఁకువరము, విద్యలయందు దాసక్తియు, స్వభార్యయందు సంభోగము, జనాపవాదమునకు వెఱచుట, ఈశ్వరునియందు భక్తియు, అవమానముగలగిన సామర్థ్యమును చూపుటయు, దుస్సహవాసమును విడుచుట, ఇట్టినిర్మలగుణములు గలవారికి నమస్కారము.

మ. సుకృతిశ్రేష్ఠులగోష్ఠీయుం బరగుణాప్రోవంబునం బ్రీతి దే
శికసంసేవయు విద్యయందు రుచి స్వస్తీకేళి లోకాపవా
దకథాభీతియు శంభుభక్తి దమనోద్యచ్ఛక్తియు సాధుదూ
షకసాంగత్యవిముక్తియుం గలమనీషావంతులం గొల్పెదన్.

అవ. ఇతఁ నజ్ఞునకు స్వభావసిద్ధమగు గుణములను జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వివది హైర్య మే థాభ్యునయే ఊమా
సదసి వాక్పటుతా యుధి విక్రమః,
యశసి చాభిరతి ర్వ్యసనం శ్రుతౌ
ప్రకృతిసిద్ధ మిదం హి మహత్తనామ్.

52

వ్యా.—అటైషం నిసర్గసిద్ధగుణం - గణయతి - వివ దీతి.— వివ ద్యాప త్కారే, హైర్యం నిర్వికారచిత్తత్వం - న తు దైన్యం, - ‘మనసో నిర్వికారత్వం హైర్యం న త్వప్తి మేతు ప్సి’ తి, ఆ థానన్తరం వాక్యారమ్భే వా, ఆభ్యుదయే సంపది, ఊమా సహిష్ణుత్వం - న తూచ్ఛుజ్ఞతా, సదసి రాజవిద్యత్సభాయాం, వాక్పటుతా వాగ్విత్వం - సరసవచన రచనా చాతుర్య మితి యావత్ - న తు మూక భావః, యుధి రణరంగే, విక్రమః పరాక్రమో - న తు పలాయనం, యశ, స్యభిరతిః సంగ్రహేచ్ఛా - న త్వనాదరః, శ్రుతౌ వేద కాస్త్రాభ్యుసనే, వ్యసన మాసక్తి - ర్షతు నిశ్చేద, ఇ తిదం వర్షం * ‘నపుంసక మనపుంసకే నే’ త్యాదినా నపుంసకై కశేషః, మహత్తనాం మహానుభావానాం, ప్రకృతి సిద్ధం స్వభావసిద్ధం హి-ని. ‘సంసిద్ధి ప్రకృతీ నమే’ ‘స్వరూపంచ స్వభావ శ్చ నిసర్గ శ్చే’ త్యమరః. ద్రుశవిలమ్బితవృత్తమ్ - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. విపది=ఆపదయందు, ధైర్యం=కలఁతపడకుండుట, అధఃతరువాత, అభ్యుదయః=కలిమియందు, త్నమా=ఓర్పు, సదసి=సభయందు, వాక్పటుతా = మాటల చాక చక్రము, యుధి=యుద్ధమునందు, విక్రమః=వరాక్రమము, యశసి=కీర్తియందు, అభిరతిః చ=శోరికయు, శ్రుతౌ=వేదమునందు (లేక, వేదశాస్త్రముల వినుటయందు), వ్యసనం=ఆసక్తి, ఇదం=ఇది అంతయు, మహాత్మనాం=గొప్పమనసుగలవారికి, ప్రకృతి సిద్ధంహి=స్వభావ ప్రాప్తము గదా!.

తా. ఆపదలు వచ్చినప్పుడు ధైర్యము, విశ్వర్యము వచ్చినపుడు ఓర్పు, సభయందు వాక్పాటవము, యుద్ధమునందు శౌర్యముచూపుట, కీర్తియం దాసక్తి, వేదశాస్త్రాభ్యాసమునందు చింత ఇవి మహాత్ములకు స్వభావగుణములు.

ఉ. ఆపదలందు ధైర్యగుణః మంచితసంపదలందుఁ దాల్చియున్
భూపసభాంతరాళిమునఁ బుష్కలవాక్పటసత్వ మాజి బా
హాపటుశక్తియున్ యశమునం దనురక్తియు విద్యయందు వాం
ఛాపరివృద్ధియున్ బ్రకృతిసిద్ధగుణంబులు సజ్జనాళికిన్.

అవ. సజ్జనులగువారి యాభరణములను దెలియఁజేయుచున్నాడు:—

శ్లో. కరేణ్ని ఘృస్తాగః శిరసి గురుపాదప్రణయితా
ముఖే సత్యా వాణీ విజయి ఘోరయో ర్వీర్య మతులమ్,
హృది స్వచ్ఛావృత్తిః శ్రుత మధిగతం చ శ్రవణయో
ప్సినా వైశిష్ట్యరేణ ప్రకృతిమహతాం వజ్రన మిదమ్.

63

వ్యా.—అక్షిపాం ప్రసిద్ధవిలక్షణమజ్ఞనసంపత్తి మాహ - కరణి.— కరేహస్తే, శ్లాఘ్య స్సకలలోక ప్రశస్తస్త్రాగో దానం, మజ్ఞనంన తు కష్టణం - 'దానేన పాణిర్న తు కస్క జే నే' తి స్వే నైవాగ్రే పక్ష్యమాణత్వాత్, శిరసి గురుపాదయోః, ప్రణయితా అభివాదన తాత్పర్యం, మజ్ఞనం - నతు మణి హిరణ్యయోఃటీరాదిః, ముఖే వక్త్రే, సత్యా వాణీ సూన్యతథావణం, మజ్ఞనంనతు తామూలచర్మణాది, భుజయో, రతులం నిరుపమానం, విజయి జయశీలం చ * 'జి దృష్టీ' త్యాదినా ఇనిః, పీఠ్యంబలం, మజ్ఞనంనతు కేయూరాది, హృద్యస్తరణే, స్వచ్ఛా వృత్తిః నిష్కళజ్జువాహరో, మజ్ఞనం - న తు హారరుచికాది - హృచ్చబ్రస్య పక్షః స్థలవాచకత్వ మపి సంభవ తీతి కృత్వా అభేదేన నిర్దేశః, శ్రవణయోః, కర్ణయో రధిగతం శ్రుతం శాస్త్ర మేవ.

ని. 'శ్రుతం శాస్త్రవధృతయో రి' తి విశ్వః, మజ్జనం - నతు మజ్జలే - 'శ్రోత్రం శ్రుతే
నైవ న మజ్జలే నేతి' వశ్యతి, ఇదం పూర్వోక్తదానాదికం సర్వ, మైశ్వర్యేణ ధనర
త్న సంపత్త్యా, వి నాసి * 'పుధగ్వినే'త్యాదినా వికల్పా త్ప్రతియా, ప్రకృత్యా
స్వభావేన, మహతాం మహాత్తనాం - సౌజన్య సంపన్నానా మి త్యర్థః * ప్రకృ
త్యాదిభ్య 'స్త్రీతీయే' తి తృతీయాసమాసః, మజ్జనం భూషణం-త సై వ్యవ లోకోత్తర
రామణీయకాదిహేతుత్వా దితి భావః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టి. కరే=చేతియందు, క్షాన్యుః=పొగడదగిన; త్యాగః = ఈవి; (మండనం=
ఆభరణము,) శిరసి=తలయందు, గురుపాద ప్రణయితా—గురు=ఆచార్యునియొక్క,
పాద=పాదములయందు, ప్రణయితా=ప్రేమ; ముఖే=మొగమునందు, సత్యా = నిజ
మైన, వాణీ=వాక్కు; భుజయోః = చేతులయందు, విజయి=జయశీలమైన, ఆతులం=
సాటిలేని, వీర్యం=బలము; హృది = మనస్సునందు, స్వచ్ఛా=నిర్మలమయిన, వృత్తిః=
వ్యాపారము; శ్రవణయోః=చెవులయందు, అధిగతం=నేర్పడబడిన, శ్రుతం=శాస్త్రము;
ఇదం=ఇదియంతయు (త్యాగాదులనుట), విశ్వర్యాదులులేకున్నను, ప్రకృతిమహతాం=
స్వభావముగ గొప్పవారలకు, మండనం=ఆభరణము.

తా. మహాత్ములకు విశ్వర్యములేమిచేత బంగారుసొమ్ములు లేక
పోయినను ఈక్రిందజెప్పబోవునవి స్వాభావికాలంకారములుగఁ గనంబ
డుచున్నవి. ఎట్లనః హస్తములకు సత్పాత్రదానము, శిరంబునకు గురుపా
దనమస్కృతియు, ముఖంబునకు సత్యవచనమును, భుజంబులకు జయస్వ
భావ మగుపరాక్రమమును, హృదయంబునకు అకలంకమయిన ప్రవర్త
నయు, చెవులకు శాస్త్రశ్రవణమును ఇవియ అలంకారములు.

చ. కరమున నిత్యదానము ముఖంబున నూనృతివాణి యాదలం
గురుచరణాభివాదన ముకుంతితవీర్యము దోర్మగంబునకా
వరహృదయంబునకా విశదఃపర్తన మంచితవిద్య వీనులకా
సురుచిరభూషణంబు లివి * శూరులకుకా సిరి లేనియప్పుడున్.

అవ. మేలుగలుగుటకు మార్గమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. స్రాణాఘాతా ని వృత్తిః పరధనహరణే సంయమః సత్యవాక్యం
కాలే శక్త్యా ప్రదానం యువతిజనకథామూకభావః పరేషామ్,
తృష్ణాప్రోతోనిభజ్ఞో గురుషుచ వినయః సర్వభూతానుకంపా
సామాన్యం సర్వశాస్త్రే ష్యనుపహతవిధిః శ్రేయసా మేష పథాః.

వ్యా.— గుణాఘ్నత్వే తో లాభ ఇత్యాశక్యో జేహం శ్రేయో హేతుత్వమాహ - ప్రాణేతి.— ప్రాణాఘాతా త్ప్రాణహంసాయాః, నివృత్తి ర్నివర్తనంచ - 'మహింస్యా త్సర్వభూతాని, అహింసా పరమా ధర్మస్త్యధర్మః' ప్రాణినాం వధో ఇత్యాదినాఽగ్నిహోమీయపశ్వాదమ్భనవృత్త్యతిరిక్తహింసాయా నిషేధ శ్రవణాత్, పరధనహరణే సంయమో మనోరోధ శ్చ 'పగద్రవ్యాణి లోప్తాని చ' తి న్యాయా దితి భావః, కాలే సమయే సత్యవాక్యం యథార్థభాషణం చ - తథా ధర్మోపదేశ శ్రవణా దితి భావః- అత్ర 'బ్రాహ్మణార్థే గమా మర్థే' ఇత్యాది వ్యసత్యవచన స్యాపి నిషేధాభావ శ్రవణాత్పాల ఇ త్యుక్తం, శక్త్యా ప్రదానం విత్తానుసారేణ త్యాగ శ్చ - 'విత్తకాత్యం న కారయే ది' తి వచనా దితి భావః, యవతి జన కథా మూ పరస్త్రివృత్తాన్త కధనే - మూకభావస్తూష్ణింభావశీలత్వం చ - 'స్వప్నేఽపృన్యవధూకథా మి' తి వచనాత్ 'వరేషా మన్యేహం - యాచకా నా మి త్యర్థః, తృష్ణా ధనలిప్సా - తస్యాపివ- స్రోతసః ప్రవాహస్య - విభ్రతో నిరోధః - అభీప్సితదానేన మనోరథపరిపూరణం చే త్యర్థః-

'యాచమానజనమానసవృత్తేః పూరణాయ బత జన్త న యన్యతేన భూమి రతిభారవ తీయం న ద్రుమై ర్న గిరిభిర్న సముద్రైః.'

ఇతి శ్రవణా దితి భావః, గురుషు విషయే, నస్తుత్వం చ - 'గురౌ నస్తు తే' త్యుక్తత్వా దితి భావః, సర్వభూతే వ్యవేషప్రాణి - వ్యనుకమ్పయా దయయా-సామాన్యం సమదర్శిత్వం చ, సర్వకాస్త్రేషు వేదవేదాంతాది సకలాగమే, వ్యనుపహతః అవిచ్ఛిన్నః- విధి రధ్యయనవిధానం చ - యద్వా 'సర్వభూతాసు కమ్పే' తి పృథక్పదం, తథా సర్వకాస్త్రేషు సామాన్య మవైషమ్యేణ తత్తత్పిధానానుసరిత్వమ్, అనుపహత విధి రలుప్తకర్మానుష్ఠానం చే, త్యేష గుణసముదాయః, శ్రేయసాం పథా అభిజ్ఞే తైశ్వర్యాది శ్రేయః ప్రాప్తి మార్గః-న త్వేతద్వ్యతిరిక్తోఽన్యోఽస్తీ త్యర్థః; ఏతాదృశగుణసంపత్తి స్సుజనానా మే వేతి కృత్వా త ఏవ జ్ఞాన్యూ ఇతి భావః ; అథవా శ్రేయసాం ప్రశస్యానాం సుజనానాం సంబంధీ, పథాః తత్సృష్టిమార్గ ఇ త్యర్థః-ప్రశస్యశబ్దా దీయసుని* 'ప్రశస్యస్య త్ర' ఇతి శ్రాదేశః. అత్ర 'వాఙ్మనఃసంగతా' విత్కాదిన్లోకే ఘాతగుణాః ప్రాయేణ దైవసంపత్-అభిజాతానా మేవ సంభవతి న త్వన్యేహం - తదుక్తం భగవదీతాను -

'అభయం సత్త్వసంశుద్ధి ర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితః

దానం దమ శ్చ యజ్ఞ శ్చ స్వాధ్యాయ స్థప ఆర్జవం

అహింసా సత్యమగ్రోధస్త్యాగశ్చాన్తిరపైశునమ్
 దయాభూతే వ్యలోలత్వం మార్దవం ప్రీరచాపలమ్
 తేజః శుమాధృతిశ్చౌచమద్రోహో నాతిమానితా
 పదన్తి సంపదం దైవీ మభిజాతస్య భారతః.' ఇతి.

సర్గరావుత్తం— 'మృత్యై ర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతియతా సర్గరా
 త్తి తేయమ్.' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. ప్రాణ అపూతాల్=ప్రాణమును దీయుటనుండి, నివృత్తిః=మరలుట, పర
 ధనహరణే=ఇతరుల డబ్బులుగాఁ జేయుటయందు, సంయమః=(మనస్సును) కట్టివేయుట,
 సత్యవాక్యం=నిజమైనమాట (నిజముపలుకుట), కాలే = వలసినప్పుడు, శక్త్యా=శక్తిగొ
 లది, ప్రదానం=ఇచ్చుట, పరేహం=ఇతరులయొక్క, యువ...వః-యువతి=జవరాం
 ద్రయొక్క, జనం=జనముయొక్క, కథా=ప్రశంసలయందు, మూకభావః = మాటాడ
 కుండుట (అనఁగా: స్త్రీప్రశంసచేయకుండుట), తృ...భంగః-తృప్తి=సంతోషమునెడి,
 సోతః=నీటితూమును, విభంగః=విగజేయుట (లేక, ఆశయనెడి ప్రవాహమును నశిం
 పుజేయుట), గురుభు = ఆచార్యులయెడ, వినయః చ=ఆడఁకువయు, సర్వభూతాను
 కంపా=ఎల్లప్రాణములయందు దయ, సర్వశాస్త్రేభు = అన్నిశాస్త్రములయందు, సామా
 న్యం=సమభావము, అనుపహతవిధిః=అనుపహత=అడ్డగింపఁబడని, విధిః=విధి, (అనఁగా:
 విధినతిక్రమింపకుండుట) విషః=(ప్రాణాఘాతనివృత్తి మున్నగు) ఇది, శ్రేయసాం =
 శ్రేయస్సులకు, పంథాః = మార్గము. (ఇచట—విషః, శ్రేయసాం, సర్వశాస్త్రేభు,
 సామాన్యం=సమానముగా నుండునదియు, అనుపహతవిధిః = కొట్టఁబడని యాచరణము
 గలదియు, (నయన) పంథాః=దారి. అనియొక రన్వయించిరి; కాని ఆంధ్రపద్యకర్త
 యాయన్వయమును గైకొననందున నిట్లు వ్రాయఁబడినది. మఱియు సంస్కృత వ్యా
 ఖ్యుత-సర్వభూతానుకంపా సామాన్యం = సమస్తప్రాణులయందును దయచే సమభా
 వము, సర్వశాస్త్రేభు, అనుపహతవిధిః = అవిచ్ఛిన్నమగు నధ్యయన విధానమును, అని
 యన్వయించినాఁడు. యథారుచి గ్రాహ్యము.)

తా. జీవహింసనువిడిచి పరులద్రవ్యమునందు మనసునుబోసీక
 సత్యముపలుకుచు దేశకాలము లెఱిగి శక్తిగొలది దానముచేయుచు
 బరస్త్రీలవిషయమునుగుఱించి ఏమియు బలుకక మానము వహించి
 అత్యాశనునిలిపి గురువులయందు వినయమును గనంబఱుచు సకల

ప్రాణులందు దయను గనంబఱచుచు సకల శ్రేయములకు మార్గము సకలశాస్త్రములందు సమభావముననుండుట.

మ. పరహింసావరణీయవిత్తహరణాభావంబు సత్యవ్రతా
దరముం దానపరత్వ మన్యవనితోదంతోక్తిమూకత్వము,
బరతృష్టార్థురభంజనంబు గురుసమృత్వంబునుం బ్రాణభృ
త్కరుణాశాస్త్రసమత్వస్వీధులు భద్రప్రాప్తికిక మార్గముల్.

అవ. సంపదాపదలయందు నజ్ఞుని చిత్తవృత్తిని జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. సంపత్సు మహతాం చిత్తం భవే దుత్పలకోమలమ్,
ఆపత్సుచ మహాశైలం శిలాసజ్జాతకర్కశమ్.

55

వ్యా.—ఆ థావత్సంపదో స్సుజనమనోవృత్తి మాహ - సంపత్స్వితి —సం పత్సు ధనధాన్యవస్తువాహనాది నమృద్ధిషు, మహతాం మహాత్తనాం నజ్జనానాం, చిత్త, ముత్పలవ, తోమలం మృదులం, భవేత్ నతు కఠిన మిత్యర్థః, విపత్సు దారి ద్రాద్యనర్థనంకపేషు, మహాశైలశిలాసంఘాతః పాహిణమాటః - తద్వ త్కర్కశం కఠోరం చ భవేత్ - న త్వదైర్ధ్యవిక్షణ మిత్యర్థః - న కదాఽపున్యక్షవేరిత్య - మన్యథా మాహాత్మ్యభక్తప్రసక్తో దితి భావః, వివేకినా మవివేకినాంచాయ మేవ వస్థాః ఆదరణీయ ఇతి తాత్పర్యమ్; ఆత్ర శైలస్య మహత్వవిశేషణం తచ్చిలాసంఘాత స్సా త్యనదుర్భేద్యత్వద్యోతనార్థమ్ - ఉక్తం చైత దన్యత్రాసి -

‘సౌజన్యామృతసిద్ధివః పరహిత ప్రార్థ బీరవ్రతా

వాచాలాః పరవర్జనే నిజగుణాలాపే తు మానవ్రతాః

ఆప త్వ ప్థవిలుప్తదైర్ధ్యనిలయా స్సంప త్వ నిమగ్నేకినో

మాభూవక్ ఖిలవక్త్రనిర్గతవిషష్టానాననా స్సజ్జనాః.’ ఇతి.

ఉపమాలంకారః.

టీ. సంపత్సు=సంపదలయందు, మహతాం=గొప్పవారియొక్క, చిత్తం=మనస్సు, ఉత్పలకోమలం=నల్లగులుపవలె మెత్తనిది, భవేత్=అగును. కించ=మఱి, ఆపత్సు=ఆప దలయందు, మహా...ర్కశం=మహాత్ శైల = పెద్దకొండయొక్క, శిలా=రాళ్లయొక్క, సంఘాత=సమూహమువలె, కర్కశం=కఠినమైనది, (భవేత్=అగును.)

తా. మహాత్ములచునంబు సదపదలు సంభవించునేని కలువకంటె కోమలంబుగ నుండును. ఆపదలు వచ్చునేని పెద్దకొండయందలి రాతి

అనుల్నేకో లక్ష్మ్యం నిరభిభవసారాః పరకథాః
సతాం కేనోద్దిష్టం విషమ మసిధారావ్రత మిదమ్.

57

వ్యా.—ప్రదానమితి.—ప్రచ్ఛన్నం ప్రదానం గుప్తదానం—న తు ప్రకాశం—
తథాభూతదానస్య మహాఫలక్రవణా దితి భావః, గృహం నిజమస్థిరం, ప్రత్యుపగతే
సతి ఆర్థి నీతి కేషః, సంభ్రమవిధిః ప్రత్యుత్థానాభివాదనాది సత్వర వ్యాపారవిధానం
చ న తు వైముఖ్యం - తస్యైవ శాస్త్రోదితాచారత్వా దితి భావః, ప్రియం త దభీష్టం,
కృత్వా, మానం తూష్టింభావ - శ్వాపరికీర్తన మితి యావత్ - న తు ప్రకటనం -
'కృత స్వాపరికీర్తనం,' 'న దత్త్వా పరికీర్తయే ది'తి మనుస్మరణా దితి భావః, సదసి
రాజవిద్వత్సభాయా ముపకృతేః, కథనం పరోపకారప్రఖ్యాపనం చ - న తు తత్ర
తూష్టింశీలత్వమ్ - అన్యథా కృతఘ్నత్వప్రసక్తౌ దితి భావః, లక్ష్మ్యం సంపత్త్యా, మను
ల్నేకో గర్వరాహిత్యం - న తు మదాన్ధత్వం - 'సంపత్స్వనుల్నేకిన' ఇ త్యుక్తత్వా
దితి భావః, నిరభిభవసారా అనిష్టాపరాః, పరకథాః పురుషాన్తరప్రసక్తౌ శ్చ - న తు
గర్వాపరాః - 'ఆత్మప్రశంసాం పరగర్వా మితి చ వర్జయే ది' త్యాది స్మరణాత్,
సతా మి త్యాది వృత్తం చ పూర్వవత్.

టీ. ప్రచ్ఛన్నం=రహస్యమైన, ప్రదానం=ఈవి, (యాచకుడు) గృహం=
ఇంటిని, ఉపగతే=పొందినవాడుగా, సంభ్రమవిధిః=ఆదరమునేయుట, ప్రియం=
మంచిని, కృత్వా=చేసి, మానం=ఊరకుండుట (చెప్పకొనకుండుట), అపిచ=మఱియు,
సదసి=సభలో, ఉపకృతేః=(ఇతరుండుచేసిన) ఉపకారముయొక్క, కథనం=చెప్పట,
లక్ష్మ్యం=సంపదయందు, అనుల్నేకః=గర్వములేకుండుట, నిర...సారాః=నిరభిభవ=తి
రస్కారములేకుండుటయై, సారాః=సారముగాఁగల, పరకథాః=ఇతరులఁగూర్చిన ప్రశం
సలు, (ఇదం...ఉద్దిష్టం—రీ-వక్షోకము కడపట చూడుము.)

తా. రహస్యముగ దానము సేయుటయు, గృహంబునకువచ్చిన
యర్థికి సంతోషముతోఁ బ్రియము సేయుటయు, చేసినమేలును చెప్ప
కుండుటయు, తన కితరులు చేసినమేలును సభలయందుఁ బలుకుటయు,
సంపదలువచ్చినప్పుడు గర్వము లేకుండుటయు, ఇతరులను గుఱించి నిం
దగామాట్లాడకపోవుటయు అను ఈఅసిధారావ్రతము సజ్జనులకు స్వ
భావ సిద్ధము.

మ. పోసఁగం దానము గుప్త మర్థి భవనంబుం జేరుచో సంభ్రమో
ల్లసదుత్థానవిధానముం బ్రియవిధుల్ • గావించి మోసంబు రా

జనభక్తి మిత్రకృతిప్రకాశనము గుత్సాకర్తవైముఖ్య మీ
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహార్యశ్రేణికిం దెప్పెనో.

అవ. అధముల మధ్యముల ఉత్తముల నాశ్రయించినవారి వృత్తిభేదములఁ
జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంతప్తాయసి సంస్థితస్య పయసో నా మాపి న శ్రూయతే
ముక్తాకారతయా తదేవ నో నీపత్రస్థితం దృశ్యతే,
అస్తస్సాగరశుక్తిమధ్యపతితం తన్మైత్రికం జాయతే
ప్రాయే శాధమమధ్యమోత్తమజుహు మేవంవిధా వృత్తయః. 58

వ్యా.—అ ధాధమమధ్యమోత్తమ వృత్తిమాహ సంతప్తాయ సీతి.—సంతప్తా
యసి సమ్యగస్మితప్తాయః విష్ణో సంస్థితస్య నిక్షిప్త స్థే త్యర్థః, పయసో బలస్య,
నామాపి నామధేయమాత్ర మసి, న శ్రూయతే మూలతో దృష్ట మేవ భవతీ త్య
ర్థః - స్వరూపదర్శనం తు కిము వక్తవ్య మితి భావః, త దేవ పయః, నభినీ పత్ర
స్థితం పద్దినీ పత్ర గతం సత్, ముక్తాకారతయా మాత్రికరూపేణ, దృశ్యతే న తు మా
త్రికత్వే నే త్యర్థః, త దేవ పయః, అస్తస్సాగరే సాగరాస్తరాశే - అస్త రి త్యవ్య
యం - యా శుక్తిః ముక్తాస్సోటి-తస్యాః - మధ్యే ఉదరే-పతితం సత్, మాత్రికం
జాయతే మాత్రికత్వేన పరిణమ తీత్యర్థః 'జ్ఞా జనో జ్ఞే'తి జాదేశః-ముక్తైవ మాత్రిక
మితి విగ్రహః * వినయాదిత్వా తస్మాద్ధే తక్; అతః ప్రాయేణ భూమ్నా అధమ మ
ధ్య మోత్తమ జుహం నికృష్ట సాధారణోత్కృష్టశయో నాశ్రితవతా, మేవం విధాః
నామాశ్ర విజాదిరూపా, వృత్తయో వ్యాపారా, భవంతీతి యథాక్రమ మన్వయా ద్య
ధాసంఖ్యాలంకారః. అతః మహదాశ్రయ ఏవ కర్తవ్యః-నీచాశ్రయో న కర్తవ్యః
కర్తవ్యో మహదాశ్రయ' ఇతి వచనాత్. ఆత్మోత్తమమధ్యమాధమా ఇతి లోకప్రసిద్ధో
దేశ క్రమః కవినా న వివక్షిత ఇతి జ్ఞేయమ్. కార్పూలనిక్షిప్తకమ్.

టీ. సంతప్తఅయసి=బాగుగ కాల్యంబడిన యిసుమునందు, సంస్థితస్య=ఉన్నట్టి
(ఆనఁగా: చట్టనట్టి), పయసః=నీటియొక్క, నామఅపి=పేరువైతము, నశ్రూయతే=
ఏనఁబడదు. తతోఏవ=అదియే, నభినీపత్రస్థితంసత్=తామరాకుమీఁదనుండినదై, ముక్తా
ఆకారతయా=ముత్యముయొక్క రూపముగలదిగా, దృశ్యతే=కనఁబడును. తతో=
అది (నీడు), అస్త...పతితంసత్-అస్తస్సాగరం=సముద్రములోపలి, శుక్తి = ముత్యపు
చిప్పయొక్క, మధ్యః=నడుమ, పతితంసత్=పడినదై, మాత్రికం=ముత్యముగా, జాయ
తే=అగును. ప్రాయేణ=తఱచుచుగా, అధమమధ్యమోత్తమజుహం=అధములను మధ్యము

లను ఉత్తములను జేరినవారియొక్క, వృత్తయః=దశలు, ఏవంవిధాః=ఇటువంటివిగా నున్నవి.

తా. కాలిన యినుముపైన పడిన నీటిచుక్క ఊరుపేరులేక నశించిపోవును. ఆబిందువే తామరపాకుమీఁదఁ బడునేని ముత్యమువలెఁ గనంబడును. ఆ బిందువే సముద్రాంతర్గతమగు ముత్తైపుచప్పుయందుఁ బడునేని మాత్తకిమణి యగును. కావున ఆశ్రయము ననుసరించినవారి కాయాశ్రయానుసారము నీచులు, మధ్యములు, ఉత్తములు అను పేరులు వచ్చును.

ఉ. నీరము తప్తలోహమున • సీల్చి యనామక మై నశించు నా
నీరమే ముత్యమట్లు నభిసీదశసస్థిత మై తనర్పు నా
నీరమే శుక్తిలోఁబడి మణితస్యముఁ గాంచు సమంచితప్రభం
ఊరుపపుత్తు లిట్లధము • మధ్యము నుత్తముఁ గొల్చువారికిన్.

ఆవ. మంచివారగు పుత్రులుగాని మిత్రులుగాని భార్యలుగాని జన్మాంతరసుకృతము లేక లభింపరనుచున్నాఁడు:—

శ్లో.యః ప్రీణయే త్సుచరితైః పితరం స పుత్రో
య ద్భర్తురేవ హిత మిచ్ఛతి త త్కళత్రమ్,
త న్నిత్య మాపనీ నుభే చ సమక్రియం య
దేతత్ శ్రయం జగతి పుణ్యకృతో లభస్తే.

59

వ్యా.—ఆధ సత్పుత్ర కళత్ర మిత్ర సంపత్తిః పుణ్యకృదభీ నే త్యాహ-య ఇతి.— యః పుత్ర స్సుచరితైః వాక్యకరణాదినదాచారైః, పితరం, ప్రీణయేత్ సం తోషయేత్ * 'ప్రీణోతరణం' ఇత్యస్తా ధాతో శ్చారాదికా జ్ఞిచి లి. * 'ధూఞ్ ప్రీణో ర్ముగ్యక్రవ్య' ఇతి సుగాగమః, స పుత్రః 'పున్నా మ్నో నరకా త్రాయత' ఇతి పుష్కన్న ఇతి పుత్రశబ్దవాచ్యః న తూత్సన్నమాత్రః -

'జీవతో ర్వాక్యకరణాత్ ప్రత్యబ్ధం భూరిభోగానాత్,

గయాయాం పిజ్జదానేన త్రిభిః పుత్రస్య పుత్రతా.' ఇతి స్మరణాత్, య, భర్తుః పత్యుః, హిత మిచ్ఛతి భయభక్తిభ్యాం హితాచరణ తత్పరం భవతి, త దేవ, కళత్రం భార్యా - న తు యాదృచ్ఛికం - 'పతిభీక్తివరా సాగ్ధ్వీ కాస్తా సా నత్యభాషి జీతి చతిప్రతాధ ర్హత్వాత్ - ని. 'కళత్రం శ్రోణి భార్యయా రి' పృమరః,

య, దాపది ఆనర్థసంకటే, సుఖేనంపది చ, సమక్రియ మనిషమాచార మిత్యర్థః-తుల్య
వృత్తి, స దేవ, పాత్రం సుహృత్ - న త్యాపస్సంపదోః త్యాగానువర్తనశ్చరమ్ -

‘ఆపదతం చ న జహతి దదాతి కాలే సన్నిత్య లక్షణ మిదం ప్రవదన్తి సన్తః.’
ఇతి వక్ష్యమాణత్వా, దేత త్రయ ముక్తనత్పుత్రాది త్రితయం, జగతి భువి, పుణ్యకృ
తో ధన్యా, లభస్తే ప్రాప్నువన్తి - స త్వకృతసుకృతా ఇ త్యర్థః. ఏవంవిధ త్రితయ
లాభస్య మహాపుణ్యఫలత్వా వితి భావః. ఎనంతరికావృత్తమ్.

టీ. యః=ఎవ్వఁడు, సుచరిత్రః=మంచి నడవడులచేత, శీతరం=తండ్రిని, ప్రీణ
మేల్=సంతోషపెట్టునో, సః=వాఁడు, పుత్రః=కొడుకు; యత్=ఏది, భర్తృవిషయగ
నికే, హితం=మేలును, ఇచ్ఛతి = కోరునో, తత్=అది, కళత్రం=భార్య; యత్=ఎవఁ
డు, ఆపది=కష్టమునందును, సుఖేచ=సుఖమునందును, సమక్రియం=సమానమైన చని
గలవాఁడో (ఒక్కతీరిగనే ప్రేమించియుండునో), తత్=వాఁడే, మిత్రం=న్నేహి
తుఁడు; ఏతత్ త్రయం=ఈమూఁటిని (ముగ్గురిని), జగతి=లోకములో, పుణ్యకృతః=
పుణ్యము చేసినవారు, లభంతే=పొందుదురు.

తా. ముంచినడవడిచేతఁ దండ్రిని సంతోషపెట్టువాఁడే పుత్రుఁడు.
భర్తకు హితముఁ గోరునదియే పెండ్లము. ఆపత్సమయమునందును
సంపదలయందును సమానముగ చెలిమిచేయునతఁడే మిత్రము. ఇట్టిపు
త్రుఁడు భార్యయు స్నేహితుఁడును పుణ్యాత్మలకుఁగాని లభించరు.

చ. జనసన్ని బూజలం గడుఁ బ్రసన్నుని జేయునతఁడు పుత్రుఁడే
వనిత మెలంగు భర్తవశమర్పిని యది సత్కళత్ర మే
జనుడు విపత్తిసౌఖ్యసృశక్రియుఁ డాతఁడు మిత్రుఁ డీత్రయం
బును జగతిక లభించుఁ గడుఁ బుణ్యముఁ జేసినయట్టివారికిన్.

అవ. లోకములో మిగుల గౌరవమునొందు పెద్దలనడవడిని వర్ణించుచు
న్నాఁడు:—

శ్లో.నమ్రత్వే నోన్నమన్తః పరగుణకథనైః స్వాన్తిణా వ్యాపయన్తః
స్వాభా సృంపాదయన్తో వితప్త భుత యగచ్ఛయత్నాః పరాధే,
తావై వాతేహరూక్షరముఖరముఖా మ్మర్జనా మ్మగ్నియన్తః
సన్త స్వాశ్చర్యసర్వాజగతి బహుమతాః కస్యనాభ్యర్చనీయాః. 60

వ్యా.—అథ సతాం తావ దసాధారణగరిమాస్వదత్వే నాశేషోపాదేయత్వ
మాహ - నమ్రత్వేతి.—నమ్రత్వేన ప్రహస్తే వై - వాస్తవవృత్తాంతం ప్రాప్ను

వస్త్ర - సత్యభావ సైన్య సౌన్నత్య హేతుత్వాదితి భావః, పరేషాం - గుణ కథనైస్స
 ద్గుణ వర్ణనైః, స్వాత్ స్వకీయాత్, గుణాత్ సౌజన్యాదీత్, ఖ్యాపయంతః ప్రకటయ
 న్తః - న త్వాత్ ప్రశంసయా-తాదృగ్భావసైన్యవనిజగుణప్రకటనహేతుత్వాదితిభావః,
 పరాథే పరప్రయోజననిర్వహణే - వితత్ విస్తృత - పృథుతరా - చారమభ్యయత్నై
 ప్రారమ్భ్యాత్సహ - యేషాం తే తథోక్తా, సుస్త ఏవ, స్వాధ్ధాం త్వప్రయోజ
 నాని, సంపాదయంతో నిష్పావయంతః, పరకార్యసాధన పురస్కారే నై వాత్తీయకార్య
 సాధనతత్పరాః న త్వేకాంతత ఇ త్యర్థః - తథాభూతత్వ సైన్య వాత్సార్థకత్వా దితి
 భావః, ఔస్త్యా సహనశీలత్వే నై, వాత్సేపేణ నిద్రయా - రూక్షాక్షరాణి పరుషవా
 క్యాని - త్రై ముఖరాణి వాచాలాని - ముఖాని యేషాం తాత్ పరుషభాషిణ ఇ
 త్యర్థః, దుర్దనాత్ ఖలాత్, దుఃఖయంతః - న తూచ్ఛిజ్జితయా - తథావిధత్వసైన్య
 తేషాం హృచ్చల్యప్రాయత్వా దితి భావః, ఆత ఏవ సాశ్చర్యచర్యా ఆత్యంతాశ్చర్యకం
 చరిత్రా, సుస్త సత్పురుషాః, జగతి లోకే, బహుమతాః బహుమానితా సుస్తః, కస్య
 వా పుంసో, నాభ్యర్చనీయః న పూజనీయా ఇతి కావ్యః ; సర్వేషా మ ప్యభ్యర్చనీ
 యా ఏ వే త్యర్థః.

టీ. నమ్రత్వేన = మౌనవారగుట (అణఃకుచ) చేత, ఉన్నమంతః=బౌద్ధ
 త్యమును (గౌరవమును) బొందుచున్నవారును, పరగుణకథనైః = ఇతరుల గుణము
 లను శేషుటలచే, స్వాత్గుణాత్ = తమగుణములను, ఖ్యాపయంతః = వెల్లడించు
 వారును, పరాథే=ఇతరుల కార్యమందు, వితత్...యత్నాః=వితత=విస్తరింపజేయుఁ
 బడినదై, పృథుతర=మిక్కిలి గొప్పదైన, ఆరంభ=ప్రారంభమును, యత్నాః=ప్రయత్న
 మునుగలవారై, స్వఅర్థాత్=తమపనులను, సంపాదయంతః = నెఱవేర్చుకొనువారును,
 ఆత్సే...ముఖాత్-ఆత్సేప = దూషణచేత, రూక్ష=కఠినములైన, అక్షర = అక్షరముల
 (మాటల) చేత, ముఖర=వాగుచున్న, ముఖాత్=నోరుగల, దుర్దనాత్=చెడ్డవారిని,
 ఔస్త్యావిష=పీర్చుచేతనే, దుఃఖయంతః = దుఃఖ పెట్టువారును, (కావుననే) సాశ్చర్య
 చర్యాః=ఆశ్చర్యముతోఁగూడిన నడవడిగలవాఁడగు, సంతః=సత్పురుషులు, జగతి=
 లోకమునందు, బహుమతాః (సంతః)=గౌరవింపఁబడినవారగుచు, కస్య=ఎవనికి, ఆభ్య
 ర్చనీయాః=పూజింపఁదగినవారుకారు?

తా. సత్పురుషులు అణకువగలిగియే బౌద్ధత్యమును పొందు
 దురు. పరులగుణములనే శ్లాఘించుటచేత తమసహృదయత్యమును
 గనంబఱతురు. పరులకార్యసాఫల్యమునకై ఎక్కువ ప్రయత్నించి వారి

కార్యమును సానుకూలముచేయుచు తమ కార్యముల నొనర్చుచుండురు. తమను కఠినముగ పరుషముగను నింపించు దుర్జనులయందు ఓర్పును గనంబఱుచుచునే వారిని దుఃఖి పెట్టుదురు. ఇట్టి ఆశ్చర్యకరముగు నడవడిగలమహాత్ము లెవరికి బూజ్యులుగారు?

చ. నతు లగుచుకా మహోన్నతిః దశనర్పుచు నవ్యగుణోక్తిచే గుణోన్నతిః బ్రకటించుచుకా బరజనప్రియకార్యసమర్థతకా సమంచితనిజకార్యసంగ్రహముః జేయుచు నిష్ఠురవాదులకా క్షమాభృతి నిరసించుచుం బరగుణధీరులు పుణ్యులు గారె యేరికిన్.

ఇది నీతిశతకమునందు సుజనపద్ధతిపర్వ మను
ఆఱవదశకము.

ప రో ప క ా ర ప ద్ధ తి.

అవ. సుజనపద్ధతిని నిరూపించి సుజనులు పరోపకారులు గాన, ఆపరోపకారపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాడు:—

శ్లో. భవన్తి నమ్రా స్తరవః ఫలోద్గమైర్నవామ్బుభిర్దూరవిలమ్బిణో ఘనాః,
అనుద్ధతా సుత్పురుషా సుమృద్ధిభిః
స్వభావ ఏ వైష పరోపకారిణమ్.

61

వ్యా.—అథ సౌజన్యస్య పరోపకార ఫలకత్వా తన్నిరూపణానంతరం పరోపకారపద్ధతిం వర్ణయతి—భవన్తి—తరవః వనసరసాలాదివృక్షాః, ఫలోద్గమైః ఫలభారైః, నమ్రాః అవనతా, భవన్తి, ఘనా మేఘాః, నవామ్బుభి ర్నాతనోదకై రుపలక్ష్ఠితా సుత్రః, దూరవిలమ్బిన సుర్వత్రప్రవర్తకార్థ మస్తరిక్షసంచారిణో భవన్తి సుత్పురుషా సుమృద్ధిభి రుపలక్ష్ఠితా అపి, అనుద్ధతా అచచ్చిజ్ఞా భవన్తి - తీక్షణ్వభావా న భవన్తి త్యర్థః - 'అనర్థతా' ఇతి సాతే-అయాచితా భవన్తి - యాచ్ఛాందినైవ వరహిత మాచరన్తి త్యర్థః, తథా ఏష ఉక్తనిజమత్రత్వాదివ్యవహారః, పరోపకారిణాం వరహితాచరణతత్పరాణాం, స్వభావో నివర్తసిద్ధ ఏవ న త్యాహర్యక ఇ త్యర్థః; మహాన్తోహి పరోపకారార్థక్షేపం క్షేపేన్విన న గణయన్తి - తేషాం తస్య స్వాభావాద్దితి భావః; త దుక్తం—

‘పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః, పరోపకారాయ వహన్తి నద్యః,

పరోపకారాయ చరన్తి గావః, పరోపకారార్థ మిదం శరీరమ్.’— ఇతి.

అథా స్తరన్యాసోఽలంకారః. వంశస్థవృత్తమ్ - 'జతో తు వంశస్థ ముదీరితం జరా.'

టీ. తరవః=చెట్టులు, ఫలఉద్గమైః=పండ్లకాపులచేత, నమ్రాః=వంగునవి, భవంతి=అగును. ఘనాః=మేఘములు, నవఅంబుభిః=క్రొత్తనీళ్లచే, దూరవిలంబినః=(అంతట వర్షించుటకై యాకాశమునందు) దూరముగ నేలాడునవి, భవంతి; సత్పురుషాః=సజ్జనులు, సమృద్ధిభిః=సంపదలచేత, అనుద్ధతాః=గర్వింపనివారు, (భవంతి); పరఉపకారిణాః=ఇతరులకు మేలునేయుచారికి, ఏషః=ఇది (నమ్రత్వముమున్నగునవి), స్వభావః ఏవ=సహజమే.

తా. వృక్షములు ఫలకాలమున నమ్రములయి (వంగి) యుండును. నూతనాంబువులుగల మేఘములు క్రిందుగనే వేలాడుచుండును. సత్పురుషులు సంపదలు వచ్చినప్పుడు గర్వమువహింపరు. ఇది పరోపకారపరాయణులస్వభావము.

తే.తరువు లతిరసఫలభారగురుతః గాంచు

నింగి వ్రేలుచు నమృత మొసంగు మేఘుః

ఉద్ధతులు గారుబుధులు సమృద్ధిచేత

జగతి నుపకర్తలకు నిది * సహజగుణము.

అవ.—దయావంతులకు ముఖ్యములగు నలంకారములఁ జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుణ్డలేన దానేన పాణిర్నతు కజ్జణేన,

విభాతి కాయః కరుణాపరాణాం పరోపకారేణ న చస్తనేన. 62

వ్యా.—అధైషాం ముఖ్యమణ్డనసంపత్తి మాహ - శ్రోత్రమితి.—కరుణా పరాణాం దయాభూతానాం - పరోపకారిణా మి త్యర్థః, శ్రోత్రం కర్ణః - ని. 'కర్ణశబ్దగ్రహా శ్రోత్ర మి'త్యమరః, శ్రుతేన ధర్మశాస్త్రశ్రవణేనైవ, విభాతి ప్రకాశతే, కుణ్డలేన సువర్ణమణిమయకర్ణభూషణేన, న తు విభాతి; పాణిర్హస్తః, దానేన సత్పాత్రత్వాగేన, విభాతి, కజ్జణేన కంకవలయేన న తు విభాతి; కాయా దేహః, పరోపకారేణ పరేషాం హితాచరణేన, విభాతి, కస్తూరి ఘనసార విమిశ్రితపటిరపజ్కులేపేన తు న విభాతి; మహత్తనాం శ్రవణాదిక మేవ స్వాభావిక మణ్డనం న త్వన్యత్, తస్య నశ్వరత్వా దితిభావః. వృత్త ముపజాలికి.

టీ. కరుణాపరాణాం=దయాపరులకు, శ్రోత్రం=చెవి, శ్రుతేన=విని (శాస్త్రముల) వినిచేతనే, విభాతి=ప్రకాశించును. కుండలేన=అంటుజోడుచే, న=కాదు; పాణిః=చేయి, దానేన = ఈవిచేత, విభాతి; కంకణేనతు = ముడుగుచేత నన్ననో, న = కాదు;

కాయః=దేహము, పరఉపకారేణ=ఇతరులకు ఉపకారముచేత, విభాతి; చందనేన = గంధముచేత, న=కాదు.

తా. దయావంతులగు సత్పురుషుల చెవులకు శాస్త్రశ్రవణమలంకారముగాని కుండలములుగావు. హస్తంబులకు అలంకారము సత్పితృదానముగాని కంకణములుగావు. దేహమున కలంకారము పరోపకారము గాని చందనము పూసికొనుటగాదు.

తే. అమరుఁ జెవి శాస్త్రమునఁ గుండలమునఁ గాదు
వలయమున నొప్ప దీవిచే * వెలయుఁ బాణి
యురుదయాధ్యులమేను పరోపకార
కలన రాణిండు గందంబువలనఁ గాదు.

శ్లో. పద్మాకరం దినకరో వికచం కరోతి

చన్ద్రో వికాసయతి కైరవచక్రవాలమ్,

నాభ్యర్థితో జలధరోఽపి జలం దదాతి

సన్తః స్వయం పరహితే విహితాభియోగాః.

68

వ్యా.—య దుక్త 'మనర్థితా స్పృశ్పురుషా' ఇత్యాది త దేవ ప్రకృచ్ఛయతి - పద్మాకర మితి.—దినం దినసం కరో తీతి దినకర స్సూర్యః * 'కృణోహేత్వి'త్యాదినా టప్రత్యయః, అభ్యర్థితో న భవ తీతి నాభ్యర్థితః - ఆయాచిత స్స స్మిత్యర్థః * నశ బ్దస్య సుప్టు పేతి సమాసః, పద్మాకరం పద్మవనం, వికచం వికసితం, కరోతి - ని. 'ప్రభుల్లాత్పుల్లసంపుల్ల వ్యాకోచ వికచ స్ఫుటాః - పుల్లకైచైతే వికసిత' ఇ త్యమరః, తథా చన్ద్రోపి, కైరవచక్రవాలం మముదషణ్డం - ని. 'సీతే మముద కైరవ' ఇ త్యమరః, వికాసయతి వ్యాకోచయతి, తథా జలధరో వారివాహోఽపి * పచాద్యచ్, నాభ్యర్థిత స్స స్నేహ, జలం దదాతి ప్రసర్తతి, తథాపి, సన్త స్పృశ్పురుషాః, స్వయం మయాచితా ఏవే త్యర్థః, పరేహం, హితే హితాచరణే, విహితాభియోగాః. కృతాభినివేశాః - స త్వపబోధితా ఇ త్యర్థః; అతో యుక్త మేవం హితాచరణ మేతేషా మితి భావః.

సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపాఽర్థాన్తరన్యాసః - 'సామాన్య విశేషకార్య కారణ భావాభ్యాం పద్మోక్షప్రకృత కార్యసమర్థన మర్థాన్తరన్యాస' ఇతి సర్వస్య సూత్రమ్. పనన్తలికావృత్తమ్.

టీ. దినకరః=సూర్యుడు, నఅభ్యర్థితః (ఏకపదము) అసి=అడుగఁబడనివాడ యును, వద్దాకరం = తామరకొలనును, వికచం=పూచినదానిఁగా, కరోతి=చేయుచున్నాడు; చంద్రః=చంద్రుడు, నఅభ్యర్థితః అసి, కైరవచక్రవాళం=తెల్లగలువల గుంపును, వికాసయతి=వికసిల్లఁ జేయుచున్నాడు; జలధరః=మేఘుడు, నఅభ్యర్థితః అసి, జలం=నీటిని, దదాతి=ఇచ్చుచున్నాడు; (అగును.) సంతకః=సత్పురుషులు, స్వయం=తమంతట తామే, పరహితే = ఇతరులమేలునందు, విహితాభియోగాః=చేయఁ(వహించఁ) బడిన పూనికగలవారు.

తా. సూర్యుడు ప్రార్థింపఁబడకయే తామరకొలనును వికసింపఁ జేయును. చంద్రుడు ప్రార్థింపఁబడకయే కలువల వికసింపఁజేయుచున్నాడు. మేఘుడు యాచింపఁబడకయే నీటిని ఇచ్చుచున్నాడు. సత్పురుషు లెప్పుడు పరులకు హితమొనర్చుటయందే ఇష్టపడువారు.

టీ. ద్యుమణి వద్దాకరము వికచముగఁ జేయుఁ
గుముదహర్షంబు గావించు ♦ నమృతసూతి
యర్థితుఁడు గాక జలమిచ్చు ♦ సంబుధరుఁడు
సజ్జనులు దారె పరహితాచరణమతులు.

అవ. ఉత్తమమధ్యమాధముల వర్తనములఁ జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఏతే సత్పురుషాః పరార్థఘటకా స్వాధ్యక్షాః పరిత్యజ్య యే
సామాన్యాస్తు పరార్థ ముద్యమభృతః స్వాధ్యక్షావిరోధేన యే,
తేఽమీ మానుష రాక్షసాః పరహితం స్వాధ్యక్షాయ నిఘ్నన్తి యే
యే తు ఘ్నన్తి నిరర్థకం పరహితం తే కే న జానీమహే. 64

వ్యా.—అథ వ్యాపారతారతమ్యేన పురుషాణా ముత్తమాదిభేద మాహ - ఏత ఇతి.—యే పురుషాః, స్వాధ్యక్షా స్వప్రయోజనాని - ని. 'అర్థోఽభిధేయ రైవస్తు ప్రయోజన నిపృత్తి ప్త్వి' త్యభిధానాత్, పరిత్యజ్య త్యక్త్వా, పరార్థఘటకాః పర ప్రయోజన సంఘటన శీలాః, ఏతే, సత్పురుషాః పురుషోత్తమాః, సత్త్వస్య తే నై వాభివృక్షత్వా దితి భావః, యే తు స్వాధ్యక్ష స్వావిరోధే నావైషమ్యేణ - స్వాధ్యక్ష నిర్వాహ తత్పరత్వే నైవేత్త్యర్థః, పరార్థం పరప్రయోజన నిర్వాహార్థమ్, ఉద్యమభృత ఉద్యోగభాజః, తే సామాన్యా స్వాధ్యక్షా - మధ్యమపురుష ఇత్యర్థః, యే తు, స్వాధ్యక్షాయ స్వాధినిఘ్నత్వర్థం, పరిహితం, నిఘ్నన్తి నాశయన్తి, తేఽమీ, మానుష రాక్షసాః మానుష

శబ్దవాచ్య రాక్షసాః - తథా మూరాచార తత్పరత్వా త్పురుషాభిమా ఇ త్యర్థః, యే తు నిరర్థకం నిష్ఫలం ప్రయోజననిష్పత్తిరాహిత్యే నా పీతి యావత్, పరహితంఘ్నన్తి, తే పుమాంసః, కే వా కగంభూతా వా, న జానీమహే ఉక్త త్రివిధ పురుష విలక్షణ త్వా త్తాత్ జ్ఞాతుం న శక్తుమి త్యర్థః - అత ఏవ పరమసీచా ఇ త్యర్థః; ఉక్తపక్షే ఘ యశ్రేయాక్ తత్పక్షా శ్రయణం కర్తవ్యమాయుష్మ తేతి భావః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. యే=ఎవరు, స్వార్థాన్=తమప్రయోజనములను, పరిత్యజ్య=వదిలి, పరా... టకాః=పర=ఇతరులయొక్క, ఆర్థం=ప్రయోజనములను, ఘటకాః=మూర్ఖువారో, ఏతే=వీరు, సత్పురుషాః=ఉత్తమపురుషులు; యే=ఎవరు, స్వా... ధేన=స్వార్థం=తమప్రయోజనములకు, అవిరోధేన=భంగములేకుండ, పరార్థం=ఇతరులకొఱకు, ఉద్యమభృతః=పూరికగలవారో, (తే) తు=(వారు) అన్ననో, సామాన్యాః = సాధారణులు (అనగా: మధ్యమములు); యే=ఎవరు, స్వార్థాయ = తమప్రయోజనముకొఱకు, పరహితం=ఇతరుల మేలును, నిఘ్నంతి=పాడుచేయుదురో, తేఆమీ=ఆవీరు, మానుషరాక్షసాః=మనుష్యులగు రాక్షసులు; యేతు=ఎవరన్న, నిరర్థకం=నిష్ప్రయోజనముగా (తమకు లాభము ఏమియు లేకున్నను), పరహితం = ఇతరులమేలును, ఘ్నంతి=చెఱుపుదురో, తే=వారు, కే=ఎవరో (ఎట్టివారో), నజానీమహే=గురైఱుంగము.

తా. తమకార్యముల విడిచి పరులకార్యములను చేయువారు సత్పురుషులు. తమకార్యములకు భంగములేకుండ పరులకార్యములనొనర్చువారు మధ్యములు. తమకార్యము నివిత్తమై పరులకార్యమును చెడఁగొట్టువారు మనుష్యులలో రాక్షసులు. తమకు నష్టములేకపోయినను పరులకు నష్టముచేయువారల కేవేరు పెట్టవచ్చునోనాకు తెలియుట లేదు.

మ తమకార్యంబుఁ బరిత్యజించియుఁ బరాధర్థప్రాపకుల్ సజ్జనుల్
 పవ. కార్యంబుఁ గట్టించుదున్ బరహితార్థవాప్తుల్ వఃస్యముల్
 దమకై యన్యహితార్థఘాతుకజనుల్ * దైత్యుల్ వృథాన్యార్థభం
 గము గావించెడువ ర ల్పెవ్వరొ యెఱుంగన్ శక్యమే యేరికిన్.

ఆవ. సన్నిత్రలక్షణమును తెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పాపాన్నివారయతి యోజయతే హితాయ
 గుహ్యం నిగూహతి గుణాన్ ప్రకటికరోతి,

ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే

సన్నిత్రలక్షణ మిదం ప్రవదన్తి సన్తః.

65

వ్యా.—అథ సన్నిత్రలక్షణ మాహ - పాపా దితి.—పాపా త్పాపాచరణా, నివారయతి నివర్తయతి - భరోపదేశేన దుష్కర్తృప్రవృత్తేః విరమయ తీ త్యర్థః. * 'జుగుప్సా విరా మే' త్యాదినా వజ్ఞమీ, హితాయ యోజయతే సత్కర్తాచరణాయ ప్రవర్తయత ఇ త్యర్థః—య ద్వాత్రేయస్సంగహారం ప్రోత్సాహయ తీ త్యర్థః, గుహ్యం గోప్యం, నిగూహ త్యాచ్ఛాదయతి - న కు త్రాపిప్రకటయ తీ త్యర్థః, గుణాన్ సౌశీల్యాదిసద్గుణాన్, ప్రకటికరోతి ప్రఖ్యాపయతి - న తు నిగూహ తీ త్యర్థః, ఆపద్గత మతిసంకటస్థ, మసి, న జహాతి న త్యజతి - 'తన్నిత్ర మాపది సుఖే చ సమక్రియం యది' త్యుక్తత్వాదితి భావః, కాలే వ్యసనాది సమయే, దదాతివాఙ్మితం దిశతి, త దిదం పాపనివారణాదికం సర్వం, సన్త స్సత్పురుషా, సన్నిత్ర స్వాక్షేప సుహృదః, లక్షణం స్వరూపం, ప్రవదన్తి. ఎనన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. (మంచిమిత్రుడు) పాపాల్=పాపమునుండి, నివారయతి = తప్పించును; హితాయ=మేలుకై, యోజయతే=ప్రేరేపించును; గుహ్యం=రహస్యమును, నిగూహతి=కప్పివేయును; గుణాన్=(సౌశీల్యాది) గుణములను, ప్రకటికరోతి = వెల్లడించును; ఆపద్గతం=సంకటములో నున్నవానినైనను, నజహాతి=వదలండు; కాలే=(వ్యసనము మున్నగునది గల) సమయమందు, దదాతి=(కోరినదానిని) ఇచ్చును; ఇదం = దీనిని (వైనఁ జెప్పినదానిని), సన్తః=వెద్దలు, సన్నిత్రలక్షణం = మంచిన్నే హితుని స్వరూపమునుగా, ప్రవదంతి=చెప్పుదురు.

తా. చెడుపనుల వారించుట, మంచిపనుల జేయుటకుఁ బ్రోత్సాహించుట, రహస్యసంరక్షణము, సద్గుణములఁ బ్రకటించుట, ఆపత్కాలమున విడువకుండుట, కాలముల కావశ్యక మగుదానిని ఇచ్చుట, ఇవి సన్నిత్రున కుండవలసిన లక్షణములు.

తే.అఘమువలన మరల్పు హితార్థకలితః

జేయు గోప్యంబు దాచుఁ బోషించు గుణము

విడువఁ దాపన్న లేవడివేళ నిచ్చు

మిత్రుఁ డీలక్షణంబుల * మెలఁగుచుండు.

ఆవ. మంచిమిత్రులు పరస్పరము క్షీరసీర (పాలలో నీరుగలసిన) న్యాయమున నుండు రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. క్షీరేణాత్మగతోదకాయ హి గుణా దత్తాః పురా లేఖలాః
క్షీరోత్తాప మవేక్ష్య తేన పయసా స్వాత్మా కృశానా హుతః,
గన్తుం పావక మున్నన స్త దభవ ద్దృష్ట్వా తు మిత్రాపదం
యుక్తం తేన జలేన శామ్యతి సతాం మైత్రీ పున స్తీవ్యదృశీ. 66

వా. — పున స్త దేవ క్షీరసీర దృష్టవేన వర్తయతి. — క్షీరేణేతి. — క్షీరేణ కర్తా, ఆత్మానం - గత ముపగతం ప్రాప్తం - య దుదకం జలం - తస్మై స్వాత్మమిశ్రిత జలా యే త్యర్థః, పురా పూర్వం, లే ప్రసిద్ధాః, అఖిలా స్సమస్తా, శ్చ, గుణా నిజమా ధుర్యధావశ్యాది గుణా, సత్తా హి వితీర్ణాః ఖిలు - స్వగుణప్రదానద్వారా మైత్రీ సంపాది తే త్యర్థః, అతః క్షీరోత్తాపం-క్షీరస్య శ్రవణార్థ మగ్నానిక్షీప్తస్య దుగ్ధస్య-ఉత్తాపం సంతాప, మవేక్ష్య, తేన క్షీరమిశ్రితేన, పయసా ఉదకేన-ని. 'పయః క్షీరం పయోఽమ్బు చే' త్యమరః, స్వాత్మా స్వశరీరం, కృశానా వహ్నా, హుతః మిత్రసంతాపానహనా త్సంశోషిత ఇ త్యర్థః, తత స్తత్ క్షీరం కర్తృ, మిత్రస్య జల, స్వాపదం సంశోషరూపాం వివర్తిం, దృష్ట్వా, పావకం వహ్నిం, గన్తు, మున్ననః ఉద్యుక్త, మభవత్ * 'ఉత్క్ర ఉన్ననా' ఇతి నిపాతనా త్సాధుః - జల సంశోషణే క్షీరాణాం బహి ర్నిర్గమనసంభవా దితి భావః, తదనంతరం తేన జలేన, యుక్తం మిశ్రితం సత్, శామ్యతి ప్రశాంతం భవతి * 'శమా మష్టానా మి' తి దీర్ఘః, తథా హి, సతాం మైత్రీ సాహృదం - మైత్రీ వ్యాఖ్యాతా, ఈదృశీ పునః పరస్పరవ్యసనానహనశీలాఖిలు, ఆత ఏత ద్యుక్త మితి భావః.

ఆత్ర స్వభావసిద్ధస్య క్షీరసీరవ్యవహరస్య పరస్పరసంతాప దర్శనమేతుకల్పే నోత్పేక్షణా త్క్రియానిమిత్త క్రియాస్వరూపాత్పేక్షా, సా చోక్తార్థావరన్యాస నిర్వూయ ధే త్యనయో నిజాతీయసంకరః. వృత్త ముక్తిమ్.

టీ. క్షీరేణ=పాలచేత, ఆత్మ... కాయ-ఆత్మ=తమ్మును, గత=పొందిన, (అనఁగా: తమతోఁ గలనియున్న యనుట. తమతో మైత్రిచేసిన, అనివ్యంగ్యము.) ఉదకాయ=నీటికి, పురా=ముందు, లే=(ప్రసిద్ధములగు) ఆ, అఖిలాః=సమస్తములైన, గుణాః=(తమతేపు, తెలుపు మున్నగు) గుణములు, దత్తాః=హి=ఈయఁబడినవిగాదా! (అందువలన) క్షీరోత్తాపం-క్షీరం=పాలయొక్క, ఉత్తాపం=కాఁగుటను, (కష్టమును అనివ్యంగ్యము.) అవేక్ష్య=చూచి, తేన=ఆ, పయసా=నీటిచేత, స్వాత్మా=తనస్వరూపము, కృశానా=అగ్ని

యందు, హుతః=వేల్చుట బడినది. (ఆవిరియయ్యెననుట, మిత్రునికప్పమునుజూచి సహింపక
యగ్నిప్రవేశము చేసెనని వ్యంగ్యము.) తత్=ఆ పాలు సైతము, మిత్ర ఆపదం=మిత్ర
ము (అగునీటి) యొక్క- (ఆవిరియగుటయచు) ఆపదను, పృష్ట్యా = చూచి, పావకం=
అగ్నిని, గంతుం=పొందుటకు (అగ్నిలోఁ బడుటకనుట), ఉన్తనః=ఉద్యుక్తము, అభ
వత్=అయ్యెను. తేన=ఆ, జలేన=నీటితో, యుక్తంసత్=కూడినదై, శామ్యతి=చల్లారు
చున్నది. (నీళ్లు చల్లినచో పొంగు తగ్గుననుట. దుఃఖముదీటి ఆత్మహత్యప్రయత్నమును
మానుకొనెనని వ్యంగ్యము.) సతాం=మంచివాఁయొక్క, మైత్రీ = స్నేహము, ఈదృశీ
పునః=ఇటువంటిది సుమా!

తా. పాలు తనయందు గలసినజలంబునకు తనగుణంబులన్నియు
నిచ్చెను. తనకిట్టి సాయమొనర్చినక్షీరములకుఁ గలుగుతపనమును గాంచి
జలము అగ్నియందుఁ బడెను. తనకుమిత్రమగుజల మగ్నియందుఁ బడు
టకు చూచి క్షీరములు తానుగూడ అగ్నియందుఁ బడబోఁగాదానితో
మరల జలముకలియుటచేత శాంతిల్లుచున్నది. సజ్జనసహవాసము ఇంత
యే అని యర్థము.

ఉ. క్షీరము మున్ను నీటి కొనఁగెన్ స్వగుణంబులు దన్నుఁ జేరుటన్
క్షీరము దప్త మాట గని * చిచ్చుటికెన్ వెతచే జలంబు దు
ర్వారసుహృద్విపత్తిఁ గని * వహ్నిఁ జొరం జనె దుగ్ధ మంతలో
నీరముఁ గూడి శాంత మగు * నిల్చు మహాత్ములమైత్రీ యీగతిన్.

అవ సత్పురుషు లెంతెంతవారికో యాశ్రయములుగా నుండురని సత్పురుషుల
మహాత్మ్యమును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇతః స్వపితి కేశవః కుల మిత స్తదీయద్విషాం
మిత శ్చ శరణార్థినాం శిఖరిణాం గణాః శేరతే,
ఇతోఽపి బడభానలః సహ సమస్తసంవర్తకై
రహేనా వితత మూర్జితం భరసహంచ సిన్ధో ర్లవుః.

67

వా. — అ ధైతన్యావత్త్య మాహ - ఇత ఇతి - ఇతోఽస్మిన్నప్రదేశే, కేశవో
విష్ణుః కుక్షిస్థాభిలభువన ఇతి భావః, స్వపితి యోగానుసంధానేన నిద్రాతి * 'రుదాది
భ్య స్సార్వధాతుక' ఇ తీదాగమః, ఇతోఽస్మిన్నప్రదేశే, తస్య కేశవస్య ఇమే తదియాః
* త్యదాదివృద్ధా ష్యై-యే ద్విహో హిరణ్యాక్ష రావణాదయ స్తేషాం, కులం సమూహ

స్త్రీష్ట తీరి శేషః, ఇత స్తతోఽన్యస్మిన్ ప్రచేశేఽసి, శరణార్థినో రక్షణాభిలాషిణః-
ని. 'శరణం గృహరక్షిత్రో రి' త్యభిధానాత్, తేషాం శిఖరిణాం మైనాకాదివర్ష
తానాం గణా శ్చ, శేరతే స్వపన్తి *శీతో రు డి' తి రుడాగమః, ఇత స్తస్మా దవృన్య
స్మిన్ ప్రచేశే, సమస్తా యే సంవర్తకాః ప్రళయకాలప్రవర్తి మేఘవిశేషాః-అత ఏవ
పుష్కలావర్తకసంజ్ఞాయా చ వ్యవహ్రియన్తే - తై స్సహ, బడబానలోఽసి వసతి-
తస్మాత్, సిన్ధో స్సముద్రస్య, వపుశ్వరీరం, చితతం కేశవాధారత్వేన విస్తృతం, ఊర్జితం
బడబానలాశ్రయత్వేఽవ్యతివర్ధిష్ఠ, భరసహం పర్వతభరణేన భారోద్వహనక్షమం చ,
అహో అప్రమేయానుభావత్వే నాత్యస్తాశ్చర్య మి త్యర్థః.

అత్ర లక్షయోజనపరిచ్ఛిన్నస్య సముద్ర స్వాపరిచ్ఛిన్న కేశవా ద్యాధారత్వకథ
నా దధికప్రభేదోఽలంకారః - 'అధారాధేయయో రాసురూప్యాభావోఽధికో మత'
ఇతి లక్షణాత్. పృథ్వీవృక్షమ్.

టీ. కేశవః=విష్ణువు, ఇతః=ఇచ్చట (ఒకచోట), స్వశీతి=నిద్రించుచున్నాడు;
ఇతః=ఇచ్చట (మఱియొకచోట), తదీయద్విషాం-తదీయ = తత్సంబంధులగు (విష్ణువు
యొక్క), ద్విషాం=శత్రువులయొక్క, కులం=సమూహము, (ఉన్నది.) ఇతఃచ=ఇచ్చటను
(మఱియొకచోట), శరణార్థినాం=రక్షకునిఁ గోరిన, శిఖరిణాం = పర్వతములయొక్క,
గుణాః=సమూహములు, శేరతే=పరుండి యున్నవి. ఇతఃఆపి=ఇచ్చటను (మఱియొక
చోటను), సమస్తసంవర్తకై సహ=సమస్తమైన ప్రళయాగ్నులతోఁగూడ, బడబానః-
ఆపి=బడబాగ్నియు, (ఉన్నది.) సింధోః=సముద్రముయొక్క, వపుః=శరీరము, చితతం=
వికాలమైనదియు, ఊర్జితం=వృద్ధిబొందునదియు, భరసహంచ=బరువును ఓర్చునదియు,
(అయియున్నది). అహో=ఛోరా?

తా. సముద్రము, తనయం దొకచోట వెన్నుని, ఒకచోట రక్క
సులను, ఒకచోటఁ బర్వతసమూహమును, ఒకచోట బడబానలంబును
వహించియున్నది. దీనిమహత్వ మెంతగొప్పయైరది.

చ. ఒకయెడఁ బవ్వళించు హరి * యొక్కయెడఁ వసియించు రాక్షస
ప్రకరము లొక్కచో నడఁగుం * బర్వతసంఘము లొక్కెడఁ బలా
హకములతోడ నుండు బడబాగ్నియు విస్తృత మూర్జితంబును
బ్రకటభరక్షమం బగుచు * భాసిలు నొర సముద్ర మెంతయున్.

శ్లో. జాతః కూర్మః స ఏకః పృథుభువనభరా యార్పితం యేన పృథం
క్లాఘ్యం జన్తధ్రువస్య భ్రమతి నియమితం యత్ర తేజస్వీచక్రమ్,

సంజాతవృక్షపక్షాః పరహితకరణే నోపరిష్టాన్మ చాధో
బ్రహ్మజ్ఞోదుమ్పరాస్త ర్మశకవ దపరే జన్తవో జాతనస్తాః.

68

వ్యా.—అథ పరహితాచరణపరకావృక్షాయా ద్యయో రేవ జన్త సఖలం న త్వస్యేషా
మి త్యాహ - జాతఇతి.—కిం బహునా, అవతారే వ్య పీ త్యధ్యాహార్యమ్.—ఏకః
కేవల, స్స కూర్మః ఆదికూర్మావతార ఏవ, జాతః జన్మలాభవా ని త్యర్థః, కుతః యేన
కూర్మేణ, పృథు ర్మహాన్ - యో భువనభర శ్చతుర్దశ విష్టవభార - స్తస్మై తద్వహ
నార్థ మి త్యర్థః - పృథు విపుల మితి పృథక్పదం వా, పృష్ఠం నిజకర్పరతల, మర్మితం
దత్తం - నిరస్తర మధః ప్ర దేశేస్థిత్యా దుర్భరభువనభారేణ జనితః క్షేత స్సోఽథ ఇ త్యర్థః,
తథా, ద్రువ స్సౌత్రానపాదే, ర్జన్త, క్షాఘ్యం సకలలోక ప్రశస్తం, కుతః, యత్ర యన్తిక్
ప్రవే; తేజస్వినామ్ గ్రహనక్షత్రాదీనాం-చక్రం శింశుమారాఖ్యం గ్రహనక్షత్రమణ్డలం
వా, నియమితం నియుక్తం స, ధృమతి చర్యావర్తతే - తత్ర భవా స్థగవదనుగ్రహవ
కా త్వకలలోకోన్నత మేరుశిఖర శిఖామణి ధృివః స్వాయత్తత్సేన తేజస్వీచక్రం ప్ర
వర్తయ తీతి శ్రీవిష్ణుపురాణ భాగవతాది కథాఽనుసంధేయా; తతః కి మత ఆహ—
పర హిత కరణే పరోపకారచరణే విషయే, వ్యర్థో నిరర్థః ఆప్రయోజక ఇతియావత్ -
యః పక్షః - సంజాతో యేషాం తే సంజాతవృక్షపక్షాః-న తు సంజాతపరహితకరణ
సమర్థపక్షా ఇ త్యర్థః * సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వా త్వమాసః, అపరో ఉక్తా
భ్యామస్మే, జన్తవః ప్రాణినః - నైవోద్భావనార్థకోఽయం జన్తజన్మప్రయోగః,
ఉపరిష్టాన్మ ద్రువన దుపరిభాగే వర్తమానా న భవన్తి త్యర్థః, అథ శ్చ న కూ
ర్మవ దధస్తా ద్వా వర్తమానా న భవన్తి త్యర్థః, కిం తు ఉదుమ్పరః జన్మఫలాఖ్య
వృక్షవిశేషః - తస్య ఫల ముదుమ్పరం - ని. 'ఉదుమ్పరో జన్మఫలా యజ్ఞాజ్ఞో హే
మదుగ్ధక' ఇ త్యమరః * 'ఫలే లుగి' తి లుక్-బ్రహ్మ ముదుమ్పరం త స్మాన్తః అన్త
రాతే - అవ్యయ మేతత్, యే మశకా నై స్తుల్యం తద్వత్ * 'తేనతుల్యం క్రియా చే
ద్వతి రి' తి పతి ప్రత్యయః, జాతా ఉత్పన్నా శ్చ తే నష్టా శ్చ జాతనష్టా భవన్తితి
శేషః * స్నాతానులిప్తవ త్పుర్వకాలసమాసః; యతో న తైః కి మపి సాధిత మతో
మశకవ స్తిష్ఠలజన్తభిః కి మన్యై రితి భావః.

రూపకోపమయో స్సంకరః.

సగ్రరావృత్తమ్.

టీ. యేన=ఎవనిచేత, పృథు...రాయ=పృథు=పెద్దదియగు, భువన=లోకముల
యొక్క, భరాయ=బరువుకొనుట, పృష్ఠం = పీఠ, అర్పితం = సమర్పించబడినదో,
సః=ఆ, కూర్మః = కూర్మరాజు, ఏకః = ఒక్కఁడయే, జాతః = పుట్టినది. (అనగా;

ఎల్లపుడు క్రిందనుండి లోకముల మోయుటవలనఁ గలిగిన కష్టమును నహించినందున నీతినిజన్మము సార్థకమనుట. యత్ర=ఎవనిచుట్టు, తేజస్విచక్రం=తేజస్వి=తేజముగల వనియొక్క (నక్షత్రతారాగ్రహములయొక్క), చక్రం=మండలము, నియమితం నల్=నిర్వచువఁబడినదై, భ్రమతి=నుడియుచున్నదో, ఆ, ధ్రువస్య=ధ్రువునియొక్క, జన్మ=బ్రదుకు, క్లాఘ్యం=ఊనియాడఁదగినది. అపరే=ఇతరములగు, జన్మవశి=ప్రాణులు, పరహితకరణే=ఇతరులకు మేలునేయుటయందు, సం...పక్షాః=సంజాత=పుట్టినవారై, వ్యర్థ=నిష్ప్రయోజనమగు, పక్షాః=పక్షముగలవారు, (పుట్టి నిష్ప్రయోజకులలో చేరిన వారు) ఉపరిష్టాల్ న=(ధ్రువునకు) వైనను లేరు. అభశస్య=క్రిందనులేరు. (మఱి) ఉదుంబర=అత్తిపండువంటి, బ్రహ్మ... న్తః-బ్రహ్మాండ=బ్రహ్మాండముయొక్క, అంతః= లోపల, మశకవత్=దోమలవలె, జాతనష్టాః=పుట్టి చచ్చినవారు.

తా. విస్తారమగుభూభారమును భరించిన ఆదికూర్మముయొక్క జన్మము, జ్యోతిశ్శక్రమును భ్రమింపఁజేయుటకు ప్రధానుఁడగు ధ్రువు నియొక్క జన్మము, ఈరెండేలేక్కింపఁదగినవి. తక్కినవారందఱు పరోపకారము చేయుఁజాలనివారగుటచేత ఆదికూర్మమువలెక్రిందను ధ్రువు నివలె ఊర్ధ్వభాగమునను లేక బ్రహ్మాండమును అత్తిపండులోని పురుగు లవలె బుట్టి నశించుచున్నారు.

చ. వితతజగద్భరంబు దన * వీపురఁ దాల్చినకూర్మనాథుఁడు *
సతతము చంద్రభాస్కరుల * చక్రముఁ ద్రిష్పథువుండు సజ్జనుల్
ప్రతిభ నజాండజంతుఫలఃకరంధ్రవసన్తశకంబులట్లు నిం
దితవిఫలార్థసంగతి జఃనించి నశించుఁ నపన్యజంతువుల్.

అవ. సత్పురుషుల నడవడిని జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. తృప్తాం ఛిన్తి భజ త్సమాం జహి మదం పాపే రతిం మా కృథాః
సత్యం బ్రాహ్మనుయాహి సాధుపదవీం సేవస్వ విద్యజ్జనమ్,
మాన్యాన్తానయ విద్విషోఽప్యనునయ ప్రఖ్యాపయ ప్రశ్రయం
కీర్తిం పాలయ దుఃఖితే కురు దయా మేత తృతాం చేష్టితమ్. 69

వ్యా.—అథ విధేయలోకం సంబోధయం తృదాచారం శిక్షయతి - తృప్తా మితి.—హే జనే తృప్త్యాహార్యం గర్వతాపి - మధ్యమపురుష ప్రయోగ సంభవాత్, అలభ్యేషు పరధనేషు లాభాభిలాష స్తృప్తా - తాం ఛిన్తి వైరాగ్య శస్త్రేణ విదారయ—అన్యథా అనేకాకాపాశనిబద్ధత్వేన క్షేకభాగిత్వం స్యాదితి భావః, పరిభ

వాది మాత్స్యద్యుమానేషు క్రోధ ప్రతిబంధః జ్ఞమా - తాం - భజ సేవస్య - అన్యథా
 ఉగ్రభావేన కార్యహిని స్సాన్య దితి భావః, మదం విద్యాజనితదర్పం, జహి విజ్ఞానేన
 వినాశయ - అన్యథా వివేకహన్యతయా ఆకార్య కరణప్రవృత్తే అనర్థప్రాప్తి స్సాన్య
 దితి భావః, పాపే పాపకర్తాచరణే, రతిం స్రేతిం, మాకృధాః అజ్ఞానేన మాకాక్షీ-
 కింతు 'ధర్మం చ రే' త్యాద్యుపదేశవచనేన సత్కర్తాచరణ ఏవ రతిం కుర్వి త్యర్థః-
 అన్యథా నిరయపాత స్సాన్య దితి భావః * కరోతే ద్దుజే ధాసి 'న మాబ్యోగ' ఇత్యుక్త
 ప్రతిషేధః, సత్యం నూన్యతం, బ్రాహ్మి 'సత్యం వ దే'తి వచనేన యథార్థ మేవ
 వచనం వ దే త్యర్థః- అన్యథా 'నాన్యతా త్వాతకం పర మి'తి న్యాయా దవివేకిత్వప్ర
 సక్తి స్సాన్య దితి భావః, సాధుపదవీం సన్తార్ధ, మనుయూహి ధర్మకాస్త్రానురోధే నా
 నుసరి - అన్య ధోత్సధ ప్రతిపన్న త్యే వచనీయతాది దోషాపత్తి స్సాన్య దితి భావః,
 విద్యజ్ఞసమ్ ఉపదేశేన కృతార్థకరణశీలం పణ్డిత మణ్ణిలం, సేవస్య

'య స్తు బర్హటలే దేశాక్ య స్తు సేవేత పణ్డితాక్'

తస్య విస్తారితా బుద్ధి స్తైలిబిస్తురి వామ్భసి.'

ఇతి వచనా ద్బుద్ధివైశద్యార్థం శత్రువస్య - అన్యథా బుద్ధ్యవైశ ద్యాశీతత్వాద్య
 భియోగ స్సాన్య దితి భావః, మాన్యాక్ పూజ్యాన్వనయ యథార్హంపూజయ-అన్యథా
 'సమాన మ్మాభ్యాం వివమనమే పూజా' ఇతి గౌపమసూత్రాత్,
 'అపూజ్యా యత్ర పూజ్యస్తే పూజ్యా నైచ్చ వాపమనితాః,
 ఆయశో మహ దాప్నోతి ధనా ధర్మా చ్చ హీయతే.'

ఇత్యాది స్తరణా చ్చ కీర్తి సుకృత ధన హీయమానత్వ రూ పాశ్రేయఃప్రాప్తి స్సాన్య
 దితి భావః, కిం బహునా, విద్విష శృత్రూ నపి కి ముతాన్యాక్, అనునయ - 'సమ
 శృత్రో చ మిత్రే చే'తి భగవద్వచనా త్వసాదయ - అన్యథా రధేషు పాతయన్య
 స్తీతి భావః, ప్రశయం గుర్వాచార్యాదిషు నమ్రత్వం వినయ మితి యావత్, ప్రఖ్యాప
 య 'గురౌ నమ్ర తే' త్యుక్తత్వా త్వకటయ - అన్యథా దుర్విసితత్వాపవాద ప్రసజ్ఞ
 స్సాన్య దితి భావః; కీర్తిం పాలయ జన్మసాఫల్యార్థం కీర్తినిర్వహణే ప్రయత్నం కు
 ర్విత్యర్థః - అన్యథా 'క్షీతితలే కిం జన్త కీర్తిం వి సే'తి వచనా జ్ఞవన్మృతత్వాపత్తి
 స్సాన్య దితి భావః, దుఃఖితే సంజాతదుఃఖేషు భూతే ప్షిత్త్యర్థః * తారకాదిత్వా ది
 తత్ - జాతా వేకవచనం, దయాం దుఃఖి ప్రహణేచ్ఛాలక్షణం, కురు 'దుఃఖిషు కరు
 ణే'తి కాస్త్రానురోధా ద్విధేహి - అన్యథా చిత్తశుద్ధ్యసంభవా దితి భావః, కుతః,
 ఏక త్వర్వం తృప్తిచ్చేదాదికం, సతాం సజ్జనానాం చేష్టితం వ్యాపారిక, యది సౌజన్య
 యశఃకామీ త దైవం ప్రవర్తస్య = అన్యథా పురుషార్థలా భాసంభవా దితి భావః.

టీ. తృష్ణాః=ఆశను, ఛిన్ధి=కోయుము; డ్మం=పీర్చును, భజ=పొందుము; మదం=గర్వమును, జహి=వదలుము; పాపే=దుష్టనియందు, రతిం=ప్రేమను, మాకృథాః=చేయకుము; సత్యం=నిజమును, బ్రూహి=వలుకుము; సాగుపదపీం=పెద్దలమార్గమును, అనుయాహి=అనుసరింపుము. విష్వత్ జనం=పండితలోకమును, సేషస్వ=సేవింపుము. మాన్యాః=పూజ్యులను, మానయ=పూజింపుము. విద్విషః అపి=శత్రువులనైనను, అనునయ=ఆదరింపుము; ప్రశయం=ఆడఁకువను, ప్రఖ్యావయ=వెల్లడింపుము (చూపుము); కీర్తిం=మిశస్సును, పాలయ=కాపాడుకొనుము; దుఃఖితే=దుఃఖముగలవారియందు (జాత్యేకవచనము), దయాం=కనికరమును, కురు=చేయుము (వహింపుమునుట); ఏతత్=ఇది, సతాం=సత్పురుషులయొక్క, చేష్టితం=నడవడి.

తా. అత్యాశను త్యజించి ఓర్పు కలిగి మదమును విడిచి దుష్కార్యములందు మనసునుపోసీయక సత్యమునే పలుకుచు పెద్దలు పోయిన మార్గమున నడుచుచు విద్వాంసుల సేవించుటయు, పూజ్యుల మన్నించుచు శత్రువునైనను చక్కఁగఁజూచుచు పెద్దలయందు అడఁకువ కలిగి కీర్తికి భంగము రానిధంబుగ చరించుచు దుఃఖితులయందు దయను గనంబజుచుండుము. ఇవి సత్పురుషులలక్షణములు.

శా ఆశాసంహరణంబు నోర్చియు మదత్యాగంబు దుర్దోషవాం
 ఛాసూన్యత్వము సత్యముఁ బుధమతాఁచారంబు సత్సేవయుఁ
 వైశవ్యంబును శత్రులాలనము మాన్యప్రీతియుం బ్రశయ
 శ్రీశాలిత్వము దీనులందుఁ గృపయుఁ శిష్టాలికిఁ ధర్మముల్.

అవ. సత్పురుషులు అదుమగా నుందు రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మనసి వచసి కాయే పుణ్యపీయూషపూర్ణా
 స్త్రిభువన ముపకారశ్రేణిభిః ప్రీణయంతః,
 పరగుణపరమాణాః పరవ్రతీకృత్యనిత్యం
 నిజహృది వికసంతః సంతి సంతః కియంతః.

70

వ్యా.—ఈదృశా విరళా ఏ వేతి నిగమయతి - మన సీతి.— మనసి వచసి కాయే మనోవాక్కాయేషు, పుణ్య మేవ - సీయాష మమృతం - తేన పూర్ణాః - కరణత్రితయే నాసి సత్కర్తృచరణ తత్పరా ఇత్యర్థః * ని. 'సీయాష మమృతం సు ధే' త్యమరః, త్రయాణాం భువనానాం సమాహర స్త్రిభువనం. అక్షణయా త్రిభువనస్థజ్ఞా

నిత్యర్థః * 'తద్ధితార్థే'త్యాదినా సమాసః * పాత్రాదిత్వా న్న స్త్రీత్వమ్, ఉపకారశ్రేణిభిర్ద్వితాచరణపరమ్పరాభిః, స్త్రీణ్యన్త స్సంతోషయన్తః * 'సృజోస్త్రీణం' ఇతి థాతోక్పాదాదికాణ్డీవిశత్ప్రప్రత్యయః * 'ధూఙ్ స్రీఙ్' య్యగ్వికృత్య' ఇతి నుగాగమః, పరేషాం గుణపరమాణా నత్యల్ప గుణా న ప త్యర్థః-యతోఽణు ర్నాస్తి స పరమాణు రి త్యాహుః, పర్వతీకృత్య పహత్తరాన్ కృత్వా * అభూతతద్భావే చ్ఛ్విః * 'ఊర్వాది చ్ఛ్వి డాచ శ్చే'తి గతి సంజ్ఞాయాం * 'కుగతిప్రాయ' ఇతి సమాసః, నిత్యం ఖ్యావయన్తః నిరన్తరం ప్రశంసన్తః, తథా నిజ హృది స్వాన్తః కరణ వివ, వికసన్తః సంతుప్యన్త, సృన్తః సత్పురుషాః, కీయన్తః కలివయే విరళా ఏ వేత్సర్థః, సన్తి -న తు సాన్తాః) ఏతాదృశగుణసంపత్తే రసాధారణ్యా దితి భావః, నిజహృది వికసన్త స్సన్తిసన్తః కీయన్త ఇ త్యేవ పాఠః-తథావోక్తం-సౌజన్యామృతసిద్ధన ఇత్యాది. మానిసివృత్తమ్.

టీ. మనసి=తలఃపులొను, వచసి=మాటలొను, కాయే=చేష్టలొను, పుణ్య... పూర్ణాః-పుణ్య=పుణ్యము నెడి, పీయూషం=అమృతముతో, పూర్ణాః = నిండినవారు, త్రిభువనం = ముల్లోకములను, ఉపకారశ్రేణిభిః = ఉపకారములవరుసలచే, ప్రణయంతః=సంతోషపెట్టువారును, పర...అణూక్-పర=ఇతరులయొక్క, గుణపరమాణూక్=మిక్కిలి అల్పములగు గుణములను, పర్వతీకృత్య=కొండలుగాచేసి, నిత్యం=నల్లవృదును, నిజహృది=తమహృదయమునందు, వికసన్తః=ఆనందించువారును, (ఆగు) ఎన్తః=పెద్దలు, కీయన్తః=కొంతమంది, సన్తి=కలరు.

తా. మనోవాక్కాయములయందును సత్కర్మల నొనర్చుటయను అమృతముచేతపూర్ణులయి ముల్లోకములం దున్నవారికి ఉపకార మొనర్చుచున్న వారలయి పరులయందుండిన అణువులవంటి సద్గుణములనైనను కొండంతగా భావించి వికసించుచున్న హృదయములు గలసజ్జనులు కొండలుమాత్రమే యుందురు.

చ. హృదయపచశ్శరీరముల • సంతయుఁ బుణ్యనుభావపూర్ణులై
ముగముబహుశాసకాగముల • మూఁడుజగంబులకుఁ గృపించుచున్
వదలక సాధుసద్గుణలఁవంబులు గొండలు సేసి మెచ్చుచున్
మదిని వికాసయుక్తు లగుఁమాన్యులు గొండలు వొల్తు రిద్ధరన్.

ఇతి సీతిశతకమునందు పరోపకారపథ్యతివర్ణన మను
ఏడవదశకము.

— ధైర్య పథతి —

శ్లో. రత్నైర్మహాభేస్తుతుషుర్న దేవా న భేజరే భీమవిషేణ భీతిమ్,
సుధాం వినా న ప్రయయుర్విరామం న నిశ్చిత్తాద్ధాద్విరమన్తిధీగాః.

వ్యా.—రత్నై రితి - దేవా అమరాః, మహాభేః క్షీరార్ణవస్య సంబద్ధిభిః, రత్నైః కాస్తుభాదిమణిభిః - ని. 'రత్నం శ్రేష్ఠే మణా వ సీతి విశ్వః - యద్వా - రత్నైః - ని. 'జాతౌ జాతౌ చ య శ్చేష్ఠం త ద్రత్న మభిధీయత' ఇతి వచనాత్ - విరావ తోచ్చైశ్రవః కల్పవృక్షాదిశ్రేష్ఠజాతీయవస్తుభిః హేతుభిః, న తుతుషు స్తుష్టిం న ప్రాపుః - మధనమయ ఇతి శేషః, తథా, విభ్య త్యస్తా దితి భీమం * 'భీమాద యోఽపాదాన' ఇ త్యపాదానాధే భీయః మప్రత్యయ దౌణాదికః. తథాభూతం య ద్విషం కాలకూటాఖ్యం - తేన హేతునా తస్మా ది త్యర్థః, భీతిం, న భేజరే న ప్రాపు రితి ధైర్యాతిశయోక్తిః * విషే శేత్యశ్ర 'భీత్కానాం భయహేతు రి' త్యపాదానే షష్ఠ్యుక్త్యా భావ్యం-తథాఽపి హేతుత్వమాత్రవివక్షయాఽయం నిర్దేశ ఇతి మస్తవ్యం, కిం తు, సుధా మమృతం - వినా * 'పృథ గ్వి నే' త్యాదినా ద్విటీయా, విరామ మవ సానం, న ప్రయయుః మధనా దితి శేషః - సుగోత్పత్తిం వినా న విరతా ఇ త్యర్థః - అనేన శీలసంపత్తి రుక్తా, తథాహి - ధీరా మనస్వినః, నిశ్చిత్తాద్ధా, న్న విరమన్తి వి రామం న ప్రాప్నువన్తి - కిం త్యాఫలోదయం ప్రయత్న న ఏ శే త్యర్థః. అతో ధైర్య శీల సంపన్నానాం దేవానా మపీదం యుక్త మే వేతి భావః * 'జగుహ్సా విరా మే' త్యాదినా షష్ఠ్యమి * 'వ్యాజ్ఞురిభ్యో రమ' ఇతి షరస్వైవదమ్.

అర్థా న్తరన్యాసోఽలంకారః. వృత్త ముచజాతిః.

టీ. దేవాః=దేవతలు, మహాభేః=గొప్పసముద్రముయొక్క, రత్నైః=(కాస్తుభ ము మొదలగు) మణులచేత (లేక, 'రత్న' శబ్దము శ్రేష్ఠవాచకమయినందున విరావతము, ఉచ్చైశ్రవము, కల్పవృక్షము మున్నగు శ్రేష్ఠవస్తువులచేత), నతుతుషుః=సంతోషింపరైరి; భీమవిషేణ=భయంకరమగు (కాలకూట) విషముచేత, భీతిం=భయ మును, నభేజరే=పొందరైరి; సుధాంవినా = అమృతములేక (అమృతము లభింపక), విరామం=మానుటను, నప్రయయుః=పొందకపోయిరి. (అమృతముపుట్టవరకును చిలు కునునేయుండిరి అనుట,) ధీరాః = పునఃనికగలవారు, నిశ్చిత్తఅర్థాత్ = పునఃకొనిన ప్రయోజనమునుండి, నవిరమంతి=విరమింపరు.

తా. అమృతమునకై పాలసంద్రమును మధింపుచున్న దేవతలు అంధలీరత్నలాభమునకు సంతోషింపక అందు పుట్టినకాలకూటవిషంబు

నకు భయపడక అమృతము కలుగునంతదనుక తమపట్టును వదలరైరి. భీరు
లెప్పుడు తాము దలంచినకార్య మగునంతవఱకు ప్రయత్నమును వద
లరు.

తే. తనిసిరే వేల్పులుదధిరత్నములచేత

వెఱచిరే ఘోరకాళోలవిషముచేత

విడిచిరే యత్న మమృతంబు • వాడముదనుక

సిగ్చితార్థంబు వదలరు • నిపుణమతులు.

అవ. ఉత్తమాదుల ప్రార్థనారతమ్యమును జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. ప్రారభ్యతే న ఖలు విఘ్నభయేన నీచైః

ప్రారభ్య విఘ్ననిహతా విరమన్తి మధ్యాః,

విఘ్నైర్మహర్షుహం రపి ప్రతిహన్యమానాః

ప్రార్థ ముత్తమగుణా న పరిత్యజన్తి

72

వ్యా.—ఉత్త మే వార్థం నీచాదివృత్తికథనద్వారా ద్రదయతి - ప్రారభ్యన
ఇతి.—నీచైరధమైః, విఘ్నభయైస్తరాదేభ్యః - యద్భయం లేన హేతునా, త
ప్రారభ్యతే ఖలు - నోపక్రమ్యతే కార్య మితి శేషః - ని, 'విఘ్నైస్తరాయః ప్ర
త్యూహ' ఇత్యమరః, మధ్యాః మధ్యహస్త, కార్యం ప్రారభ్యోపక్రమ్య, విఘ్నైర్-
మహతావిఘ్నలీకృతా, సున్తో, విరమన్తి, విరతాభవన్తిత్యర్థః, ఉత్తమాః ఉత్తమైః-
గుణా ప్రార్థశీలాదయోయేషాం తే తథోక్తాః పురుషశ్రేష్ఠాస్తే విఘ్నైర్, మహర్షుహంః
పానశ్రుశ్చేన, ప్రతిహన్యమానాః బమ్భజ్యమానా, అపి, ప్రార్థ ముపక్రాంతం కర్మ, న
పరిత్యజన్తి; అతః కాలకూట బదబానలాది విఘ్నైర్మహత్తేషైః ఉత్తగుణసంప
న్నతయా దేవానాం సుశోభ్యత్పరివర్తనం మధనం యుక్త మితి శ్లోకద్వయ స్యాపి తా
త్పర్యమ్. అత్ర ప్రకరణే కుత్రచిద్ ప్రార్థనకృతచి శ్చీలస్యకుత్రచి దుభయ స్యాపి
ప్రాధాన్యనిర్దేశ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ - 'మనసో నిర్వికారత్వం ప్రార్థనం స తస్య హేతు
స్త్వి' త్యుక్తలక్షణం ప్రార్థనం - శీలం తు నియతకులౌచితవత్సవధాన ఇతి వివేకః. 'శీలం
స్వభావే నద్వైత్తా' విత్యభిధానాత్. పసంతలికావృత్తమ్.

టీ. నీచైః=అధములచేత, విఘ్నభయేన = విఘ్నములవలన భయముచే (విఘ్న
ములు గలగు ననుభయముచే), ప్రారభ్యతే = (పని) ఆరంభించబడదు; మధ్యాః=
మధ్యములు, ప్రారభ్య=ఆరంభించి, విఘ్ననిహతాః=విఘ్నముచే జెఱుపబడిన

వారై, నిరమన్తి = (వనిని) మానుదురు. ఉత్తమగుణాః = మంచిగుణములుగలవారు, విఘ్నేః=ఆటంకములచే, ముహూర్తములకుః=మాటిమాటికి, ప్రతిహన్యమానాః=మిక్కిలి కొట్టబడుచున్నవారై నను, ప్రారంభం=ఆరంభింపఁబడిననానిని, నవరత్నజంతులి=వదలరు.

తా. అధములు విఘ్నములు సంభవించునని కార్యము నారంభింప వెఱుతురు. మధ్యములు ఆరంభించి విఘ్నములు వచ్చినప్పుడు వదలెదరు. ధీరు లెన్నిపర్యాయము లెట్టివిఘ్నములువచ్చినను తాము పట్టినకార్యమును విడువరు.

కా. ఆరంభింపరు సీచమానవులు విఘ్నయాససంత్రస్తులై
యాంభించి పరిత్యజింతు రురువిఘ్నయత్తులై మధ్యముల్
ధీరుల్ విఘ్ననిహన్యమాను లగుచుకాంధృత్యున్నతోత్సాహు లై
ప్రారంభార్థము లుజ్జగింపరు సుమీ * ప్రజ్ఞావిధుల్ గావునన్.

అవ. కార్యార్థి సుఖదుఃఖములను బరిగణింపక పనిచేయు ననుచున్నాడు:—

శ్లో. క్వచి త్పృథ్వీశయ్యః క్వచి దపి చ పర్యజ్ఞశయనః
క్వచి చ్ఛాకాహారః క్వచి దపి చ శాలోన్యనరుచిః
క్వచి త్కన్ధాధారీ క్వచి దపి చ దివ్యామృరధరో
మనస్వీ కార్యార్థీ న గణయతి దుఃఖం చ న సుఖమ్.

78

వ్యా. ఆ ధోక్తగుణసంపన్నస్య కృచ్ఛాకృచ్ఛయో ద్ద్యుఖసుఖాపరిగణనయా కార్యసాధనత్వ మాహ - క్వచి దితి.—క్వచి త్కుత్రచి ద్వేషే కాలే వా, పృథ్వీశయ్యా యస్య న తథోక్తః-కఠినతరస్థణ్ణిల శయనోఽపీ త్యర్థః, క్వచి చ్చ, పర్యజ్ఞహంసతూనికాతల్పే-శయనం స్వాప్ - యస్య న తథోక్తః - మృదులతరశయ్యోఽపీ త్యర్థః - ని. 'శయనం మశ్చ పర్యజ్ఞ పల్కణ్ఘ్రి ఖట్వయా సమాః' - 'స్వాన్నిద్రా శయనం స్వాప్' ఇ త్యుభయత్రోఽప్యమరః, క్వచి చ్ఛాక వివాహారో యస్య సీరసాహారోఽపీ త్యర్థః, క్వచి చ్చ, శాలోన్యదనే శాల్యస్తేరుచిః స్వాదో యస్య న తథోక్తః - వద్రసోపేత మృష్టాన్న భోజన సంతుప్తోఽపీ త్యర్థః, క్వచి త్కన్ధాం జీర్ణవస్త్రశకలనిద్రాచ్ఛాదనం ధారయ తీతి కన్ధాధార్యపి, క్వచి చ్చ దివ్యామృరధరో కన త్కనకపీతామృరధరోఽపి, కార్యార్థీ కార్యనిష్పత్త్యభిలాషీ-అర్థః అభిలాషి-తద్వాన ర్థితి విగ్రహః * 'కృత్వైతే ప్రథితవృత్తి ర్భలీయ సీ'తి మహాభాష్యే, మనస్వీ మహా మనాః ధీరః * ప్రశంసాయా మినిః, పృథ్వీశయ్యాదివా దుఃఖం చ న గణయతి, పర్య

స్కంధమునాదినా సుఖం చ న గణయతి, కింతు సుఖదుఃఖయో స్సమానావస్థయైవ కా
వ్యసాధనతత్పరో భవ తీ త్పరః.

టీ. క్వచిత్=ఒకచోట (లేక ఒకప్పుడు), పృథ్విశయ్యః=భూమియే చలుపు
గాఁగలవాఁడును, క్వచిత్ చ, పర్యంకశయనః=వట్టెమంచమునఁ బరుండఁగలవాఁ
డును; క్వచిత్, శాలహారః=హారగాయ లాహరముగాఁ గలవాఁడును, క్వచిత్ చ,
శాల్యాదనరుచిః=శాలిహదన = పరియన్నమునందు, రుచిః=రుచిగలవాఁడును; క్వచి
త్, కంఠాధారి=బొంతను వేసికొన్నవాఁడును, క్వచిత్ చ, దివ్యఅంబరధరః అసి=
ఉత్తమములగు వస్త్రములను ధరించినవాఁడును; (అగు) కార్యార్థి=కార్యమునుగోరు,
మనస్వి=గొప్పమనస్సుగలవాఁడు, దుఃఖంచ=దుఃఖమును, నగణయతి = లెక్కింపఁడు.
సుఖంచ=సుఖమును, న (గణయతి)=లెక్కింపఁడు.

తా. కార్యార్థి యగుదీరుఁడు వీలునుపట్టి ఒకచోట భూశయ్య
యు, ఒకచోట పరుపులయందు శయనించుటయు, ఒకతావున కాయ
గూరల నారగించుటయు, ఒకచోటను శాల్యాదనంబు సేవించుటయు,
ఒకతావున బొంతగుడ్డను కట్టుకొనుటయు, ఒకచోట వీతాంబరముల
ధరించుటయుఁ గలిగియుండును. కాని కష్టములు వచ్చినవని దుఃఖమును
గాని సుఖమువచ్చినదని సంతోషమునుగాని పొందఁడు.

మ. ఒకచో నేలను బవ్వలించు నొకచో • నొప్పారు బూనెజ్జపై
నొకచో శాకము లారగించు నొకచో • నుత్పృష్టశాల్యాదనం
బొకచోఁ జొంత ధరించు నొక్కొకతటిక • యోగ్యాంబరశ్రేణిలె
క్కకు రాసీయఁడు కార్యసాధకుఁడు దుఃఖంబును సుఖంబును మదిన్.

అవ. ధీరులెప్పుడును న్యాయమార్గమును వదలరని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిష్టస్తు నీతినిపుణా యది వాస్తువస్తు

లక్ష్మీః సమావిశతు గచ్ఛతు వా యథేష్టమ్,

అద్యైవ వా మరణ మస్తు యుగాంతరే వా

న్యాయ్యా త్పథః ప్రచిలన్తి పదం శుభిరాః

74

వా. — అథ ధీరాః లోకనిష్ఠా స్తుతి ప్రాప్తా ఆస్తిన్యాయమార్గా న్న భ్రష్టస్తి
త్యాహ - నిష్టస్తితి. — నీతినిపుణా నయవిశారదాః, నిష్టస్తు కథంచి ధూషయన్తు, వా
ఇతి అథవా, స్తువన్తు భూషయన్తు వా, లక్ష్మీ స్సంపత్, సమావిశతు ప్రాప్నోతు, వా

ఉత, యథేష్టం నిర్దళం, గచ్ఛతు వా, ఆ జ్యై వేదానీ మేవ; మరణం నిధన, మస్తు
వా, ఉత యుగాంతరే కల్పాంతరే వాఽస్తు, తథాఽపి, ధీరా ధైర్యశాలినః, న్యాయ్యా
న్న్యాయా దనపేతా, తృప్తోమార్గాత్, పద మేకపాదవిన్యాసమాత్ర మపి, న ప్రవిచ
లన్తి న భ్రశ్యన్తి, తేహం న్యాయమార్గాపరిత్యాగ ఏవ పరమార్థో - న నిష్ణాతుత్యాది
రితి భావః.

టీ. నీతినిపుణాః=నీతియుగదు నేర్పరులైనవారు, సంపద=దూషింతురుగాక!
యదివా=కాదేని, స్తుపంతి = పొగడుదురు గాక! లక్ష్మీః=సంపద, సమావిశతువా=కలు
గుచుగాక! యథేష్టమ్ = ఇచ్చవచ్చినట్లు, గచ్ఛతువా=పోవుచుగాక! మరణం=చావు,
అద్యపివవా=ఇప్పుడేకాని, యుగాంతరేవా=వేలొకయుగమునందుగాని, అస్తు=కలు
గుచుగాక! ధీరాః=దిట్టలు, న్యాయ్యాత్=న్యాయములేనిదిగాని, పథః=మార్గమునుండి,
పదం=అడుగు (మాత్రముదూరమైనను), న ప్రవిచలన్తి=తొలగరు.

తా. నీతివేత్తలు నిందించినను భూషించినను సంపదలువచ్చినను
పోయినను మరణమిప్పుడే కలిగినను కల్పాంతరమునకుఁ గలిగినను ధీరు
లయినవారు న్యాయమార్గమును దాటి ఒక అడుగునైనను పెట్టరు.

కా.నీతిప్రాధవిహారు లై ననిపుణుల్ • నిందింపనీ మెచ్చనీ
భ్యాతిం జెందినసంపదల్ నిలువనీ • గాఢంబుగా సాగనీ
ఘాతం బప్పుడ పొందనీ నియతిమైః • గానీ యుగాంతంబునక
నీతిశ్లాఘ్యుపదంబు దప్పరు గదా • నిత్యంబు ధీరోత్తముల్.

ఆవ. ధీరుని లక్షణమును, ధీరుని మహిమయుఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో కాంతాకటాక్షునిశిఖా న ఖన్తిన్తి యస్య
చిత్తం న నిర్దహతి కోపకృశానుతాపః,
కర్షన్తి భూరివిషయా శ్చ న లోభపాశై
ర్లోకత్రయం జయతి కృత్స్న మిదం న ధీరః.

76

వ్యా.—నను కో ధీర స్స వా కిం సాధయ తీ త్యాశ గౌరవాః=కాస్తేతి.-

యస్య చిత్తం, కాంతా కటాక్షః -

‘యదంతాగతవిశ్రాన్తి వైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్

తారకాయాః కళాభిజ్ఞాన్తం కటాక్షం ప్రచక్షతే.’

ఇతి భావప్రకాశోక్తలక్షణలక్షిత కామిన్యపాగ్ధౌలాకనాని - త ఏవ విశిఖా బాణా, న
లున్తి న భిన్తి న సమైహాయ నీతి యావత్, తథా కోపకృశానుతాపః క్రోధాగ్నిసం

తాపశ్చ, న నిర్దహతి న వ్యాకులయతి, తథా భూరయో బలవత్తరా-విషయాః శబ్దా
ద్విధౌర్ధా శ్చ, లోభః పరస్వాపరహరణే ప్రయత్నః - ఏతేన కామాదియోఽపుష్ప
లక్ష్మ్యస్తే-తథా చ-లోభా ఏవ పాశా రజ్జవ శ్చ-బన్ధనహేతుత్వా త్రేహం పాశత్వా
రోపణం, న తర్హస్తి తృష్ణాయుక్తం న కుర్వన్తి - కర్షన్తి పాశే న స్వాయత్తీకుర్వ
న్తి తృష్ణః, న ధీరః, కృత్స్న మశేషం, లోకత్రయం స్వర్గాదిలోక త్రితయ మపి, జయ
త్యాత్మాభీనం కరో తీ తృష్ణః, తస్య న కించి ద పృథాభ్య మి తృష్ణః.

టీ. యశ్య=ఎవనియొక్క, చిత్తం=మనస్సు, కాంతా... విశిఖా-కాంతా=క్రియు
రానియొక్క, కటాక్షవిశిఖాః = క్రేగంటిమాపులనెడి బాణములు, నఖనంతి=గుచ్చ
వో, ('లునంతి' అనుపాఠమున-భేదింపవో,) కోప... తాపః-కోప = కోపమనెడి,
కృశాను=నివ్వయొక్క, తాపః=సంతాపము, ననిర్దహతి = తగులఁబెట్టదో (కలతఁబె
ట్టదో), భూరివిషయాః చ - భూరి=అనేకములగు, విషయాః=(శబ్దస్వర్పాది) విషయ
ములు, లోభపాశైః = ఆశలనెడు త్రాళ్లచే, నకర్షన్తి=లాగవో, సఃధీరః=ఆధీరుఁడు,
కృత్స్నం=సమస్తమైన, లోకత్రయం=(స్వర్గము, మర్త్యము, పాతాలము అను)
మూడులోకములను, జయతి=గెలుచును.

తా. ఎవనిమనస్సు కామినులమాపు లనుబాణములచే ఊతము
కాదో, ఎవనిహృదయమునుకోపాగ్ని దహింపదో, ఎవనిమనస్సు అత్యాశ
యనుపాశములచే లాగఁబడదో అట్టిధీరుఁడుముల్లోకముల జయించును.

ఉ. మానవతీకటాక్షశితః మార్ద్రణముల్ విదలింపఁ జాల వె

వ్యానిమనంబు కోపమయఃపహ్ని దహింపదు లోభపాశసం

తానము మాల్వచందనవిఃతానములుకా వెత సేయ నోప క

వ్యానివశంబునకా మెలఁగుఃవాడు జయించు జగంబు లన్నియున్.

ఆవ. ఎప్పుడును సహజమగు ధైర్యగుణమును మాన్వలేమని చెప్పుచున్నాడు:-
శ్లో. కదర్థితస్యాపి హి ధైర్యవృత్తే ర్న శక్యతే ధైర్యగుణః ప్రమార్ద్రమ్,

అథోముఖస్యాపి కృతస్య వహ్నే ర్నాధః శిఖా యాతి కదాచి దేవ.

వా. - ధైర్యగుణస్య క్కారః కథంచి దపి న యుజ్యత ఇతి సదృష్టా న్త మాహ-
కదర్థిత స్మేతి. - కుత్సితోఽర్థః కదర్థః* 'కోః క త్తత్పురుషేఽచీ'తి కుశబ్దస్య కదా
దేశః-కదర్థీకృతః కదర్థితః - తస్య నీచైః కృత స్యాపి సతః, ధైర్యేణ వృత్తి ర్వర్తనం
యస్య తస్య సంబంధి ధైర్య మేవ గుణః, ప్రమార్ద్ర మథః కర్తుం, న శక్యతే; కత్ర దృ

ప్రాప్తః - ఆగోముఖస్య కృత స్యావచ్చిభోకృత స్యాపి సతో, పహ్నో, శ్చిఖా జ్వాలా, కదాచి దేవ కదాచి ద, ప్యథో న యాతి - కిం తూర్థ్వ మేవ ప్రసర తీ త్యర్థః, తద్వర్ధిర స్యాపి ధైర్యగుణ ఇతి వివేకః॥ ఉపజాతివృత్తప్వ.

టీ. కదర్థితస్య అపి = తక్కువవాడుగాఁ జేయఁబడినను, చైర్యవృత్తి = ధైర్యము లోడి వర్తనగలవానియొక్క, ధైర్యగుణః = ధైర్యమనుగుణము, ప్రమార్జ్యమ్ = తుడిచివేయుటకు, నశక్యతేహి = వలను సడదునుచూ! (ఉదాహరణమేమనః) - ఆగోముఖస్య = తలక్రిందు, కృతస్య అపి = చేయఁబడినవాడైనను, పహ్నో = చిప్పయొక్క, శిఖా = జ్వాల, కదాచిత్ ఏవ = ఒకానొకప్పుడు నైతము, అథః = (తల) క్రిందుగా, నయాతి = ప్రసరింపదు.

తా. ధైర్యవంతునికి ఎట్టిదుఃఖము సంభవించినను అతని ధైర్యమును పోగొట్టుట అసాధ్యము. అగ్నిని తలక్రిందుగా పెట్టినను అగ్ని జ్వాలయూర్ధ్వముగనే ప్రసరించునుగాని అగోముఖముగ ప్రసరింపదు.

తే. నియతిచేతఁ గదర్థితం • డయిన ధైర్య
పరునిధైర్యగుణంబు మాన్పంగఁ దరమే
క్రిందు సేయంగఁ బడినట్టికృష్ణపథుసీ
కీల యెందైన మీఁదుగాఁ • గెరలుఁ గాదె

అవ. మంచినడవడిని చెఱుపుకొనుటకంటె మరణమే మేలనుచున్నాడు:-

శ్లో. వరం తుక్ష్ణా చ్ఛృణో ద్దురుశిఖరిణః క్వాపి విషమే
పతిత్వాఽయం కాయః కఠినదృషదస్తే విదలితః,
వరం న్యస్తో హస్తః ఫణిపతిముఖే తీక్ష్ణదశనే
వరం వహ్న్నా పాత స్త దపి న కృతః శీలవిలయః.

77

వ్యా.—మరణోద్యోగో వా వరం న తు శీలవిలయ ఇ త్యాహ-వర మితి.—
అయం కాయో దేహః దురుశిఖరిణోఽ త్యున్నతపర్వతస్య శృంగోత్పన్నా చ్ఛృణో పరి
భాగా, త్కాపి కన్తింశ్చి, ద్విషమే వికటే, కఠినదృషదస్తే కర్మశపాషణాస్తరాశే,
పతిత్వా, వికలితః శకలిత శ్చే, ద్వరం మనాస్త్రియంతథా హస్త, తీక్ష్ణదశనే విషాన
లాగ్రహస్త్రే, ఫణిపతేః - ముఖే వక్త్రే, న్యస్త శ్చే ద్వరం, తథా వహ్న్నా పాతోఽ
స్తిప్రవేశోఽపి, వరం, కిం తు శీలవిలయ సుత్యభావత్వాద్వగః, కృత శ్చే త్త దపి వర

వితఘటి పూలదండ యగు భీష్మవిషంబు సుధారసం బగున్
క్షీతి జనసమృతం బగునుశీల మ దెవ్వనియందు శోభిలున్.

అవ. శీలవంతుల కెప్పుడును సంతాపము గలుగ దనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఛిన్నోఽపి రోహతి తరుః క్షీణో ప్యుపచీయతే పున శ్చిన్త్యగ్రిః,
ఇతి విమృశంత స్సన్తః సంతప్యంతే న విప్లుతా లోకే 79

వ్యా.—ఆ దైవం క దాఁపి సంతాపా న ప్రవర్తక ఇ త్యాహ—ఛిన్న ఇతి.—
తరుః ఛిన్న స్స న్నపి, పునా, రోహ త్యుద్గచ్ఛతి, చప్త్యగ్రిః కృష్ణపక్షే నిసక్రమేణ
కృశ స్స న్నపి, పునరుపచీయతే ప్రవర్తతే, ఇ త్యేవం, విమృశంతో మన స్యునుసందధా
నా, సన్తః శీలసంపన్నా, లోకేషు బంధుబంధు, విశ్లేషేషు దిహ్యలేషు సత్స్వగి, నసం
తప్యంతే, కిం తు తరుచప్త్యగ్రిః సన్తాపిన్ మాశంసంతపివ సన్తి త్యర్థః. ఆర్యాభేదః.

టీ. తరుః=చెట్టు, ఛిన్నః=అపి=నశించినదయ్యును, పునః=మరల, రోహతి=
ఎదుగును. చంద్రుః=చంద్రుడు, క్షీణః=అపి=నన్నగిల్లినవాడయ్యును, పునః=మరల,
ఉపచీయతే=పెరుగును. ఇతి=అని, విమృశంతః=విమర్శించుచు, సంతపః=పెద్దలు, (శీల
వంతులు), లోకే=లోకమందు, విప్లుతాః=సంతాపమునొందినవాడ, నసంతప్యంతే=
సంతాపము (దుఃఖము) నొందరు.

తా. సజ్జనులు, ఛేదించబడిన సృక్షముమీద అగిరించుటయు,
క్షీణించిన చంద్రుడు మరల వృద్ధిపొందుటయు, గాంచుచున్న వాడలయి
తమకు దుఃఖము కలిగిన సమయమున సంతాపము నందిం.

తే. ఖండితం బయ్యు భూజంబు • వెండి మొలచు

క్షీణుఁ డయ్యును నభివృద్ధి • జెందు సోము

డివ్విధమున విచారించి • యొడలు దెగిన

జనములకుఁ దాప మొందరు • సాధుజనులు.

అవ. శీలమే సమస్తమునకు భూషణమనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విశ్వర్యస్య విభూషణం సుజనతా శౌర్యస్య నాక్కుంచయో
జ్ఞాన సోమశతమః శ్రుతస్య వినయో విత్తస్య పాత్రోన్యాయః,
అక్రోధ స్తపః క్షమా ప్రభవితుర్ధర్మస్య నిర్వాణజ్ఞానా
సర్వేషా మపి సర్వకారణ మిదం శీలం పరం భూషణమ్.

న్యాయము. — శీల మే వాశేషభూషణ మి త్యాహ - విశ్వరూప స్వేతి. — విశ్వరూపస్య స్వామ్యస్య, సుజనతా విభూషణం - న తు దౌర్జన్యం, కౌర్యస్య వికృతత్వస్య వా క్సంయమో వాక్ష్మీయమో, భూషణం న త్వసంబధప్రలాపిత్యం, జ్ఞానస్య కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేక స్వాత్మ విషయకస్య వా, ఉపశమో విషయోపరతిః, విభూషణం న తు లోలుపత్వం, శ్రుతస్య శాస్త్రస్య, వినయో విభూషణం - న తు గర్వోద్రిక్తతా, విత్తస్య పాత్రే వ్యయః సత్పాత్రే ప్రతిపత్తిః, విభూషణం - తు విటనటాదిభిః, తపనశ్చాస్త్రాయణాదే రక్రోధః క్రోధసహిత్యం * క్షచిత్ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽసి నశ్చ సమాన ఇష్టతే, విభూషణం - న తు కోపశీలత్వం, ప్రభవితః సమర్థస్య, త్నమా సహిష్టుత్వం, భూషణం - న తూచ్ఛండతా, ధర్మస్య సత్పాత్ర దానస్య, నిర్వాణతా వ్యాజరాహిత్యం, విభూషణం - న తు ప్రవృత్తాశదుశభం, తథా సర్వకారణం విశ్వరూపి నమస్తనిదాన, మిదం పూర్వోపవర్జిత మేవ శీలం, సర్వేషా మపి సర్వపుంసాం, పరం సౌజన్యాద్యపేక్షయాఽపుత్యత్కృష్టం, భూషణ మలంకారః. ఆత స్సర్వథాఽపి శీల మే వాశ్రయణీయ మితి తాత్పర్యమ్.

టీ. విశ్వరూపస్య=దొరతనమునకు, సుజనతా=మంచితనము, విభూషణం=అలంకారము; కౌర్యస్య=పరాక్రమమునకు, వాక్ సంయమః=మాటనియతి (అనగా: అసంబధప్రలాపములాడకుండుట), విభూషణం; జ్ఞానస్య=తేలివికి, ఉపశమః=కాంతి, విభూషణమ్; శ్రుతస్య=శాస్త్రమునకు (వినికీకి), వినయః=అణఁకుచు, విభూషణం; విత్తస్య=ద్రవ్యమునకు, పాత్రే=యోగ్యునివిషయమై, వ్యయః=కర్చుపెట్టుట, విభూషణం; తపనః=తపస్సునకు, ఆక్రోధః=క్రోధములేకుండుట, విభూషణమ్; ప్రభవితః=సమర్థునకు, త్నమా=ఓర్పు, విభూషణమ్; ధర్మస్య=ధర్మమునకు, నిర్వాణతా=డంబములేకుండుట, విభూషణం; సర్వకారణం=అన్నిటికిమూలమగు, ఇదంశీలం = ఈమందినడవడి, సర్వేషాంఅపి=అన్నిటికిని, పరం=ఉత్కృష్టమైన, భూషణం=అలంకారము.

తా. సంపదలు కలిగి సుజనుఁడుగ నుండుటయు, శూరుఁడై మితభాషి యగుటయు, జ్ఞానమునుండి ఇంద్రియలోలత లేకుండుటయు, విద్యావంతుఁడై వినయముకలిగియుండుటయు, ధనముండి సత్పాత్రయందు వినియోగించుటయు, తపస్వియై కోపము లేకుండుటయు, సమర్థుఁడై ఓర్పుండుటయు, సపములేక ధర్మము నొనర్చుటయు ఇవన్నియు వానికి అలంకారముతో సమానము.

క్కరిపతి గాఁగ నొప్పుబలఁభూతియు దాయల కోడె నాజిలో
శరణము దైవమే పురుషశక్తి నిరర్థక మెన్నిభంగులన్.

ఆవ. బంధమోక్షములకును, హానిపృథ్వులకును దైవమే కారణ మనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భగ్నశస్య కర్ణపిణ్డేతితనో ర్హస్తేన్ద్రియస్య తుధా

కృత్వాఘ్ని ర్వివరం స్వయం నిపతితో నక్తం ముఖే భోగినః,
తృప్త స్తత్పిలేన సత్వర మసౌ లే నైవ యాతః పథా
స్వస్థా స్తివృత దైవమేవ హి పరం పృథ్వా ఙ్మయే కారణమ్. 82

వ్యా.—అథ బంధమోక్షయో ర్హానిపృథ్వీ శాపి దైవ మేవ కారణ మిత్యాహ—భగ్నేతి —ఆఘ్ని ర్వాచకః కర్తా, నక్తం రాతౌ), వివరం బిలం, కర్ణః నై ర్వివేది భావః, కృత్వా, భగ్నశస్య భగ్నత్వా ద్భగ్నమనోరథస్య, కర్ణః పిణ్డీకాయాం—పిణ్డీతా పుష్టీ కృతా - తను ర్యస్య తథోక్తస్య - విహరప్రసారశూన్యతయా—తికృచ్ఛదకా మావన్న స్యే త్యర్థః, తుధా బుభుక్షావ్యసనేన, హస్తేన్ద్రియస్య వినష్టేన్ద్రియపాటవస్య, భోగినః సర్వస్య, ముఖే, స్వయ మేవ దైవమకా, నిపతితః, తతో—సౌభాగీ, తత్పిలేన మూచకమానన, తృప్త స్థ, లే నైవ పథా వివరేణ, సత్వరం శీఘ్రం, యాతః బహి ర్విరత్య పలాయితః, హి ఇనా ఇతి శేషః, స్వస్థాః స్థిరచిత్తా స్పృహః, తివృత, కుతః పృథ్వా ఙ్మయే చ దైవ మేవ, పర ముత్కృష్టం, కారణం, హి, న త్వస్య, దతో—మూచకభోగిదృష్టానన స్వస్థై ర్భావ్యం, న తు పృథా పారుషై రితిభావః.

టీ. ఆఘ్ని=ఎలుక, నక్తం=రాత్రిలో, వివరం=(పాముబుట్టలోనికి) బొక్కను, కృత్వా = చేసికొని, భగ్నశస్య = భంగమొందిన (తప్పించుకొనిపోదుననెడి) యాశగలదికనుకనే, కర్ణపిణ్డీతనో=బుట్టలో చుట్టచుట్టచుండిన శరీరముగలదై, తుధా=ఆకలిచేత, హస్త...స్య - హస్త = వాడిన, ఇంద్రియస్య = ఇంద్రియములుగలదై (ఉన్న), భోగినః=త్రాచుఁబాముయొక్క, ముఖే=నోటిలో, స్వయమేవ=తనంతటనే, నిపతితః=వడినది; (పిదప) అసౌ=ఈపాము, తత్పిలేన=ఆదాని (ఎలుకయొక్క) మాంసముచే, తృప్తః=కడుపునిండినదై, లేనపథా=వివరమున (అనఁగా: ఎలుక చేసినబొక్కగుండనే), సత్వరం=వడివడిగా, యాతః=పోయినది; స్వస్థాః తివృత=నెమ్మదిగానుండుండు; హి=నిలనఁగా: పృథ్వా=పేలునందును, ఙ్మయే=కీడునందును, దైవమేవ=అదృష్టమే, పరం=అతిశయమైన, కారణమ్=కారణము.

తా. ఒకరాత్రియందు ఆహారార్థము యెలుక ఒకపెట్టెకురంధ్రముచేసి అందులో దూరెను. అం దంతకుమున్ను ఒకపాము ఆపెట్టెయందుండెను. ఇరకటమువలన దానిదేహము ముద్దయి బయటికివెళ్లట ఇరకలేనని నిశ్చయించుకొని ఆరకలిచేత ఇంగ్రియపాటవము దప్పి కృశించుచుండెను. ఆయెలుక లోనికిప్రవేశింపఁగానే సర్పము దానిని భుజించి ఆయెలుకచేసిన రంధ్రమునుండి బయటికి పాటిపోయెను. కావునవృద్ధిక్షయములకు దైవమే కారణము. మీరు నెప్పుదిగ నుండుఁడు.

ఉ. రాతిరిమూపకంబు వివరం బొనరించి కరండబద్ధమై
భీతిలే చిక్కి యాస చెడి * పెద్దయు డస్సినపామువాత సు
పాతముఁ జెందె దానిదిని * పాము దొలంగె బిలంబుత్రోవనే
యేతటి హనివృద్ధులకు * నెక్కటి దైవమ కారణం బగున్.

అవ. దైవమును నమ్మినవానికిని నమ్మనివానికిని గలుగు దశను వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యథా కన్దుకపాలే నో త్వత త్యార్యః పత న్నసి,
తథా త్వనార్యః పతతి మృత్పిండపతనం యథా.

88

వ్యా.—అథ దైవాయతిక తదన్యయో రపస్థామాన-యేథేతి. —ఆర్యోదైవాయతికి, పత న్నసి కుతశ్చి త్తారణా న్నీచైర్భవ న్నసి, కన్దుకపాలేన దృష్టానేన య, ధోత్వత త్యుచ్చాయం ప్రాప్నోతి, తథా తద్వ దేవ ఆనార్యః మృత్పిండపతనం యథా సాస్త్రోమృతకాల మివ 'ఇవ వ ద్వా యథాశబ్దా వి' తి దణ్డ్యాచార్యానుశాసనాత్, పతతి నిలీనో భవ తీ త్యర్థః.

టీ. ఆర్యః=(దైవమును నమ్మిన) సత్పురుషుఁడు, పతకోఅసి=(ఏదోకారణమువలన) పడుచు (తగ్గుచు)న్నను, కండుకపాలేన=చెండుపాటుగా, ఉల్ పతతి=పైకిపగయును. తథా=అట్లే, ఆనార్యఃతు=(దైవమునునమ్మని) దుష్టుఁడన్ననో, మృత్పిండపతనం యథా=బంకమట్టిముద్దపాటువలెనె, పతతి=పడును.

తా. చెండు క్రిందఁబడి మగలలేచునట్లు సజ్జనుఁడు హీనస్థితి నంది నను వెంటనే ఉన్న తస్థితి నందును. మంటిముద్ద క్రిందఁబడి యట్లే యుండు నట్లుదుర్జనుఁడు హీనస్థితి నందిన యట్లేయుండును.

క. కండుకమువోలె సుజనుఁడు

క్రిందం బడి మగుడ మీఁదికి న్నైగయుఁ జమి

మందుడు మృత్పిండమువలె

గ్రీందం బడి యడఁగి యుండుఁ • గృహణత్వమునన్.

ఆవ. దైవబలము లేనివాని కెక్కడను సుఖముగలుగఁగని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఖర్వాటో దివసేశ్వరస్య కిరణైః సంతాపితే మస్తకే

వాఙ్మ ద్దేశ మనాతపం విధివశా త్తాలస్య మూలం గతః,

తత్రా ప్యస్య మహాఫలేన పతతాభగ్నం సశబ్దం శిరః

ప్రాయో గచ్ఛతి యత్ర దైవహతక స్తత్రైవ చూ న్ద్రాపసః. 84

వ్యా.—దైవోపహతస్య న కుత్రాపి సుఖప్రాప్తి రి త్యాహ - ఖర్వాట ఇతి.—
ఖర్వాటః స్వభావబలవతోమశిరస్కః - అన్యభాషాయాం 'బట్టతలవాఁడు.' మస్తకే నిజ
శిరసి, దివసేశ్వరస్య సూర్యస్య, కిరణై స్సంతాపితే సతి, అనాతప మాతపహాన్యం దేశం
ప్రతి, ద్రుతగతిః శీఘ్ర గమనః, గచ్ఛత్, తాళస్య తాళపుష్పస్య, మూలం గతః తాళా
భస్తా త్ప్రతి, తత్ర తాళమూలేఽపి, పతతా పృస్తా ద్దగతా, మహాఫలేన పృథులతర
ఫలేన, అస్య ఖర్వాటస్య శిరః, స్వశిరశ్శబ్దేన పటపటాయమానేన సహితం, సశబ్దం య
థా తథా, భగ్నం విదళితం; నను కుత ఏత ది త్యాశంక్య దైవప్రాతికూల్యా ది త్యా
హ-దైవహతకో దైవోపహతః దైవానుగ్రహహాన్య ఇ త్యర్థః, యత్ర యస్మిన్ దేశే
గచ్ఛతి-యం దేశ ముద్దిశ్య గచ్ఛతి, తత్ర త ముద్ది శ్యై, వాపద ఉపగ్రహా అసి, ప్రా
యో భూమ్న, యాన్తి ; త దేశ స్త శకభయా ద్ద్రామం విహాయ గచ్ఛతోఽరణ్యే
వ్యామగ్రహణ మభూ ది త్యర్థః. కార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ఖర్వాటః=బట్టతలవాఁడు, దివసేశ్వరస్య=సూర్యునియొక్క, కిరణైః=కిరణ
ములచేత, మస్తకే=(బట్ట) తల, సంతాపితే=మిక్కిలి కాఁపఁబడఁగా, అనాతపం=
ఎండలేని, దేశం=చోటును, వాంఛత్=కోరుచు, విధివశాత్=దైవవశమువలన, తా
లస్య=తాటిచెట్టుయొక్క, మూలం=మొదటిని, గతః=పొందినవాడై, తత్ర అపి=అచ్చ
టనైతము, పతతా=పడుచున్న, మహాఫలేన=పెద్దపండుచేత, అస్య=వీనియొక్క, శిరః=
తల, సశబ్దం=(ఫల్లని) ధ్వనితోఁగూడునట్లు, భగ్నం=పగులఁగొట్టఁబడినది, దైవహ
తకః=దైవముచే గొట్టఁబడినవాఁడు, యత్ర=అచ్చటికి, గచ్ఛతి=పోవునో, తత్ర ఏవ =
అచ్చటికే, ఆపదః=ఆపదలు, ప్రాయః=తఱచుగా, యాంతి=పోవును.

తా. బట్టతలవాఁ డొకఁడు మధ్యాహ్న కాల సూర్యునివేడిమిచేత
తనతల మాడుచుండుటకుఁ దాళఁజాలక నీడగలప్రదేశమును కోరి

తాటిచెట్టుక్రిందికి బోయెను. దైవికముగ అప్పుడాచెట్టునుండి యొక పండు వానితలమీఁదఁ బడి వానితల పటపటమని బ్రద్దలయ్యెను. దైవబలముచాలనివాఁ డెచటికిఁబోయినను అచటికే ఆపదలన్నియుఁ బోవును.

మ.ధర ఖర్వాటుఁ డొకండు సూర్యకరనంతప్రప్రథానాంగుఁడై
త్వరతోడఁ బరువెత్తి చేరి నిలిచెఁ ♦ దాశద్రుమచ్ఛాయఁ ద
చ్చిరముం దత్ఫలపాతవేగమున విఁచ్చెఁ శబ్దయోగంబుగాఁ
బోరి దైవోపహతుండు వోవుకడకుం ♦ బోవుం గదా యాపదల్.

ఆవ. దైవమె యన్నిటికన్న బలీయమనుచున్నాఁడు:—

శ్లో గజభుజుజువిహజుమబన్ధనం శశిదివాకరయోగ్రిహపీడనమ్,
మతిమతాంచ విలోక్య దరిద్రతాం విధి రహేచా బలవానితిమేమతిః.

వ్యా.—అతో దైవ మేవ బలీయ ఇతి మమ మతిః ప్రవర్తక ఇత్యాహ - గజే
తి.—అయం స్వప్తార్థః. యతోఽత్యస్త దుర్గిహాణాం గజాదీనాం బన్ధనం, జగత్ప్ర
కాశకయో స్సూర్యాచన్ద్రమసోః రాహుగ్రహపీడనం, మతి మతాం ప్రాక్షానాం,
దరిద్రతా మకించనత్వం చ, విలోక్య దృష్ట్వాఽపి, ఆహో ఆశ్చర్యమ్ ; అత స్సర్వ
స్యాసి దైవబలీయ స్త్వం మన్యే, దైవ మేవ మూలమితి తాత్పర్యమ్. ద్రుత విలम्బితమ్.

టీ. గజ...ధనం-గజ=నినుఁగులకు, భుజంగమ=పాములకు, విహంగమ=పక్షు
లకు, బంధనం=కట్టును, శశిదివాకరయోః=చంద్ర సూర్యులకు, గ్రహపీడనం=(చంద్రు
నకు రాహువు, సూర్యునకు కేతు) గ్రహపీడయ, మతిమతాం=బుద్ధిమంతులకు, దరి
ద్రతాంచ=పేదఁజీకమును, విలోక్య=చూచి, (చూడఁగాననుట) అహో=ఔరా! విధిః=
దైవము, బలవాన్=బలీయము, ఇతి=అని, మే=నాయొక్క, మతిః=తలంపు.

తా. బంధింప శక్తియుగావి గజగర్వవిహంగములయొక్క బంధ
నమును, సూర్య చంద్రాదులకుగల గ్రహపీడయు, బుద్ధిమంతులకు
దరిద్రమునుచూడ నామనంబునకు దైవవ్రథాపము బలవత్తరమని
నాయభిప్రాయము.

తే. ఘణులు గజములుఁ బక్షులుఁ ♦ బట్టువడుట
రవిసుధాకరులకు నైన ♦ రాహుబాధ

బుద్ధిమంతులలేమియు • బొసంగ జూచి
విధి బలాధ్యుడటంచు భావించు మదిని.

అవ. గుణవంతుల నల్పాయువులను జేయుట బ్రహ్మయొక్క మూఁకత్వ మనుచున్నది:—

శ్లో సృజతి తావ దశేషగుణాకరం పురుషరత్న మలక్ష్మరణం భువః,
తదపి తత్క్షణభగ్గీ కరోతి చే దహహ కష్ట మపక్ష్యతా విధేః. 86

వ్యా.—నివం చే ద్విధే ర వ్యజ్ఞతా స్యాది త్యాశయే నాహ-సృజ తీతి.—
విధి, రశేష గుణాకరం సకల సద్గుణాశ్రయం, భువో-అలంకరణం మణ్డనం, పురుషరత్నం పురుషశ్రేష్ఠం, సృజతి తావ నిర్మాతా ఖలు, తతః కి మత ఆహ - త దపి తథా-పి సృజ త్న సీ త్యర్థః, త త్పురుషరత్నం క్షణభగ్గీ క్షణమాలేణ భంగం నశ్వర మి త్యర్థః, కరోతి చేత్, విధే, రపక్ష్యతా మాధ్య, మహాహ కష్ట మతి కృచ్ఛ్ర మితి విషాదాతిశయాభిద్యోతక మహా హేతి; కరోతి చే త్రత్వాన్విత్య మే వే త్యర్థః, తథా తాదృష్పురుషరత్నస్య క్షణభగ్గీత్వే నైవ నిర్మాణా త్తు అపక్ష్యత ఏవ విధి తి వరమ రహస్యమ్. ప్రత లిలమిలమ్.

టీ. (విధిః=బ్రహ్మే,) అశేష...కరం-అశేష=సమస్తములైన, గుణ=గుణము లకు, ఆకరం=గనియును, భువః=భూమికి, అలంకరణం=అలంకారమునగు, పురుష రత్నం=పురుషోత్తముని, సృజతితానత్=పుట్టించునుగదా! తత్ అహి=అట్లయినను (అట్లు పుట్టించియు), తత్=ఆపురుషోత్తముని, క్షణభంగి=క్షణములో చచ్చువానినిగా, కరోతిచేత్=చేయునేని, విధేః=బ్రహ్మయొక్క, అపండితతా=తెలివలేమి, అహహ=అయ్యయ్యో, కష్టం=మహిభకరము.

తా. వైవము సకల సద్గుణ సంపన్నుడగు భూమికి అలంకారుడగు అగు పురుషునర్హుని నిర్మించియు వెంటనే వానిని నశింపజేయుచున్నది. అయ్యయ్యో దీనికి దెలివలేదు గదా.

క. గుణమణిని యగుపూరుష

మణి ధరణికి రవణముగ నమర్చినవిధి యా

గుణవంతుని వెను దునిమిన

గుణహీనుని గాంగ నెన్నుకొనరే ధాతన్.

అను. ఎంతవఱకునైనను పాపవిధిని దక్షిణముననలే: వనుచున్నాడు:—

శ్లో అయ మమృతనిధానం నాయకోఽహ్యోషధీనాం
శతభిషగనుయాతః శమ్భుమార్థోఽనతంఽహం,
విరహాయతి న చైవం రాజయత్తే శశాజ్కం
హతవిధిపరిపాకః కేన వా లఙ్ఘనీయః

87

వ్యా.—కథంచి దః ప్రవయోగో న లఙ్ఘ్య ఇత్యాహ - అయ మితి.—అయం పసిదృశ్యమాన శృన్వతి, అమృతస్య, నిధానం స్థాన మితి, ఓషధీనాం సంజీవిన్యాదీనాం, నాయకో నేతాఽసి, శతభిషజా నక్షత్రేణ - శతేన భిషగ్ని రైవైశ్చ-శ్చాపనయాతోఽనుస్మృతోఽసి, కిం బహునా శమ్భో నృకలలోకక్షేమజ్గరస్య శంకరస్య, మార్థోఽనవతంస శ్శిరోభూషణ, మ ప్యేన ముక్తవిశేషణవిభిష్టం శశాజ్కం, రాజయత్తే త్వయ రోగో, న విరహాయతి న త్యజతి ఖలు, అతో హతవిధేర్నష్టదైవస్య - పసిపాకో నియోగః, కేన వా పుంసా, లఙ్ఘనీయో న కే నాఽసీ త్యర్థః; హ తేతి నిర్వేదానసంధానార్థకః, రాజయత్తే త్యక్త రాజ్య శృన్వస్య యత్తే - రాజా చాసౌ య త్యేతి వా విగ్రహః, య ధాహ బాహుటః-

‘అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగమః

రాజయత్తే త్వయోఽశేష రోగరా డితి చ స్తుతః.’

ఇతి.

టీ. అయం=ఇతః (చంద్రుడు), అమృతనిధానం = అమృతమునకునిధి; ఓషధీనాం=సంజీవని మొదలగు (మందు) మొక్కలకు, నాయకఃఅసి=ప్రభువుగూడను; శత...యాతః-శతభిషక్ = నూలుమంది వైద్యులచే, అనుయాతః = అనుసరింపఁబడినవాఁడు (శతభిషక్కు శత్రువుచే వెంబడింపఁబడినవాఁడని వాస్తవికార్థము); శంభుమార్థోఽనవతంసః=శివునికలకు, అవతంసః భూషణము; కించ=అయినను, ఏనం=ఈ, శశాంకం=చంద్రుని, రాజయత్తే=క్షయరోగము, నురహాయతి=నలలదు. హత...పాకః-హతవిధి=పాపదైవములొక్క, పసిపాకః=పసిపాకము, కేనవాలంఘనీయః=ఎవనిచే దాటవలనగును.

తా. ఈకనంబడు చంద్రుడు అమృతమునకు స్థానము. సకలౌషధులకురాజు నూర్ధ్వవైద్యులు వెంటనేయుందురు. జగత్పరిపాలకుండగు శివునికిదాను స్వయమేగ నలంకారము. ఇట్టిచంద్రునివైతము క్షయరోగము బాధించుచున్నది. దైవవిధి దాటుటకు ఎవఁడును సమర్థుఁడుకాఁడు.

చ. శతభిషగాధ్యుడు సతతశంఖవలంసము నయ్యు నోషధీ
శత్రులకు నాథుఁ డయ్యును సుధాససేవధి యయ్యుఁ దాగకా
వతి దనరాజయత్నభవబాధలు బాపంగ నోపఁ డక్కటా
హతవిధికృత్య మెవ్వనికి + నైన జగంబున దాటవచ్చునే.

అప. ఆపదలు దైవాధీనము లనుచున్నవి:—

శ్లో. ప్రియసఖ విషదృక్పాపాతప్రపాతపగమ్పరా
పరిచయబలే చింతాచక్రే నిధాయ విధిః ఖలః,
మృదమివ బలా త్పిణ్డీకృత్య ప్రగల్భకులాలవ
ద్భ్రమయతి మనో నో జానీమః కి మత్ర విధాన్యతి. 88

వ్యా.—మనోనియంతాఽప్యయ మే వేతి సఖాయం సంబోధయతి-ప్రియఇతి.-
ప్రియ శ్చాసౌ సఖా చ ప్రియసఖః - తస్య సంబుధిః - హే ప్రియసఖ * 'రాజా
హస్యభిభృష్త్వే' ఖల శ్శత్రోఽయం విధిః. ప్రగల్భకులాలేనతుల్యం ప్రగల్భకులాలవత్
ప్రహమమ్మకార ఇ వే త్యర్థః * 'తేన తుల్యం క్రియా చే ద్భూతి రి' తి పతిః, మనో
మదీయచిత్తం, మృదం మృత్తికా, మివ, బలా త్సామర్థ్యా, త్పిణ్డీకృత్య కపాలీకృత్య,
విపదః ఆపదః - దృష్టాంతాః ముద్గరఘట్టనా నీవ - తేషాం - ప్రపాతానాం చ -
యా పరమ్పరా పానశుస్యే నావృత్తిః - తస్యా యః పరిచయ స్సంస్తరో నిబిడా
వయవపగస్పరసన్ని వేత శ్చ స వివ-బలం దార్ధ్యం యస్య తస్మిన్, చింతా చక్ర మివ
తస్మి, నిధాయ భ్రమయతి, అత్ర భ్రమణే, కి విధాన్యతి కిం కరిష్యతి వా, నో
జానీమః, కులస్తు ఘటం కరిష్య త్యయం తు కిం విధాన్యతి న జానీమ ఇ త్యర్థః.

టీ. ప్రియసఖ=ప్రియమిత్రమా, ఖలఃవిధిః=చెడ్డదైవము, ప్రగల్భకులాలవత్=
నేర్పరియగు ముప్పరిసరె, మనః=(నా)మనస్సును, మృదంఇన=మట్టినివలె, బలాత్=
బలముతో (చేతికొలది), పిండికృత్య=ముద్దచేసి, విపత్...బలే-విపత్ = ఆపదల
నెడి, దండః=కఱులయొక్క, ఆఘాత = దెబ్బలయొక్క, ప్రపాత=పాటులయొక్క,
పరంపరా=పరుసలయొక్క, పరిచయ = అభ్యాసమనెడి, బలే=బలముగలదగు, చింతా
చక్రే = చింతయనెడి సారాయందు, నిధాయ=పడచేసి, భ్రమయతి = త్రిప్పుచున్నది.
అత్ర=ఇందు (త్రిప్పుటయందు), కింవిధాన్యతి=ఏమిచేయునో, నజానీమః=ఎఱుంగము.

తా. ఈసాక్షిదైవము గడిలేఱినకుమ్మరివలె నామనస్సును ముద్ద
చేసి విపత్తు లనియెడి కొయ్యలచేత నెల్లప్పుడూ గొట్టుచు చింతయను

చక్రమునఁ ద్రిప్పుచున్నాఁడు, ఏమిచేయుట కిట్లు చేయుచున్నాఁడో తెలియుటలేదు.

చ కలితవిపత్తిరండపదఃఖట్టనసేయుచు మన్నుకై వడిక
ఖలుఁడు విధాత పిండితముఁగా నొనరించి నితాంతచింత యక్ష
బలితపుసారెనై నిలిపి * పాయక డెంగము ద్రిప్పుచున్న వాఁ
డలమి కులాలురీతిఁ దెలియఁ గలవారమె యేమిసేయునో.

అవ. దైవము గొప్పవారి కెన్నియాపదల గఱించినను ధైర్యము నెప్పుడును వదల రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విరమ విర మాయాసా దస్తా ద్ధురధ్యవసాయతో
విపది మహతాం ధైర్యధ్వంసం య దీక్షీతు మీహసే,
అయి జడవిధే కల్పాపాయేఽప్యవేతనిజక్రమాః
కులశిఖరిణః తుద్రా నైతే న వా జలరాశయః.

89

వ్యా.—ఏవ మావత్సరమ్పరాచరణే మహద్ధైర్యధ్వంసో భవిష్య తీతి న మస్త
వ్య మితి విధి మలక్షీకృ త్యోపాలభతే - విర మేతి.—అ యాతి ప్ర శ్నే - ని. 'అయి
ప్రశ్నానునయో రి' తి విశ్వః, జడేతి మాన్యే - విధే హే దై వేతి సంబోధనక్రయమ్,
అస్తా, ద్ధురధ్యవసాయతో దురాగ్రహః, ద్య ఆయాస స్తస్తా, ద్విరమ విరమ అభీష్ట్యేన
విరతోభవ * 'నిత్య వీప్సయో రి' త్యాభీష్ట్యే ద్విరుక్తిః, కోఽసా వాయాస ఇ త్యాశ
జ్ఞాయా మాహ - విపది త్వత్కృతావది, మహతాం మహత్తనాం ధైర్యధ్వంసం ధీర
త్వహాస, మీక్షీతు, మీహసే కాక్షసే, యత్త్వ, మస్తా దాయాసా దితి సంబంధః, త
స్యాత్వనాసంభావితత్వా త్వదాయాస నైవ వావశ్యత్వా దితి భావః, కుతోవాఽసం
భావితత్వ మి త్యాశఙ్క్య దృష్టాంతముఖేన ద్రుఢయతి-కల్పాపాయే కల్పాదైఽపి అతిసం
కటేఽసి కి ము తాన్య దేతి భావః. అపేతాః వినష్టాః-నిజక్రమాః స్వమర్యాదాః-యే
షాం తే తథోక్తా స్సన్తః, ఏతే కులశిఖరిణో మహేంద్రాదినప్తకులాచలా వా, జలరాశ
య స్సప్త సముద్రా వా, తుద్రా నీచాః న ఖలు-కిం త్వత్కృతమర్యాదా ఏవ వర్తన్తే,
అతః దృష్టాన్తేన ధీరధైర్యధ్వంసన స్యాతిదుష్కరత్వా త్వదాయాస ఏ వావశ్యో న తు
ఫలభావ ఇతి భావః -

'మహేంద్రో మలయ స్సహ్య స్సానుమా నృజవర్షతః
విస్థ్య శ్చ పౌరియాత్ర శ్చ స పైతే కులవర్షతాః.'

'లవ జేతు నుతా నర్పి ర్దధి ధీర జ లార్ణవాః.' ఇతి,

టీ. అయిజడవిధే=ఓముఖదైవమా!, వివది=అపదయంను, మహాతాని=గొప్ప వారియొక్క, ధైర్యధ్వంసం = ధైర్యనాశమును, ఈక్షితుం=చూచుటకు, ఈహసే= కోరుచున్నావు, ఇతియత్=అనునదియేదో, ఆయాసాత్=కష్టమైన, అస్తాత్=ఈ, దురధ్యవసాయతః=చెడ్డపూనికనుండి, విరమవిరమ=విరమింపుము నిరమింపుము. ఏలే= ఈ, కులశిఖరిణి(వా)=కులపర్వతములుగాని (మహేంద్రము, మలయము, సహ్యాము, సానుమంతము, ఋక్షపర్వతము, వింధ్యము, పారియాత్రము ఇవి కులపర్వతములు.), జలరాశయఃవా=సముద్రములుగాని, కల్పాపాయేఅపి=కల్పంతమునందును, అపే... మాః-అపేత=పోయిన, నిజక్రమాః = తమమర్యాదలుగల, శ్చుద్రాః=అల్పములు, న= కావు.

తా. ఓ తెలివిలేని దైవమా! మహాత్ములకు అపదలను కలిగించి వారిధైర్యము భంగముకలుగజేయఁ జూచుచున్నావుగాని ఇది సాధ్యముగాదు. కల్పాంతమున తమమేరలుతప్ప కులపర్వతములు సప్తసముద్రములవంటి నీకులనుగా మహాత్ముల దలంపకుము.

చ దొంగులు వచ్చువేళ గుణధుర్యలధైర్యగుణంబు సర్వముం బస చెడు నందుఁ జూచెదవు * పాపపుదైవమ యీదురాగ్రహ వ్యసనము మాను మాను ప్రళయంబున నీతనిజక్రమంబు లై ససి నెడ వించుకంతయును * సాగరముల్ గులపర్వతంబులున్.

అవ. అన్నిటికిని దైవమే శరణమనుచున్నాడు:—

శ్లో. దైవేన ప్రభుణా స్వయం జగతి యద్యస్య ప్రమాణీకృతం
తత్ర స్యాపనమేత్ ననా గపి మహా వైవాశ్రయః కారణమ్,
సర్వాకాపరిపూరకే జలధరే వర్ష త్యపి ప్రత్యహం
సూక్ష్మా ఏవ పతన్తి చాతకముఖే ద్విలాః పయోబిన్దవః. 90

వ్యా.—తథాపి దైవ మేవ శరణ మి త్యాహ-దైవే నేతి.—ప్రభుణా సమర్థేన, దైవేన, జగతి లోకే, యస్య పుంసో, య ద్భుత్, ప్రమాణీకృతం నిర్దిష్టం, త ద్భుత్త స్యాపనమేత్ సంగచ్ఛేత, మహా నాశ్రయో, మనా గీష దపి, నైవ కారణం న సాధనం హి-బహుఫలప్రాప్తా వితి కేషః, తత్ర దృష్టాంతః-స ర్వాకా పరిపూరకే సకల లోక మనోరథః పరిపూరకే - సకలదిగ్భ్య వ్యాప్త ఫలకే వా, జలధరే ఉమ్మవాహే * పచాద్యచ్, అహ న్యహని ప్రత్యహమ్ * అప్యయం విభక్తిత్యాదిగా ఉప్యయా

భావః - అన్న శ్చ 'సపుంసకవ దన్యతఃస్యా మి'తి సమాసాంతః, ఎన్ని
స త్యపి, చాతకస్య స్తోకక పక్షిణో, ముఖే చఘ్నుపుటే, సూక్ష్మే అణవ ఏ ఐ, తథా
ఽపి ద్వైవా త్రయో వా ద్విత్వా ఏవ * 'సంఖ్యయావ్యయాసన్నే' త్యాదినా బహు
వ్రీహిః * 'బహువ్రీహకా సంఖ్యేయే డబబహుగణా ది' తి డచ్ ప్రత్యయః, ఐయో
పయోబిద్ధవో జలకణాః, పతన్తి - న త్వాశ్రయమహత్తయా బహుఫలభ, స్తత్రాపి
నైవ నైవ్యవ నియన్తృత్వా దితి భావః-తస్మా త్సర్వథా దైవ మేవ శరణ మితి తాత్ప
ర్యమ్ - ని. 'స్తోకక శ్చాతక స్సమా' ఇ త్యమరః.

టీ. ప్రభుణా=సమర్థమగు, దైవేన=దైవముచే, జగతి=లోకములో, యన్య=
ఎవనికి, యత్=ఏది, ప్రమాణీకృతం=విర్పలుపఁబడినదో, తన్య=వానికి, తత్=అది,
న్వయం=తనంతట, ఉచనమేత్=దొరకును. మహా=గొప్ప, ఆశ్రయః=ఆధారము,
మనాక్ అపి=కొంచెమైనను, శారణం = హేతువు, నైవ=కానేకాదు; (ఎట్లనః)
సర్వా...రకే-సర్వ=అందఱియొక్క, ఆశా=కోరికలను, పరిపూరకే=నెఱవేర్చునట్టి,
(సర్వఆశా=అన్నిదిక్కులను, పరిపూరకే=నిండించునట్టి, అనియర్థాంతరము.) జలధరే=
మేఘము, ప్రత్యహం=ప్రతిదినము, వర్ష తిసతిఅపి = వర్షించుచున్నను, చాతకస్య=వాన
కోయిలయొక్క, ముఖే=నోటియందు, సూక్ష్మః=చిన్నది, ద్విత్వాః=రెండుమూడు,
ఐయఃబిందవః=నీటిబొట్లు, పతన్తి=పడును.

తా. ఎవనికెంతయని దైవము నిర్ణయించునో అయ్యది వానికి
తనంతటనే దొరకును. దీసికై ఒకరి నాశ్రయింప నక్కఱలేదు. నలుది
క్కులవ్యాపించి మేఘము ప్రత్యహము వర్షించుచున్నను చాతకమునోటి
యందు సూక్ష్మబిందువులు రెండో మూడో పడునుగాని ఎక్కువపడవు
గదా?

తే. ఎవ్వనికి నిజగంబున • నెంతఫలము

దైవకృత మగునది వాందు • దప్ప కతనిఁ

గారణము గాదు వెనుబ్రావు • ఘనునిఁ జేరు

చాతకమువారఁ బడు నల్పుఁజలకణములు.

ఇద్ది నీతిశతకమునందు దైవపద్ధతివర్ణన మను

తొమ్మిదవదశకము.

—● కర్మ పద్ధతి. ●—

అవ. సర్వము దైవాధీనమని దైవపద్ధతిని ముగించినపిదప ఆదైవము నైతము కర్మాధీనముగ నే యున్నదని నిరూపించుచు దైవముకన్ననుకర్మయే గొప్పపనుచున్నాడు:—

శ్లో. నమస్యామో దేవా న్నను హతపిథే స్తేఽపి వశగా

విధి ర్వస్త్యః సోఽపి ప్రతినీయతకర్తైకఫలదః,

ఫలం కర్తాయత్తం కి మమరగజైః కిం చ విధినా

నమ స్తత్కర్తృభ్యో విధిరసి న యేభ్యః ప్రభవతి.

91

వా. య దుక్తం దైవేన ప్రభుణే త్యాది సందర్భేణ దైవ సైవ వాత్మస్తావ శ్యకత్వం, త స్యాపి కర్తనీయమ్యత్వే నాస్వాతస్త్వ్యాదిత్యాశయేన దైవపద్ధతిరూపణా నస్తర్కేణ కర్మపద్ధతి నిరూపయివ్యం, స్త త్రాపి సర్వదేవనియామకత్వే విధే - స్తస్మి యామకత్వేన కర్తణః - ప్రాబల్య మితి పరమ్పరా మను విదధాతి - నమస్యాయ ఇతి. - దేవా నిష్టాదీ, న్నమస్యామోఽభివాదయామః, న త్వేకాంతత యైలేషా మే వాభివా ద్యత్వ, మేత స్మియామకస్య కన్యచి ద్విధేః విద్యమానత్వాత్, సోఽప్యభివాద్య ఏ.వే త్యాశయే నాహ - తే దేవా ఆపి హతో యో విధి ర్భిక్షా తస్య, వశగా నమ నియ మ్యాః ఖలు-అతో విధి రసి వస్త్యః న త్వ స్యాపి స్వాతస్త్వ్యాదిత్యాహ-సోఽపి విధి రసి, ప్రతినీయతం య త్కర్తణ ఏకం ఫలం త ద్దదాతీతి తథోక్తః-యత్ఫలం కర్తణః ప్రతినీయతం తత్ప్రదో న తు స్వతస్త్వ ఇత్యర్థః, తథా చ ఫలం కర్తాయత్తం యది కర్తాధీనం చే, దవరైః చేవైః కిం, విధినా చ కిం న కించి ద పీత్యర్థః-త సైవ ఫల దానస్వామ్యాదితి భావః, త త్తస్మా, త్కర్తృభ్యో జ్యోతిష్టామతపోదానాదిరూపేభ్యో, నమః, యతః విధి రసి, యేభ్యః కర్తృభ్యో, న ప్రభవతి న నమస్కో భవతి-స్వాతస్త్వేణ ప్రవృత్తే రభావాదితి భావః.

ఆత్ర పూర్వపూర్వ స్యాత్తరోత్తరం ప్ర త్యుత్కర్తావహత్వా స్థూలాదీపకా భ్యోఽలంకారః - తల్లక్షణం తుక్తమ్.

టీ. దేవాః=దేవతలను, నమస్యామః=నమస్కరించుచున్నాను. (అయినను, లేఅపి=వారునైతము, హతపిథేః=పాడుదైవమునకు, వశగా=నను=స్వాధీనులునుమా ! (కాఁబట్టి) విధిః=దైవము, పంధ్యః=కొనియాడఁదగినది. (కాని) సః=అదైవము నైతము, ప్రతి...దః - ప్రతినీయత=నిర్ణయింపఁబడిన, కర్త=కర్తముయొక్క, ఏక=ముఖ్యమయిన, ఫలం=ఫలమును, దః=ఇచ్చునది. ఫలం=ఫలము, కర్మతయత్తం=కర్మకు

అధీకమైనది; (కావున) అమరగణైః కిం = దేవతాసమూహములతో నేమి? విధిచాచ
కిం = దైవముతోడను (బరి) యేమి? తత్ = కా. బట్టి, యేభ్యః = ఏకర్తములపై, విధిరసి =
దైవమునయితము, నప్రభవతి = చాలదో, కర్మభ్యః = (ఆ) కర్తములకు, నమః = నమ
స్కారము.

తా. దేవతలకు నమస్కారము. వారు సైతము పాడుదైనము
నకు లోబడినవారుగానదైవమునకు మ్రొక్కెనను. అదైవముకర్తానుసా
రముగ ఫలమునిచ్చునుగాన కర్తకునమస్కారము. ఫలము కర్తాధీరము
గావున దేవతలతోడను దైవముతోడను మాకేమి దేవతలచేత దాడు
నశక్యముగాని కర్తమునకే మ్రొక్కెదను.

చ. శిధిలత లేనిభక్తి నతిసేయుదు వేల్పుల కాసుపర్వలుక
విధివశవర్త లావిధియు • విశ్రుతకర్తఫలప్రదాత య
య్యధికఫలంబు కర్తవశ • మట్లగుటం బనియేమి వారిచే
విధి కధికంబు గర్తమని • వేమటు మ్రొక్కి భజింతుఁ గర్తమున్.

అన. కర్తముయొక్క ప్రాధాన్యమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. బ్రహ్మయేన కులాలన న్నియమితో బ్రహ్మజ్ఞాభాట్టోదరే
విష్ణు ర్యేన దశావతారగహనే తీప్తా మహాసంక్రమే,
గుర్రో యేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం నేవతే
సూర్యో భ్రామ్యతి నిత్యమేన గగనే తస్మై నమః కర్తజే.

92

వ్యా. య దుక్తం విధి రసి న యేభ్యః ప్రభవ తీతి త త్ప్రసక్తయతి - బ్ర
హ్మేతి.—యేన కర్తణా కర్తా బ్రహ్మ చతుర్భుజో, బ్రహ్మజ్ఞా మేన భాణం-త స్యాద
రే, కులాలేన కుమ్భకారేణ తుల్యం కులాలవ, న్నియమితః వివిధవస్తు నిర్మాణకర్త త్వేన
నిర్మాణితః, యేన విష్ణుః కుక్షిస్థాఖిలభుజోఽసి, మహా సంకటేఽతి కృచ్ఛితకే, సకా
వతారా ఏవ గహన మరణ్యానీ-తత్ర శిష్టో నిష్టాః, యేన కర్తణా, రుద్రో మృత్యు
జ్ఞాదోఽపీతి భావః, కపాలం బ్రహ్మశిర ఏవ-పాణి పుటకే కరతలస్థభిక్షాహరణోచిత
భాజనం తత్ర, భిక్షాటనం నేవతే-కపాలస్థభిక్షాన్నం భుక్తు ఇ త్యర్థః, కిం చ యేన
సూర్యోఽసి సకలలోక ప్రకాశకో ఽపీతి భావః, నియమిత ఇతి శేషః, గగనే ఽస్త
రిత్యే నిత్య మేవ న తు క్షణమాత్ర మసి విశ్రమావకాశ, ఇతి భావః, భ్రామ్యతి చరి
వర్తతే * 'వా భా' శే' త్యాదినా వికల్పాత్ శృన్వేత్ప్రయః, తస్మై నకల నియత్రే
కర్తజే నమః - తథాభూత వైదివాభివాచనాచిత్యా దితి భావః.

టీ. యేన=దేని(కర్త)చేత, బ్రహ్మ=బ్రహ్మ, బ్రహ్మ...దశే=బ్రహ్మాండ=బ్రహ్మ
 డములనెడు, భాండ=కుండలయొక్క, ఉదరే=లోపల, కులాలవల్=కుమ్మరివలె, నియ
 మిశః=ఆజ్ఞాపించుటచేసినో, యేన, విష్ణుః=విష్ణువు, మహాసంకటే=గొప్పగొప్పయిటుకట
 మైన, దశ...గహనే=దశఅవతార = పదియవతారములనెడి, గహనే = అగణ్యములలో.
 క్షిప్తః=క్రియబడెనో, యేన, రుద్రః=శివుడు, కపాలపాణిపుటకే = తలపుక్కియ
 నెడి పంచపాత్రయందు, భిక్షాటటనం=బిచ్చమునకుఁ దిరుగుట, నేవలే = చేయుచు
 న్నాఁడో, (యేన) సూర్యః=సూర్యుడు, గగనే=ఆకాశమునందు, నిత్యం=ఎప్పుడును,
 భాగ్యుతి=సుడియునో, తస్యై=ఆ, కర్తృణే=కర్తమునకు, నమః=మొక్కు.

తా. బ్రహ్మ దేనిచేతఁ గుండవలెనుండు బ్రహ్మాండమధ్యమున నుం
 డ నియోగించుబడెనో, దేనిచేత విష్ణువు పదియవతారములెట్లు యను
 కష్టమునకుఁ బాల్పడెనో, రుద్రుడు దేనిచేత పుట్టెను పాత్రగా గొని
 బిచ్చగాఁడై దిరిగెనో, దేనిచేత సూర్యుడు ఆకాశమున సర్వదా తిగు
 గుచుండెనో అట్టికర్తకు నమస్కారము.

చ. నలువ కులాలుభంగి నలిసప్రభవాండమునందు దేనిచే
 నిలిచె దశావతారవసనిష్ఠితుఁ డయ్యె మురారి దేనిచే
 బెలుచు గపాలహస్తఁ డయి * భిక్షుకుఁ డయ్యె బురారి దేనిచే
 నల రవి దేనిచే దిరుగు * నాఘనకర్తము పంద్యమే కదా.

అవ. కర్తము సకలనియామక మగుటవలన దాని నమస్కరించి, సకలశ్రేయ
 ములకు నిదానమగుట నయ్యది యవశ్య మాచరింపఁదగినదని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యాసాధూంశ్చ ఖలాకకరోతి విదుషో మూర్ఖాహితాకద్యేషిణః
 ప్రత్యక్షం కురుణే పరోక్ష మమృతం హాలాహలం తత్తక్షణాత్,
 తా మారాధయ సత్క్రియాం భగవతీం భోక్తుం ఫలం వాఞ్ఞితం
 హే సాధో వ్యసనై ర్ద్రణేషు విపులే స్వాస్థ్యాం వృథామాకృథాః.

వ్యా.—ఏవం శ్లోకద్వయేన సకలనియామకత్వకథనపూర్వక మభివాదనీయ
 తోపయోగా త్వయ మభివాద్య సంప్రతి బహుశ్రేయో హేతుత్వా త్త స్యాపాదే
 యతామాహయేతి.—యా సత్క్రియా ఖలాం శ్చ దుర్జనా నపి, సాధూ న్కరోతి,
 మూర్ఖా నజ్ఞానినోఽపి, విదుషః పండితాః, కరోతి, ద్యేషిణోఽపి, హితాం తృప్తు
 డః, కరోతి, పరోక్ష మతీంద్రియ మపి వస్తు, ప్రత్యక్ష మింద్రియ గోచరం, కురుతే, కథా,
 హాలాహలం విష మపి, త త్క్షణా త్వద్య పి, వామృతం కరోతి - తాదృక్సామర్థ్య

సంభవా దితి భావః, అతః హే సాధో సజ్జన నిపుణేతి వాసాధు స్సమర్థో నిపుణా
 వేతి కాశికాయాం, వాక్యేత మఖిలషితం, ఫలం భోక్తు మిచ్ఛసి చే దితి శేషః, భగ
 వతీం తాం, సత్క్రియాం సత్కర్తారాధయ - తస్యాః ఆశేషఫలదాయకత్వా దితి
 భావః, కిం తు వ్యసనై ర్విపులే మ్విపద్యామ్యిష్టేషు, గుణేషు, రజస్తమః ప్రభృతిషు
 వృథావృథ, మాస్థా మాసక్తిం, మాకృథా మావిధేహి, తస్యాః స్వేకైకఫలకత్వా దితి
 భావః, కరోతే ద్దుష్టః * 'న మాన్యోగ' ఇ త్యుత్ప్రతిపేదః.

అత్ర ఖిలాదీనాం సాధుత్వాదికరణా దశక్యవస్తుకరణరూపిః విశేషాలంకారః.

టీ. యా=విది (సత్క్రియాం), తత్త్వజ్ఞాత్=ఆనిమిషముననే, ఖిలాత్=చదువ్వు
 లను నైతము, సాధూత్=మంచివారినిగా, కరోతి=చేయునో, మూర్ఖాత్=తెలివిలేని
 వానిని, విదుషః=పండితులనుగా, (కరోతి) ద్వేషిణః=శత్రువులను, హితాత్=న్నహి
 తులనుగా, (కరోతి) పరోక్షం=ఎదుట కనఁబడనిదానిని, ప్రత్యక్షం=ఎదుటకనఁబడు
 దానిగా, (కరోతి) తాం=ఆ, సత్క్రియాం భగవతీం=సత్క్రియయనెడి దేవతను,
 హేసాధో=హిసజ్జనుడా! వాంఛితం=కోరిన, ఫలం=ఫలమును, భోక్తుం=అనుభవించుకొ
 ఁట, ఆరాధయ=పూజింపుము. వ్యసనైః=ఆవదలచే, విపులేషు=గొప్పవియగు, గుణే
 షు=గుణములయందు, ఆస్థాం=ఆసక్తిని, మాకృథాః=చేయకుము.

తా. ఓయిసేర్పరి! నీవుకోరినకోర్కులను పొందఁదలఁచితివేని
 దుర్జనుల సజ్జనులుగను, మూర్ఖుని విద్వాంసునిగను, శత్రువులమిత్రునిగను,
 ఇంద్రియంగోచరమును గోచరించుదానిగను, విషము నమృతముగను,
 చేయఁజాలినసత్కర్తము నారాధింపుము. ఇతర విషయములకయి
 పాటుపడకుము.

మ. ఖిలునిక్ సజ్జనుఁ గాఁగ మూర్ఖజను సంఖ్యావంతునిం గాఁగ దా
 యలసన్నిత్రులఁగా నగోచరముఁ బ్రత్యక్షంబుగాఁ బ్రాణహృ
 త్కలనం బైనమహావిషం బమృతముం గాఁ జేయు సత్కర్తము
 జ్వలనిష్ఠానిధివై భజింపుము వయస్యా వాంఛితార్థాప్తికిన్.

అవ. పృథ్విక్షయములుగూడ కర్తాధీనములేకాన పుణ్యకర్తను జేసికొనుమనియు
 వదేశించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శుభ్రం సద్వ సవిశ్రమా యువతయః శ్వేతాతపత్రోజ్వల
 లక్ష్మీ రిత్యనుభూయతే చిర మనుస్యతే శుభే కర్తవీ,

తా. పండితుడగువాడు మంచిదో చెడ్డదో యగు నొకకార్యమును చేయఁ బూనునేని ప్రయత్నముగ నాలోచింపవలయును. అట్లుగాక ఆతిత్వరగ ఆలోచింపక చేసినకార్యముల యొక్క ఫలితము మరణపర్యంతము శల్యమువలె బాధించును.

తే. సగుణనిర్గుణకార్యముల్ • సలుపు సుమతి
నేత పరిణతి గడుఁ బ్రతీక్షింపఁ దగును
బరుషకర్త విపాకంబు • ఫలముపనుక
హృదయము దహించు శల్యంబుఁగిరితి జగతి.

అవ. కర్తృభూమినిబుట్టియుఁ గర్త నాచరింపనినరుఁడు పరమమూఢుడనుచున్నాడు:—

శ్లో. స్థాల్యాం వైదుర్యమయ్యాం పవతి తిలఖిలం చాన్దనై రిన్ధనాఘైః
సౌవర్ణై ర్దాగ్ధలాగై ర్విలిఖతి వసుధా మర్కటూలస్య హేతోః,
ఛిత్వా కర్పూరఖణ్డాన్ పృతి మిహ కురుతే కోద్రవాణాం సమస్తాత్
ప్రాప్యేమాం కర్తృభూమిం న భజతి మనుజో యస్తపో మన్దభాగ్యః.

వ్యా.—ఆత స్సక్త ర్వానసుష్టాతుః దుర్వేధస్కతామానా, స్థాల్యామితి.—న మనుజః ఇహ లోకే-విదురా తృప్తిపతి వైదుర్యం వాలవాయజమణిః-ని. 'వైదుర్యం వాలవాయజ మి' త్యమరః * 'విదురాఙ్గాః' ఇతి ఙ్గప్రత్యయః - ఆత్ర విదురశబ్దో వాలవాయస్యాదేశః పర్యాయో వా తత్రోపచరితోవా - తేన 'వాలవాయాద్ధికేరసౌ ప్రభవతి - న విదురా న్నగరాల్-తత్ర సంస్కృత' ఇ త్యాశీః ప్రత్యుక్తః.

'వాలవాయో విదురం చ ప్రకృత్యస్తర మేవ వా,

న వై త త్రేతిచే ద్భూయా జ్ఞత్వరీవ దుపాచరేత్.'-

వైదుర్యమయ్యాం వైదుర్యమణి వికారాయాం * వికారార్థే మయత్, స్థాల్యాం పాత్రే, చాన్దనై శృన్వనతరుసంబద్ధిభి, రిన్ధనాఘైః కావ్యభారైః, తిలఖిలం తిలపిప్లవం, పవతి, తథా, సౌవర్ణై స్సువర్ణవికారై, ర్దాగ్ధలాగై ర్మలముఖై, రర్కటూలస్య హేతో రర్కాఖ్యవృక్షతూలార్థ మి త్యర్థః * 'పష్టి హేతుప్రయోగ' ఇతి పష్టి, వసుధాం భువం, విలిఖతి కర్షతి, తథా కర్పూరవృక్షాం, ఛిత్వా, కోద్రవాణాం కోరదూషాఖ్యసఖ్య విశేషాణాం - ని. 'కోరదూష, స్తు కోద్రవ' ఇ త్యమరః, సమస్తా త్వర్వతోఽధిక మి

త్యక్తి, వృతి మాపరణం, కురులే, గోఽసా వీశ్యతో దుర్భగ ఇత్యాశఙ్కాయా మాహ-
ఇమాం కర్తృభూమిం కర్తాచరణయోగ్యభూమిం, ప్రాప్య మన్దభాగ్యో మనుజ, స్తప
శ్చాన్ద్రాయణాది, కర్త, న భజతి న నేవలే, న ఇతి సంబంధః; వైడూర్యపాత్రే తిల
పిష్టపవనాగ్నిస్థాయం కర్తృభు స్మస్మాం తపోననుష్ఠాన మి త్యర్థః, ఆత స్సగ్ధృగా
సత్క ర్తానుష్ఠేయం శ్రేయస్కామే నేతి తాత్పర్యమ్.

అత్ర య స్తపో న భజతి న తిలఖిలం పచ తీత్యాది విశిష్టభవన పచనాద్యో
ర్వాక్యార్థయో ర్విద్విష్టకత్వాసంభవా త్యాదృశ్యలక్షణాయా మసంభవద్వస్తనం
బద్ధో వాక్యార్థవృత్తి ర్విదర్శనాభేద ఇ త్యేత త్సర్వం మూర్ఖపద్ధతో వ్యాఖ్యాత మి
తీ హోపరమ్యతే.

టీ. ఇమాం=ఇ, కర్తృభూమిం = కర్తలుచేయఁదగిన ప్రదేశమును, ప్రాప్య =
పొంది, మందభాగ్యః=అదృష్టవశానఁడైన, యః మనుజః=ఏమనుష్యుఁడు, తపః=తప
స్సును, నభజతి=చేయఁడో, సః=అతఁడు, వైడూర్యమయ్యాం=వైడూర్యమణులతోఁ
జేయఁబడిన, స్థాల్యాం=పాత్రలో, చాందలైః=చందనసంబంధములైన, ఇంధనపీఠైః=
కట్టలమొత్తముతో, తిలఖిలం=తేలికపిండిని, పచతి=పండును; సౌవర్ణైః = బంగారు
సంబంధములైన, లాంగల అగ్రైః=నాఁగటికట్టలతో, అర్కతూలస్యహేతోః=జిల్లేడు
ప్రతి నిమిత్తమై, ననుధాం=భూమిని, విఖిలి=దున్నును; కర్పూరపండాన్=కర్పూ
రవృక్షముల గుబురులను, ఛిత్వా=నఱకి, శ్రద్ధ వాణాం=ఆరికపైరుయొక్క, సమంతాత్
ఁచుట్టును, వృతిం=కంచెను, ఇహ=ఇచట, కురులే=చేయును.

తా. కర్తృభూమియగు ఈభరతఖండమున జన్మించియు ఎవఁడు
తపము నాచరింపఁడో అట్టిభాగ్యహీనుఁడు వైడూర్యమణిచేత నిర్మింపఁ
బడిన వంటకుండయందు మంచిగంధపుకట్టలతో తేలికపిండిని పండువా
నితోడను, జిల్లేడువేరుకొఱకు బంగారునాగలితో భూమిని దున్నువాని
తోడను, కర్పూరపుటరంటుల నఱికి వానితో ఆళ్లకు కంచెవేయువాని
తోడను సమానుఁడగును.

మ. చెలు వౌరత్నఘటంబునం దతఁడు సుశ్రీఖండఖండంబులం
దిలపిత్యాకము వండె నారుగల కంఠిణ సప్తపల్లావృతుల్
నిలిపెన్ జిల్లేడుదూదికై పుడమి దున్నెన్ బైఁడినాగ్గోని
న్దులఁ గర్పక్షితిఁ బుట్టి యెగ్గెడు దపంబుల్ సేయఁ డప్రాజ్ఞతన్.

అవ. పుణ్యకర్తమే సఫలముగాని యన్యముగా దనుచున్నాడు:—

శ్లో. నైవాక్యతిః ఫలతి నైవ కులం న శీలం
విద్యాపి నైవ న చ యత్నకృతాపి నేవా,
భాగ్యాని పూర్వతపసా ఖలు సజ్జితాని
కాలే ఫలన్తి పురుషస్య యతైవ వృక్షాః.

97

వ్యా.—పుణ్యవిశేష ఏవ సఫలం న త్వన్య ది త్యాహ—నేతి.—ఆకృతి రాకారసంపత్తి రేవ, న ఫలతి ఫలకారణం న భవ తీ త్యర్థః, కులం సద్వింశోవా, నైవ ఫలతి, శీలం సత్స్వభావోవా, న ఫలతి, విద్యాఽపి వేదవేదాంతాన్తి కాఽపి, నైవ ఫలతి, యత్నకృతా ప్రయత్నానుష్ఠితా, నేవా రాజాదిపరిచర్యా చ, న ఫలతి, కిం తు పూర్వతపసా పురాకృతసుకృతేన సంచితాని సంపాదితాని, పురుషస్య సంబంధీని, భాగ్యాని, వృక్షాయథా వృక్షా ఇ వే త్యర్థః - 'ఇవ వ ద్వా యథా శబ్దా వి' తి దక్ష్యాచార్యానుశాసనాత్, కాలే పరిపాకసమయ ఏవ, ఫలన్తి ఖలు, తపోజనిత భాగ్యవిశేషవ్యతిరేకేణ ఫలజనకం న కించి దస్తి త్యర్థః.

టీ. ఆకృతిః=రూపము (చక్కదనము), నవినఫలతి = ఫలింపనే ఫలింపదు. కులం=(మంచి)జాతియు, నైవ (ఫలతి), శీలం=(మంచి) నడవడియు, న(ఏవఫలతి), విద్యా అపి=చదువుగూడ, నైవ (ఫలతి), యత్నకృతా=పూనికతోఁజేయఁబడిన, నేవా అపి=కొలుపును, నచ (ఏవఫలతి), (ఇక నేమనః) పూర్వతపసా=మునుషటి తపస్సుచే, సంచితాని=కూడఁబెట్టఁబడిన, పురుషస్య=మనుజునియొక్క, భాగ్యాని=పుణ్యములు, వృక్షాః యథా=చెట్లవలె, కాలేఏవ=(పరిపాక)సమయమునందే, ఫలంతి ఖలు=ఫలించుచున్నవి గదా!

పురుషునకు ఆకారముగాని కులముగాని స్వభావముగాని విద్యగాని ప్రయత్నపూర్వకముగ చేసినసేవగాని ఫలము నొసంగవు. పూర్వకృతమయినతపస్సువలన గలిగినభాగ్యమే వృక్షములవలె కాలమునకు ఫలమునొసంగును.

తే. రమ్యరూపంబు విద్యయు ♦ రాజసేవ
కులము శీలంబుఁ జాలవు ♦ ఫల మొసంగఁ
బూర్వపుణ్యసంచితభాగ్యములు ఫలించుఁ
గాలమునఁ బనసాదివృక్షముల కరణి.

శ్లో. మజ్జ త్వమ్మసి యాతు మేరుశిఖరం శత్రుక్ జయ త్యాహవే
వాణిజ్యం కృషి సేవనాది సకలా విద్యాః కలాః శిక్షతామ్,
ఆకాశం విపులం ప్రయాతు భగవత్ప్రత్యా ప్రయత్నం పరం
నాభావ్యం భవ తీహ భాగ్యవశతో భావ్యస్య నాశః కుతః 98

వ్యా.—సర్వథాఽపి భావ్యభావినో రావశ్యకత్వం కర్తవ్యతా దే వే త్యాహ—
మజ్జ త్వలి. అమ్మసి, మజ్జతు మగ్నో భవతు - జలస్తమ్భాది సేవ భావః, మేరుశిఖ
రం, యాతు గచ్ఛతు - యోగానుసంధానాది సేవ భావః, ఆహవే యుద్ధే, శత్రుక్
జయతు, వాణిజ్యం క్రయవిక్రయాది, కృషి కర్షణం - సేవనం పరిచర్యా-దౌత్యాది
సేవ భావః-తే కృషిసేవసేచ-తథా సకలాః సమస్తాః, విద్యాః వేదవేదాంతాదయః-

‘అజ్ఞాని వేదా శ్చత్వారో మిమాంసా న్యాయవిస్తరః

పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హేతతా శ్చతుర్దశః’.—

ఇత్యేతా శ్చతుర్దశ విద్యాః, కళా ఇతిహాసాగమప్రభృతీశ్చతుష్టయః కళాః శిక్షతామ్
అభ్యవృత్తు, తథా, పర ముత్తమం, ప్రయత్నం పాదుకానిధ్యాత్మకం, కృత్యా భగవ
త్ప్రసాదే తుల్యం, విపుల మాకాశం ప్రయాతు, తథాఽపి కర్తవ్యతతో ధర్మాధర్మాత్మకకర్త
వతా ది హస్తీకలోకే, అభావ్య మభావి, ఫలం న భవతి, తథా భావ్య స్థావరశ్యమ్భ
వినః ఫలస్య, నాశః కుతః, తస్య బ్రహ్మణాఽపి నివారయతు ముశకశ్చత్వార్ - ‘య
ద్భావి త ద్భవ త్యేవ య దభావి న త ద్భవేది’తి న్యాయా దితి భావః, అ త్రామృ
మజ్జనాదీనాం చతుష్టయే కళా స్వే వాస్తవ్యుతత్వ మవగతవ్యం, తా శ్చ కళా
మదీయ శృంగారకే సంఖ్యాతా స్త త్రైవి ద్రప్తవ్యా ఇ తీ హోపరమ్యతే.

టీ. (పురుషుడు), అంభసి=నీటియందు, మజ్జతు = మునుగునుగాక!, మేరుశి
ఖరం=మేరువు నెత్తమును, యాతు=పోవుచుగాక! ఆహవే=యుద్ధమునందు, శత్రుక్=
శత్రువులను, జయతు=గెలుచునుగాక! వాణిజ్యం = సర్వకమును, కృషి సేవసేచ=సేద్య
మును కొలువును, సకలాః=సమస్తములైన, విద్యాః = (వేదముమున్నగు) చదువులను,
కలాః = (ఇతిహాసాది) చతుష్టయములను, శిక్షితాం=శిక్షింపుచుగాక! పరం=గొప్ప,
ప్రయత్నం=ప్రయత్నమును, కృత్యా=చేసి, భగవత్=పరమవలె, విపులం=విశాలమైన,
ఆకాశం=ఆకాశమునుగూర్చి, ప్రయాతు=పోవుచుగాక! (ఏమని చేసినను) భాగ్యవశతః=
పుణ్యవశమువలన, ఇహ=ఈలోకమందు, అభావ్యం=కలుగదగనిది, సభవతి=కలుగదు.
భావ్యస్య=కలుగవలసినదానికి, నాశః=నాశము, కుతః=ఎక్కడిది?

తా. వర్తకముచేయుట, పైరువెట్టుట, కొలువుకొలుచుట మొ
దలగు పనులన్ని చేసినను, ఎన్ని విద్యలు నేర్చినను, ఎంతకష్టపడినను అద్భు

ప్రముఖేక యేమాత్రఫలమునుగలుగదు. మంచియదృష్టము గలిగినయెడల వానికి ఫలము గలుగనీయక యద్వైపడుటకు నెవరిని సాధ్యముగాదు.

చ. సలీలముఁ జొచ్చినం గనకఁజైలముఁ జేరిన వైరిపీరులం
గెలిచిన రాజసేనఁ దిలఁకించిన వేదము లభ్యసించినం
గళలఁజెఱుంగెఱింగిన ఖగత్వము దాల్చినఁ గర్మసిఘ్నతా
కలన నభావ్య మైన పని • గాదు వినాశము లేదు భావికిన్.

అవ. ఆపదలయందు నైకము పూర్వపుణ్యమే రక్షించు ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వనే రణే శత్రుజలగ్నిమధ్యే మహార్ణవే పర్వతమస్తకే వా,
సుప్తం ప్రమత్తం విషమస్థితం వారక్షన్తి పుణ్యాని పురాకృతాని.
వ్యా — అతిసంకటస్థ స్యాః ప్రాచీనపుణ్యనద్భావే తు న త్తిరి త్యాహ-
వన ఇతి.—అయం తు స్పష్టార్థః.

టీ. వనే=అడవియందు, రణే=యుద్ధమునందు, శత్రు...మధ్యే-శత్రు=పగ
వారియొక్కయు, జల=నీటియొక్కయు, అగ్ని=నిప్పుయొక్కయు, మధ్యే=నడుమను,
మహార్ణవే=పెద్దనముద్రమునను, పర్వత మస్తకేవా=కొండశిఖరమునఁగాని, సుప్తం =
నిద్రించువానిని, ప్రమత్తం=పిడలుచెలియనివానిని, విషమస్థితంవా = ఆపదలయందు
న్నవానిగాని, పురాకృతాని = పూర్వమందు జేయఁబడిన, పుణ్యాని = పుణ్యములు,
రక్షంతి=రక్షించును.

తా. పురుషుని అడవియందును, యుద్ధమునందును, శత్రువుల
మధ్యను, నీళ్లలోను, నిప్పునను, మహాసముద్రమునను, కొండచివరను,
నిదురలోను, కైపులోను, అపాయమునను పురాకృతసుకృతములు
కాపాడును.

క. కాననమున రణమున సలి, లానలరిపుమధ్యమున మహాఘ్ని నగాగ్ర
స్థానమునమత్తునిదితుఁ, బూనికతోఁబూర్వపుణ్యములురక్షించున్.

అవ. వేయేల! పుణ్యవంతుడెచ్చటనేని సర్వసాధ్యముల నొందుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భీమం వనం భవతి తస్య పురం ప్రధానం
సర్వో జనః సుజనతా ముపయాతి తస్య,
కృతాన్నిచ భూ ర్భవతి సన్నిధిరత్నపూర్ణా
య స్యాన్తి పూర్వసుకృతం విపులం నరస్య.

వ్యా.—కిం బహునా, సుకృతిన స్తావ త్వర్వ మ ప్యానుహుల్య మేవ ప్రయా
స్తీతి నిగమయతి.—భీమ మితి.—యస్య పుంసః, భీమం హింసాదిప్రాచుర్యేణ భయ
జ్ఞురం, పన మరణ్యానీ కర్తృప్రధానం నియతం, పురం భవతి, తద్వ దశేషభోగసా
ధనం భవ తీ త్యర్థః, తస్య సర్వోఽశేషోఽపి, జనః, స్వజనతాం కింకరతా, ముప
యాతి, తస్య కృత్యాన్ని చతుస్సముద్రాస్తా, భూః, సన్నిధిభి సుమీచీవైః రత్నైర్నరహః
ద్వాదివనిధానై, ర్నిత్యేవై ర్వా - రత్నైః శ్రేష్ఠవస్తుభి శ్చ - పూర్ణా భవతి, సమస్తా
లాని ప్రసూత ఇత్యర్థః, క స్యే త్యత ఆహ-యస్య, నరస్య, విపులం బహుళం, పూర్వ
సుకృతం పురాకృత సత్కర్త సంజాతం పుణ్య, మస్తి వర్తతే త స్యేతి సంబంధః, ఆత
స్సత్కర్తాచరణతత్పరే జైవ భవితవ్యం శ్రేయస్కామే నేతి సందర్శిభిప్రాయః.

టీ. యస్య=వి, నరస్య = పురుషసఖ, విపులం=విస్తారమైన, పూర్వసుకృతం =
పురాకృతపుణ్యము, అస్తి = కలదో, తస్య=అతనికి, భీమం = భయంకరమైన, పనం=
అరణ్యము, ప్రధానంపురం=ప్రధానపట్టణము, భవతి=ఆగును. తస్య=అతనికి, నరః
జనః=లోకమంతయు, సుజనతాం = సౌజన్యమును, (పాతాం - స్వజనతాం = బంధు
భావమును,) ఉపయాతి=పొందును. కృత్యాన్నిచ=సమస్తమైన, భూఃచ=భూమియు,
సన్ని...పూర్ణా-సన్నిధి= మంచినీధులతోడను, రత్న=మణులతోడను, పూర్ణా=నిండి
నది, భవతి=ఆగును.

తా. ఎవనికి తొలుత సంపాదించబడిన యనల్పమైన పుణ్యముం
దునో, వానికి భయంకరమైన యడవియును భోగార్హ మగునగరమగును.
పెరివారెల్లరును బంధువులగుదురు. భూమియంతయు రత్నపుగనుల
తోడను మంచివస్తువులతోడను నిండినదై యుండును.

తే. భవనమునఁ బూర్వసంభృతపుణ్యరాశి

యగుచు నుదయంబు గాంచిననుగుణనిధికి

వనము పుర మగుఁ బరు లాత్మజనము లగుదు

రవని నిధిరత్నపరిపూర్ణ యి యి ఫలించు.

ఇన్ని సీతీశతకమునందు కర్తవ్యద్వయవర్ణనమును పదవదశకము.

మ. యమునానీలసరోజసారభరసఃవ్యాసంగిభృంగీకులో
 పమకంతద్యుతిలిప్తకేషభజగఃపాళిలంబజాంబూనదా
 ద్రిమహాకార్ముకయాధగూఢపదమాఃర్విసంప్రయుక్తత్రివి
 క్రమశాతాంబకపాతితాంబరచరఃక్రవ్యాత్పురాట్టాలకా.

క. సుమనోనాయక సంభృత
 సుమనోర్చిత పదబిసప్రసూనభవానీ
 సుమనోహర సురనిర్ఘర
 సుమనోదామార్వా జాటఃజాటోద్దేశా.

నీతిశతకము సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు.

భర్తృహరి సుభాషితము

శృంగార శతకము.

అవతారిక. శ్రీమద్రాజర్షిశ్రేష్ఠః డగుభర్తృహరి శృంగారరసానుభవముగూడ నీతిప్రార్థకముగాఁ జేయఁదగినదికాని, దానికి విరుద్ధముగాఁ జేయరాదని తెలియఁ జేయుచు, మొదట నీతిబోధకై నీతిశతకమును రచించి పిదప శృంగారరసమునుభూతమై, యనంతరమున వైరాగ్యము గలిగించుటకు హేతువగుననియెంచి, మొదట శృంగార శతకమును వర్ణించి తర్వాత వైరాగ్యశతకమును వర్ణించుగలనని మనంబునఁజెంచి, శృంగారశతకమును బ్రారంభించుఁగోరినవాడై శృంగారరసమునకు మన్తఘోషుడు ముఖ్యుఁ డగుటవలన మొదట మన్తధనమస్కారరూపమైనమంగళమును జేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శమ్భుస్వయమ్భుహరయో హరిణేక్షణానాం

యేనాక్రియన్త సతతం గృహకర్తదాసాః,

వాచామగోచరచరిత్రవిచిత్రతాయ

తస్మై నమో భగవతే మకరధ్వజాయ.

1

వ్యా.—శం ఖ్వితి.—ఆత్ర స్వయంభుశబ్దస్య శమ్భుశబ్దవ దౌగాదిక దుష్పృత్య యాన్తత్వ మవగన్తవ్యమ్ - న తు * 'భువ స్సంజ్ఞాన్తరయోః క్వి ఛి' తి క్విప్యృత్య యాన్తత్వమ్- అన్యథా 'స్వయంభూదేవోఽసా' విత్యాదావప దీర్ఘప్రసక్తో, తథా చ, యేన మకరధ్వజేన, శమ్భు స్వయమ్భు హరయః హర విరిఞ్చి మురారయః సంహార సృష్టిస్థితి కర్తృత్వేన సకలభువనాధీశ్వరా అపీతి భావః, హరిణేక్షణానాం హరిణవన్తనోహర లోచనానాం పార్వతీ సరస్వతీ శ్రీ దేవీనాం, సతతమ్ * 'సమేవాహిత తయో రి'తి వచనాత్ సమే మకారస్య లోచః, గృహే కుమ్భదాసాః జలకుమ్భభార వాహక భృత్యాః, ఆక్రియన్త తాను తాదృక్తోహ ముత్పాద్య తథా విధేయాకృతా ఇత్యర్థః - కి ము తాన్య ఇతి భావః * కృణాః కర్తృణి లజ్జే తజ్జ్ - అధనారీశ్వ రత్వా చ్ఛమ్భాః, స్వయమ్భువ శ్చ సరస్వతీనిశేతనీకృతముఖత్వాత్, హరే ర్వక్షిణ్ణల సాకలక్షీకత్వా ల్చైవ ముక్త ని త్యవగన్తవ్యమ్, ఆత నివ, దాచా మగోచరమనాక్షా

ననగోచరం - య చ్చరిత్రం మాహాత్మ్యమ్ - తేన విచిత్రవ త్కృతో విచిత్రతః-తస్యై
ఆత్మస్తాశ్చర్య కారకాయే త్యర్థః-ని. 'విస్తయోఽద్భుత మాశ్చర్యం చిత్ర మి'
త్యమరః * విచిత్రశబ్దా 'తత్కరోతీ'తి ణ్యన్తా త్కర్తృణీక్షః-ణా విప్లవద్భావే విప్లి
తో ధ్లుక్, భగవతే సకలలోకారాధ్యాయ-యద్వా - చతుర్భూతా మభ్యుప్రవిష్ట
త్వా త్సద్భుత్వమూపేణ భగవత్పుత్రత్వా ద్వా తద్రూపాయే త్యర్థః -

'ఆత్మైవ పుత్ర నామానీ'

'పతి ర్జ్ఞాయాం ప్రవిశతి గరోభీ భూత్వా సమాతరమ్

తస్యాం పున ర్నవో భూత్వా దశమే మానీ జాయత' ఇత్యాది శ్రుతేః,
తస్యై మకరభృతాయ మకరకేతనాయ కామదేవసార్వభౌమాయ, నమః*'నమస్సన్వస్తీ'
త్యాదినా చతుర్థీ. వసన్తలికావృత్తమ్.

టీ. శమ్భుస్వయంభుహరయః=శివ-బ్రహ్మ-విష్ణువులు, యేన=ఎవని (మన్మథుని)
చేత, హరిణ ఈతానాం=లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల శ్రీలక్ష్మ (పార్వతీసరస్వతీ
లక్ష్మీలకు), సతతం=ఎల్లప్పుడు, గృహకర్తదాసాః=ఇంటిపని బానిసవాండుగా, ఆశ్ర
యంతః=చేయఁబడిరో, వాచా...తాయ=వాచాం=వాక్కులకు, అగోచరః=అందని, చరి
త్ర=వసులచేత, విచిత్రతాయ=చిత్రంపఁబడిన, తస్యై=ఆ, మనుమయుధాయభగవతే=
మన్మథదేవునికొఱకు, నమః=దండము.

తా. ఒకటి చేయుటకును, ఒకటి చేయకుండుటకును, జేసినదానిని
మఱియొక్కవిధంబుగాఁ జేయుటకును జాలినవారలయినను, బ్రహ్మవిష్ణు
శివులను ఏ మన్మథుండు మృగాక్షులగు కాంతలయొక్క పనివాండ్రు
నుగా నెల్లప్పుడు చేసెనో అట్టి యనిర్వాచ్యమైన వింతయగు చరిత్రగల
వాండు గనుక నైశ్వర్యవంతుండగు పూవిల్తునికి నమస్కారము. (అని
కృతికర్త మన్మథునికి నమస్కారము గావించెను. ఈశ్వరుండు పార్వ
తీని తనయర్థాంగమున నుంచుకొని యుండుటచేతను, విష్ణువు లక్ష్మీని
దనతోప్పుననే దాల్చియున్నందునను, బ్రహ్మ సరస్వతీని తనవాక్కునందే
యుంచుకొనియుండుటచేతను ఈ ప్రకారము వర్ణింపఁబడినది.)

ఉ శంకరపద్మగర్భమురః శాసనులక్ భువనేశులక్ నిరా

తంకథృతిక్ మృగాక్షులకు * దాసులు జేసినమేటికిం గురం

గాంకవసంతమిత్తునకు * నంజలిఁ జేసెద వాగతీతని

శ్శంకచరిత్రచిత్తునకు * పద్మణహారికి శంబరారికిన్.

స్త్రీ ప్రశంస.

అవ. ఆలంబనవిభావములగు స్త్రీపురుషులలో స్త్రీలు ప్రధానలగుటవలన బం
దొమ్మిది స్తోత్రములతో స్త్రీప్రశంసను జేయఁబూని మొదట స్త్రీలు చిఱునగవుమొద
లగుచానిచేఁ బురుషులను వశపఱచుకొందురని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్త్రీతేన భావేన చ లజ్జయా భియా
పరాజ్ఞుభై రర్థఃటాక్షపీక్షణైః,
వచోభి ర్విర్యా కలహేన లీలయా
సమస్తభావైః ఖలు బద్ధనం స్త్రీయః.

2

వ్యా.—తత్ర ఆలంబనవిభావయోః స్త్రీపురుషయోర్న భ్యే స్త్రీణాం ప్రశస్తత్యా
దేశోనవింశత్యా శ్లోకైః ప్రథమం స్త్రీప్రశంసాం చిక్షీర్షస్తత్రాదా తావత్తాసాం బద్ధనహే
తుత్వ మాహ - స్త్రీతే నేతి.—స్త్రీతేన యావనాదిమదివికారజనితాకస్తి కమన్దహనేన-
'ఆకస్తికం తు హసితం యావనాదివికారజ మి'తి వచనాత్ - బాల్య యావన సంధా
పుత్వన్నః శృంగారవిషయః ప్రథమా న్తఃకరణవికారో భావ స్తేన చ - త దుక్తం -

'చిత్తస్య వికృతిః సత్త్వం వికృతేః కారణే సతి,

తతోఽల్పా వికృతి ర్భావో చీజ స్యాదివికారవత్.' ఇతి -

'హావేనే'తి పాతే 'ఈషష్ఠప్రవికార స్సాన్య ద్భావో హావః ప్రకీర్తిత ఇ'త్యుక్తలక్షణేన
చేష్టా విశేషేణ చ, లజ్జయా కుచకుమ్భ దోర్హలాచ్ఛాదన పదనవినమన దర నిమిలిత
నయనత్వానుభావక మనస్సంకోచనరూప వీడయాచ-'చేతస్సంకోచనం వీడానక్తరాగ
స్తవాదిభి రి'తి లక్షణాత్, భియా, ఆకస్తికభయ జనితత్రానే నేత్యర్థః - తదుక్తమ్-
'ఆకస్తికభయా చ్చిత్తజ్ఞోభ స్త్రాసః ప్రకీర్తితః' ఇతి, 'లజ్జయా గుణైరి'తి పాతే ఆసా
మే వాలమ్బనభూతానాం రూపయావనాది గుణై రి త్యర్థః - 'ఆలంబనగుణోరూప
యావనాది రుదాహృతః' ఇ త్యుక్తత్వాత్, పరాజ్ఞుభైః హియార్థాన్ముటప్రసారిభి రి
త్యర్థః, అర్థ కటాక్ష పీక్షణైః ఆసమ గ్రాహ శ్లోవలోకనై శ్చ - కటాక్షలక్షణం
తు - సంగీతరత్నాకరే -

'య ద్ధతాగతవిశ్రాంతవైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్

తారకాయాః కళాభిజ్ఞా సైత్ కటాక్షం ప్రచక్షతే.' ఇతి,

వచోభి శ్మకకోకిలమధురతరమృదులాపైశ్చ, ఈర్ష్యయాపరోత్కర్హాసహనరూపా
మాయయా.—యః కలహస్తేన చ-'పరోత్కర్హాసహిష్టుత్వ మిర్హాని ప్రామా ర్థసిద్ధి

ణః' ఇతి లక్షణాత్-య ద్వా-ఈర్ష్యయా కలహేన ప్రణయకలహేన చతి యుజ్యైః
 కపద్భావః * 'సర్వో ద్యున్యో విభావైకవ ద్భవతీ'త్యనుశాసనాత్, లీలయా వాగాదిభిః
 ప్రియానుకరణదురుహిలాసవిశేషేణచ- 'లీలా ప్రియానుకరణం వాగ్విర్భత్యాదనచేష్టయే'
 తి లక్షణాత్, కిం బహునా సమస్తభావైః స్తమ్భ రోమాశ్చస్వేదాదిసాత్త్వికభావైః
 హస్తాశ్చ క్యావహితాదిసఖ్యాదిభావై శ్చేత్సర్థః, త్రియః బద్ధనం ఖలు, పుంసాం
 సంసారబద్ధహేతవః ఖ ల్వీత్యర్థః, లజ్జవచనవ్యత్యయో నిత్యనపుంసకత్వేన జాత్యభి
 ప్రాయేణ చ - 'వేదాః ప్రమాణమ్' ఇతి వ ద్ద్రిష్టవ్యః;

అత్ర స్థితకటాక్షాలాపాః అనుభావాః- 'కార్యభూతోఽనుభావ స్సాన్య త్క-
 టాక్షాది శృరీరజ' ఇ త్యుక్తత్వాత్, లజ్జాభయేర్వాః సంచారభావాః, భావలీల శృంగార
 రచేష్టావిశేషా, ఇతి ద్రిష్టవ్యమ్ - త దుక్తమ్-

'భావో హావ శ్చ హేలా చ మాధుర్యం ధైర్య మి త్యః

లీలా విలాసో విచ్ఛిత్తి ర్విభ్రమః కిలకిల్బితం

మోటాయితం కుట్రమితం బిబ్బితో లలితం తథా

కుతూహలం చ చకితం విహృతం హాస ఇ త్యః

నివం శృంగారచేష్టా స్ఫుర ష్టదశవిధా మతాః.'

ఇతి.

ఈదృశ్యాధనసంపన్నాన్ని ప్రీతాం బద్ధహేతుత్వం కిం వక్తవ్య మితి భావః. తథా
 చైతాసాం శృంగారనాయికానాం మధ్యే భావలజ్జాభయపత్యో ముగ్ధాః, స్థితార్థకటా
 క్షమధురాలాపవత్యో మధ్యమాః, ఈర్ష్యాకలహలీలావత్యః ప్రాధా, శ్చేతి వివేకః.

'ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్తథా,

లజ్జామన్తధమధ్యస్థా మధ్య మోదితయావనా,

స్వరమన్దికృత ప్రీడా ప్రాధా సంపూర్ణయావ నే' తి.

పంశశవృత్తమ్.

టీ. స్థితేన=(యావనాదిమదవికారములచే నాకస్మికముగ జనించిన) చిలునగ
 పుచేత, భావేనచ=భావముచేతను, (భావమనఃగాః బాల్యయావన దశలనంధిలో మొట్ట
 మొదట శృంగారవిషయమున జనించినమనోవికారము.) లజ్జయా = (స్తనములను
 బాహుమూలమును గవ్వకొనుట, తలపంచుట, కొంచెముగ కనులుమూయుట మొద
 లగు చేష్టలచే మనస్సంకోచము గలిగించు) సిగ్గుచేతను, భిర్హా=(అకస్మికముగ) బెద
 రుచేతను, పరాజ్ఞుత్వే=(సిగ్గుచే) పెడమొగమైన, అర్థకటాక్షనీక్షణైః=సగముక్రేగం
 టిచూపులచేతను, వచోభిః=(చిలుక కోయిల మున్నగువాని కలకలపురుగులవంటి)రలు

కులచేతను, ఈర్ష్యకలహేన-ఈర్ష్య = ఇతరులగొప్పను సహించమిచ్చే గలిగిన, కలహేన=పోట్లాటచేతను, లీలయా=(ప్రియుని స్వాధీనముచేసికొను) విలాసముచేతను, (వేయేల?) సమస్తభావైః = సమస్తములగు (సాత్త్విక-సంచారి) భావములచేతను, స్త్రియః=ఆడువాండు, (పురుషులకు) బంధనంబులు=కట్టుగదా!

తా. శ్రీలు చిలునవ్వలచేతను, చేతులుమొదలగునవి త్రిప్పుటచేతను, సిగ్గుచూపుటచేతను, భయపడుటచేతను, పెడమోముచూపుటచేతను, కడగన్నులు సగముమూసి తెరిచి చూచుటచేతను, మాటలచేతను, పొలయలుకచేతను, సొగసులచేతను, మఱి యనేకచేష్టలచేతను పురుషులను గట్టివేయుదురు.

చ. చెలువపుడేటలేనగపుచేతను భావముచేత సిగ్గుచే
నలు వగులీలచేత సుగుణంబులచే గడగంటిచూపుచే
గలహముచేత విందు లగుకందువమాటలచే నమాయచే
బెలుచన నెంతవారి వలపింతురు కాంతలు పెక్కుభంగులన్.

ఆవ. శ్రీలకు కటాక్షాదులు స్వవిషయమున భూషణములుగను, పురుషుల మించి ఆయుధములవలె నున్నవి యని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. భ్రూచాతుర్యాత్ కుశ్చితాక్షాః కటాక్షాః

స్నిగ్ధా వాచో లజ్జితాంతా శ్చ హాసాః,

లీలామస్తం వ్రస్థితం చ స్థితం చ

(శ్రీ)ణా మేత ద్భూషణం చాయుధం చ.

3

వ్యా.—ఉక్త మర్థం ప్రకారాంతరే నాహ-భ్రూచాతుర్యా దితి.—భ్రూచాతుర్యా ల్లలితాక్షేపవైచిత్ర్యా, కుశ్చితాని కుణీకృతా నృక్షీణి యేషాంలే తథోక్తాః * 'బహువ్రీహా సక్త ల్లిక్ష్ణోః స్వాగ్లో త్తచ్' ఇతి షచ్, కటాక్షాః అపాక్షేక్షణాని చ, ఏతేన రేచితభ్రుకుట్యాభ్యాం వ్యాపారవిశేషా వుక్తౌ, తదుక్తమ్—

'స్యా ద్భ్రూచో ర్లలితాక్షేప ఏకస్యా ఏకరేచితమ్,

ద్వయో ర్ద్వాల సమక్షేపకాటిత్యా ద్భ్రూకుటిం విదుః.'

ఇతి,

స్నిగ్ధాః స్నేహ పరిప్లతా, వాచ శ్చ - స్నేహలక్షణం తు -

'విప్ర మ్నే పరమాం కాష్ఠా మారూఢే దర్శనాదిభిః,

యేనాంతరక్షం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే.'

ఇతి,

లజ్జిత మస్తం యేషాస్తే లజ్జితాస్తా లజ్జావసానా, హాసా శ్చ-తథాభూతహాసానా మేష మోహనత్వాత్ - అన్యథా హాస్యర సావర్ణ్యవసానా దితి భావః, లీలామన్దం లీలామధురం, ప్రస్థితం ప్రస్థానమ్ గమన మితి యావత్, స్థిత మవస్థానం చే త్యుభయ త్రాః. "భావే క్షయః, ఇ ధ్యేయ త్వర్వం స్త్రీణాం భూషణం చ చాతుర్యాలిఖయ హేతుత్వాత్, ఆయుధం శస్త్రం చ యువజనవిషయ సాధనత్వా దితి భావః.

అత్ర కటాక్షాదీనాం లక్షణాని ప్రా గే వోక్తాని, సంచారలీలా శృంగారచేష్టా, భృకుట్యాదయోఽన్యే అనుభావా ఇతి శ్లేయమ్; తథా లీలామన్దగమనస్య పద్మినీయ తలక్షణా త్పాద్యై చైతాసాం లజ్జాతిశయత్వం సూచ్యతే - త దుక్తం రతిరహస్యే - 'ప్రజతి మృదు సలీలం రాజహంసీవ తస్మిన్, లివళిలితమధ్యా, హంసవాణీ సువేషా, మృదు శుచి లఘు భుక్త్యై, మానినీ గాఢలజ్జా, ధవళకుసుమవాసో వల్లభా పద్మినీ స్యాత్.'

అత్ర భృకుట్యాదినముదాయే భూషణత్వాయుధత్వరూపణా ద్రూపకాలంకారః, కాలినీవృత్తమ్.

టీ. భూచాతుర్యత్ - భూ=కనుబొమలయొక్క, చాతుర్యత్ = నేర్పువలన, కుంచి...క్షా=కుంచిత=కుంచించబడిన, అక్షాః=కన్నులుగల, కటాక్షాః=కేగిగంటిమాపులును, స్నిగ్ధాః=అనురాగముతోఁగూడిన, వాచః=మాటలను, లజ్జితాస్తాః=సిగ్గుచేసిన దములయిన, హాసాః=నవ్వులును, లీలామందం=విలాసముచే (మురుపు)మెల్లనైన, ప్రస్థితం=నడకయు, స్థితంచ=నిలుకడయు, ఏతత్=ఇది, స్త్రీణాం=అందువారికి, భూషణం=అలంకారము, ఆయుధంచ=శస్త్రమును, (అగును.)

తా. కనుబొమలు నేర్పుతోపంచి యరకన్ను వెట్టి కడగంటితోఁ జూచుటయు, తిన్న నివలుకులును, సిగ్గుతోఁగూడిన చిలునగవులును, కులుకునడకయు, ముసిముసినగవును స్త్రీలకు స్వభావసిద్ధములైన భూషణంబులుగను, పురుషులను వశపఱచుకొనుట కాయుధములుగను నగుచున్నవి.

తే. భూలతాక్షేపకుంచితఃస్ఫురణదాల్చు
కలికిచూపులు నెయ్యంపుఁబలుకుఁదీవు
సిగ్గునగవులు చెన్నగుఁచిన్నినడలు
పొమ్ము లాయుధములు ముద్దుగుమ్మలకును.

అవ. శృంగారశతకమున కాధారమైన యతివను విదుల్లోకములచే వర్ణించుచున్నాడు:—

శ్లో. క్వచి త్సభ్రూభక్తైః క్వచి దపి చ లజ్జాపరిగతైః

క్వచి ద్భీతిత్రస్తైః క్వచి దపి చ లీలావిలసితైః,

కుమారీణామేతై ర్నదనసుభగై ర్మేత్రపలితైః

స్ఫురన్నీలాబ్జానాం ప్రకరపరికీర్ణా ఇన దిశః

4

వ్యా.—అథ శృంగారానుభావద్యుగ్ధిలాసాత్ సపరికరం వర్ణయతి.- క్వచిత్ కుత్రచిత్, సభ్రూభక్తైః భుక్తురేచితాఖ్యభూవ్యాపారసహితైః, క్వచి దపిచ, లజ్జయా, పరిగతైః ప్రత్యావృత్తైశ్చ, స్వానుకూల్యప్రకాశకైరిత్యర్థః, తదుక్తమ్ - 'సప్రీడాణాకనే నైవ స్వానుకూల్యప్రకాశన మి' తి, క్వచి ద్భూరిత్రస్తైః బహుళభయ సమ్భూతైః, క్వచి దపి చ, లీలాభిర్గత ప్రత్యాగత విలాసవిశేషైర్వేతునా- విలసితైః కమనీయైః ఉజ్జ్వలై ర్నా, తథా మదనేన - సుభగై ర్ననోహరైః - విరజ్జితాస్య చిత్తక్షోభకరై రి త్యర్థః - 'యద్దర్శనాద్విరక్తోఽసి త్సుభ్యతే త త్సుమన్తథ మి' తి లక్షణాత్, ఏతై రుక్తప్రకారైః, కుమారీణాం తరుణీనామ్, ఉత్పలాక్షీణామితి భావః * 'వయసి ప్రథమే' ఇతి జీవ, నేత్రపలితై ర్నయనవిలాసై, ర్దిశః, స్ఫురతాం వికసితానాం నీలాబ్జానాం, నీలోత్పలానాం - ప్రకరై ర్విక్రదుమ్మైః, పరికీర్ణా ఇన వ్యాఖ్యేష్టా ఇవ, లక్ష్యవై ఇతి శేషః. ప్రసిద్ధక్రియాధ్యాహారోన దోష ఇత్యాహ వాచనః - 'లిక్తోధ్యాహారా' వి త్యక్త.

అత్ర నయనవిలాసానాం ప్రియజనాదిరమ్యవస్తుదర్శన చాపలం వినా ఆనమ్యవాఘ్నతూహలం నామ శృంగారచేష్టితం సూచ్యతే - 'కుతూహలం రమ్యదృష్టౌ చాపలం పరికీర్తిత మి' తి లక్షణాత్. భుక్తుట్యాదీనాం లక్షణం స్రాగేవోక్తమ్; తథా నయనపలన క్రియయా వికీర్ణత్వక్రియోత్పేక్షణాత్ క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపిణ్యేక్షా- 'యత్రాన్య దపి సంబంధా దన్యత్వే నోపకీర్తితమ్,

ప్రకృతం హి భవే తాప్లిజ్ఞా స్తా ముత్పేక్షాం ప్రచక్షతే.'

ఇతి లక్షణాత్; తయా చ నయనానాం నీలోత్పలానామ్యం గమ్యతే. తేన చోపమావ్యుజ్యత ఇ త్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః. శిఖరిణీపుత్రమ్.

టీ. క్వచిత్=కచోట, సభ్రూభక్తైః=బామముడిపాటుతోఁగూడినవియు, క్వచిత్ ఆపిచ=ఇంకనొకచోట, లజ్జాపరిగతైః = సిగ్గునుబొందునవియు, క్వచిత్, భీతిత్రస్తైః=భయముచే బెదరినవియు, క్వచిత్ ఆపిచ, లీలావిలసితైః=విలాసములచే నంద

మైనవియు, మదనసుభగైఃకామముచే సుంసరములగు, కుమారీణాంలేజవరాలద్ర
యొక్క, సేత్రవలితైఃకమత్రిపులచేత, దిశఃదిక్కులు, స్ఫుర...బానాం-స్ఫురత్=
పూచుచున్న, నీలకణ్ఠానాం = నల్లగలువలయొక్క, ప్రకరపరిక్షిణ్ణాః ఇవ=మొత్తములచే
వెదచల్లఁబడినవివలె, (ఉండును.)

తా. ముద్దరాంధ్రు కొన్నిచోట్ల గనుబొమలు ముడివెట్టుకొ
నియు, కొన్నిచోట్ల సిగ్గుచే దలవంచుకొనియు, కొన్నితావులం దులికి
పడియు, కొన్నిచోటులందుఁ దమసొగసులఁ జూపియు, కొన్నిచోట్ల
కమలములంబోలుమోములం జూపియు, కన్నులఁ ద్రిప్పియు సంతట నల్ల
కలువలు వికసించియున్నవో యనునట్లు చేయుదురు.

ఉ. భూలలికావిభంగయంతఃముల్ సభయంబులు సత్రపంబులు
ద్వేలవిలాసముల్ మదనఃదీపనముల్ నుచిరంబు లైనకాం
తాలసమానసేత్రవలితంబులచే దిశలెల్ల విస్ఫుర
నీలసరోజపత్రములు • నిండె ననం గనుపట్టె నెంశయున్.

ఆప. శ్రీల స్వభావసిద్ధమైనభూమణములఁ జెప్పుచున్నాఁడు:-

శ్లో. వక్త్రం చంద్రానికాసి పజ్జజపరీహానక్షమే లోచనే
వర్ణః స్వర్ణ మపాకరిష్ణు రలిసీఙ్ఘః కచానాం చయః,
వక్షోజా విభకుమ్భవిభ్రమహరా గుర్వి నిశమ్భస్థలీ
వాచాం హరి చ మార్దవం యువతిషు స్వాభావికం వజ్జినమ్.

వ్యా.—అథ యదుక్త ముద్దీపనవిభావశ్చతుర్విధఇతి, తత్ర ప్రథమోద్దిష్టాలమ్భన
గుణకథన ముత్తరత్ర కరిష్యత ఇ త్యుపేత్య 'స్థితేన' ఇత్యాదిశ్లోకత్రయేణ కాశ్చి
చ్ఛృణోరచేష్టాః కేచి దమభావాః సంచారిణ శ్చ వర్ణితాః. ఇదానీం తు తదలంకరణం
నివత్తు స్తస్య నైసర్గికాహార్యభేదేన ద్వైవిధ్యా దాహార్యక మనుపద మేవ లక్ష్యత
ఇతి మనసి కృత్వా సంప్రతి నైసర్గికం వజ్జిన మాహ-వక్త్రమితి.—చంద్రావ ద్వికసతి
తాచ్ఛిల్లే నేతి చంద్రానికాసి సువర్ణ మి త్యర్థః * తాచ్ఛిల్లే జినిః, వక్త్రం చందనం
చ, పజ్జ-జానాం పద్మానాం - పరీహానక్షమే ఆవహేళనసమర్థే తత్సప్తశీ ఇతి యా
వత్, లోచనే నయనే, పరీహా నే త్యక్త * 'ఉపసర్గస్య ఘ శ్చమనుష్యే బహుళ
మి' తి దీర్ఘః, స్వర్ణం చమ్మకపుష్పం * 'పుష్పమూలేషు' బహుళమ్' ఇతి లుక్ -
త దపాకరిష్ణః తత్సద్భుక ఇ త్యర్థః - విలేన పద్మనీత్వం సూచ్యతే - 'కాఽసి

చామ్యయగా రి' తి లక్షణాత్, పక్షో దేహకాన్తి శ్చ, తథా ఆనీనాం భృగ్నా
 బ్ధనానాం - జిష్టు ర్జయశీలః - తత్సన్నిభ ఇ త్యర్థః * 'హా జి స్థ శ్చ క్షు రి' తి
 క్షు ప్రత్యయః, కచానాం చయః కేశపాశ శ్చ, ఇభీమమ్మయో ద్విశ్రమహరాదిలాస
 హరిణౌ, కరివరశిరః పిష్టకల్పా వి త్యర్థః-ని. 'కుమ్భా తు శిరసః పిష్టా వి' త్యమరః,
 పక్షోజౌ కుచకుమ్భా చ, గుర్వీ దుర్భరా * 'వోలోగుణపచనా ది' తి జీష్, నితమ్మ
 స్థలీ కటిపక్వాద్భాగ శ్చ - ని. 'పక్వా నితమ్మః స్త్రీకట్యా' ఇ త్యమరః* 'జానపదే'
 త్యాదినా ఆకృప్రిమాధే జీష్, హర తీతి హరి మనోహరం * పూర్వపక్షిణి, వాచాం,
 మార్దవం వాస్తాధుర్యం మధురం కోమలాలాప శ్చే త్యర్థః, ఏతత్సర్వం, యవతిషు
 తరుణీషు, స్వాభావికం స్వభావసిద్ధం* 'తత ఆగత' ఇతి తక్, మజ్జనం, తరుణీనామే
 త మ్నేసర్గికాలంకరణ మి త్యర్థః.

అత్ర చన్ద్రవికా సీ త్యాదిశబ్దాః ప్రాయశ స్సాదృశ్యవాచకాః, అతఏవోపమా
 లంకారః - తదుక్త మచార్యదజ్ఞినా-

'స్వర్థలే జయతి ద్వేష్టి హస తీర్ష్య త్యనూయతి

త దన్వే త్యనుబధ్నాతి తచ్ఛీలతి నిషేధతి

తచ్చ వాఽనుకరో తీతి శబ్దా సాదృశ్యవాచకాః.'

ఇతి.

టీ. చంద్రవికాసి=చంద్రునివలె ప్రకాశించు, వక్త్రం=ముఖమును, పంక...
 ఊమే=పంకజ=తామరలను, పరిహాస = ఎగతాళిచేయుటయందు, ఊమే=నేర్పుగల,
 లోచనే=కన్నులను, స్వర్ణం=బంగారును, అపాకరిష్టః = త్రోసివేయనట్టి, వర్ణః=
 (మేని) చాయయా, ఆలీనీజిష్ఠః = ఆడుతున్నదలయొక్క (ను) జయించ, కచానాం
 చయః=కొప్పును, ఇభే...హరా-ఇభ=ఏనుగులయొక్క, కుంభ=కుంభస్థలముయొక్క,
 విశ్రమ=నిలాసమును, హరా=అపహరించును, హరా=అపహరించు, పక్షోజౌ = చను
 లును, గుర్వీ=గొప్పదగు, నితంబస్థలీ=పిఱుదుకట్టును, వాచాం=మాటలయొక్క, హరిః
 మనోహరమగు, మార్దవంచ=మృదుత్వమును, యవతిషః=జపరాండ్రకు, స్వాభావికం=
 సహజమైన, మండనం=అలంకారము.

తా. చంద్రమండలముంబోలుమోమును, కమలములను గేలిసే
 యగల నేత్రములును, బంగారును మించినమేనిసౌరును, తుమ్మెదలను
 గెల్వజాలు కేశసమ్మాహమును, ఏనుగుకుంభముల సొంపుమీఁదెత్తన
 ములును, లావుపిఱుదులును, మిక్కిలి తిన్న నైనపలుకులును జపరాండ్ర
 కుఁ బుట్టుకతోడవచ్చెడి యలంకారములు.

ఉ. తమ్ముల నేలుకన్నులు సుఖానిధిఁ బోలు మొగంబు మత్తభృం
గమ్ముల గెల్చుకొప్పు కనఁకిద్యుతి మీలుమెలుంగు కుంభికుం
భమ్ముల నవ్వు గుబ్బచనుబంతులు గొప్పపిఱుందు తేనియల్
చిమైడుముద్దుఁబల్కులును * జేయనిసొమ్ములు నుంది రాంగికిన్.

అప. ముద్దరాణియొక్కసొగసులు రమ్యము లని వర్ణింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్థితం కింఞ్చి న్దుగ్ధం సరళతరలో దృష్టివిభవః
పరిస్పద్ధో వాచా వభినవవిలాసోక్తిసరసః,
గతానా మారమ్భః కిసలయితలీలాపరికరః

స్మృతస్త్రాస్తారుణ్యం కిమివ హిన రమ్యం మృగదృశః.

6

వ్యా.—ఆ భాలమ్మనగుణం యావన మాహ-స్థితమితి.—స్థితం మన్దహాసః
కించి దీప్యన్దుగ్ధం సున్దరం భవ తీతి యథాయోగ మధ్యాహార్యమ్ - ని. 'ముగ్ధః సున్దర
మూఢయోః' ఇ త్యమరః, బాల్యయావనమధ్యస్థత్వేన తరుణ్యాః ప్రాగల్భ్యాభావాత్
స్థిత స్వేషన్దుగ్ధత్వ ముక్త మి త్యవగ న్తవ్యమ్, దృష్టివిభవో విలాకనసంపత్తిః, సరళమ్
అకుటిలం యథా తథా తరళ శృంఖలో భవతి, వాచాం పరిస్పద్ధో వాగ్వాదపారోక్ష్య
అభినవా నూతనా - విలాసా యాసాం తా యా - ఉక్తయో వచనాని-తాభిః సర
సో రసయుక్తః రుచిర ఇతి యావత్, భవతి, గతానాం గతీనామ్ * కర్తరి క్తిః,
ఆరమ్భ ఉపక్రమః, కిసలయితః పల్లవితః * తారకాదిత్వా దితచ్ - లీలాపరికరో వి
లాససమృద్ధ్యస్య తథోక్తిః - విలాససంబంధ బంధురో భవ తీ త్యర్థః, అత స్తారుణ్యం
యావనం స్మృతస్త్రాస్తారుణ్యం మృగదృశ స్తరుణ్యాః సమృద్ధి, కిమివ కిం వా, రమ్యం మనో
హరం, న హిభవతి, సర్వ మపి రమ్య మేవ భవ తీ త్యర్థః, ఇయం ముగ్ధా నాయికా-
'ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్తథా' ఇతి లక్షణాత్.

అత్ర శ్లోకద్వయే శ్లాఘువిశేషణయోగా దుదాత్తతా నామ గుణః - 'శ్లాఘైర్వ
ర్వశేషజై ర్యోగో యస్య శ్చ స్యా దుత్తాత్తతా' ఇతి లక్షణాత్. శిఖిణీవృక్షమ్.

టీ. స్థితం=చిఱునవ్వు, కించిత్=కొంచెమును, ముగ్ధం=చక్కనిదియు, దృష్టివి
భవః=చూపులసోయగము, సరళతరళః=వంకరలేక మెఱయునది; వాచాం=మాటల
యొక్క, పరిస్పందః=వ్యాపారము, అభి...సరళః=అభినవః=ప్రొత్త, విలాస = సొం
పుగల, ఉక్తిః=మాటలచేత, సరసః=రసపంతమైనది; గతానాం=నడకలయొక్క, ఆరం
భః=ప్రారంభము, కిస...కరః=కిసలయితః=చిగిరిన (క్రొత్తగాపుట్టిన), లీలా=విలాసము
లనడి. పరికరః=పరివారముగలది; తారుణ్యం=యావనమును, స్మృతంత్యాః=అందుకొ

నుచున్న, మృగదృశః=లేకన్నులవంటి కన్నులుగలది-నుందరిది, కింభవ=విది, రమ్యం= రమణీయమైనది, వహి=కాదు?

తా. మోమునందలి చీలునగవు, చక్కనైన చంచలదృష్టి, కొత్తలైన సరసంపుఁబలుకులు పలుకుట, ఒయ్యారీపుటారంభదశయగు నడకలతీరు, వీసెలోఁ బ్రాయముననుండుమృగాక్షి కేసి రమ్యముగానుండదు? అన్నియు రమ్యములుగానేయుండును.

ఉ. ఇంచుకముద్దు లేనగవు * లిం పగునవ్యవలాససూక్తుల
భ్యంచితలోలదృష్టియు న*వారుణవల్ల నమండలంబు ని
ర్మించు సలీలయానములు * మేలుగ యకాశనవత్ప్రీతితోడ వ
ర్తించుమృగాక్షిచందము ల*తిప్రమనంబు ఘటంపఁ జాలవే.

ఆవ. కన్నులు మొదలగు పంచేంద్రియములకును మనస్సునెడి యాఱవయింద్రియమనకును విషయాభూతంబు లగుపదార్థములెల్ల నొకయంగనయందే యున్నవి యని ప్రశ్నోత్తరముగా వర్ణింపఁబడుచున్నది:—

శ్లో. ద్రష్టవ్యేషు కి ముత్తమం? మృగదృశః ప్రేమప్రసన్నం ముఖం.

పూతవ్యేష్యపి కిం? తదాస్యపవనః. శ్రావ్యేషు కిం? తద్వచః.

కిం స్పృశ్యేషు? తదోష్ఠపల్లవరసః. స్పృశ్యేషు కిం? తద్వపు.

ధ్వేయం కిం? నవయానే సహృదయైః సర్వత్ర తద్విభ్రమాః. 7

వ్యా.—ఆధ చతుఃప్రభృతిషణ్ణియాణా మత్రైవ లోకోత్తరప్రతినియతవిషయా స్వర్ణయతి-ద్రష్టవ్యేష్యితి.—ఆత్మ ప్రశ్నోత్తరమాలికయాఽన్వయఃకార్యః. ద్రష్టం యోగ్యాని ద్రష్టవ్యాని-తేషు దర్శనీయేషు వస్తుభూయోగ్యాధే తవ్యత్వత్వయః, ఉత్తమం శ్రేష్ఠం వస్తు కి మితి ప్రశ్నః, ప్రేమప్రసన్నమ్ అనురాగవికసితం ప్రేమదాయా త్యర్థః 'ద్రవీభూతం మనోయత్ర దర్శనే ప్రేమదాయినీ' ఇతి లక్షణాత్, మృగదృశస్తరుణ్యా, ముఖం పదన మి త్యర్థః-విప ముత్తర త్రాపి - చతుఃస్థితక రత్నాదితి భావః, పూతవ్యేషు ఆహూతవ్యేషు కిముత్తమ మితి ప్రశ్నః, తదాస్యపవనః-స్తస్యాః తరుణ్యాః - ఆస్యపవనో ముఖమారుతః-త స్త్యైవ పూతతర్పణత్వా దితి భావః - య ద్యపి పూణ్ణియవిషయో గన్ధః న తు పవనః-తథాఽపి తస్యాః పద్మినీ జాతిత్వా తదాస్యపవనే తస్య సక్కుమణాత్ 'వీణాః శ్రూయంతే-భేర్యః శ్రూయంతే - ఘృహ్నాన్యాయంతే' ఇత్యాదిప ద్ధనసమ్పత్తిని పవనే తద్ధర్మ సోపచరితత్వా

న్న విరోధః, శ్రావ్యేషు శ్రోతవ్యేషు - అత్ర * యోగ్యాధ్యే యత్ప్రత్యయః - ఏష ముత్తరత్రాసి, ఉత్తమం కిమ్, తద్వచ స్తస్యాస్తరుణ్యా-వచః మృదుమధురభావణమ్- తస్యైవ శ్రవణానంద కరత్వా దితి భావః, స్వాద్యేషు అనుభవయోగ్యేషు ఉత్తమం కిమ్, తస్యా ఓష్ఠః పల్లవ ఇవ తస్య-రసః ఆధరామృత మిత్యర్థః-తస్యైవ రససేన్ద్రియ తృప్తిహేతుత్వా దితి భావః, స్పృశ్యేషు స్పర్శనయోగ్యేషు పస్తుషు ఉత్తమం కిమ్, తస్యా-పఘః కుసుమకుకుమారశరీర మిత్యర్థః-తస్యైవ నిరుపమత్వస్థియసౌఖ్యా వహత్వా దితి భావః, ఉత్తమం ధ్యేయం ధ్యానార్హం కిమ్ - ధ్యాతవ్యే ప్సి త్యర్థః, నవయావనం తరుణీనవతారుణ్య మేవ-తస్యైవాత్యస్తమనోరజ్జకత్వా దితి భావః, ఆధ సర్వథా ముఖ్యం ధ్యేయ మాహ-సహృదయై స్సౌదయాలుభిః-రసికజనై రిత్యర్థః, సర్వత్ర సర్వదేశేషు సకలకాలేషు వా, తస్యాస్తరుణ్యా విభ్రమా విలాసాః, ధ్యేయా ఇతి శేషః. అత్ర తత్తత్ప్రసిద్ధవిషయాణా మేకత్ర సమప్టివర్ణనా న్న హనీ శృంగారపరిపా మేతిశయ ఉత్తః, ఏతే నాస్యా లోకోత్తర మాభిరూఢ్యం సూచ్యతే, తథా చోత్తమ విషయాకాక్షిభి ర్విశిష్టతరుణీనమౌగ ఏవ కర్తవ్య ఇతి ఫలితార్థః. తత్ర ప్రశ్నోత్తర యో శ్చాతుర్యాతిశయార్థ మనకృన్నీబద్ధనా దుత్తరాలంకారభేదః-

‘ఉత్తరాత్ ప్రశ్న ఉన్నేయో యత్ర ప్రశ్నోత్తరే తథా
బహుధా చ నిబధ్యేతే త దుత్తర ముదీర్యతే.’ ఇతి.

టీ. సహృదయైః = రసికులచే, సర్వత్ర=అంతట, ప్రప్టవ్యేషు=చూడదగిన వానియందు, ఉత్తమం=మంచిది, కిం=ఏది? మృగదృశః = సుందరియొక్క, ప్రేమ ప్రసన్నం=ప్రేమచే వికసించిన, ముఖం=మొగము; పూతవ్యేషుఅపి=వాసనఁజూడదగిన వానిలొను, కిం=ఏది (ఉత్తమమ్)? తత్ ఆస్యవచనః = ఆ(సుందరి)యొక్క నోటి గాః; శ్రావ్యేషు=వినదగినవానిలో, కిమ్...? తత్ వచః=ఆవెమాటలు; స్వాద్యేషు=రుచిచూడదగినవానిలో, కిం...? తత్ ఓష్ఠపల్లవరసః=ఆపె మోచిచిగురుపానకము; స్పృశ్యేషు = తాఁకదగిన వానిలో, కిమ్...? తత్ పఘః=ఆవెశరీరము; ధ్యేయం=ధ్యానింపదగినది, కిమ్ ..? నవయావనే = ఎలప్రాయము నందలి, తత్ విభ్రమాః=ఆపె విలాసములు.

తా. రసికులగువారు ప్రాయమున సుండునప్పుడు చూడదగినది యేది? (అనిప్రశ్న.) లేడికంటి యగుజవరాలి ముద్దుగులుకు తేటయైన మోము. (అనియుత్తరము.) దీనిచే నేత్రేంద్రియతృప్తికరం బగురూప మనువిషయము చెప్పబడినది. వాసనచూడదగినవానిలో నుత్తమమేది?

(అనిప్రశ్న.) ఆమచ్చుకంటి కప్పునితావియే. (అని యుత్తరము.) దీనిచే నాసి కేంద్రియవిషయము చెప్పబడినది. వినదగినవానిలో శ్రేష్ఠమెనదేది? (అనిప్ర.) ఆచిలుల కోరికయొక్క పలుకులె (అని యుత్త) దీనిచే శ్రోతేంద్రియవిషయమునూచితంబయ్యె. పానముచేయదగినస్తువులలో నుత్తమద్రవ్యమేది? (అని ప్రశ్న.) ఆముగురయొక్క కెమ్మోవిచిగుల్ల తియ్యనిపానమే. (అని యుత్త.) దీనిచే జిహ్వేంద్రియవిషయము చెప్పబడియె. తాండగినవానిలో మేలైనది యేది? (అనిప్రశ్న) మెలతల మెత్తనిమేనుదీగయె. (అని యుత్త.) నీచే త్వగింద్రియవిషయముచెప్పబడియె. ఎల్లప్పుడు మనసున జింతింపదగిన దేది? (ప్రశ్న.) ఆయంగ సలతలుకుబెళుకులె. (అని యుత్త.) దీనిచే మానసేంద్రియవిషయంబు చెప్పబడియె. లోకంబున నుత్తమవిషయాభిలాషగలవా రుత్తమస్త్రీసంభోగమే చేయవలయును.

సీ. చూడంగఁ దగినవస్తువులందు ఖన మెద్ది?
 తుల లేక తగువెలందుల మొగంబు;
 వలపు గైకొనఁ దగు • వానిలో నెయ్యది?
 మగువలవదనాబ్జమారుతంబు;
 వీనుల కిం పైన • వానియం దెయ్యది?
 కోమలాంగులముద్దుగులుకుపలుకు;
 తనువు సోకిన సుఖం • బొనరించు నెయ్యది?
 మెలతల సొబగైన • మేనుదీవ;

తే. యతిమధుర మెద్ది? కాంతాధరామృతంబు;
 నరసజనులకుఁ జింతింప • జాలు నెద్ది?
 పువ్వబోడుల వెలలేని • జవ్వనంబు;
 వెలయు నెల్లెడఁ బడతలవిభ్రమములు.

అవ. స్త్రీలకు లోబడనిపురుషుడు లేడని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఏతా శ్చలద్వలయసంహతి మేఖలోత్థ
 యుక్తోరనూపురరవాహృతరాజహంస్యః,
 కుర్వంతి కన్య స మేనో వివశం తరుణ్యో
 విత్రస్తముగ్ధహరిణీసదృశైః కటాక్షైః.

వ్యా.—ఆ ధాసాం ముఖా ద్యలజ్కరణవర్ణనద్వారా సకలలోకసమ్మోహకత్వ మహా-వితా ఇతి.—చలస్త్యై గతివైచిత్ర్యా ద్వలమానే-యే వలయసంహతిమేఖలే-
 వలయసంహతిః కన్కుణశ్రేణిః-మేఖలాశబ్దేన కాఙ్గీవాచినా తన్ని బద్ధాః కిక్కిణ్యో
 లక్ష్మ్యస్తే-తదుత్త స్తదుత్పన్నో యో - యుకారో యుణయుణ స్తేన - నూపురాభ్యాం
 మజ్జులనినాదమజ్జీరాభ్యాం చ పరాజితాః తిరస్కృతా-రాజహంస్యః కలహంసాఙ్గానా-
 యాభి స్తాః, కలనాదనుద్దరమద్దగమనరాజహంసరమణీయా ఇత్యర్థః-ని. 'రాజహంసో
 సృపశ్రేష్ఠే. కాదమ్మకలహంసయోః' ఇతి విశ్వః * 'జాలేరశ్రీవిషయాదయోవధాల్'
 ఇతి శీష్-శైషికస్య కపో వైభాషికత్వాన్న ప్రయోగః, ఏతాః పూర్వోక్తా స్తరుణ్యః,
 కించిదూపవింశతివార్షికాః శ్రీయ ఇ త్యర్థః, విత్రస్తా చకితా-ముగ్ధా-ప్రాధా చ-
 మా హరిణీ కురంగీ-త త్పద్యతైః - త ద్విలోకననిధై రి త్యర్థః, కటాక్షై రపాఙ్గవీక్ష
 జైః, ఏతే నైతాసాం పద్మినీత్వం సూచ్యతే- 'చకితమృగదృభాగే స్తాస్తరక్తే చ నేత్రే'
 ఇతి లక్షణాల్, కస్య మనో, వివశం సమ్మోహితం, న కుర్వన్తి కుర్వన్త్యే వే త్యర్థః.
 తదణిలక్షణ ముక్తం రతిరహస్యే -

'బాలా స్వాల్ పోడకాబ్దా తదుపరి తరుణీ వింశతే ర్యావ దూర్ధ్వం,
 ప్రాధా స్వాల్ పశ్చిష్కాశ్చదవధి పరతో యుగ్ధతా మేతి నారి.'

పయోలక్షణ ముక్తమ్-

'నిదాఘశరదోర్బాలా వధ్యా విషయిణో భవేత్,

'హేమస్తే తరుణీ యోగ్యా ప్రాధా వర్షావసంతయోః,

సస్తతం సేవ్యమానా పి బాలా ప్రథయతే బలమ్.'

ఇతి.

ఆత్ర రాజహంసీపరాజయస్య సాదృశ్యపర్యవసానాదేకా ఉపమా, హరిణీసదృ
 శైః గిత్కీత్ర చాన్యా, అనయోః పరస్పరనైరపేక్ష్యా తృణాతీయసంస్పృష్టిః. ఏతా శ్చ
 మధ్యమా నాయికాః- 'లజ్జామన్తధమధృస్థా మధ్య మోనితయాసనా' ఇతి లక్షణాల్.

పసస్తలిలకావృత్తమ్.

టీ. చల...హంస్యః - చలల్ = కదలుచున్న, వలయసంహతి = కడియముల

మొత్తమునుండియు, మేఖలా=బిడ్డాణమునుండియు, ఉత్థ=బయలుదేరిన, యుకార=
 యుణయుణధ్వనిచేతను, నూపుర=అందెలయొక్క, రవ=చప్పుళ్లు చేతను, ఆపృత=లాగ
 బడిన, రాజహంస్యః=ఆడుహంసలుగల (అంచయానలనుట), ఏతాః=ఈ, తరుణ్యః=జవ
 రాండ్రు, విత్ర...దృతైః=విత్రస్త=బెదరిన, ముగ్ధ=అందముగ, హరిణీ=లేడి (చూపుల)
 లో, సదృశైః=సమానములైన, కటాక్షైః=క్రేగంటిచూపులలో, కస్య=ఎవనియొక్క,
 మనః=మనస్సును, వివశం=స్వవశము దప్పినదానినిగా, నకుర్వంతి=చేయదు?

చేతికడియములయొక్కయు, నడుమునందలి యొడ్డాణముల యొక్కయు, కాళ్లయందెలయొక్కయుఁ గలరవములచే రాయంచల నోడించినయతివలు మిక్కిలి బెదిరినలేళ్ల చూపులంబోలు తమక్రీగంటి చూపులం బర్వణజేసి యీపుడమియందలి యేపురుషునిమనసును లోఁ బఱచుకొనఁజాలరు? (స్త్రీలు పురుషుల నన్ని తెఱఁగులచేతను వశపఱచు కొనఁగలరనుట.)

మ. కరచంచన్దశికంకణక్వణరణఃశ్శాంగీగుణస్వర్ణనూ
పురనాదాహృతరాజహంసరమణుల్ * పూర్ణైందుబింబాననల్
ధర నెవ్వనిమనంబు సేకొనరు ముగ్ధతప్తవల్లన్తగ్రీ
తరళాలోకనతుల్యవిభ్రమదృగంతప్రసోమపాతంబులన్.

శ్లో. కుంజుమపజ్జుకళజ్జీతదేహః గౌరవయోధరకమ్పితహః రా,
నూపురహంసరణత్పదపద్మా కం న వశీకురు తే భువి రామా. 9

వ్యా.—కుంజుమేతి.—కుంజుమపజ్జేన కాశ్చీ రజకర్దమేన—ని. 'అథకుంజు మం, కాశ్చీరజస్తాన్నిశిఖిమ్' - 'పజ్జోఽస్త్రీకాదకర్దమా' ఇత్యుభయత్రా వ్యుమరిః— అథవా ఘుస్పృణావరపర్యాయకుంజుమకుసుమరజ్జిత చందనపజ్జేన—ని. 'కుంజుమం ఘు స్పృణమ్' ఇత్యుభిధానరత్నమాలాయామ్ - యద్వా కుంజుమేన పజ్జేన—సిందూరావర నామ శృంగారభూషణాఖ్య ద్రవద్రవ్యవిశేషేణచ—ని. 'సిందూరం నాగనమ్భావమ్, చీన పిష్టం చ గాఢారం పజ్జం శృంగారభూషణమ్' ఇ త్యుమరిః - కలజ్జీత శ్చిహ్నితో దేహో యస్యా స్సా - కుంజుమ సిందూరాది రజ్జకద్రవ్య శృంగారితాకా రే త్యర్థః, అత ఏవ గౌరయో రమణయోః - య ద్వా పద్మసీత్యాత్ శ్రీ ఫలనచ్ఛాయయోః— 'స్తనయుగళ మనిన్ద్య శ్రీఫల శ్రీవిడమ్బి' ఇతి లక్షణాత్ - పయోధరయోః కుచకుమ్భ యోః - కమ్పితా శ్చలితా—హారా ముక్తావలయో - యస్యా స్సా త ధోక్తా, నూపురా మజ్జీరా - వేప హంసా - హంసావివ నూపురా వా—తాభ్యాం రణతీ శబ్దాయమానే— పదే ఏవ పద్మే - పద్మే ఇవ పదే వా - యస్యా స్సా, అత ఏవ రూపశోభమయోః సాధకబాధకప్రమాణాభావా త్సందేహనజ్జురః, రామా సుందరీ భువి కం పురుషం, న వశీకురుతే న స్వాయత్తీకురుతే, జితేంద్రియ మపి స్వాయత్తీకురుత ఇ త్యర్థః - ని. 'వశ ఆయత్రతాయాం చ' ఇతి విశ్వః * 'అభూతకథాపే చ్ఛిః' - 'దోర్వాదిచ్ఛిడాచ శ్చ' ఇతి గతిసంజ్ఞాయామ్ - 'కుగతిప్రదయః' ఇతి సమాసః ఆత్మ సుఖ్యుపే త్యననువుత్తే.

అత్రహారాణాంకమ్మితత్వవిశేషణేన పయోధరయో రత్యస్తపటుత్వం సూచ్యతే,
అన్యథా కమ్పనాయోగాత్, తేన చాత్యుత్కటయావనసమ్మత్తి శ్చ గమ్యతే, పయో
ధరయో శ్చ గౌరత్వవిశేషణేన రూపసమ్మద్ధిర్వ్యజ్యతే; ఏతేనాలమ్మనగుణలాభఉక్తిః.
ఏవం క్షుణ్ణమపజ్కేత్యనేన తటస్థోద్దీపనభావః కథితః; తథా హరనూపురాత్మకాల
మ్మనాలఙ్కరణ మభ్యుత్పజ్జితమ్; రణత్వదవద్యే త్యనేన సూచితో లీలాగతివిశేషరూ
పానుభావ శ్చ; తథా చైవంవిధసామగ్రీ సముల్లసితేన-

‘అభిరూఢ్య మకాతన్య మన్తానాం చాతిమార్దవమ్

ఏవమాదిగుణావస్థా ప్రధమే యావనే భవేత్’

ఇత్యుక్త్య-

‘కృతాధరాశ్చ సంస్తారా సఖీశేషిణు లాలసా,’

ఇ త్యుక్తచేష్టాశిష్టయావనపరీక్షణేన రమయతీతి రామేతి పృథ్వత్వ్యా లోకోత్తరలా
వణ్యనమ్మన్నే నాలమ్మనవిభావే నోదితే శృంగారరసాగ్రవే శో వా స నిమజ్జతీతి భా
వః. అత్ర క్షణ్యవిశేషణయోగా దుదాత్తతా నామ గుణః, లక్షణం తూక్తమ్, తథా
త్యస్తమకుమారార్థసందర్శితత్వా త్రైశికీపృతిః - ‘అత్యస్తమకుమారార్థసందర్శా త్రై
శికీ మతా’ ఇతి లక్షణాత్. దోషకవృత్తమ్ - ‘దోషకవృత్తమిదం భభభా గా’ ఇతి
లక్షణాత్.

టీ. కుంకుమ... దేహ-కుంకుమ=కుంకుమయొక్క, పంక=బురదచేత, కళంకిత=
గుఱుతుగల, దేహ=శరీరము గలదియు, గౌర...హారా - గౌర=ఎఱ్ఱని, పయోధర=
పాలిండ్లయందు, కంపిత=కదలుచున్న, హారా=ముత్యాలపేరులు గలదియు, నూపు...
వద్దా-నూపురహంస=(ధ్వనియందు) హంసలపంటియందెలచేత, రణత్=మ్రోగుచున్న,
వదవద్దా = అడుగుదమ్ములగలదియు, (అగు) రామా=సుందరి, భువి=భూమియందు,
కిం=ఎవనిని, నవశీకురుతే = స్వాధీనముచేసికొనదు ?

కుంకుమపువ్వుతోఁగూడిన మైపూతపూసికొని, బంగరువన్నెగల
గుబ్బలపై ముత్తైపుసరము లదురుచుండ, తమ్మిరేకులఁబోలు కాలియందె
లు ఘల్లుఘల్లుమని మ్రోతలు మ్రోగుచుండ నతివలకుం బుడమియం
దుఁ బురుషు లెవ్వరు వశులుగాకయుందురు? జితేంద్రియులనైనను మగు
వలు తమసొగసులచే లోఁబఱచుకొందురు.

చ. గొన బగుమేన సంకుమదఃకుంకుమపంక మేనంగ సిద్ధైపుం

జనుగవ రత్న హరములు • సారె బెనంగఁ బదాంబుజంబులక

మొనసినగిల్కు టందియల • మ్రోత చెలంగ నసంగవైభవం
దెనయగఁ గుల్కుకల్కిసాబ • గెవ్వనిఁ దా వలపింప దిమ్మహిన్.

ఆప. ఆబలలు సబలలేయని వారినేర్పును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నూనం హితే కవివరా విపరీతవాచో

యే నిత్య మాహు రబలా ఇతి కామినీ స్తాః,

యాభి ర్విలోలతరతారకదృష్టిపాతైః

శక్రాదయోఽపి విజితా స్త్వబలాః కథం తాః.

10

వా. — అథైతాసాం ప్రాగ్భ్యం వర్ణయతి—నూన మితి.—తే కవివరాః కవి
శ్వరా, విపరీతవాచో వ్యత్యస్తవచనాః, నూనం సత్యం హి, తే క ఇత్యాశక్త్యామా
హ. యే కవివరా, స్తాః ప్రసిద్ధాః, కామినీ, అబలాః దుర్బలా, ఇతి నిత్య, మాహుః
బ్రువతే, వర్ణయ స్తీ త్యర్థః - త ఇతి సమ్ముఖః * 'బ్రువః చక్షూనా మాదిత ఆహో
బ్రువః' ఇతి ఉపాదేశః. బ్రువ ఆహదేశ శ్చ, కథం విపరీతవాచ ఇత్యాశక్త్యాతాసాం ప్రా
గ్భ్యం సాధయతి - యాభిః కామినీభి, ద్విలోలతరా ఆతితరళా - స్తారకాః కనీని
కా- యేషు తే తథోక్తా యే - దృష్టిపాతా లోచనప్రసారా నైర్ద్రృప్తేరణః *
'కర్తృ కరణయో స్తుతీయా' ఇతి తృతీయా. 'తార కాష్ట్యే కనీనికా' ఇ త్యమరః,
శక్రాదయ ఇస్తాదయోఽపి-కిముతాన్య ఇతి భావః, విజితా నిర్జితాః-స్వాయత్రీకృతా
ఇత్యర్థః, తాస్తు కామిన్యః - కథమబలాః కుతో దుర్బలాః-కింతు ప్రబలా ఏవేత్యర్థః,
ఏక్షణమాత్రే జై వేస్త్యాద్యుజ్జయినీనాం బలివత్త్వం కిం వక్తవ్యమ్-అత ఏతాసాం దౌర్బ
ల్య ప్రతిపాదకాః కవయ ఏవ దుర్బలవాచో న తు తా ఇతి భావః.

అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థసమర్థకత్వా ద్వాక్యార్థహేతుకం కా
వ్యలిజ్ఞ మలంకారః - 'హేతోర్వాక్యవదార్థత్వే కావ్యలిజ్ఞ ముదాహృతమ్' ఇతిలయ
ణాత్. వసంతలికావృత్తమ్.

టీ. యే=ఎవరు, (కవివరులు) తాః=కామినీః = ఆయువతులను, అబలాః ఇతి=
అబలలు (బలములేనివారు) అని, నిత్యం = ఎల్లపుడును, ఆహుః=చెప్పుదురో, తేకవి
వరాః=ఆకావీంద్రులు, నూనం=నిజముగా, విపరీతవాచః హితవత్ప్రమాట (హాత) లు
గలవారునుమా! యాభిః=ఏ స్త్రీలచేత, విలా...పాతైః-విలోలతర=మిక్కిలికపటనజ్ఞై,
'తారక'=నల్లగ్రడ్డులుగల, దృష్టిపాతైః = చూపువేటులచేత, శక్రాదయః అపి=ఇం
ద్రాదులు నైతము, విజితాః=గెలువఁబడిరో, తాః=ఆ స్త్రీలు, అబలాః కథం=అబలలు
(బలములేనివారు) ఎట్లు (అగుదురు.)

‘ప్రాప్తముకై తు మోచితః’ ఇత్యుభయత్రాసి విశ్వః, అతః హే తస్మి - ఇత్థముక్త ప్రకారేణ, తేవపుః శరీరం, ప్రకాంతం ప్రసన్నమ్ - వైరాగ్యసాధనసంపత్తిమ దపీతి యావత్ * ‘వా దాస్త’ ఇత్యాదినా నిపాతః, నోఽస్తాకం, రాగ మనురక్తిమ్ - సమృద్ధిగాభిలాష మే వేతి యావత్, కరోతి ఉత్పాదయతి - న తు వైరాగ్య మితి విరోధః - స చోక్తరీత్యా ఆభాసితత్వా ద్విరోధాభాసోఽలంకారః - ‘ఆభా సత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇవ్యతే’ ఇతి లక్షణాత్, స చల్లషప్రతిభోత్థాపిత ఇతి తయో ర్శ్లాఙ్గిభావేన సంకరః; లోచనే అస్తర్వక్రీ మి త్యత్ర * ప్రగృహ్యత్వాత్పృ కృతిభావః * ‘ఈదూచేద్ద్విపవనం ప్రగృహ్యమ్’ ఇతి ప్రగృహ్యసంక్షా. శార్దూల విక్రీడితమ్.

టీ. హేతస్మి=ఓకృకాంగీ, తే=సియొక్క, కేశాః=వెండ్రుకలు, సంయమినః= చక్కని నియమముగలవి (ముదిగలవి అని వాస్తవార్థము), లోచనే అపి=కన్నలును, శ్రుతే=వేదముయొక్క (చెవియొక్క), పరం=ఉత్తమమైన, పారం=తుదను, గతే= పొందినవి. (అనగా వేదాంతమును (ఉపనిషత్తులను) పఠించినచెవి యవతలియంచు పఠితు వ్యాపించినవి-మిక్కిలి వాలుగన్నులనుట.) వక్త్రం=నోరు, అంతః=లోపల, స్వభా వశుచిభిః - స్వభావ=ప్రకృతిచేతనే, శుచిభిః=పవిత్రులైన (తెల్లనైన), ద్విజానాం= బ్రాహ్మణులయొక్క (పఠతములయొక్క), గణైః=సమూహములచేత, కీర్ణం=వ్యాప్తమై నది (సహజముగ పవిత్రులగు బ్రాహ్మణులసంఘముచేఁ జాట్టుకొనఁబడినది—సహజముగ తెల్లని వలవరుసగలది). ఇమా=ఈ, పక్షోజకుంభా=చనుగిండ్లు, ముక్తానాం=ముక్తుల (పుణ్యపురుషుల)యొక్క (ముత్యములయొక్క), సత...చిరా-సతత=ఎల్లప్పుడు, అధి వాస=కాపురము (ఉనికి)చేత, రుచిరా=ప్రకాశించునవి. ఇత్థం=ఇట్లు, తే=సియొక్క, వపుః=శరీరము, ప్రకాంతం అపి=శాంతిని (విరక్తిని) బొందినదైనను, నః=మాకు, రాగం విప=అనురాగమునే, కరోతి=చేయుచున్నది.

ఓకాంతా ! సీకేశములు సంయములు (చక్కనినియమంబుగల వి). సీకన్నులో శ్రుతిపారంగతములై యున్నవి (ఉపనిషద్విచారము చేయునవిగనున్నవి). సీనోటిరంధ్రమును స్వభావశుద్ధద్విజగణములతోఁ గూడియున్నది (చక్కనినడతగల బ్రాహ్మణగణములతోఁ గూడియున్నది). ఈనీకుచకుంభములును ముక్తుల కెల్లప్పుడుభిక్తియొందున్నవి (జీవన్ము క్తుల కెల్లప్పుడుతావరమై వెలయుచున్నది). ఓసన్న నిమైనిఁగగలదానా! సీమే సిట్లు కాంతమైయున్నను (వైరాగ్యసాధనసంపత్తిగలదిగ నున్నను)

౪. తెలియనిమనుజుని సుఖముగఁ

దెలుపఁ గను సుఖతరముగఁ • దెలుపఁగ వచ్చున్

దెలిసినవాఁడె దెలిసియుఁ

దెలియనినరుఁ దెల్పు బ్రహ్మదేవునిచశమే.

ఆవ. “మూర్ఖుని మెప్పించుట యశక్యము” అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రసవ్య మణి ముద్ధరే న్నకరవక్త్రదంష్ట్రస్తరా
త్పముద్ర మపి సంతరే త్ప్రచలదూర్జిమాలాక్షమ్,
భుజజ్ఞ మపి కోపితం శిరసి పుష్పవ ధారయే
న్నతు ప్రతినిష్టమూర్ఖజనచిత్త మారాధయేత్.

3

వ్యా.—ఆధ ద్వాభ్యం మూర్ఖజనచిత్తస్య దురారాధ్యతా మాహ—ప్రస
హ్యేతి—మకరః శింశుమారాభ్యో జలగ్రాహవిశేషః - తస్య వక్త్రే పేదనగవ్యరే-
దంష్ట్రాణాం నిశితాగ్రదశనవిశేషాణామ్ - అస్తరాల్ అస్తరాళాల్ - అతినంకటా-
ది త్యర్థః, ప్రసవ్య బలాత్కారేణ, మణిం రత్నం - దుర్ధర మ పీతి భావః,
ఉద్ధరే దుద్ధదుం శక్నుయాత్, జన ఇతి శేషః, కేనచి దవధానే నానయే ది త్య-
ర్థః, తథా ప్రచలన్తో దోలాయమానాః - యే ఊర్జయ స్తేషాం - మాలాభిః పర-
మ్వరాభి - రాకులమ్ ఉల్లోలోజ్జ్వన్ముత మి త్యర్థః, సముద్ర మపి - దుస్తరమ పీతి
భావః, సంతరేత్ సమ్యక్రితుం శక్నుయాత్ - కేనచి త్స్వప్నసాధనే నేతి భావః,
లఙ్ఘయే దితి పాతే హనుమా నివ కేనచి చ్ఛక్తివిశేషేణ లఙ్ఘయేత్ శక్నుయా ది త్య-
ర్థః, తథా కోపితం సంజాతకోపం - కోపవశాత్ సహుత్కారం జిహ్వయా
సృక్ష్వప్రాస్తా లేలినాన మి త్యర్థః - ‘త దస్య సంజాతం - తారకాదిభ్య ఇత జి’ తీత
చ్చేత్త్యయః - తారకాది రాకృతిగణః, భుజస్తం నృప మపి - దుర్ధర మపీతి భావః,
శిరసి కేశపాశే, పుష్పేణ తుల్యం పుష్పవత్ - పుష్పస్రజ మి వే త్యర్థః - ‘తేన తు-
ల్యం క్రియా చే వ్యతి’ గితి సతిప్రత్యయః, ధారయేత్ ధారయితుం శక్నుయాత్ -
మణిమస్త్రాదిసాధనే నేతి భావః, కిం తు ప్రతినిష్ట మభినివేశాక్రాంతం - దురాగ్ర-
హవిష్టమతి యావత్ - మూర్ఖజనస్య దుర్బుద్ధస్య - చిత్తం, నారాధయేత్ ఆరాధ-
యితుం సమాధాతుం న శక్నుయాత్ - ఉపాయాలాభా వితి భావః, మకరదంష్ట్రస్తర-
ఫ్థ మణ్యుర్ధరణాదిప్రాయం మూర్ఖజనచిత్త సమారాధన మితి శ్లోకార్థః.

టీ. మకర...తరాల్=మకర = మొసలియొక్క, వక్త్ర=నోటిలాని, దంష్ట్ర=
శోఱయొక్క, అంతరాల్=నడుమనుండి, ప్రసవ్య=బలాత్కారముగా (అనగా:

మిగుల నొప్పించి యనుట), మణిం=ముత్యమును, ఉద్ధరేత్=పెకనించినను పెకలించును. ప్రచ...కులం=ప్రచలత్=మిక్కిలి కదలుచున్న, ఊర్తి=తరంగములయొక్క, మాలా=పంక్తులచే, ఆకులం=కలఁతనొందిన (అనఁగా: ఎట్టి యీతగానికిని బ్రవేశింప నశక్యమనుట), సముద్రమసి=సముద్రమునైనను, సురరేత్=దాటినను దాటవచ్చును. కోపితం = (కఱచి చంపునట్లు) కోపముగలిగింపఁబడిన; భుజంగమసి=పామునునైతము, శిరసి=తలయందు, పుష్పవత్=పుష్పవలె, ధారయేత్=ధరించినను ధరింపవచ్చును. (కాని) ప్రతి...చిత్తం=ప్రతినిష్ఠ = మొండిపట్టుపట్టిన, మూర్ఖజన=మొఱకు మానిసియుక్క, చిత్తం=మనస్సును, నారాధయేత్=సేవింపఁ (ఓప్పించు) జాలడు.

మొసలినోటిలోని కోఱలనడుమనుండు రత్నము (ముత్యము) నైనను ప్రయత్నించి బయటికిఁ దీయవచ్చును. పెద్దయలలుగఁ నముద్రమునైనను తాఁటవచ్చును. కోపముచేత బుసవెట్టు పామునైనను పూలగం డవలె శిరమునఁ దాల్చవచ్చును; కాని దుర్గాగ్రహముచేత మూఁడుడయినవానిమనమును సరూఢానవెట్టుట సాధ్యముకాదు.

చ. మకరముఖాంతరస్థ మగుమానికమున్ బెకలంప వచ్చు బా
యఁ చఁదూర్తికానికర • మైననుపెహార్థి దాట వచ్చు ను
స్తకమున బూవురండవలె • సర్పము నైన భరింప నచ్చు మ
చ్చిక ఘటియించి మూర్ఖజనచిత్తముఁ దెల్ప నసాధ్య మేరికిన్.

అవ. వైవిషయమునే ప్రకారాంతరముగ వివరించుచున్నాము:—

శ్లో. లభేత సికతాసు తైల మపి యత్నః పీడయన్
పిబే చ్చ మృగతృష్ణికాసు సలిలం విపాసార్ధితః,
కదాచి దశి పర్యటన్ శశవిషాణ మాసాదయే
న్నతా ప్రతినిష్ఠమూర్ఖజనచిత్త మారాధయేత్.

4

వ్యా. నివం దుర్లభపస్తుసాధనే దుష్కరకార్యకరణే చ సంభావనయా శక్తి రుక్తా, న మూర్ఖచిత్తప్రసాదనే; ఇదానీ మత్యస్తదుర్లభప స్త్వసి ప్రసాధయే న్న తు తచ్చిత్త మి త్యాహ. —లభే తేతి. —యత్నః కుతశ్చి త్స్వయత్నాత్ - పశ్యమ్యా స్తనిత్, పీడయన్ కేనచి ద్యస్తేణ సమర్థయన్, సికతాసు వాలుకా స్థుః - కాల త్రయేఽప్యస్తస్నేహసాధికరణభూతా స్వ పీతి భావః, తైలం స్నేహం, లభేత లభ్యం శక్తుయాత్ - 'స్నేహనే తైల' మి త్యనుశాసనా న్నాత్ర తిలసంబద్ధత్వాశబ్దాకరణ

మాకు రాగమునే (సంభోగాభిలాషనే) కల్పించుచున్నది. ఇది యొక్క వింతగాదా (శాంతులకడఁజేరిన వారికి వైరాగ్యము గలుగవలసియుండఁగా, సంభోగాభిలాష గలిగించుట యనునది విరోధము). ఓతస్వీ ! నీ నెఱికురులు ముడివేయఁబడియున్నవి. నీకన్నులు చెవితుద నొందుచున్నవి. నీవదనంబునఁ దెల్లనివల్వరుస లున్నవి. నీగుబ్బపాలిండ్లు ముత్తైపునరులతో నెల్లప్పుడు వెలయుచున్నవి. నీశరీర మిట్లు తేటదనము గలిగియుండుటచే మాకు రాగమును గలిగించుట వింతగాదు. అని పరిహారము.

ఈశ్లోకమున స్త్రీశరీరము శాంతమయ్యు రాగజనకంబుగా నున్నదనుటచే విరోధము. అది వైఁజెప్పినతీరున నాభానితమగుటచే విరోధాభాసాలంకారము. సంయమి, శ్రుతి, ద్విజాదిపదములకు శ్లేషము చెప్పుటచే రెంటికిని సంకరము.

ఉ. వావిరిఁ గన్నుదోయి శ్రుతిఃపారగ మెంతయు సంయముల్ కురుల్ భావశుచి ద్విజప్రకరఃభాజన మెన్న ముఖాంతరంబు ముక్తావళిరమ్యముల్ కుచము లకక్కట యిట్లు ప్రశాంత మయ్యు రాజీవదళాక్షి మేను విరఃచించుచు నున్నది మాకు రాగమున్.

శ్లో. ముద్ధే ధానుష్కతా కేయ మపూర్వా త్వయి దృశ్యతే,
యయా విధ్యసి చేతాంసి గుణై రేవ న సాయక్తైః.

18

వ్యా.—ముగ్ధ ఇతి.—ధనుః ప్రహరణ మస్య ధానుష్కః ధన్వీ* ‘ప్రహరణమ్’ ఇతి తక్* ‘ఇసుకుత్తాస్తా త్కః - ని. ‘ధన్వీ ధనుష్ఠా ధానుష్ఠః’ ఇ త్యమరః - తస్య భావ స్తత్తా, హే ముద్ధే సుందరిని. ‘ముగ్ధస్సుందరముఖయోః’ ఇ త్యమరః-యద్వాహే ఉదయద్భావనభావే, త్వయ్యపూర్వా అదృష్టచరా-అసాధారణీతి యావత్ - ధానుష్కతా దృశ్యతే, ఇయం ధానుష్కతా, కా కీదృశీ - న జ్ఞాయత ఇత్యర్థః, కుతః - యయా ధానుష్కతయా హేతునా, చేతాంసియువజనమనాంసి-దుర్లభ్యాణీతి భావః, గుణా మార్వో-రూపయోవనాదయశ్చ-తైరేవ, విధ్యసి సంప్రహరసి, సాయక్తైః బాహై స్తు, న విధ్యసి, యతః లోకే ధానుష్ఠాః ప్రాధానీవ సులభ్యా జ్యేష్ఠ లభ్యాణి బాహై రేవ విధ్యన్తి, త్వం తు ముగ్ధాఽసి దుర్లభ్యా జ్యేష్ఠ లభ్యాణి మార్వీభి రేవ విధ్యన్తీతి కృత్వా త్వదీయధానుష్కతాయా అపూర్వత్వా దజ్ఞేయత్వ మితి భావః; స్త్రీబాం రూపయోవనగుణసమృద్ధి రేవ షరప్రహరణసాధన మితి ఫలితార్థః.

అత్ర పూర్వవాక్యార్థస్య సీతీతరవాక్యార్థసమర్థితత్వా ద్వాక్యార్థహేతుకం కా వ్యుత్పత్తిః; తచ్చ గుణయోః క్షేపభిత్తికా భేదాభ్యవసాయమూలాతిశయోక్తినిర్వూహ్యమి త్యసయో రజ్ఞాజ్ఞాభావేన సంకరః; తేన చ ప్రసిద్ధాద్ధానుష్కా దుపమానా దుపమే యభూతముద్గాయా ఆధిక్యప్రతీతే ద్వ్యతిరేకో వ్యుజ్యత ఇ త్యలక్షారే జాలాగ్గర భ్యసిః. అనుష్టుప్.

టీ. హేముగ్ధే=ఓషిల్లా! (ముద్దరాలా!) యయా=దేనిచేత, చేతాంసి=మనస్సులను, గుణైః ఏవః=ఆత్మత్రాడులచేతనే (రూపలావణ్యాది గుణములచేతనే), భ్యసి=వేధి, చుచున్నావో, సాయకైః=బాణములచే, న(విద్యసి)=వేధింపవో, (అటువంటి) అపూర్వా = మును వెక్కడలేని, ధానుష్కతా = విలునేర్పరితనము, త్వయి=నీయందు, దృశ్యతే = కనబడుచున్నది, ఇయంకా=ఇదియెట్టిది?

ఓ ముద్దరాలా! నీయెడ క్రొత్తదైన విలుకానితనము గన్పట్టుచున్నది. లోకంబునఁ బ్రోడలగు విలుకాంధ్రు చక్కఁగాఁ గనఁబడులక్ష్యవస్తువులనే బాణములతోఁ గొట్టుదురు. నీవన్నవో ముగ్ధవయ్యుఁ (మూఢవయ్యు, అంకగతైవయ్యు) గంటికిఁ గనఁబడని లక్ష్యములగు మనస్సులను గుణములచేతనే (అల్లెత్రాటిచేతనే, సాందర్యాదిగుణములచేతనే) గొట్టుచున్నావు. ఇదినింతగదా. (అనఁగానీవు నీసాందర్యాదిగుణంబులచే మామనస్సులను ఆకర్షించుచున్నావు అని సమాధానము.) క శరములచే భేదింపక, నిరతముఁ జేసెదవు హృదయఃనిర్భేదము భాసురగుణములచే నద్భుత, కరచాపప్రాధి నీకే * కలదు లక్షాంగి.

శ్లో. సతి ప్రదీపే సత్యగ్నో సత్పు తారాఽరవిన్ద్వభు,

వివా మే మృగశాబాహ్యౌ తమో భూత మిదం జగత్.

14

వ్యా.—స తీతి.—ప్రదీపే ఆర్థప్రకాశదీప్తార్పిషి, సతి విద్యమానేఽపి, అగ్నా తథా భూతే వహ్నా, చ స త్యపి, 'సత్యగ్నే' ఇతి పాతే త్రిలోకప్రకాశశేషూర్వే, స త్యపి, తథా తారా 2 మణీన్ద్వభు తిమిర నిరాసకత్వేన ప్రసిద్ధేషు నక్షత్రపద్మరాగాదిమాణి క్యచన్ద్రేషు, సత్యపి, తథా ప్రసిద్ధయా పూర్వానుభూతయా వా, మృగశాబన్య బాల హరిణ స్తేనాషిణీ యస్యా స్తయా, ప్రియతమయా వివా * 'బహుప్రీహా స క్ష్యక్షోః స్వాజ్ఞా త్తచ్' * 'షి ద్దారాదిభ్య క్చ' ఇతి జీమ్ - ఇదం జగ, స్తేమమ, తమోభూత మున్ధకారమయమ్, లక్ష్యత ఇతి శేషః, తస్యా ఏవ మమ నయనజ్యోతిష్త్వే దితి భావః.

ఆ త్రాన్ధకార నిరాకరణ సమర్థత్వేన ప్రసిద్ధే ప్రదీపాది కారణసముదాయే స త్యపి తన్నిరాసరూప కార్యానుత్థానా ద్విశేషాక్షిరలంకారః - 'త త్సామగ్ర్యా మనుత్పత్తిర్విశేషాక్షిర్నిగద్యతే' ఇతి లక్షణాత్; తథా ప్రదీపాదిన ద్భావేఽపి త మో భూతత్వమితి నిరూఢ త్వ వ్యభిచారే; తేన చాస్య మహామోహాన్ధత్వం వస్తు గమ్యత ఇ త్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. పృత్యం పూర్వవత్.

టీ. ప్రదీపే=దీపము, సతి=ఉన్నను, అగ్నా=నిప్పు, సతి=ఉన్నను, తారా రవి ఇందుఁబు = చుక్కలు, సూర్యుఁడును, చంద్రుఁడును, సత్స=ఉన్నను, మృగకాఽ అత్యైవినా = లేడిపిల్లకన్నులవంటి కన్నులుగలది (నాప్రియురాలు) లేక, ఇదం=ఈ, జగల్=లోకము, తమోభూతం = బీకటియైనది.

పగటిపూట వెలుగునిచ్చుటకు సూర్యుఁడును, రాత్రులందు చంద్రుఁడు, నక్షత్రములు, అగ్ని హేళాత్ముఁడు, దీపము మొదలగు వస్తువులున్నను, ఆలేడిపిల్లకన్నులంబోలు కన్నులుగల యామగువ లేమిచే సీజగమెల్ల నిరులు గ్రహి యున్నట్లే తోచుచున్నది. ఆకాంతయే నాకంటికి వెలుతురు నిచ్చినది కావున నదిలేక నేను జడఁడనై యున్నాను. అని యొక కాముకుఁడు తనచెలికానితో జెప్పఁగొనెను.

ఆ. పెక్కుదివియలున్న • జక్కవచెలి యున్న
రిక్కరాయఁ డున్న • జక్క లున్న
జిన్ని లేడిచూడ్కి • చేడియ నెడఁబాయు
నప్పు డంధకార • మయ్యె జగము.

శ్లో. ఉద్వృత్తః స్తనభార ఏష తరళే నేత్రే చలే భ్రూలతే
రాగాధిష్ఠిత మోఽష్టపల్లవ మిదం కుర్వన్తు నామ వ్యథామ్,
సౌభాగ్యాక్షరపచ్చికేవ లిఖితా పుష్పాయుధేన స్వయం
మృగధృష్టాఽపి కరోతి తాప మధికం రోమావళిః కేన సా. 15

వ్యా.— ఉద్వృత్త ఇతి.— ఉద్వృత్తోఽత్యస్తవర్తలః ఉత్పథగత శ్చ, ఏష ఇతి పురోవర్తినో హస్తనిర్దేశః, స్తనభారశ్చ, తరలే లీలావితాలే-చపలే చేతి గమ్యతే, నేత్రే, చలే చేతితాది విలసన చక్చలే స్థిరత్వవిహీనే చ, భ్రూలతే చ, రాగేణ తాహిత్యేన మాత్సర్యేణ - చాధిష్ఠితమ్ - తద్భూయిష్య మిత్యర్థః - ని 'రాగ శ్చ రక్షే మాత్సర్యే క్షేకాదౌ లాపితేషు చ' ఇ త్యుభయ త్రాసి విశ్వః కాశ్యత శ్చ, ఇద మితి

నిర్దేశః, ఓష్ఠపల్లవం అధరకిసలయం, చే త్యేతానీతి శేషః, వ్యథాం మనఃపీడాం, కుర్వన్తు, నా మేతి తత్సాయామ్, ఖలానాం పరపీడాకరణస్య స్వాభావికత్వాదితి భావః; కిం తు పుష్పాయుధేన కామదేవేన, స్వయం స్వహస్తేన, లిఖతా, సౌభాగ్యాక్షర మాలికా సౌభాగ్య వృక్షక పుష్పవర్ణ పక్షి- రివ స్థితే త్యుత్పేక్షా, తథా, మధ్యస్థా అవలగ్న ప్రదేశవిలగ్నా తటస్థాఽసి, సా రోమావలిః రోమరాజిః, కేన వా హేతునా, అధికం, తాపం కరోతి మన స్సంతాపయతి, విశిష్టతటస్థస్య పరసంతాపకరణానాచిత్వా దితి భావః.

అత్ర పూర్వార్థే ఉద్వృత్తత్వాదిపదార్థానాం క్లేషభక్త్యా స్వాభావ్యేన చ విశేషణగత్యా పీడాకరణం పదార్థం ప్రతి హేతుత్వకథనా త్వదార్థహేతుక మేకం కావ్యలిప్తమ్; ఉత్తరార్థే తటస్థపదార్థస్య క్లేషభక్త్యైవ కేన సంతాపయ తీ త్యా తేషవపదార్థం ప్రతిహేతుత్వకథనా దపరం చ; తచోచ్చిత్తోత్పేక్షయా సాపేక్షితత్వా త్సంకీర్ణమ్; త త్సూర్వవాక్య కావ్యలిప్తేన నైరపేక్ష్యా త్సంపృజ్యత ఇ త్యనయోః సజాతీయసంసృష్టిః; ఏతేన స్తనభారాదే ర్దోశోత్తరలావణ్యసంపన్నత్వ మత్యన్తజనన మ్మోహకత్వేన సూచ్యతే. శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్.

టీ. ఉద్వృత్తః=మదించిన (పైకి ఉబికి గుండ్రనైయున్న), ఏషః స్తనభారః= ఈచనులబరువు (అనగః బరువయినచనులు), తరళే=చపలములయిన (అందములయిన), నేలే=కన్నులు, చలే=చంచలములైన, భూలలే=బొమ్మలగులు, రాగా...తమ్-రాగ= మచ్చరముచే (ఎఱుపుచే), అధిష్ఠితం=పొందఁబడిన, ఇదం ఓష్ఠపల్లవం=ఈమోదివినిగురు, వ్యథాం=కష్టమను, కుర్వన్తునామ=చేసినను చేయునుగాక. పుష్పాయుధేన=మన్నుని చేత, స్వయం=తనంతటనే, లిఖతా=వ్రాయఁబడిన, సౌ...త్తికా ఇవ - సౌభాగ్య= వెనిమిటి ప్రేమించుటయొక్క (తన్ను ప్రియుఁడు నిష్కలపటముగఁ ద్రేమించెనని తెలుపునట్టి), అక్షరపంక్తికా ఇవ (స్థితా) = అక్షరములబంతిపఠె మన్న, సారోమా వళిః=ఆనాఁగారు, మధ్యస్థాఅసి=(ఏపక్షముననుఁ జేరక) తటస్థముగనున్నను (నడుము మీఁదనున్నదయ్యును), కేన=చేనిచేత, అధికం = మిక్కిలి, తాపం=సంతాపమును, కరోతి=చేయుచున్నది ?

ఈ యుద్వృత్తమయిన (గర్వించిన; అని బాహ్యార్థము, గుండ్ర నైన; అని అంతరార్థము) చనుల బరువును, ఈచపలములైన (నిలుకడ లేని; బా. కదలుచుండు=అంత.) ఈచంచలములయిన కనుబొమ్మలును, రాగ మ్ములుగల (మచ్చరముగలదగు; అని భా. ఎఱుపుగల; అని అంత.) వెదవియు

వ్యథనుగలిగించిననుగలిగింపనీ. మన్నకుండు స్వయముగా వ్రాసినసౌభాగ్యమును దెల్పునక్షరపంక్తియో యనఁదగిన యీనూఁగారు మధ్యస్థమయినను (తిన్న నిదై యున్నను; బా. నడుమనున్నను; అంత.) మీఁదు మిక్కిలి గాఢాపంబుగలిగించుచున్నది. ఏకారణముచేతనో తెలియకున్నది. బోకంబునగర్వచాపలద్యేషాదిగుణములుగలవారు పరులకు హానిచేయుట సహజమే. నెమ్మదిగలవాఁడు గూడ నొరులను బాధించుట యాశ్చర్యకరంబుగా నున్నది. నీచనుల యుబ్బును, అదరుపాటును, బెళుకు కనులచూడ్కులును, నీకనుబొమ్మలలీలలును, నీయెట్టినికెమ్మోవిచిగురును మనము నకు వ్యథను గలిగించుచున్నవి. వీనియన్నిటికంటె నెక్కువగా మరుఁడు వ్రాసినయక్షరములబంతియో యనఁదగు నీనూఁగారు నన్ను మదనానిల సంతప్తునిఁ జేయుచున్నది నీయెడ మరులు గలిగి, నిన్నుఁబొందుటకు వీలుగామిచే న స్త్రీయంగములెల్ల వెతలఁద్రోయుచున్నవి. నన్ను దయతోఁ జూచి నీతోడిపాండును గ్రహింపుము

చ. గరువపుంజన్ములుం బెళుకుఁగన్నులు నిల్కడలేని కన్బామలో
మురియుచు నెట్టివాలుజిగిఁమోవియుఁ దాపముఁజేయఁగాఁ దగుకొ
స్తరలిఖితోరుభాగ్యలిపిఁజాల మనం దగి మధ్యవర్తియై
పరఁగినరోమరాజియును * బాయక తాపముఁ జేయ నాయమే

శ్లో. ముఖేన చంద్రకాన్తేన మహానీలైః శిరోరుహైః,

కరాభ్యాం పద్మరాగాభ్యాం రేజే రత్నమయీవ సా.

16

వ్యా.—ముఖేన ఇతి.—చంద్రకాన్తేన ఇన్దునుద్దరేణ చంద్రకాన్తమణిరూపేణ చేతి గమ్యతే, ముఖేన చ, మహానీలై రతిమేచక్రైః సింహలద్వీపసంభవేంద్రనీలైశ్చ-శిరోరుహైః కుండలైశ్చ - 'సింహల స్యాకరోద్భూతా మహానీలా స్తు తే స్త్రుతాః' ఇతి భగవా నగ.ప్రత్యై, తథా పద్మస్య రాగ ఇవ రాగో యయో స్తౌ. తాభ్యాం పద్మరాగ రూపాభ్యాం చ, కరాభ్యాం, సా సుందరీ, రత్నమయీ రత్నరూపేవ, రేజే * 'తత్ ప్రకృతపవనే మయట్' * 'టిడ్డాణఘ్' ఇత్యాదినా జీవ్. అనుష్టుప్.

టీ. చంద్రకాంతేన=చంద్రునివలె నందమైన (చంద్రకాంతమణియైన, అని మఱియొక యర్థము), ముఖేన=ముఖముచేతను, మహానీలైః=మిక్కిలి నల్లనైన (ఇంద్రనీలమణులైన), శిరోరుహైః=తలవెండ్రుకలచేతను, పద్మరాగాభ్యాం=తామరలయెఱుపు

పంటి యెఱుఁగులవైన (కెంపులయిన), కరాభ్యాం=చేతులచేతను, సా=ఆకాంత, రత్న మయీ ఇవ=మణులచే జేయఁబడినదియో యన, రేజే=ప్రకాశించెను.

చంద్రకాంతమణిరూపమైన మోమును, గొప్పనీలములరూపు దాల్చినకురులును, పద్మరాగమణిరూపములైన కరంబులు గలది యగు టంజేసి, యీచెలువ రత్నమయ్యై యున్నట్లు కానిపించెను. అనుందరి యొక్కమోము చందురునిమాడ్కి మనోహరముగను, నెఱికురులు మిక్కిలి నల్లవిగను, హస్తములు తామరపూవులమాడ్కి నెఱ్ఱగను నున్నవి.

తే. మిగుల శశికాంత మైననెఱ్ఱమోముచేత
నెఱి మహానీలరుచు లైన • నెఱులచేత
జలజరాగము లయినహాస్తములచేత
రత్నమయ మనఁ గామినీరత్న మమరె.

శ్లో. గురుణా స్తనభారేణ ముఖచంద్రేణ భాస్వతా,

శనైశ్చరాభ్యాం పాదాభ్యాం రేజే గ్రహమయీవ సా.

17

వా. — గురుణేతి. — గురుణాదుర్భరేణగీష్పతిరూపేణచని. 'గురు స్తుగీష్పతౌ శ్రేష్ఠే గురౌ పితరీ దుర్భరే' ఇ త్యుభయత్రాపి శబ్దార్థపే, స్తనభారేణ చ, భాస్వతా ప్రకాశవతా భాస్కరేణ చ - ని. 'భాస్వాన్ భాస్కరసూర్యయోః' ఇతి విశ్వః, ముఖ మేవ చంద్రో నైవ చ, శనైశ్చరాభ్యాం మందగమనాభ్యాం శనైశ్చరాభ్యుగ్రహాభ్యాం చ, పాదాభ్యాం చ సా గ్రహమయీవ రేజే, ప్రక్రియాతు పూర్వవత్.

అత్ర శ్లోకద్వయేఽపి శ్లేషమహిమ్ను రత్నమయత్వగ్రహమయత్వోత్పేక్షా కాల శ్లేషసంక్షేపే ముత్పేక్షా; తయా చాస్యా లోకోత్తరాకార రూప లావణ్య సౌందర్య కాన్దివిశేష భాగ్య సౌభాగ్యది నకలకల్యాణగుణాభిరామత్వం గమ్యతే; ఏత చ్చమదీయశృంగారశృంగారకే రుక్మిణీవల్లభవ్యాభ్యానే'నిధిమయీ గ్రహమయీ' ఇ త్య త్ర విస్తరేణ ప్రవర్ణిత మి తీహోపరమ్యతే. అనుష్టుప్.

టీ. గురుణా=గుప్పదియైన, (బృహస్పతియైన, అనియథాంతరము), స్తనభారేణ=చతులబరువుచేతను, భాస్వతా=కాంతిగల (సూర్యుడయిన), ముఖచంద్రేణ=ముఖము అనిడి చంద్రునిచేతను, శనైశ్చరాభ్యాం = మెల్లగనడచు (శనైశ్చరులయిన), పాదాభ్యాం=అడుగులచేతను, సా=ఆకాంత, గ్రహమయీఇవ = గ్రహరూపిణియో యన

(అనఁగా: బ్రహ్మగ్రహములచేతనే యామెయవయవముల నిర్మించెనోయనునట్లు), శేషే = ప్రకాశించెను.

స్తనభారమనెడి గురువును, వెలుఁగుగలవాఁడగు ముఖమనెడి చంద్రుఁడును, శనైశ్చరము లగుపాదంబులను గలది యకాటవలన నానుందరి గ్రహమయి యుండునట్లు మెఱయుచుండెను. ఆమగువయొక్కమోము చంద్రునివలెను, స్తనములు మిక్కిలి బరువుగలవిగను, పాదములు తిన్ననినడక గలవిగాను నుండెను.

క. గురు వగుకుచభారంబును

సరసకళాభాస్వదాస్యఃచంద్రుండు శనై

శ్చరము లగుచరణములుఁ గల

కలగవన దనర్చె నార • గ్రహరూప యనన్.

శ్లో. తస్యాః స్తనౌ యది ఘనౌ జఘనం చ హరి

వక్త్రం చ చారు తవ చిత్త కి మాకులత్వమ్,

పుణ్యం కురుష్వ యది తేషు త వాస్తి వాఙ్మా

పుణ్యై ర్వి నా సహి భవన్తి సమీహితార్థాః •

18

వ్యా.—తస్యాఇతి.—తస్యాస్తరుణ్యః స్తనౌఁఘనౌ నిబిడా యద్యపి, జఘనం కటిపురోభాగ శ్చ, హరి మనోహరి యద్యపి-సి. ‘శ్రీకట్యాః క్షీణేతు జఘనం పురః’ ఇ త్యమరః, వక్త్రం చ చారు మనోజ్ఞం యద్యపి, హేచిత్త, తవ, ఆకులత్వం లోలుపత్వం, కిం కిమర్థమ్-మాస్తిత్యర్థః - తావన్నాత్రేణాసంభవా దితి భావః, తర్హి కిం కర్తవ్య మి త్యత ఆహ-తేషు స్తనాదిషు, తవ, వాఙ్మా సంభోగాభిలాషా, ౭ స్తి యది వర్తతే చేల్, తర్హి, పుణ్యం సత్కర్త, కురుష్వ సమాచర, తుతః, పుణ్యై ర్వి నా సమీహితార్థా వాఙ్మితార్థా, న భవన్తి హి ఖలు, జ్యోతిష్టామాది సత్కర్తాచరణేన రమ్భాసంభోగవ త్కైన్దరి త్పుణ్యవిశేషేణ త వాసి త త్సంభోగః సంభవిష్య తీతి భావః. ఆర్థాన్తరన్యాసాలంకారః. వసన్తతిలకా.

టీ. తస్యాః=ఆపెయొక్క, స్తనౌ=చన్నులు, ఘనౌ=గొప్పవి (ఒండొకటికదిసి నవి అని కాని), జఘనం=మొలయు, హరి=అందమైనది, వక్త్రం=ముఖమును, చారు=సుందరమైనది, యది=అయినందులకు, చిత్త=హిమనసా!, తవ=నీకు, ఆకులత్వం కిల=కలఁతయేల! తేషు=వానియందు, తవ=నీకు, వాంఛాయది=కోరికయేని, పుణ్యం=

పుణ్యమును, కురుష్వ=చేసికొనుము. (ఏలయన) పుణ్యైవిసా=పుణ్యములులేక, సమీహిత అర్థాః=కోరఁబడిన వస్తువులు, నభవంతిహి = కలుగవుగదా?

ఆనాతియొక్కగుబ్బలు గొప్పవిగా నున్న నేమి? ఆయుగ్మలిపిఱుదులు మనోహరంబుగా నున్న నేమి? ఆయతివమోము చక్కనిదిగ నున్న నేమి? ఓమనసా! నీకేల యీకలవరపాటు? నీకు వానియందుఁ గోరిగలదేని, తపస్సుదానము మొదలగుపుణ్యకార్యములను జేయుము. దానధర్మాదులం జేయక కోరినకోర్కు లబ్బునే. జ్యోతిష్టోమాదియాగంబుల నొనరించువారికి రంభాదితెఱగంటియన్నవలసంభోగ మబ్బినట్లు, ఏదియో పుణ్యవిశేషమున్న నే కాని యోమనసా! నీకట్టియుత్తమాంగ నయొక్కసంభోగము దొరకనేరదు.

చ. సుదతిపయోధరంబు లతిఃసుందరముల్ జఘనంబు రమ్య మా
వదనము హృదయ మంచుఁ జలఁపర్తన మేటికి నీకుఁ జిత్తమా
కదలక వానివైఁ దలఁపు • గల్గిన బున్నెము లాచరింపు మిం
పొదన లభించునే సుకృతఁడొగము లేక సమీహితార్థముల్.

అవ. సుందరస్త్రీలవిలాసమహిమను వర్ణింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇమే తారుణ్యశ్రీనవపరిమళాః ప్రాథమరత
ప్రతాపప్రారంభాః స్వరవిజయదానప్రతిభవః,
చిరం చేతశ్చోరా అభినవవికారైకగురవో
విలాసవ్యాపారాః కిమపి విజయస్తే మృగదృశామ్.

19

వ్యా.—అథ విలాసవర్ణనం నిగమయతి.—ఇమే ఇతి.—తారుణ్యశ్రీయోయావనసంపదో - నవపరిమలా మాతన పరిమలప్రాయాః-తద్వదభివృద్ధికా ఇ త్యర్థః-యద్వా తారుణ్యశ్రీయో - నవోఽపూర్వః - పరిమలః సౌభాగ్యవిశేషః - యేషాం తే తథోక్తాః, ప్రాథమరతం ప్రచండరతి - స్వత్ర యః ప్రతాపః సామర్థ్యమ్ - తస్య-ప్రారంభో ఉపకరమా, స్వరస్య జగజ్జిత్వరస్య మస్తద్ధస్య - విజయదానే - ప్రతిభవః లగ్నకాః - ని. 'స్యో ర్లగ్నకాః ప్రతిభవః' ఇ త్యమరః - యథా ప్రతిభవః అథ మర్జాల్ ధన ముద్భృత్య ఉత్తమర్జాయ దాతుం సమర్థా స్తథా ఇమేఽపి ద్వివిజయ మాకృప్య స్వరాయ దాతుం సమర్థా ఇత్యర్థః, చిరం చిరకాల మారభ్య, చేతశ్చోరాః చిత్తాకర్షకాః - మనోహరా ఇతి యావత్, అభినవవికారై రాకస్మిక భయ

కమ్మనుకరణాది ప్రత్యగ్ర యావనవికారై - రేక గురవోఽత్యంతభూయిష్టా, మృగ
దృశాం తరుణీనాం సంబధిన, ఇమే పూర్వోపవర్ణితా, విలాసవ్యాపారాః శృంగారచే
ష్టా విశేషాః, కి మపి ఆనిర్వాచ్యతయా, విజయస్తే సర్వోత్కర్షణే వర్తన్తే * 'విప
రాభ్యాం జే' ఇ త్యాత్మ సేవదమ్. శిఖరిణీ వృత్తమ్.

టీ. మృగదృశాం=లేడికన్నులుగల స్త్రీలయొక్క, తారు...మళాః=తారుణ్యం
యావనముయొక్క, శ్రీ=సంపదయొక్క, నవపరిమళాః=క్రొత్తతావులను, ప్రాధ...ర
మ్భాః=ప్రాధనురత=కఠినరతులయందలి, ప్రతాప=నేర్పుయొక్క, ప్రారంభాః=ఉపక్ర
మములును, స్వర...భువః=స్వర=మన్దభునియొక్క, విజయ=గెల్పును, దాన=ఇచ్చుట
యందు, ప్రతిభువః=పూటకాపులును, చిరం=బహుకాలమునుండి, చేతః చోరాః=
మనసుయొక్క దొంగలును, ఆభి...భవః - ఆభినవ=క్రొత్తలైన, వికార = మనోవికార
ములకు, ఏకగురవః=ప్రధాన గురువులనగు, ఇమే=ఈ, విలాస వ్యాపారాః=శృంగార
చేష్టలు, కిమపి = చెప్పనలగింతుండునట్లు, విజయస్తే=అన్నిటికన్న మిన్నలైయున్నవి.

లేడి కన్నులంబోలు కన్నులుగల చెలువలయొక్క యీశృంగార
చేష్టలు జవ్వనముచే గడు మెఱయుననియు, విస్తారమగు మరుకేళి సల్పు
టయందుగల నేర్పునకుఁ బ్రారంభదశను దెల్పుననియు, మరునికి గెల్పు
నొసఁగుటకుఁ బూటకాపులును, విడువక కాముకులఁడందములను జూఱ
గొనుననియు, క్రొత్తక్రొత్తసింగారంపువికారములను బాగుగ నేర్పగలవి
యునై యింతింతనరానిమహిమతోఁగూడి వెలయుచున్నవి.

చ. కనఁదగు విండుజవ్వనపుఁ • గల్గి కే దాపులు ప్రాధసంగమం
బునకు నుపక్రమక్రియలు • పుష్పధనుర్జయదానదక్షిణా
జ్వనసిజచిత్తహారులు వికారనిదానము లైనకామినీ
జనులవిలాసకృత్యములు • సంతతరమృతరంబు లెన్నఁగన్.

ఆవ. కామినులయం దెక్కువ మోహము గలవానియొక్క సర్వస్వమును వా
రపహరింతురని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ప్రణయమధురాః ప్రేమోద్ధారా రసా శ్రయతాం గతాః
ఫణితిఃపుదులా ముగ్ధప్రాయాః ప్ర కాశితసమ్మదాః,
ప్ర కృతిసుభగా విప్రమ్భాద్భాగైః స్వరోదయదాయినో
రహసి కి మపి స్వైరాలాపా హరన్తి మృగీదృశామ్,

వ్యా.—ప్రణయ ఇతి.—

‘విప్రశ్నో పరమాం కాష్ఠామారూఢే దర్శనాదిభిః,

యే నానరజం ద్రవతి సన్నేహ ఇతి కథ్యతే.’

ఇ త్యుత్తలక్షణః సన్నేహః ప్రణయ శబ్దేన వివక్షితః— తేన-ప్రణ సేన మధురాః సంతాపహరః— ‘శీతశీక్రియతే తాపో యేన తన్మధురం స్పృశమ్’ ఇతి లక్షణాత్, ప్రేక్షా అనురాగ విశేషేణ— ఉదారా రమ్యాః— మనోహరా ఇతి యావత్, రసాశ్రయతాం శృంగారాస్వదత్వం గతాః— శృంగారరస ప్రసరోల్లసితా ఇత్యర్థః, ఫణిత్యా సందర్భ విశేషేణ— † మధురాః మాధుర్య గుణయుక్తాః— అమృతప్రాయా ఇత్యర్థః, ముగ్ధప్రాయాః సౌమ్యమార్మభరితాః— శ్రుతిరజ్జుకా ఇత్యర్థః— ప్రకాశితోఽభివ్యంజితః— సప్త దశ సంభోగాత్మక్యం— యై స్తే తథోక్తాః, ప్రకృతిసుభగాః స్వభావరుచిరాః, విప్ర మ్భూర్ద్రా విశ్వాసపరిష్టతాః, ఆత ఏవ, స్వరోదయదాయినో జితేంద్రియ స్యాపిమన్తథో ద్యోకావహాః, మృగీదృశాం సంబంధినః స్వైరాలాపాః సర్వోక్తయ ఇతి యావత్, రహసి కిమపి హరన్తి, యద్వా రహసి స్వైరాలాపా ఇ త్యన్వయః, కి మపి హరన్తి, యద్వా అనిర్వాచ్యతయా మనోహరా భవన్తి త్యర్థః.

అత్ర శ్లోకద్వయేఽపి సమర్థసహిష్ణోః శృంగారస్య పాతసమయేఽప్యాస్యా ద్యమానత్వా దన్తర్బహిఃస్ఫురణేన ద్రాక్షాపాశోఽనుసంధేయః— ‘ద్రాక్షాపాశః స కథితో బహిరన్తఃస్ఫురద్రసః’ ఇతి లక్షణాత్; తథా శ్లేషప్రసాదాదయో దణ్డ్యా చార్యోక్తా దశ ప్రాణాశ్చ ప్రాయేణాత్ర సన్తి, నిపుణైరున్నేయా ఇతి సంక్షేపః; ప్రకరణేఽస్మిన్నాయశో నాయకా అనుకూలా దక్షిణాశ్చాఽనుసంధేయాః— ‘ఏకాయ తోఽనుకూలః స్యాత్తుల్యోఽనేకత్ర దక్షిణః’ ఇతి లక్షణాత్. హరిణీ పృతమ్.

టీ. ప్రణయమధురాః— ప్రణయ = బలిమాలుటయందు, మధురాః=మనసును గరగించునవియు, ప్రేమఉద్గారాః = ప్రీతినిగ్రక్తునవియు, రసాశ్రయతాం= ఆనందమునకు, లేక శృంగారరసమునకు ఉనికిపట్టగుటను, గతాః = పొందినవియు, ఫణితిమృదులాః=ముచ్చటలయందు ముద్దుగుల్కునవియు, ముగ్ధప్రాయాః=గోలతనము మెండుగాఁగలవియు, ప్రకాశిత సంమదాః=తెలుపఁబడిన వలపుగలవియు, ప్రకృతి సుభగాః=పుట్టువుచేతనే సొందైనవియు, విప్రంభఆర్థ్యాః=నవ్వుకముచేత తడిసినవియు (అనఁగాః మిక్కిలి నవ్వు కముగలవి యనుట.), స్వరో...దాయనః— స్వరఉదయ = కామోత్పత్తిని (కామవికారములను), దాయనః = కలిగించునవియు, (అగు) మృగీ దృశాం=హరిణాక్షులయొక్క, రహసి=రహస్యమునందలి, స్వైర ఆలాపాః=చనవుతోడి మాటలు, కిమపి=చెప్పనలవిగాకుండ, హరంతి=(చునప్పును) లాగుచున్నవి.

తా. లేడికన్నులమూడ్చి గదలు కన్నులుగలయంగన లేకతంబునఁ జనపుతో మాటాడుమాటలు ప్రేమచే దియ్యనివియు, అనురాగమును వెలువరించునవియు, శృంగారరసమున కావదులైనవియు, మాటాడురీతిచే మధురములును, స్పష్టములు గానివియు, నిబ్బరంపుసంతసమును వెలిపుచ్చునవియు, స్వభావముచేతనే సొంపులును, నమ్మికచే సరసములును, మన్తథవికారము గలిగించునవియునై కాముకుల సూచకమును దోచుకొనుచున్నవి.

మ. ప్రణయశ్రీమధురంబు లుజ్జ్వలరసప్రాదుర్యముల్ ప్రేమ భూషణముల్ దర్శితహర్షముల్ దుచిరవిశ్వాసార్ద్రముల్ హృద్యముల్ ఫణితిశ్రావ్యము లంగజప్రభవముల్ • ప్రాణేశ్వరీచర్మభాషణముల్ నామది గొల్లలాడెడి రహస్యశ్రీడలం దెప్పుడున్.

ఇది శృంగారశతకంబున స్త్రీప్రశంస యను

ఒకటవవింశతి.

— సంభోగవర్ణనము. ౧౭ —

ఆవ. శృంగారము సంభోగశృంగారమని, విప్రలంభశృంగారమని ద్వివిధము. కవి సంభోగశృంగారమును మీఁద సవిస్తరంబుగా వర్ణించువాడై, మొదట నొక్కొక్క ముచే విప్రలంభశృంగారమును వర్ణింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విశ్రమ్య విశ్రమ్య వనే ద్రుమాణాం
ఛాయాను తస్మి విచచార కాచిత్,
స్తనోత్తరీయేణ కరోద్ధృతేన
నివారయస్తీ శశినో మయూఖాన్.

21

వ్యా.—అథ సంభోగవిప్రలంభభేదవిభిన్నయోః శృంగారయో ర్మధ్యే సంభోగ శృంగారం సప్రవృత్త ముత్తరత్ర వర్ణయిష్యే న్నాదౌ విప్రలంభ శృంగార మేకే నాహ. — విశ్రమ్య ఇతి - కాచి తస్మి కృతాశీ, వనద్రుమాణాం, ఛాయాను చంద్రా తపరహితాధః ప్రదేశేషు - విశ్రమ్య విశ్రమ్య పునః పునః శ్రమ మపసీయ * వీష్ణు యాం ద్వీర్భావః-౧. 'ఛాయా త్వనాతపే కాస్తా' ఇతి విశ్వః, విచచార సంచచార - కేలీ పనసంచారస్య విరహి జనవిసోదోపాయత్వా దితి భావః, కథం ఖూతా సతీ? కరోద్ధృ

లేన హస్తాంతిప్తేన, స్తనోత్తరీయేణుచకుమ్భాచ్ఛాదనపటాశ్చలేన, శశిన శ్చంద్రస్య, మ
యూఖా స్మిరణాః-ఆతపా నితి యావత్, నివారయన్తి నిరావర్త్యన్తి-గ్రీష్మోష్ణో
వృజనే నే వేలి భావః; చంద్రకిరణానాం విరహిణీ జననస్తాపకరత్వాత్తన్నివారణోక్తిః;
ఏలేన దశావస్థాపక్షే పక్షీ మన్వథావస్థా - తథా చ చతుర్థీ జాగరావస్థా - తథా
ఉత్తరీయేణ శశిమయూఖానా మనివారణీయత్వ వివేకాభావా చ్చిత్తవిభ్రమప్రతీలేః
కామకాస్త్రోక్త ద్వాదశావస్థాపక్షే దశమీ ఉన్మాదావస్థా సూచ్యతే- త స్మి త్యనేనకా
ర్యావస్థా చ కథితా- తదుక్తమ్.—

‘దృజ్జీమనస్సృజ్జ సంకల్పా, జాగరః, కృశతా,ఽరతిః,

ప్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాస్తా, ఇత్యనన్తదశా దశ.’

ఇతి;

కామకాస్త్రోక్తా స్తు—

‘చక్షుఃప్రీతి, ర్తనస్సృజ్జః, సంకల్పా,ఽఽఽ ప్రలాపితా,

జాగరః, కార్యు, మరతి, ర్లజ్జాత్యాగో,ఽఽఽ సంజ్వరః,

ఉన్మాదో,మూర్ఛనం చైవ, మరణం చరమం విదుః.’

ఇతి;

ఇయం చ విరహోత్కణ్ఠితా—

‘చిరయ త్యధికం కాస్తే విరహోత్కణ్ఠి తోన్మనా!’ ఇతి లక్షణాత్.

ఉపజాతి వృత్తమ్.

టీ. కాదిత్=ఓకానొక, తస్మి=కృశాంగి(సుందరి), వనే=ఉద్యానవనమందు,
కరఉద్భలేన-కర=చేతితో, ఉత్థలేన = ఎత్తిపట్టుకొనఁబడిన, స్తన ఉత్తరీయేణ=
చనుపయ్యటచే, శశిః=చంద్రునియొక్క, మయూఖాః = కిరణములను, నివార
యంతీ=అడ్డగించుచు, ద్రుమాణాం=చెట్లయొక్క, ఛాయాను=సీడలయందు, విశ్రమ్య
విశ్రమ్య=విశ్రమించి విశ్రమించి, విచచార=తిరిగెను.

తా. ఒకానొకకాంత ప్రియవిరహముచే జిక్కినమేను గలదై,
యొక్కవనంబునఁ బ్రొద్దులుచ్చు వచ్చి యచ్చటఁ గాయుచుండు పండు
వెన్నెలలతాపంబు నైరింపఁ జాలక తనవైఁటకొంగు నెత్తి యావెన్నె
లలు దనవైఁ బడకుండునట్లు నివారించుచుఁ జెట్లయొక్కదట్టములైన
సీడలయందు మాటిమాటి కలసటఁ దీర్చుకొనుచుఁ దిరుగుచుండెను.

చ. విరహకృశాంగి-యైనఘనఃవేణి యొకర్తు వనంబులోపలం

దరువులసీడలందు నుచితంబుగ మాటికి విశ్రమించి బం

ధురగతి సంచరించెఁ జనుదోయిని బయ్యెదకొంగుఁ గేలఁ దా

వెరవుగఁ బూని యగ్గలవువెన్నెలకాకఁ దొలంగఁ జేయుచున్.

అవ. కవి సంభోగశృంగారమును వర్ణింపఁ బూని యందు బాహ్యము, ఆభ్యంతరము అను ద్వివిధశృంగారములలో మొదటిది యగు ఆలింగనాదిరూపమైన బాహ్య శృంగారమును చెందుకొనకములచే వర్ణింపుచున్నాడు:—

శ్లో. అదర్శనే దర్శనమాత్రకామా

దృష్ట్యా పరిష్కృజరనై కలోలాః,

ఆలింగితాయాం పున రాయతాత్మ్యే

మాశాస్త్ర హే విగ్రహయో రభేదమ్.

22

వ్యా.—అథ సంభోగ శృంగారః — స చ బాహ్యభ్యంతరభేదేన ద్వివిధః, వాత్సల్యయనే నా వ్యసృద్వివిధ స్వాఽపి ప్రకారాంతరేణ ద్వివిధత్వ ముక్తమ్:—

‘బాహ్య మాభ్యంతరం చేతి సురతం ద్వివిధం స్తుతమ్,

త త్రాద్యం చుష్కునాశ్లేషనభద న్తక్షతాదికమ్,

ద్వితీయం సురతం సాక్షా న్నానాకరణకల్పితమ్.’

ఇతి,

తత్ర ప్రథమ మాల్లింగనరూపం సోపస్కార మాహ ద్వాభ్యామ్—

అదర్శన ఇతి.—ఆత్ర య త్తచ్చబ్దాభ్యాహారేణాన్వయః కార్యః, అదర్శనే ప్రీయతమవిషయకదర్శనాభావే సతి * క్వచిత్ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽపి సజ్జమాన ఇవ్యతే—యథా అదర్శన మశ్రవణ మభాషణ మనుచ్ఛారణ మిత్యాద్యభియుక్తోక్తైః, దర్శనమాత్ర ఏవ కామోఽభిలాషా యస్యాః సా తథోక్తా-తావన్తాత్రాభిలాషిణీత్యర్థః, తతో దృష్ట్యా, ప్రీయతమ మితి శేషః, పరిష్కృజరనభే ఆల్లింగనజనితసుఖే - వికం సుఖ్యం యథా తథా - లోలా సత్పష్టా-ని. ‘లోలశ్చలసత్పష్టయోః’ ఇ త్యమరః-యా-ఆయతాక్షీతి శేషః, తస్యా మాయతాత్మ్యం కర్ణా న్నవిశ్రాంతలోచనాయాం ప్రీయతమాయాం, పున రాల్లింగితాయాం సంపరిష్కృతాయాం సత్కామ, విగ్రహయోః శరీరయోః-ని. ‘శరీరం వర్త విగ్రహః’ ఇ త్యమరః, అభేదమ్ ఏక్యమ్, ఆశాస్త్రహే-తా దృగ్గాఢాల్లింగన సుఖ మనుభవితు మభిలషామహే ఇ త్యర్థః, త ద్యథా—‘ప్రీయయా ప్రీయా సంపరిష్కృతోన బాహ్యం క్షిప్తం వేద నాన్తర మే వాయం పురుషః’ ఇ త్యాదిప్రతేః ప్రీయతమా గాఢాల్లింగన పరిష్కృజ్జే విగతతవేద్యాన్తరత్వేన బ్రహ్మసప్త సబ్రహ్మచారి సుఖవిశేషసంభవాత్తథావిధాల్లింగనాశంసనం యుక్త మేవేతి భావః-తదుక్తం రతిరహస్యే—

‘త త్సృఖ్యం వరతత్వవేదన మహాఽనన్దోపమం మూఢభీః

కో వా విద్వతి సూక్ష్మమన్తదకలావైచిత్ర్య మూఢో జనః.’

ఇతి;

అన్య త్రా పుక్తమ్—

‘ప్రాధాన్యమును చుట్టునామికనుఖం ప్రచ్ఛన్నవేద్యాస్తరమ్’ ఇతి;
వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. అదర్శనే=చూచుట లేనప్పుడు (చూడకముందు), దర్శ...కామాః=దర్శన
మాత్ర=చూచుటయందుమాత్రము, కామాః=కోరికగలవారము, (అగుదుము.) దృష్ట్యా
=చూచి, పరి...లోలాః=పరిష్కరింపఁగలవారముయొక్క, రస=ఆనందమునందు, ఏక=
ముఖ్యముగా, లోలాః=ఆనందగలవారము, (అగుదుము) పునః=మరల, ఆయతాత్మ్యం=
ఆవాలుగంటి, ఆలింగితాయాం=కొనిలింపఁబడఁగా, విగ్రహయోః=శరీరములకు, అభే
దం=పేరులేకుండుటకు (వికలమును), ఆకాన్తహే=కోరుదుము. (ఇచట కొందఱి రీతి
నన్వయింతురు—యా=ఏది, ...దర్శనమాత్రకామా=చూచుటయందు మాత్రము కోరి
కగలదియో, ...పరిష్కరింపఁగలవారములొకరిని ఆలింపఁగలదు యానందమునందు ముఖ్య
ముగ నానందగలదియో, (తస్యాం=ఆ,) ఆయతాత్మ్యం...)

తా. ఒకచెలువను జూడకుండునంతవఱకు దానిదర్శనమైన మన
కబ్బునా యని కోరుచుందుము. చూచినతర్వాత దానివికలకొనిలింతల
యందే యానందము గలిగియుండుము. ఆమచ్చెకంటి నాలింగనము చేసి
కొన్నతర్వాత మారెండుమేను లెప్పటికిని వీడకుండవలెనని కోరు
చుందుము.

ఉ. బాలిక నన్నుఁ గన్గొననిపట్టున దర్శనమాత్ర మబ్బిన

జాలు నటంచుఁ గోరె మది • చక్కఁగఁ గన్నుల నన్నుఁ జూచి ప్రో
యాలు కవుంగిలింపవలె • నంచుఁ దలంచె దమిం గవుంగిలన్
మేలుగఁ జేర్చుకొన్న నిరుఁమేనులు నొక్కటి సేయఁ గోరితిన్.

అప. పుష్పమాలికలు, అగురు, గంధము మొదలగువానిని ధరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మాలతీ శిరసి జృమ్భణోన్ముఖే

చన్దనం వపుషి కుంజుమావిలమ్,

వక్షసి ప్రియతమా మదాలసా

స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగతః.

28

వ్యా.—వీచం పరమానుష్ఠానుసంధాయకత్వేన పరిష్కరింపఁగల స్యాపవర్గత్వ ముక్త్యా
నంత్రతి స్వర్గరూపత్వ మాహ.—మాలతీ తి.—శిరసి మాలతీ జాతి కుసుమమాలిక త్య
ర్థః—ని. ‘సుమనామాలతీ జాతిః’—‘పుష్పే జాతి ప్రభృతయః’ ఇత్యుభయత్రా వ్యుత్పత్తిః

*‘పున్నమాలేషు బహులమ్’ ఇతి లుక్, ముఖే, జృమ్భణం మదనమదజనిత జృమ్భశ్చ-
ని. ‘జృమ్భస్తు త్రిషు జృమ్భణమ్’ ఇత్యమరకి-యద్వా సంభోగాత్పుక్య సూచక రాగ
విలాసస్ఫూర్తి శ్చ, వపుషి, కుమ్భు-మావిలం కాశ్చీరజ మిశ్రితంఘృణ్యురసమృణితంవా,
చన్దనం పాటీరపఙ్కుచం, వక్షసి, మదాలసా మదేన మన్థరా, ప్రియతమా గాఢలిజితమ
త్తకాశిని చ, ఇ త్యేహఽయం సముదాయః, స్వర్గః స్వర్గశబ్దవాచ్యః, ఆగమః ఏత
ద్వ్యతిరక్తస్వర్గాభిధాయకాత్త్రం తు, పరిశిష్టః సదాసభిజ్ఞత్వా దముఖ్యః, స్వర్గ
పదవాచ్య ముఖ్యార్థ బోధకూన్య ఇ త్యర్థః, అన్య తైత త్స్వర్గత్వే నైవ పదే దితి
భావః, స్వర్గసమాన సౌఖ్యప్రదోఽయ మే వేతి పరమార్థః. రథోద్ధతా వృత్తమ్-
‘రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగా’ ఇతి లక్షణాత్.

టీ. శిరసి=తలయందు, జృంభణః=వృక్షాదులకు సిద్ధముగానున్న, వపుషి=
దేహమునందు, కుంకుమ ఆవిలం = కుంకుమపూవుతోఁగూడిన, చందనం=గంధమును,
వక్షసి=ఊర్మున, మదాలసా=(యాపన) మదముచే సోలుచున్న, ప్రియతమా=ప్రియ
రాలు; ఏవః=ఇది (భోగము), పరిశిష్టః=మిగిలినదై, ఆగతః=(ఈలోకమునకు)వచ్చిన,
స్వర్గః=స్వర్గము. (స్వర్గమునందలి భోగ మేయనుట.)

తా. ఏమానవుఁ డరవిరిసిన బాజిపూవులమాలను ధరించి, కుం
కుమపువ్వుతోఁ జేర్చిన చందనము మేని కలఁడుకొని మనోహర యగు
ప్రేయసిని ఊర్మునఁ జేర్చుకొనుచున్నాఁడో వాఁడీలోకంబుననే స్వర్గ
సుఖంబు ననుభవించుచున్నాఁడు.

చ తలపయి మాలతీకుసుమదామము నెమ్మెయిఁ గుంకుమంబుతోఁ
గలసినకమ్మతావి విరి గందపుఁబూత వెడందఊర్మునం
దలికుఁ నీలకుంతల మదాలస నీలసరోరుహక్షయం
గలుగుట నింద్రభోగ మనఁగాఁ దగదే మఱి వేతె యున్నదే.

అవ. ఇక నాభ్యంతరశృంగారమును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రాజ్ఞా మేతి మనా గనాగతరసం బాతాభిలాషం తతః
సప్రీడం త దను శ్లఘీకృతతను ప్రశ్యస్తధైర్యం పునః,
ప్రేమార్ద్రం స్పృహణీయ నిర్భర రహఃక్రీడా ప్రగల్భం తతో
నిశ్శంకాజ్ఞవికర్షణాధికసుఖం రమ్యం కులస్త్రీరతమ్.

24

వ్యా.—ఆ భావ్యుత్తర సంభోగం వర్ణయితు ముపక్రమతే—ప్రాగితి.—
ప్రాక్ ప్రారంభే, మనాక్ అబ్బం, మా మేతి మాస్తు మాస్త్వితి నిషేధ పచననేన, అనా

గతః అనుత్పన్నః రసోఽనురాగవిశేషో యస్మిన్ స్తత్, మాధ్యూ దితి భావః-తతో ని
 షేధానంతరం జాతోఽఙ్గురితోఽభిలాషో వాఙ్మూ యస్మిన్ స్తత్తథోక్తమ్, తద
 స్వభిలాషానంతరమ్ * 'అనుద్గతజే' ఇతి కర్తృప్రపవనీయత్వాద్వితీయా, నీవీవిస్రంస
 నాదిషు మన్తోద్భవమనభావో వ్రీడా తయా సహ సప్రీడమ్ - * 'తేన సహ -' ఇతి
 తుల్యయోగే బహువ్రీహిః, * 'వోపనర్జనస్య' ఇతి సహభావస్య సత్వమ్, అథ వ్రీడా
 నంతరం, శ్లథోద్భవం నిరాకరణే శిథిలప్రయత్నమ్, పున రుద్భవనాభావానంతరమ్-
 పునః శబ్దోఽత్రానంతర్యాధికీ, ప్రస్తుతం విగతతం-ధైర్యం ప్రాతిలోమ్య లక్షణమ్
 యస్మిన్ స్తత్తథోక్తమ్ - ఆక్షేపకృతాభిముఖ్య మిత్యర్థః, తతః ప్రేమార్ద్రం ప్రణయ
 రసపరిప్లవమ్, తతః స్పృహణీయా అన్యోన్య మభిలషణీయా - నిర్భరా ఉద్వేలా శ్చ-
 యా రహాక్షీడా ఏకాంతకేలయః విస్రమ్భవినః-రా ఇత్యర్థః - తాభిః ప్రగల్భంప్రా
 ధమ్, తతో నిస్సక్తే నాప్రతిబద్ధేన - అజ్ఞ వికర్షణేన కుచాద్యవయవమర్దనేన-అధి
 కం సుఖం పరమానందో-యస్మిన్ స్తత్తథోక్తమ్, కులస్త్రీరతం స్వస్త్రీసంభోగః రమ్యం
 సుందరమ్ - అత్యంత మనోహర మితి యావత్; ఏత చ్చ ప్రధమసమాగమపరత్వేన
 ద్రష్టవ్యమ్, అన్యథోక్తవ్యవహారాసంభావా దితి భావః- కులశబ్దవ్యావృత్త సంభోగ
 స్యాదిత ఆరభ్య ప్రాగ్భ్యునువీతత్వే నోక్తవిలక్షణత్వా దన్యాదృశో ద్రష్టవ్యః.

నాయకాతు ముద్గా, నాయక స్తూతమోఽనుకూలః కామతస్తే)పు నిపుణః, అ
 న్యథోక్తక్రమసంభోగాసంభవా దితి మంతవ్యమ్. సంభోగలక్షణ ముక్తం రతిరహస్యే.

'అనుకూలా నిషేవేతే యత్రాఽన్యోన్యం విలాసిసా,

దర్శన స్పర్శనాదీని స సంభోగ ఉదాహృతః.' ఇతి.

అత్రమా మేతి వాగారమ్భసూచితై రనుభావై, ర్జాతాభిలాష మిత్యుక్తేన రత్నా
 ఖ్యిష్టాయాభావేన, సప్రీడ మిత్యనే నోపలక్షితైః సంచారిభావైః, అపశిష్టైర్విశేషజై
 ర్యథా యథం ప్రతీయమానై రనుభావాదివిశేషైః కులస్త్రీ ఇత్యుక్తేనాలమ్బన విభానేన
 ప్రతీయమానో రససార్వభౌమః శృంగారో నిస్సంగోఽజ్ఞవికర్షణాఽధికసుఖ మిత్య
 నేనపరిపోషావేశయం ప్రాప్నో తీతి వేదితవ్యమ్. కార్థాలవీక్రీడితమ్.

టీ. ప్రాక్=మొదట, మనాక్=హృదయము, మామాఇతి=పలదుపలదని, అనాగ
 తరసం=వెలవదని రుచిగలదియు, తతః=తరువాత, జాతాభిలాషం = పుట్టినకోరికగల
 దియు, (తదను=పిదప,) సప్రీడం=నిగ్గుతోఁగూడునట్లు, శ్లథీకృతతమం=నదలించుట
 యవయవములుగలదియు, పునః=తరువాత, ప్రత్యస్తధైర్యం=తొలఁగిన దిట్టతనముగలది
 యు, ప్రేమ ఆర్ద్రం=ప్రేమచేతడిసినదియు (పూర్ణానురాగము గలదనుట), స్పృహ...

గల్భం=స్పృహణీయం=కోరఁదగిన, నిర్భర=మితిలేని, రహాక్షి)డా=ఏకాంతకేళియందు, ప్ర
గల్భం=గట్టితనముగలదియు, తతః=అటుతరువాత, నిశ్చంక...సుఖం=నిశ్చంక=భయము
లేని, అంగ=అవయవములయొక్క, వికర్షణ=రాపిడిచేత, అధిక=ఎక్కువైన, సుఖం=
ఆనందముగలదియు, (ఆగు) కులశ్రీరతం = కులకాంతపొందు, రమ్యం=మనోహర
మైనది.

రతి గలుగకముందు వలదు వలదని యడ్డుబాటుతోఁ గూడినది
యు, అనంతరముదయించినరాగము గలదియు, ఆవైని సిగ్గుతోఁ గూడి
నదియు, తరువాత వివశమైన శరీరముగలదియు, విదవ విడువఁబడిన ధై
ర్యముగలదియు, అనురాగముతో నిండినదియు, కమనీయమై గాఢాను
రాగయు క్తమైన ఏకాంతక్రీడచే ప్రాధమైనదియు, అంతనుండిజంకులేక
కుచాద్యవవర్ణనమువలన మించినసుఖముగలిగిన కులకామినీసురతమే మ
నోహరమైనది.

ఉ. ఆది మితాదరంబు తదానంతర మంచితరాగ మంతల
జ్ఞోదయరమ్య మంత శిథిలోద్యమ మంత నితాంతధైర్యవి
చ్ఛేదము ప్రేమపూరము విశేషవిచిత్రవిహార మంత నా
హ్లాదకరాంగసంగము కులప్రమదారత మల్పసౌఖ్యమే.

శ్లో. ఉరసి నిపతితానాం స్రస్తధమ్నిల్లకానాం
ముకుళితనయనానాం కించిదుస్తీలితానామ్,
ఉపరిసురతభేద స్విన్నగండస్థలానాం
అధరమధు వధూనాం భాగ్యవస్తరి పిబంతి.

25

వ్యా.—అథ యదుక్తమ్ 'నానాకరణ కల్పితమ్' ఇతి, తత్ర నానాకరణాని
ధైర్యకాని బద్ధవిశేషాః, తేషాం మధ్యే ఏకం బద్ధవిశేషం వివక్ష్య స్తదనుకూల ముపా
సరత మాహ:— ఉరసీ లి.—ఉరసి నిపతితానాం పురుషయిత బద్ధవశా ద్విక్ష్యస్థల
మధిష్ఠితానామ్, అత ఏవ స్రస్తధమ్నిల్లకానాం రతి రభస విశ్లేషకచప్రచయనామ్ -
ని. 'ధమ్నిల్లః సంయతాః కచాః' ఇత్యమరః, ముకుళిత నయనానాం సుఖపారవశ్యాల్లజ్జా
నుభావానుకరణా ద్వావినిమిలితలోచనానామ్, తథాఽసి కిచ్చిదుస్తీలితానామ్ ఈష
స్సుకుళితలోచనానామ్-అన్యథా అనాచిత్యా దితి భావః, అత ఏవ ఉపరిసురతే యః-
భేదః శ్రమ- నేన స్మిన్నాని స్వేదార్థా)ణి - 'గడ్డస్థలాని యాసాం తానామ్ - 'శ్రమః

భేదో హి రత్యాచే ర్జాతః స్వేదాదిభూమకృత్ ఇతి లక్షణాత్, పథూనాం ప్రియత
మానాం సంబద్ధి, అధర మధు అధరామృతం, భాగ్యవన్తః భాగ్యశాలినః, పిబన్తి, స్త్రీ
ముఖస్య నిజముఖసాముఖ్యా దన్తేశే నాధరం చుమ్మ స్త్రీత్వర్థః, ఏత చ్చ పుణ్యకృతా
మేవ సంభవతి, న త్వస్యేషా, మత ఏవ భాగ్యచన్త ఇ త్యుక్తమ్; తథా బాహ్యసురత
విశేషరూప మపి చుమ్మన మార భ్యాభ్యన్తరాజ్ఞతయా కథిత మి త్యవగన్తవ్యమ్.

పురుషాయితలక్షణముక్తం రతి రహస్యే.—

‘స్వేచ్ఛయా శ్రమిణి వల్లభే తథా యోషి దాచరతి పూరుషాయితమ్.’ ఇతి.
నాయికా స్తుప్రగల్భాః.—

‘స్తరమస్తి కృత వ్రీడా ప్రాధా సంపూర్ణ యావనా’ ఇతి లక్షణాత్.
నాయకాః కామతన్త్ర కుశలాః అనుకూలాశ్చ. స్వభావోక్తి రలంకారః.—

‘స్వభావోక్తి రసౌ చారు యథావ ద్వస్తువర్ణనమ్’ ఇతి లక్షణాత్.
మాలినీ వృత్తమ్.—

టీ. ఉరసి=తోమున, నివతితానాం = వ్రాలినవారును, స్త్రస్తదమ్మిల్లకానాం =
జాతినకొప్పుగలవారును, ముకులితనయనానాం=మూసినకన్నులుగలవారును, కింబిత్ =
కొంచెము, ఉన్తిలితానాం = (కన్నులు) తెరిచియున్నవారును, ఉపరి...లానాం. ఉప
రిసురత=పురుషాయితరియందలి, భేద=అలయిక చే, స్విన్న=చెమర్చిన, గంధస్థలానాం=
చెక్కిల్చదేశములుగలవారును, (అగు) పథూనాం=యువతులయొక్క, అధరమధు =
అధరామృతము, భాగ్యవంతః=ఆదృష్టవంతులు, పిబంతి=పానముచేయుదురు.

సిగవీడ నానందపారవశ్యమున మూసియు మూయనికనుదమ్ము
లతోఁ గూడి పురుషాయితక్రీడచే జెక్కులుచెమర్చ రొమ్మున వ్రాలిన
కామినుల యధరామృతము పుణ్యచంతులు గ్రోలుదురు.

ఉ. అక్కున వ్రాలి కొప్పు విడి • యల్లల నాడంగ గన్నుదామరల్
చక్కంగ మోడ్చి చొక్కి పురుషాయితసంజనిత శ్రమంబునం
జెక్కుల సుర్తబిందువులు • చిందంగ విం దొనరించుబొంట్లమే
ల్చొక్కపుమోవితేనె చవి • జూతురు భాగ్యముం గల్గినేర్పరల్.

అవ. జ్ఞానపూర్వముగాఁ జేయుసంభోగసుఖమే సఫలమని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఆమీలితనయనానాం యః సురతరసోఽను సంవిదం భాతి,
ఘృణై ర్మితోఽవధారిత మవితథ మిదమేవ కామనిర్వహణమ్. 26

వ్యా.—అథ జ్ఞానపూర్వక ఏవ సురతానుభవః సార్థకః, న త్వన్య ఇ
త్యాహః—అమిలిత ఇతి.—అమిలిత నయనానాం సుఖపారవశ్యాద్ధరముఖిత నయ
నానాం, యూనాం యః సురతరసః సురతాస్వాదః, సంవిదం అమ జ్ఞాన మనుభృత్య
భాతి - అయ మేతాదృశ ఇతి జ్ఞానగోచరతయా ప్రతిభా తీ త్యర్థః, ఇద మేవ
జ్ఞానపూర్వక సురతానుభవ ప్రతిభాన మేవ, అవితథం అవ్యర్థమ-సార్థక మి త్యర్థః-
కామస్య మన్తధస్య కామపురుషార్థస్య వా-నిర్వహణం ప్రతిష్ఠాపనమ్ - ఉజ్జీవన మితి
యావత్, న త్వన్య దాభాసత్వా దితి భావః - మిథునైః రసశ్చైః స్త్రీపురుషైః-
ని. 'స్త్రీపుంసౌ మిథునం ద్వన్ద్వమి' త్యమరః, మిథోఽన్యోన్యం, అవధారితం నిశ్చితమ్-
అనుభవినా మే వార్థనిశ్చయసంభవా దితి భావః; జ్ఞానపూర్వక సురతానుభవ ఏవ
కామపురుషార్థ ఇతి ఫలితార్థః, అత ఇత్థంభూతసురత మేవ కర్తవ్యమ్ - న త్వ
న్యాదృశమ్ - తస్య క్లేశమాత్రఫలకత్వా దితి తాత్పర్యమ్ ఆర్యావృత్తభేదః.

టీ. అమిలితనయనానాం=కొంచెము నూసినకన్నులుగలవారి (నాయికానాయ
కులయొక్క, యః=ఏ, సురతరసః=సంభోగానందము, సంవిదంఅను=జ్ఞానము ననుసరించి,
భాతి=ప్రకాశించుచున్నదో (అనఁగా ఈసంభోగ మిటువంటిదని తెలియుచు ననుభవించి
పఁబడుచున్నదో), ఇదంఏవ=ఇదియే (ఈజ్ఞానమే-అనుభవమే), అవితథం=వ్యర్థము
కాని, కామనిర్వహణమ్-కామ=కామ (పురుషార్థ)ముయొక్క, నిర్వహణం = నెఱవే
ర్చుట, (అని) మిథునైః=(అలుమగల) జంటలచేత, మిథః=పరస్పరము, అవధారితం=
నిశ్చయింపఁబడినది.

తా. సురతశ్రమమునఁ గన్ను లరమోడ్చినతరుణు లగుస్త్రీపురు
షులు తెలివితోఁ గూడి యేసంభోగసుఖము ననుభవించుటో, అనుభాను
భవమే కామపురుషార్థమునకు సాఫల్యమని యారసజ్ఞు లగుస్త్రీపురుషు
లొండొరులు నిర్ధారణ చేసియున్నారు.

తే. కన్ను లరమోడ్చి విహరించు • చున్నవారి

సురతభోగంబు తెల్పితోఁ • బరఁగెనేని

రమ్య మగు నిది కామనిర్వహణ మనుచు

నాయికానాయకులకు నిర్ణయముగాదె.

అవ. స్త్రీపురుషుల కవస్థాభేదముచే నుచితముగామిని, దోషమును జెప్పచు
న్నాడు:—

శ్లో. ఇద మనుచిత మక్రమశ్చ పుంసాం

య దిహ జరా స్వపి మాన్స్తథా వికారాః,

య దపిచ న కృతం నితమ్మినీనాం

స్తనపతనావధి జీవితం రతం వా.

27

వ్యా.—అథ సురతావధిం కథయన్నిగమయతి.—ఇద మితి.—ఇ హస్తీం లోకే, పుంసా మిద, మనుచితం అన్యాయమ్, అక్రమో నిర్వర్త్యాద శ్చ, కి మిద మి త్యాశక్యాయా మాహ-జరాసు వార్ధకావస్థా స్వ పీ త్యర్థః, మాన్యథా వికారాః సురతవ్యాసక్తాః కృతా ఇతి యత్, ఇద మితి సంబంధః, కిం తు యోపనావధిక సురత మేవ న్యాయ్యం మర్యాదాగోచరం చే త్యర్థః - త దుచితన సురత స్యాభా సత్త్వా దితి భావః, తథా నితమ్మినీనాం స్త్రీణాం చ, త దనుచితమ్; కిం త ది త్యత ఆహ—స్తనపతనమ్ అపధిః మర్యాదా యస్య తత్తథోక్తం, జీవితం జీవనం వా, రతం వా సురతం వా, న కృత మితి యత్, బ్రహ్మణేతి శేషః, త దితి సంబంధః, స్త్రీణాం తావత్ స్తనపతనావధిక మేవ జీవనం కర్తవ్యం, సురత మసి త దవధిక మేవ, అన్యథా 'పశ్చిపశ్చిశ్చదవధి పరతో వృధతా మేతి నారీ' ఇతి కామశాస్త్రోక్తే ర్మృధానాం సంభోగానర్హత్వాత్ - 'త్యజేదన్త్యకులూద్భూతాం వృధస్త్రీం కన్యకాం త్యజేత్' ఇతి నిషేధస్తరణాత్ - 'అతిజనం లమ్బపయోధరాణాం స్త్రీణాం చ దుఃఖత్రయ మేవ భూమా' ఇతి లమ్బస్తననితమ్మినీ సంభోగస్య దుఃఖరూపత్వా చేతి భావః-యథాహ మాముః-

'అయ మసి జరతాః ప్ర కానుగుర్వీ రలఘువిలమ్బిపయోధరోపరుధ్ధాః,

సతత మనుమతా మగమ్యరూపాః పరిణతదిక్రంకా స్తటి ర్నిభర్తి.' ఇతి.

అక్ర స్త్రీణాం పురుషాణాం చ యోపనకృతసురత మేవ రమణీయ మితి తాత్పర్యమ్.

పుష్పితాగ్రా వృక్షమ్—'అయుజీ నయుగ రేఫతో యకారో యుజి చ నజా జరగా శ్చ పుష్పితాగ్రా.' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. ఇహ=ఇచ్చట (ఈలోకములో), పుంసాం=మగవారికి, జరాసుఅపి=ముది దశయందును, మాన్యథాః=మన్యథ సంబంధములయిన, వికారాః = చేష్టలు, (ఇతి) యత్=అనునదియేదియో, నితంబినీనాం=స్త్రీలకును, స్తన...వధి-స్తన=చనులయొక్క, పతనం=జాటుట, అపధి=హద్దుగా, జీవితంవా=బ్రదుకుగాని, రతంవా=సంభోగముగాని, నకృతం=చేయఁబడలేదు. (ఇతి)యత్=అనునదియేదియో, ఇదం=ఇది, అనుచితం=తగ నిది, అక్రమశ్చ=క్రమములేనిదియు, (అన్యాయ్యమనుట.) -

తా. ఈపురుషులు ముసలివా రయినపిదపఁగూడ మన్యథవికారం భుగలిగియుండునట్లునర్పుటయు స్త్రీలు కుచములు జారిపోవునంతవఱకే

బ్రతికియుండునట్లుగాని, సురతము నలుపునట్లు గాని యుండవలెనని యేర్పాటు చేయకపోవుటయు మిక్కిలి యనాగరికముగాను, న్యాయవిరుద్ధముగాను నున్నది.

చ. ఇది యుచితంబు గానిపని • యిమ్మహిలో మగవారి కెంతయున్
మదనసుఖాభిలాషములు • మానక యాన్ని జరాభరంబునం
గొదమమిటారిముద్దుచను • గుబ్బలు జాతినవెన్న బొంట్లకున్
మదనసుఖంబు జీవితము • మాన్పడు తామరమాలి జాణయే.

అవ. సుఖానుభవమునకు జవ్వనము ముఖ్యమని మూఁడుశ్లోకములచే వర్ణింపుచున్నాఁడు. — (దేశాంతరమునఁ గొల్లుగొల్లుప్రాయపువారివచనము.)

శ్లో. రాజంస్తృష్టామ్బురానే ర్నహి జగతి గతః కశ్చి దే వావసానం
కోవాఽర్థోఽర్థైః ప్రభుతైః స్వవపుషి గలితే యావసేసానురాగే,

గచ్ఛామః సద్దయావ ద్వికసితనయనేస్తీరాలోకినీనా

మాక్రమ్యాక్రమ్య రూపం యుడితినజరయాలుప్యతే ప్రేయసీనామ్.

వ్యా. — యదుక్తం సురతామగుణ్యేన యావన స్యాత్వద్రావశ్యకత్వం త్రిభిర్వర్ణయతి. తత్రాదౌ చిరప్రవాసనిర్విణ్ణానాం రాజనేవా తత్పరాణాం యూనాం వచన మేతత్ - రాజాన్నితి. — హే రాజన్, జగతి అస్తిక్ లోకే, కశ్చిదేవ కశ్చిదసి పుమాన్, తృష్టాధనలిప్సా - నై వామ్బురాశిః సముద్ర - స్తస్య అవసానం పారం, న గతోహి న ప్రాప్తః ఖలు - కిస్తు మగ్న ఏవే త్యర్థః - తృష్టాయా అపరిచ్ఛిన్నత్వా దమ్బురాశిత్వరూపణమ్, అథ యావత్కాఙ్క్షితార్థలాభేఽపి న తైః ప్రయోజనసిద్ధి రి త్యాహుః - ప్రభుతైః ప్రచురైః - ని. 'ప్రభుతం ప్రచురం ప్రాజ్యమ్' ఇ త్యమరః - అర్థైర్ధనైః, కో వార్థః కిం ప్రయోజనమ్ - న కి మసీ త్యర్థః - ఆకించిత్కరత్వా దితి భావః - ని. 'అర్థోఽభిధేయరైవస్తుప్రయోజన నివృత్తిః' ఇ త్యమరః, కస్తిక్ కథం భూతే సతి? స్వవపుషి నిజకరీరే (అధికరణే), సానురాగే సంభోగేచ్ఛాజనకే అనురాగసహితే వా యావసే, గలితే సతి - కోఽర్థ ఇతి సంబంధః - ధనలాభా దసి యావన మే వాస్తాకం బలియ ఇ త్యర్థః, అత స్తావ త్త త్సూర్య మేష, సద్దస్యగృహం ప్రతి, గచ్ఛామో యాస్యామః, యావత్ యదావికసితాని ఉత్పల్లాని - కుముదాని కైరవాణి - ఇందీవరాణి సీలాత్పలాని చ - తత్సదృశా ఆలోకా నేత్రాణి - ఆసాం సస్తితి తథోక్తానామ్ - సితానితాబ్జదలమనోహర నయనానా మి త్యర్థః - ని. 'సితే ఖుముదకైరవే'.

‘ఇన్దీవరం చ నీతేఽస్మిక్’ ఇ త్యుభయ త్రా వ్యమరః, ప్రేయసీనాం ప్రియతమానాం సంబధి, రూపం యావనప్రయుక్త సౌందర్యం, జరయా, ఆక్రమ్యక్రమ్య అభీష్ట మాక్రమ్య, ఝడిలి అజ్ఞానాని. ‘స్యాద్ధి డిత్త్యజ్ఞసాఽవన్నయ’ ఇ త్యుభయః, నలువ్యతే న హ్రియతే, తావ దితి సంబంధః-అన్యథా శశకాపాయే బిలఖననవ ద్ధమననైష్ఫల్యా ద్భృద్ధస్త్రీగమన నిషేధాచ్చేతి భావః-ని. ‘యావత్తావ చ్చ సాకల్యేఽవథా మానేఽవ ధారణే’ ఇ త్యుభయః.

టీ రాజ్=ఓరాజా! జగతి=లోకములో, కశ్చిత్ ఏవ=ఎవ్వఁడును, తృష్ణా అంబురాశేః=అశయ నెడి సముద్ర మయొక్క, పారం=అవలిగట్టును, నగతః హి=పాం దరదాయేగదా? స్వవృష్టి=తనదేహమునుండి, సఅనురాగే=అనురాగముతోఁగూడిన, యావనే=జవ్వనము, గభిలే=జాతిగా, ప్రభూతైః=గొప్పవైన, అర్థైః=ధనములతో, అర్థః=ప్రయోజనము, కఃవా=ఏమి? విక...సీనాం-వికసిత = విప్పారిన, నయనఇందీ వర=నల్లగలువలవంటి కన్నులతో, ఆలోసీనాం=చూచునట్టి, ప్రేయసీనాం=ప్రియురాలయొక్క, రూపం=రూపము, జరయా = ముసలితనముచే, ఆక్రమ్యఆక్రమ్య=చైకిని చైకిని, ఝడిలి=తటాలున, యావత్=ఎంతలో, నలువ్యతే=పాఁగొట్టఁబడదో, (తావత్=అంతలో), సద్భ=ఇందికి, గచ్ఛామః=వెళ్లెదము.

తా. ఓరాజా ! ఆశ యనునది సముద్రముంబోలినది. లోకంబున నొసముద్ర దరిజూచినవాఁ డొక్కఁడయిననులేడు. మాదేహమున జవ్వనంబు జారకయుండునపుడే సుఖంబుల ననుభవింపవలయును. యావనముడిగినవిదవ నీయపారధనమున్న నేమి యుపయోగము. కావునఁబుడ మిత్రే! విరిసినకలువలం బోలుకన్నులతోఁ జూచుమాప్రియురాండ్రయొక్కరూపంబు ముదిమిచే జెడిపోకమునుపే మాయిండ్లకుఁ బోయి సుఖంబుల ననుభవింప నుత్తరు వొసఁగుము.

శా. ఆశాసాగరపార మేరికిని శశక్యం జానె చేరంగ భో

గాశాయుక్తము జవ్వనంబు గభితం బైనకా ధనం జేల థా
త్రీతా యింటికి బోదుమే ప్రియవధూహ్యద్యోల్లసద్రూపరే
భాశో భాతిశయంబు దుర్భరజరాక్రాంతంబు గా కుండగన్.

అవ. నర్వానర్థములకు జవ్వనము మూలమని చెప్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. రాగ స్యా రాగ మేకం నరకశతమహాదుఃఖసంప్రాప్తిహేతు
ర్నోహ సోభిత్పత్తిబీజం జలధరపటలం జ్ఞానతారాధిపత్య,

కద్దర్ప నైకమిత్రం ప్రకటితవివిధస్వప్నదోషప్రబంధం
లోకేఽస్మిన్న హ్యనర్థప్రజకులభవనం యావనా దన్య దస్తి. 29

వ్యా.—అ థానర్థమూల మాహ - రాగ స్వేతి.—రాగస్య మాత్సర్యస్య, ఏకమ్ అగారం ముఖ్యాయతనమ్ అనురాగైకస్థాన మితి నా, తథా, నరకశతేషు నిరయ పరమ్యురాను-నూని మహాదుఃఖిని తీవ్రయాతనా - నేషాం సంప్రాప్తిహేతుః ప్రాప్తి సాధనమ్. అగమ్యాగమనాది దుష్కర్తృ ప్రవర్తకత్వా దితి భాషి, మోహస్య త్రుప్త స్తరాసక్తి రూపస్య, ఉత్పత్తిబీజం జన్మకారణమ్-ని. 'హేతు ర్నా కారణం బీజమ్' ఇ త్యమరశి, జ్ఞానతారాధిపస్య ప్రబోధ చంద్రస్య, జలధరపటలమ్ అభ్రబృహం-జ్ఞానప్రకాశ ప్రతిబింబక మి త్యర్థశి, కద్దర్పస్య కామదేవస్య, ఏకమిత్రం ముఖ్యబన్ధుః, ప్రకటితో- వివిధో నానావిధశి - స్వప్నశి ప్రకాశ శ్చ - దోషప్రబంధః పాతకసంబద్ధో-యస్య త త్తస్మాత్ క్షమ్-య ద్యోవనమి తి శేషశి, అతోఽస్మిన్ లోకే, తస్మా ద్యోవనా, దన్యత్ ఇతరత్, అనర్థానా ముక్తవిధానాం - ప్రజస్య సమూహస్య - కులభవనమ్ ఉత్పత్తినిశే తనం, నాస్తి హి; ఇద మే వాత్యనానర్థమూల మి త్యర్థశి; త దుక్తమ్.—

'యావనం ధనసంపత్తిః ప్రభుత్వ మవివేకితా,

ఏకైకమప్యనర్థాయ కిము యత్ర చతుష్టయమ్?' ఇతి.

టీ. రాగస్య=అనురాగమునకు (లేక, మాత్సర్యమునకు), ఏకం=ముఖ్యమైన, అగారం=ఇల్లు, నర...హేతుః=నరకశత=నరకముల నూలులయందలి, మహాదుఃఖి= గొప్పదుఃఖముయొక్క, సంప్రాప్తి=రాకకు, హేతుః=కారణము, మోహస్య=అజ్ఞానము నకు, ఉత్పత్తిబీజం=జన్మకారణము, జ్ఞానతారాధిపస్య=తేలివియను చంద్రునకు, జల ధరపటలం=మొయిలుమొత్తము, కందర్పస్య=మన్మథునకు, ఏకమిత్రం=ముఖ్యస్నేహి తుడు, ప్రక...బంధం=ప్రకటితం=వెల్లిపుచ్చబడిన, వివిధ = అనేకప్రకారములగు, స్వప్న=స్ఫుటమైన, దోషప్రబంధం=కష్టము కుప్పలుగలదియు, అస్మిన్=ఈ, లోకే= లోకమందు, అనర్థ...భవనం=అనర్థ=కీడులయొక్క, ప్రజ=సమూహమునకు, కులభవ నం=పంశవరంపరగవచ్చిన యిల్లు, (అగునట్టిది) యావనాత్=యావనముకంటె, అన్యత్ =మఱియొకటి, నాస్తిహి=లేదుగాదా!

తా. యావన మనునది గూఢకుఁ బ్రధానస్థానము. పెక్కుపాప ములను, తీరనివ్యసనంబులను బొందుటకుఁ గారణమైనది. మోహమును గలిగించుచున్నది. జ్ఞానమునుచంద్రునికి మొయిళులగుంపువంటిది. (మొ యిళులగుంపు చంద్రమండలమును గ్రమ్మనట్లు జ్ఞానమును గ్రమ్మనది.)

మరునికి విడువని నెచ్చెలి. వెక్కులైన పాపములను నిర్భయముగాఁ జేయించునది. మంచిననులకుఁ బ్రతిబంధకమయినది. ఇట్లు చేటుఁకుఁ బుట్టినింటి వంటిది జన్మనమునకు మించినది మఱొక్కటి యీభూలోకముననే లేదు.

చ. రతివతిచేతివాలు ఘనఃరాగనివాసము నీతివైరిదు
ర్రతిశతదుఃఖమోహజనిఃకారణముజ్జ్వలబోధతారకా
పతినిబిడాశ్రబృంహము శుభప్రతిబంధము దోషసంగసం
గతమగుసేగి జవ్వనముకన్న జగంబున వేతె యున్నదే.

అవ. ఇట్టి సర్వానర్థమూల మయినయావనమున వికారము నొందనిపురుషుఁడు భక్త్యుఁడని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో శృంగారద్రుమనీరదే ప్రసృమరక్రీడారసస్రోతసి
ప్రద్యుమ్నప్రియబాన్ధవే చతురవాఙ్ముక్తాఫలోదన్వతి,
తస్మిన్త్రచకోరపార్వణవిధౌ సౌభాగ్యలక్ష్మీనిధౌ
భన్యః కోఽపి న విక్రియాం కలయతే ప్రాప్తేనవేయాననే. 30

వ్యా.—ఇత్థం భూతేయావన కల్పిదేవ నిర్విక్రియ ఇత్యాహ - శృంగార ఇతి.—శృంగారః సంభోగ విప్రలమ్భ రూప శృంగారరస ఏవ ప్రమో వృక్ష-ప్రస్థ నీరదే అమ్బువాహే - అఙ్కురితత్వ కన్దలితత్వ పల్లవితత్వ పుష్పితత్వ రూపా వస్థాభిః పరిపాఠావహా ఇ త్యర్థః, ప్రసృమరో వ్యావసకిలో-యః క్రీడారసోమన్దభ కేరి-ప్రస్థ స్రోతసి ప్రవాహే - ఆవిచ్ఛేదేన ప్రవర్తక ఇ త్యర్థః-అథవాప్రసృమ రక్రీడానాం రసస్రోతసి రసప్రవాహే - యథేచ్ఛావిహారాన్విత ఇ త్యర్థః-ప్రసృమ రే త్యత్ర*‘స్య ఘ స్యదః క్తరచ్’, ప్రద్యుమ్నస్య కన్దర్పస్య-ప్రియబాన్ధవే ఆప్తబ థా*సాన్ధికేఽహి ప్రత్యయః-ని. ‘ప్రద్యుమ్నా మినకేతనః, కన్దర్పో దర్పకోఽనన్దః’ త త్యమరః. చతురవాచో నిపుణవాక్యా స్యేవ - ముక్తాఫలాని మూక్తికమణయః-లే షా ముదన్వతి సముద్రే-సరససంలాపోఽన్వతి నికేతనభూత ఇ త్యర్థః - ‘ఉదన్వా నుద థాచ’ ఇతి నిపాతనా త్సాధుః, సముద్రస్య ముక్తాకరత్వ ముక్తం రత్నకాస్త్రే—

‘క రీక్షు జీమూత వరాహ శఙ్ఖ మ త్సానిహి తు క్తర్ణివ వేణుజాని

ముక్తాఫలాని ప్రభుతాని లోకే లేషాం తు శత్రుర్నిధవ మేవ భూరి.’ ఇతి.

ఇన్ద్రియాం విలాసినినాం - నేత్రా జ్యేష్ఠ - చకోరాః చంద్రికాపాయపక్షివిశేషాస్తే షాం పార్వణవిధౌ పూర్ణచంద్రే-తద్వ దుల్లాసక ఇ త్యర్థః*పర్వణి భవః పార్వణ

ఇతి విగ్రహః-ని. 'విధు ర్విష్టా చన్ద్రమసి' ఇత్యమరః, సౌభాగ్య లక్ష్మ్యః సౌందర్య సంపదో - నిధౌ నిధానే-కదాచి దపి స్వాసస్థానదశాయాం సౌందర్య లక్ష్మీర్న తీయత ఇత్యర్థః, నవే యావనే నూతనే వయసి, ప్రాప్తే సతి, కోఽసి ధన్యః కశ్చిదేవ సుకృతీ, విక్రియాం మన్వన్ బికారం, న కలయతే న ప్రాప్నోతి; ఈదృశస్తు విరిల ఇతి భావః.

శ్లోకద్వయేఽసి నిరవయవ రూపకాలంకారః. శార్దూల విక్రీడితమ్.

టీ. శృంగా .. దే-శృంగార=శృంగారమనెడి, మ్రుచు=పుష్కమునకు, నీరదే=మేఘమునదియు, ప్రస్థ...ప్రోతసి-ప్రస్థమర = వ్యాపించునట్టి, క్రీడా=సంభోగ మందలి, రస=రస (అభిలాష)మనెడి రస (జల)మునకు, ప్రోతసి=ప్రవాహమునది యు, ప్రద్యుమ్నప్రియబాంధవే=మన్వభునకు నెయ్యంపుచుట్టమునదియు, చతు... స్వతి-చతుర=చిత్రములైన, వాక్=మాటలనెడి, ముక్తాఫల=ముత్యాలపూసలకు, ఉద స్వతి=సముద్రమైనదియు, తస్య...విగౌ-తస్య=కృతాంగులయొక్క, నేత్ర=కన్ను లనెడి, చకోర=వెన్నెలపులుగులకు, పార్వణవిధౌ=పున్నమచందరుడైనదియు, సౌభాగ్యలక్ష్మీనిధౌ=సౌందర్యసంపదకు గనియైనదియు, (అగు) నవేయావనే=క్రొత్తప్రాయ ము, ప్రాప్తే (సతి)=రాగా, కోఽసిధన్యః=ఎవఁడో పుణ్యవంతుడు, విక్రియాం= (మనో)బికారమును, నకలయతే=పొందఁడు. (తఱుచుగా నందఱు బొందుదురనుట.)

తా మేఘంబు వర్షించి చెట్లను పెంపొందించునట్లు, శృంగారర సమును బెంచునదియు, పాలుచుండు క్రీడారసం బనెడి యుదకప్రవా హమువంటి యుచునుండు గుండు నైనదియు (ప్రియబంధువునూడ్కి మన్వభునికే బ్రేమగుర్చునదియు), జాణపలుకు లనెడిముత్తైములకు సంద్ర మునూడ్కి నునికిపట్టును, చకోరపక్షులనుబున్న మచందరుడగు సంతోష పెట్టునట్లు తీరగెఱబోడులకన్నుల కింపొదవునదియు, సౌందర్యసంపదకు నునికియు నైన యావనము దేహమున నెలకొన్న యప్పుడు పుణ్యాత్ము డెవ్వఁడో యొక్కఁడు చిత్తవికారంబు నొందఁడుగాని తక్కినయందఱు చపలు లగుదురు.

ఉ. మారునికూర్చిచుట్టము సమంతతకేళిరసహృదంబు శృం
గారమహీజనీరదము • కంజముఖజనదృక్పకోరరా
కారజనీశమండలము • కాంతవచోమణివార్ధి యావనం
భారయః జెందుచో వికృతి • నందనివాఁడె కృతార్థుఁ డిమ్మహిన్.

అవ. యశావన మనర్థమూలము గనుక, కామినులను విడిచినయెడల నాయావన మనర్థమలకుఁ గారణముగాదు గదా యనిశోకించి, మగువల విడుచుట కష్టమని మూడు శ్లోకములచే వర్ణింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంసారేఽస్మి స్మ సారే కున్యపతిభవనద్వార సేవాకళజ్ఞు-

వ్యాసజ్ఞ వ్యస్తశ్చైర్వం కథ మవలధియో మానసం సంనిదధ్యుః,

యద్యోతాః ప్రోద్యదిద్దుద్యుతిశివయభృతోనన్యః ప్రమోజనేత్రాః

ప్రేక్షతాః శ్చోకలాపాః స్తనభరవిసమన్తధ్యభాజ స్తురణ్యుః. 81

వ్యా.—య దుక్తం యశావన స్యానర్థమూలత్వం తత్ కామినీపరిత్యాగేఽత్యస్త దూరాపాస్త మి త్యాకజ్ఞుః తానా మహిత్యాజ్ఞుతాం త్రిభి ర్వర్ణయతి.—సంసార ఇతి.—అమలధియో నిర్మలమతయో మహాన్యః, మానసం నిజం మనః, అసారే నిస్సారే, అస్మిన్ పరివర్తమానే, సంసారే కలత్రాదిహాషణ వ్యాసజ్ఞరూపే, కున్యపతిభవనద్వారస్య కుత్సిత రాజమందీర ప్రతిహారస్య—సేవా ఆచువర్తన మేవ—కలశోఽపవాదః—తత్ర యో వ్యాసజ్ఞః—ఆత్మాసక్తి స్తేన వ్యస్తం—దైర్వ్యం ధీరత్వం యస్య త త్తథోక్తమ్, ఈదృక్—ప్రకర్తృన క్తమవిన మి త్యర్థః, కథం సంనిదధ్యుః సమాదధ్యుః, న కథంచి ద పీ త్యర్థః, కిం న స్యాచ్చేది త్యత ఆహ, ప్రోద్యక్ ఉదిత్సరో—య ఇన్దుః తస్య ద్యుతి రివ ద్యుతి ర్యేషాం తాని చన్ద్రధవలాని మాణ్ణిహాని వా—ఉద్యద్విశేషణ సా మర్థ్యాత్—తాని సిచయాని అంశుని—బిభ్రతీ తి తథోక్తాః, అమోజనే ఇవ నేత్రే యాసాం తాః పద్మపలాశ వికాలలోచనా ఇ త్యర్థః, ప్రేక్షతాః—ఇన్దుః క్షణదీక్షనా ఏవ—కలాపా భూషణాని—యాసాం తాః—యద్వా కాశ్చోచ్చోభూషణాని యా సాం తాః, ని. ‘కలాపః భూషణే బద్ధే’ ఇ త్యమరః, స్తనభరేణ కుచ కుమ్భగారవేణ—వినమన్తి అవనతాని—మధ్యాని వలగ్నాని—భజన్తి తి తథోక్తాః—వీవరకుచాః కృ శోదర్శ్య శ్చ ఇ త్యర్థః—ఏతేన సౌందర్యాఽతిశయ ఉక్తః, ఏతాః ప్రసిద్ధా—స్తరుణ్యో యువతయః—నన్య ర్భవి న భవే యు ర్భవి—తర్హి కథం సంనిదధ్యు రితి సంబన్ధః, అతో విశిష్టతరుణీనాం విద్యమానత్వా దేవ సుధియోఽప్యేవంభూతా భవన్తి త్యర్థః, తస్మా త్తరుణ్యో దుష్పరిహారా ఇతి భావః, త దుక్తమ్—

‘అసాధా విహ సంసారే, దుర్వారే మకరధ్వజే,

కులే చ కామినీమూలే, కా వా స్యా త్పరికల్పనా?’

ఇతి.

అత్రోత్తర వాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థసమర్థకహేతుత్వా త్కావ్యుల్లిక్షభేదః, ప్రగరా.

టీ. ప్రోద్బ...భృతః-ప్రోద్భృత్=ఉదయించుచున్న, ఇందు=చంద్రునియొక్క, ద్యుతి=(కాంతివంటి) కాంతిగల, సీచయ=చీరలును(చందురుకావినవిపెపుచీరలనుట), భృతః=ధరించువారును, అంభోజనేత్రాః=తామరలవంటి కన్నులుగలవారును, ప్రేంభల్...లాపాః-ప్రేంభల్=కదలుచున్న, కాంచీ=ఽడ్డాణమనెడు, కలాపాః=సాములుగల వారును, స్తన...భాజః-స్తనభర=చనులబరువుచే, వినమల్=వ్రాలుచున్న, సుధ్య=పడుమును, భాజః=పొందినవారును, (ఆగు), ఏతాఃతరుణ్యః=ఈ(ప్రసిద్ధులు) యువతులు, నన్యూయది=ఉండలేని, అమలధియః = నిర్మలబుద్ధిగలవారలు, అసారే=సారములేని, ఆర్క్తి=ఈ, సంసారే=సంసారమునందు, కు...ధైర్యం-కున్యపతి=దుష్టరాజులయొక్క, భవనద్వార=దేవిదీపాళారములయందలి, నేవా = కొలువుయొక్క, కళంక=దోషముయొక్క, వ్యాసంగ=సంబంధముచేత, వ్యస్త=చెదరిన, ధైర్యం=దీనుసముగల, మానసం=మనస్సును, కథం=ఎట్లు, సన్నిదధ్యః=కుదుర్చుకొందురు?

ఈ నిస్సారమయినసంసారమునందుఁ జక్కఁగా నుదయించిన చంద్రుని కాంతిసమూహమువంటి కాంతిగలవలువలు దాల్చినవారును, కమలనేత్రులును, ఘణిల్లుఘణిల్లుమనిరవణించు చిరుగజ్జెల యొడ్డాణములు ధరించినవారును, గబ్బిగుబ్బలబరువుచే గొంచెమువంగిన నడుముగల వారునైన యీ ప్రమదలుందురేని నిర్మలమనస్సుగల పండితులు చెడ్డ రాజులవాఁకీళ్లయందుఁ గొలుపుకొలుచుటయం దలవాటుచే ధైర్యమువీడిన తమ మనసుల నెట్లు ధరింపగలరు? (చెడుదొరల కొలువువలని దుఃఖముచే గలవరము నొందినవారయినను పురుషులు వైఁబెప్పినగుణములుగల స్త్రీలను బొందుటచేత నిలుకడగల మనస్సుకలవారగుదురు.

చ. జలజవిలోచనంబులును • సన్నపుంజందురకావించీరెలుం

గులుకుమెలుంగుజన్నులును • గొంచెపుఁగౌనులు రత్నకింకిణీ

కలరశనాగుణంబులును • గల్గినకాంతలు గల్గరేని గా

నిలి మతిమంతు లేటికి వఁసింతురు రాజగృహంగణంబులన్.

అవ. స్త్రీలవైనియాశ పురుషులను మ్రొక్కుకొట్టుచేయునని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. సిద్ధాధ్యాసితకన్దరే హరవృష స్కన్ధావరుక్షద్రుమే

గజ్జాధాతశిలాతలే హిమవతః సానౌ స్థితే శ్రేయసి,

కరి కుర్వీత శిరశి ప్రణామ భువినం హ్లాసం మనశ్శీఘ్రో

య ద్విత్తస్తకురజ్జకాబనయనా న సుఖస్తరాస్త్రం ప్రీయః.

32

వ్యా.—సిద్ధితి.—సిద్ధి రోగిభిః-ఆధ్యానితా ఆధిష్ఠితా-కన్దరా గుహ-యస్మిం
స్త త్తపోక్షే-నిలేన తపస్విద్ధిహేతుత్వం సూచ్యతే, హరస్య నిత్యసన్నిహితస్య - యో
వృణో వాచనభూతో మహాక్ష-స్తస్య స్కంధేన హంససీతేన-కతుదేతి యావత్-అవ
రుక్ష్టాః భగ్నాః-ప్రమా యస్మిక్ త త్తపోక్షమ్*రుజో భద్రో కర్తృణి క్షః * 'ఓదిత
శ్చ' ఇతి నిష్ఠానత్వేణ త్తవ్త్వమ్ - ఏతేనాఽఖలశ్రేయః ప్రదశివసాన్నిధ్య ముక్తమ్, గచ్ఛా
థాతాని గచ్ఛాప్రత్యాలితాని - శిలాశలాని, యస్మిక్ త త్తపోక్షే - ఏతేనాఽత్యస్త
పవిత్రత్వముక్తమ్, అత ఏవ శ్రేయసి శ్రేష్ఠే-శ్రేయస్కరే-వా, హిమవతోగిరేః, సంబంధిని
స్థానే ప్రదేశే స్థితే సతి, కో వా మనస్వీ సుమేధాః ధీరో జనః* ప్రశంసాయామినిః,
శిరో నిజోత్తమాక్షం, ప్రణామేన మన్మథతిపాదవస్తసేన-మలినం కలశ్చితమ్, అత ఏవ
మానం ఉత్కర్షహీనం, కుర్వీత, 'మనం మానమ్' ఇతి పాతే - మానం నిజాభిమానం
(కర్మ)-శిరః ప్రణామేన నిజోత్తమాక్షవిన మనేన-మలినం ప్రతిహహీనం-కుర్వీత, న కో
ఽసీ త్యర్థః, కుతః - య ద్యస్తాత్కారణాత్, విత్రస్తమరక్షకాబనయనాః పన్నినీజాతి
త్వా చ్యుతబాలహరితక్షణాః, అత ఏవ, స్తరాస్త్రం మహావీరస్య స్తరస్య జగద్విజ
యసాధనభూతబాణ ఇ త్యర్థః * లిక్తవచనవ్యత్యయో నిత్యసంపునకత్వేన జాత్యభిప్రా
యేణ వా 'వేదాః ప్రమాణమ్' ఇ త్యాదివ ద్దీప్తవ్యః ఇ త్యుక్తం ప్రాక్, స్త్రియః న
స్యృ శ్చేత్, అతః ఆమోఘ మదనశస్త్రభూత స్త్రీణా మపరిత్యాజ్యతయా విద్యమాన
త్వా దేవ మనస్వినా మ సీ దృద్ధరవస్థాపత్తి రితి భావః. పృత్యముక్తమ్.

టీ. విత్రస్త...నయనాః-విత్రస్త = బేదరిన, కురంగకాబ=లేడిసిల్లలయొక్క,
నయనాః=(కన్నులవంటి) కన్నులుగలవారను, స్తరత్రస్త్రం=మన్నధబాణమును, (ఆగు)
స్త్రియః=ఆడువాండు, నస్యఃయత్=లేరేసి, సిద్ధా...కందరే-సిద్ధ = యోగులచే,
అధ్యాసిత=ఉండబడిన, (యోగులకాపురమయిన,) కందరే = చరియలుగలదియు,
హర...ద్రుమే-హర=శివునియొక్క, పృవ=ఎద్దుయొక్క, స్కంధ=మూఁపురముచే,
అవరుక్ష్ట=విణువబడిన, ద్రుమే=చెట్టుగలదియు, గంగా...తలే-గంగా = గంగచేత,
ధాత=కడుగబడిన, శిలాశలే=తాలిప్ర దేశములుగలదియు, (ఆగు) హిమవతః=హిమ
పంతముయొక్క, సానా=చలయయందు, శ్రేయసి=పుణ్యము, లేక మోక్షము, స్థితే
సతి=స్థిరముగానుండగా, కఃమనస్వీ=నిబుద్ధిమంతుడు, శిరః=(తన)తలను, ప్రణామ
మలినం=(ఓకరి) పండుటచేత మానీసదిగాను, ప్లానం = వాడినదిగాను, కుర్వీత=చేసి
కొనును.

వెఱచిన డింకకూనలకన్నులంబోలిన కన్నులుగల యంగనలు మన్న
భుని తూపులుగారేని, సిద్ధులువసించెడి గుహలతోఁగూడి, ఈశ్వరుని

వాహనంబగు నందికేశునిదేహముచే విఱువఁబడినచెట్లచే వెలయుదు, గంగాజలముచే బావనంబగు తాతిప్రదేశముగలిగియుండు నుపద్రవము లేనిహిమవంతముయొక్కప్రదేశమున్నప్పుడు, ఏధీరుఁడగు మానవుఁడు రాజులకు సాష్టాంగముగాఁ బ్రణమిల్లి తనశిరస్సును మలీనమయి వాడునట్లు చేసికొనును? లోకంబున స్త్రీలు మన్తధవికారంబుఁ గలిగింపఁ జాలనివా రయినయడల, మనుజులు సంసారములఁబాసి, హిమవంతమునకేగి తపస్సు చేయుచుందురు. అట్లుకాక మన్తధవికారమునకువారు కారణభూతులై యున్నందుననే పురుషులు రాజులయడుగులకు మడుగులాత్తుడు వారిచుట్టును దిరుగుచుందురు.

శా. గంగాధాతశితాతలంబు హరగోఽస్కంధప్రదేశాహతో
త్తుంగత్కౌజము సిద్ధసేవితగుహఃస్థామంబు శీతాచలో
త్సంగం బుండఁగ నెవ్వఁ డోపు నృపపాదంబుల్ దలం దాల్చి సా
రంగీశాబవిలోచనల్ మనసిజాస్త్రంబుల్ సతుల్ లేనిచోన్.

అవ. స్త్రీలే బంధహేతువులని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంసార! తవ పర్యస్తపదవీ న దవీయసీ,

అస్తరా దుస్తరా న స్యు ర్యది రే మదిరేక్షణాః.

98

వ్యా.—సంసార ఇతి.—హే సంసార, తవ, పర్యస్తపదవీ అవసానసీమా, న దవీయసీ న దవిష్టా భవతి - న దూరత రేతి యావత్ - ॥ స్త్ర సేవీయ స్యే వే త్యర్థః * దూరశబ్దా దీయసుని 'ఉగిత శ్చ'ఇతి జీవ * 'స్థూలదూర-' ఇ త్యాదినా యజాది పరలోక పూర్వగుణౌ, కుతః - లే తవ, అస్తరా మధ్యే, దుస్తరా మహానద్య ఇవ తరితు మశక్యాః * 'ఈషద్ధుః—' ఇ త్యాదినా ఖల్విత్యయః, మదిరేక్షణాః స్త్రీయః, న స్యు ర్యది నసంభావితా శ్చేత్, న దవీయసీ తి సంబద్ధః, సంభావితత్వా దేవ దవీయసీ త్యర్థః; ఏతేన సంసారపారగమన ప్రతిబద్ధిన్యః స్త్రీయ ఇ త్యుక్తమ్, త త్వరిత్యాగే తు శ్రేయస్సంభవ ఇతి భావః. పూర్వశ్లోకేఽప్య త్రా ౭పి చ పూర్వతరశ్లోకవ త్కార్య మున్నేయమ్. అనుష్టుప్.

టీ. రేసంసారక్షణిని సంసారమా! అంతరా=నదుమ, దుస్తరాః=ఈంద (దొంట) రాని, మదిరేక్షణాః=మదించిన కన్నులుగలవారు (సుందరీమణుల), నస్యూరియది=లేకుం దురేని, తవ=నీయొక్క, పర్యంతపదవీ=తుదకుదారి, దవీయసీ=దూరమైనది, న=కాదు

ఓసంసారముద్రమా! నడమ దాఁట నశక్యలయినయతివ లుండి
రేని, నీయావలిగట్టునకుఁ బోవుదారి యంతదవ్యగాదు. ప్రమదలమూల
మున యీసంసారమునకుఁ గట్టువడియుండవలసినది కాని, వారులేనిచో
సంసారము విడుచుట యంతకష్టము గాకయుండును.

తే అమితసంసార సీదుపరివృత్తపదవి

గతి దలంప దవీయసి • గాదు సూచె

యర్థి నీలోనః గడవంగ • నలవిగాని

ఖంజరీటాయతాక్షులు • గలుగరేని.

❧ పక్షద్వయనిరూపణము. ౧ ❧

అప. స్త్రీలయం దనురాగముగలుగునిమిత్తము సంభోగశృంగారమును వర్ణించి
మరల వారిని వదలుట బుద్ధిమంతులకు నసాధ్యముగావున నందఱు వారియందే తగులు
గలిగియుండురు. అట్టిసంసారులకు శ్రేయస్సు గలుగు పెట్టని యాక్షేపించి స్త్రీలను
బ్రేమతోఁ జూచువారి కీలోక సౌఖ్యములును, స్త్రీలను వదలినవిరాగులకు, బరలోక
సౌఖ్యములును గలుగునని తెలుపుటకై యనురక్తి, విరక్తి యనురెండుపక్షములను ఇంక
నేడు శ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దిశ పనవారిణేభ్యో వంశ కాణ్డచ్ఛనీనాం

కబళ ముపలకోటిచ్ఛిన్నమూలం కుశానామ్,

శకయువతికపోలాపాణ్డు తామ్బూలవల్లీ

దళ మరుణనఖాగైః పాటితం వా వధూభ్యః.

34

వ్యా.—ఇత్థం స్త్రీణాం పరిహర్తు మశక్యత్వే తదానంతస్య కుతః శ్రేయఃప్రాప్తి
రిత్యాశఙ్కాయాం తదత్యంతాత్యాజ్యయో రప్రైహికాముష్మికఫలసాధనత్వ మేవేతి
మనసి కృత్వా తదుభయ మిదానీం తావ న్నిరూపయితుం ప్రతిజానీతే - 'అథ పక్ష
ద్వయనిరూపణ మితి'-అత స్త్రీణాం పరిత్యాజ్యకథనానంతరం పక్షయోః విరక్త్యను
రక్తి రూప పక్షయోః ద్వయస్య నిరూపణం క్రియతే, తత్ప్రకార మావింశతినమాప్తే
ర్వర్ణయతి.—దిశే తి.—హే ఇ నే త్యభ్యాహార్యమ్, వనే పుణ్యారణ్యే, హరిణేభ్యః
కురలేభ్యః - తపఃప్రసక్త్యా నిర్భీకత్వేన లేహం సమాపవర్తిత్వా దిలి భావః, ఉపలతో
ట్టు నిశితపాషాణప్రాప్తేన - చ్ఛిన్నాని లూనాని మూలానియస్య తథోక్తమ్ - తత్ర

లవిత్రాది సాధనాస్తరాసంభవా మ్మూలానా ముపలతోటిచ్చిన్నత్వ ముక్తమ్, పంశకాజ్ఞాన్య
పంశకరీరస్య-భవిరిప భవి ర్యేహం లేహమ్ సరసానా మి త్యర్థః, కుశానాం, కబళం
గ్రాసం వా-దిశ, తపశ్చరణసమయ ఇతి శేషః; అనవా, వధూభ్యః ప్రియతమాభ్యో, ౭
రుణసఖానా మగ్రైః-పాటితం శకలితం-శకయువతీనాం శకాభ్యుదేశీయ తరుణీనాం-
కపోలప-దాపాణ్డు-ఆ సమస్తాద్ధవలం, య త్తామ్బూలవల్లీదలం నాగవల్లీపత్రం, త ద్వా
దిశ, సంసరణసమయ ఇతి శేషః; ఉక్తోభయ మేవ పరమసౌఖ్యనిదానమ్ ఉభయత్ర,
నాన్య దితి భావః. ఏవ ముత్తర త్రాపి యథా యోగ మూహనీయమ్.

అత్ర నఖానా మారుణ్యగ్రహణం మహాభాగ్యలక్షణత్వేన సుఖత్వద్యోతనా
ర్థమ్ - త దుక్తమ్ సామద్రికైః-

‘పాణీ పాదతలే రక్తే నేత్రాస్త శ్చ నఖ స్తథా,

తాలు జిహ్వోదధరోద్ధం చ సప్తరక్త స్సుఖ భవేత్.’ ఇతి.

మాలినీ.

టీ. వనహరిణేభ్యః=అడవిదంకలకు, పంశ...వీనాం-పంశకాంతం=వెదురు మోసు
యొక్క, భవీనాం=(కాంతిపంటి) కాంతిగల, కుశానాం=దర్బలయొక్క, ఉపల...
మూలం-ఉపలతోటి = రాలియంచులచే, ఛిన్న=కోయఁబడిన, మూలం=వేరులుగల,
కబళం (వా)=గ్రాసము(కడి)ను (గాని), వధూభ్యః=స్త్రీ లకు, అరుణసఖిగ్రైః=ఎఱ్ఱని
గోరుకొనలచే, పాటితం=చీల్చఁబడిన, శక...దళం-శకయువలి=శక దేశ స్త్రీలయొక్క,
కపోల=చెక్కిళ్ళవలె, ఆపాండు=కొంచెము తెల్లనైన (గోదుమవన్నెగల), తాంబూలవల్లీ
దళంవా=తమలపాకునుగాని, దిశ=ఇప్పు.

ఓ మనుజుడా! నీవు పావనమయిన యరణ్యమున బెదరులేక దగ్గ
అకేతెంచినదంకలకు వెదురుమొలకలవలె బసరుగల దర్బలను కత్తెరతా
ళ్లయంచులతోనటకి మేళవెట్టుము. (విరక్తుడవేని యడవియందు వసిల
వుము. అని భావము.) లేదా! శకదేశపుటవల చెక్కిళ్లవలె నంతట
దెల్లనైన తమలపాకులను నీఎఱ్ఱని గోళ్లకొనలతో జీల్చి యింతుల
కిచ్చు. (అనురక్తుడేని యింటనుండి స్త్రీలంగూడి విహరింపుము అనుట.)

చ. శిలమొన మూలముల్ చిదిమి • చెన్నుగ వేణుకరీరకాంతిచే

లలితములైనదర్భకబళంబులు లేళ్ళకు నిమ్మ కానలోఁ

గలితశకాంగనావిపులఁగండవిపాండురనాగవల్లికా

దళముల గోళ్ళఁ ద్రుంచి వనితాతతి కైన నొసంగు మిమ్ములన్.

శ్లో. అసారాః స స్త్యేతే విరతివిరసా వాభ విషయా
 జగుప్స్యంతాం య ద్వా నను సకలదోషాస్సృగ మితి,
 తథాఽప్యేతద్భూమా న హి పరహితా త్పుణ్య మధికం
 న చాస్తిక్ ససారే కువలయదృశో రమ్య మపరమ్.

35

వ్యా.—అసారా ఇతి.—తే ప్రసిద్ధాః, సర్వే, పాపహేతుత్వా త్పాపాః-విషయాః శబ్దాదయాః-ప్రకృష్టన పనితాదయో వా, అసారాః అస్థిరాః-నిస్సారా ఇతి వా-ని. 'సారో బలే స్థిరాంశే చ' ఇ త్యభిధానాత్, తథా, విరతో పరిణాసమయే-విరసాః అనర్థకరా ఇతి వా, య ద్వా సకలదోషాస్సృగ రాగ ద్వేష మోహాః ద్యుశేషదోష ప్రతిష్ఠాపనమ్ ఇతి వా* 'ఆస్వదం ప్రతిష్ఠాయామ్' ఇతి నిపాతనా త్పుడాగమః-లిప్తవచ నవ్యత్యయ స్తు పూర్వవ ద్ద్రవ్యవ్యతి, జుగుప్స్యంతాం పరిత్యజ్యంతామ్-పరిత్యాగే పరమసుఖలాభా దితిభావః, తథా చ వ్యత్యతి—'స్వయం త్యక్తా మ్యేతే శమసుఖ మనంతం విదధతి' ఇతి * 'గుపే ర్విదాయామ్' ఇతి సన్నత్యాత్ కర్తృణి యః విధా లాటి తజ్ఞః; తథాఽ ప్యుక్త ప్రకారే విషయాణాం జుగుప్స్యంతే ౨, 'ప్యేతద్భూమా అస్యాం భువి, పరహితాత్ పరోపకారకరణాత్, అధికం అతిక్రం, పుణ్యం, న హి నాస్తి ఖలు.

'శ్లోకార్థేన ప్రవక్ష్యామి యదుక్తం గ్రన్థకోటిభిః,

పరోపకారః పుణ్యాయ పాపాయ పరపీడనమ్.'

ఇతి వచనా దిద మే వాత్సవ్యపుణ్య మి త్యర్థః, ఆ థాస్తి ససారే చ, కువలయ దృశ ఉత్పలాత్మ్యాః * 'అన్యారాదితరరే.' ఇ త్యాదినా వచ్చుమి, అపరం అన్యత్, రమ్యం వస్తు నాస్తి - ఇయ మే వాత్సవ్యం మనోహరే త్యర్థః; అతో దోషదృష్ట్యా విషయా స్పరిత్యజ్య శమసుఖానుభవ తాత్పర్యేణ వా స్థాతవ్యమ్, అన్యథా పరహితాచరణ తత్పరేణ సాంసారికతయా వా వర్తితవ్యమ్, న తు ప్రకాస్తరే జేతి భావః. శిఖంజీ.

టీ. ఏలే=ఈ, విషయాః=(ప్రకృష్టదనపనితాభోగాది) విషయములు, అసారాః=సారములేనివియు, విరతివిరసాః=పరిణామమునందు చచ్చునైనవియు, సంతు=అనుగంగాక! యద్వా=లేక, నను=నీయ, సకల...స్వదం=సకల=నను స్తముత్తన, దోష=పాతకములకు, ఆస్వదం=పుట్టిల్లు, ఇతి=అని, జుగుప్స్యంతాం=నిందించబడు గాక! తథాపి=అయినను, పితద్భూమా=ఈభూమియందు, పరహితాత్=పరోపకారముకంటె, అధికం=గొప్పదయిన, పుణ్యం=పుణ్యము, న=లేదు. అస్తిక్ ససారే=ఈససారమునందు, కువలయదృశః = కలువకంటికంటె, అపరం=మఱియొకటి, రమ్యంచ=ఇంపైనదియు, న=లేదు.

ఈసంసారసుఖములు (శబ్దాదివిషయములు లేక పుష్పచందనః నిత్యాదులు) సాహసములుగా నైనను, మొదట మనసున కింపుగానున్నను గొనను సీరసములుగా నుండిననుండుగాక. లేక చెఱువుల కన్నిటి కిరవని యంద తావిషయముల నేవగింతురుగాక. అయినను భువిని పరోపకారమునకంట మించిన పుణ్యములేదు. ఈసంసారమున గలుగకంటుల కంటె సౌభగయినవస్తువేదయులేదు.

చ. దురితనిదానముల్ సకలదోషగృహంబులు సారహీనముల్
పరిణతి ఘోరముల్ విషయపద్ధతు లెంతయుఁ గుత్తితంబు లి
ద్ధరను బరోపకారసుకృతంబును బోలవు పుణ్యముల్ మనో
హరతరవస్తువుల్ కువలఁబయాతులకన్నను గల్గి వెప్పియున్.

అవ. పర్వతనితంబ శ్రీనితంబములలో నేది యాశ్రయింపఁదగినదని యడగు చున్నాఁడు:—

శ్లో. మాత్సర్య ముత్సార్య విచార్య కార్య
మార్యాః సమర్యాద మిదం వదన్తు,
సేవ్యా నితమ్బాః కిము భూధరాణా
ముత స్తరస్తేరవిలాసినినామ్.

86

వ్యా.—మాత్సర్య మితి.—ఆర్యాః పణ్డితాః మాత్సర్యమ్ అనూయాం - పక్షపాత మితి యావత్, ఉత్సార్య నిరాకృత్య - తస్య యథార్థకథన ప్రతిబంధకత్వా దితి భావః, కార్యం కర్తుం యోగ్యమ్ - విధేయ మి త్యర్థః, విచార్య ఊహాహాహాభ్యాం సమ్య గాలోచ్య, తతః, సమర్యాదం మర్యాదయా సవార్ధానలిక్రమణేన సహితం యథా భవతి తథా, ఇదం ఏతత్, వదన్తు కథయన్తు, మిద మి త్యత ఆహ-
ధరస్తీ తి ధరాః * పచాద్యచ్ - భువో ధరా భూధరా స్తేహం భూధరాణాం, నితమ్బాః కటకప్రదేశాః, సేవ్యాః కిము ఆశ్రయణీయా వా, ఉత అథవా, స్తరస్తేరాః స్తరోల్లసితాః-మదనమదోక్తృటా ఇ త్యర్థః-య ద్వా స్తరేణ మన్తథావేశేన హేతునా-
స్తేరాః సంభోగాత్సుక్యసూచక మన్దస్త్రిత సున్దరవదనారవిష్టా ఇ త్యర్థః * 'ప్రిజ్ ఈషధసనే' ఇతి ధాతోః * 'సమికమ్పి-' ఇ త్యాదినా రప్రత్యయః-అథవా విషయమాశ్రయిత్రాన్తివిరహేణ వికృజ్జలస్పృత్తిత్వ మద మన్దరత్వాది గుణవిశిష్ట కటాక్ష వీక్షణాని స్తేరకబ్ధవిషయీతాని - త దుక్తం భావప్రకాశే—

‘అపరిచ్ఛిన్న విషయం మదమన్దరమౌలితమ్,

స్మర ద్భూతతాయుక్తం తత్ స్మర మితి కథ్యతే.' ఇతి-
తాని చ స్మరప్రధానాని యాసాం తాసాం స్మరస్తేరాణాం-విలాసినాం విలసనశీలా
నాం తరుణీనామ్ * 'వా కలవలన-' ఇ త్యాదినా ఘన భృత్యయః, నితమ్భాః కటిప్ర
జేశాః ఆశ్రయణీయా వా, ఇదం వదన్తితి సంబంధః; యది వైరాగ్యం స్యాత్త్వస్తిగిరి
నితమ్భాః సేవ్యాః, అన్యథా విలాసినీనితమ్భా ఇతి త్వదీయ ప్రశ్న స్వేద ముత్తరం న
త్వన్య ద స్తీతి భావః - ని. 'కటకోఽస్త్రీ నితమ్భాఽద్రో' - 'వశ్యాన్నితమ్భాః స్త్రీక
ట్యాః' ఇతి చోభయ త్రా ష్యమరః.

అత్ర పూర్వాధే ఏకవర్ణస్య పునఃపునరావృతై ర్వృత్తమప్రాసః శబ్దాలంకారః-
'ఏక ద్వి ప్రభృతీనాం చ వర్ణానాం తు యదా భవేత్,
పునరుక్తి రసా నామ వృత్తమప్రాస ఇవ్యతే.' ఇతి లక్షణాల్.

ఆయంచ నితమ్భా ఇ త్యత్ర ద్వయానా మపి నితమ్భానాం ప్రకృతత్వా త్కేవ
లప్రకృతత్వగోచరేణ ఏకనాథావలబ్ధిఫలద్వయవ దేశశబ్దా దధద్వయప్రతీతేః కేవ
లార్థప్రపణేన విజాతీయే నోత్తరవాక్యస్థేన శ్లేషేణ లిలతజ్జులవతో పరస్పరవైరపేక్ష్యాత్
సంస్పృష్టః కింది చ్చమత్కారాలిశయ మావహ తీ తి కావ్యస్య మహా సుత్కర్షః
ప్రతిపాదిత ఇతి రహస్యమ్. వృత్త ముపజాతః.

టీ. ఆర్యాః=చెద్దలు, మాత్సర్యం=మచ్చరముచు, ఉత్సార్జ్య=తొలగించి, కా
ర్యం=చేయఁదగినదానిని, విచార్య=ఆలోచించి, సమర్పాదం=మర్యాదతోఁ గూడునట్లు
(న్యాయముగా), ఇదం=దీనిని, సదంతు=చెప్పుదురుగాక; (దీనిననఁగాః) సేవ్యాః=ఆశ్ర
యింపఁ దగినవి, భూభరాణాం=కొండయొక్క, నితంబాః=కిము=నెత్తములా? ఉల=లేక,
స్మర...విలాసినాం-స్మర = మన్మథునిచే (కామముచే), స్మర=చిఱునపుగల (లేక,
వికసించిన), విలాసినీనాం=నెరజాణలయొక్క, నితమ్భాః=కిము=పిఱుచులా ?

కార్యాకార్యముల నెఱుంగఁగల యోపండితులారా ! మీరు
మచ్చరంబుమాని, శాస్త్రానుసాగంబుగ నే నడుగఁబోవువానిలో నేది చే
యఁదగినదో చెప్పుడు. పర్వతనితంబములు (మధ్యభాగములు) ఆశ్రయిం
పవలెనా? మదనవికారంబును చిఱునగవునుగల స్త్రీలనితంబములు (కరివ
శ్చాద్భాగములు) ఆశ్రయింపవలెనా ?

ఉ. ఆరయ మత్సరంబు విడఁనాడి సమంచితకార్యనిశ్చయో
ధారవిచారు లై సరసాత న్యచియింతురు గాక సజ్జనుల్

చైకావస్థా; ఇమే ద్వే ఏ వోత్తమే గతీ, న త్వేతద్వ్యతిరిక్తం గత్యస్తరమస్తీత్యర్థః,
సర్వదా జ్ఞానసిన్ధూ వా కామగోష్ఠ్యా వా పక్షితానాం కాలో యావయితవ్యః, న త్వ
స్య ఛోతి భావః. స్థూలోపథేత్యనేన ఆసాం చిత్రితేణాతిత్వం సూచితమ్, తదుక్తం రలి
రహస్యే.

‘మదన సదన మస్యా పర్వలోచ్ఛా నమస్త
ర్నదు మదనజలాశ్శ్యం రోమభి ర్నాతిసాన్వైః,’

ప్రకృతి చ పలదృష్టి ర్భావ్యసంభోగసక్తా
రమయతి మధురార్పం చిత్రిణీ చిత్రరక్తా.’

ఇతి;

ఏతజ్ఞాత్యనుకూలసురతనియతయామోఽపి త త్రై వోక్తః-

‘వ్రజతి రతిసుఖార్థీ చిత్రిణీ మగ్రయామే
భజతి దినరజన్యో ర్నస్తినిం చ ద్వితీయే,
గమయతి చ తృతీయే శజ్జినీ మార్ద్ధిభావాం
రమయతి రమణీయాం పద్మినీం తుర్యయామే.’

ఇతి,

మతాన్తరే తు ద్వితీయయామ ఇ త్యుక్తమ్-

‘ఘనకుచనఖభేదై ర్ముప్తీమూతై శ్చ మధ్యే
రతినియతకరై శ్చ స్త్రీతి యుక్తై ర్నచోభిః
అన్యతతరకథాభి స్తత్ర యామే ద్వితీయే
సుగుణసహిత మస్త శ్చిత్రిణీం సంలభేత.’

ఇతి.

సగ్రరా.

టీ. స్వప్నసారే=కలయొక్క సత్తవంటి సత్తగలదియు (అనఁగా; కలవలెనే
యసత్యమయినదనుట), పరి...రళే=పరిణతి = పరిణామమునందు, తరళే=నిలుకడలేని
దియు, (అగు) సంసారే=సంసారమునందు, పండితానాం = తెలివిగలవారికి, ద్వేగతీ=
రెండుదోపలు; (అవియేవన) తత్త్వ...ధియాం - తత్త్వజ్ఞాన = పరమాత్మవిజ్ఞానమనెడి,
అమృతఙ్గము=అమృతప్రవాహములో, ప్లవ=లేలుటయందు, లలిత=ఉత్సాహముగల,
ధియాం=బుద్ధిగలవారికి, కాలః=కాలము, కథంచిత్ర=అతికష్టముగా, యాతు=కడ
చునుగాక; నోచేత్=లేకున్న, స్తన...నీనాం-స్తన=చన్నులయు, జన్మన=మొలయు,
ఘన = గొప్ప, ఆభోగ = విరివియొక్క, సంభోగినీనాం = అనుభవముగలవారై,
స్ఫార=వెడలదయైన, ఉరః=టొమ్మమీద, కాయినీనాం = పరుండునట్టి, ముగ్ధ అంగ
నానాం=మధురంధ్రగు స్త్రీలకు, స్మరనమర=సంభోగమయొక్క, కళా=విద్యయం
దలి, కాశలీ=నేర్పయొక్క, దేశికానాం=అచార్యులగువారికి, (కాలః, యాతు.)

తా. ఈయస్థిరమయిన సారము లేనిసంసారమునందుఁ దిరుగుపండితులు పరబ్రహ్మవిచార మనెడి యమృతమునందు మునుఁగుటయను తెప్పయందుఁబొరలుచుండు తెలివిగలవారై కాలంబుపుచ్చెదరు. కాదేని గబ్బిగుబ్బలును, వెడఁదలగు పిఱుందులును గలవారగు చక్కనిమగువల మరుగీములం దాశతోడఁ దమచేతులను దడవుచుండుటయందు మక్కువగలిగికాలంబుపుచ్చెదరు. (సంసారమునఁ దత్త్వజ్ఞాన మొక్కగతి. స్త్రీల నితంబములందుఁ జేతులనుంచికొని యుండుట రెండవగతి. ఈరెంటిలో మొదటిదిగు తత్త్వజ్ఞానములేనపుడు, స్త్రీనితంబ సేవనమే తత్త్వజ్ఞానమువలె సుఖదాయకమని భావము.)

శా.సారం బెక్కడలేక మిథ్య యగుసంసారంబునకా మార్గముల్
బారం జూచిన రెండు పండితులకుఁ * బ్రహ్మసంసారానయో
గారూఢత్వము రూపవద్యవతిరమ్యహాలమీనధ్వజా
గారన్యస్తకరారవిందకృతయోగ్యస్పర్శలీలాప్తియున్.

శ్లో. ఆవాసః క్రియతాం గాక్షే పాపహరిణి వారిణి,
స్తనద్వయే తరుణ్యా వా మనోరిహిణి హరిణి.

38

వ్యా.—ఆవాస ఇతి.—పాపాని హరత్య భీష్ట మితి పాపహరి-

‘గాక్షం వారి మనోహరి మురారి చరణచ్యుతమ్,

త్రిపురారిశర్వారి పాపహరి పునాతు మామ్.’

‘పాపాపహరి దురితారితరక్షధారి దూరప్రసారి గిరిరాజగుహావిహరి,

ఝంకూరకారి హరిపాదరజోవిహరి గాక్షం పునాతు పరిత శ్మశాకారి వారి.’

ఇ త్యాదినా సమస్తపాపక్షయకర ఇ త్యర్థః * ‘బహుల మాభీష్టే’ ణిణి, గాక్షే గజ్ఞాసంబంధిని, * ‘తస్యేదమ్’ ఇ త్యుచ్చాత్మయః, వారిణి, ఆవాసః క్రియతామ్, స్నాన పానాదినా బాహ్యభ్యంతరశుద్ధిసంపాదనద్వారా స్వర్గావవర్గప్రాప్త్యర్థం తత్ర నివాసో విధీయతా మి త్యర్థః-తథా చ శ్రుతిః—

‘సితాసితే సరితే యత్ర సంగతే తత్రాప్లతాసో దివ ముత్పతన్తి,

యే వై తన్వాం భిసృజన్తి ధీరా స్తే జనాసో అమృతత్వం భజన్తే.’

ఇతి-

స్తృతి శ్చ—

‘గజ్ఞా తుక్తతరణిణీ భవభయ క్షేకావహా నర్పదా,

మర్త్యునా మమగాహనా తృకృ దపి స్వర్గేఽపి సంస్థాపిన్.' ఇత్యాది-
అథవా మనోహరిణి అత్యంతమనోహరే * పూర్వపక్షిణి, కుతః - హరిణి ముక్తాహార
వతి * అత్ర మత్స్వర్ణీయ ఇని ప్రత్యయః, తరుణ్యా నవయావనాయాః, స్తనద్వయే ఆ
వాసః పరిశీలనతాత్పర్యం క్రియతామ్, తరుణీస్తనాశ్రయ స్త్రైవ నిరతిశయసుఖహే
తుత్వా దితి భాషః.

అత్ర తరుణీగ్రహణం స్తనద్వయస్య పతనాభావేన పాటవాలిశయద్యోతనా
ర్థమ్, ఆన్యథాఽభాసప్రసక్తః; ఏతేన మణిహిరణ్మయ కంజ్జయో రివ స్తనద్వయహా
రయో ర వ్యన్యోన్యరామణీయక ప్రకాశ పరిపోషావహత్వేన విశిష్ట స్తనద్వయ స్వా
శ్రయణ యోగ్యత్వం సూచిత మి త్యవగత్తవ్యమ్, యథాహ శ్రీహర్షః-తరుణీ స్తన
ఏవ దీప్యతే మణిహారావలిరామణీయకమ్' ఇతి.

అత్ర పూర్వోత్తర వాక్యభేదయో రనుప్రాసయమకయోః శబ్దాలంకారయోః
సంసృష్టిః స్పష్టా. అనుబ్ధావ్.

టీ. పాపహరిణి=పాపములను బోగొట్టు, గాంగే=గంగదైన, వారిణి (వా)=
నీటియందు (గాని), హరిణి=ముత్యాలపేరులుగల, మనోహరిణి=ఇంద్రుని, తరుణ్యాః=
జవరాలియొక్క, స్తనద్వయేవా=చనుదోయిమీదఁగాని, ఆవాసః=కాపురము, క్రియ
తాం=చేయఁబడుఁగాక!

తా. విరక్తుఁ డగువాఁడు సకలపాపంబులఁ బోగొట్టి పుణ్యము
లనొసఁగెడి గంగానదీతీరంబునఁ గాశిమొదలగు పుణ్యక్షేత్రములందు
వసించుదగును. అట్లు వసించి మోక్షము నొందవలయుననుట. లేదా,
ముత్యాలహారములచే నొప్పెడిజవరాలిగల్గిగుబ్బలదోయియందురమిం
చి యిహలోకసౌఖ్యములం గుడువవలయు.

తే. అఖిలపాతకభయహరి * యైనగాంగ
వారియందైన యువమనోహరి యగుచు
హరి యగుకల్పికుల్కుమితారిచన్ను
దోయియం దైన వాసంబు * సేయవలయు.

ఆ. కవి తానే వైప్రశ్న కుత్తర మిచ్ఛుచున్నాడు:-

శ్లో. కి మిహ బహుభి రుక్తై ర్యుక్తిశూన్యైః ప్రలాపై
ర్వ్యయ మిహ పురుషాణాం సర్వదా సేవసీయమ్,

అభినవమదలీలాలసం సుందరీణాం

స్తనభరపరిఖన్నం యావనం వా వనం వా.

89

వ్యా.—ఆన ద్వాభ్యాం నిగమయతి-కి మితి.—ఇ హాస్తి న్నక్లే, బహుభి రపం మితై, ద్యుక్తిహునై నిస్సాదై, రుక్తై రుదితైః, ప్రలాపై రనర్థకవచనైః, కింఫల మితి శేషః, వాచో విజ్ఞాపనం వివా న కిష్కృ త్ఫల మస్తీ త్యర్థః-సి. 'ప్రలాపోఽనర్థకం వచః' ఇ త్యమరః-కిం ట్వి హాస్తిం లోకే, పురుషాణాం ద్వయం, సర్వదా నిరస్తరమ్-సర్వథా ఇతి వా సాతః, సేవనీయమ్, కిం త ద్ద్వయ మత ఆహ-అభినవా నూతనా-యా మదలీలా మన్తథావేశజనితవిలాసా-స్తాసు లాలసం లోలుపమ్, అత్యాసక్త మి త్యర్థః, స్తనభరేణ కుచకలశభారేణ - పరిఖన్నం పరిక్రాంతమ్, ఉభయత్రాఽసి యావనవతిథిర్లో యావన ఉపవర్తతే, సుందరీణాం యావనం వా, న త్వసుందరీణా మితి భావః, ఉత వనం పుణ్యా రణ్యం వా, సేవనీయ మితి సంబంధః, ఏతయోరేవ పరమసుఖనిదానత్వా దితి భావః.

మాతీనీ.

టీ. ఇహ=ఈవిషయములో, యుక్తిహునైః=యుక్తిలేని, ఉక్తైః=చెప్పఁబడఁ, బహుభిః ప్రలాపైః=పెక్కుమాఁతలచే, కిం=ఏమి(లాభము)? ఇహ=ఈలోకములో, సర్వదా=ఎల్లపుడు (లేక, సర్వథా=సర్వప్రకారములచే), పురుషాణాం=పురుషులకు, ద్వయం సేవనీయం=రెండు సేవింపఁదగినవి. (ఏవనః) అభి...లసం - అభినవం=క్రొత్తయైన, మద=మన్తధ) మదముయొక్క, లీలా=విలాసములయందు, లాలసం=ఆసక్తిగలదియై, స్తనభరపరిఖన్నం=చనుల బరువుచేనలసిన, సుందరీణాం=అందకత్తెలయొక్క, యావనం వా=ప్రాయముగాని, వనంవా=అడవిగాని.

అద్యులారా! పొందిక లేకుండఁ జెప్పినపలు తెఱంగులగు వట్టిమాటలతో నేమియుపయోగము? ప్రపంచమునమానవులుజన్మనంపుమచ్చరము వలనివేడుకతోఁ గులుకుచుండువారును, స్తనభారము చేఁగొంచెముముందుకువంగినవారునైన చెలువలయోవనమునైనను, వనంబునైనను సేవింపవచ్చును (వై రాగ్యము గలుగనప్పుడు జవరాండ్రును గొలువవలయును, వై రాగ్యముగలిగిన పదంపడి యరణ్యమున నుండవలయునని భావము.) చ. కనుఁగొన యుక్తియుక్తములు * కా నివి మాటలు వేయునేటికిఁ

గొనబుగ రెండు మానవులకు భజనార్హము లైనవస్తువులే వినుతనవీనచారుమదఁవిభ్రమలాలససుందరీజన

స్తనభరఖన్నమై యమరు * యావనమున వనమున వసుంధరన్.

అప. అతివయే సుఖదుఃఖములకుఁ బ్రధానహేతువు, మఱొక్కటి కాదని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సత్యం జనా వచ్చి న పక్షపాతా ల్లోకేషు సత్త స్యపి తథ్య మేతత్,
నాన్య న్మనోహరి నితమ్మిసీభ్యో దుఃఖైక హేతు ర్న చ కశ్చిదన్యః.

వ్యా.—ఇదానీం నిష్కర్ష్య మర్థమాహ—సత్యమితి.—కిం బహునా, హే జనాః, సత్యం వచ్చి యథార్థం బ్రవీమి, పక్షపాతాల్ వైపమ్యా, న్న వచ్చి, సప్తను లోకేషు ప్యేత దేవ తథ్యమి త్యర్థః, కి మేత ది త్యత ఆహ—నితమ్మిసీభ్య స్తరుణీ భ్యః, మనోహరి మనోహరం వస్తు, నాస్తి, తథా తాభ్యోఽన్య ఇతరః, దుఃఖానా—మేకహేతు ర్దుఖ్యకారణం చ నాస్తి—‘ఓ భోగో రమణీం వి నే’ త్యాదినా భోగైకసాధనత్వాత్—‘బద్ధమాలస్య మూలం హి మహా ద్వైరతరోః స్త్రీయః’ ఇత్యన ర్థకమాలత్వా చ్చ నితమ్మిసీనా మేవ పరమసుఖదుఃఖైకనిదానత్వా దితి భాషః.

అత్ర సప్తశ్లోకాః పక్షద్వయనిరూపణ స్వాయ మభిప్రాయః—అఖణ్డనిరతిశయానందావాప్తీలక్షణత్వే నాభ్యర్హితత్వా స్తుభ్యో మోక్షః పురుషార్థ ఇతి సకలమత సిద్ధాంతః, ప్రసూతిభాజో విశ్వస్య స్త్రీ పుంసాభ్యో మేవ నిష్పన్నత్వా తామస్య పితృ ఋణవిమోచనహేతుభూతతయా సతతం మహాపురుషపరిగ్రహ త్పురుషార్థత్వ మితి నన్దికేశ్వర శ్వేతకేతు పాళ్ళాల వాత్సాన్యయ నాదిపూర్వసిద్ధాంతః; ఏవం చ సలితూర్వాలాభే పరః పర ఇతి న్యాయాత్ ముఖ్యకల్పలాభేఽనుకల్ప స్వాపి విహితత్వా న్నోక్షపురుషార్థసాధన ప్రవృత్త్యలాభే కామపురుషార్థసాధనేషు వా అవశ్యం ప్రవృత్తిః కర్త వ్యే త్యనుసంధా యైవ ముపన్యస్త మితి.

తత్ర నితమ్మిన్యతిరక్తమ్యవస్థసర్థహేత్వో స్స త్యపి సంబంధేఽవ్యసంబంధోక్తే రతిశయోక్తిభేదః. ఇన్ద్రావజ్రా—‘స్యాదిన్ద్రావజ్రాయది తౌ జగౌ గః, ఉపేన్ద్రో వజ్రా జతజా స్తతో గౌ.’ ఇతి లక్షణాత్.

టీ. జనాః=జననలారా!, సత్యం=నిజమును, వచ్చి = చెప్పుచున్నాను. పక్షపాతాల్ = పక్షపాతమువలన, న=కాదు. సప్తలోకేషు అపి=ఏడులోకములయందును, ఏతత్=ఇది, తథ్యం=నిజము. (ఏదియన) నితంబిసీభ్యః = (గొప్పసిఱుదులుగల) నుం దరులకంటెను, మనోహరి=ఇం పైనది, అద్యత్=మఱియుకట్టి, న=లేదు; దుఃఖైకహేతుః చ=దుఃఖమునకు ముఖ్యకారణమును, అన్యః=మఱియుకట్టి, కశ్చిత్ = ఒకటియు, న=లేదు.

తా. ఓజనులారా ! నేను పక్షపాతములేక నిక్కువముఁ జెప్పెదను. లోకంబులయం దన్నిటియందును ఇదే యథార్థమైనసంగతి. వైరాగ్యము గలుగనప్పుడు స్త్రీకంఠనుఖప్రదమైనది మఱియొక్కటిలేదు. విరక్తిగలిగినపిదప స్త్రీలకంటె దుగిఖ హేతువు మఱొక్కటిలేదు.

తే. తథ్యమ వచింతుఁ బక్షపాతమునఁ గాదు

నిఖిలజగములయం దిది • నిక్కువంబు

తొయ్యలులకన్న రమ్యవస్తువులు లేవు

వారలే కష్టముల కెల్లఁ • గారణములు.

ఇది శృంగారశతకమునందు సుభోగవర్ణన మను

రెండవవింశతి.

—౧౦ కామినీగర్వణము. ౧౦—

అవ. విద్వాంసుఁడును స్త్రీలనుజూచి మోహించుచున్నాఁడని చెప్పుచున్నాఁడు: శ్లో. కావే త్యుత్పలలోచ నేతి విపులశ్రోణీభరే త్యున్నమ
ప్రీనోత్పల్లవయోధ రేతి సుముఖామ్భా జేతి సుభ్రూ రితి,
దృష్ట్యా ముహ్యతి మోదతేభిరమతే ప్రస్తౌతి విద్వా నసి
ప్రత్యక్షాశుచిభస్త్రికాం స్త్రియ మపేక్షా మోహస్య దుశ్చేష్టితమ్.

వ్యా.—య దుక్తం 'దుఃఖైకహేతు ర్న చ కల్పి దన్య' ఇతి త దేవ ప్రహ్లాది
యితు మిదానీం కామినీగర్వణ మారభతే - అగ్ కామినీగర్వణ మితి-అథ సంభోగ
నిరూపణానంతరం కామినీగర్వణం కామినీనిష్ఠా ఆవింశతినమాప్తి క్రియత ఇతిశేషః.
ననుశృంగారాలవృన్తేన ప్రసిద్ధానాం కామినీనాం గర్వణేశృంగారవర్ణన ప్రజ్ఞాభక్తః
ప్రసక్త్యే తేతి చే న్న, శిశుపాలాదికృతభగవద్గర్వణస్య పురుషార్థపర్యవసానప త్కామి
నీగర్వణస్యాపి యథాకథంచి చ్ఛృంగారవర్ణన ఏవ పర్యవసానా న్న కోఽపి విరోధఇతి
మన్తవ్యమ్. తత్ప్రకార మేవ వివృణోతి.—కావేతి-వేత్తీతివిద్వాన్ సారాసారవిచార
చతురః - జ్ఞానవా న సీ త్యర్థః - కిము తాన్య ఇతి భావః * 'వివే శ్యతు ర్వసు రి' తి
వస్వాదేశః, ప్రత్యక్షే-జాశుచిభస్త్రికాం అపవిత్రవర్తపుటం * స్వాధేశః* ప్రత్యయ
స్థా త్కా త్పూర్వ స్యే'శ్యాదినా ఇకారాదేశః * 'భన్తైషాజ్ఞ' త్యాదినా వైక
ల్పికః - 'పుత్త్రికా' మితి పాఠే - అశుచిపాశ్చాలికాం ఆత్యంతజగుస్పికయాపా వి
త్యర్థః - త దుక్తం-

‘హస్తోఽస్థిసంధర్షన మక్షియగ్న మత్యుజ్జలం తత్కలుషాపసాయాః

స్తనౌ చ పీనౌ విశితాస్తస్థిః స్తనాస్తరే కిం నరశో న యోషిత్.’ ఇతి,
ఇత్థంభూతాం స్త్రియం*‘వామ్మసో రి’తి వికల్పా దియః దేశః, దృష్ట్యా, కాంతా కమనీ
యేతి మనోహరేతి వా-ని. ‘కాంతం మనోహరం రుచ్యమి’ త్యమరః, ఉత్పలే ఇన్దీవరే
ఇవలూచనే యస్యా స్సా త థోక్తేతి, విపుల శ్రోణీభరా పృథుల నితమ్మ బిమ్బేతి,
ఉన్నమస్తా పూర్వ ముత్పతస్తా వివ స్థితో-మతః-పీనౌ పీవరా ఉత్తుక్తౌ ఉన్నతా చ-
పయోధరా స్తనౌ-యస్యా స్సా త థోక్తేతి-ని. ‘స్త్రీస్తనాద్ధౌ పయోధరా విత్త్య
మరః, సుముఖామౌఖా సుందరపదనారవి న్దేతి, శోభనే మదనకార్షభరుచిరే-భ్రువా
యస్యా స్సా త థోక్తేతి చ, మాద్యతి మత్తో భవతి, మోదలే హృష్యతి, అభిరమలే
క్రీడతి * అభిప్రార్థనా ద్రమలే ద్దటి తక్-వ్యాసురిపూర్వ వైశ్యవ వరన్దై పదిత్యనియ
మాత్, ప్రస్తాతి ఉక్తప్రకారేణ ప్రకారాంతరేణ వా అభిప్రేతి, అతః, మోహస్యావి
ద్యాయా, దుశ్చేష్టితం దుష్టలసితం, అహో విద్వాంస మ పీద్యగవస్థాపన్నం కరో తీ
త్యాశ్చర్య మి త్యర్థః; ఏతత్సర్వం వ్యామోహమూల మేవ, తస్య దురుచ్ఛేదత్వా దితి
భావః; య ద్యపి-

‘అమేధ్యపూర్ణం క్రిమిజస్తుసంకులం స్వభావదుర్గత మశౌచ మధ్రువం
కశేబరే మూత్రపురీషభాజనే రమేత మూఢో న రమేత పణ్ణితః.’

ఇతి వచనా త్వణ్ణిత స్వేత్తం జుగుప్సితకామినీకశేబరే రమణ మేవ నాస్తి, తథాఽపి
మోహస్యాత్యస్తప్రాబల్య ప్రకటనార్థ మిథ ముక్త మి త్యవగన్తవ్యమ్.

అత్ర క్రియాణాం బహ్వీనాం సముచ్చితత్వా త్క్రియా సముచ్చయాలంకారః-
ఏక విషయః-‘గుణక్రియాయోగవద్య మలంకార స్సముచ్చయః’ ఇతి లక్షణాత్.

కార్దులవిక్రీడితమ్-‘సూర్యునైర్వ ర్షజ స్తతాస్సగురవః కార్దులవిక్రీడితమ్.’

టీ. విద్వాక్ అపి=పండితుఁడు నైతము, ప్రత్య...స్త్రికాం-ప్రత్యక్షః=ప్రత్య
క్షముగా, అశుచిః=అపవిత్రమైన, భక్త్రికాం=(త్రోలు)తి త్తియైన, స్త్రియాః=ఆఁడు
దానిని, దృష్ట్వా=చూచి, కాంతాఇతి=మనోహరిణియనియు, ఉత్పలలోచనా ఇతి=కలు
వలవంటి కన్నులుగలదనియు, విపులశ్రోణీభరా ఇతి=వికాలమగు పిఱుఁదుల బరువుగలది
యనియు, ఉన్న...ధరా ఇతి-ఉన్నమల్=వైకుంఠమనున, పీన = బలినైన, ఉత్తుంగ=
ఎత్తయిన, పయోధరా ఇతి=పాలిండ్లుగలదనియు, సుముఖ అంభోజా ఇతి=చక్కనిమో
ముదామరగలది యనియు, సుభ్రూఃఇతి=మంచికనుబొమలుగలదియనియు, ముహూతి=
మోహించును, మోదలే=సంతసించును, అభిరమలే=క్రీడించును. ప్రస్తాతి=పొగడును.
‘మోహస్యః=మోహమయొక్క, దుశ్చేష్టితం=దుండగము, అహో=ఆశ్చర్యము.

తా. లోకమున విద్వాంసుఁడునైతము తనకంటికి బాగుగాఁ గనఁబడుచుండుతోలుబొమ్మవంటికాంతనుజూచిమోహించుచున్నాఁడు. మఱి యానంద మొందు చున్నాఁడు. కోరఁదగినదియనియు, కలువ కంటియనియు, వెడఁదపిలుచులభారంబు గలదనియు, నుత్సాహముతోఁ గూడినగబ్బిగుబ్బలుగలదనియు, తమ్మివంటిమోము గలదనియు, సొగసుబొమలుగలది యనియుఁ గొనియాడుచు రమించుచున్నాఁడు. అహో మోహముయొక్క చెడ్డవ్యాపార మేమని చెప్పవచ్చును?

మ మలభూయిష్టువుదోలుబొమ్మ యగుకొమ్మం జూచి విద్వాంసుఁడుం బులిసశ్రోణి మనోహర స్తని నవాంభోజాస్య నీలోత్పలా

క్షీ లతాతన్వి యటంచు మత్తుఁ డగు హర్షించుకొ రమించుకొ బలీ బలియంచుకొవినుతించుమోహవికృతుల్ భావింపఁగాఁ జిత్రముల్.

అవ. మూఁడుశ్లోకములచే స్త్రీస్వరూపమును దూషింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్మృతా భవతి తాపాయ దృష్టా చోన్మాదకారిణీ,

స్మృష్టా భవతి మోహాయ సా నామ దయితా కథమ్.

42

వ్యా.—అథ త్రిభి రానుష్టుభైః స్వరూపందూషయతి—స్మృతేతి.—యాస్మృతా సదృశదృష్టి చింతాది స్మృతిబీజోద్బోధకసద్భావవకా త్వేవానే కదాచి త్స్మరణవిషయా కృతా సతీ, తాపాయ భవ తీ త్యర్థః, తతః దృష్టా సతీ, ఉన్మాదకారిణీ చిత్తవిభ్ర మకరీ భవతి, స్మృష్టా, ఆలింగితా సతీ, మోహాయ భవతి బహిః ప్రక్షుప్తవిస్తరణకారిణీ భవ తి, ఆత స్సా వధూః, కథం నామ కుతోవా-దయితా ప్రియతమా న కథంచి ద పీ త్యర్థః, కిం తు ఉక్త బహ్వనర్థ హేతుభూతత్వాత్ ఆప్రియత మై వేతి భావః.

ఆత్ర స్మృతాభవతి తా పా యేతి వదార్థానాం విశేషణగత్యా కురీయపాదస్థ పదార్థం ప్రతి హేతుత్వా త్కావ్యలిప్తభేదః.

టీ. స్మృతా = తలఁపఁబడినదై, తాపాయ = తాపముకొఱకు, భవతి=అగును. దృష్టా=చూడఁబడినదై, ఉన్మాదకారిణీ (భవతి) = పిచ్చి నైత్తిండునది (యగును). స్మృష్టా=తాఁకఁబడినదై, మోహాయ = మోహముకొఱకు, భవతి=అగును. సా=అటు వంటిది, కథంనామ=ఎట్లుగా, దయితా=ప్రియురాలు (అగును)?

తా. తలఁచినంతమాత్రమున వేండ్రము గలిగించును. చూచినంత మాత్రమున వెట్టినిగలుగఁజేయును. తాఁకినంతమాత్రమున సొక్కించును. అట్టిమగువ నెట్లు ప్రియురాలనవచ్చును?

క. తనుఁ దలఁచినఁ బరితాపముఁ

గనుఁగొనఁ జిత్తభ్రమంబుఁ * గడువేడుక ము

ట్టిన మోహంబు నొసంగెడు

వనిత దయిత యనుచుఁ బలుక * వచ్చునె జగతిన్.

శ్లో. తావ దే వామృతమయీ యావ త్లోచనగోచరా,

చక్షుష్పథా దతీతా తు విషా ద ప్యతిరిచ్యతే.

43

వ్యా.—తావ దితి-తావ దేవ తావత్పర్యంతమే వామృతమయీ అమృతోపమానా - తద్వన్తధరత రే త్యర్థః - వధూ రితి శేషః * 'తత్ప్రకృతివచనేమయట్' * 'టిడ్డాణ ఇ' త్యాదినా జీవ్, కియత్పర్యంత మి త్యత ఆహ-యావ ద్యావత్పర్యంతం, లోచనగోచరా చక్షుర్విషయా భవతి తావ దితి సంబంధః, వ్యతిరేకేతు నైవ మి త్యాహ-చక్షుష్పథాత్ లోచనమార్గాత్ * 'ఋక్స్వి' త్యాదినా సమాసాంతః, అతీతా తు అతిక్రాంతా చే, ద్విషా త్కాలకూటా ద, ప్యతిరిచ్యతే అతిరిక్తా భవతి-తద్వ త్యాదౌప్రయాసకారణీ భవ తీ త్యర్థః.

అత్రవధ్వా అమృతమయత్వ విహితరిచ్యమానత్వాసంబంధేఽపి తత్సంబంధాభిధానా దసంబంధేనంబన్ధరూపాఽతిశయోక్తిః.

టీ. యావత్=ఎంతవఱకు, లోచన గోచరా=కమలకుఁ గనఁబడునది(అగునో), తావత్ విష=అందాఁక నే, అమృతమయీ=అమృతరూపమైనది. చక్షుఃపథాత్=నేత్ర మార్గమునుండి, అతీతాతు=కడచినదైననో, విషాత్=విషముకంటెను, అతిరిచ్యతే=గొప్ప దగుచున్నది. (విషమువలె బాధించి ప్రాణమును దీయుననుట.)

తా. నుందరి కంటికిఁ గనఁబడునంతవఱకే యమృతముమాడ్కి నింపుగలిగించుచుండును. కంటికిఁ గనఁబడకున్న నానుందరియే విషమును మించినదై ప్రాణముల కుపద్రవము గలిగించును. నుందరాంగులవియోగము నైచుట దుష్కరమని భావము.

తే. ఎంతలో నింతికన్నుల * యెదుట నిలుచు

సంతలో నింపు వాటిండు * నమృత మట్లు

కాక లోచనమార్గంబుఁ * గడచెనేని

గరళమునకన్నుఁ బ్రాణసంకటముఁ జేయు.

అవ. స్త్రీయొక్కనుంచితెడ్డలఁ జెల్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. నామృతం న విషం కించి దేకాం ముక్త్యా నితవ్యసీమ్,

నై వామృతలతా యుక్తా వియుక్తా విషవల్లరీ.

44

వ్యా.—ఉత్తమే వార్ధం భక్త్యస్తరేణాహ-నేతి.—ఏకాం నితమ్మినీం, ముక్త్యా విహాయ, అమృత మమృతశబ్దవాచ్యం, కించి ద్వస్త నాస్తి, విషం విషశబ్దవాచ్య మపి కించి న్నాస్తి. ఇయ మే నామృతప్రాయా విషప్రాయా చే త్యర్థః, కుత ఏత దిత్యాశక్యత తత్త్వం సాధయతి - రక్తానురాగవతీ చేత్, సైవ నితమ్మి స్యేవ, అమృతలతా సంజీవనీ భవ తీ త్యర్థః, విరక్తా అనురాగరహితా చే, ద్విషవల్లరీ విషల తామజ్వరీ-ని. 'వల్లరీ మజ్వరీ స్త్రియా మి' త్యమరః-ప్రాణాహారణీ భవ తీ త్యర్థః.

ఆత్ర నితమ్మినీవృత్తిరేకేణామృతవిషయో రస్తిత్వసంబంధేనైవ్యసంబంధకధనాత్ సంబంధే అసంబంధరూపాలిశయోక్తిః. త ధోత్తరాధే తస్యా మోహామృతలతాత్వ విష నిల్లరీత్వరూపణా న్నూపకాలంకారః. స చ రక్తత్వవిరక్తత్వపదార్థహేతుక కావ్యచి త్తోత్థితః స న్నూర్వాలిశయోక్తి ముజ్జేవయ తీతి సంకరః.

ప్రాయే జై కార్థ మవ్యసేకం శ్లోక ముక్తివిశేషలోభా వ్లిఖన్తి కవయః-యథా నైషధే-ఆదా వేప నిషీయాది శ్లోకద్వయం, యథా చ మాఘే-ప్రసాధిత స్యే త్యాది శ్లోకద్వయ మిత్యాది.

టీ. నితంబినీం = గొప్పపిఱుదులుగల, ఏకాం=ఒక్కతెను, ముక్త్యా=వదలి, (నుందరితక్క అనుట) కించితే=నిదియైనను, అమృతం=అమృతము, న=కాదు. విషం= విషమును, న=లేదు. యుక్తా(యది)=హడినదైన, సావివ=ఆనితంబినీయే, అమృతలతా= అమృతపుండీగ, వియుక్తా(యది)=ఎడఁబాసినదైన, విషవల్లరీ=విషపుండీగ (అగును).

తా. చక్కనిపిఱుదులుగలస్త్రీయొక్కటితప్ప వేటొక్కవిషము గాని యమృతముగాని లేదు. ప్రేమగలస్త్రీయే యమృతలత. ప్రేమలేని కాంతయే విషపుండీగ. అనురాగముగలస్త్రీ యమృతలతమాడ్కి బ్రాణముల నొసఁగును. అనురాగము లేనియతివయే విషపుండీగవలె బ్రాణములఁ దీయునని భావము.

ఆ. పడఁతి నొక్కదాని + విడిచి యిండుక యమృ

తంబు లేదు భువి విఁపంబు లేదు

అమృతలత లతాంగి + యనురాగవతి యైనఁ

గాక మెలఁగెనేని + గరళవల్లి.

ఆవ. స్త్రీయనుష్ఠాంత్రమును జేసిన పృష్టికర్తను నిందించుచున్నాడు:—

శ్లో. ఆవర్తః సంశయానా మవినయభవనం పట్టణం సాహసానాం

బోహణాం సన్నిధానం కపటశతమయం క్షేత్ర మప్రత్యయాసామ్,

స్వర్గద్వారస్య విఘ్నో నరకపురముఖం సర్వమాయాకరణం
 స్త్రీయస్త్రం కేన సృష్టం విష మమృతమయం ప్రాణిలోకస్య పాశః.

వ్యా.—అథ స్త్రీయస్త్రస్వరూపం దూషయతి-ఆవర్త ఇతి.—సంశయానాం సందేహానా, మావర్తః పరిపాకః-సకలదేహాన్నదీభూత మి త్యర్థః, అవినయానాం, భువనం లోకః, సాహసానాం, పట్టణం నగరం, దోషాణాం రాగద్వేషాదీనాం, సన్నిధాన మక్షయనిధిః-కదాచి దవ్యత్ర దోషా న త్రీయస్త్ర ఇతి భావః, కపటశతమయ మనేకకై తవప్రచురం-బహువిధకై తవా న్య త్రైవ ప్రాచుర్యేణ వర్తన్త ఇతి భావః, *ప్రాచుర్యే మయత్, ఆప్రత్యయానా మవిశ్వాసానాం-ని. 'ప్రత్యయోధీన శబధజ్ఞాన విశ్వాస హేతు ష్వి' త్యమరః, తేత్ర ముత్పత్తిభూమిః-ఆనేకాప్రత్యయోత్పాదక మి త్యర్థః, స్వర్గద్వారస్య స్వర్గలోక ప్రాప్తిసాధనస్య, విఘ్నః ప్రతిబంధః, నరకపురముఖం యమలోకద్వారం - తత్ప్రాప్తిక మి త్యర్థః-ని. 'ముఖం తు వదనే ముఖ్యే తామ్రే ద్వారాభ్యుపాయయో రి' తి యాదవః, సర్వమాయాకరణ మశేషకామ్యు రివి ద్యేష్ట)జాల మహేష్ట)జాల పేటి కే త్యర్థః, అమృతమయం సుధారూపం-విషం బహి రమృతవత్ప్రతీయమానం విచార్యమాణే విషప్రాయ మి త్యర్థః, లోకస్య జనసముదాయస్య, పాశో బంధనసాధనం, స్త్రీయస్త్రం స్త్రీరూపకీలకం, కేన సృష్టం నిర్మితమ్, ఈదృగనర్థాశయయస్త్రనిర్మాతృత్వేన అస్య కుల్పితత్వ మే వే త్యర్థః-ఆత ఏవ కే నే త్యుక్తం, యద్వా య ద్యపి బ్రహ్మ జైవ సృష్టం తథాఽపి ఈదృగ్గుర్భస్త్రనిర్మాతృత్వేన తస్య నామోచ్ఛారణ మపి కర్తం న యుజ్యత ఇతి కే నే త్యుక్తమ్.

ఆత్ర స్త్రీయస్త్రే పట్టణాదిరూపణాన్నిరవయవరూపకాలంకారః - తదుక్తమ్-
 'ఆరోపవిషయస్య స్యా దతిరోపితరూపిణః

ఉపరజ్ఞక మారోఽహమాణం తద్రూపకమ్ మతమ్.' ఇతి. స్వర్గరావృతమ్.

టీ. సంశయానాం = సందేహములయొక్క, ఆవర్తః=సుడి, అవినయభవనం= అవినయమునకునిల్లు, సాహసానాం=తెగువలకు, పట్టణం=పట్టణము, దోషాణాం=దోషములకు, సత్ సిధానం=మంచినిధి, కపటశతమయం=కపటములు వందలుగలది, ఆప్రత్యయానాం=ఆపనముకములకు, తేత్రం=బొలము, స్వర్గద్వారస్య=స్వర్గపువాటికి, విఘ్నః=అడ్డము. నరకపురముఖం = నరకములపట్టణములకు హజారము, సర్వమాయాకరణం=ఎల్లమోసములకు బరణి, అమృతమయం = అమృతరూపము, విషం=విషము, ప్రాణిలోకస్య=ప్రాణిసమూహమునకు, పాశః=(ఉరి) త్రాడు, (ఆగు) స్త్రీయం త్రమ్ = స్త్రీయగుడి యంత్రము, కేన=ఎవనిచేత, సృష్టం=చేయబడినది?

తా. సంశయముల కునికిపట్టును, అడఁకువలేమికి బుట్టినిల్లును, తెంపులకు వీడును, పాపములకుఁ బెన్నిధియు, పెక్కువంచనలే మేనుగఁ గలదియు, అపసమీకలకుఁ బుట్టుచోటును, స్వర్ణపువాకిలి నడ్డగించు గడియమ్రానును, సరకపట్టణమునకు వాకిలియు, మాయలకన్నింటికిఁ బెట్టియయు, ప్రాణులకుఁ గట్టుత్రాడును, అమృతమువలెఁ గాస్పించు విషమునైన యీ స్త్రీయంత్రము నేమాయకాఁడు సృజించెనో ! తెలియకున్నది.

మ. సరకద్వారము సాహసాకరము పుణ్యస్వర్గవిష్కంబు దు
స్తరమాయాశతపేటి దంభనిధి దోషస్థాన మప్రత్యయో
త్కరసుతే త్రము కాలకూట మమృతాకారంబు స్త్రీయంత్రముక
ధర నెవ్వాడు సృజించె బూరుషగళోద్బంధక్రియాపాశమున్.

అత. కవులవలువలకు మోసపోయిన యొకనివచనము:—

శ్లో. నో సత్యేన మృగాజ్ఞ ఏష వదసీభూతో న చేష్టితర
ద్వంద్వం లోచనతాం గతం న కనకై రవ్యజ్జయష్టిః కృతా,
కిం త్వేవం కవిభిః ప్రతారితమనా స్తత్త్వం విజాన న్నపి
త్వత్కాంసాస్థిమయం వపు ర్మృగదృశాం మన్తో జనః సేవతే. 46

వ్యా.—ఇత్థ మనర్థకతస్త మపి స్త్రీయంత్రం కవివాక్యవిఘ్నవచ్చితో మూ
లోచనవర్తత ఇ త్యాహ—నో ఇతి.—ఏష పరిదృశ్యమానో, మృగాజ్ఞ శ్వవ్రో, సృ
త్యేన యథాగ్రేన, అవదనం వదనం సంపద్యమానో వదసీభూతః వదనత్వేన పరిణత ఇ
త్యర్థః—నో న భవ తీతి శేషః * అభూతతద్భావేద్విః * ఊర్వాదిబ్బిదాచ శ్చే
తి గతి సంజ్ఞాయాం * 'కుగతిస్రాదయ ఇ'తి సమాసః, తథా ఇన్ద్రియద్వంద్వం నీలోత్ప
లయుగళం* 'ద్వంద్వం రహ స్యే' త్యాదినా నిపాతః, లోచనతాం లోచనభావం చ—
గతం* తస్యభావ స్త్వతలా వి'తి తత్ ప్రత్యయః, తథా కనకై స్సువర్ణదళైః—యథా
చామ్యేయప్రసూనై రి త్యర్థః—'కాఽపి చామ్యేయగౌ రి'తి పద్మినీస్వరూప నిరూ
పణాత్—ని. 'అథ చామ్యేయ శ్వమ్నో హేమపుష్పక' ఇ త్యమరః * పుష్పమూలేషు
బహుళ మి'తి లుక్, అజ్ఞయప్తిర్గాత్రయప్తి రపి, న కృతా న నిర్జితా, కిం త్వేవ ముక్త
ప్రకారేణ—వదనం చద్వై ఇత్యాద్యాకారేణే త్యర్థః, కవిభిః ప్రగల్భవచనైః కవిశ్వ
రైః, ప్రతారితమనా వచ్చితదిత్తః—విమోహిత సృన్నితి యావత్, మన్తో మూఢో
జనః, తత్త్వం జాన న్నన్ న త్విదం చన్ద్రః కిం తు తత్సామ్యేన తథా వ్యవదిశ్యత

విదన్త పీత్యర్థః, త్వక్షాంసాస్థియయ మత్యవైజగుస్సిత మ పీత్యర్థః, మృగదృశాం
స్త్రీణాం, వపుకశేబరం, సేవతే సంభోగార్థమాశ్రయతే, విద్వాంస్తు నైవ మితిభావః.

అత్ర ప్రతారితమనఃపదార్థస్య జగుస్సితవపురాశ్రయణపదార్థం ప్రతి హేతు
త్వా త్కావ్యలిజ్జభేదః. కాద్దాలవిక్రీడితమ్.

టీ. ఏషః మృగాంకః = ఈచంద్రుడు, సత్యేన=నిశ్చయముగా, వదనీభూతః =
ముఖమైనవాడు, నో=కాడు; ఇందివరద్వంద్వం = నల్ల కలువల జత, లోచనతాం =
కన్నులగుటను, గతంచన = పొందినదియుకాదు; కనక్తైః అపి=సంపంగి పూవులచేతను,
అంగయప్తిః=చేతికట్టవంటి (సాపైన) దేహము, కృతాన=చేయఁబడినదిగాదు; కింతు=
మఱియేమన, ఏవం=ఇట్లు (చంద్రాదులు ముఖాదులుగానైనవని), కవిభిః=కవులచేత,
ప్రతారితమనాః = మోసగింపఁబడిన మనస్సుగలవాడై, మందః జనః = తెలివితేని
పామరుడు, తత్త్వం=నిజమును, విజానక్ అపి=తెలిసినవాడయ్యును, మృగదృశాం=
లేడికన్నులుగలవారియొక్క, త్వక్ మాంస అస్థిమయం = తోలు మాంసము ఎముక -
వీనిరూపమయిన, వపుః=శరీరము, సేవతే=సేవింపును.

తా. నిజము పరికించి చూడఁ జందురుడే యీవృగాక్షులమో
ముగాఁ గాలేదు. కలువలజంటయే దానికన్నుదోయిగాఁ గాలేదు. దాని
మెయిదీగ పసిడితోఁ జేయఁబడలేదు. అయినను, కవులు చంద్రముఖ,
కలువకంటి, కనకాంగి యని వర్ణించుటచే వివేకియుఁ దాను వస్తుతత్త్వము
నెఱింగినవాడయ్యుఁ గవులమాటలకు మోసపోయి, మూఁఘండయి చర్క
ము మాంసము నెముకలుగ నుండు నీవృగాక్షులశరీరమును గొలుచు
చున్నాడు.

చ. అలనెల కావినీవదన • మై జనియింపఁగ లేదు కల్వలుక్
నెలతకుఁ గన్నులై యునికి • నిక్కము గాదు కదానిచే నొడల్
వలనుగఁ జేయలేదు కవివంచితమానసుఁ డై వివేకియుక్
మలమలినాంగనాతనుసమాశ్రయుఁ డై విహరించు మందతన్.

అవ. స్త్రీలకు స్వాభావికము లైనకడగంటిచూడ్కులు మొదలగునవి తన్నుఁ
గూర్చి యని భ్రమసి పురుషుడు మోసపోవుచున్నాడని తుష్టేదదృష్టాంతముచేఁ
కెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. లీలావతీనాం సహజావిలాసా

స్త ఏవ మూఢస్య హృది స్ఫురన్తి,

రాగో నళిన్యా హి నిసర్గసిద్ధ

స్తత్ర ప్రమ త్యేవ ముధా షడఙ్గిః.

47

వ్యా.—అథ పురుషాణాం భా)న్తి సదృష్టైస్త చూహ-లీలావతీనా మితి.—
లీలావతీనాం విలాసినినా, విలాసాః విశ్రమా, స్వహజా వైసగ్గి కాః, ఆత ఏవ, తే
విలాసాః, మూఢ స్వాక్షస్య, హృది స్ఫురన్తి ఆత్మగోచరా ఇమే విలాసా ఇతి బుద్ధ్యా
సర్వదా హృదయపరిస్ఫురితా భవన్తి త్యర్థః, ఏత చ్చ వృత్తే వేతి భావః; తథా
హి-నళిన్యాః, రాగో రక్తిమా-అనురాగ శ్చ, నిసర్గసిద్ధః, కిం తు, షడఙ్గిః షట్పదః
విట శ్చ ధ్వన్యతే, పృథా వ్యర్థ మేవ, తత్ర నళిన్యాం, భ్రమతి రాగో-యం వుద్ధోచ
ర ఇతిభా)న్త్యా పర్యటతి-వస్తుత స్తు న తథా, అతో వ్యర్థ మస్య భ్రమణ మితి భావః.

అత్ర వాక్యద్వయే బిమ్బప్రతిబిమ్బభావేన సామ్యనిదేశా దృష్టాన్తాలంకారః.

‘యత్ర వాక్యద్వయే బిమ్బప్రతిబిమ్బత యోచ్యతే

సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞై శ్చ దృష్టాన్తో నిగద్యతే.’ ఇతి లక్షణాత్;

ఆయం చ రాగయో ర్ద్వయో ర్భేదేపి క్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయో
క్తినిర్వ్యాఘ్రభా)న్తిమదుజ్జీవితయా ప్రస్తుతనళినిపట్నదవిశేషేణసామ్యా దప్రస్తుతకా
మినీవిటప్రతీతిగోచరసమాసోక్త్యా-న్తేన సంకీర్త్యతే. వృత్త ముపజాతిః.

టీ. లీలావతీనాం=విలాసపతులకు, విలాసాః=వియ్యారములు, సహజాః=తోడఁ
బుట్టినవి; తేఏవ=అవియే, మూఢస్య=మూఢునియొక్క, హృది=మనస్సునందు, స్ఫుర
న్తి=ప్ర కాశించును. నళిన్యాః=తామరతీగకు, రాగః=ప్రేమ (ఎఱుపు అని వాస్తవార్థ
ము.), నిసర్గసిద్ధః=స్వభావముచే నేర్పడినది. (ఆయనను), తత్ర=అచ్చట, షడంఘ్రిః=
తుమ్మెద, (విటుఁడనియు ధ్వని.) ముధాఏవ=వ్యర్థముగానే, తత్ర=దానియందు (ఆతీ
గయందు), భ్రమతి=తిరుగును.

తా. ఎఱ్ఱగులువకు రాగము (రక్తవర్ణముండుట) స్వాభావికమై
నను, భ్రమరము వ్యర్థముగా దానిచుట్టును దిరుగునట్లు వేడుకకత్తై
లగుజవరాండ్రకు కడగంటిచూడ్కులు మొదలగుచేష్టలు స్వాభావిక
ములుగా నున్నను మూఢు లగుపురుషు లాచేష్టలన్నియుఁ దమ్ముఁ గూర్చి
యె వారు చేయుచున్నారని యనుకొందురు. వా రట్టియభిమానము
గలిగియుండుట వ్యర్థము.

తే. లలిత మైనట్టిలీల లీలావతులకు

సహజ మది మూఢునకు మది • సందడింపుఁ

బద్ధినికి రాగగరిమ స్వాభావికంబు

తేఱి పనిలేక దానిలోఁ దిరుగుచుండు.

అవ. చెలువలమోము మోహజనకముగా మన్నను, అంత్యమునఁ గష్టప్రదను గును గాన దానింజూచి మోహమందరాదని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. య దేత త్పుణ్యేష్టద్యుతిహర ముదారాకృతి పరం

ముఖాబ్జం తన్వజ్ఞ్యోః కిల వసతి యత్రాధరమధు,

ఇదం త త్కింపాకద్రుమఫల మిదాసీ మతిరసం

వ్యతీతేఽస్తిక్ కాలే విష మివ భవిష్య త్యగుఖదమ్.

48

వ్యా.—ఆ భాపాతరమణీయరమణీముఖావలూకసేన న విమోహితవ్య మి త్యాహ—య దితి.—య దేత ద్వర్ణసీయం తన్వజ్ఞ్యోః తరుణ్యోః, ముఖ మబ్జమివ ముఖాబ్జం వక్త్రపద్మం కర్తృ, పూర్ణేంద్రోః పూర్ణచంద్రస్య-ద్యుతిహరం కాన్తి చోరకం - తత్కల్ప మి త్యర్థః-అబ్జస్య పూర్ణేష్టద్యుతిహరత్వం-విరుద్ధ మితి ధ్వనిః, తథా, పర మత్యస్త, ముదారా రమ్య-అకృతి రాకారో-యస్య త త్త ణోక్తం, కిం చ, యత్ర ముఖాబ్జే, అధర మధరోష్ఠసంబద్ధి-మధు మకరందః-అమృతం వా, వసతి అస్తి కిల-కి లేతి వార్తాయాం న తు కదాఽప్యనుభూత మి త్యర్థః - ప్రసీద్ధాబ్జే తు మకరందో వర్తతే - ముఖాబ్జే తు వార్తామాత్ర మేవ న తు వస్తుత స్త దస్తితి భావః, త దిదం వక్త్రపద్మ, మిదాసీం అస్తిక్ సమయే ప్రారంభకాల ఇ త్యర్థః, అతిరస మతిశయితమాధుర్యగుణయుక్తం రుచిరతరమితి యావత్, కిం కి మ వ్యనిర్వాచ్య మి త్యర్థః, పాక ద్రుమస్య బాలరసాలాదివృక్షస్య-ఫలమ్-అతిరసబాలవృక్ష ఫల నైవ పే త్యేత న్నిదేశః-ని. 'పాతః పాతోఽర్థతో డిమ్భ' ఇ త్యమరః, యద్వా పాకద్రుమఫలం పచేభిమ పృథవిశేషఫల మి:త్యర్థః-తథాభూత నైవ వాత్యన్తరస ప త్యా దితి భావః, య ద్వా-కింపాక మివ తృప్త్యం-ద్రుమఫలం-తథాభూత నైవ రుచివిశేషాన్వదత్వా దితి భావః, అథవా కింపాకాభ్యో ద్రుమః యస్య ఫల మాపాత మధురం పరిణామవిషమం చ తస్య కింపాకద్రుమస్య-ఫలం తత్కల్ప మి త్యర్థః, కింపాకశబ్దో నిఘట్టిస్తరేషు మృగ్యః, తస్య రసాలాది పృథవిశేష వాచకత్వే తు క వి రేప ప్రమాణం, అస్తిక్ ప్రవర్తమానే కాలే, వ్యతీతే అతి క్రాంతే సతి, విష మివ గరళ మివ, అనుభదం స్థూలపణ్యుదర్శనజనిత సమ్మోహేన వివేకభ్రంశే విహితాకరణా త్పృత్యవాయే వాఽత్యన్తదుఃఖప్రద మి త్యర్థః, భవిష్యతి తథా చ కాలాన్తరేఽ

విశ్వం దుఃఖజనకత్వా త్తాదాద్వికసుఖలోభేన తరుణీనదనవత్సం న విశ్వసనీయ మితి భావః. శిఖరణీవృత్తమ్.

[కింపాకశబ్ద శ్చ 'విషముప్రా నిరర్థకే చేతి శబ్దరత్నకోశే వర్తతే, తస్మాత్ గసా లాది వృత్తాంతాపాతిత్వం న సంభవ తీతి మన్తవ్యమ్]

టీ. యత్ ఏతత్=నియది, పూర్ణ...హరం-పూర్ణ ఇందు = నిండి చందురుని యొక్క, ద్యుతి=కాంతిని, హరం=అపహరించునదియు, వరం=మిక్కిలి, ఉదార ఆకృతి=మంచిరూపముగలదియు, యత్ర=ఎందు, అభరమధు=అగ్రరామృతము, నసతికిల= ఉన్నదంటయో, తస్యశ్లోకః=కృకాంగియొక్క, తత్ ఇదం ముఖ అజ్ఞం=అయోమోముః దామర, కింపాకద్రుమఫలం = ముప్పిచెట్టు ఫండు, ఇదానీం=ఇప్పుడు, (అనుభవించు నపుడు) అతిరస =మిక్కిలి రుచిగలదియై, అస్తికాత = ఈకాలము, అతీతే=గడు నగా, విషమివ=విషమువలె, అనుభదం=సుఖమునీయనిది, భవిష్యతి=అగును.

తా. తీరగెంబోడియొక్క మోముదమ్మి పున్న మచందురు మెఱుంగు నపహరించునదియు, మిక్కిలియొప్పుగలరూపుగలదియు, మోవియందు దీపిగలదియైన యశావనసమయంబున ముప్పినండువలె నెంతయు సౌఖ్యం కరంబుగాఁ దోచినను, యశావనకాలము మీఠినతర్వాత విషమువలె దుఃఖప్రదమగును.

శా.రాకాకై రవమిత్రకాంతిహరమై • రమ్యాధరోష్ఠామృతా
ప్రోకం బై విలసిల్లు చున్న రమణీశుంభస్తుఖాబ్జంబు కిం
పాకత్కైజఫలం బగున్ రుచిర మై • స్రారంభ కాలంబునం
గాకోలంబు తెఱంగునక నరులకుం • గవ్వం బొసంగుం దుదిన్.

అవ. స్త్రీపరిత్యాగము చేసినవానికి సంసారమే లేదని చెప్పుచున్నాఁడు:—
శ్లో. ఉన్నీలత్రివళితరజ్జవలయా ప్రోత్తుజ్జపీనస్తన
ద్వంద్వే నోద్యతచక్రవాకయుగళా వక్త్రామ్బుజోద్భాసినీ,
శాస్తాకారధరా న దీయ మభితః క్రూరాశయా నేష్యతే
సంసారార్థవమజ్జనం యది తదా దూరేణ సన్త్యజ్యతామ్. 49

వ్యా.—అ థాస్యా అనర్థహేతుభూత నదీత్వ నిరూపణేన పరిత్యాజ్యత్వమాహ—
ఉన్నీలదితి.—తిస్త శ్చ తాః వశ్య శ్చ త్రి వశ్యఇతిద్విగుసమాసః—యథాఽహవామసః—
త్రివళితరజః సిద్ధః సంజ్ఞాచేదితి సూత్రేణ సప్తర్షయ ఇతివ 'ద్వికృత్యే సంజ్ఞాయామి'తి
సంజ్ఞాయాం ద్విగుః, ఉన్నీలస్త్య ఉత్పద్యమానా-స్త్రీవశ్యో వశిత్రయ మేవతరణాః.

త్రిత్వసంఖ్యా వశ్య త్త్రివశ్య * ఉత్తరపదలూపనమానః-తా ఏవ తరన్తా ఉత్తరయ-
 న్నేహం-నిలయా, ప్రోత్తుణ్ణా వత్సున్నతా-సీనా పీవరా చ-యా స్తనా తయో
 ద్వద్వేన్వన యుగళేన హేతునా, ఉద్గత ముచ్చల - చక్రవాకయుగళం చక్రవాఖ్య
 వక్షి విశేషయుగ్గం - యస్యాః - స్తనరూపచక్రవాకయుగళే త్యర్థః, వచ్చి మే
 వామ్యుజం - తే నోద్భాసతే అభీక్ష మితి తదుద్భాసినీ * 'బహు' మాభీక్ష్య మి'ని
 జీనిః, అభిత స్సమన్తాత్, క్రూరా కుటిలహృదయా-నదీపక్షే క్రూరా సక్రగతి ప్ర
 చాహ-అథవా-అభిత స్సర్వతః ప్రవర్తమానాః - క్రూరా నక్రాది క్రూరిజస్తవో
 యస్యా స్సా, కాన్తాకారధరా-కాన్తారూపధారిణీ, ఇయం పరిదృశ్యమానా నదీ
 కర్ష, ఆ త్రాన్తిక్ లోకే, సంసార ఏ వాన్ణవః-తత్ర మజ్జనం - నాపేక్షతే నాభి
 లవ్యతే యని, తదా ఆనపేక్షా పక్షి-దూరేణ సంత్యజ్యతాం దూరతర ఏవ విసృజ్య
 తాం * 'దూరాన్తికార్థేభ్యో ద్వితీయా చే' లి వికల్పా త్తృతీయా, అన్యథా తత్సమా
 శ్రయేణ ఆర్ణవమజ్జన మేవ సిద్ధం స్యా నితి భావః.

ఆ త్ర సమ స్తవస్తువర్తి సావయవరూపకాలంకారః.

శార్దూలవిశ్రీడితమ్.

టీ. ఉన్నీ...లయా-ఉన్నీలత్=ఉప్పొంగునట్టి, త్రివశీ=(కడుపుమీది) మూడు
 ముడుతలనెడి, తరంగ=అలలయొక్క, వలయా=పంక్తిగలదియు, ప్రో...ద్వం ద్వేన-
 ప్రోత్తుంగ=మిక్కిలినిక్క పొడుచుకొనినది, సీన=బలినినదియైన, స్తనద్వం ద్వేన=చనుదో
 యి (అనుమిమ) చేత, ఉద్య...యుగళా-ఉద్యత=నిక్కిన, చక్రవాకయుగళా=జక్క
 వలజంటగలదియు, వక్త్రా.....సినీ-వక్త్రాంబుజ=ముఖమ నెడితామరచే, ఉద్భాసినీ=ప్ర
 కాశించునదియు, అభితః=అంతట, క్రూరఆశయా=కఠినమైన హృదయముగలదియు
 (మొసళ్లుమున్నగు క్రూరజలజంతువులకు స్థానమయినదియు), (అగు) కాంతా ఆకార
 ధరా=ప్రియురాలి (కాంత=మనోజ్ఞ మయిన) రూపమును ధరించిన, ఇయం నదీ=ఈయే
 టు, సంసారఆర్ణవ మజ్జనం=సంసారసముద్రమున మునుకను, నేవ్యతేయది=పొందిం
 చునేని, తదా=అప్పుడు, దూరేణ=దూరముగా, సంత్యజ్యతాం=విడువఁబడఁగాక!

తా. త్రివశీలనెడి యలలును, నిక్కువలుఁదచున్నలనెడి జక్కవ
 కవలును, మోమనెడి తమ్మియుఁ గలిగి యంతటఁ గ్రూరాశయముగల
 (కఠినమనస్సుగల యని స్త్రీపరమున నర్థము. మొసళ్లు మొసలగుక్రూర
 జంతువుల కునికీపట్టుయిన యని నదీపరమున నర్థము.) స్త్రీయను నేలు
 సంసార మనుసముద్రమునకుఁ గొనిపోవునది కావున సంసారసముద్ర
 మున మునుఁగఁ గోరనివారు స్త్రీనదిని చాలదూరముననే విడువ
 నలయును,

ఉ. చన్నులు చక్రవాకములు • చక్కనిమోముఁ గరంబు లబ్జముల్
గన్నులు మీలు నాభి నుడి • గాఢనితంబము నైకతంబుగా
నెన్నికఁ గన్నబోటి యను • నేటికి దప్పుల నున్ని చాల మే
లెన్న భవాభిమజ్జన ముదేమియుఁ గోరనివారి కిప్పుహిన్.

ఆవ. స్త్రీలను నమ్మరా దనుటకుఁ గారణములు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జల్పన్తి సార్థ మన్యేన పశ్యన్త్యన్యం సవిభ్రమాః,
హృద్గతం చిన్తయన్త్యన్యం ప్రియః కో నామ యోషితామ్. ౬౦

వ్యా.—ఇతోఽపి న విశ్వాసార్థాః స్త్రీయ ఇ త్యేహ ద్వాభ్యాం-జల్పన్తీ-
అన్యేన సార్థ మేకేన పురుషేణ సహ, జల్పన్తి నల్లవన్తి, సవిభ్రమా స్ఫుటితా సృత్యః,
అన్యం పురుషం, పశ్యన్తి, హృద్గతం హృదయస్థ, మన్యం చిన్తయన్తి, అతో యోషి
తాం స్త్రీణాం, ప్రియతమః నియత ఇతి శేషః, కోనామ-న కోఽపీ త్యర్థః.

టీ. (స్త్రీలు) అన్యేనసార్థం = ఒకనితోఁగూడ, జల్పన్తి=మాటాడుచుందురు;
(అప్పుడే) సవిభ్రమాః=విలాసముతోఁ గూడినవారై, అన్యం=మఱికయొకని, పశ్య
న్తి = చూచుచుందురు; (అప్పుడే), హృద్గతం=మనసునందున్న, అన్యం=వేరొకనిని,
చింతయంతి=తలఁచుచుందురు; యోషితాం=స్త్రీలకు, ప్రియః=ఇష్టుఁడు, కోనామ =
ఎవఁడు?

తా. స్త్రీ లొక్కనితోఁ బ్రేమ మీట మాటాడుదురు. మఱి
యొకనిఁ దళుకు దెళుకు నడతలతోఁ జూతురు. మనసున మఱొక్కనిని
దలఁచుచుందురు. కావున వారి కిష్టుఁ డొక్కఁడనుట లేదు.

తే. ఒకనితోఁ గూడి భాషింతు • రొక్కనరునిఁ

జూతురు విలాససంపద • సొంపు గులుక

మఱియు నొక్కనిఁ దలఁతురు • మనసులోనఁ

గూర్చుప్రియుఁ డెవ్వఁడో ముద్దుఁగుమ్మలకును.

ఆవ. స్త్రీలకడఁ జేరరా దనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అపసర సఖే దూరా దస్తా త్కటాక్షవిషానలాత్
ప్రకృతివిషమా ధోషితస్సర్పా ద్విలాసఫణాభృతః,
ఇతరఫణినా దప్త శ్శక్య శ్చికిత్సిత మౌషధై
శ్చక్షురవనితాభోగిగ్రస్తం త్యజన్తిహి మన్రిణాః.

వ్యా.—అథ యోషిత స్మర్మన్మరూపేణ సఖాయం భీషయన్ దూరా దప
స్మరణ ముపదిశతి - అపన రేతి.—హే సఖే బన్ధో, కటాక్షా ఆపాద్యవిక్షణా న్యేవ-
విషానలా విషాగ్నిజ్వాలా - యన్య తస్మాత్, ప్రకృత్యా విషమాత్ స్వభావత ఏవ కుటి
లాత్ * 'ప్రకృత్యాదిభ్యస్త్యతీయాచే' లి(?)త్యతీయాసమాసః, విలాసా విభ్రమా-ఏవ
ఫణాః స్ఫటా-స్తా విభ రీతి తథోక్తాత్ - ని. 'స్ఫటాయాం తు ఫణా ద్వయో రి' త్య
మరః, తస్మా, ద్యోషి తస్మా త్కామిసీరుపవ్యాళా, ద్దూరా దపనర దూరం గచ్ఛ -
యోషితస్మరసమాగమం మా కు ర్వి త్యర్థః, అన్యథా తత్సమాగమేన దంశనప్రసక్తా
చ్చిత్తానాం దుష్కరత్వా దితి భావః * 'దూరాన్వికార్థేభ్యో ద్వితీయా చే'తి చ కా
రా త్వజ్ఞమీ, త దేవ ప్రకటయతి ఇత రేతి - ఇతరఫణినా ప్రసిద్ధసర్పేణ, దప్తః పు
మాన్, ఔషధైః మూలికా మణి మస్త్రాదిభి రి త్యర్థః, చికిత్సితం విషవరోపణేనోష్ఠ
వయతుం, శక్యః, చతురవనితాభోగినా నిపుణశరుణీసర్పేణ-గ్రస్తం దప్తం సమాక్రాంతం
చ పురుషం తు, మన్రిణో మాన్రికా విషవైద్యా, త్యజన్తి విపుజన్తి హి-తద్ధానిజ
నిలోన్మాదస్య దురవరోపత్వా దితి భావః.

ఆ త్రాపి నమస్తవస్తవర్తి సావయవరూపకాలంకారః; తేన చోపమానా త్ప్ర
సిద్ధసర్పా దుపమేయస్య యోషితస్మర స్యాధిశ్యప్రతీతే ర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యత ఇత్య
లంకారే జాలంకారధ్వసిః. హరిణీవృత్తమ్ - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. సఖే=చెలకాడా! కటాక్షవిష అనలాత్=క్రేగంటిచూపులనెడి విషాగ్నలు
గలదియు, ప్ర...మాత్-ప్రకృతి=స్వభావముచేతనే, విషమాత్=కుటిలమయినదియు
(సర్పపరమందు పుట్టినదిమొదలు పంకరయైనదియు), విలాస...భృతః=విలాస=శృంగార
చేష్టలనెడి, ఫణా=పడగలను, భృతః=పొందినదియు, (అగు)అస్తాత్=ఈ, యోషిత్ సర్పా
త్=స్త్రీయనెడి పామువలననుండి, దూరాత్=దూరముగా, అపనర=తోలగుము, హి=
ఏలయన; ఇతరఫణినా=మఱియొక పాముచే, దప్తః=కఱవఁబడినవాడు, ఔషధైః=మందు
లచేత, చికిత్సితం=కదుర్బుటకు, శక్యః=సాధ్యుఁడు; చతు...గ్రస్తం=చతుర=నేర్పరియైన,
వనితా=స్త్రీయనెడి, భోగి=పాముచేత, గ్రస్తం=వట్టఁబడిన (కఱవఁబడిన) వానిని,
మన్రిణిః=ఆలోచన చేప్పవారు, (విషవైద్యులు) త్యజన్తి హి=విడుచుదురుగదా!

తా. చెలికాడా! కడఁగంటిచూపులనెడి విసపునిప్పులు గ్రక్కు
నదియు, స్వభావవక్రమైనదియు, సొంపు లనెడిపడగలను దాల్చినదియు
నైన యాడుది యనుపాముకడఁ జేరక దవ్వునకుఁ బరుగెత్తుము. తక్కి
నపాములు గఱచినయెడల పంత్రజ్జాలు మూలకలు దెచ్చి చికిత్సచేసి,

విషవేగము తగ్గించి మాన్పుదురు. జాణయగు నెలతొక యనుపాముచే గజపఃబడినవానిని గుదుర్చుట యసాధ్యమని తలచి మంత్రజ్ఞులు విడిచి వేయుదురు.

ఉ చూపు విషంబు విభ్రమము • సొంపు ఫణాఫలకంబుగా వధూ
రూపము దాల్చుభోగికిని • రూఢిగ దూరముగాఁ దొలంగుమీ
దాపుగ సర్పదప్తునకు • దప్పు విషంబు మహాషధంబులం
బాప వధూభుజంగవిషభగ్నునిచెంతకుఁ బోరు మాంత్రికుల్
శ్లో. విస్తారితం మకరకేతనధీవరేణ

స్త్రీసంజ్ఞితం బడిత మత్ర భ వామ్బురశౌ,

తేనాచిరా త్తదధరామిషలోలమర్త్య

మత్స్య వికృప్య స పవ త్యనురాగవహ్నా.

52

వ్యా.—పునః ప్రకారాంతరేణ భీషయతి-విస్తరిత మితి.-మకరకేతనో మదన-
విష భీషః కైవర్త - వైస - కర్తా - ని. 'కైవర్తే దాశభీషరా వి' త్యమరః, అ త్రా
స్తిక్, భవామ్బురాశౌ సంసారసాగరే; స్త్రీసంజ్ఞాన్యసంజాతా స్త్రీసంజ్ఞితం-యోషీ
ద్రూప మి త్యర్థః - తారకాదిత్వా దితచ్, బడితం మత్స్యవేధనం - మత్స్యగళగ్రా
హక సామిష వక్రాయాన్త్ర మి త్యర్థః - ని. 'బడితం మత్స్యవేధన మి' త్య
మరః, విస్తారితం ప్రవర్తితం, యేన స్త్రీబడితేన, తస్య స్త్రీబడిత స్యాధర మే - వా
మిషం మాంసఖిజ్జం-తత్ర లోలా సతృష్ణా - యే మర్త్యా మనుజా - స్తవిష-మత్స్య
మీనాస్తా, ససురాగ విష వహ్నిస్తత్ర, విషవతి విశేషేణ షక్వాక్ కరోతి - అత్య
స్తం సంతాపయ తీత్యర్థః, మన్తధధీవర ఏ వేతి శేషః, సోఽప్యేతద్ద్వారై ప మనుజా
న్సరిషీడయ తీతి భావః. ఆత్రాపి పూర్వవ ద్రూపకాలంకారః. పసన్తలిలకా.

టీ. అత్ర = ఈ, భవఅంబురాశౌ = సంసారమనెడి సముద్రమందు, మకరకేతన
భీషరేణ = మన్తధుండనెడి జాలరిచేత, స్త్రీసంజ్ఞితం = ఆడదియనెడి, బడితం = గాలము,
విస్తారితం = చాలఁబడినది; తేన = ఆ గాలముతో, సః = ఆ మన్తధుండు, అచిరాత్ =
త్వరగా, త...మత్స్యగ్ - తత్ = ఆ స్త్రీయొక్క, అధర = పెదవియనెడి, ఆ
మిష = మాంసమునందు, లోల = ఆశగల, మర్త్య = మనుష్యులనెడి, మత్స్యగ్ = చేపలను,
వికృప్య = లాగి, అనురాగవహ్నా = ప్రేమయనెడి నిష్ఠనందు, పవతి = పండు
చున్నాడు.

తా. మరుండను జాలరి యీ సంసారమును సముద్రమున నాఁచి

యను గాలమును విసరివైచియున్నాడు. ఆ గాలమున మోవి యను నెర యున్నది. ఆయెరయం దాశపడి యీ గాలమునకుఁ జిక్కుకొన్న పురు షులనెడి చేపలను లాగి యాజాలరి వలపనెడి నిప్పునందుఁ బచనము చేయును. కావున నా గాలమునకుఁ జిక్కుకొనకుడు.

ఉ. చేరి మనోజఢీవరునిఁ చేత భవాంబుధిలోన నంగనా

కారముఁ బూని యున్న పెనుఁ గాలము చిమ్మఁగ నయ్యె దానిచే
 పురుషనాథరామిషముఁ బేర్చి భుజించునరాండజంబులక
 వారక సారెకుం దిగిచి పండు మరుం డనురాగవహ్నిలోన్.

శ్లో. కామినీకాయకాంతారే కుచపర్వతదుర్గమే,

మా సజ్జర మనఃపాథ ! తత్రాస్తే స్మరతస్కరః.

53

వ్యా.—ఆధ మానసం భీషయతి - కామినీతి—పథానం గచ్ఛతి నిత్య మితి పాథో నిత్యపథికః * పథో య నిత్య మితి గా ప్రత్యయః పథాదేశ శ్చ - మన ఏవ పాథః తస్య సంబుధిః - హే మనఃపాథ, కుచా వేవ పర్వతో తాభ్యాం—దుర్గమేగస్తు మశక్యే, కామిన్యాః—కాయో దేహ—స్య ఏవ కాంతార మరణ్యం - తత్ర, మా సంచర సంచారం మా కరు—న ప్రవర్త్య ఇ శ్లోకః, కుత, తత్ర కాంతారే, స్మర ఏవ తస్కరః చోరః, ఆస్తే వర్తతే, స చ మానసర్వస్వ మవహరిష్య తీతి భాషః—ని. 'చో రై కాగా రికస్తేనదన్య తస్కర మౌషకా' ఇ త్యమరః, * 'తద్భూమతోః కరపత్యో శ్చోరదేవ తయో స్సు డ్తలోప శ్చే'తి సుడాగమతలోపా. అలంకార స్తు పూర్వపత్.

టీ. హేమనగపాంధ = మనసనెడి బాటసారీ! కుచపర్వత దుర్గమే=చనుగొండ లచేఁ బోవరాని, కామినీకాయకాంతారే=స్త్రీయొక్క శరీరమనెడి యడవియందు, మాసంచర=లిరుగకుము. తత్ర=అచ్చట (అడవిలో), స్మరతస్కరః=మన్నఁడుడనెడి దొంగ, ఆస్తే=కలడు.

తా. ఓ మనసనెడి బాటసారీ! బలితంపు గుబ్బలనెడి గట్టులచేఁ జొచ్చుటకు నీలుకాకయున్న క్రొల్లంటి మేననెడి యడవియందుఁ దిరుగ కుము. అచ్చట మరుం డనెడి దొంగ యున్నాడు. ఆతఁడు నిన్నీడ్చు కొని పోవును నుమీ.

క. స్తనపర్వతదుర్గమ మై

ఘన మగుకాంతాశరీరఁ కాంతారమునం

జనఁ బోకు మనగిపాంధుఁడ

కనలుచు మరుఁ డనెడిదొంగ * గలఁ డచ్చోటన్.

అవ. ఒక కాముకుఁడు విరక్తుడై స్వానుభవముఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో వ్యాదీర్ఘేణ చలేన వక్రగతినా తేజస్వినా భోగినా

నీలాబ్జద్యుతి నాహినా వర మహం దప్తో న త చ్చక్షుషా,

దప్తే సన్తి చిత్సకా దిశి దిశి ప్రాయేణ ధర్తార్థినో

ముగ్ధాక్షిక్షణవీక్షితస్య న హి మే వైద్యో న వా ప్యోషధమ్. ౧౪

వ్యా.—అథ గ్రీభిః కస్యచి దనుభవ మాల త్యాహ - వ్యాదీర్ఘేణేతి — వ్యాదీర్ఘేణ ఆత్మాయతేన - ఆన్యత్ర కర్తా నైవిత్రాప్తేన, చలేన చక్షులప్రకృతినా, వక్రగతినా నిసర్గకుటిలసంచారేణ, సమాన మేతద్విశేషణద్వయం, తేజస్వినా బలవతా ఆత్ముజ్జ్వలేన చ * ప్రశంసాయాం వినిః, భోగినా ఫణవతా - ని. 'భోగ స్సుఖే స్త్రావిది భృతా వహే శ్చ ఫణకాయయో రి'త్యమరః - ఆన్య త్రాభోగి నేతి ష్చేదన్-వికాలే నే త్యర్థః, నీలాబ్జస్య నీలాత్పలస్య - ద్యుతిరివ ద్యుతి ర్యస్య తేన - ఏకత్ర తద్వజ్జ్వలేన - ఆన్యత్ర తత్సదృశే నేత్యర్థః, అహినా సర్పేణ, పర మత్యంతమ్-అహం దప్తః, కిం తు, తచ్చక్షుషా త్యస్యాః కామిన్యాః చక్షుషా ఉక్తవిశేషణేన, న దప్త ఇ త్యర్థః, చిత్సకాః వైద్యా, ధర్తార్థినః పరోపకార ఏవ ప్రయోజన మేషా మన్తి తథా భూతా స్సన్తః, దిశిదిశి ప్రతిదిశం * 'నిత్యవీప్యయోః' తి వీప్యాయాం ద్విర్భావః, ప్రాయేణ భూమ్నా-సన్తి సర్వత్ర సన్తి త్యర్థః, కిం తు, ముగ్ధాయాః ముగ్ధాన్లనాయాః-యదక్షి - యద్వా ముగ్ధాక్షి ముగ్ధరాపలాకనం-తేన సర్వరూపేణ - క్షణం క్షణమాత్రం - వీక్షితస్య దృప్తస్య గ్రస్తస్యే త్యర్థః-వికత స్యేతి పాతే దప్త స్యే త్యర్థః, మే మమ తు, వైద్యో న హి చిత్సకో నాన్తి హి, ఔషధం విషహరణేషజ మసి చ, నాన్తి త్యర్థః, అతో మహామోహహంఘ్రవనిమజ్జన మేవ న తు తత్సారగమన మితి భావః.

అత్ర ప్రసిద్ధావ్యాపేక్షయా చక్షూరూపాహే రాధిక్యకథనా ద్యుతిరేకాలంకారః - 'ఉపమానా ద్యు దనస్య స్యుతిరేక స్స ఏవ స' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. వ్యాదీర్ఘేణ=మిక్కిలిపాడవైనదియు, చలేన=చంచలమైనదియు, వక్రగతినా=వంకరనడకగలదియు, తేజస్వినా=కాంతిగలదియు, (ఇంతవఱకునర్పమునకును, నేత్రమునకును విశేషణముల్లు సాధారణములు.) భోగినా=వడకగలదియు (సర్వపరము.), ఆభోగినా=వెడలైనదియు (అనినేత్రపరము.), నీల అబ్జద్యుతినా=నల్లగలువ కాంతిగలదియు, (అగు), అహినా=సర్పముచేత, అహం=నేను, దప్తః=కఱవఁబడినవాఁడను,

(అగుట), వరం=కొంతమేలు. (కాని, అటువంటిదేయగు), తల్చక్షుపా=అయినచి కంటిచేత, (కఱవఁబడినవాఁడనగుట) న=(కొంచెముమేలు) కాదు; (ఏలయన:); దష్టే (నలి)=(పాముచేత) కఱవఁబడినయెడల, విశిదిశి=ప్రతిదిక్కునందును, స్రాయేణ =తఱుచుగా, ధర్మస్థానిశి=పుణ్యమునుకొరునట్టి, చికిత్స కాః=(విష)వైద్యులు, సన్తి=కలరు; (కాని), ముగ్ధా...తస్య=ముగ్ధాక్షి=అందములైన కన్నులుగలవారి (జవరాండ్ర)యొక్క, ఈక్షణఃచూపుచేత, వీక్షితస్య=చూడఁబడినట్టి (లేక, ముగ్ధాక్షి = యవతులచే, త్షణఃక్షణకాలము, వీక్షితస్య=చూడఁబడినట్టి), మే=నాకు, వైద్యుఃవా = చికిత్సచేయు వాఁడు, నహి=లేడుగదా? డౌవధంవాఅపి=మందుగాని, న=లేదు.

తా. మిక్కిలి నిడువై కదలుచు వంకరగాఁ బోవునదియు, బలిమి గలదియునై పడగ గలిగి, నల్లఁగలుపవంటివన్నెగల సర్పము నన్నుఁ గఱచినను సూనిలేదు. అయితే చెవివఱకు నిడువై యదురుచు, వంకరగాఁ బోవుచు మెఱుంగుగలిగి విటివి గలిగియుండు నల్లఁగలువకు సాటినప్పు నాకలురకంటియొక్కచూపులను సాముగఱచినఁ గీడు తప్పక వచ్చును. అది కొంచెమైనను మేలుగాదు. సాధారణము లగుపాములుగఱచినఁ జికిత్స చేయుపుణ్యాత్ములు మూలమూలకు నెందఱో యున్నారు. ముద్దు చూడ్కులు గలక్రొల్లంటిచూపు తగిలెనా చికిత్సచేయువైద్యులునులేరు. మందును లేదు

చ. ఉరగము ముట్టైనా నరుల • కుర్విని వెజ్జలు ధర్మశీలు రై
గగళమునెక్కు డింతు రధిఃకంబుగ నాయతమేచకోత్పల
స్ఫురణ వహించి వక్రగతిః • బూనినమానినిచూపు సోకినం
బురుషున కెందు మందులును • బొందవు పొందరు వెజ్జ లెవ్వరున్.

శ్లో. ఇహ పి మధురగీశం నృత్య మేత ద్రసోఽయం
స్ఫురతి పరిమళోఽసౌ స్పర్శ ఏష స్తనానామ్,
నతి హతపరమార్థై రింద్రియై ర్భాగ్యమాణః
స్వహితకరణధూరైః పశ్చిభి ర్వశ్చితోఽస్తి.

55

పా. — ఇ హేతి. — ఇహ పి తరుణీ ష్వే చే త్యర్థః - పి రశ్రావధారణార్థ కః - ని. 'హి యేతా వపధారణ ఇ' త్యమరః, మధురం సంతాపహరం శ్రోత్రసుఖా పహ మి త్యర్థః, - 'శీతలీక్రియ తే తాపో యేన త న్నధురం స్తుత మి'తి వచనాత్.

తల్ - గీతం గానం స్ఫురతి, ఏత న్నయనానందకరం, నృతం నాట్యం, స్ఫురతి, ఆ
యం రసస్థేయ స్వాదాతిశయప్రదః రసః అధరామృతం, స్ఫురతి, ఆసౌ మ్రాణత
ర్పణః, పరిమళః పద్మినీజాతినిమిత్తగన్ధవిశేషః ఘనసారగన్ధసారాదిలేపనప్రయుక్తామోస
విశేషో వా, స్ఫురతి, ఏవ త్వనిధియ సౌఖ్యావహః స్తనానాం స్పర్శః, స్ఫురతి, * స్త
నాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టా జాతిః స్రాయేణో తి వామనసూత్రే స్రాయగ్రహణా ద్భ
వబుచనప్రయోగః, ఇ త్యేవంప్రకారేణ, హతో విసప్టః - పరమార్థ స్తత్త్వార్థో -
యేషాం తైః - విషయపరతంత్రైరిత్యర్థః, అత ఏవ, స్వహితకరణే - ధూరైః కితరైః -
అత్తహితాచరణతత్పరై రివ స్థితైరిత్యర్థః, చక్షుభి రిద్ధియైః శ్రోత్రాదిభిః, భ్రామ్య
మాణ స్తత్త్వద్విషయే ష్వాసజ్యమాన స్స స్పృశ్యైకః ప్రతాపితోఽస్మి, న చైత త్రైవం
ప్రాగే వాఙ్మానీష మి త్యర్థః. మాలినీవృత్తమ్.

టీ. ఇహహి=ఇచ్చటంగదా(యంపతులయందుంగదాయనుట), మధురగీతం=తీయని
పాట, స్ఫురతి=ప్రకాశించుచున్నది; ఏతల్=ఇదిగో, నృతం=నాట్యము (ప్రకాశించు
చున్నది.); ఆయం=ఇదిగో, రసః=ఆస్వాదము (అధరమాధుర్యమనుట.) (ప్రకాశించు
చున్నది); ఆసౌ=ఇదిగో, పరిమళః=(మ్రేపూత) తావి(ప్రకాశించుచున్నది.); ఏషః=
ఇదిగో, స్తనానాం=చతులయొక్క, స్పర్శః=తాకుడు (ప్రకాశించుచున్నది.); ఇతి=
ఇట్లు, హతపరమార్థైః-హతఃచెఱుపఁబడిన, పరమః=శ్రేష్ఠములయిన, అర్థైః=ప్రయోజన
ములుగలదియు, స్వ...ధూరైః-స్వహితఃతమకుమేలుకు, కరణః=చేసికొనుటచేత, ధూ
రైః=మోసగించునవియగు, పంచభిఃఇంద్రియైః=అయిదు ఇంద్రియములచేతను, భ్రామ్య
మాణః=(గిరిగిర) త్రివృంబడుచున్నవాడనై, పంచితః=మోసగింపఁబడినవాడను, అస్మి=
అయితిని.

తా. ఈకాంతయందే యింపయినపాట లున్నవి వినవచ్చునని
నాచెవులును, దీనియందే నాట్యమున్నది చూడవచ్చునని నాకన్నులును,
దీనికెఱ్ఱావియందే తీపియున్నది చవిగొనవచ్చునని నానాలుకయు, దీని
నోటియందలితానియే మూర్ఖునవచ్చునని నానాసికయు, దీనిచనుమొ
నలగాయిడియే చాలునని నాయొడలును తలఁచి పరతత్త్వవిచారము
మాని, తనమే లొడఁగూర్చుటయందు శ్రద్ధలేకుండి యీపంచేంద్రి
యములు నన్ను విషయములందు జొప్పించిమైమఱపు గలిపించి మోస
పుచ్చినవి. ఆహా! ఇప్పుడే వీనిటక్కు దెలిసికొంటిని.

ఉ. ఈమృదుగాన మీనటన • మీకుచమద్దన మీసుధారసం
బీమహనీయసౌరభము • నింతులయందుఁ దనర్చు నండు న

న్నేనుటఃజేసి యాత్మహిత * మిచ్చినభంగి మెలంగి యింద్రియ
గ్రాహము మోసపుచ్చె హితకార్యవిహీనుడ నైతి నక్కటా.

అవ. మన్మథదూషణము చేయుచున్నాడు:—

శ్లో. నగమ్యా మన్త్రాణాం న చ భవతి భైషజ్యవిషయో

న చాపి ప్రధ్వంసం వ్రజతి వివిధైః శాస్త్రైశ్చతైః,

భ్రమావేశాదగ్నే క మపి విరథ దృఢి మసక్త్వత్

స్తరాపస్తారోఽయం భ్రమయతి దృశం ఘూర్ణయతి చ.

56

వ్యా.—ఆ ధాత్వనావ్యామోహజనకం మన్మథం దూషయతి—నేతి.—మన్త్రా
ణాం గమ్యా మన్త్రసాధ్యో, న భవతి, భైషజ్యవిషయః ఔషధాద్యవసేయశ్చ న భ
వతి—భేషజ మేవ భైషజ్య మితి విగ్రహః * స్వాగ్ధే వ్యభిత్త్యయి - ని. 'భేషజావ
భ భైషజ్యా నీ' త్యమరః, తథా, వివిధై ర్నానాప్రకారై, శాస్త్రైశ్చతై రనేకశాస్త్రైక
ర్షభిః. ప్రధ్వంసం వినాశం చాపి, న వ్రజతి న గచ్ఛతి -

‘పూర్వజన్మకృతం పాపం వ్యాధిరూపేణ బాధతే

తచ్ఛాన్తి రావతై ర్దానై ర్జవహోమార్చనాదిభిః.’ ఇతి స్మరణాత్,

ప్రసిద్ధ స్తు జపాదిభిః శామ్యతి న త్వయ మితి భావః, కిం తు భ్రమావేశా న్నో
హోత్వాదనాత్, అగ్నే శరీరే, క మ ప్యనిర్వాచ్యం, భక్తం జాడ్యం, య ద్వా, భ్రమా
వేశా న్నతి భ్రంశాపాదనాత్, అగ్నే కరవరణాద్యవయ వే ప్సి త్యర్థః, క మపి భక్తం
చిత్తేపాది వికార, మసక్త దృఢులవారం, విదధ తుర్వక్ * దధాతే ర్విపూర్వా
చ్ఛక్త ప్రశ్నయః * ‘నాభ్యస్తా చ్ఛతు రి’ తి నుమభావః, స్తరాపస్తారః స్తరప్రయు
క్తాదనావ్యామోహరూపాపస్తారరోగః, దృశం మగీయదృష్టిం, భ్రమయతి వ్యత్యాస
యతి—అసక్తి త్వాత్ జ్ఞానం కరో తీ త్యర్థః, తథా, ఘూర్ణయతి చక్రవ ద్భ్రమయతి
చ, కి మత్ర కరోమి కథ మయం చికిత్స్య ఇతి భావః, య దాహు ర్నైదానికాః—

సన్న్దై ర్ధాతుభి రాహతే చ మనసీ ప్రాణీ తమ స్సంవిజ్

గన్తాన్ భాదతి ఛేన ముష్మదుతి దోషాచం క్షిప్త్వా మూఢభిః

వశ్యన్ యప మన త్క్లితో నిపతతి స్త్రాయః కరోతి క్రియా

బీభత్సాః స్వయ మేవ శామ్యతి గతే వేగే త్వపస్తారయక్.

వృతిరేకాలంకారః. లక్షణం తూక్ష్మ. * కిభిర్భివృత్తమ్.

టీ. అయం = ఈస్తరలపస్తారః = మన్మథుఁడనెడి యపస్తారరోగము,
మన్త్రాణాం=మంత్రములకు, నగమ్యః = విషయము (గోచరము) గాదు. (మంత్రము

లచే గుదురదు అనుట.) భైషజ్యవిషయక = మందులకు విషయమును, నభ
వతి = కాదు; వివిధైః = అనేకములగు, శాంతికశత్రైః = శాంతికర్తృలవందలచేతను, ప్ర
ధ్వంసం = నాశమును, నప్రజలి = పొందదు; భ్రమజివేశాత్ = భ్రాంతి పట్టుటవలన, అంగే
= దేహమునందు, ఆనకృత్ = మాటిమాటికి, కమపి = ఒకానొక (చెప్పనలవి కాని) భంగం =
విఱుపును, ఏదథత్ = చేయుచు, దృశం = చూపును, భ్రమయతి = తడఁబఱుచుచున్నది;
ఘూర్ణయతిచ = గిరిగిరి త్రిప్పుచున్నది.

తా. ఈమోహమనెడి యపస్తారరోగముమంత్రముల కుండునది
కాదు. ఔషధముచే గుదురునది కాదు. ఎన్ని శాంతికర్తృములు చేసిననున
యముకాదు. పలుమాటలు వచనమునకు భ్రమముగఁగింపి, చేతులుకాళ్లు
మొదలగునంగములు ఎంకరపోవునట్లు చేసి కన్నులు గిరిగిరిద్రిప్పి భ్రమ
గప్పునట్లు చేయుచున్నది. ఈరోగమునకు నేదియు జికిత్స గనుపడలేదు.
ఏమిచేయుదును

ఉ. ఆరయ మంత్రగమ్యమును • నౌషధసాధ్యముఁ గాదు శాంతికా
చారశతంబులం జెడదు • చుడఁరభ్రమజివేశాత్
భూరివికార మంగములఁ • బూన్పుచు మన్తభజన్య మీయప
స్తాగము లోచనన్వయము • సారెకుఁ ద్రిప్పెడుఁ జక్రముం బలెన్.

అవ. మూఁడుశ్లోకములచే వేశ్యాదూషణము చేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాత్యన్ధాయ చ దుర్దుఖాయ చ జరాజీర్ణాఖిలాన్ధాయ చ
గ్రామీణాయ చ దుష్కులాయ చ గళత్కుష్టాభిభూతాయ చ,
యచ్చస్త్రీషు మనోహరం నిజవపు ర్లక్ష్మీలవశ్రద్ధయా
పణ్యస్త్రీషు వివేకకల్పలతికాశస్త్రీషు రజ్యేత కః. 57

వ్యా.—అథ త్రిభిః పణ్యాధనాగర్వణం కర్వన్తిగమయతి.—జాత్యన్ధాయ
జన్మప్రభృత్యవసన్నదృశే పురుషాయ చ, దుష్కులాయ చ, దుర్దుఖాయ ముఖరాయ
బహుగర్వభాషణదూషితపదనా యే త్యర్థః - ని. 'దుర్దుఖే ముఖరాబధముఖా వి'
త్యమరః, యద్వా - దుష్టం వ్యాధ్యాదినా జగుస్పితం - దుర్గన్ధయుక్తం వా - ముఖం
యస్య తస్యై, జరయా నిస్రసయా - జీర్ణాని శిథిలాని కృతాని విశ్లేషనస్థిబద్ధాని చ-
అఖిలాన్ధాని కరచరణా ద్యుశేషావయవా - యస్య తస్యై చ, గ్రామీణాయ గ్రామా
స్తరా దాగతాయ - అశ్వాతకులగోత్రాయ పాశ్చాయ చే త్యర్థః, కిం బహునా-గళత్

స్రంసమానం - కువం కువ్వనికవుయరక్కాది - లే నాభిభూతాయ-గర్జితాయ చ, లక్ష్మీలవశద్ధయా సంపల్లేశప్రాప్త్యాశయా, మనోహర మతిసుందరం, నిజవపుః స్వశరీరం, యచ్చస్త్రీ స్వర్పయస్త్రీషు - చుమ్మనాశ్చేషణదస్తనఖప్రణాది సంభోగార్థం తదధీనం కుర్వతీప్సి త్యర్థః * దదాతే 'ద్దాణదానే' ఇ త్యస్తాద్ధాతో శ్వతరి * 'ఉగితశ్చే'తి జీవ * 'పాశ్రుచ్చే'త్యాదినా దాణో యచ్చాదేశః, తథా, వివేకః కర్తవ్యాకర్తవ్య విచార - సు ఏవ కల్పలలికా - తస్యా - శ్వశ్రీషు ఘరికాను - వివేకవిచ్ఛేదకరీ ప్సి త్యర్థః - వివేక స్యా పృథులార్థసంఘటకత్వా త్కల్పలలికారూపణ మవగన్తవ్యం - ని. 'స్యాచ్చస్త్రీ చానిపుత్రీ చ చ్చురికా చానిధేను కే' త్యమరః * 'బహ్వదిభ్య శ్చే'తి జీవే, పణ్యస్త్రీషు వేశ్యాజ్ఞనాను, ఈ పుమాన్ వివేకరహితోఽపీ త్యర్థః, రజ్యే తానురక్తో భవే న్నకోఽపీ త్యర్థః - ని. 'వారస్త్రీ గణికా వేశ్యా సులాపణ్యా జ్ఞనాఽపి చే'తి వైజయస్త్రీ. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. జాతిఅంధాయచ=పుట్టంధునకును, దుర్దుఖాయచ=రోతమొగముగలవానికిని, జ...క్లాయచ=జరా=ముసలితనముచే, జీర్ణ=నడలిన, అఖిల=సమస్తములయిన, అంగాయచ=అవయవములు (కీర్ణ)గలవానికిని, గ్రామీణాయచ=పల్లెటూరివానికిని, దుష్టులాయచ=చెడుకులమువానికిని, గళ...తాయచ-గళత్=(చీము) కాటుచుండు, కువం=పెద్ద రోగముచేత, అభిభూతాయ = తిరస్కరింపఁబడినవానికిని (కువరోగపీడితునకును), లక్ష్మీ...యా-లక్ష్మీ=సంపదయొక్క, లవ=కొంచెమునందలి, శద్ధయా=మక్కువచేత, మనోహరం=అందమైన, నిజవపుః=తమ దేహమును, యచ్చంత్రీషు=ఇచ్చువారును, వివేక...స్త్రీషు...వివేక=(మంచిచెడుగుల నేర్పఱుచు) తెలివియనెడు, కల్పలలికా=కల్ప లతకు, శశ్రీషు=చుఱుకత్తులును, (ఆగు), పణ్యస్త్రీషు = బోగమువదాచులయందు, ఈ=ఎవఁడు, రజ్యేత=వలపునొందును.

తా. వెలయాం డ్రొక్కింతడబ్బున కాసపడి పుట్టుగ్రుడ్డికేనియు, వదరుఁబోతునకేనియు, ముదిమిచేనన్నియంగములు నడలినవానికేనియు, పల్లెటూరివానికేనియు, చెడుకులంబునఁ బుట్టినవానికేనియు, కుష్టుచేఁ గాళ్లుచేతులు తినిపోవుచుండనసహ్యపడఁదగినవానికేనియుఁ దనసొంపు మేనిని సంభోగమునకై యప్పగింతుగు. జ్ఞానమును కల్పలతకుఁ జొఱకత్తుల యైన యిట్టివెలయాండ్రయందేవివేకి మోహము నుంచును? ఎవఁడును వెలయాండ్రనడతఁజఁచెలిసినవాఁడు వారిఁజూడఁడు.

చ. విడువక పుట్టుగుడ్డునకు • వృద్ధశరీరికి గువ్వరోగికి
జడునకు జాతిహీనునకుః • జారునిజాంగము లొక్కరూకకై
కడువడి నిచ్చువారి గుణకల్పలతల్ విదళించుకత్తులం
బడుపుబడంతులం దనదుఃఖావముఁ జేర్చునె యెవ్వఁడేనియున్.

శ్లో. వే శ్యాసా మదనజ్వాలా రూపేన్ద్రసమేధితా,

కామిభి ర్యత్ర హూయస్తే యావనాని ధనాని చ.

58

వ్యా.—వేశ్యతి.—ఆసా వేశ్యా, రూపం సౌందర్య మే వేన్ద్రసాని-తైః సమిద్భి
ద్వివర్ధితా - మన్దభజ్వాలా మన్దభాగ్నిజ్వాలా - ని. 'ఇన్ద్రసం త్వేధ ఇన్ద్ర మేధ సమి
'త్త్రియా మి' త్యమరః, యత్ర మదనజ్వాలారూపవేశ్యాయాం, కామిభిఃకామకైః,
యావనాని నూతనవయాంసి, * యువాదిత్వా దబ్బిత్యయః, ధనాని చ, హూయస్తే
హవ్యరూపేణ తత్సా త్త్రియస్తే - విలువైన ఇ త్యర్థః, స్వర్గాదిఫలకాష్టభి
రాహవసీయాగ్నిజ్వాలాయాం హవీం పీ వేతి భావః.

అత్ర వేశ్యాయా మారోఽభ్యుమాణస్య జ్వాలాత్వస్య ప్రకృతహవసీపయోగిత్వా
త్పరిణామాలంకారః - 'ఆరోఽభ్యుమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ' ఇతి లక్ష
ణాల్, స చ రూపేన్ద్ర నేతి రూపకేణ సంకీర్త్యతే; రూపకేత్వారోపణస్యోపరజ్ఞకమాత్ర
మే వేతి వివేకః.

టీ. ఆసా=ఈ, వేశ్యా=బోగముది, రూపే...తా-రూపా=ఆందమనెడి, ఇం
ధన=కట్టెలచే, సమేధితా=బాగుగఁగుల్పఁబడిన, మదనజ్వాలా=మన్దధుఁడనెడి యగ్ని
శిఖి; యత్ర=దేనియందు, కామిభిః=విటులచే, యావనాని=ప్రాయములు, ధనానిచ=
రూకలును, హూయస్తే=వేల్చఁబడుచున్నవో.

తా. ఈవెలయాలు మదనాగ్నిజ్వాలయైనది. ఇది రూపమనెడి
సమిధలచే బెంపొందునది. ఈయగ్నిజ్వాలయందుఁ గాముకులో జవ్వన
ములు, కల్లులు ననుహవిన్నులను ప్రేల్చుదురు.

క. రూపేన్ద్రసవర్ధితవే

శ్యాపంచశరాగ్ని కీలాయం దంగజపూ

జాపరతంత్రులు వేల్చురు

దాపుగఁ దమజవ్వనములు • ధనములుఁ గడఁకన్.

శ్లో. క శ్చుమ్భతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం మనోజ్ఞమపి,

చార భట చోర చేటక నట విట నిష్ఠీవనశరావమ్.

59

వ్యా.—మనోజ్ఞం సుందర మపి, వేశ్యాయా - ఆధరః పల్లవ మి వే త్యుపమిత
సమాసో - న త్వధరః పల్లవ మితి రూపకం - రూపకే తూత్తరపది ప్రాధాన్యేన తత్ర
చుమ్మనాయోగాత్, కః కులపురుషః సత్కులసంభవః పుమాన్ జాతిసీలికులాచార
ధర్మజ్ఞ ఇ త్యర్థః, చుమ్మతి న కోఽపీత్యర్థః, కుత ఏత ది త్యాశక్యాయామచుమ్మన
హేతుభూతం విశేషణ మాహ - జారా గూఢపురుషాః - భటా యోధాః - చోరా
స్తస్కరాః - చేటకా స్త్రీపురుషసంధానకులః దౌత్యకర్తృనిరతాః - నిటా
జారాః - నటా భూమికా ధారా-స్తేహం పురుషాపకదాచాం - నిష్ఠీవనశరాప ముచ్చిష్ట
పాత్రం-భరమాపవిత్ర మి త్యర్థః. చుమ్మనమయే తదుచ్చిష్టస్య తత్ర సంక్రమణా
దితి భావః, ఆత్ర య ద్యపి 'రతికాలే ముఖం స్త్రీణాం శుద్ధ మాఖేటకే శునా మి' తి
వర్తణా త్సురతసమయే పవిత్ర మేవ స్త్రీముఖం తథాఽప్యక్షరీత్యా కశ్చలసంపరాక్ర
హేయతయా చుమ్మనానర్హత్వా న్నచుమ్మనీయ మితి తాత్పర్యమ్-ని. 'శరావో వర్ధ
మానక' ఇ త్యమరః. ఆత్ర రూపకోపమానుప్రాసానాం సంస్పృష్టిః.

టీ. మనోజ్ఞం అపి = అందమైనదియైనను, చార .. శరావం-చార = వేగుల
వారు, భట=బంటులు, చోర=దొంగలు, చేటక=కుంపెనకాండ్రు, నట = నట్టుపులు,
నిట=నిటులు, (నీరికి) నిష్ఠీవనశరావం=తప్పుచడిగ (ఉచ్చివేయుమాకును) యైన, వేశ్యా
ఆధరపల్లవం=బోగముదాని మోవిచిగురును, కులపురుషః = కులీనుడగు మనుష్యుడు,
కః=ఎవడు, చుంబతి=ముద్దిడును?

తా. వేగులు, బంటులు, దొంగలు, కుంపనకాండ్రు, నట్టులు
కాండ్రు, నిటులు మొదలగుసీనకులపురుషులు ముద్దుపెట్టి యెంగిలించే
సినవేశ్యలకెఱ్ఱావిచిగు రెంతసాంపుగానున్నను, సత్కులమునఁ బుట్టిన
యేమానవుడు దాని కాసపడును. వేశ్యలకెఱ్ఱావి యెంతసాగనుననము
గలదిగనున్న సుహీనకులజులు ముద్దుపెట్టి యపవిత్రపఱచినందున దానిని
ముద్దిడరాదని భావము.

క. జారభటచోరచేటక, చారనటప్రభృతినీచఃజననిష్ఠీవా

ధారశరాపము వార, స్త్రీరమ్యాధరముసంస్పృశింతురే కులజుల్.

అవ. స్త్రీలు పైకి మంచివాడుగను, లోపలఁ జెడ్డవారుగ నుండునుచున్నాడు.-
శ్లో. మధు తిష్ఠతి వాచి యోషితాం హృది హాలాహల మేవ కేవలమ్,
అత ఏన నివీయతేఽధరో హృదయం ముష్టిభి రేవ తాడ్యతే. 60

వ్యా.—స్త్రీయః బాహ్యమధురాః అన్తర్విహ, అత ఏవ సర్వథా త్యాజ్యా ఏవ
న తు గ్రాహ్య ఇ త్యభిప్రాయే జాహ - మ ధ్వితి.—యోషితాం స్త్రీణాం, వాచి,

మధు త్రోగ్రం, తిష్ఠతి, హృది హృదయే, కేవలం ప్రాధాన్యేన, హాలాహల మేవ కాల
హుటవిష మేవ, ఆత ఏవ ఆస్తా త్కారణా దేవ, అధరః అధరోష్ఠః, నిషీయతే ఆత్ర
మధు వర్తత ఇతి మ త్రైవ సర్వజనై రాదృశ్య సితరాం పీయతే, హృదయం ముష్టిభిః
తాడ్యతే ఆత్ర విషం వర్తత ఇతి మ త్రైవ సర్వజనైః తాడనం క్రియతే, ఆత, స్త్రి
యః స్వపచనేషు కేవల మధుభారాస్రావిణ్యః హృదయే విషతుల్యాభిప్రాయనత్య శ్చ-
ఇతి పూర్వాధ్వే ప్రదగ్ధితమ్, ఉత్తరాధ్వే తు ప్రగమపాదే మధుగ్రహణం చ ద్వితీయ
పాదే హాలాహలస్థాన హృదయతాడనం చేతి ప్రవర్ణిత మి త్యభిప్రాయః.

ఆత్ర ఉత్పేక్షాతిశయోక్తికావ్యవిశిష్టనిభేదానాం సంస్పృష్టిః.

టీ. యోషితాం=ఆడువాండ్రకు, వాచి=నోట, మధు=తేనె, తిష్ఠతి=ఉండును;
హృది=మనస్సులో, కేవలం = ముఖ్యముగా, హాలాహలం=విష = హాలహలమనువిషమే
(ఉండును); ఆతఏవ=కాఁబట్టిమే, అధరః=వెదవి, నిషీయతే=ఆనఁబడుచున్నది; హృద
యం=హృత్తు, ముష్టిభిః=పిడికిళ్లతో, తాడ్యతే=గుద్దఁబడుచున్నది.

తా వఃగువలను వాక్కునందు దేనెయు, హృదయమున హాలా
హల విషమవిషమెయున్నది. కావుననే పురుషులు వారిమోవిఁ బీల్తురు.
హృత్తును బిడికిళ్లతో గుద్దుదురు. (అధః=చుంబన స్తనమర్దనములు
స్వాభావికము లయినవని యిట్లు వర్ణింపఁబడినవి.)

చ కలదు కదా సుధారసము • కంజదళాక్షుల ముద్దుపల్కులక
వెలయుఁ గదా హాలాహలము • వీరలచిత్తమునందు. గావునకా
బలుమఱు బల్లవాధరము • బాస మొనర్తురు నిండువేడుకకా
బోలెపుటొమ్ము ముష్టితలఁపాములం బ్రహరింతు రెంశయున్.

ఇది భర్తృహరిసుభాషితశృంగారశతకమున కామిసీగర్హణ మను
మూడవ పంకతి.

— సువిరక్తపద్ధతి. —

ఆప. స్త్రీలనుజూచి మనోహికారము నొందినివారు ధన్యులనిచెప్పుచున్నాడు.-
శ్లో. ధన్యాస్త ఏవ ధవళాయశలోచనానాం
శారుణ్యవర్షఘనశీనపయోధా శామ్,
తామోదరోపరి లసత్త్రివళీలశానాం
దృష్ట్వా ౭౭కృతిం వికృత మేతి మనో న యేషామ్.

వ్యా.—ఏవం తావత్కామినీగర్హణం కృతం-కిం విరక్తా స్సన్తి వాన వేత్త్యా శస్త్రాయాం సన్త్యే వేతి మనసి నిధాయ త త్రాసి సువిరక్తదుర్విరక్త భేదేన ద్వైవిధ్యం ప్రతిపాదయిష్యే న్నాదౌ సువిరక్తపథతిం వర్ణయితు ముపక్రమతే-ధన్యా ఇత్యాదిభి ర్నవభిః-ధన్యా ఇతి.—త ఏవ పురుషా, ధన్యాః సుకృతకాలినః-సువిరక్తా ఇతి యావత్ - ని. 'సుకృతిః పుణ్యవాక్ ధన్య' ఇ త్యుచరః, తే క ఇత్యాకాక్షాయా మానా - ధవళే పుణ్డరీకదళసదృశే-ఆయతే కర్ణాస్తవిక్రాస్తే చ - లోచనే - యా సాంతాసాం, తారుణ్యదర్శేణ యావనమదోద్రేకేణ - ఘనా నిబిడా - పీనా పీవరా - పయోధరాస్తనా - యాసాం తాసాం, త్వామోదర స్యాతి కృశమధ్య - సోమిప ర్యుప రిష్టా - ల్లసన్త్యః ప్ర కాశమానాః - యా స్త్రివళ్యః - లిప్తశ్చ తా వళ్య శ్చ - త్రివళ్యః * 'దిక్సంఖ్యే సంఖ్యాయా మి' తి సమాసః * సంఖ్యాపూర్వత్వేఽసి సప్తర్షయః ఇత్యాదివత్ స్థేయ మి త్యుక్తం స్రాక్ - తాలతా ఇవ - యాసాం తాసాం - తేనై తాసాం పన్నినీత్వం సూచ్యతే - త దుక్తం రతిరహస్యే - 'త్రివళిలతమధ్యా హుసవాణీ సువేషే' తి - త్వా మే త్యత్ర * 'త్వామో మ' ఇతి మత్వం - తథా చేత్థంభూతరూపసంపన్నానా కామినీరా, మాకృతి మాకారవిశేషం - దృష్ట్వా * 'ఇన్దితం హృద్గతో భావో బహిరాకార ఆకృతి రి' తి సజ్జనః, యేషా పురుషాణాం మనో, వికృతిం వికారం, తత్సరత స్తత్వ మితి యావత్, నైతి న ప్రాప్నోతి, అత ఏవ ధన్యా ఇతి సంబధ్యః, ఏవం నిష్వికారచిత్తత్వం శమసంపన్నానా మేవ న త్వస్యేషా మితి భావః, త దుక్తం 'శమో వైరాగ్యేన నిష్వికారచిత్తత్వ మి' తి. పసన్తలికావృత్తమ్.

టీ. ధవళా...నానా-ధవళః (తెల్లదాచురలవలె) తెల్లనయినవియు, అయితః=వికాలములయిన, లోచనానాం=కన్నులుగలవారును, తారుణ్య...ధరాణాం-తారుణ్య=జివ్వనముయొక్క, మనః=మదముచేత, ఘనః=క్రిక్కిరిసినవియు, పీనః=బగిసినవియు, (అగు), పయోధరాణాం=దనులుగలవారును, త్వామ...తానాం-త్వామః=సన్నని, ఉదరః=కడుపుయొక్క, ఉపరి=పైన, లసత్=ప్ర కాశించుచున్న, త్రివళితానాం=తీగలవంటి మూడుముడుతలుగలవారును (అగును)దరులయొక్క, ఆకృతిం=ఆంధమును, దృష్ట్వా=చూచి, యేషాం=ఎవరియొక్క, మానః=చిత్తము, వికృతిం=వికారమును, నవితః=పొందజో, తేఏవ=వారే, ధన్యాః=పుణ్యవంతులు.

తా. కదలుచుండు నిడివికన్నులు గలవారును, యశావనగర్వము గలిగి, దట్టములై యుబ్బిన స్తనంబులు గలవారును, సన్ననినడుముపై నెలయుచుండు ముడుతలు గలవారునైన చెలువలయా కారముఁజూచి

నను, ఏపురుషులమనసు వికారమునొందదో, వారేపుణ్యాత్ములు (స్త్రీలు తమమాడ్కులచేతనే పురుషుల వశపఱచుకొందురనిభావము.)

చ. కలికిమెఱుంగువాలుఁ దెలింగన్నులు సన్నపుఁగొనుదీగెనై
సలరెడుసవ్వలీలతలు • సంచితయావనసవ్వలక్షిచేఁ
గులికెదుసిబృపున్వలుఁదగుబ్బలునుం గలమించుఁబొండ్ల యా
పులఁ గని నిర్వికారు లగుఁపూరుషులే కృతకృత్యు లిద్ధరన్.

అవ. ఒక సింగారి విరక్తుడై తనుయనుభవముఁ చెల్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. బాలే! లీలాముకుళిత మమీ మన్ధరా దృష్టిపాతాః

కిం క్షిప్యంతే విరమ విరమ వ్యర్థ ఏష శ్రమస్తే,

సన్నో త్యన్యే వయ ముపరతం బాల్య మాస్థా వనాస్తే

క్షీణో మోహ స్తృణ మివ జగజ్జాల మాలోకయామః. 62

వ్యా.—అథ పూర్వోపభుక్తకామినిసంబోధనవ్యాజేన సువిరక్తతాం ప్రకటయతి-బాలే లీలాముకుళిత మితి.—మే బాలే మద్ధగే, లీలాయా విలాసవైచిత్ర్యాముకుళితా న్యర్థసిమిలనాని-యస్మిన్ కర్తవ్యే త ద్యథా తథా, మన్ధరా అలసప్రాయాః, ఆమీ, దృష్టిపాతా విలోకనప్రసారాః, కిం కిమర్థం, క్షిప్యంతే వికీర్ణస్తే-న విక్షేప్యా ఇ త్యర్థః, కిం తు, విరమ విరమ అభీక్ష్యం విరమ-దృష్టివిక్షేపా దితి శేషః * అభీక్ష్యే ద్విర్భావః * 'వ్యాఘ్నరిభ్యో రమ' ఇతి పరస్మైపదం, కుతః - ఏహౌఽయం లే, శ్రమః కటాక్షవిక్షేపజనితాయాసో, వ్యర్థో నిరర్థకః - అభిమతఫలానిష్పత్రే దితి భావః; న స్వేతావత్సర్వస్తం మదాయ త్తచిత్తేషు యుష్మాసు కథం ఫలాసిద్ధి రి త్యత ఆహుః - సంప్ర తీదానీం, వయ, మన్యే పరే-త్వద్విలాసలాలసత్వేన సంమోహితా స్తదానీంతనా ఇదానీం న భవाम ఇ త్యర్థః, కుతః-బాల్య-ముపరతం నష్టం-బాల్య శబ్దేన యావనం లక్ష్యతే-త్వత్సారతస్త్రికారి యావన ముపరత మిత్యర్థః, యద్వా-బాల్య మవివేకిత్వ ముపరతం, కిం త్వాస్థా పరిశీలనాదరః, వనాస్తే అరణ్యమధ్యే-పరత ఇతి శేషః-కిం తు త్వయి రాగం పరిత్యజ్య వైరాగ్యేణ ధనవాన మపేక్షామహ ఇ త్యర్థః, త త్కుతః - మోహాః అజ్ఞానం, క్షీణో ధ్వస్తః-త్వదాసద్భజనసహేతు ర్నిర్మలాఽభూ ది త్యర్థః, అతో జగ జ్జాల మశేష ప్రపంచం, తృణ మివనిస్సార, మాలోకయామః - నిస్పృహస్య తృణం జగ దితి లక్షణా త్తథా వశ్యామః, ఇదానీం జ్ఞానోదయవకా చ్చ మనఃసుఖాతిరిక్తం సర్వం తుచ్ఛ మనుసందర్శ ఇ త్యర్థః, అత స్త్వయా న ప్రేక్షణీయ మితి భావః.

మన్దాక్రాంతావృత్తమ్ - లక్షణముక్తం - 'మన్దాక్రాంతా జలధిషదగై ర్నో భనా తౌసురూ చేత్.'

టీ. హేబాలేఽపిషిల్లా!, లీలాముఖశితం(యథాతథా) = విలాసముచే మూత వడునట్లుగా, మంథరాః=మెల్లని, అమీ=ఈ, దృష్టిపాతాః=చూపుపాటులు, కిం=ఏల, క్షిప్యం లే=నిగిడింపఁబడుచున్నవి?, విరమవిరమ=మానుముమానుము. లే=నీయొక్క, ఏషః =ఈ, శ్రమః=పాటు, వ్యర్థః=ప్రయోజనములేనిది; సంప్రతి=ఇప్పుడు, పయం=మేము, అన్యే=ఇతరులము (అనఁగా: మాణిపోయితిమనుట); బాల్యం=కుఱ్ఱతనము, ఉపరతం= ఉడిగినది; వనాస్తే=ఆడవిలోపల, ఆస్థా=ఆసక్తి, (కలిగినది.) మోహః=అజ్ఞానము, క్షీణః=నశించినది; జగత్ జాలం=లోకముల సమూహమును, తృణంఇవ=గడ్డిపోచవలె, అలోకయామః=చూచుచున్నాము.

ఓసీ ముద్దరాలా! నీయొక్కారముచే నరమోడ్చిన కన్నుదో యినుండివెడలు నీతిన్ననిచూడ్కులను నాపైఁ జిమ్మకుము. ఇంకఁజాలింపు చాలింపుము. ఏలయనఁగా, ఈనీశ్రమంబు వ్యర్థమగును. మేము ముం గటివారముగాము. మే మితరులమైతిమి. యావనముడిగినది. వనవాస మునం దాసగలిగినది. నీమీఁదివలపు నశించినది. కావుననే మే మీప్ర పంచమెల్ల గడ్డిపోచతో సమముగా నెంచుచున్నారము. కాఁబట్టి నీచేష్ట లిక్కడఁ బనికిరావు పొమ్ము. అని యొకవిరక్తుఁ డొకకామిని తోఁ జెప్పెను.

ఉ. మానిని! యేల చివైదవు * మాపయి మంథర దృష్టిపాతము
ల్లానుము నీశ్రమంబు విఫలం బిది వింతలమైతి మిత్తటికా
మానుగ జవ్వనం బడఁగె * మానసవృత్తి వనంబుఁ గోరె న
జ్ఞానము నష్ట మయ్యె యవసంబుగఁ జూచెన మెల్లలోకముల్.

అవ. మఱి యుక్తమునే ప్రకారాంతరమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. ఇయం బాలా మాం ప్రత్యనవరత మిన్దీవరదళ
ప్రభాచోరం చక్షుః క్షిపతి కిమభిప్రేత మనయా,
గతో మోహోఽస్తాకం స్తరకుసుమబాణవ్యతికర
జ్వరజ్వాలా శాంతా త దపి న వరాకీ విరమతి.

63

వ్యా.—ఉక్త మే వార్థం భజ్యస్తరేణాహ - ఇయ మితి.—ఇయ మేహ బాలా-ముగ్ధా, మాం ప్రతి మా ముద్ది, శ్యానవరత మవిచ్ఛిన్నం యథా తథా, ఇన్దీవర

దళప్రభాచోర మిద్దీపపవత్ర కాన్తిమోషకం-తత్కల్ప మిత్యర్థః, చక్షుః, క్షీపతిప్రసార
యతి, అనయా బాలయా, కి, మభిప్రేత మపేక్షితం-త న్నజానా మీ త్యర్థః, నను త
యా త్వత్సక్త ఏ వాపేక్షిత స్తత్ కులో న జానా సీ త్యాశ్చజ్ఞాయా మాహ-అస్తా
కం మోహో, గతః ఉపరతః ఇదాసీ మితి శేషః, నను పూర్వం మా మి త్యేకవచనం
ప్రయు జ్యాయాక మి తీదాసీం బహువచనప్రయోగా త్కథం సామానాధికరణ్య ము
బహద్యత ఇతి చే త్రథాఽపి నివృత్తిమార్గోత్పత్తిప్రయుక్తాత్సంభావనయా బహూశ
రణం న దోషా యేతి సమాధేయం, య ద్వాఽస్తా నితి సముదాయనిర్దేశేన వా న
దోషః, తథా స్మర ఏవ - శబరః కిరాత - స్తస్య - బాణవృత్తికరేణ శరసంపర్కేణ-
యో - జ్వర స్సంతాప - స్తస్య జ్వాలా, కాన్తా విర తే త్యర్థః, త దపి తథాఽపి,
పరాకీ, న విరమతి విరతిం న ప్రాప్నోతి, పూర్వం ప్రాణప్రియతయా గరీయస్యాం
బాలాయాం పరాకీశబ్దప్రయోగే చా స్యాత్యవైరేగ్యం సూచ్యతే * 'జ్వలితకుట్ట
లుట్టే' త్యాదినా షాకన్పిత్యయే పిత్యా స్తీప్నిత్యయే చ పరా కీతి నీధమ్.

శిఖరిణీ వృత్తమ్.

టీ. ఇయంబాలా=ఈపిల్ల, మాంప్రతి=నన్ను గూర్చి, అనవరతం=ఎడతెగక, ఇం
దీ...చోరం=ఇందీపరదళ=నల్లగలుగవతేజలయొక్క, ప్రభా=కాంతిని, చోరం=దొం
గిలించునట్టి, చక్షుః=కంటిని, క్షీపతి=నిగుడ్చుచున్నది; అనయా=ఈపిల్లచేత, కింభిప్రే
తం=ఏమి శోరఃబడినది; అస్తాకం=మాకు, మోహాః=ఆఘానము, గతః=పోయినది; స్మర
...జ్వాలా-స్మర=మన్నధునియొక్క, కుసుమబాణ=పూములకులయొక్క, (స్మరశబర
బాణ అనుపాతమున—మరుఁడను బోయనాని బాణములయొక్క వృత్తికర=తాకుడు
చేత (కలిగిన), జ్వర=సంతాపముయొక్క, జ్వాలా=మంట, కాంతా=చల్లారినది; తదపి=అ
యినను, పరాకీ=ఈదీనురాలు, నవిరమతి=మానకున్నది.

ఓచెలికాడా ! యీ ముద్దయ యెల్లప్పుడు కలువలచాయఁ
జూఱగొను తనకంటిచూపు నావై నిగిడించుచున్నది. ఇట్లు చేయుట
యం దీమచ్చుకంటియభిప్రాయ మేమోతెలియరాదు. మే మిప్పుడు దీని
చూపులకు జేలుపోము. మాకు మోహము దొలఁగిపోయినది. మరుఁ
డేయు పూవుటమ్ములతాఁకుళ్ల చేఁ గలిగినవేడిమిమంట చల్లారినది. మే
మట్లు విరక్తులమైయున్నను, ఈ దీనురాలుమాత్రము మమ్ము విడువక
చూచుచునే యున్నది.

ఉ. సీలసరోజవత్త్రకమఃసీయవిభాహరణప్రసీణ దృ
 జ్జాలము లీలతాంగి వెదఁచల్లెడు నాపము నేమి గోరెనో
 తూలె సమస్తమోహవికృతుల్ రతివల్లభభిల్ల భల్లభూ
 జ్యాల లడంగె మాకుఁ ననువైఖరి మానదు జోటి నేటికిన్.

అవ. ఒకవిరాగి మదనాదులను నిందించుచున్నాఁడు.—

శ్లో. రే కన్దర్ప కరం కదర్థయసి కిం కోదద్బటజ్జూరితైః
 రేరే కోకిల కోమలైః కలరవైః కిం వా వృథా జల్పసి,
 ముగ్ధే స్నిగ్ధవిదగ్ధముగ్ధపథురై ర్లోలైః కటాక్షై రలం
 చేత శ్చుష్కమితచన్ద్రీమాడచరణధ్యానామృతం వర్తతే.

64

వ్యా.—సంప్రతి సాటోపపరివార కందర్పనిరాకరణవచన మాహ-కిమితి.—

రే కందర్ప హేమదన - రే ఇతి సీచసంబోధనే - ని. 'సీచసంబోధనే తు రే' ఇ త్యమరః, ఏవ ముత్తర త్రాపి, కోదద్బటంకారితం కోదద్బటంకారవత్ప్రకం-ధనుర్బటంకార పూర్వక మి త్యర్థః * తత్కరో తీతి జిచి ణా వివృత్యావే 'విస్తతో ర్హక్,' శరం త్వదీయబాణం, కిం కిమర్థం, కుత్సితో-ర్థః కదర్థః * 'కోః క త్తత్సు రుషే-చీ'తి కుశబ్దస్య కదాదేశః - కదర్థం కరోషి కదర్థయసి - పృథ్యయ సీ త్యర్థః * ధాత్వర్థే జిచిసిత్, తథా, రేరే కోకిల హే కలకణ్ఠ, అత్ర * 'అసూయా నమతి కోప కుత్సన భర్తృనే ప్రియతమాధ్యారో కోపాద్యర్థే ద్విరుక్తిః - 'స్పృశిత మాప్రేషిత' ఇత్యాదినాస్తాప్తస్య ప్లేతస్య * 'సాహస మనిచ్ఛతా విభాషా వక్తవ్య' ఇతి పాక్షికః ప్రతిషేధః - 'కాశ్రుత్యాగ స్సాహస మి'తి హరదత్తః, కోమలం రుచిరం, కలరవం మధురస్వరం-ని. 'కాకలీ తు కలే సూక్తే ధ్వనౌ తు మధురాస్నుతే, కల' ఇ త్యమరః, కిం కి మర్థం వా, వృథా వృథం, జల్పసి కూజసి వ్యాహర సీతి యావత్-న వ్యాహర ప్య మి త్యర్థః - ప్రయోజనభావా దితి భావః, తథా ముగ్ధే హేనుప్రతి, స్నిగ్ధా స్సాన్ద్యాః-ని. 'స్నిగ్ధం తు మనృజే సాన్ద్యే' ఇ త్యమరః-విదగ్ధాః వివిధవిలాసవిశేష వివరణనిపుణాః-చారవః ఇన్దీవరారవిన్దాదివి త్వభావరమణీయాః - మధురా స్నుధా ధారావ న్ననోహరా శ్చ - విశేషణానా మపి మిథోవిశేషణవిశేషభావవివక్షాయాం * 'విశేషణం విశేష్యేణ బహుళ మి'తి సమాసః-తై, సతథా, లోలై ర్నినగ్ధచచ్ఛలైః, కటాక్షై రపాక్షావలోకనై, రలం-యద్వా స్మిన్-ధైః.

'విప్రమేఘ పరమాం కాష్ఠా మారూఢే దర్శనాదిభిః,
 మే నా నరజం ప్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే.'

ఇ త్సు క్షలక్షణః స్నేహపరిష్కృతైః-తథా - విదగ్ధైః విరక్త స్యాపి మన్తస్థవికారో
ద్దవనచతురై రి త్యర్థః-‘యద్దర్శనే విరక్తోఽపి త్సుభ్యతే త త్సమన్తస్థ మి’తి లక్షణా-
త్తథా-చారుభిః విషయమాత్ర విశ్రాంతివిరహేణ విశృంఖలవృత్తిశ్చ మదమస్థరత్నాది గుణ
శీలత్వస్య వివక్షితత్వాల్ స్థితాకారై రి త్యర్థః-త దుక్తం భావప్రకాశే-

‘అపరిచ్ఛిన్న విషయం మదమస్థరమాలితం

స్ఫురద్భూతిపక్షతాయుక్తం తత్ నేర మితి కథ్యతే.’ ఇతి-

తథా - మధురై స్సంతాపహరైః - ‘శీతలీక్రియతే తాహా యేన త స్వధురం స్పృత
మి’తి లక్షణాల్, తథా, లోలై స్సతృప్తైః - స్సంభోగాత్సుకృతభావరాతత్వైరై రి
త్యర్థః-తదుక్తం. - ‘కటాక్షై ర్హాసగర్భస్తు సంభోగాత్సుకృతభావనే’తి, కటాక్షైః-

‘య ద్దతాగతవిశ్రాంతివైచిత్ర్యేణ ప్రవర్తనం

తారకాయాః కలాభిజ్ఞా స్తం కటాక్షం ప్రచక్షతే.’

ఇత్యుక్తలక్షణైః, రలం ఇత్థంభూతకటాక్షా న ప్రవర్తనీయా ఇ త్యర్థః * అత్ర
వారణార్థయోగాల్ పక్షే తృతీయా, నను కుత ఏవం నిరాక్రియత ఇతి చేత్త త్రా
హ-చేతో మదీయచిత్తం కర్తృ, చుష్మిత మాస్వాద్యమానం-చన్ద్రీయాదస్య చన్ద్రీశేఖ
రస్య - చరణధ్యాన మే వామృతం - యేన త త్త ధోక్తం సత్, వర్తతే తిష్ఠతి-
స్తరహరచరణ ధ్యానావధాన సత్వర సంజాత పరమవైరాగ్యోల్లసితచిత్తం మా మేతే
త్కుద్రాః కిం కరిష్యన్తి త్యేకో భావః - అమృతపానపరితృప్తస్య కి మరనాళే నే త్య
పరో భావః-బ్రహ్మనందభరితస్య కిం వైషయికత్కుద్రానందే నే త్యపరతరోభావః-నాహ
మిదానీం పూర్వవ ద్యుచ్ఛత్కింకరః కిం తు శంకర కింకరః - అతోఽసాధ్య స్సీసాధ
యిషతాం యుష్మాకం కోఽయ మవస్థార ఇ త్యపరతమో భావః-సర్వథా నాస్థాకం
కామిన్యపేక్షాఽస్తీతి పరమో భావః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. శేకందర్ప=ఓరిమన్నథా!, కోదండటంకారిలైః = ధనుష్టంకారములచేత, క
రం=చేతిని, కింకదర్శయసి=ఏలచెఱుచుకొనెదవు. శేరోకోకిల=ఓరోరికోయిలా! కోమలైః
=మృదువులైన, కలరవైః=అశ్వక్రమధురధ్వనులచే, వృథా=వ్యర్థముగా, కింవాజల్పసి=
ఏలప్రేరేదవు? ముగ్ధ=ఓగిలా!, స్నిగ్ధ...మధురైః=స్నిగ్ధ=ప్రేమగలవియు, విదగ్ధ=నేర్ప
గలవియు, ముగ్ధ=చక్కనివియు, మధురైః = మనోహరములును, లోలైః=చంచలము
లును (అగు), కటాక్షైః=నాలికచూపులు, ఆలం=చాలును; (ఏలయనః) చేతః=(నా)
మనస్సు, చుంబిత...మృతం-చుంబిత=పానముచేయఁబడిన, చంద్రచూడఁ(చంద్రుఁడు)
సిగయందఁ(గల) శివునియొక్క, చరణః=ఆడుగులయొక్క, ధ్యానః=ధ్యానమనెడి, అమృ

తం=అమృతముగలదిగా (ఆనఁగా: శివపాద ధ్యానామృతమును బాసమునేయును), వర్తలే=ఉన్నది.

తా. ఓరిమన్నకుండా ! వింటినారని మీటిమీటి యేల వ్రేళ్లు నొప్పియెత్తునట్లు చేసికొనెదవు. ఓ కోకిలా ! యింపగు తిన్ననికూతల నూరక యేలవదలెదవు. ఓ ముగుడిదాలా ! జాణతనంబున మెఱయఁ జ్రేమ వెల్లివిరియ నింపుమీఱ సొంపుగల్గియున్న చంచలములగుకడ గంటిచూడ్కుల సీతఁ జాలింపుము. మా మన సిప్పు డా చంద్రమాళీ శ్వరుని పాదకమలధ్యానమనెడి యమృతమును గ్రోలియున్నది. (మా మనస్సు భగవంతుండగు పరమేశ్వరునిపదాంబుజధ్యానంబున లీనమై యున్నది.) ఇప్పుడు మా మానసము విలాసంబులఁ దగులదు మన్నథా ! నీవు సపరివారుడవై పొమ్మని యొక్కవిరాగి చెప్పెను.

ఉ. ఓరి మనోజ మానశరః + మూరకః చిమ్మకు మిన్న కే కుహం
కారము లేల చేసెదు పిఁకద్విజ యోమృగశాబకాక్షీ నీ
చారువిలోకనంబు లీతఁ + జాలును నాహృదయంబు శంకరో
దారపదాబ్జచింతననుఁ ధారసతత్పుర మయ్యె నియ్యెడన్.

అవ. సంయోగవియోగములకు మననే కారణమనుట.—

శ్లో. విరహేఽపి సజ్జమః ఖలు పరస్పరం సజ్జతం మనో యేషామ్,
హృదయ మపి విఘ్నాతితం చేత్ సజ్జో విరహం విశేషయతి. 65

వ్యా.—అథ వజ్ఞవిషయవిరక్తిప్రకార మాహ-విరహ ఇతి.—యేషాం శ్రీ పురుషాణాం, మనః, పరస్పర మన్యోన్యం, సంగతం అన్యోన్యానురాగబద్ధ మి త్యర్థః, తేషాం, విరహేఽపి వియోగావస్థాయా మపి, సంగమః ఖలు సమాగమ ఏవ ఖలు 'హృదయసంగమ ఏవ సుసంగమో న తనుసంగమ ఆర్య సుసంగమ' ఇతి వచనాత్-అస్త రజ్జబలీయస్తన్వన్యాయా చేతి భావః-మనోనియమనే తు సజ్జః విరహాహేతుక ఏవ భవ తీ త్యాహ-హృదయ మపి మనోఽపి, ‡ విఘ్నాతితం సమ్యక్క్షతం-వై రాగ్యప్రపణీ కృతం చే త్యర్థః, సజ్జ సుమాగమోఽపి విరహం వియోగ మేవ, విశేషయతి విశిష్టం కరోతి-త మే వాపేక్షావిషయం కరో తీ త్యర్థః - తదానీం త నైవ వాక్షతత్వా దితి భావః - అతః సర్వథా మనోనియమన మావశ్యకం-తేనశ్చేన్రియ ప్రవృత్త్యుపరమే విషయాణా మేకా న్తతః పరాహతి రితి కృత్వా వజ్ఞవిషయవిరక్తి ర్నామేయమేవేతి నిగూ ధాభిసంధిః, పరస్పరే త్యక్త * 'కర్తవ్యవసానే సర్వసామ్నో జ్యే భవత' ఇతి

వక్తవ్యా త్వరశబ్దస్య ద్విర్భావః * 'సమానన చ్చ బహుళం' - యథా న సమానవ త్ప్రభమైకవచనం తథా పూర్వపద స్యేతి వక్తవ్యం - ద్వితీయాద్యేక వచనానైత్య మపరపద స్యేతి. ఆర్యాభేదః.

టీ. యేహం=ఎవరికి, మనః=మనస్సు, పరస్పరం=అన్యోన్యముగా, సంగతం= కలిసినదో; (తేహం=వారికి) విరహేహి=ఎడఁబాటునందును, సంగమః ఖలు=కూడికయే కదా! హృదయం=మనస్సు, విఘటితంచేత్=వేఱునెయఁబడినదేని, సజ్జః ఆపి=కూడి కయు, విరహం=ఎడఁబాటును, విశేషయతి=ఎచ్చించును.

తా. ఏ స్త్రీపురుషులకు పరస్పరము న నమ్ను గలసియుండునో, వా రెడఁబాసియున్న పూడును మనస్సు గలిసియుండుటచే నొండొరులు గలిసి యున్న వారే యగుదురు. స్త్రీపురుషులకు మనసు విఠిగనేని, వారు గలిసియుండినను విరహము గలవారే యగుదురు.

క. విరహమునందైన బర

స్పర మనురాగులకుఁ బొందు * భాసీలు మన నె

వ్వరి కెనయదు వారలకును

విరహము నెచ్చుగ నొనర్చు * వెన సంగతియాన్.

అవ. ఒకబాటసారి తనవిరక్తినిఁ చెల్లుచున్నాఁడు.—

శ్లో కిం గతేన యది సా న జీవతి ప్రాణితి ప్రియతమా తథాపి కిమ్,
ఇ త్యుదీత్య నవమేఘమాలికాం న ప్రయాతి పథికః స్వమద్విరమ్.

వ్యా.—అథ కస్యచి త్వ)వాసిమో విరక్తస్య విచారయాపేణ వైరాగ్యం ప్రకటయ న్నాహ— మితి.— సా మదీయా, ప్రియతమా ప్రేయసీ, న జీవతి విరహజేచనయా ప్రాణాన్ పూర్వాయతి యది, తదా, గతేన గమనేన * భావేక్షః, కిం న కించి ద పీ త్యర్థః, య ద్వా గతేన గృహముపగలేన మ యేతి శేషః. కిమథ ప్రాణితి కేనచి ద్విసోదాపాయన జీవతి యది, తథాపి ప్రాణనేషి, గతేనకేవ ఉభయధాపి గమనం వ్యర్థ మే వే త్యర్థః, ఇతి చిరా ర్యేతి శేషః, ఇ హైవ గమ్యమానార్థత్వా దప్రయోగః—ప్రయోగే వా పౌనరుక్త్య మి త్యాలుంకారికాః, పథానం గచ్ఛ తీతిపథి కః—కశ్చి త్పాణిః—'పథః మ్హి' ఇతి మ్హి న్ప్రత్యయః, నవమేఘమాలికాం నవిన కాదమ్బిని—విరహినివహ సంహారకారిణీ మితి భావః, ఉదీత్య, స్వమద్విరం నిజగృహం, న ప్రయాతి వైరాగ్యవిక్పలచిత్తత్వా దితి భావః—తదుక్తం—

‘యద్భావితద్భవత్యేవయదభావితద్భవేత్,

ఇతి నిశ్చితబుద్ధీనాం న చింతా బాధతే క్వచిత్.’

ఇతి.

రథోద్ధతాపృథ్వుః.

టీ సాప్రియతనూ=ఆప్రియరాలు, నజీవతియని=బ్రదుకదేని (విరహవేదనచే ననుట), గతేన=(నేను) పోవుటచే, కిం=ఏమిప్రయోజనము? ప్రాణితి (యది) = బ్రదుకునేని, తథాపి=అట్లేనను, కిం=(నేను) పోవుటచే) ఏమి? ఇతి=ఇట్లు (అలాచించి), పథికః=బాటసారి, నవ...మాలికాం-నవస్త్రయైన, మేఘమాలికాం=మేఘముల బారును, ఉదీప్య=పైనచూచి, స్వమందిరంప్రతి=తనయింటిని గూర్చి, నప్రయాతి= వెళ్ళడు.

తా. ఆ నాప్రాణసఖ ప్రాణములతోనున్న నేమియెక్కున ? బ్రతికియుండకున్న నేమిటక్కువ? నేను విరక్తుండ నైతిని. నేనింటనున్న నొక్కటే ఇక్కడనున్న నొక్కటే యని యొకబాటసారి నవమేఘంబులుదయించుటః జూచి యిట్లు నుడిచి తనయింటికిఃబోక యుండెను.

గ. చన నేటికిఁ బ్రేయసి జీ

ననవతి యగునేని ప్రాణవతి గానితటిం

బని యే మని యొకతెరువరి

చనఁ డింటికి నవ్యజలనాసమయమునందున్.

అవ. వైరాగ్యోపదేశముఁ జేయుచున్నాడు.—

శ్లో. విరమత బుధా యోషిత్సక్తా త్సుఖా త్క్షణభజ్జురాత్

కురుత కరుణా మైత్రీ ప్రజ్ఞా వధూజనసజ్జమమ్,

న ఖలు నరకే హారాక్రాంతం ఘనస్తనమణ్డలం

శరణ మభవా శ్రోణీబిమ్బం రణన్దణిమేఖలమ్.

67

పా. — అథ బుధానాం తత్ర వైరాగ్యముపదేశితి. విరమతేతి. — హేబుధాః విద్వాంసః, యోషిత్సక్తా ద్యుపలసమాగమా, ద్యుత్సుఖం తస్మాత్, కీర్ద్యగ్విధాత్-క్షణ భజ్జురాత్ క్షణికాత్ క్షణికసుఖప్రద యోషిత్సక్తా దిత్సర్థః * ‘భజ్జ భాస మిదో ఘుర జి’తి ఘురవృత్త్యయః* ‘జగుప్సా విరా మే’త్యాదినా షష్ఠమీ, విరమత ఉప రతా భవత-తుచ్ఛసుఖదం యోషిత్సమాగమం త్యజ తే త్యర్థః * ‘వ్యాజ్జురిభ్యో రమ’ ఇతి పరస్మైపదం, కింతు కరుణా దుఃఖ వ్యసుకమా-మైత్రీ పుణ్యకృత్సు మిత్రతా-ప్రజ్ఞా బుద్ధివిశేషః సుఖ వ్యసుమోది తేతి యావత్ - విలేన పాపి మాపేక్షా చ

లక్ష్మణే - ఏతా ఏ చాన్తకరణమలశోధకత్వా చిత్తసృకర్తా జీతి వదన్తి సాం
భ్యాః-తా ఏవ పధూజన స్తస్య-సంగమం పరిశీలనతాత్పర్య మితి యావత్, కురుత,
ఏతే నాత్యుర్జితసుఖం సంభవతి-కిం త్వితికసుఖావలంబ్యనే నేతి భావః, వివక్షే బా
ధక మాహ - నరకే నిరయే, హారాక్రాంతం ముక్తాహారోపశోభితం, ఘనస్తన మజ్జిలం
పటుతరతుచకలశభారో-వా, ఆ శ్లేతి వాక్యారమ్భే, రణతీ-మణిమేఖలా మణిఖ
చితరకనా-యస్య త త్తథోక్తం-కాశ్చీకలాపరమణీయ మి త్యర్థః, శ్రోణీబిమ్బం
నితమ్బమజ్జిలం వా, శరణం రక్షకం, న ఖలు-న భవతి హి, కరుణాదిసమాగమ స్తు
నైవం భవ త్యత స్స ఏ వావశ్యం స్వీకర్తవ్య ఇతి భావః. హరిణీవృత్తమ్-లక్షణం
తూక్తమ్.

టీ. బుధాః=చదువరులారా!, త్విణభంగురాలి=త్విణములో నశించునట్టి, యో
షిత్ సంగాలి=స్త్రీలతోడిచేరికయనెడి, సుఖాలి=సుఖమునుండి, విమరత=మానుకొ
నుండు; కరుణా... సంగమం=కరుణా=నయ, మైత్రి=చెలిమి, ప్రజ్ఞా=తెలివి యనెడి, ప
ధూ=స్త్రీలయొక్క, జన=సమూహముతోడి, సంగమం=మాడికను, కురుత=చేయుండు.
నరకే=నరకమునందు, హర ఆక్రాంతం=ముత్తైపునరులచే నాక్రమింపఁబడిన, ఘన...
మండల-ఘన=క్రిక్కిరిసిన, స్తనమండలం=చనుకట్టును, అశవా=కాదేని, రణ... ఖలమ్-
రణాలి=మ్రోగుచున్న, మణిమేఖలమ్ = రతనాలమొలనూలుగల, శ్రోణీబింబం=పిఱు
దుల కుదురును, శరణం=రక్షకము, నఖలు=కాదుగదా!.

తా ఓపండితులారా! స్త్రీసంగ మనుక్షణనశ్వరమగు సుఖము
నుండి మనసు ద్రిప్పుడు. కరుణ, మైత్రి, ప్రజ్ఞ యనుచెలువలతో సంగమం
బొనర్పుడు. ముత్తైపుహారములచే మెఱయు గబ్బిబలుప్రపాలిండ్లుగాని,
మోగెగలచిఱుగజ్జెలచే వెలయు నొడ్వొణముగల పిఱుదులుగాని
మిమ్ము నరకమునుండి లేవఁదీసి రక్షింపఁజాలవు.

మ. మన సింహాదగ ధీరులార కరుణా • మైత్రి మనీషా తమా
వనితాసంగమ మాచరింపు డెప్పుడు • భామాసుఖం బద్ధిరం
బని వర్జింపుడు హారరమ్యకుచముల్ • ప్రాంచస్తణీమేఖలా
ధ్వనితాలంబినితంబమున్ నరకబాధల్లాన్తి రక్షించునే.

అవ. కరప్రసిక్తి నర్హసార మక్కఱ లేదనుచున్నాడు.—

శ్లో. యదా యోగాభ్యాసవ్యసనకృశయో రాత్తమనసో
రవిచ్ఛిన్నా మైత్రి స్ఫురతి కృతిన స్తస్య కిము త్తైః,

ప్రియాణా మాలాపై రధరమధుభి ర్వక్త్రవిధుభిః

సనిశ్వాసామోదైః సకుచకలశాశ్లేషసురతైః.

68

వ్యా.—ఏవం సాంఖ్యరీత్యా వైరాగ్య ముక్త్యా సంప్రతి యోగ మతానుసారే
జాహ-యదే తి-యదా యస్మిన్ సమయే-య స్యే త్యధ్యాహారః-ఉత్తరత్ర తచ్చ
బి సద్భావాత్-తథా చ యస్య సంబద్ధిః, యోగాభ్యానే అష్టాంగయోగపరిశీలనే-య
ద్వ్యసన మాసక్తి-స్తేన కృశయో స్త త్వరతస్తయో రిత్యర్థః, ఆత్మ మనసోః ప్రత్య
గాత్మై-స్తకరణయోః, మైత్రీ మిత్రత్వం - మైత్రీవాఖ్యాతా, స్ఫురతి ప్రకాశతే-
యోగాభ్యాసవశే నాశేషబాహ్యవిషయా స్ఫురిత్యజ్యయ దాత్తారామ మేషమనో భవ
తీ త్యర్థః, తదా తస్య కృతినో ధన్యస్య * 'ఇష్టావిభ్య శ్చే' తీని ప్రత్యయః, తైః కి
ము-నకి మసీ త్యర్థః, తే క ఇత్యాశబ్దాయా మాహ-ప్రియాణాం ప్రియతమానాం
సంబద్ధిభి, రాలాపైః శ్రోత్రసుఖావహ మృదు మధురవ్యాహరైశ్చ, తథానిశ్వాసామో
దేన సహ సనిశ్వాసామోదైః పద్మినీజాతిత్వా న్నిశ్వాస ఘోష తర్పణ గన్ధ సంబద్ధ
బద్ధరై రి త్యర్థః, వక్త్రవిధుభి ర్నయనానన్దకరముఖవందై శ్చ-ఆత్మ చంద్ర స్వైరిక
త్వే-పి ముఖబాహుభ్యాత్ బహుళత్వసిద్ధిః, తథా సకుచకలశాశ్లేషాణి కుచ కుమ్భ
లిక్లససహితాని-యాని సురతాని త్వగువస్థేన్ద్రియామన్దానన్దకర బాహ్యభ్యంతర సంభోగ
విశేషాః-తై శ్చ, ఏవ మశేషేన్ద్రియగ్రామ సంతర్పణై రపి తైః కిమితి సంబద్ధః, ఆత్మా
నన్దానుభవవేళాయాం లేషా మతి తుచ్ఛతయా ప్రతీయమానత్వా దితి భావః. శిఖిగిణీ
వృత్తమ్.

టీ. యదా=ఎప్పుడు, (యస్య=ఎవనికి) యోగ...కృశయోః-యోగ=సమాధి
యొక్క, అభ్యాస=అలవాటునందలి, వ్యసన=ఆసక్తిచేత, కృశయోః=నలుగుడువడిన,
ఆత్మమనసోః=ఆత్మకుమమనస్సునకును, అవిచ్ఛిన్నా=తెంపులేని, మైత్రీ=చెలిమి, స్ఫురతి=
ప్రకాశించునో, (తస్య=ఆ,) కృతినః=పుణ్యనకు, ప్రియాణాం=ప్రియురాలంద్రయు
క్క, తైః ఆలాపైః=ఆటలుటలచేతను, అధరమధుభిః=మోవిలేనెలచేతను, సనిశ్వాసఆ
మోదైః=నిట్టూర్పు వాసనలతోఁగూడిన, వక్త్రవిధుభిః=ముఖచంద్రులచేతను, సకుచ...
రతైః-కకుచకలశశ్లేష=చనుగొండకొంగిళ్లతోఁగూడిన, సురతైః = సంభోగములచేతను,
కిము=ఏమిప్రయోజనము?

తా. ఎవ్వఁడు యోగాభ్యాసమునందుఁ దనమనసును లయించు
జేసి, యెల్లప్పు డాత్మయందు నిల్పి యందలియెడతెగని యానందాతి
శయము నొందుచున్నాఁడో, అట్టి జ్ఞానికిఁ బ్రియకాంతల ముచ్చ

టలును, మోవి తేనియలును, మోముచందురులును, కుచకలశముల
కొంగిలీంతలును యూర్పులకప్పుసివాసనలును, సురతమును నీచములై
తృణప్రాయముగాఁ దోచును.

చ. ఎనసినయోగమార్గరతి * యెవ్వఁడెండుము లోవెలుంగుతోఁ
గొనకొని యేకమై వెలుంగుఁ * గూరిమి మీఱుగ వాని కేటికిఁ
వనితలముద్దుఁబల్కులును * వాత్రెఱతేనియ లూర్పుఁ దావులున్
గొన బగుమోముజందురులు * గుబ్బలఁగొంగిటఁజేన్పుకూటముల్

అవ. విరక్తునికి సర్వము బ్రహ్మమని జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో. య దాసి దజ్ఞానం స్వరతిమిరసఞ్చరజనితం

తదా దృష్టం నారీమయ మిద మశేషం జగ దితి,

ఇదాసీ మస్తాకం పటుతరవివేకాజ్ఞానజుషాం

సమీభూతా దృష్టి స్త్రిభువన మపి బ్రహ్మ మనుతే.

69

న్యాయ. — అథ వేదాంతరీత్యావైరాగ్యవర్జనం నిగమయతి. — యదాయ
స్త్రిక్ కాలే, సర్వః కామ ఏవ తిమిరం తిమిరాఖ్యనేత్రరోగః అథకార శ్చ గమ్య
తేని. 'తిమిరం నేత్రరోగే న్యా దన్ధకారే పి చ స్పృత' మి త్యభిధానాత్. తస్య-
సంచారేణ వ్యాప్తృజనిత ముత్పాదిత, మజ్ఞాన మవివేకః, అసీత్, తదా తస్మిక్
కాలే, అశేషం సర్వ, మిదం జగత్, నారీమయం యోషిద్రూపమితి, దృష్టమాకలితం-
అజ్ఞానః కా త్తథా మబుధ మి త్యర్థః, ఇదాసీ మస్త్రిక్ కాలేతు, పటుతరః అజ్ఞాననిరసనద
క్షః అన్యత్ర నేత్రరోగ నిరాకరణసమర్థ శ్చ-యః వివేక స్తత్త్వజ్ఞాన - మే వాజ్ఞా
నం. నేత్ర కల్మాషాఖ్యసిద్ధాజ్ఞానం - తజ్ఞానం ప్రాప్తవతా, మస్తాకం సంబద్ధినీ, దృష్టి
ర్నతి - దృ క్ష, అసమా సమా సంపద్యమానా సమీభూతా * అభూతతద్భావే
ద్విజ్ఞానప్రకృతి మాపన్నా స తీ త్యర్థః, త్రయాణాం భువనానాం సమాహార స్త్రిభు
వనం * 'తద్ధితార్థే' త్యాదిగా సమాసః - పాతాద్యదంత్యాన్ని స్త్రీత్వం, బ్రహ్మ
బ్రహ్మచర్యం, మనులే-జ్ఞానోదయవకా దృష్టాన్వరూప మబుధ్యతే, యథాజ్ఞానేన
నేత్రరోగనివృత్తౌ ఘటాద్యర్థతత్త్వజ్ఞానం జాయతే-తథా తత్త్వజ్ఞానేన కామాన్ధకా
రప్రయుక్తాజ్ఞానావరణాపాయే పరవస్తుసాక్షాత్కారో భవతి - తత స్సమ్యగ్దృష్ట్యా
సర్వ మిదం బ్రహ్మకారతయా వశ్యతి. అయ మేవ వేదాంతసిద్ధాంత ఇతి భావః. అతో
వివేకస్య పరశ్రేయోహేతుత్వా త్తదధిగమార్థ మేవ యత్నః కర్తవ్య ఇతి తాత్పర్యమ్.
రూపకాలంకారః. పుత్తం పూర్వవత్.

పచసి కేవలం వాఙ్మత్ర ఏవ, సజ్జత్యాగం వధూసంసర్గత్యాగం, ముద్దశ్య, వార్తా గాథా, భవతి, న త్వన్దకరణ ఇతి భావః, కుతః - అరుణరత్న గ్రన్థిః పుష్కరాగమణిభుచితః కాఞ్చ్యోవ కలాపాభూషణం యస్య తక్షణోత్తం-ని. 'శోణరత్నం లోహితకం పుష్కరాగోఽథ మాత్రికం,' 'కలాపాభూషణే బహు' ఇతి చోభయ త్రా ప్యమరః, కువలయనయనానా మిందీపరాక్షీణాం, ఇమనం కటిపురోభాగం, విహతుం త్యక్తం, క స్స మర్థః స కోఽపీత్యర్థః, ప్రాయశ ఈదృశా న్యేన దుర్విరక్తానాం పచనా నీతి భావః. మాత్రీ.

టీ. శ్రుతి... ముఖానాం-శ్రుతి=వేదములచే, ముఖర=మ్రోయుచున్న, ముఖానాం=నోళ్లుగల, పండితానాం=విద్వాంసులకును, పచసి కేవలం=మాటయందుమాత్రమే, సంగత్యాగం=(స్త్రీలతోడి) సంబంధమును వడలుటను, ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి, వార్తా = ప్రస్తావము, భవతి = కలుగును; (అంతేకాని) కువలయనయనానాం = కలువకంటుల యొక్క, అరుణ... కలాపం - అరుణరత్న = కెంపులయొక్క, గ్రంథి=హార్పుగల, కాంబీ=మొలత్రాడనెడి, కలాపం=నగగల, ఇమనం = మొలను, విహతుం=వదలుటకు, కః=ఎవడు, సమర్థః=శక్తుడు?

తా. పండితులు వేదాంతములునోట పచరుచు స్త్రీలతోఁగూడి పనికిరాదని మాటలు చెప్పుచుందురుగాని, వారిని మనఃపూర్తిగా విమలగలవారుగారు. ఏలయన; కెంపులు చెక్కిన యొడ్డాణముచే నొప్పారుచున్న కలువకంటుల కటిపురోభాగము నెవ్వఁడును విడిచి పోజాలఁడు.

చ. నిగమసుఖాపితాభ్యసనఃసమృథు గల్గినయట్టిపండితుల్
మగువలపొందు నింద్య మని * మాటికి వార్తలు చెప్ప నేర్పరుల్
జగమున నెవ్వఁ డోపు విలసత్కురువిన్దవఃణిప్ర భాధగ
ద్ధగితకలాపరమ్యవని*తాజఘనంబు బరిత్యజింపఁగాన్.

ఆప. మఱియు-

శ్లో. స్వపరప్రతారకోఽసౌ నిన్దతి యోఽలీకపణ్ణితో యువతీః,
యస్తా త్తపసోఽపి ఫలం స్వర్గః స్వర్గేఽపి చాప్సరసః 72
వ్యా.—స ఇతి.—సోఽసౌ, పశీకపణ్ణితః అన్యతభాషిని. 'అలీకం త్వప్రియః 2వృత' ఇత్యమరః, పరప్రతారకో లోకవర్జ్యకః, కోఽసౌ నిత్య ఆహ—యః అలీకపణ్ణితో, యువతీః కరుణిః * 'యువస్తీ రితి తిప్రశ్యయః, నిన్దతి గర్హయతి, స ఇతి సంబంధః,

నను నిస్సృజత్వా ద్యువతినిద్వారణే కథం ప్రతారకత్వ మత ఆహ-యస్తాత్కారణా, త్ర
పస శ్చాస్తా) మణాదేః ప్రతోపవాసాదిరూపస్య వా, ఫలం స్వర్గః, తత్ర స్వర్గేఽపి
చాపురస ఉర్ధ్వప్రభృతయ, స్తత్రాపి తత్ప్రభుమ ఏ వేత్సృగ్ధి-అతః పరప్రతారక ఇతి
భావః-ని. 'స్త్రీయాం బహు స్వపురస స్వర్గేశ్యా ఉర్ధ్వశముఖా' ఇ త్యమరః-
'స్వపరప్రతారక' ఇతి పాతేఽవ్యయ మే వార్ధః, యోఽభీకవర్ణితః పణ్డితమానీ-రహ
స్యానభిజ్ఞ ఇ త్యర్థః - యవతీ నిన్దతి అసౌ స్వస్య పరేషాం చ ప్రతారకః-ఆత్మ
వశ్యాకః పరంచక శ్చే త్యర్థః-మతః-యస్తాది త్యాని-శేషం సమానం-స్వపరఫల
పేదన బోధనయోః పరిజ్ఞానాభావా నుభయవ్యాక ఇత్యర్థః. ఆర్యాభేదః.

టీ. యః ఆభీకపండితః=కల్లరిద్వాంసు డు (మూఢుండు), యవతీ=జవ్వనులను,
నిందలి=దూషించునో, అసౌ=అట్టి యాతడు, స్వ...తారకః=స్వ = తనయొక్క-యు,
ప=ఇతరులయొక్క-యు, ప్రతారకః=మోసగాడు; యస్తాత్=ఎందువలన (అనఁగా),
తపసః ఆపి=(ప్రతోపవాసాది) శపస్సునకుఁగూడ, ఫలం=ఫలము, స్వర్గః = స్వర్గము.
స్వర్గేఽపిచ=స్వర్గమునందును, అపురసః=అచ్చురలు (ఫలముగానున్నారు).

తా. బూటకపుఁబండితులు గొందఱు స్త్రీలు చెడ్డవారు. వారి
తో. జేరరాదు. అరణ్యములందుఁ దపస్సుచేయుట మేలని పల్కు-మం
దురు. నీరుతామును మోసపోయి, యెరులను మోసపోవునట్లు చేయు
వారు. ఏలయన; ఆతపస్సుకు ఫలము స్వర్గమేకదా? స్వర్గమున నుండువా
రచ్చురలె అచ్చటికిఁబోయినను మగువలే తపఃఫలముగా నున్నప్పుడు
స్త్రీలను విందించుట పైకేకాని లోపల స్త్రీలభమునకుఁ దగినపనులనే
వారు చేయుచుందురు.

శ్లో. గుటిలవాచియుఁ బరసంచకుండు వాఁడు
నెమ్మి నెవ్వాఁడు యువతుల • నిందనేయు
నింద్రలోకము శపసల • కెల్ల ఫలము
స్వర్గమున నున్న వాఁ ల•చ్చురలు గాఁ.

అవ. మదనునికి లోఁబడనివా రెవ్వరును లేరనుట.—

శ్లో. మత్తేభకుమ్భదళనే భువి సన్తి ధీరాః
కేచి త్వ్రీచణ్డమ్బుగరాజవధేఽపి దయోః,
కింతు బ్రవీమి బలినాం పురతః ప్రసహ్య
కన్దర్పదర్పదళనే నిరలా మనుష్యాః.

ప్రశ్న.—అన మన్మథ స్వాత్మనందనయత్న మాహ - మత్తేభేతి.— భువి భూ
 లోకే - మత్తేభానాం మత్తమాత్మనాం-మన్మథనే మన్మథస్థలవిదారణే - సమర్థా
 ఇతి శేషః - ధీరాః శూరా స్సన్తి, తథా కేచి త్పురుషాః ప్రచండోఽత్యంతకోపనః-
 యో మృగరాజః సింహ-స్తస్యవధేహింసాయాం, దక్షా స్సమర్థా స్సన్తి-గజఘాతీభ్యో
 ఽత్యంతమా శూరా స్సమన్వన్తి త్యర్థః, కిన్తు బలినాం బలాధ్యానాం శూరాణామ్ -
 జ్ఞాన బలశాలినా మితి చ గమ్యతే, పురతోఽగ్రే, బ్రహ్మిని నిశ్చక్రం కరముద్భృత్య న
 డ్విజిమఘోష ముష్ణోషయా మీ త్యర్థః, కి ముష్ణోషయ సీ త్యత ఆహ - ప్రసవ్యా
 బలాత్ - భుజబలా ద్బుద్ధిబలా చే త్యర్థః, కన్దర్పదర్పదళనే మచనమదవిదారణే, సమ
 ర్థాః మనుష్యాః, విరళా మృగ్యాః - ప్రాయశో న సన్తి త్యర్థః - శంభుం తన్మక్తాం శ్చ
 వినా మదనవిజయినో న సన్త్యే వేతి శివభక్తాగ్రసరస్య కవే స్త్రిగుణాశ్చర్యగణి.

అత్ర కన్దర్పదర్పేతి సకృద్బుద్ధిజనస్వయాపృత్యై భేకానప్రాసాఖ్య శ్శబ్దాల
 క్కారః. పసన్తతిలకా వృత్తమ్.

టీ. భువి=భూమిలో, మత్త...దళనే=మత్త ఇభ = మదపుటేనుఁగులయొక్క,
 కుంభ=కుంభస్థలములయొక్క, దళనే=చీల్చుటయందు, ధీరాః=దిట్టలు, సన్తి=ఉన్నా
 రు; కేచిత్=కొందఱు, ప్రచండ...వధేఽసి=ప్రచండ=మిక్కిలి కోపముగల, మృగరా
 జ=సింహముయొక్క, వధేఽసి=చంపుటయందును, దక్షాః=మొనగాండ్రు; కింతు=కాని,
 ప్రసవ్యా=వెనుదీయక, బలినాంపురతః=బలవంతులమందఱు, బ్రహ్మిని=చెప్పుచున్నాను.
 కందర్ప...దళనే=కందర్ప=మన్మథునిగయొక్క, దర్ప=గర్వముయొక్క, దళనే=చీల్చుట
 యందు (చీల్చుగల), మనుష్యాః=పురుషులు, విరళాః=అరుదు.

తా. మదపుటేనుఁగుల గండస్థలములను జీల్చుటయందుఁ జాలిన
 దిట్ట లనేకులు పుడమినున్నారు. సింహములను సంహరింపఁ జాలినవారు
 ను కొందఱు గలరు. అయినను, మన్మథునిగర్వము నణఁవఁగలవా రనే
 కులు లేరని నేను బలవంతులయెదుట దృఢముగాఁ జెప్పుచున్నాను.
 దీనికి బదు లేవ్వరు చెప్పగలరో చెప్పుడు!

తే. సమస్తకుంజరకుంభభంజనులు మఱియు

నుగ్రమృగరాజవధదత్తు • లుర్వి గలరు

తఱుచుగా లేరు కందర్పదర్పదళన

నిపుణజను లని చాటింతు • నిఖిల సభల.

అవ. పురుషుడు స్త్రీలకడగన్నులం బడువఱకే యోగ్యుఁడుగానుండునని చెప్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. సన్తారే తావ దాస్తే ప్రభవతి పురుష స్తావ దే వేంద్రియాణాం
లజ్జాం తావ ద్విధత్తే విసయ మపి సమాలమ్భతే తావదేవ,
భ్రూచాపాకృష్టముక్తాః శ్రవణపథగతా నీలవత్క్షాణ ఏతే
యావల్లీలావతీనాం న హృది ధృతిముషో దృష్టిబాణాః పతన్తి. 74

వ్యా.—అథ చ పునర్యచనవై చిత్రి మే వాచ - న దితి - నరః . విద్యాన
పీతి భావః-సన్తారే త్త తిస్త్రితిబోధితాచారే. తావత్తావత్పర్యంత మే వా, స్తేవర్తతే
ఇన్ద్రియాణాం చక్షురాదీనాం చ. తావ దేవ ప్రభవతి సమర్థో భవతి - నియమన ఇతి
శేషః, లజ్జాం జాగుప్సితకర్తాచరణా చేతస్యంకోచలక్షణాం వీడాం చ, తావ దేవ,
విధత్తే-అనువర్తతే, విసయం నమ్ర త్వం చ, తావ దేవ సమాలమ్భతే స్వీకురుతే, కియ
త్పర్యంత మిత్యాశంకాయా మాహ - భూరేవ చాపం కార్దుకం - తే నాకృష్టాశ్చ తే
ముక్తా శ్చేతి విశేష సమాసః - ఏకత్ర భూభిక్షత్రాత్వక-మపరత్ర చాపనమనత్రార్ధ
కం చ ప్రయుక్తా ఇ త్యర్థః, శ్రవణపథగతాః శ్రోత్రమార్గగతాః - ఏకత్రకర్తావత్ విక్ర
న్తత్వా దపరత్ర తావత్పర్యంత మాకర్షణా చేతి భావః, నీలానివత్క్షాణి లోమాన్యవ్యత్ర
గరుతశ్చ యేషాం తే త ఘోక్తాః, ధృతిముష్ణస్తీతి ధృతిముషో ధైర్యభేదిన, ఏతే ప్రసిద్ధా,
లీలావతీనాం విలాసినినాం, దృష్టయ ఏవ బాణాః, యావ ద్వాచత్పర్యంతం, హృది మా
నసే - పక్షసి, న పతన్తి, తావ దితి సంబంధః; తదనంతరం సన్తార్దప్రవర్తనావికం నిర్వో
ధుం క స్సమర్థ ఇతి బావః - ఉక్తం చ ప్రబోధచన్దోదయే-

‘తావ ద్వివేకవిభవ । స్తావ త్సన్తార్దప్రవర్తనం పుంసామ్,

నిపతన్తి దృష్టివిశిఖా । యావ స్సేస్తీవరాక్షీణామ్.’ ఇతి.

అత్ర ద్వితీయార్థే సమస్తవస్తువర్తిసాపయం రూపకాలంకారః. స్రగ్ధరాపృత్తమ్.

టీ. భూ)...ముక్తాః-భూ)=కనుబొమయనెడి, చాప=ధనుస్సుచేత, ఆకృష్ట=
లాగ, బడి, ముక్తాః=వదలఁబడినవియు, శ్రవణపథగతాః=చేవివర్ణంతముపొందినవియు,
నీలవత్క్షాణి=నల్లనితొవ్వలుగలవియు, (తొక్కలు అనిభావాపరము) ధృతిముషః=ధైర్య
మును దొంగిలించునదియు, (అయిన) లీలావతీనాం=విలాసవతులయొక్క, ఏతే దృష్టి
బాణాః=ఈచూపులను బాణములు, యావత్ = ఎంతవఱకు, హృది=మనస్సునందు,
(ఱొమ్ములో అని బాణపరము.) నపతంతి=పడవో, నరః=పురుషుడు, సన్తారే=నుంచి
మార్గమునందు, తావదన=అంతవఱకే, ప్రభవతి=ప్రభువగును, లజ్జాం=నీగ్గును, తావ

దేవ=అంతవఱకే, విధత్తే=వహించును. దివియమసి=దినయమును నైతము, తాపదేవ= అంతవఱకే, సమాలంబితే=వహించును.

తా. చెవివఱ కీడ్చి కనుబొమ లనెడువింటియందు జోడించి యేయఁబడిన నల్లనితెప్పలనెడు ములుకులుగలవియు, పురుషులధైర్యమును బోగొట్టునవియు నైనవేడుకకత్తెలచూడ్కులనెడు శరములెంత వఱకుఁ బురుషులహృదయమున నాటవో, యంతవఱకె పురుషుఁడు సన్మార్గమునఁ బ్రచర్చించుచున్నాఁడు. అంతవఱకే ఇంద్రియములను గెల్వఁ జాలుచున్నాఁడు. అంతవఱకే చెడ్డపనులందుఁజొచ్చుటకు సంకోచపడుచున్నాఁడు. అంతవఱకే పెద్దలయం దడఁకువతో నడచుచున్నాఁడు. (గర్వములేక యున్నాఁడు.)

శా. సారాచారముఁ బూను నింద్రియములకొ • శాసించు లజ్జాన్వితం దై రాజిల్లుఁ బ్రశాంతిఁ జేకొను నగుం • డందాఁక నందాఁక దుర్వారంబుల్ శ్రుతిసూక్తగాములు నుదాఁరభూధనుర్ముక్తముల్ నారీపీఠణబాణముల్ చొరపు విన్నాణంబుగా డెందముల్.

అవ. ఇంక రెండుశ్లోకములచేస్త్రీలమహిమ యనివార్య మనుచున్నాఁడు.—

శ్లో. ఉన్నతప్రేమసంరమ్భా దారమ్భస్తే య దగ్ధనాః,

ప్రత్యక్షప్రత్యూహ మాధాతుం బ్రహ్మసి ఖలు కాతరః.

75

వ్యా.—కిం బహునా బ్రహ్మప్రకృత్యనోద్యోగప్రత్యూహాచరణే న ధీరో భవతీ త్యాహ-ఉన్నతేతి.—అగ్ధనాః స్త్రీయః, ఉన్నతోఽత్యుక్త-టో - యః ప్రేమానురాగ-స్తవ్య సంరమ్భా త్సంభ్రమాత్ - సి. 'సంరమ్భ స్సంభ్రమే కోపే' ఇతి విశ్వః, యత్కర్త ఆరభంతే - విహిత మవిహితం వా కర్తముద్యుజ్జలేత ది త్యర్థః-తత్ర కర్తణి, ప్రత్యూహం విఘ్నం - సి, 'విఘ్నోఽన్తరాయః ప్రత్యూహః' ఇ త్యమరః, ఆధాతుం కర్తం, బ్రహ్మసి కిముతాఽస్య ఇతి భావః, కాతరః స్పృభయః - అనమరః, ఖన్విత్యర్థః - అనివార్యనిశ్చయానా మనావృతానా మగ్ధనానాం కో నామ నివరయి తేతి భావః. అనుష్టుప్.

టీ. అంగనాః - స్త్రీలు, ఉన్నత...సంభ్రాత్-ఉన్నత=అతిశయించిన, ప్రేమ = అనురాగముయొక్క, సంరంభాత్=ఉరవడివలన, యత్=కేసిని, ఆరభంతే=ఆరంభించురో, తత్ర=దానికి, ప్రత్యూహం=విఘ్నమును, ఆధాతుం=చేయుటకు, బ్రహ్మసి=బ్రహ్మయను, కాతరఃఖలు=పిఱికివాఁడు నుఱ్ఱ!

తా. స్త్రీలు మిక్కుటమగు ప్రేమముతో నెట్టిపనిని జేయఁబూని నను, వారి నట్లుచేయనీకుండఁ జేయుటకు సృష్టికర్త యగుబ్రహ్మకుఁ గూడ నలవికాదు.

క. ప్రేమావేశభరంబున

భామాజను లాచరించుఁపని మరలింపం

దామరవిరిలోఁ బొడమిన

యామేటికి నైన నలవి * యగునె తలంపన్.

శ్లో. తావన్మహత్త్వం పాణ్డిత్యం కులీనత్వం వివేకతా,

యావ జ్వలతి నాగ్లేషు హతః పశ్చేషుపావకః.

76

వ్యా.—తావ దితి - మహత్త్వం మహానుభావత్వం, పాణ్డిత్యం ప్రాజ్ఞత్వమ్, కులీనత్వం మహాకుల ప్రసూతత్వం * 'కులాత్థః' ఇతి ఖప్రత్యయః, వివేకతా కర్తవ్యా కర్తవ్యవిచార చతురత్వం చ, తావ త్తావత్పర్యంత యేవ భవ తీతి శేషః, యావత్ హతో నీచః అక్లాఘ్యతాపాదకత్వా 'స్సికృప్తః', పశ్చ అరవిష్టాదయ ఇవవో బాణా యస్య సః పశ్చేషుః మదన - స్స ఏవ పాదకోఽగ్నిః, అగ్లేషు, న జ్వలతి నావిధివతి - న సన్తాపయ తీ త్యర్థః, తావ దితి సంబంధః, తదనంతరం తో వా మహత్త్వాదిగుణవిశిష్ట ఇతి భావః -

'అరవిష్ట మశోకం చ చూతం చ నవమల్లికా

నీలోత్పలం చ పశ్చేతే పశ్చబాణస్య సాయకాః.' ఇత్యమరః.

అత్ర మదనే అగ్ని త్వరూపణా దేకదేశవ ర్తిరూపకమ్, అనుష్టుప్.

టీ. యావత్ = ఎందఁక, హతఃపంచేషుపావకః = పాదుమన్నథాగ్ని, అగ్లే షు=అవయవములయందు, నజ్వలతి=మందదో, తావత్ = అందఁక, మహత్త్వం = గొప్పతనము, పాండిత్యం=వైదుష్యము, కులీనత్వం = మంచికులమునఁ బుట్టుట. వివే కతా=తెలివి.

తా. క్రూరమగుమదనాగ్ని శరీరమందుఁబ్రవేశించి, వికారము గలి గింప కుండునంతవఱకే నరుండు పండితుఁడనియు, మహిమగలవాఁడనియు గొప్పకులమునఁ బుట్టినవాఁడనియు, మంచిచెడ్డలెఱిగినవాఁ డనియుఁ జేరుపొందును.

క. కులశీలవివేకంబులు

గొలఁగక నరులగుదు నిల్చు * దుర్భరమదన

జ్వలనము సర్వాంగంబుల

నెలకొననందాఁక నంత • నిలువం గలవే!

అవ. స్త్రీలు సద్గతికి విరోధిను లనుట.—

శ్లో. శాస్త్రజ్ఞోఽపి ప్రగుణితనయోఽప్యాత్మబోధోఽపి బాధం

సంసారేఽస్తిక్ భవతి విరలో భాజనం సద్గతీనామ్,

యే నైతస్తి నిరయనగరద్వార ముద్ఘాటయన్తి

వామాక్షీణాం భవతి కుటిలా భ్రూలతా కుఞ్చికేవ.

77

వ్యా.—అథ సాంసారికస్య సద్గతిః దుర్లభేతి సహేతుక మాహ - శాస్త్రజ్ఞ ఇతి.—శాస్త్రజ్ఞః స్వకలశాస్త్ర రహస్యాభిజ్ఞోఽపి * 'అతోఽనువసర్గే కః' ఇతి కప్ర త్యయః, త త్రాపి ప్రగుణితః ప్రకర్షేణావృత్తివిషయాకృతః-నయో నీతిశాస్త్రం-యేన స తథోక్తోఽపి - ఫలవదర్థావబోధనపర్యంతం సమ్యక్సరిశీలిత నీతిశాస్త్రోఽపి త్యర్థః- ప్రగుణితవాత్ * 'తత్కరోతీ' తి ణ్యస్తాత్కర్తృణి క్తః*ణా విష్వవద్భావే విన్నతో ధ్లుక్- ని. 'గుణః స్యా స్వృత్తిశబ్దాశ్చో జ్యేష్ఠి యాముఖ్య తప్తమ' ఇతి వైజయన్తి, తథా బాధం దృఢ, మాత్ర బోధ ఉత్పన్న జ్ఞానోఽపి పుమా, సస్తిక్ పరిప ర్తమానే, సంసారే, సద్గతీనాం, భాజనం పాత్రమ్-యోగ్య ఇతి యావత్, విరలో మృగ్యో, భవతి - స్వ ర్గాది సద్గతిగామి యః కశ్చి దేన భవతి - న తు బహుళ ఇ త్యర్థః, కుతః-యేన కార జేన, ఏతస్తిక్ సంసారే, వామాక్షీణాం మనోహర నయనానాం* బహు వ్రీహా' ఇత్యా దినా చ చి పిత్వాత్ జీమ్, కుటిలా వక్త్రా, భూ) ర్లతేవ భూ)లతా భూ)వల్లి, కుఞ్చి కేవ విష్కమ్భవిభుటనసాధనవక్త్రాగ్రా యోమయ శలాకేవ, నిరయనగరస్య యమపురస్య ద్వారమ్ - లక్షణయా ద్వారపిఠానవాటవిష్కమ్భ మి త్యర్థః - ద్వారకజేన కవాట స్య లేన చ తద్విష్కమ్భస్య చ లక్షితత్వాత్, ఉద్ఘాటయన్తి విఘటయన్తి - వ్యామో హోత్వాదనేన దుర్గతో ప్రవేశయన్తి త్యర్థః, భవతి ఖలు - విరళ ఇతి సంబంధః, స్త్రీసద్గతీనాం కుత సద్గతి రితి భావః. ఉపమలజ్కారః. మద్వాక్రాంతావృత్తమ్.

టీ. యేన=ఎందుచేత, ఏతస్తిక్=ఈసంసారమందు, వామంఅక్షీణాం=(చక్కని కన్నులుగల) సుందరులయొక్క, కుటిలా=పంకరమైన, భ్రూలతా=కనుబొమతీగ, కుం చికాభవ=కుంచెకోలవలె, నిర...ద్వారం - నిరయనగర = నరకపురముయొక్క, ద్వారం=వాటిని, ఉద్ఘాటయన్తీ=తెరిచుచు, భవతీ=ఉన్నదో=(అందుచేత), శాస్త్రజ్ఞః= అపి=శాస్త్రమును దెలిసినవాడైనను, ప్రగుణితనయః అపి=పరిశీలించుబడిన నీతిగల

వాడైనను, అన్తిక సంసారే = ఈసంసారమునందు, సద్గతీనాం = మంచిప్రేమలకు, భాజనం=పాత్రము, విరళి=అరుదైనవాఁడు, (ఎవఁడో యొకఁడు) భవతి=ఆగును.

ఈ సంసారమున నందమగు కన్నులుగల పాలతులయొక్క వంకరలైన తీగెవంటికనుబొమలు నరకపట్టణముయొక్క తలుపులుదీయు కుంచెకోలవలె నున్నవికాన నీసంసారమునమెలగెడు మానవుఁడు శాస్త్రజ్ఞుఁడయినను నీతిని దెలిసినవాఁడయ్యుచక్కఁగా గురూపదేశము నొందినవాఁడయినను సద్గతి నొందుట దుర్లభము.

తే. శాస్త్రవిదుఁడైన బుధుఁడైన • సదయుఁడైన

సద్గతికిఁ బోవు టిదిది సంసారసరణి

యమపురద్వారముల కవాటములఁ గుంచి

కలునుబలె విప్పుచున్నవి • కలికిబొవలు.

అవ. చెందుశ్లోకములచే మదనునిమహిమ వర్ణించఁబడుచున్నది.—

శ్లో. కృశః కాణః ఖడ్గః శ్రవణరహితః పుచ్చవికలో

ప్రణీ పూయక్లిన్నః కృమికులశత్రై రావృతతనుః,

క్షుధాక్షామో జీర్ణః పితరక కపాలార్పితగళః

శునీ మన్వేతి శ్వా హత మపిచ హస్త్యైవ మదనః.

78

వ్యా.—అభిద్యాభ్యాం మన్వధస్య చరిత్ర వైచిత్ర్యమాహ-కృశ ఇతి.—కృశః పిష్టాలాభా దస్థిచర్మావశిష్టదేహః, కాణోఽన్ధకః - యద్వా ఏకాక్షః, ఖడ్గః పాదవికలః - అకార్యకరణేన లగుడ ప్రహరాధ్యుపాద ఇత్యర్థః, తథా శ్రవణ రహితః సమూలం భిన్న కర్ణః పుచ్చేన వికల శ్చిన్నలాఙ్గాలః * 'యే నాఙ్గవికార' ఇతి సమాసః, ప్రణీ సర్వాజ్ఞతలిమాణ్, అతః పూయేన క్లిన్నః ఆర్ద్రః, క్రిమికాం ప్రణోత్పన్నాపాదతుచ్ఛజస్తూనాం - కుల శత్రై అనేక క్రిమి పరమృరాభి రిత్యర్థః, ఆవృతా వ్యాపాతమ ర్యస్య స తథోక్తః, క్షుధా బుభుక్షయా, క్షామః పరిక్షీణః * 'క్షామో మః' ఇతి మత్స్యః, జీర్ణః జరయా శిథిలావయవః, పితరక కపాలేన ఘటముఖవలయే-నార్పిత గళ ఆసజ్జిత కణ్ఠనాళః-శునకో హి ఘటముఖే స్వశిరో నిక్షిప్త్య ఆన్నం భక్షయతి-తత స్తావలైవ పరిపుష్టత్వే నాక్రస్తు మశక్యత్వాద్భువి విఘట్టనే నాథః కపాలాపాయే తన్ముఖకపాలే సాసజ్జితకణ్ఠో భవతీతి ప్రసిద్ధిః - అత ఏవంభూత ఇత్యర్థః - యద్వా-చార్యేణ నాన్నాదిభక్షణే తద్దజ్జనార్థం భాగ్యైః చిద్రం కృత్వా గళే ఆసజ్జయన్తి-తస్మాదికంభూత ఇత్యర్థః, ఏవం జగుస్సి-తతోపి, శ్వా శునకః, శునీం సార

మేయీ, మన్నే త్యనుసరతి - నిధవనార్థ మితి భావః, తథాహి - హతం వినష్ట మసి
చ, మదనో హస్తేవ మనోవికారోత్పాదనేన పీడయ త్యేవ - న తు హతహనన
మన్యాయ్య మితి విచారయ తీ త్యర్థః, శతోఽయం మదనః కం వా కథంభూతావస్థా
వన్నం న కరో తీతి భావః, అత్ర ఏవకారోఽత్యస్తాయోగవ్యవచ్ఛేధార్థః - 'పాణో
ధనుర్ధరో భవ త్యేవ' ఇ త్యుదాహృత్య క్రియాగతైవకారస్య తదాభూతార్థకత్వాను
శాసనాత్, శిఖిరిణీ పృతమ్.

టీ. కృశః=చిక్కినదియు, కాణః=గుడ్డిదియు, ఖజ్జః=కుంటిదియు, శ్రవణర
హితః=చెవులులేనిదియు, పుచ్చవికలః = తోఁకదెగినదియు, వ్రణీ = పుండ్లుగలదియు,
శ్రాయక్లిన్నః=చీముచే దడిసినదియు, కృమికులశత్రైః=పురుగుతుటైల వందలచే, ఆపృ
తతనుః=ఆపృత=క్రమ్యబడిన, తనుః=శరీరముగలదియు, త్సుధా=ఆఁకలచేత, తామసి=తీ
ణించినదియు, జీర్ణః=ముడిసినదియు, సిఁర... గళః=పితరకకపాల=కుండబొచ్చెయందు,
అస్తిత=ఁడుపఁబడిన, గళః=మెడగలదియు, (మెడకుకుండబొచ్చెను మూలినుండి దూర్పు
కొనియున్నదనుట) (అయిన) క్వా=కుక్క, శునం=ఆఁడుకుక్కను అన్వేలి=వెంబడించి
పోవును.

మిక్కిలి చిక్కి, కన్ను లొత్తపోయి, కుంటిదయి, చెవులుదెగి,
తోఁకలేనిదై, పుండ్లు దేహమెల్ల నుండఁగా వానినుండికాటు చీముచే
దడిసి, పెక్కుపురువులాడలెల్ల చుట్టికొనియుండ నాఁకలిచే డస్సి యొక
గుండ్రని యోటికుండపెంకును మెడకుఁ దగిలించుకొని యల్లాడుచుండు
ముదుసలికుక్కకూడ నొక యాఁడుకుక్కను జూచిన దానితోఁగలియ
నెంచి వలపుచే వెంబడించి పోవుచుండును. మదనుఁడు చచ్చినవారికి మో
హము గలిగించి యింకను జంపుచునేయుండును. మోహము చచ్చినను
బోదు.

చ. కరము కృశించి కాల విరిగి • కన్నులు గానక పుచ్చహీనమై
పురుగులు గ్రమ్ముచున్నవ్రణ • పుంజము మే నలమంగ నాఁకటం
బరవశ మై ఘటిముఖకపాల గళం బగుకుక్క వెంటితో
నరిగెడుఁ గూళజంతువుల • నైన వధించు మనోజుఁ డక్కటా.

శ్లో. ప్రీముద్రాం యష కేతనస్య పరమాం సర్వార్థసమ్పత్కరీం
యే మూఢాః ప్రవిహాయ యాన్త్రికుధియో మిథ్యాఫలాన్వేషిణః,

తే తే నైవ నిహత్యనిర్దయతరం నగ్నీకృతా ముడ్డితాః
కేచి తృప్తుశిఖీకృతా శ్చ జటిలాః కాపాలికాశ్చాపరే.

79

వ్యా.—శ్రీమద్రామితి.—సర్వాధానాం సంపదం కరో తీతి సర్వాధానం
తృప్తిమ్ - ధర్మాధర్మ కామ పురుషార్థ సమృద్ధి హేతుభూతా మి త్యర్థః * 'కృత్వాహే
తుతాబ్ధిల్యాసులోప్యే ప్సి' తి టప్రత్యయః - టిత్వాన్తిప్, కుసుమాయుషస్య జగజ్జై
త్రస్య మన్తస్య, జయినీమ్ జయావహా మి త్యర్థః * 'ఽన్వతీ' - ఇత్యానినా ఇని
ప్రత్యయః, శ్రీమద్రాం స్తీరూపచిహ్నం, ప్రవియహాయ త్యక్త్యా, యేవధియోదుర్బద్ధ
యః, ఆత ఏవ మూఢాః కర్తవ్యాకర్తస్య విచారకూన్యాః మిథాఫలాన్వేషిణః
అభూతచరత్వా దసత్యప్రాయ మోక్షఫల కాక్షిణ సృన్తః, యాన్తి ప్రప్రజ స్తీ త్య
ర్థః, తే మూఢా నైవ నిజముద్రాహాసజనితకోపేన, కుసుమేషు జైవ, నిర్దయతరం
సయాహినం యథాతథా, నిహత్య నీచైః కృత్వా, కేచి, నగ్నీకృతాః దిగమ్పరీకృతాః -
ని. 'నగ్నోఽవాసాదిగమ్పరః' ఇత్యమరః * అభూత తద్భావేచ్ఛిః * 'అస్య చ్చా' ఇతి
ఈన్ * 'ఊర్వాదిచ్చిడాద శ్చ' ఇతి గతिसంజ్ఞాయాం * 'కుగతి ప్రాదయః' ఇతి స
మాసః, కేచి ముడ్డితాః పరమహానీకృతాః - న తు సౌభాగ్య సంఘ్నీకృతా ఇత్య
ర్థః, ఆతః కుసుమేషుముద్రాయాపాః శ్రీయో న పరిహర్తవ్యా ఇతి భావః, యథా
లోకే రాజాన స్తీక్షణ్డా నిజాజ్ఞోల్లంఘనావరాధిజనాన్ కాంశ్చి త్వర్వస్వాపహారేణ
వస్త్రపీఠాన్ కుర్వన్తి-కాంశ్చి త్వర్వతో ముడ్డితశిరస్కాన్ - కాంశ్చి దర్ధముడ్డిత
ముడ్డాన్ - కాంశ్చి జటాధారిణః - కాంశ్చి తృపాలభిక్షుకాం శ్చ కుర్వన్తి-తద్దద
త్రాపి ఇతి భవనిః.

ఆత్ర వైరాగ్యకృత నగ్నత్వాదేః కుసుమేషుకృతత్వోత్పేక్షణా దుత్పేక్షా
లంకారః - సా చ నూన మిత్యాని వృష్ణకాప్రయోగాల్ గమ్యుః. శార్దూలచిత్రీడితమ్.

టీ. కుధియః=చెడుబుద్ధిగల, మూఢాః=అజ్ఞులు, యే=ఎవరు, మిథ్యా...షిణః
సంతు=మిథ్యా=అబద్ధమైన, ఫల=(స్వర్గాది) ఫలమును, అన్వేషిణః సన్తః=వెదకుచున్న
వారై, సర్వా...కరీం=సర్వం=సమస్తములైన, ఆర్థ=ప్రయోజనములయొక్క, సంపత్=
సంపదను, కరీం=నేయునదియు, ప్రపమాం=ఉత్తమమును, (అగు), ఝషకేతనస్య=
(చేంపపడగవాని) మన్తభునియొక్క, శ్రీమద్రాం=శ్రీయనెడి ముద్రను, ప్రవిహా
య=పదఃపెట్టి, యాంతిఇహోపుదయో, తే=వారు (మూఢులు); తేనవివ=ఆతనిచేతనే,
నిర్దయతరం=అతిక్రూరముగా, నిహత్య=కొట్టఁబడి, నగ్నీకృతాః=దిగ్గు మొలగాఁ జేయఁ
బడినవారు, (అనగాః దిగంభరసన్యాసులయి రనుట) ముండితాః = తలగొఱిగింపఁబడి

చ. వనదళవాతముల్ మెసపు • వారు పరాశరకౌశికాదు లా
 ఘనులును సుందరీజనుల • గన్గొని మోహితచిత్తు లైరి హె
 చ్చిన ఘృతపాయసాన్నము భుజిం చెడివారలకు మనోజయం
 బు నెగగు నేని వింధ్యము సముద్రజలంబుల దేలియాడదే.

ఇది శృంగారశతకంబున నువిరక్త దుస్విరక్తపథులను
 నాలుగవ వింశతి.

— ౭౭ — ఋతు వర్ణన పద్ధతి. — ౭౭ —

ఆప. వసంతర్తువు రాగానే, కామోద్దీపకవస్తుప్రాదుర్భావముకలుగునని చెప్పు
 చున్నాఁడు. —

శ్లో. పరిమళభృతో వాతాః శాఖా ననాఙ్కురకోటయో
 మధురవిరుతోత్కణ్ఠా వాచః ప్రియాః పికపక్షిణామ్,
 విరళవిరళస్వేదోద్ధారా వధూనదనేంద్రవః
 ప్రసవతి మథౌ ధాత్ర్యం జాతో నకస్య గుణోదయః. 81

వ్యా.—ప్రాసజ్గికం పరిసమాప్య ప్రస్తుతశృంగారోపయోగితయా ఋతువర్ణనం
 ప్రారీప్సవదాదౌ లోకవేదయోః ప్రాసమ్యేన వ్యవహారా ద్వసంతం వర్ణయతి - పరిమ
 శేత్యాదిభిః పద్ధిః-పరిమళే ఇతి. — వాతా ఉపవనపవనాః, పరిమళం బిభ్రతీతిపరిమళ
 భృతో - వివిధ కుసుమ సమృద్ధ జనిత గంధవిశేషబహురాః - జాతా ఇతి శేషః-ని. 'వి
 మర్దోత్థే పరిమళో గన్ధే జనమనోహరే' ఇ త్యమరః, శాఖా రసాలానితరుస్కున్ధాః,
 నవాహరాణి నూతన కిసలయాని - కోటి వ్యగ్రేషు-యాసాం తా ప్రభోక్తాః - పల్ల
 వితా జాతా ఇత్యర్థః, పిక పక్షిణాం పికాఖ్య పక్షివిశేషాణాం, ప్రియాః కోకిలా
 ద్దనా ఇ త్యర్థః - ని. 'కోకిలః పిక ఇ త్య పీ' త్యమరః - మధురా సహకారాఙ్కు-
 రకషాయాస్వాదలాభా త్సగుణా - విధురా కాకకృతోపప్రవహకా ద్విగుణాచ-కష్టేతి
 యావత్ - యా ఉత్కణ్ఠా - మాజితౌత్సుక్యం - తాం భజన్తి తి తథోక్తా-జాతాః -
 'భజోజ్ఞోః' ఇతి జ్ఞిప్రత్యయః-ని. 'విధుర స్సౌర్య తృప్త విశ్వేష్టయో రపి' ఇతి విశ్వః,
 వధూనాం - నదనేంద్రవో వక్త్రచంద్రికా, విరళవిరళః గ్రీష్మలికేశాభావా న్నన్దప్రకారః
 'ప్రకారే గుణవచనస్య' ఇతి సాదృశ్యాథే ద్విర్భావః - స్వేదోద్ధారః శ్రమజలనివృ
 త్తో-యేషాం తే తథోక్తాజాతాః-అత్యోద్ధారశబ్దస్య గౌణవృత్తిసమాశ్రయణాన్నగ్రా
 మ్భకక్షయమధ్యపతితత్వ మిత్యుక్తం ప్రాక్, తథాహి, ధాత్ర్యం భువి, మథౌవసన్తే,

ప్రసరతి వ్యాప్రియమాణే సతి, కన్య వస్తునో, గుణోదయో గుణోత్కర్షో, నజాతః
సర్వ స్యాపి నాయత ఏ వే త్యర్థః * 'త్యగ్ధాకర్తృక' ఇత్యాదినా వర్తమానే కర్తరిక్త
ప్రత్యయః * 'మతి బుద్ధి. పూజార్థభ్యశ్చ' ఇతి చకారాత్ వర్తమానతా-ని. 'ఆధపుష్ప
రనే మధు దైత్యే వసన్తే చైత్రే చ' ఇతి విశ్వప్రకాశః. హరిణీవృత్తమ్.

టీ. వాతాః=వాయువులు, పరిమళభృతః = పరిమళమును, భరించునవి=(ఆయా,
నవి); శాఖాః=కొమ్మలు, నవ...కొటయః - నవ=క్రొత్త, అంకుర = (చిగుళ్ళ) మొల
కలయొక్క, కోటయః=కొనలుగలవి (ఆయినవి); పికపక్షిణాః=కొయిలపిట్టలయొక్క,
ప్రియాః=ప్రియురాలవ, మధుర...బాజి-మధుర=తియ్యని, విరుత=ధ్వనులయందు,
ఉత్కంఠాః=కోరికను, భాజః=పొందినవి (ఆయినవి); వధూ...వృషః - వధూ=స్త్రీల
యొక్క, వదనఇందవః=ముఖచంద్రులు, పిరళ...ద్ధారాః=విరళవిరళ=కొంచెము, స్వేద
=చెమటయొక్క, ఉద్ధారాః=పొటమంచుటగలవి (ఆయినవి); ధాత్ర్యం = భూమి
యందు, మధో=చనంతఋతువు, ప్రసరతి సతి=జరగుచుండగా, కన్య=దేవి, గుణ
ఉదయః = గుణములయొక్క ఆవిర్భావము, నజాత=కలుగదు. లోకమునకంతకు
గలుగుననుట.)

ఎసంతర్తువు వచ్చినంతనే యేవస్తువు గుణసహితముగా నుండదు?
సకలవస్తువులు రమ్యములై యుండును. వాయువులు కమ్మనితావిగలిగి వీర
చుచుండును. కొమ్మలకొనలందుఁజిగుళ్లు చిగిరించుచుండును. కోకిలములు
చెవులకింపుగఁ గూయుటయందాసగఁగియుండును. రాత్రులందు అతివల
చంద్రబింబములంబోలు ముఖములనుండి సురతమువలచెమట స్ఫల్ప
ముగాఁ గూలుచుండును.

చ. వలపు వహించె గంధగిరిః వాతపరంపర భూరిభూజశా

ఖలు చిగిరించె నిం పెనఁగెఁ ♦ గాకలి కోకిలందుఁ జెక్కులం
బలుచని ఘర్మబిందువులు ♦ భావలకుం బ్రసరించె నెయ్యెడం
జెలుపు ఘటింపఁ జాలదు విశేషవసంతసమాగమం బిలన్.

శ్లో. మధు రయం మధురై రపి కోకిలా
కలకలై ర్మలయస్య చ వాయుభిః,
విరహిణః ప్రహిణస్తీ శరీరిణో
వివది హస్త సుధాఽపి విషయతే.

వ్యా.—మధు రితి.—అయం త్రావోస్త్యో, మధు ర్దవస్తాః-సకలచరాచరా
జ్జనకర ఇతి భావః, మధురైః శ్రావ్యైః స్పంతాపహరైర్వా-‘శీతలీక్రియతే తాపా య
న త న్నధురంస్తృతమ్’ ఇతి లక్షణాత్, కోకిలానాం, సికసుద్ధరీణాం-కలరపై రవ్యక్త
మనోహరైః స్వరవిశేషైః-ని. ‘కాకలీతుకలేనూత్తేద్ధ్వనా తు మధురాస్ఫుటే, కలః’
ఇత్యమరః - కోకి లే త్యక్త జాలిగ్రహణేఽపి వి ‘కోకిలా జాతా వసి’ ఇతి న జీమ్,
తథా మలయస్య వాయుభిః శ్రీఖడ్జశైలానిలైశ్చ - అత్యంతసుఖావహార సీతి భావః,
విరహిణః శరీరిణః వియోగిజనాః, ప్రహిణస్తే వినాశయతి, తథాపి, విపది అపత్కాలే
సుధా అమృత మసి, విషయతే విష మివాచరతి - తద్వ త్పానిప్రయాసకరీభవ తీత్య
ర్థః * ‘ఉపమానా దాచారే’ ఇతి క్యచ్ * ‘అకృతస్సర్వభాతుకయో ద్ధీర్ఘః’ ఇతి దీ
ర్ఘః, హస్తేతివిషాదే - ని. ‘హస్త హస్తేఽనుకమ్పయాం వాక్యారవ్యవిషాదయోః’
ఇ త్యమరః.

సామాన్యేన విశేషణసమర్థనరూపిః ధృతాంతరన్యాసః; స చ విషయతే ఇ త్యక్త
ఉపమయా అన్యేన సజ్జీర్ణతే. అనుప్రాస శ్వాబ్ధిః. సుతవిలమ్మితవృత్తమ్.

టీ. అయం=ఈ, మధుః=వనంతము, మధురైః=తియ్యని, కోకిలాకలరైః=ఆం
డకోయిల కలకలధ్వనులచేత, మలయస్య వాయుభిశ్చ = మలయమారుతములచేతను,
విరహిణః=ఎడబాటుగఁగిన, శరీరిణః = జనులను, ప్రహిణస్తే=మిక్కిలి బాధపెట్టు
చున్నది, హస్త=అయ్యో!, విపది=అపదయందు, సుధాఅపి=అమృతము నైతము, విష
యతే=విషమువలె నగును.

ఈవసంతర్ద్రవును చెవుల కింపయినకోకిలముల యవ్యక్తములగు
కూతలచేతను, మలయమారుతములచేతను విరహులగుజనులను జంపు
చున్నది. అక్కటా! చెడుకాలంబున నమృతంబును విషమగును.

తే. నిండుకొని వచ్చుగండపుఁగొండచల్ల

గాలియును బికకాకలిఁకారవంబు

విరహిజనుల వధించె నఁవ్వేళఁ గాన

నమృతమును విష మగు విపత్పాప్తియందు.

శ్లో. ఆవాసః కిల కించితస్య దయితాః పార్శ్వే విలాసాలసాః

కర్ణే కోకిలకామినీకలరవః స్తేరో లతామణ్డపః,

గోష్ఠీ సత్కవిభిః సమం కతిపయైః సేవ్యాః సితాంశోః కరాః

కేహంఽత్యుభయస్యవేపి హృదయే వైశ్రే విచిత్రాః శుభాః.

వ్యా.—విరహిణా మేవ కృచ్ఛ్రిం, న త్వన్యేహ మి త్యాహ - ఆవాస ఇతి - పార్శ్వే పరిసరే, కిలకిచ్చితస్యః 'తోహప్రహర్షణీత్యాదే' సృజ్మరః కిలకిచ్చితమ్' ఇత్యుక్తలక్షణ శృంగారచేష్టావిశేష, స్యావాసో నివాసభూతః - ఆ త్రాధారమాత్ర వివక్ష యైకవచనగ్రహణ మితి వివేకః, తథా, విలాసాలసాః లీలామన్థరాః - కటాక్షభు జాతేపాది వివిధ విభ్ర మాచరణ తత్పరా ఇత్యర్థః - ఏతే నైతాసాం స్వరమస్తీకృత వ్రీడత్యా త్యాగభ్యం సూచ్యతే, దయతాః ప్రియతమా శ్చ, కర్ణే కర్ణయో రి త్యర్థః * 'స్తనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టా జాతిః ప్రాయేణ' ఇతి వాచనసూత్రే ప్రయగ్ర హణా దేకవచన ప్రయోగః, తోకిలకావసీనాం కలకణ్ఠాద్ధనానాం - కలరవిః ఆప్యక్త మధురస్వర శ్చ, స్వేరః ఈష ద్వికసిత కనుమ ఇత్యర్థః - ఆత్ర కనుమధర్మః కనుమితే ఉపచర్యతే* 'ప్రిక్ తువద్ధనసే' ఇతి ధాతోః* 'నమి కమ్పి' ఇత్యాదినా రప్తవ్యయః, లతామణ్డపో లతాగృహం చ, కలిపయైః కైచ్చిదేఽ-ఆస్యథా రసాభాసాత్, సక్కువిభి స్సరసవిచిత్ర చారుప్రభవప్రణయన చతురతర కవీశ్వరై, సుమం, గోష్ఠీ ప్రసక్త శ్చ, ము గ్ధా మనోహరా, స్థితాంశోః కరా శ్చస్త్రీకరణా శ్చ, విశ్రా నానాః ధాః, స్రవి షుష్పమాలికా శ్చ, ఆత్ర ఆస్తికా, వైత్రే వసస్తే, కేహంబిత్ ఆన్యేహ మే వే త్యర్థః, హృదయం సుఖయన్తి రక్షయన్తి - న సర్వేహ మి త్యర్థః, ఈదృశ్సాభాగ్యుపకరణా నాం విరళత్వా దితి భావః..

ఆత్ర ఖలేకపోతన్యాయా ద్దయితాది బహుకారణానాం హృదయరక్షణ రూ పైకకార్యసాధన సమద్యోగకథనా ద్వివీయ సుముచ్చయా లలక్ష్యం - త దుక్తం విద్యానాథేన -

‘ఖలేకపోతన్యాయేనతాధి బహునాం కార్యసాధనే

కారణానాం సమద్యోగ సృ ద్వివీయ సుముచ్చయః.’ ఇతి.

కాద్దుల విశ్రీడితమ్.

టీ. పార్శ్వే=ప్రక్కను, కిలకిచ్చితస్య=(తోవము, సంతోషము, భయము, మున్నగుదశలొక్క సారియేకటగడి యొకానొక) శృంగారచేష్టకు, ఆవాసః=ఉనికి పట్టును, విలాసాలసాః=విలాసం=వియోగమచే, ఆలసాః=మందగించినవారును, (ఆగు), దయతాః=ప్రియరాండ్రు, కర్ణే=చెవియందు, తోకిల...రవణ-తోకిలకామిసీ=ఆడతొ యిలలయొక్క, కల=అప్పు క్తమధురములయిన, రవణి=ధ్వనియు, స్వేరః = వికసించిన, లతామంటుటః=బొదరుటిల్లును, కలిపయైః = ఒకకొందఱు, సలేకవిభిః సుమం=మంచి కవులతోఁగూడ, గోష్ఠీ=గుల్లామును, మగ్ధాః=మనోహరములైన, స్థితాంశోః=చంద్రు

నియొక్క, కరాః=కిరణములును, విచిత్రాః=వెక్కువన్నెలుగల, ప్రజః=(పూల) దండలును, ఆత్ర=ఈ, చైత్రే=వసంతమునందు, కేహించిత్=కొంచెయొక్క, హృదయ=మనస్సును, సుఖయంతి=సుఖపెట్టును.

దయితలవెంబడిఁ గొంచెము సేపు క్రీడించి పరుండుటచేతను, చెవులకింపగు నాడుకొయిలలపాటలను వినుటచేతను, చక్కఁగాఁబూచిన తీఁగెలయిండ్లయం దుండుటచేతను, కొందఱు కవులతోడ ముచ్చటలాడుటచేతను, వెన్నెలలందుఁ బరుండుటచేతను గొందఱుమాత్రము వసంతర్తువునందు రాత్రులందు సుఖముల ననుభవించుచుందురు.

చ. ఘనకింకించితప్రచురః కాంతలు చెంతఁ బికాంగనాకల

స్వనములు వీనులందు సుమఃశాలి నికుంజము పుష్పమాల్యముల్
వినుతకవిప్రసంగమును • వెన్నెల లేటలు భాగ్యవంతులౌ
జనులకుఁ జైత్రమాసమునఁ సౌఖ్య మొనర్చు సుగంధితోయముల్.

శ్లో. పాన్ధస్త్రీవిరహానలాహుతికలా మాతస్వతీ మజ్జరి

మాకన్దేషు పికాజ్ఞనాభి రధునా సోత్కణ్ఠా మాలోక్యతే,

అప్యేతే నవపాటలాపరిమలప్రాగ్భారపాటచ్చరా

వాన్తి క్లాన్తివితానతానవకృతః శ్రీఖడ్గశైలానిలాః.

84

నాన్య....పాన్ధస్త్రీతి.— అథ నేదాసేష్ వసంతసమయ ఇత్యర్థః, పాన్ధస్త్రీణాం ప్రోషితభర్తృకాణాం, విరహానలస్య వియోగాగ్నేః—ఆహుతికలాం ఆహుతి కలనామ్ తత్సామ్య మి త్యర్థః - 'కలా శిలే కాలభేదే చన్ద్రాంశే కలనా కలా' ఇతి వైజయన్తీ, ఆతస్వతీ ఆదధానా తద్వదుద్దిపి కేత్యర్థః—తనోలేశ్వతరి* 'ఉగితశ్చే'తి జీవ్, మాకన్దేషు రసాలవిశేషేషు - విద్యమా నేతి శేషః, మజ్జరి - పుష్పమజ్జరి, పికాజ్ఞనాభిః కోకిలాభిః, సోత్కణ్ఠా మాలోక్యతే సానన్ద ముద్వీక్ష్యతే—ఇష్టత్వా దితి భావః, తథా పాటలా ఫలేరుహాఖ్య వృక్షవిశేషః—వి. 'పాటలిః పాటలా మోఘా కా చస్థాలీ ఫలేరు హే' త్యమరః*—పుష్పమూలేషు బహుళమ్ ఇతి లుపి *య్యక్తవద్యన్తీ వచనే భవతః—నవపాటలా పరిమళ ప్రాగ్భారస్య మాతన పాటలీకుసుమ గన్ధసంపత్తేః—పాటచ్చరా మలిఘ్నుచాః త ద్గన్ధావహారిణ ఇత్యర్థః, తథా క్లాన్తివితానస్య క్లాన్తిసమూహస్య—తానవం తనుత్వం - మర్వన్తీ తి క్లాన్తివితానతానవకృతః* కరోలే క్షిప్, అల్పా మధ్యాః, తే ప్రసీద్ధా శ్చైత్యమాన్యసౌరభ్య యుక్తాః, శ్రీఖడ్గశైలానిలా మల

యమారుతా, వాన్తి ప్రసరన్తి *వాగతిగన్ధనయోః' ఇతిధాతోర్లట్-ఏతేనవిరహిణాం.
దురన్తమఃఖజనకత్వం సంయుక్తానాం పరమానందకత్వం చాస్యోక్త మి త్యవగన్తవ్యమ్.

అత్ర వియోగాన్ని రి త్యత్ర రూపకమ్; ఆహుతికలా మి త్యత్రోపమయానా
పేక్షత్వా త్సంకీర్ణం స చ్చాప్తే నానుసానేన సంకీర్యతే. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. అధనా=ఇవ్వను, పాంధ...కలాం. పాంధశ్రీ=బాటసారుల పెండ్లాల
యొక్క (అనగా: భర్తృవియోగమునొందిన వారియొక్కయనుట), విరహానల=
ఎడఁబాటుఅనెడి నివ్వయొక్క, ఆహుతికలాం = హవిస్సుయొక్కసనిని, ఆశన్వతీ=
నేయుచున్నదై (అనగా! హవిస్సువంటిదై యనుట.) మాకం దేవు=తియ్యమామిడిచెట్ల
యందలి, మంజరీ=పూగు తి, పికాంగనాభిః=ఆడుకోయిలలచేతను, సదృశ్యంశం=
ప్రేమతో, ఆలోక్యతే=మాడఁబడుచున్నది. నవ=కొత్త, పాటలా=కలిగొట్టు పూల
యొక్క, పమళ=వాసనయొక్క, ప్రాగ్భార = మొత్తముయొక్క, పాటచ్చరాః=
దొంగలును, క్లాంతి...కృతః=క్లాంతి=బడలికలయొక్క, వితాన=సమూహముయొక్క,
తానన=అప్పుత్వమును, కృతః=చేయునయుం, అల్పాః=మందములును, (అగు), తే=ఆ,
శ్రీ...నిలః. శ్రీఖండశైల=మలయపర్వతముయొక్క, అనిలాః=వాయువులు, వాన్తి=
వీచుచున్నవి.

ఈవసంతర్తువునందు బాటసారుల యతివలవిరహమనెడు నగ్ని
యందు వేల్చెడి హేళామద్రవ్యమో యనఁదగియుండు మామిడిచిగుళ్ల
ను ఆడుకోయిలలు తమితోఁ జూచుచున్నవి. మఱియు మలయమారుత
ములు కొత్తగాఁ బూచిన శిరీషపుష్పములనెత్తావిని జూఱిగొనుచు నల
సటను దీర్చునట్టివై వీచుచున్నవి.

చ. వరలు వియోగిసీవిరహావహ్నిః నాహుతిలీల. బొల్పు భా
సురసహకారమంజరులఁ జూచి మదింఁచె బిరంబు లిత్తటికా
సురతపరిశ్రమాతిశయఃసూదనముల్ విహరింఁచె బాటలీ
పరిమళభారచోరములు • బంధురచందనశైలవాతముల్.

శ్లో. ప్రథితః ప్రణయవతీనాం తావత్ప్రగ మాతనోతు హృది మానః,
భవతి న యావచ్ఛన్దనతరుసురభి ర్మలయపవమానః 85

వ్యా—ప్రథిత ఇతి.—ప్రథితః ప్రసిద్ధః దృఢకర ఇతియావత్, మానః హ్రియ
తమ స్యాన్యస్త్రీ సగ్గిత్వ జనితేర్హృదకృతకోపః -

‘స్త్రీణా మిర్వాకృతః కోపో మానోఽన్యాసగ్గిని ప్రియే
శ్రుతే వానుమితే దృష్టే, ఇతి దశరూపకే,

ప్రణయవలీనాం ప్రియతమానాం, హృది, తావ త్తావత్పర్యంతం, పదంస్థానం, ఆతనోతు
కరోతు-తిష్ఠ త్విత్వర్థః* సమ్భవనాయాం లాట్ - ని. ‘పదం ప్యవసితప్రాణస్థానం ల
త్వాప్తివస్తుః’ ఇ త్యమరః, కియత్పర్యంత మి త్యక ఆహ - చందనతరుసురభిః శ్రీభ
జ్జిప్రమ వాశీలన సుగంధిః - ని. ‘సుగంధా చ మరోక్షే చ సురభి ర్వాచ్యుల్లిగవత్’ ఇతి
విశ్వః - మలయపరమానో మలయమారుతః, యావ త్పర్యంతం, న భవతి నప్రస
రతి, తావ దితి సంబంధః - సామాన్యస్య విశేషపర్యవసానా త్ప్రసరణార్థత్వం భువో
ద్రవ్యవృక్ష - ని. యావ త్తావచ్చ సాకల్యేఽవధౌ మానేఽవధారణే’ ఇ త్యమరః,
ఆ స్వాత్మనోద్దిపకత్వా వ్రాసన్యోఽతివృథ మసి నిజమానం యోయ ప్రియతమపర
తప్త్రాః స్వయ మేవ భవన్తి త్యర్థః. ఆర్యాభేదః.

టీ. చందనతరుసురభిః-చందనతరు=గంధనపుంజెట్లచేత, సురభిః=పరిమళించునట్టి,
మలయపరమానః = మలయమారుతము, యావత్=ఎంతవఱకు, నభవతి = కలగదో,
తావత్=అంతవఱకు, ప్రణయవలీనాం = అనురాగము గలవారి (స్త్రీల) యొక్క,
హృది=మనస్సునందు, ప్రథితః=ప్రసిద్ధమగు, మానః = (తనప్రియుడితరనాయికతోఁ
గూడినట్లుమాచికాని, వినికాని, యూహించికాని మిగుల నీర్వృణువహించుటచేఁ
గలిగిన) ప్రణయకోపము, పదం=ఉనికిని, ఆతనోతు=చేయునుగాఁక!

లోకమున మగునాలు దమభర్త లన్యకాంతలనుగూడి రన్న
యీసుచే, వారు తమకడకు వచ్చినను పెడమోమువెట్టి మాటలాడక
బిట్టుగలిగి కోపముతోనుండురు. అట్టివారుచందనపుష్పములలోనుండి
నీచుకమ్మనితావిగలదక్షిణపుగాలి పోకఁగానే మదనపగవశ్యలై కోపము
వీడి తమంతటఁ దామే ప్రియులకడ కేగుదురు.

తే. అంగజానిగంధసింధుఁం • బనఁగఁ బరఁగు
మలయజనుగంధి మలయాద్రి•మారుతంబు
మలయ దెందాఁక నందాఁక • మానవతుల
మానసంబుల నెలకొని • మాన మమరు.

శ్లో. సహకారకుసుమకేసరనికరభరామోదమూర్చితేదిగంతే,
మధురమధువిధురమధుపే మదౌ భవే త్కన్య నోత్కణ్ఠా. 86

వ్యా.—సహకారేతి.—సహకార కుసుమానాం ససాల విశేష ప్రమాణా
నామ్-ని. 'అమ్ర శూన్యో రసాలోఽసౌ సహకారోఽలిసారభ' ఇ త్యమరః-యే కేసర
నికరః కిష్కల్పపుష్పాః - లేహం యే భరా స్సమృద్ధయః-లేహ-మామోదేన పరిమళ
విశేషేణ-మూర్ఛితా వ్యాప్తా-దిగంతా యస్మిన్ తస్మిన్, మధురేణ మాధుర్య గుణయు
క్తేన - మధునా మకరందేన - విధురా దివ్యలా-ఉన్నతా ఇతియావత్-మధుపా భృష్టా
యస్మిన్ తస్మిన్, నిత్యమ స్మృత్య ముద్దీపకత్వ మి త్యర్థః, మథా వసంతే, కస్య జనప్యస్మి
యో వా పురుషస్య వేత్త్యర్థః, ఉత్కృష్టా సంభోగాత్సృక్యం, న భవేన్నోత్పద్యేత,
అత స్సర్వ స్యాపి ఉత్పద్యత ఏ వేత్త్యర్థః - అతో మానత్యాగో యజ్ఞత ఇతి భావః.
అనుప్రాసః శబ్దాలంకారః. వృత్తంపూర్వవత్.

సహగన్తే-సహకార=లియ్యమామిడి, కుసుమ = పుష్పములయొక్క, కేసరనికర
భర=కింజల్క-సమూహముల బరువుల, ఆమోద=సువాసనలచే, మూర్ఛిత = ఆక్రమిం
జబడిన, దిక్ అన్తే=దిక్కులయొక్క కొనలుగలదియు, మధుర...మధుపే, మధుర=
తీయని, మధు = మకరందముచేత, విధుర=మదించిన, మధుపే = తుమ్మెదలుగలదియు
(అగు), మథా=వసంతఋతువునందు, కస్య=ఎవనికి, ఉత్కృష్టా = (సురతమానకు)
ఇచ్చనభవేత్=కలుగదు.

వసంతేర్దువునందుఁ దియ్యమామిడిపూతయొక్క కింజల్కముల
కమ్మనితావులు దిక్కులెల్ల వ్యాపించియుండును. తుమ్మెదలు పూదేని
యలు గ్రోలుటయందు వినుఁగుచెందియుండును. ఇట్టిమనోహరమగు
ఋతువునం దెవరి కాశ పుట్టుకుండును. అంఠలును వసంత కాలమునఁ బ్రే
మతో వసంబుంపొంపుఁ జూచుచుండురు.

తే. సరససహకారకుసుమకే * సరసమూహ

గురుతరామోదమయదిగంతతము మధుర

మధువిధురమధుపము మధుమాససమయ

మెవ్వనికి వేడ్క వాటింప * దిజ్జగమున

అవ. గ్రీష్మర్తువును వర్షించుచున్నాడు:—

శ్లో. అచ్చాచ్చ చందనరసార్ద్రతరా మృగాఞ్శ్యో

ధారాగృహాణి కుసుమాని చ కౌముదీ చ,

మన్దో మరు త్సుమనసః శుచి హర్ష్యపృష్టం

గ్రీష్మే మదం చ మదలం చ వివర్ధయన్తి.

ప్రజో హృద్వామోదా స్తదిద మఖిలం రాగిణి జనే
కరో త్యస్తఃతోభం న తు విషయసంసర్గవిముఖే.

89

వ్యా.—సుభేతి.—సుధయా లేవన ద్రవ్యేణ తథాప్య, యద్వా సుధా ఆమృతం తద్వ య్యథాప్య—‘సుధా స్యాల్లేపన ద్రవ్యేఽమృతే చ’ ఇతి విశ్వః, అతిసురభి అత్యస్తసుగన్ధి, రాగిణి విషయాసక్తే, విషయసంసర్గవిముఖే విరక్తే - విరక్తస్య లేషా మకిచ్చిత్కరత్వా దితి భావః, నిగద వాఖ్యాన మన్యత్. పృతం పూర్ణవత్.

టీ. మధాతథా=గచ్ఛుపాయుటచే తెల్లనైన, ధామ=ఇల్లు, స్ఫురత్ అమల రత్నః = ప్రకాశించు తెల్లని కిరణములుగల, శశధరః = చంద్రుడు, ప్రియావక్త్ర ఆమ్మోజం=కాంతయొక్క మోము గమలము, అతిసురభిః = మిక్కిలిమగంధియగు, మలయజరసః = గంధపువ్వులము, హృద్వాయోదాహ = మనోహరమగు సువాసనగల, స్రజః=పుష్పమాలికలు, అను, తత్ ఇదమ్ అఖిలం=ఆ యీసర్వమును, రాగిణి=విషయాసక్తుడగు, జనే=మనుష్యునికి, అస్తఃతోభం = మనస్సునందు కలవరమును, కరోతి=చేయును, విషయ సంసర్గవిముఖేతు=విరక్తునికన్ననో, (నకరోతి)=చేయదు.

తా. సున్నపుబూతచే దెల్లనైన యిల్లును, వెలుగుచున్న వెల్లనైన కిరణములుగల చంద్రుడును, ప్రియరానియొక్క కమలముం బోలు ముఖమును, మిక్కిలి పరిమళించుచున్న గంధపుబొడియు, మనోహరమగు వాసనగల పూవులదండలు ఇవియున్నయు సంసారసక్తిగల వారికి మనంబున గలవరమును గలిగించునుగాని, విషయసుఖములం దపేక్షలేనివారి కెట్టిహానియు జేయజాలవు.

తే. కలువచెలియును బూవుదండలును మంచి
గండమును గేళిసౌధంబుఁ • గలికిమోముఁ
గాముకునకు వికారంబు • గలుగఁజేయుఁ
గలక వాటింప వెవుడు నిఁష్కామునకును.

అవ. వర్షద్రవును వర్ణించుచున్నాడు:—

శ్లో. తరుణీ వైషా దీపితకామా వికసితజాతీపుష్పసుగన్ధి,

ఉన్నతపీఠయోధరభారాప్రాసృత్ తనుతే కన్య న హర్షమ్. 90

వ్యా.—అథ వర్షాసమయవర్ణన మారభతే - తరు ణీతి.—ఉద్దిపిత ఉత్పాదితః-కామో మన్దభః సురతాఽభిలాషో వా - యయా సా తథోక్తా, వికసన్తి

విక స్వరాణి- యాని జాతిపుష్పాణి తైశ్శోభనో గన్ధో యస్యా స్యా తథోక్తా-వికత్ర
జాతీ కుసుమవికాస సంభవాత్ - ఆన్యత్ర త త్కుసుమాలంకృతత్వాచ్చే తి భావః*
'గన్ధ స్త్యే దుత్పాతి సు సురభిభ్యః, ఇతి గన్ధశబ్దన్య ఇకారోఽన్తాదేశః, య ద్యపి
'గన్ధశబ్ద స్త్యేత్వేత దేకాన్తగ్రహణమ్' ఇ త్యుక్తమ్-తథాఽపి కవినాం నిరఙ్కుశత్వా
త్పర్యుసుయోగః, ఉన్నత ఉత్తుజః - పీనః పీవర శ్చ - పయోధరభారోఽమృగధర
బుద్ధంచ - ఆన్యత్రస్తనభర శ్చ - యస్యాః సా తథోక్తా - సి. 'స్తనామృదౌ పయో
ధరా, ఇతి వైజయన్తీ, ఆత విప తరుణ్యా వేష ఇవ వేషో యస్యాః సా కామినివ
మోహనకారిణీత్యర్థః, ప్రావృచ్ఛే వర్షాః, కన్య పుంసో, హర్షం సంభోగోత్సృక్యం,
నతనుతే సర్వస్యానితనుతవి వే త్యర్థః. శ్లేషానుప్రాణి లేయ ముపమా.

టీ. దీపితకామా=రేఖఃబడిన కామముగలదియు, వికగన్ధిః=వికసిత=వికసించిన,
జాతీపుష్ప=జాతీపుష్పలచే, సుగన్ధిః=సువాసనగలదియు, ఉన్నత=పొడవై, పీన=బలసిన,
పయోధర=మేఘములయొక్క (అనివర్షాకాలపరము) పాలిండ్లయొక్క, (అని తరుణి
పరము) భారా=బరువు గలదియు (అగు) ఏషాప్రావృట్=ఈ వర్షమునుపు తరుణిఇవ=
మోహనకారిణివలె, కన్య = ఎవనికి, హర్షం = సంభోగసంతోషమును, నతనుతే=
చేయదు.

కా. కామమును వృద్ధిచేయునదియు, పూచిన జాజిపూవుల కన్య
నితావిగలదియు, ఎత్తైనగొప్పపయోధరములుగలదియు, (స్త్రీ) పక్షమున
గబ్బిగుబ్బలుగలదియు) వైన వర్షర్తువు జవరాలివలె నెవరికి సంతసమును
గలిగింపదు.

క. కామోద్దీపకయు సము

ద్ధామపయోధరవిరాజితయు జాతిసుమ

ప్రోషనుగంధియు నై ప

ర్వామోద మొనరెఁ బ్రాప్తండుంగనభళిరే.

శ్లో. వియదుపచితమేఘం భూమయః కన్దళిన్యో

నవకుటజకదమ్బామోదినో గంధవాహః,

శిఖకులకల కేకారావరమ్యా వనాన్తాః

సుఖన మసుఖనం హా సర్వ ముత్కణ్ఠాయంతి.

91

వ్యా. — వియ దితి. — ఉపచితాః పరిచితా. మేఘాయస్మిం స్త త్తథోక్తమ్
ఘనాఘనసంచారవ ది త్యర్థః, వియత్ ఆకాశం చ, కన్దళాని అఙ్కురాణి అసాం ప

స్తీతి కన్దలన్యో, భూమయో భూప్రదేశా శ్చ, నవో నూతనః - కుటజానాం గిరిమల్లి
కానాం-కదమ్బానాం సీవ కనుమానాం చ-ఆమోదోగన్ధవిశేష విహమస్తీతి తథోక్తా
గన్ధవాహః ఉద్యానపవనాశ్చ-ని. 'కుటజో గిరిమల్లికా' ఇ త్యమరః, కే మూర్ధ్నికాయ
న్తి ధ్వనయన్తి కేకా మయూరవాణ్యః-ని. 'కేకా వాణీ మయూరస్య ఇ త్యమరః-శిఖ
కులానాం మయూర నికరాణాం-యాః కలకేకారావా అవృక్త మధురకేశాన్వరా-నై
రమ్యా మనోహరా, పనాంతా శ్చ కేళి పనమధ్యప్రదేశా శ్చ, సుఖనం, దుఃఖనం వా,
సర్వమ్ ఆశేషం జనమ్, ఉత్కణ్ఠాయన్తి సంభోగాత్సుకృతవస్త్రం కుర్వన్తి త్యర్థః - ఉద్ద
పకత్వా దితి భావః, ఉత్కణ్ఠశబ్దాత్ * 'తత్కరోతి'- ఇతి ణ్యంతా ల్లటే. మాణిసి.

టీ. ఉపచితమేఘం=వట్టమైన మబ్బులుగల, వియత్=ఆకసమును, కన్దళిన్యః=
అంకురములుగల, భూమయః=భూప్రదేశములును, నవ...మోదినః, నవ=క్రొత్తలైన,
కుటజః=కొండమల్లెలయొక్కయు, కదమ్బ = సీపపుష్పములయొక్కయు, ఆమోదినః=
సువాననలుగల, గన్ధవాహః = ఉద్యానవాయువులును, శిఖ...రమ్భాః=శిఖికుల=నెమళ్ల
నమాహములయొక్క, కల=అవృక్త మధురమైన, కేశారపవ=కూతలయొక్క ధ్వనిచే,
రమ్భాః=మనోహరములగు, పన అంతా=అడవిమధ్యప్రదేశములును, సుఖనం=సుఖపురు
షుని, అసుఖనం=వా=సుఖపరాఙ్ముఖునిగాని, సర్వం=అందఱను, ఉత్కణ్ఠాయన్తి=కామా
తురులుగఁ జేయుచున్నది.

తా. దట్టములయిన మబ్బులతోఁగూడిన యాకసంబును, పుట్టి
కొక్కులతోఁగూడిన పొలములును, అప్పుడేపూచిన యడవిమల్లెపూల
తావితోఁగూడి వీచెడివాయువులును, నెమళ్ళగుంపులయింపగు కూత
లతోఁగూడి మనోహరంబులై యుండువనప్రదేశములును, ఈవస్తువులు
సుఖవంతునినైనను, దుఃఖవంతునినైనను అందఱిని సంతోషపఱచును.

చ. జలధరమాలికాఖచితఃచాదునభంబు నవాంకురప్రభా

లలితమహితలంబును గలస్వనకేళికులోల్లనద్వన

స్థలములు జాతినీపకుటఃజమ్ముటగంధిలగంధవాహముల్

నెలకొని యెల్లవారలకు * నిండుముదంబు ఘటించె నత్తఱిన్.

అవ. ప్రియలం బాసినబాటసారులదశను వర్ణించుచున్నాడు:-

శ్లో. ఉపరి ఘనం ఘనపటలం తిర్యగ్గిరయోఽపి నత్తితమయూరాః,

స్తీతి రపి కన్దళధవళా దృష్టిం పథికః క్వ పాతయతి.

వ్యా.—ఉపరి తి.—ఉపరి ఉపరిష్టా, స్థనం సాన్ద్రం, ఘనపటలం మేఘబృ
 న్దమ్, వర్తక ఇతి శేషః - ని. 'ఘనాః కఠిన స్థూత మేఘకాన్య మున్దరాః' ఇతి
 వైజయంతీ, తిర్యగ్ దిక్తు ఇత్యంశః, మహ్య మతిశయేన రమన్త ఇతి మయూరాః *
 పృషాదరాదిత్వాత్సాన్ధ్రః, నర్తితా నృత్యంతః సాన్ధ్రేణిచి * 'గత్యర్థాకర్తక-'
 ఇత్యానినా వర్తమానే కర్తరిక్తః * 'మతిబుద్ధి-' ఇతి వర్తమానతా-యద్వానర్తితా
 మేఘబృన్దేన నాటితాః- మేఘోదయే తేషాం ఉల్లాసవశేన నాన్యసంభవాత్- తథా
 భూతా మయూరా మేఘతే తథోక్తా, గిరయోఽపి, వర్తన్త ఇతి శేషః, క్షీతి రపి
 భూమి రపి, కన్తలై గ్నా నాదిభాక్కురై-ర్థవలా స్వచ్ఛా, ఆతః పథానంగచ్ఛ తీతి పథిః
 పాన్థః * 'పథమ్క' ఇతి మ్నన్ప్రత్యయః, దృష్టిం, క్వ కుత్ర, పాతయతి-ప్రసా
 రయతి - ప్రసారయతి న కుత్రా సీ త్యర్థః-నర్వత్తా ప్పున్దేవనసభవా దితి భావః,
 మనా త్కృష్ట మత్ర విరహిణామితి పరమార్థః. ఆర్యాభేదః.

టీ. ఉపరి=వైభాగమునందు, ఘనం=సాన్ద్రమైన, మేఘపటలం = మేఘసము
 హము, తిర్యక్=నలుదిక్కులయందు, నర్తకమయూరాః = ఆడింపఁబడిన నెమళ్లుగల,
 గిరయః ఆపి=వర్షకములును (ఉన్నవి), క్షీతిరపి = భూమియును; కన్తశధవళా=అంతర
 ములచేఁ దెల్లనిది; పథిః=పాంథుని, దృష్టిం=చూపును, క్వ పాతయతి=ఎక్కడ ప్రసరిం
 పఁజేయును.

తా. మేఘములు నెమళ్లుపుట్టగొడుగులు మొదలగునవి విరహం
 లకుఁ గామోద్దీపకములు గనుక, ప్రియాంగనలఁ బాసి తిరుగుచుండు
 బాటసారులు తమదృష్టులను మీఁదనేయుంచుచుఁ బోవుదమనిన వైన
 దట్టములైన మేఘములున్నవి. అడ్డముగాఁజూచుచుఁ బోవుదమనిన
 నెమళ్లు పర్యవేతములయందు నాట్యములాడుచున్నవి. క్రిందఁజూచుచుఁ
 బోవుదమనిన పుడమియుఁబుట్టగొడుగులచేఁ దెల్లపాటియున్నది. వైనను
 గ్రిందను చెందుపార్శ్వములందునుగాక బాటసారి తనదృష్టి నేతట్టునకు
 బోనిచ్చుచుఁ బోఁగలడు. (కావున నట్టిసగుయములందుఁ గాంతతోడి
 యునికియే మంచిది.)

తే. మీఁద మబ్బులమోనులు * మిసిమిచూపఁ
 బుడమియును గఠదళమ్ములఁ * బొదల నాడు
 నెమ్మిగమితోడ దెసల కై * లమ్ము లుండ
 విరహిజనుఁ డెందుఁ దనదృష్టి * విరియఁజేయు,

శ్లో. ఇతో విద్యుద్వల్లీ విలసిత మితః కేతకీతరోః

స్ఫురద్గంధః ప్రోద్యజ్జలదవినదస్ఫుర్జిత మితః,

ఇతః కేకీక్రీడాకలకలరవః పక్ష్యలదృశాం

కథం యాస్య ప్ర్యేతే విరహాదివసాః సమ్భృతరసాః.

93

ద్యా.—ఇత ఇతి.—ఇతోఽస్మిన్ప్రదేశే, విద్యుద్వల్లీనాం తట్టితానాం-విలసితం=స్ఫురణమ్, భవ తీతి శేషః, ఇతః ప్రదేశే, కేతకీతరోః కేతక్యాఖ్యపృథక్స్య-తకుసును స్యే త్వర్థః * 'క్యావః సంజ్ఞాచ్ఛన్దసో ర్భూమాలమ్' ఇతి స్రాన్యః-కాలిదాస ఇతివత్, స్ఫురన్న్యాయపానో, గన్ధశ్చ వర్తత ఇతి శేషః, ఇతః ప్రోద్య త్వేవృద్ధం, జలదవినదస్య మేఘగర్జితస్య-హృద్జితం ఆరవం చ, భవ తీతి శేషః, ఇత శ్చ కేకీనాం శిఖాపలానాం - క్రీడాను కేలిషు - యః కలకలరవః శోలాహలధ్వనిః-ని. 'శిఖావలఃశిఖీ కేకీ'శోలాహలః కలకలః, ఇతి చామరః, యద్వా కలకలరవః ఆత్మ వ్రావ్యక్తమధురప్రకార స్వన శ్చ, సముజ్జృమ్భత ఇతి శేషః, పక్ష్యన్యాసాం సస్తీతి పక్ష్యలాః * సిద్ధాదిత్యా ల్లచ్చవృత్తయః-తథాభూతా దృశో యాసాం తాసాం పారిష్టవలాచనానామ్, ఏతేప్రసిద్ధాః, సంభృతరసాః సంపూర్ణశృంగారాః - ఉద్భవకా ఇత్యర్థః, విరహాదివసా వియుక్తవాసరాః, కథం-యాస్యన్తి- అతిక్రమిష్యన్తి న కథంది ద పీ త్వర్థః, దురన్తత్వా ద్దిన మేకం యుగం భవిష్య తీతి భావః. శిఖరిణీ వృత్తమ్.

టీ. ఇతః=ఈచోట, విద్యు—నితం=విద్యుద్వల్లీ=మెఱుపుదీగయొక్క, విలసి తమ్=స్ఫురణము, ఇతః=ఈచోట, కేతకీ తరోః=మొగలిచెట్టుయొక్క, స్ఫురణ్= వ్యాపించుచుండు, గన్ధః=సువాసన, ఇతః, ప్రోద్య...ర్జితం, ప్రోద్యో=ప్రవిర్ధమాన మగుచున్న, జలద=మేఘపు, నినద=గర్జనయొక్క, స్ఫుర్జితం=మ్రోత, ఇతః, కేకీ... రవః, కేకీ=నెమల్లయొక్క, క్రీడా = ఆటలయందలి, కలకలరవః = శోలాహలధ్వని, కావున, సంభృతరసాః, సంభృత=సంపూర్ణమైన, రసాః = శృంగారరసముగల, ఏతే= ఈ, విరహాదివసాః=వియోగదినములు, పక్ష్యలదృశాం=పక్షుల తెప్పలచే గవ్వబడిన కన్నులుగల స్త్రీలకు, కథం=ఏవిధముగ, యాస్యన్తి=అతిక్రమించును, లేక కడచును.

తా. ఒకతట్టు మెఱుపుదీగెలు మెఱుముటయు, ఒకతట్టు మొగలి పూలయొక్కనువాసనయు, మఱియొక ప్రక్క గ్రమ్మచుండు మొగుళు లయులుములును, వేఱొక ప్రక్క నెమళులయొక్క యాటలయందలి యవ్యక్తమధుర మగుధ్వనులును అనుసీశృంగారరసోద్దీపకము లగుప దార్థములతోఁగూడిన యీదినుములను, విరహిణులగుకాంత లెట్టులు

గడవంగలరు? వైఁజెప్పిన యన్ని వస్తువులు నిగహాద్వీపకములు గావున
నీదినంబులందు విరహిణులగు స్త్రీలు బాధపడుదురనిభావము.

ఉ. ఇక్కడఁ గ్రొమ్మెటుంగుదివె • లిక్కడఁ గేతకింధవైభవం
బిక్కడ భూరిగర్జితము • లిక్కడ మత్తమయూరనిస్వ్వనం
బక్కట యీరసోజ్జ్వలము • లైసదినంబులు మన్నథార్తి పెం
పెక్కువియోగినీజనుల • కెట్లు చనం గల వెన్ని చూడఁగన్.

శ్లో. అసూచీసంచారే తమసి సభసిప్రాధజలద
ధ్వనిప్రాయే తస్మిన్ పతతి పృషణానాంచ నిచయే,
ఇదం సౌదామన్యః కనకకమనీయం విలసింశం
ముదం చ ద్గానిం చ ప్రథయతి పథిష్ఠేన సువృణామ్.

94

వ్యా.—అసూచీ తి.—తమసి అన్ధకారే, న విద్యతే సూచీసంచారో యస్మిం
స్తస్మి మృచ్ఛగ్రహత్ర స్యా ప్యనవకాశప్రదే-గాఢతమే న తీతి యావత్, తథా,
సభసిఅస్తరితే చ, ప్రాప్తిః ప్రగల్భః- గమ్భీర ఇతి యావత్-యో-జలదధ్వని ర్దేకుగ
ర్జితం- తేన- ప్రాక్షం వాచాల మత్తానం మన్యత ఇతి ప్రాజ్ఞమస్మే - బహులకర మేఘ
నిర్ద్వాదవతి న తీ త్యర్థః * 'ఆశ్చ మానే భి శ్చ' ఇతి భిః ముమాగమః, తథా పృష
ణానాంబిహూనాం చ- నిచయే సప్తోహే-పతతి సతి-ని. 'పృషన్తి బిద్ధపుషతో, ఇత్య
మరః, కనక కమనీయం కనకనికషణరేఖా సుందర, మిదం ప్రవర్తమానం, సౌదామ
న్యవిద్యుతః-ని. 'శడి త్సౌదామనీ విద్యుత్' ఇ త్యమరః, విలసితం స్ఫురణం(కర్తృ)
నైవీరసుదృశాం అభిసాగికాణాం, పథి ప్రియగృహమాగ్నే, ముదం మార్గప్రదర్శకత్వా
శ్చంతోషం, 'స్థానిమ్ ఆత్మప్రకాశనహేతుత్వాత్ సూనిం చ * 'స్తై మైహర్షత్వయే
ఇ త్యస్తాధాతోః వీజ్యాజ్యగిభ్యో నిః' ఇ త్యేణాదికో నిప్రత్యయః, ప్రథయతి
ప్రకటయతి కరోతీ త్యర్థ, 'కాస్తాభిరణ్యోద్భూతా స్తరార్తా సాభిసారికా, ఇతి లక్ష
ణాత్ కాస్తముద్దిశ్య నిగుఢమభిసరణాకీలానాం స్త్రీణాం ముపయోగానుపయోగాభ్యాం
హర్తాహర్ష హేతు త్యాదితి భావః - ని. 'కాస్తాభిసీ తు యా యాతి సంకేతం సాఽభి
సారికా' ఇత్యమరః.

వృత్తం తూర్వఫల్.

టీ. తమసి=అంధకారము, అసూచీసంచారే = సూచికదలికలేనిని అగుచుండ,
సభసి=అకసము, ప్రాధ...మన్యేనతి, ప్రాధ=గంభీరమైన, జలదధ్వని=మేఘగర్జనము

చేత, ప్రాజ్ఞవృశ్యే=వాచాబునిగా తలచుకొనునది కాఁగా, పృవతానాం=వర్ష బిందువులయొక్క, నిచయే = సమాహము, పతతిసతి = పడుచుండఁగా, కనకకమనీయం=బంగారమువలె-బంగారుచేఖవలె-కమనీయం = సుందరమైన, సౌదామన్యాః=మెఱిపుయొక్క, ఇందరిలసితం=ఈస్ఫురణము—మెఱియుట-స్వైరసుదృశాం=అభినారికలకు-కాంతార్థిమలై పోవువారికి—పథి=మార్గమున, మునంచ=(దారిచూపుటచే) సంతోషమును, మ్హనించ = (ఆత్మప్రకాశనహేతువుచే) భేదమును, ప్రధమయతి=ప్రకటించుచున్నది.

తా. దట్టములయిన మబ్బులుయుఁబుములతోఁగూడిన వర్షర్షపునందు సూదిదూఱుటకుఁగూడ వలచుపడనంత దట్టమయినచీకటియందు వానచినుకులు గురియునప్పుడు ఈపసిడివంటిచాయగల మెఱుపువెలుగుబాటలందే భర్తలతోఁగూడి యుండుకాంతలకు సంతసమును, ప్రియులం బాసియుండునతివలకు వ్యసనమును గలిగించుచున్నవి.

చ. ఘనతిమిరంబు సూది కవఃకాశ మొసంగమి మింద వారిద

స్వసముల మిన్ను పిక్కటిల • వారికణంబులు రాలుచుండఁగా

గనకపురేఖలం దెగడు • కాఱుమెఱుంగులు జార కామిసి

జనములకు మదంబును విషాదమునుం బ్రకటించె దోవలన్.

శ్లో. ఆసారేణ స హర్ష్యతః ప్రియతమై ర్యాతుం బహి శ్శక్యతే
శీ తోత్కమ్పవిమి త్త మాయతదృశా గాఢం సమాల్లిక్యతే,
జాతాః శీతలశీక రా శ్చ మరుతో గత్యస్తభేదచ్ఛిదో

ధన్యానాం బత దుద్దినం సుదినతాం యాతి ప్రియాసజ్జనే 95

వ్యా. — ఆసారే జేతి. — ప్రియతమై ర్వల్లభై, రాసారేణ ధారాసంపాతేన హేతునా - ని, 'ధారా సంపాత ఆసారే', ఇ త్యమరః, హర్ష్యతః ప్రాసాదాత్ - 'ధామతః' ఇతి పాతే గృహాత్ - ఉభయత్రాసి*హ్మహ్మస్తనిత్ - 'ఆవ హి బహి గ' త్యాదినా సమాసవిధాన జ్ఞాపకాత్ బహిర్లోకే వచ్చమి, బహి ర్యాతుం, స శక్యతే స సమర్థతే - 'శక్య శక్త' - భావే లట్ - శకధృవ' ఇ త్యాదినా తుముక్ ప్రత్యయః, తదా ఆయతన్తృకా దీర్ఘదృశా తరుణ్యా, శీతేన-య ఉత్కమ్పా గాత్రవేపథు-స్తన్ని మిత్తమ్ - తన్నివారణార్థ మిత్కర్థః, గాఢ మతిదృఢం, సమాల్లిక్యతే పరిరభ్యతే - పూర్వపల్లవ్, తథా, శీకరైరమ్ముకణైః-శీకలాః శిశిరాః-ని, 'శీకరోఽమ్ముకణఃస్తృతః' ఇ త్యమరః, రత్యస్తే మరతావసానే - యః భేదః శ్రమ - స్థంభస్త నీతి తథోక్తాః,

సంరమ్భునిత శ్రమాపహారిణ ఇ త్యర్థః - 'శ్రమః, ఖేదోఽధః, రత్యాదే రాతః స్వేదాతేభూమిశ్చత్' ఇతి లక్షణాత్, మరుత శ్చ, జాతాః ప్రసృతాః, ఆతః; ధన్యానాం పుణ్యకాలినాం, ప్రియాసజ్జమే ప్రియాసంభోగే సతి, దుర్దినం దుష్టదిన మపి మేఘచ్ఛన్నదినంచ-సి. 'మేఘచ్ఛన్నేఽహ్ని దుర్దినమ్' ఇ త్యమరః, సుదినతాం సుదివసత్వం యాతి, అ న్యేహం తు త దేవ భవతీ త్యర్థః, బ లేలి విస్తయే - సి. 'బత ఖేదానుకమ్పామస్త్రాణ సంతోషవిస్తయే' ఇ త్యభిధానాత్.

అత్ర దుర్దిన మపి సుదినతాం యా తీతి స్ఫురతో విరోధ స్సోక్తసమాధానాద్విరోధాభాసోఽలక్ష్యార్థః - 'ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇవ్యతే' ఇతి లక్షణాత్. శార్దూల పీఠీడితమ్.

టీ. ప్రియతమైః=వలభులకు, ఆసారేణ=వర్ష ధారచే, హర్ష్యతః=మేడనుండి, బహిః=వెలుపటకి, యాతుం=పోవుటకు, నశక్యతే=శక్యముకాదు, ఆయతప్రకా=దీర్ఘములైన కన్నులుగలస్త్రీ, శీతో...నిమిత్తం-శీతం=చలిచేసిన, ఉత్కంఠనిమిత్తం=వడకు మూలముగా, గాఢం=బిగువుగా, సమాల్లస్యతే=కొంగిలించుచున్నది, శీకరశీతలాః=నీటి కణములచే చల్లనైన, మరుతశ్చ=వాయువులును, జాతాః=ప్రసరించినవి; బత=ఆహా, ధన్యానాం=పుణ్యకాలలకు, ప్రియాసజ్జమేసతి=ప్రియతోడికూడిక ఉండగా, దుర్దినం=దుష్టదినమైనను (మేఘాచ్ఛాదనదినమైనను.) సుదినతాం=మంచిదిన మగుటను, యాతి=పోందుచున్నది.

తా. జడివాన కురియుటచే బ్రియులగువారు మేడలు విడిచి వెలుపట బోవుట వీలుకాదు. వికాలనేత్రలగుపాలుతులు చలికి వణకము దమ ప్రియులను గట్టిగఁ గొంగిలించుకొందురు. అలసటను బాగుగాఁ బోగొట్టునట్టి చల్లనితుంపురులతోఁగూడిన గాలులు వీచుచుండును. కావున దుర్దినము (నూర్యరక్తి లేనిదినము 'దుర్దినము' అనఁబడును). పుణ్యాత్మలకుఁ దమయతివలతోడికూడికచే సుదినత్వము నొందుచుండును.

ఉ. కేరుచు మేడనుండి వెలికిం జన శక్యము గాక యుండె నా సారముచేత శీతమున • జన్మనికొంగిలి గల్గె శీకరో దారసమీరణంబు సురతశ్రమవారణ మయ్యె దుర్దినం బారయ నయ్యెడక సుదిన • మయ్యె గృతార్థుల కంగనారతిన్.

ఆవి. శరదృతువును వర్ణించుచున్నాడు:—

శ్లో. అర్థం సుప్త్యా నిశాయాః సరభససురతాయాసఖన్నశ్లేఘాః
ప్రాద్యుత్పాతసహ్యతృష్ణా మధుమదనిరతో హర్ష్యపృష్టే వివిక్తే,
సంభోగక్లాంతకాంతాశిథిలభుజలతావర్జితం కర్మరీతో
జ్యోత్స్నాభిన్నాచ్ఛధారం పిబతి స సలిలం శారదం మన్దభాగ్యః.

వ్యా.—అ ధైకేన శరదం వర్ణయతి - అర్థమితి.—నిశాయాః రాత్రేః అర్ధ-
యామద్వయమి త్యర్థః - ని. 'పుం స్యర్థోఽర్థం సమేంఽశక' ఇ త్యమరః * అత్యంత
సంయోగే ద్వితియా, సుప్త్యా శయిత్వా-నిద్రయా యామద్వయం గమయ త్వే త్యర్థః,
తతః మధ్యే ఇతి శేషః, సరభసం సోఽద్వేగం - య త్సురత మాభ్యున్నతసంభోగః -
లేన-య - ఆయాసః, శ్రమ - నైన-సన్నాని పరిశిన్నాని - అత ఏవ - శ్లేఘాని శిథిలాని-
అక్లా న్యవయవా యస్య త ధోక్తః-

'మధ్యం నక్త ముదాహృతం శరది చ ప్రత్యుదకాలో హిమే.'

ఇతి భోజవచనా దర్ధరాత్రకృతసురతపరితాన ఇ త్యర్థః - ఏలే నైతస్య నాయకస్య
కామత న్నకుశలత్వం నాయకాయాః శజ్ఞిత్వం సూచ్యతే - తృతీయయామస్య తత్సు
రతయోగ్యకాలత్వాత్ - త దుక్తం రతిరహస్యే -

'రమయతి చ తృతీయే శజ్ఞిసి, మార్ద్రభావం

గమయతి రమణీయాం పద్మినిం తుర్యయామే.' ఇతి -

అన్యత్రా ప్యుక్తం -

'కుసుమితవనమధ్యే కూచిమార స్తృతీయే

తిమిరనిబిడయామే శజ్ఞినిం సంలభేత.' ఇతి,

అత ఏవప్రాద్యుత్పా ప్రకర్తే జోత్సన్నా-అత ఏ వాసహ్య స్వతః శమయితు మళక్యా-
తృష్ణా పిపాసా - యస్య స తథోక్తః, తథా, మధునా సంభోగప్రాక్కాలీనమద్భుపా
నేన - యో మదో మోహ - నైన నిరతః పరవశ ఇ త్యర్థః - 'మదిరాదికృతో మో
హో హర్షవృతిశరో మద' ఇ తి లక్షణాత్, వివిక్తే విజనే-ని. 'వివిక్తా వ్రాతవిజనా
వి' త్యమరః - అన్యథా విప్రమృదినోరానమభవా దితిభావః, హర్ష్యపృష్టే ప్రాసాదో
పరిప్రచేషే, కర్మరీతః గలన్తికాఖ్యసచ్చిద్రతుణ్ణికాయాః * పశ్చిమ్యా న్తసి-ని. 'క
ర్మ ర్యాభూ ర్గళన్తికే' త్యమరః, సంభోగక్లాంతాయా స్సురతాయాసపరితాంతాయాః-
కాంతాయా స్పృప్రియతమాయాః - శిథిలయా నిస్సహయా - భుజలతయా - అపర్ణ
తం ఘోరాకారేణ దత్త మితి స్వాధాతిశయోక్తిః, శారదం శరత్కాలసంబద్ధి సలిలం

హంసోదక మి త్యర్థః, జ్యోత్స్నయా చంద్రికయా - భిన్నా మిలితా - అత ఏవాచ్ఛా
ధారా యస్మిన్ కర్తవ్యత తదృథా తథా, మన్దపుణ్యో భాగ్యహీనో-న పిబతి - భా
గ్యసంపన్న స్తు పిబ తీ త్యర్థః; హంసోదకలక్షణ ముక్తం ద్రవ్యురత్నమాలానూమ్-
'ఆస్మితస్త మహిమాంశురశ్శిభి శ్శీత ముమ్ము శశిరశ్చ కీర్తిశి

ఏవ మే- త దహర్నిశం స్థితం త చ్చహంస జలనామకం స్తుతమ్.' ఇతి -
ఏతత్వానే గుణసంపత్తి రపి త త్రై వోక్త -

'ప్రసాదకం త్రిదోషఘ్నం హృద్యం లఘు చ శీతలం

పువ్యం మనోహరం స్వాదు విషఘ్నం కాంతిృ త్వరమ్.' ఇతి -

శర ద్యేతత్వానే నియమ శ్చా ప్యుత్తరన్యత్ర-

'కర్పూరాగరుజం (?) సితాద్యభిరన్తై ర్హంసోదకం వాసితం

సౌధం చాతిమనోహరం శిశిరతో ముగ్ధాజ్జనాల్లభనమ్.' సగ్ధరావృత్తమ్.

టీ. నిశాయాః=రాత్రియొక్క, ఆర్ధం=సగము, సుప్త్యా=నిద్రించి, సరభ...
...ధాన్యః, సరభ = వేగముతోఁ గూడిన, సురత = ఆభ్యంతరసంభోగముయొక్క,
ఆయాస=శ్రమచేత, సన్న=సొక్కిన, శ్లథ=నడచిన, అన్యః = అవయవములు గలిగిన
వాఁడును, ప్రోద్భూత=స్వప్తముగఁ బొడమిన, అసహ్య=శమించుటకు శక్యముకాని,
తృప్తి=దాహముగలవాఁడును, మధుమదనిరతః=మద్యపానముచే గఱగిన, కైపుచేత,
భరవశుఁడును; హర్ష్యవృత్తే=మిద్యయొక్క నైప్ర దేశమునందు, వివిక్త=ఏకాంతమున,
కర్మరీతిః=ముక్కుచెంబునందుండి, సమ్మోగ...పర్జితం=సమ్మోగ=సురతముచే, క్లాన్త=
శ్రమఁజెందిన, కాన్తా=(తన) ప్రియయొక్క, శిథిల=నడచిన, భుజలతా=తీగవంటి
భుజముచేత, ఆపర్జితం=(ధారగా) వంపఁబడిన, సలిలం=నీటిని, కారదం=శరత్కాలము
నకు సంబంధించిన (హంసోదకమని యర్థము) దానిని, జ్యోత్స్న...ధారం, జ్యో
త్స్నా=వెన్నెలలచే, భిన్న=మిలితమై, ఆచ్ఛ=స్వచ్ఛమైన, ధారం=నీటిధార కలదానిని
మన్దపుణ్యః=భాగ్యహీనుఁడు, నపిబతి=త్రాగఁడు.

తా. ఎట్లులో సగమురాత్రివఱకు నిద్రించి, యావల నిబ్బర
మైన సంభోగమందలి యలసటచే డస్సిన వీడినయంగములు గలవాఁ
డును, విశేషమైన యౌర్వరానియాసగల వాఁడగుటచే మద్యపానము
నం దెక్కువ మక్కువగలవాఁడును నై యేవురుఘఁ డేకాంతస్థలంబున,
సంభోగమునఁ దనప్రియుని గట్టిగఁ గొఁగిలించికొని, సంభోగాంతమున
డస్సినదై తనచేతికట్టును వీడినయతివ తనశిథిలభుజముచే దెచ్చియిచ్చిన

వెన్నెలతోఁగూడిన నిర్మలధారగల శరత్కాలమందలియుదకంబును ద్రావఁడో! ఆపురుషుఁ డదృష్టహీనుఁడు (ఏపురుషుఁడు శరత్కాలంబున సురతశ్రమముచే డస్సినవాఁడై మేడయొక్క వైభాగమున నట్టి కాంతచేఁ దెచ్చియిచ్చినయుదకంబును ద్రాగునో, ఆపురుషుఁడు ధన్యుఁడని బావము.)

చ. ప్రియముగ రే సగంబు నిదురించి నితాంతరతాంతవిహ్వలుం
డయి తగఁ జెంది యాసవమఁదాలనుఁడై రతిఖిన్న కామినీ
శయమునఁ గర్కశగళితఁచంద్రవిభాచ్ఛశరజ్జలంబు లా
రయఁ గృతపుణ్యుఁ డిం పెనఁగఁ • ద్రాగు రహస్థిసౌధసీమలన్.

అవ. హేమంతఋతువును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. హేమస్తే దధిదుగ్ధసర్పిరశనా మాఙ్గివృవాసాభృతః
కాశ్చీరద్రవసాస్త్రిదిగ్ధవపుషః ఖన్నా విచిత్రై రత్రైః,
వృత్తోరు సనకామినీజనకృతాశ్లేషా గృహభ్యంతరే
తామూర్లీపశపూగపూరితముఖా ధన్యాః సుఖం శేరతే. 97

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యాం హేమస్తం వర్ణయతి - హేమస్త ఇతి.— హేమస్తే హేమస్తఋతౌ, దధి ప్రసిద్ధం - దుగ్ధసర్పిషీ తీరఘృతే - తా స్యశనం యేషాం తే తథోక్తా - నను దుగ్ధాజ్యాదీనాం తైత్యావసాదకత్వేన నేవనం భవతు - దధినేవనస్య తదతిరేకకరత్వాత్తత్వేవనం కథం యుక్త మితి చే న్న - త స్యా ప్తాయామకామస్య హేమస్తే నేవనోపయోగాత్ - త దుక్తం చారుచర్యాయా మృతుచర్యా ప్రస్తావే సర్వజ్ఞభోజరాజేన-

‘త్రిషు చ దధినిష్కేపం గ్రీష్మకాలే వసస్తే
శరది చ పరివర్జ్యం వాఙ్మతా దీర్ఘ మాయాః,
యది ఖలు పరివాఙ్మతా నేవ్యతాం సర్వకాలం
సహగుడమధుపాత్రే శర్క రాముద్దయూషైః.’ ఇతి,

మఙ్గివృవౌ రజ్జకద్రవ్యేణ రక్తాని మాఙ్గిహిని - వాసాంసీ సురక్తవసనాని - బిభ్ర తీతి తథోక్తాః * ‘తేన రక్తం రాగా ది’ త్యజ్ఞప్రిత్యయః-య ద్యపి-

‘నిర్వాతం భవనం సురక్తవసనం వహేత్ పరం నేవనమ్.’ ఇతి

వసస్తసమయయోగ్యత్వేన సురక్తవసనధారణ మభిహితం-తథాపి మతాంతరే ఏవ ముక్త మితి నానిరోధః, కాశ్చీరద్రవేణ కుఙ్కుమపత్నీన-సాన్ద్రం-యథాతథా-దిగ్ధ

ని రూపితాని - వహంషి యే హం తే తథోక్తాః, విచిత్రై ర్భావ్యభ్యంతరరూపేణ నానావిధైః, రత్నైః, ఖిన్నాః శ్రాన్తాః, వృత్తో వద్దుతా - ఉమా సీతా చ - స్తనా యా సాం తా స్తథోక్తా - యాః కామిన్య స్తా నివ జన - సైవ కృతాశ్లేషాః విహితహాః - శ దుక్తం.

కస్తూ ర్భాగరువజ్జుమై రతికృతం హనం తటాకస్థితం

శీతం వైవ విదీర్యతే శ్రియతమై రాలింగనం కమ్యుతమ్.' ఇతి,

తథా తామ్బూలీకై ర్భాగవల్లీదత్తైః - పూగైః క్రముకై శ్చ - పూరితాని ముఖాని వక్త్రాస్తరాణిని - సేహం తే తథోక్తా స్తామ్బూలచర్మణరతాః - తత్పరా ఇ త్యర్థః - ని, 'ఘోష్టా తు పూగః క్రముక' ఇ త్యనురతి, ఇత్థంభూతా, సన్యాః సుకృతినః, గృహభ్యంతరే మన్దిరాస్తరాణే, సుఖం యథా తథా, శేరతే స్వపన్తి * శీతోరుడి తి రుడాగమః, తామ్బూలన్య మానసోల్లాసాది బహుగుణ హేతుత్వా త్తచ్ఛర్మణోక్తిః - శ దుక్తం చారుచర్యాయాం -

'మనసో హర్షణం శ్రేష్ఠం రతిచం మదకారిణమ్.

ముఖరోగహరం హృద్యం దీపనం వస్త్రోధనం

ముఖశోధి క్రిమిహరం తామ్బూలం శ్రీకరం పరమ్.' ఇతి;

తత్కాలానుగుణోపచారత్వేన వీర్యవృద్ధికరత్వేన చ ప్రథమం దధిక్షీరాజ్యప్రాజ్యమృష్టాన్నం భుక్త్వా చ నరం కుజ్జుమకస్తూర్యాది మిశ్రిత చందనలేపన పూర్వకం వివిధ సురతసంరమ్భ సంభోగపరిక్రాంతాః కాస్తాసమాలింగతగాత్రా శ్చ సత్త స్తామ్బూలచర్మణరతాః సుకృతశాలిన స్సుఖేన నివాతగృహభ్యంతరే స్వపన్తితి సముదాయార్థః.

తార్దూల ని క్షీడితమ్.

టీ. హేమం తే = హేమంతఋతుపునందు, దధి...రక్షనా, దధి = పెరుగు, దుగ్ధ = పాలు, సర్పిః = నేయియు, ఆశనాః = భుజించువారును, మాష్ణ...భృతః, మాష్ణిష్ఠ = చెంగు, వాసః = వస్త్రములను, భృతః = భరించువారును, కాశ్మీ...పపుషిః, కాశ్మీర ద్రవ = కుంకుమను నలదికొనుటచే, సాన్ద్ర = దట్టముగా, దిగ్ధ = పూయఁబడిన, పపుషిః = దేహముగలవారును, విచిత్రైః = (భావ్యభ్యంతరరూపములచే) నానావిధములైన, రత్నైః = సంభోగములచే, ఖిన్నాః = ఆలసినవారును, వృత్తో...శ్లేషాః, వృత్త = గుండ్రములైన, ఉరు = గొప్ప, స్తనః = పాలిండ్లుగల, కామసీజన = కాంతలచే, కృత = చేయఁబడిన, ఆశ్లేషాః = కౌఁగిలింతలుగలవారును, తామ్బూలీ...ముఖాః = తామ్బూలీదళ = తమల పాకులతోను, పూగ = పక్కులతోను, పూరిత = నిండింపఁబడిన, ముఖాః = నోరుగలవారును,

(అయి), ధన్యాః=పుణ్యకారులు, గృహభ్యంతరే=ఇంటిలోపల, సుఖం=సుఖముగ, శేరశే=నిదురింతురు.

హేమంత రుద్రునందు ధన్యులగుపురుషులు పాలు పెరుగు నెయ్యి చక్కగా వేసికొని భుజించుచు, చెంగావి బట్టలను గట్టుకొని, దట్టముగా మేనికి కుంకుమపూతం బూసికొని నానావిధసురతములచే డస్సినవారలై, బలిసినతొడలుబుబ్బుగుబ్బలుం గలకాంతలచే గట్టిగఁ గొంగి లింపఁబడినవారలై, తాంబూలము చక్కగా నమలుచు, గదులలో సుఖముగా నిదురింతురు.

చ. ఘృతసద్ధిదుగ్ధభోజన మొగిల భుజించి సురంగవస్త్రముల్ పీతముగఁ దాల్చి కుంకుమముఁ హెచ్చుగ మేన నలంకరి ధన్యుల ద్భుతరతిఖన్నులై విడెముఁ పుక్కిట నుంచి పృథుస్తనాంగనా కృతపరిరంభులై కడు రమింతురు మేడలలోన సీతునన్.

శ్లో. ప్రోద్యత్ప్రీతప్రియజ్ఞుద్యుతిభృతివికసత్కున్దమాన్యద్విరేఫే
కాలే ప్రాలేయవాతప్రచలవిలసితోదారమన్దారథాన్ని,
యేషాం నో కణ్ఠలగ్నా క్షణ మపి తుహినక్షోదదత్తా మృగాక్షీ
తేషామాయామయామా యమసదనసమా యామిసీయాతి యూ
[నామ్.

వ్యా.—ప్రోద్య ద్వి.—ప్రోద్య ద్యుతిః ఉదిత్యరాః - ప్రోథాః ప్రవృత్తాశ్చ
యాః ప్రియజ్ఞః ఫలిన్యః - తాభి ర్ద్యుతి ముపచయజనితకోభా-విభర్తీతి తథోక్తే-
ని. 'ప్రియజ్ఞః ఫలినీ ఫలి' త్యమరః, ద్వా రేఫా వర్ణవిశేషాయస్య స ద్విరేఫోభ్ర-
మరశబ్దః- ఉపచారా త్తదర్థోఽపి ద్విరేఫ ఉచ్యతే * యథాఽపి చైయటః- 'శ-
బ్దభర్తే నాఽప్యర్థస్య వ్యవదేశో దృశ్యతే - యథా భ్రమరశబ్దస్య ద్విరేఫత్వా ద్వి-
రేఫో భ్రమరః,' వికసద్భిః - కున్దై ర్దామ్యునుమైః - మాద్యంతో ద్విరేఫా యస్మిన్
తస్మిన్ - ని 'మామ్యుం కున్దమి, త్యమరః * పుష్పమూలేషు బహుళ మి, తి లుప్-
య ద్యపి కున్దవికసనం శిశిర్సుక్షణం తథాఽపి తత్ప్రీత్యానంత్యోక్త మితి న విరో-
ధః, ప్రళయా దాగతం ప్రాలేయం హిమం *తత ఆగత, ఇ త్యేచ్ * కేకయమిత్ర-
యు ప్రళయానాం యాదే రియ ఇతి, యశబ్దస్య ఇయాదేశః-ప్రాలేయవాతైస్తుషారవా-
యుభిః - ప్రచలం చక్షులః-అత ఏవ విలసితం ప్రకాశమాన-ముదారం రమ్యం చ-
మన్దారాణాం సంతానకతరూపాం - ధామ స్థానం - యస్య తస్మిన్ - య ద్వా-

మన్దాకాణాం పారిభద్రకతయాణాం = ధా మేతి ఉభయ త్రా పుష్పచయ హేతుత్వా
దితి భావః - ని. 'పారిభద్రో నివృత్తరు ర్నవారః పారిజాతక' ఇ త్యమరః, ఏవం
భూతే కాలే హేమ న్నమయే, యేషాం యూనాం తరుణానాం, తుహినక్షోదే
శీతనివారణే - దత్తా కుచకుమ్భయో రాష్ట్రసంభవేన తదాల్లిక్తనా న్నివారణసమ ర్థే
త్యర్థః, మృగాక్షీ తరుణీ, త్విణ మల్పకాల మపి * ఆత్య న్తసంయోగే ద్వితీయా, కణ్ఠల
గ్నా కణ్ఠావసక్తా - కణ్ఠాల్లిక్తనతత్వ రేతి యావత్, నో న భవ తీ త్యర్థః, తేషాం
యూనాం, ఆయామాః ఆత్య న్తదీప్తా - యామాః ప్రహరాః-యస్యా స్సా విరహవేద
నావశా త్రధా ప్రతీయమానయా మే త్యర్థః, యామినీ రజనీ, యమనదనసమా.యమ
లోకకల్పా - దురన్తనుఃఖావ హేత్యర్థః, యాలి గచ్ఛతి, తదానీ మగ్ధనాష్టవాల్లిక్తన
మన్తరేణ దురన్తవిరహవేదనామహానద్యాప్తరితు మశక్యత్వా దితి భావః - ని. 'ద్యా
యామప్రహరా సమా, ఇతి - 'రజనీ యామినీ త మీ' ఇతి చా వ్యమరః.

అనుప్రాసోపమయో శృబ్దార్థాలంకారయో సంస్పృష్టిః.. స్తగ్ధరావృత్తమ్.

టీ. స్రావ్యల్ = దట్టముగా పూయుచున్న, ప్రాజ = ప్రవర్ధమానమైన, స్రియస్థ =
ప్రేంకణపుండ్రగలయొక్క, ద్యుతి = శోభము, భృతి = తాల్చినదియు, విక...రేఫా,
వికసల్ = నిరియుచున్న, కుండ = మొల్లలచే, మాన్యల్ = మత్తిల్లుచున్న, ద్విరేఫే = తుమ్మె
దలు గలదియు, ప్రాలేయ...ధామ్ని, ప్రాలేయవాత = తుమారవాయువుచే, ప్రచల =
కదలుచు, విలసితం = ప్రకాశమానమై, ఉదారం = గమ్ముమైన, మన్దార = మన్దారపుష్పము
లకు ధామ్ని = స్థానమును, (అగు) కాలే = (హేమంత) ఋతువునందు, యేషాం యూ
నాం = ఏతరుణ వయస్కులకు, తుహి...దత్తా, తుహిన = మంచును, క్షోద = నివారించుట
యందు, దత్తా = సమర్థయైన, మృగాక్షీ = మచ్చెకంటి, త్విణమపి = అల్పకాలమైనను,
కణ్ఠలగ్నా - కణ్ఠ = మొడయందు, లగ్నా = తగులుకొనినది, నో = కాదో (కొంగిలించబడోయ
నుట), తేషాం = వారికి, యామినీ = రాత్రి, ఆయామయామా = నిడుదజాములుగల,
యమనదనసమా = యమలోకకల్పమై, (మిక్కిలి దుఃఖమును గఱించునదై), యాలి =
కడచును

తా. దట్టముగాఁబూచిన ప్రేంకణపుంబూవులకొంటిఁ దాల్చిన
దియు, నిరియుచున్న మొల్లలందుఁ దిరుగుచు మత్తిలియున్న తుమ్మెదలు
గలదియు, మంచుగాలి వీచుటచేఁ గదలుచున్న వికసించిన మందారపు
ష్పములదండలు గలదియునైన హిమవంతర్జువునందు మంచుగాలివలని
బాధ దీర్పగల మచ్చెకంటి నిముసమైనను ఏపురుషులను గొంగిలించబడో,

యాపురుషుల కాహిమవంతర్జునందలి నిడుదజాములుగలరాత్రి నరక
సమమై బహుకష్టముతోఁ గడచును.

సద్గర. ప్రోవ్యత్పాఞ్శ్రియంగుఁన్పుటరుచియుతమై • పుల్లమల్లిమతల్లి
మాద్యత్సారంగమై హౌమనవనచలఁన్సంజామందారభూజా
తద్యోతం బై నహేమంతమున నిగహసంత పు లావాణి కెల్లె
సద్యామాయామరాత్రుల్ • చను విషమయసు • స్థానసాదృశ్య
[మూర్తిన్.

అవ. శిశిరర్తును వర్ణించుచున్నాడు:—

శ్లో. చుమ్మన్తో గణ్డభిత్తీ రలకవతి ముఖే సీత్కృతా న్యాదధానాః
వక్ష మ్నాత్కృష్ణకేషు స్తనభరపులకోద్భేద మాపాదయన్తః,
ఊరూ నాకమ్మయన్తః పృథుజఘనతటా శ్చ స్రసయన్తోఽంశుకాని
వ్యక్తం కాన్తాజనానాం విటచరితభృతః శైశిరా వాన్తి నాతాః. 99

వా. — అథ ద్వాభ్యాం శిశిరర్తుం వర్ణయన్ నిగమయతి - చుమ్మన్త ఇతి —
కాన్తాజనానాం - గణ్డా భిత్తయ ఇవ తాః - గణ్డభిత్తీః కపాలస్థలీః, చుమ్మన్తః - 'స్తన
నయన కపాలాన్ చుమ్మన్స్తాన మాహు ని' తి రతిరహస్యోక్తే నితి భావః, అత ఏవా
లకవతి విశ్లేషణవశాత్పూర్ణమస్తలాలంకృతే - ముఖే - ని. 'అలకా శ్చార్ణమస్తలా, ఇ
త్యమరః, సీత్కృతాని సీత్కారాన్ - సీది త్యనుకరణశబ్దః, ఆదధానాః కర్వాణాః -
ఉత్పాదయన్త ఇ త్యర్థః, వక్షస్సు ఉరస్థస్థలీః, ఉత్కృష్ణకేషు ఉద్రగితకూర్వాన
కేషు స త్వపి, స్తనభరేషు - పులకోద్భేదం రోమాశ్చ ప్రాదుర్భావ, మాపాదయన్తః -
ఇతి సాత్త్వికోక్తిః, ఊరూన్ న క్షీని, ఆకమ్మయన్తః ప్రచాలయన్తః, పృథువిశాలం -
య జ్ఞానతటం జఘనప్రదేశ స్తస్మా, దంశుకాని పనిధానాం శౌక గ్రస్థినీ త్యర్థః, స్రసయ
న్తః విశ్లేషయన్తః, అత ఏవ - వ్యక్తం స్ఫుటం - విటానాం వల్లవికానా మివ - చరితా
ని - కృత్యాని బిభ్ర తీతి తథోక్తాః, శిశిర వైశిశ్యే శైశిరాః - శిశిరర్తునంబంధినః - 'త
స్యేద మి' త్యజ్ఞో, వాతా, వాన్తి నంచరన్తి; విటసాధారణ విశ్లేషణ విశిష్టత్వా
ద్వాతానాం తచ్చరితభరణం యుక్త మితి భావః - తదుక్తం రతిరహస్యే -

'అలికచురుకగణ్డం నాసికాగ్రం చ చుమ్మన్'

పునరుపహితసీత్కం తాలుజిహ్వం చ భూయః.

భరితలిఖితనాభీమూలవజ్జీరుహోరు

జ్ఞధమతి ధృతధైర్యః క్లాథయి త్వాధ వీవీష్

ఇతి.

అత్ర విటచరితభృత ఇ త్యత్ర ఉపమాలంకార, స్వ చ వ్యక్త మి త్యనే నాభి
వృష్టిత యోత్యేక్షయాఽక్లేన సంశీర్యత ఇతి సంక్షేపః. పృతం పూర్వవత్.

టీ. ఈశిరఃఋతువున వీచుగాడ్పులు విటులు సేయుపనులను చేయుచున్నవను
ట. — కాస్తాజనానాం = జవరాండ్రయొక్క, గణ్ణభిత్తిః = గోడలవంటి చెక్కిళ్ళను,
చుమ్మన్తః = ముద్దుచు, అలకవతి = ముంగురులుగల, ముఖే = మోమునందు, సీతస్కృ
తాని = సీతాస్కారములను, అదధానాః = కావించుచు, (సీత్ అనుట చలిచేతనని వాయు
పరార్థము; మోవికాటుచేతనని విటపరార్థము) వక్షస్సు = ఉరస్థలములు, ఉత్కృష్ట
కేషు (సత్స్వపి) = వైనదొడిగింపఁబడిన అవికలుగలవియైనను, (వాయుపరార్థము)
వదలివేయఁబడిన అవికలుగలవి (విటపరార్థము), స్తన... ద్భేదం, స్తనభర = వలుద
పాలిండ్లయందు, పులక = గగుర్పాటుయొక్క, ఉద్భేదమ్ = పొడముటను, ఆపాద
యన్తః = కలిగించుచు, ఉరూఁ = తొడలను, ఆకమ్పయన్తః = వణికించుచు, పృథు,
జఘన, తటాత్ = వికాలమగు మొలప దేశమునందుండి; అంతకాని = పీరలను, స్తంభ
యన్తః = విడదీయుచు, వ్యక్తం = స్ఫుటముగా, విటచరిత భృతః = విటుల కృత్యములను
దాల్చినవై, శైశిరాః = శిశిర ఋతుసంబంధములైన, వాతాః = వాయువులు, నాన్తి =
సంచరించుచున్నవి, లేక, వీచుచున్నవి.

తా. శిశిరర్తువునందలి గాడ్పులు జవరాండ్ర చెక్కిళ్ళను ముద్ది
డుచు (తాఁకుచు), ముంగురులు గలమోమున సీతాస్కారములు గావించు
చు గుత్తపుటవికెలు దొడిగినను చలిచే గగుర్పాటు పుట్టించుచు,
తొడలఁ గదలించుచు వలుదగపిఱుదలనుండి కోకలు వీడఁజేయుచు
విటులుచేయుపనులం జేయుచు వీచుచున్నవి.

ఉ. చెక్కులు ముద్దుగొంచు ముఖఃసీమను సీత్కృతులఁ ఘటించుచుం
జక్కని చన్దవం బులకఃజాలములఁ మొలపించుచుం గటిం
జెక్కినచేలముం దొలంగఁ జేయుచు శైశిరమారుతంబు లిం
పెక్తగఁ గాంతలందు విటకృత్యముఁ బూని చరించు ని త్తటిన్.

శ్లో. కేశా నాకులయఁ దృశో ముకులయఁ వాసో బలా దాక్షిప
న్నాతన్వ స్ఫులకోద్దమం ప్రకటయ న్నజ్జేషు కంపం శనైః,
వారం వార ముదారసీత్కృతకృతో దన్తచ్ఛదాఁ పీడయఁ
ప్రాయః శైశిర ఏష సంప్రతి మరుత్కాన్తాను కాన్తాయతే. 100

వా. — కేశా నిలి. — కేశాః శిరోరుహాః, ఆకులయన్ వ్యావలీకుర్ను. ఏకత్ర విశ్వేషణాదన్యత్ర కేశసంగమ్యా చేతి భావః, దృశో, ముకుళయన్ నిమిలయన్. ఏకత్ర పరుషస్పర్శవశా దపరత్ర సుఖపారవశ్యా చేతి భావః, వాసో జఘనాంశకం, బలా త్వస్య, హ్యక్షిపన్ ఆకర్షన్. ఏకత్ర వేగవశా దపరత్ర సంభోగేచ్ఛయా చేతి భావః, పులకోద్గమం రోమాచ్ఛ, మాతస్య మ్నత్పాదయన్. ఏకత్ర శీతలస్పర్శా దన్యత్ర శృణ్వరోద్బోధనా చేతి భావః ఆచేగే నోద్బోగేన. యః కమోస్య గాత్రపే వభు స్తం, శస్త్రైః ప్రకటయన్ నన్ద మభివృజ్ఞయన్. ఇతి విశేషణాద్వయేన సాత్త్వికోక్తిః, ఉదారాణి మనోజ్ఞాని - సీతకృతాని కుర్వన్తి తథోక్తాః, ఛాద్యస్తే ఏభి రితి ఛదాః * 'పుంసి సంజ్ఞాయాంఘ్రః ప్రాయే శే' తి ఘుప్రత్యయః, 'ఛాదేర్ఘ్నోద్వ్యవసర్గ స్యే' తి హ్రస్వః - దస్తానాం ఛదాః, తానధరోష్ఠాః, వారం వారం పునః పునః, పీడయన్. ఏకత్ర శైత్యాలికయే నాన్యత్ర దస్తక్షలేన చ వృధయన్ ని త్యర్థః, ఏషోఽయం, శైశిరో మరుత్ శిశిరమామతః, సంప్ర తీదాసిం శిశిరా, ప్రాయో భూమ్నః, కాస్తానుకామినిభు వివయే, కాస్తాయలే.

'కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యై ర్భగైశ్చ సర్వదా,

ఉపచారై శ్చ రమయే ద్య స్య కాస్త ఇ తీరితః.'

ఇ త్యుక్తలక్షణః కాస్త ఇ వాచరతి - ఉక్తవిశేషణైః కాస్త సాదృశ్యలాభా త్స ఇవ పరత ఇ త్యర్థః * 'ఉపమానా దాచార' ఇతి క్యజ్ * 'అకృత్యాద్వధాతుకయో ప్సీర్ఘః.'

అత ఏ వోపమా - సాచ ప్రాయ శ్శబ్దాదివ్యజ్ఞితోద్వేషయా సంకీర్తయే- తదుక్త మాచార్యదణ్డినా -

'మన్యే శశే-ధ్రువం నూనం ప్రాయ ఇ త్యేవమాదిభిః,

ఉద్వేషితా వ్యజ్ఞతే శబ్దై రివశబ్దోఽపి తాదృశః. ఇతి.

కాద్యాల విక్రీడితమ్.

టీ. సమృద్ధిః=ఇపుడు, ఏషః = ఈ, శైశిరః = శిశిరకాలపు, మరుత్=గాలి ప్రాయః=తలుచుగా, కాస్తాను=జవరాండ్రయెడల, కేశాః=తలపెంట్టుకలను, ఆకులయన్=చిక్కుపడుచు, దృశః = కన్నలను, ముకుళయన్ = మూయుచు, వాసః=వస్త్రమును, బలాత్ = బలవంతముగా, ఆక్షిపన్=కొట్టివైచుచు, పులకఉద్గమమ్=గగురొట్టుయొక్క మొలపెంచుటను, ఆతస్యన్=కలిగించుచు, అష్టభు=అపయవములయందు, శస్త్రైః=తిన్నగా, కమ్యం=పడచును, ప్రకటయన్=వెల్లడిపఱచుచు, ఉదార...

కృతః, ఉదార = మనోజ్ఞమైన, సీత్యత = సీత్యారమును, కృతః = చేయు, సస్త
భదాః = క్రిందిపెదవులను, వారంవారం = పలుమాఱు, పీడయన్ = నొప్పించుచు, కాన్తా
యతే = ప్రియునివలె యాచరించుచున్నది.

తా. వాయువు తలవట్టియాడ్చుచు, కన్నులను మూయుచు,
బలాత్కారముగా బట్టఁబట్టి లాగుచు, గగ్గర్పాటు పుట్టజేయుచు,
మెల్లమెల్లఁగ నంగముల వణఁకు పుట్టించుచు, మాటిమాటికి గొప్పసీ
త్కారములఁ జేయుచు, నొడుగఱచుచుఁ దఱచుచుగాఁ గాంతలందుఁ
బ్రియుని మాఁడ్చి నాచరించుచున్నాడు.

ఉ. వేసలిఁ గ్రొన్ననల్ చెదరఁజిప్పుచుఁ గన్నుల మూయుఁ జేయుచుం
బూనిన సీత్యతుల్ నెఱపుఁమోవుల నొక్కుచు సీపు లూడ్చుచున్
జానుగ మేనులం బులకఁజాలములన్ వెలయుచుచున్ బర
స్త్రినికరంబునందుఁ బతిఁగిరిఁ జరించు సమీరుఁ డత్తఱిన్.

ఉ. ఉపనిషదర్థవేద్య దురితోగ్రభవామయవైద్య వాసరా
ధివశశివహ్ని నేత్ర సముద్భిర్ణపవిత్రచరిత్ర సత్త్రపా
స్త్రపితసమస్తలోక కరఁసంగతదివ్యశినాక కర
ద్విపసురవైరిభంజన సుధీజన రంజన నిర్గతాంజనా.

ఉత్సాహ. తారకానురారిజనక • దక్షయాగభంజనా
తారకాచలేంద్రవాస • దానకల్పభూరుహః
తారకాధినాయకావతంస భవపయోధిసం
తారకాభిధాన యాతుఁధానవైరిసన్నతా.

క. దండధరచండవిక్రమ, దండనపాండిత్యమండితప్రబలభుజా
దండ నుపర్వాలయకో, దండ యఖండప్రమోదఁతాండవలోలా.

శృంగారశతకము సమాప్తము.

శ్రీ ర మ్మ.

భర్తృహరిసుభాషితము

వై రాగ్య శ త క ము.

— శృ త్త వా ద మ ము. —

శ్లో. చూడో త్తంసితచారుచంద్రకలకాచంచచ్చిఖాభాస్వరో
లీలాదగ్ధవిలోలకామశలభః శ్రేయోదళాగ్రే స్ఫురత్,
అన్తఃస్ఫుర్జ్వలపారమోహతిమిరస్రాగ్భర ముచ్చాటయం
శ్చేత స్సద్దని యోగినాం విజయతే జ్ఞానప్రదీపా హరః. 1

వ్యా — చూడేతి. — చూడో త్తంసితస్య శిరోభూషణీకతస్య - చంద్రస్య - చా
రుకలికయా మనోహరకారకే నేప - చచ్చిచ్చిఖయా ప్రకాశమానాగ్రేణ - భాస్వరః
ప్రకాశమానః, విలోలః చచ్చులః - కామ ఏవ శలభః - సః లీలయా విలాసేన - దగ్ధో
యేన, శ్రేయసాం తథానాం - దశాసు అవస్థాసు - అగ్రే పురతః - స్ఫురత్ ప్రకాశ
మానః, అన్త ర్దనసి - స్ఫుర్జ్వలః విజృంభమానస్య - అపారస్య అనన్తస్య -
మోహతిమిరస్య - స్రాగ్భరం గురుం ప్రాకృదేశమ్, ఉచ్చాటయత్ నిరస్యత్, జ్ఞాన
ప్రదీపః జ్ఞానప్రకాశకః, హరః భక్తానాం జ్ఞానాజ్ఞానకృత మానసిక వాచిక కాయిక
పాపహరీ భగవాన్ సామ్యశివః, యోగినాం సనకాదీనాం, చేతస్సద్దని మన న్యేవ
గృహే, విజయతే సర్వోత్కర్షణేన వర్తతే.

ప్రథమతః చూడో త్తంసి తేతి వాక్యే చంద్రపదగ్రహణాత్ భక్తానాం తాపహ
రీ త్యర్థో లభ్యతే, లీలాదగ్ధేతి వాక్యే కామశలభపదగ్రహణాత్ మహాశత్రుసంహారీతి
లభ్యతే, అన్తఃస్ఫుర్జ్వలమితి వాక్యే మోహతిమిరపదగ్రహణాత్ యథా ఉచిత స్ఫుర్జ్వలః
సర్వతిమిరాణి నాశయతి తథా ఆయ మసి అజ్ఞాననాశం కరో తితి, చేతస్సద్దనితి
వాక్యే జ్ఞానదీపపదగ్రహణాత్ కామశ్రోధాతిపక్షురహితనిర్మలచిత్తానాం నిస్సం
నాం యోగినాం చేతసి యథా వర్తతే తథాభక్తానాం సర్వాజ్ఞాన నాశనం కర్తుం
జ్ఞానప్రదీపా హరో విజయత ఇ త్యభిప్రాయః.

టీ. శివునిదీపముగ నువమించి చెప్పచున్నాఁడు. చూడో...భాస్వరః—
 చూడా=సిగయందు, ఉత్తంసిత=చుట్టబడిన పువ్వుములవండగాఁ జేయఁబడిన, చారు=
 సొగసైన, చంద్రకలికా=చందురుని కలయనెడి, చచ్చిత్=ఽవ్వ (ఇది చంద్రపరము)
 లేక చించు (ఇది శేఖరపరము), శిఖా = జ్వాలచేత, భాస్వరః = ప్రకాశించినదై,
 లీలా...శలభః—లీలా=విలాసముగా, దగ్ధ=కాల్చఁబడిన, విలోల=చంచలమనస్సుగల,
 కామ=మన్మథుఁడను, శలభః=మిడుతఁ గలదియు, శ్రేయః = శుభముగు, దశా=అవస్థ
 యందు, అగ్రే=ముందుగా, స్ఫురత్ = ప్రకాశమానమగుచు, అస్త...ప్రాగ్భారం-
 అస్తః=మనస్సునందు, స్ఫుర్జిత=విజృంభించుచున్న. అపార=అంతములేని, మోహ=
 అజ్ఞానమును, తిమిర = అంధకారముయొక్క, ప్రాగ్భారం = మొత్తమును, ఉచ్చా
 టయత్=మాయమగునట్లు వెడలఁగొట్టుచు; జ్ఞానప్రదీపః = జ్ఞానజ్యోతి. (అగు);
 హరిః=శివుఁడు, యోగినాం=యోగులయొక్క; చేతఃసద్భాసి = మనస్సునునిటియందు,
 విజయతే=సర్వశ్రేష్ఠుఁడైయున్నాఁడు. భక్తలమానసిక వాచిక కాయిక సంబంధములగు
 పాపములను బోఁగొట్టువాఁడైన భగవంతుఁడు సాంబశివుఁడు సనకాదియోగుల మనో
 గృహములందు సర్వోత్కృష్టుఁడై యున్నాఁడు.

తా. శివుఁడు దీపముగను, నాతఁడు ప్రసాదించు జ్ఞానము వెలు
 తురుగను, నాతని సిగయందలి చంద్రుఁడు జ్వాలగను, నాతనిని
 డగ్గటి దహింపఁబడిన మన్మథుఁడు మిడుతగను, శుభావస్థయందు ముం
 దుగా శివుఁడు దోచుట మంచిన_త్తికొనయందుండు దీపపువెలుగు
 గను, యోగులమనస్సులు ఇండ్లవంటిననియు, అజ్ఞానము చీకటివంటి
 ననియుచెప్పి దానినిపోగొట్టు సాంబశివుఁడు యోగులమనస్సులలో
 మెలగుచు సర్వోత్కృష్టుఁడై యున్నాఁడు.

క. శ్రీరమణభృతమృదంగగ
 భీగధిమింధిమినినాదఃభేదక్రమయో
 గార్యంభగుంభనటన
 శ్రీరంజిత సుఖనివేశ! • శ్రీసోమేశా.

చ. కలితవతంసితేందుకలిఃకాశిఖచే విలసిల్లి చిత్తభూ
 శలభము నుగ్గుసేసి శుభఃసారదశాగమునక వెలుంగుచుక
 బలవదపారమోహభరఃబాధతమోహరణంబు సేయుచుం
 దెలివి వెలుంగు పొల్పు శివఃదేవుఁడు యోగిమనోంబుజంబులన్.

అవ. — వైరాగ్యసిద్ధికి సాధనము తృష్ణను విడనాడుట, ఆయుషదేశమును జేయుచున్నాఁడు.

శ్లో. భ్రాస్తం దేశ మనేకదుర్గవిషమం ప్రాప్తం న కించి త్ఫలం

త్యక్త్వా జాతికులాభిమాన ముచితం నేవా కృతా నిష్ఫలా,

భుక్తం మానవివర్జితం పర గృహే స్వాశంకయా కాకవ

త్పల్లవే! జృమ్భసి పాపకర్మ నిరతే నాద్యాపి సంతుష్యసి.

2

పా. — అ. రాగస్య తృష్ణామూలకత్వా తస్మాత్తస్మాదం వినా న వైరాగ్యసిద్ధిః స త్యభిప్రేత్య తత్పిన్దర్థ మాదౌ తావ త్తత్పరిపథి భూతాం తృష్ణాం దూషయతి - భ్రాస్త మి త్యాది నవభిశ్శీకైః; తత్ర ప్రగమం స్వకర్త కష్టనివేదనపూర్వకం తృష్ణాం సుబోధ్య త్రిభి ర్దూషయతి - భ్రాస్త మితి. — అనేకై ర్భూతుభి - ద్దుర్గైః పార్వత వార్షా జల దుర్గాదిభిః - విషమం వికటం దుస్సంచార మి త్యర్థః, దేశం భ్రాస్తం సంచరితం, తథా ఽసి, కించి దల్ప మసి, ఫలం ధనం, న ప్రాప్తం న లబ్ధం - బహుఫలాపేక్ష యేవ దుర్గ మవిదేశసంచారః కృతః - ఫలం తీష దసి న ప్రాప్తమి త్యర్థః - ఆత్ర దేశశబ్దస్య నపుం సకత్వం నిఘట్ట్యస్తరేషు మృగ్యం - యద్వా - దేశ ముద్దిశ్య భ్రాస్తం భావేత్తత్ర త్యయః - అభవా - ని. 'నీవృజ్జనవదౌ దేశవిషయా వి' త్యభిధానాత్ - పుంలింగ స్యాసి దేశశబ్దస్య నపుంసకత్వసంబంధ మనువర్తత ఇతి భాష్యకారప్రయోగా దివ్యతే, తథా, ఉచిత మనురూపం, జాతికులయోః - జాతిః బ్రాహ్మణత్వాదిః - కులం సమ్మంశః - తయో రభిమానమి త్యర్థః * సాపేక్ష ధ్వేఽసి గమకత్వా త్సమానః, త్యక్త్వా వివృజ్య, నిష్ఫలా ఫలకూన్యా, నేవా పరిచర్యా, కృతా - ధనాధ్యానా మితి శేషః, ఉభయ త్రాసి కష్ట మే వావశిష్టం న త్వస్య త్కించి ద సీ త్యర్థః - ని. 'లాభనిష్పత్తియో గేషు బలేశత్యే ధనే ఫలమి' తివైజయస్తే, తథా మానవివర్జిత మభిమానకూన్యం యథా తథా - బహుమానవిహీన మితివా, ఆశక్తుయా ఆకాక్షయా - లోలుపత్వే నేతి యావత్, పరగృహేషు, కాకేన బలిభుజా - తుల్యం కాకవత్ * 'తేన తుల్యం క్రియా చే ద్దుతిః' ఇతి పతిప్రత్యయః, భుక్తమ్ అభిమాన త్యాగేఽసి న బహు మానపూర్వకం కిం తు సావమాన వేద దత్తం పరాన్నపిండమధ్యపచృతమి త్యర్థః, తథాఽసి, పాపకర్మణాం పాపాత్తనాం - విశునే సూచికే - యేషాం తృష్ణా త విష పాపిష్టా ఇతి భావః - యద్వా - పాపకర్మణాం దుష్కర్మణాం - విశునే ప్రవర్తికే - ఇత్యర్థః - విత ద్ద్యుతిరేకేణ దుష్కర్మప్రవర్త కాస్తరాభావా దితి భావః, హే తృష్ణే విషయస్సృహే, జృమ్భసి ప్రవృథా భవసి, కిం త్వ ద్యాపి ఈర్ష్యకృష్టకర్మప్రవర్తనదశాయా మ పీతి

భావః, న సంతుష్టసి సంతుష్టా న భవసి - విరతిం న ప్రాప్నోషి త్యర్థః, ఇతః పరమ
పి కించిద్దుష్టకర్త కారయితు మపేక్షాఽస్తివ ప్రతిభా తీతి భావః.

టీ. అనేకదుర్గవిషమం = అనేకములగు పోవుటకళకళములైన ప్రదేశములచే
సంచరించుటకు యోగ్యముగాని, దేశం = దేశమున, భాగ్తం = సంపదించితిని.
కిచ్చిత్ = అల్పమైనను, ఫలం = ప్రయోజనము-(ధనము), ప్రాప్తం=లభ్యపడినది
కాదు, ఉచితం=తగిన, జాతికుల అభిమానం=జాతియందును, సద్వంశమునందునుగల
స్త్రీతిని, త్యక్త్వా = వదలి, నిష్ఫలా=ప్రయోజనకారికాని, సేవా=శాలువు, కృతా=
చేయఁబడినది, మానవివర్జితం=అభిమానమును వదలి, పరగృహేషు=ఇతరుల ఇండ్ల
యందు, కాకవల్=కాకివలె, ఆశక్త్యా=జంతుతో, భుక్తం=భుజించితిని, పాప
కర్తనిరతే=పాపకార్యములయందు ప్రవర్తించేదానా! తృప్తే=ఓ ఆకా! జృంభసి=
విజృంభించుచున్నావు. ఆద్యాపి=ఇప్పుడును, నసంతుష్టసి=తనివిఁజెందవు.

తా. అడవులతోఁ గొండలతో నదులతోఁ దిరుగరానిదేశ
మెల్లఁ దిరిగి తిరిగి విసికితిని. లేశమైనను లాభము కలుగలేదు. ఉండవ
లసిన జాత్యభిమానమును గులాభిమానమును విడిచి నిష్ఫలమైన సేవా
వృత్తి నాచరించితిని. సిగ్గు వోనాడి కాకివలె నితరులకొంపల బెదరుదుఁ
దిండితిననైతిని. పాపకర్తలకుఁ బాల్పఱుచునో యాళా! యింకను బెచ్చు
పెరుగుచునే యుంటివిగాని పరితృప్తి చెందవు గదా.

చ. విసికితి దుర్గద్యుషయః విశ్రమయుక్తిః గులాభిమానముః
బసచెడ సేవ చేసితి విపన్నుఁడనై పరగేహసీమ వా
యసము వలెఁ భుజించితిఁ బ్రాయత్నము నిష్ఫల మై నశించె సు
తనపడ పుగ్రకర్తపిశునత్వము చూపెద వాళ యేటికిన్.

శ్లో. ఉత్థాతం నిధిశక్కుయా క్షీతితలం ధ్వాతా గిరే ధ్వాతవో
నిస్తీర్ణ స్ఫురితాంపతి ర్నృపతయో యత్నేన సంతోషితాః,
మద్రారాధనతత్పరేణ మనసా సీతా స్తృణానే నిశాః

ప్రాప్తం కాణనరాటకోఽపి న మయా తృప్తే! సకామా భవ. 3

వ్యా.—ఉత్థాత.మితి.—నిధిశక్కుయా నిక్షేపోఽత్ర తిష్ఠ తీతి భాగ్త్యా, క్షీతి
తలం కించి దిష్టకాదినిచితభూతల, ముత్తాత మవదారితం-తత్ర న కించిల్లభ మి త్యర్థః,
తథా గిరే, ధ్వాతవః మనశ్శిలాద్యాః, ధ్వాతాః సువర్ణభావం ప్రాప్నోసి స్తీలి ధియా
అగ్నౌ, మూషాయాం సమూలికావిశేషం నిక్షిప్త యావత్ప్రాణం తూత్కారై స్సంతా

పితా ఇత్యర్థః - తథాఽపి న కించి జ్ఞాత మితి భావః * 'ద్వాశబ్దాన్ని (వక్త్ర) సంయోగ
యో రి' త్యస్తా ధాతోః కర్తృణి క్తః - ని. 'ధాతు ర్నశ్శిలా ద్యుదే ర' త్యమరః -
అన్య త్రా ప్నోక్తం -

'సువర్ణ రూప్య తామ్రశ్చ హరితాశ్చ మనశ్శిలాః

గైరికాజ్ఞాన కాశ్చీర లోహ సీసా స్పహిజ్ఞులాః

గన్ధ కాభ్రక మి త్యాద్యా ధాతవో గిరిసంభవాః.' ఇతి -

అత్ర సువర్ణరూప్యవృత్తిచేతే జైవ యోజ్య-మన్యథా ప్రకృతానంగతే రితి, తథా, సరి
తాం పతి స్పమునో, నిస్తీర్ణః ద్వీపాన్తరేషు వాణిశ్యేన బహుధనం సంపాదయిష్యు
మితి సాంయూత్రికభావేన విలక్షిత ఇత్యర్థః, నృపతయో రాజాన శ్చ, యత్నేన
చంద్రానువర్తనరూపప్రయత్నేన, సంతోషితాః, తథా మన్తరాధనతత్పరేణ మన్తజ
వతాత్పర్యవతా మనసా హేతునా, శ్చకానే ప్రేతభూమా, నిశా రాత్రయో, సీతా
యాపితాః భూతప్రేతశికాచాదిభ్యో భయ మవిగణయ్య నిధ్యాదిప్రదర్శక దేవతాభి
ముఖికరణసాధన మన్తజవతాత్పర్యేణ నిశాసు శ్చకానే స్థిత మిత్యర్థః. తథాఽపి మ
యా, కాణవరాటకః అన్యకవర్తోఽపి, న సప్రాప్తః - ధనం తు దూరాపాస్త మితి భా
వః ని. 'కవర్ద శ్చ వరాటక' ఇతి హలాయుధః, అతః, తృష్ణే, సకామా సఫల
మనోరథా, భవ త్వత్ప్రతిజ్ఞాతార్థనిష్పత్తేః సిద్ధసంకల్పా భవే త్యర్థః; ఇత్థ మనర్థ
హేతు భూతయా తృప్తయో వృథా వ్యాపారజనిత శ్రమ ఏ వావశిష్టో న వాశ్చి తలాభ
ఇత్యత స్తదమూలనే యత్నః కర్తవ్య ఇతి భావః.

టీ. నిధిశక్త్యా=నిక్షేప (మున్నదను) భ్రమచేత, క్షీతితలం=భూప్రదేశము,
ఉత్థాతం=త్రవ్వఁబడినది, గిరేః=కొండయొక్క, ధాతవః=(మనశ్శిలాది) తాలివిశేష
ములు, ధాతాః=(బంగారముగా మారునని మూలికలతోనింపిన మూసలను నివ్వనందుంచి
గొట్టములతో) ఊదఁబడినవి, సరితాం పతిః=సముద్రము, నిస్తీర్ణః=దాటఁబడినది,
నృపతయః=రాజులు, యత్నేన=ప్రయత్నముతో, సంతోషితాః= సంతోషపెట్టఁబడిరి.
మన్తా...పరేణ-మన్త=మంత్రములతోడి, ఆరాధన=జపమునందు, తత్పరేణ=ఆసక్త
మైన, మనసా=మనస్సుచే, శ్చకానే=ప్రేతభూమియందు, నిశాః=రాత్రులు, సీతాః=
కడవఁబడినవి, కాణవరాటకః అపి=గుడ్డిగవ్వయెనను, మయా=నాచే, న సప్రాప్తః=
పొందఁబడలేదు, తృష్ణే=ఓఆహా! సకామా భవ=సంకల్పసిద్ధవుగము.

తా. నిక్షేపము దొరకునను నాశతో నేలఁద్రవ్వితిని. బంగలు
కొఱకై కొండల మీఁది మణిశిల మొసలగు ధాతువులఁ గరగించితిని.

సముద్రప్రయాణములఁ గావించితిని. కష్టపడి వారి మనసువచ్చునట్లు నడచుకొని రాజుల సంతసపెట్టితిని. మంత్రాధనముల నొనర్చుచు శ్మశానములందుఁ బెక్కురాత్రులు గడపితిని. ఇంతచేసియు నేనొక గ్రుడ్డిగ వ్యవనై నఁ గాంచనై తిని. ఆతా! యింక సంతోషపడి యూరకుండుము. చ. నిధి యనుశంక భూతలము • నిచ్చులుఁ ద్రవ్వతి నావచే మహేందధిఁ దరియించితిన్ శిఖరిఁధాతువు లూఁదితి రాజుఁ గొల్చితిన్ వ్యథ గొని ఘోరమంత్రజప • వర్ధి నొనర్చితి గవ్వయైన సే విధమునఁ బొందనైతిఁ గదఁవే మున మందఁగదే దురాశరో.

శ్లో. ఖలోల్లాపా స్సోధాః కథ మపి తదా రాధనపరై
ర్ని గృహ్యేన్తర్భాష్యం హసిత మపి శూన్యేన మనసా,
కృతో విత్తస్తమృతప్రతిహతధియా మజ్జలి రపి
త్వ మాశే! మోక్షాశే! కి మపగ వతో నర్తయసి మామ్. 4

వ్యా. — ఖలాలాపా ఇతి. — ఖలానాం దుర్జనానా, మాలాపాః దుర్భాషితాని, తదారాధనపరైస్తేనాతత్పరై - రిస్తాభి రితి శేషః, కథ మ పృతికృచ్ఛేణ, సోధాః తాన్తాః - అన్యథాభావే కార్యభక్తో భవే దితి భయా దితి భావః, తథా, అన్తరభ్యన్తర ఏవ-బాష్యం తదాలాపక్రవణజనితాత్, నిగృహ్య నియమ్య, శూన్యేన నిరుత్సు కేన, మనసా ఉపలక్షితై ర్నిర్భిన్నాన్తఃకరణై రి త్యర్థః, హసితం హాసోఽపి కృత ఇతి శేషః * కర్తరిక్షః - దురాలాచైరాక్షిప్తా అపి తే సంతోషవన్త ఏవ నతు నిర్విణ్ణా - అతో విశ్వసనీయా ఇతి బుద్ధ్యత్నాదనార్థం నిర్వషయమిథ్యాహాసోఽపి విరచిత ఇ త్యర్థః, తథా, విత్తేన భవేన - యస్తస్మై జడీభావ-స్తేన ప్రతిహతా మూఢా వివేకశూన్యేతి యావత్ - ధీ ర్భేషా స్తేషాం ధనదుర్తదానానా మి త్యర్థః - ని. 'స్తహ్నా స్థానా జడీభావా వి' త్యమరః, అజ్జలి రపి కృతః ప్రవీణభావోఽపి విహితః - తథాఽపి న కించి ల్లభ్య మితి భావః, అతః మోక్షాశే వ్యర్థమనోరథే, అశే తృప్తే - ని. 'ఆతాత్పజ్జేది శోః ప్రోక్షే' తి విశ్వః, త్వం, మా, మతోఽస్తాక్షలాలాపాదిసహనాదికృత్యాత్, అపర మితరత్, కిం కార్యం, నర్తయసి నాటయసి-మయా కిం కార్యం కారయ సీతి యావత్ - న కిమ పి త్యర్థః - నాటయితవ్యార్థస్య వైయర్థా దితి భావః; నను పూర్వశ్లోశే మ యే త్యేకవచనం ప్రయుక్తం - ఆత్ర తు తదారాధనపరై రితి బహుత్వం - కథ మేత త్పజ్జన మితి చే త్పత్వం - తృప్తోఽహతానాం బహుత్వాత్తత్ప్రియ క్తతక్మర్త కర్తవ్యేదేన క్వచి దేకవచనం క్వచి ద్బహువచనం చ విచిత్రత మి త్యవధేయః;

ఏవ ముత్తరత్రాసి యోజ్యమ్. శిఖరిణీవృత్తమ్:- 'రసై రుద్రై శ్చిన్నా యమనసభలా గ శ్చిఖరిణీ' లి లక్షణాల్.

టీ. ఖలఉల్లాసాః=దుర్జనులయొక్క దుర్భాషితములు, తదారాధనవర్తైః=తల్తలని, ఆరాధన=గొలుచుటయందు, వర్తైః=ఆసక్తులగుమాచేత, కథమపి=వివిధముననో, సోధాః=సహంపఁబడినవి; ఆస్తాః=లోలోపుఁగనే, బాష్పం=కన్నీటిని, నిగృహ్య=అడంచుకొని, శూన్యేన=నిరుత్సుకమగు, మనసా=అంతఃకరణముతో, హసితమపి=నవ్వునుకూడ నన్నితిమి, విత్త...ధియాం, విత్త=ధనముచేనైన, స్తంభ=జడత్వముచే, ప్రతిహత=కొట్టఁబడిన (వివేకశూన్యమైన), ధియాం = బుద్ధిఁగలవారికి, అజ్ఞలిరపి=చేతుఁనుజోడించుట నైతము, కృతం = చేయఁబడినది, మోక్షం = వ్యర్థమగుమనోరథముగల, ఆశే=ఓ ఆశా, త్వం=నీవు, మాం=నన్ను, ఇతఃపరం=ఇంతకంటెను, కింనర్తయసి=ఇంక ఏయాట ఆడించెదవు?

తా. నీచులఁ గొలుచుచు వారిదుర్బాషలెల్ల నైఁచితిని. పొరలివచ్చుకన్నీటిని లోలోనమ్రంగి మనసునలేని వెడనవ్వుసయితము నవ్వితని. ధనగర్వముచే మతిమాలినవారికి దోసిలి యొగ్గితిని. ఆశా! నీకోరిక యీడేఁజేదను. ఇంక నన్నేమి యాడించెదవు.

చ. పలువలు పల్కుమాట లొకభంగి సహించితి బాష్పవారి లో
పలనె హరించి శూన్య మగుభావమునఁ వెడనవ్వు నవ్వితఁ
బొలుపటి విత్తజాడ్యహతఃకుద్ధుల కంజలి చేసితిం గటా
తలఁకక యింక నేపనికిఁ దార్చెడు నన్ను దురాశ నీ విటఁ.

శ్లో. అమీషాం ప్రాణానాం తులితబిసీపత్రపయసాం
కృతే కిం నాస్తాభి ర్విగళితవివేకై ర్వ్యవసితమ్,
య దాధ్యానా మగ్రే ద్రవిణమదనిస్సంజ్ఞమనసాం
కృతం వీతప్రీడై ర్విజగుణకథాపాతక మపి.

5

వ్యా—అథ తృష్ణాదుర్విలసిలే నైవ మహ దనుచిత మ ప్యాచరిత మి త్యాహ—
అమీషామితి.—కించ తులితాని సమీకృతాని-బిసీపత్రపయసాని - యేషాంలేషాం-
నలినదళగతజలతరళానాం - క్షణభస్మరాణా మి త్యర్థః, అమీషా మవిశ్వాసనీయానాం
ప్రాణానాం కృతే - ఏకత్వానితానాం మిత్యర్థః - ని. 'అథే కృతే కట్టా ద్వా
తాదర్శ్యైఃప్రయసజ్ఞితా ని' తి వచనాత్, విగళితః భ్రష్టః - వివేకః కర్తవ్యాకర్తవ్య
విచారో - యేషాంతైరస్తాభిః, కిం దుష్కర్త, న వ్యవసితం నోద్భుక్తం - సర్వ మపి

వ్యవసీత మే వే త్యర్థః, కుతః - య ద్యస్తాత్కారణాత్, ద్రవిణమదేన ధనమదేన, నిస్సంక్షాని స్తస్మిత్తాని - మనాంసి యేషాం లేషాం - విమర్శకాన్యాస్తాకరణానా, మాధ్యానాం - ని. 'ఇభ్య ఆఘో భసీ స్వా మీ' త్యమరః, అగ్రే పురస్తాత్, * ఘ్నా నప్రీడై ర్నిర్లజ్జై, రస్తాభి, ర్నిజగుణకథాపాతకం స్వకీయవిద్యావినయాదిగుణప్రశంసా రూపపాప మసి, కృతం; త చ్చ నిషిద్ధమ్ - 'ఆత్మప్రశంసా మరణం పరనిన్దా తథైవ చే'తి వచనా దాత్మగుణప్రశం నై చాత్మోపహాతః - తస్య చ నిరయ ప్రాచకత్వే నిపాతక త్వం చ; నిజగుణప్రఖ్యాపనేన ధనం సంపాద్య తేన ప్రాణాన్ సంతర్పయిష్యామ ఇ త్యాశయే నేదృశానుచిత మాచరితం - తథాఽసి న తల్లభ మి త్యపి శబ్దార్థః.

టీ. తులిత... పయసాం-తులిత=సామ్యముచేయఁబడిన, బిసీపత్ర=తామరాకు లాని, పయసాం=సీరుగల, అమీషాం=ఈ, ప్రాణానాం కృతే=ప్రాణములకొఱకు, విగ ర్భితవివేకైః=మతిమాలిన, అస్తాభిః=మాచేత, కిం=విది, నవ్యవసీతం=యత్నింపఁబడలేదు. యత్=దేనిచే (ఏకారణముచేనన), ద్రవి...నసాం-ద్రవిణమద=ధనమదముచే, నిస్సం ఙ్గ=స్తంభీభూతమైన, లేకమైముఱచిన, మనసా=మనస్సుగల, ఆధ్యానాం=ద్రవ్య వంతులయొక్క, అగ్రే=ఎదుట, వీతప్రీడైః=పోయినసిగ్గుగల (సిగ్గులేక), నిజ... పాత కమసి-నిజగుణకథా=స్వగుణకీర్తనము (అను), పాతకమసి=పాపముకూడ, కృతం= చేయఁబడినది.

తా. తామరాకులోని జలబిందువులవలె జంచలములైన యీ ప్రాణములకొఱకై మతిమాలిన మన మెట్టిదుష్కార్యము చేయఁబూ నము? ధనమదముచే వది మఱచియున్న ధనికులచెంత సిగ్గువదలి స్వగు ణసంకీర్తన మనుపాతకమునుసయిత మార్జించుకొంటిమి.

మ. నశీపత్రగతాంబుచంచలము లేన్నం బ్రాణముల్ వీనికై గళితప్రజ్ఞత మేము చేయనియనఁతార్థంబు లే దేమియున్ బలవద్విత్తమదాతిరేకజనితావస్తారలైనట్టి లు బ్ధులమ్రాలన్ నిజసద్గుణస్తుతి మహాఃదోషంబు గావించుటన్.

శ్లో. ఊతం న క్షుధయా గృహేణాచితసుఖం త్యక్తం న సంతోషత స్సోఘో దుస్సహాశీతవాతపవనక్లేశోన తప్తం తపః, ధ్యాతం విత్త మహర్నిశం నియమితప్రాణై ర్న శమ్యాః పదం తత్తత్కర్త కృతం యదేవ మునిభి స్తైస్తైః ఫలై ర్వంచితాః. 6

వ్యా.—అథ య ధృత్యుచిత తమే వాచరితం తథాఽపి తస్యాయాథాతథ్యాన్న
 ఫలాఫధాయక మభూ ది త్యాహతాస్తమితి.—సత్యేవాఽపిపరిభవహేతా మనసోఽ
 నుద్యేగః క్షమా - తయా, న త్నాస్తం న సోధమ్-ఆవమానాదిక మితి శేషః-కిం త్వ
 శక్తత యై వేతి భావః, తథా, గృహే-ఉచితం యుక్తం, యత్ సుఖం మృష్టాన్నభో
 జనశక్త్ర సంభోగాదిజనితానన్దాది, తచ్చ, సంతోషతః కి మనేన తుచ్ఛేనేతి పరిలోమా,
 న్న త్యక్తం-కిం త్వసంభావిత బ్రహ్మచర్యే తై వేతి భావః, తథా, దుస్సహ సోస్థిం మ
 శక్యా-యే శీతవాతతపస్తైః - క్లేశా దుఃఖాని - లే, సోధాః త్నాస్తాః - దేహాయా
 త్రార్థం దేశాన్తరసంచారే లేమా మనుభూతత్వా దితి భావః, తప శ్చాస్త్రాయణాదికం
 తు, న తప్తం న చరితం, తథా, నియమిత ప్రాణై ర్విప్రత్యామృత ప్రాణై, రస్తాభిః,
 అహ శ్చ నిశా చాహ్నిశమ్ - అహోరాత్రం * 'అవతురే' త్యాదినా నిపాతనా
 త్సాధుః, విత్తం, ధ్యానం చిన్తితం, శంభోః పదం, న ధ్యాతం, అతో మునిభి, ర్య ధృ
 త్కర్తృ కృతమ్, అవమానసహనాదిక మాచరితం, తత్తదేవ కర్త, అస్తాభి శ్చ కృతం,
 కింతు తైస్తై వ్రతత్కర్తృనియతైః, ఫలై ర్యశ్చితా వర్జితాః, లేమామయాథాచరణేన
 వైగుణ్యా త్ఫలభాజో న జాతా ఇ త్యర్థః; త్నాస్త్యాది నైవ యద్యవమానాదికం త్నా
 స్తం స్వా త్తర్హి ఫలలాభో భవే దేవ-న తు తదాచరితమ్; అయం చానర్థ స్తృప్తౌ
 దుర్బలసితముల వి వేతి ఫలితార్థః. కాద్యులవిక్రీడితవృత్తం-లక్షణం తూక్ష్మం.

టీ. త్నాస్తం=ఓర్పిలిమి, నక్షమయా=నైరణచేతకాదు సుమా, గృహోచిత
 సుఖం=సంసారసౌఖ్యము, త్యక్తం=విడనాడఁబడినది. సంతోషతః న=ఆనందముచేత
 కాదు సుమా, దుస్సహ, శీత, వాతతపనక్షేశః=నహింపరాని, చలి, గాలి, ఎండలశ్రమ,
 సోధః=ఓర్పుఁబడినది, తపః న తప్తం=తపస్సు చేయఁబడలేదుసుమా, విత్తం=ధనము,
 అహ్నిశం=రేయంబవట్లు, ధ్యాతం=ధ్యానింపఁబడినది, నియమితప్రాణైః=నిగ్రహింపఁ
 బడిన మనోవృత్తులుగల (మాచే), శ మ్మోః పదం న (ధ్యాతం)=శివునిచరణము ధ్యానిం
 పఁబడలేదు సుమా, మునిభిః=మునులచే, యత్కర్తృం=వి (వైచెప్పిన అవమానసహనాదు
 లైన) కర్తము, కృతం=చేయఁబడినది (మాచేత), తైః తైః ఫలైః=ఆయాఫలములచేత,
 వర్జితాః=మోసగింపఁబడిలిమి సుమా.

తా. నిందావమానాదులను సహించియుంటిమి, కాని యది
 క్షమవలనఁగాదు. సంసారసౌఖ్యమును విడనాడితిమి. కాని యది పరనూ
 నందముతోఁగాదు. ఎండవానలతోర్పియుంటిమి గాని యది తప మొన
 రించుటకై కాదు. రే యనక పవలనక ధనమును ధ్యానించితిమి కాని

మనోన్యత్తులనాపిశివచరణముల భ్యానింపలేదు మునులుచేయు నాయా
కర్తల జేయనేచేసితిమి కాని వాని ఫలములు మమ్ము మోసపుచ్చెను.
మ. తమచే గా దవమాన మోర్పుట మహాశుతుష్టిచే గాదు గే
హమునం దైననుఖంబు మానుట తపోఃభ్యాసక్తిచే గాదు దు
ర్దమశీతోష్ణజయంబు కాదు హరుపై భ్యాసంబు నిత్యంబుపై
నమరెక మాకు ముసీంద్రకృత్యములు లేవానత్ఫలాభ్యున్నతుల్.

శ్లో. భోగా న భుక్తా వయమేవ భుక్తా స్రపో న తప్తం వయమేవ తప్తాః
కాలోనయాతో వయమేవయాతా స్తృష్టా న జీర్ణావయమేవజీర్ణాః.

వ్యా.—అథ త్రిభి ర్జరాదూషణద్వారా తృష్టాం నిర్వతి - భోగా ఇతి.—
భుజ్యంత ఇతి భోగాః స్రక్పన్నాదివిషయా, న భుక్తా నానుభూతాః, కిం తు వయమేవ
భుక్తాః తత్ప్రాప్త్యర్థం దుర్వచింతయా గ్రస్తాః, తథా, తపః ప్రతోపవాసాదిపుణ్యం,
న తప్తం నాచరితం, కిం తు వయమేవ తప్తాః ఆధ్యాత్మికాదితాపశ్రయేణ సంతాపితాః,
తథా, కాలో న యాతః న గతః-త స్యాఖిణ్ణదణ్డాయమానత్వేన యానాసంభవా దితి
భావః, కిం తు వయమేవ యాతాః జీవితాపధికాల ముల్ల ఘ్నైవసానం ప్రాప్తా ఇ త్య
ర్థః, అథవా కాలో న యాతః సదాచారసజ్జనసహవాసాదినా న గతః-తథా చే చ్చే
యో భవే దేవేతి భావః - కిం తు వయమేవ యాతాః దేహగేహాదియోగశేమానుసం
ధానలబ్ధుటత్వేన కాల మతిక్రమ్య గతా ఇ త్యర్థః, తథా, తృష్టా, న జీర్ణా న శిథిలా-
తచై శిథిల్యహేతో రమవస్థితత్వా దితి భావః, కిం తు వయమేవ జీర్ణాః తృష్టాసహకృత
జరయా శిథిలాఙ్గా జాతా ఇ త్యర్థః, అతః ఇతః పరం వా, క్షీ ప్రం ఖిట్వాజ్గధారి చింతనే
నైవ తృష్టాన్దులనహేతు స్సంపాదనీయ ఇతి భావః.

ఇష్టోపేంద్రోవల్రాలక్షణశ్రవణా దుపజాలివృత్తమ్-‘అనన్తరోదీరిత లక్ష్మభాజౌ
పాదౌ యదీయా పువజాతయ స్తా’ ఇతి లక్షణాత్.

టీ. భోగాః=(స్రక్పందనవిషయములు మొదలగు) భోగములు, నభుక్తాః=
అనుభవంపఁబడలేదు. వయమేవ = మేమే, భుక్తాః=(కాలముచే) భుజింపఁబడితిమి,
తపః=(వ్రతములు, ఉపవాసములు మొదలగు) తపస్సు, నతప్తాః=అచరింపఁబడలేదు.
వయమేవ=మేమే, తప్తాః=(ఆధ్యాత్మిక, ఆధిభౌతిక, ఆధిదైవికములను తాపశ్రయ
ములచే) తపింపఁబడితిమి, కాలః=కాలము, న యాతః=గడవలేదు, వయమేవ=మేమే,
యాతాః=పోయితిమి, (అనఁగా జీవింపవలసిన కాలము గలింపఁగా ఆపసానకాలము

ప్రాపించినది యనుట, తృష్ణ=ఆశ, నజీర్ణ=శిథిలత నొందలేదు, వయమేవ=మేమే, జీర్ణః=శైథిల్యత నొందితిమి.

తా. భోగములు మాచే ననుభవించబడలేదు. మేమే యను భవించబడితిమి. తపస్సుమాచే దపించబడలేదు. మేమే తద్దయు సంత ఘ్నలమైతిమి. కాలము పోవుట లేదు. మేమే పోవువారము. ఆశ బిగిదప్ప లేదు. మేమే బిగి దప్పినవార మైతిమి.

క. భోగానుభవంబు తపో

యోగము కాలంబు చనుటయును ఘనతృష్ణో

ద్యోగవిరామము లే దహ

హా గురుత వహించి తృష్ణ యలజడి తెచ్చెకా.

శ్లో. వలిభిర్ముఖ మాక్రాంతం పలితై రంకితం శిరః,

గాత్రాణి శిథిలాయస్తే తృష్ణై కా తరుణాయతే.

8

వ్యా.—వలిభిరితి.—వలిభిర్జరావిశ్లేభచర్మరేఖాభి, ద్ముఖంవక్త్ర, మాక్రాంతం—వైరాఘ్యం ప్రాపిత మి త్యర్థః, పలితేన జరసా శౌక్ల్యేన, శిరః మస్తకమ్, ఆఙ్కితం చిహ్నితం - శిరః కేశాదయో ధవళా జాతాః ఇ త్యర్థః, తథా, గాత్రాణి కరచరణా ద్యవయవాః—అవయవినాని గాత్రశబ్ద స్యావయవార్థత్వం లక్షణయా వేదితవ్యమ్—అవయవవయవినో రభేద వివక్షయా వా—న చ వక్త్రబాహుశ్చవివక్షాయాం యథా శ్రుత మేవ సమన్వయ మితి వాచ్యం—ముఖం శిర ఇ త్యేకవచనప్రయోగవిరోధాత్—నను త త్రాపి జాత్యేకవచనగ్రహణే న కోఽసి విరోధ ఇతి చేత్రిమనేనబకబద్ధప్ర యానే నే త్యల మతిప్రసక్తేన, శిథిలాయస్తే శిథిలా నీ వాచరన్తి జరాజర్జరభావశ్చిప్త సంభివద్ధతయా కార్యకరణాసమర్థాని జాయంత ఇ త్యర్థః, కింతు, ఏకా తృష్ణా, తరుణా యతే తరుణీవాచరతి—బలిష్ఠా జాతే త్యర్థః, జరయా నర్మ మప్యేవం విశకలీకం న తృష్ణేతి మహా దేత దాశ్చర్య మితి భావః—ఉభయ త్రాపి * 'కర్తుః కృ జ్ఞానావ శ్చే' తి క్యక్ * 'అకృతస్సర్వధాతుకయో ధీర్ఘ' ఇతి ధీర్ఘః.

శ్లోకాఖ్య మేత దానుష్టుభం వృత్తం - లక్షణం తు నీతిశతకాద్యపద్యే ఉక్తమ్.

వలిభిః=ముడుతలచే, ముఖం=మొగము, ఆక్రాంతం=అవరించబడినది. (విరూ పముః కెందినది అనిభాషము.) పలితైః=నరసిన వెండుకలచే, శిరః=తల, ఆఙ్కితం= చిహ్నముగలది, గాత్రాణి=అవయవములు, శిథిలాయస్తే=పట్టుపదలుచున్నవి, కాని,

తృప్త్యా ఏకా=ఆశమాత్రము, తరుణాయ తే=జన్మనివలె యాచరించుచున్నది. (విజృంభించుచున్నది.)

తా. మొగమెల్ల ముడుత లావహిల్లినవి. తలయెల్ల నరసినది. అంగములు పట్టువదలుచున్నవి. ఒక్కయాశమాత్రము విజృంభించుచున్నది.

క. కరచరణాస్యవయవముల

భర ముడిగెఱ వభులు మొగముపై నిండాచెఱ
శిరనెల్లఁ దెల్లవాతెను
సరిమాలినతృప్త యొకఁడె తరుణతఁ బూనెఱ.

శ్లో నివృత్తా భోగేచ్ఛా పురుషబహుమానో విగళిత
స్వమానా స్వ ర్యాతా స్వపది సుహృదో జీవితసమాః,
శనై ర్యత్యుత్థానం ఘనతిమిరరుద్ధే చ నయనే
అపహా దృప్తః కాయస్త దపి మరణాపాయచకితః.

9

వ్యా — నివృత్తేతి. — భోగేచ్ఛా విషయానుభవస్వప్నాః, నివృత్తా, ఆత్ర జరా దూషణాభినివేశపారవశ్యే శేత్య ముక్తం. తేన 'తృప్త్యా తరుణాయత' ఇత్యవిరోధః, పురుష ఇతియో, బహుమానస్సమ్మాన, సోఽస్మిన్ గళితః అవగత-స్తత్యుత్థానకపాదుషాద్యపాదా దితి భావః. య ద్వా-పురుషణాం బహుమాన స్తత్కర్తృకసమ్మాన-సోఽస్మిన్ గళితః-పూర్వవ త్పురుషాదినా న బహుమన్యత ఇ త్యర్థః-ఇదానీం తా దృశశారవలాభా దితి భావః, అథ పరేతబాన్ధవశోచనాపదేశేన స్వ స్వావశదతాం సూచయ న్నాహ - జీవితసమాః ప్రాణతుల్యాః - ఆత్యస్తప్రాణతుల్యా ఇ త్యర్థః, సుహృదో బన్ధవశ్చ, సమానా స్వబహుమానా స్సస్త, స్వపది సద్యవీవ జరావస్థాయాః ప్రా గే నే త్యర్థః, స్వ ర్యాతాః స్వర్గం గతాః - నిజసుకృతపాకేన పుణ్యలోకం గతా ఇ త్యర్థః - జరాదుర్దశాపత్యా బహుమానరహితోఽహం న యాతో హీనజీవన ఇతి భావః-య ద్వా - సమానా స్వవయసః - జీవితసమా బన్ధవ శ్చ-స్వపది సద్యవీవ దురవస్థావతేః పూర్వ మే వేతి భావః-స్వ ర్యాతా లోకాంతరం గతాః-న త్వహ మి త్యర్థః-ని. 'స్వ రవ్యయం స్వర్గనాక త్రిదివ త్రిదశాలయా' ఇ త్యుచరః, నను కంచి త్కాలం స్థీయతాం కి మనేన అమృతభావం ననే నే త్యత ఆహ-శస్తైర్నస్తం, యష్ట్యుత్థానం యష్ట్యవప్తమ్యానోత్థానం-ప్రాజ్ఞ మితి శేషః - పాదపాటవవిఘట్టనా తస్య

య ముత్తానే సంచారే వా శక్తి ర్నాస్తీ త్యర్థః, న త్వేతావస్తాత్ర మేవ-కింతు
 సయనే చక్షుషీ చ * ప్రగృహ్యత్వా దస్య ఆహో ఇ త్యనేన సంధ్యభావః, ఘనం నిబి
 దం - య త్రిమిరం పటలాఖ్య నేత్రరోగవిశేషః వైద్యకాస్త్ర ప్రసిద్ధః-ని. 'తిమిరం
 ధ్యాస్తే నేత్రమయే-సి చే' తి విశ్వప్రకాశ శ్చ-లేన రుద్ధే నిరుద్ధశుద్ధప్రసారే అర్థగ్ర
 హణాసమర్థే జాతే ఇ త్యర్థః - అన్ధకపింజీపనా ద్వరం మరణ మే వేతి భావః,
 ఏత త్వర్వ మనర్థజాతం జరాకృత మే వేతి హృదయం, త దసి తథా-సి, మూఢః జ్ఞాన
 హీనః, కాయో దేహః, మరణేన యో-పాయో విశ్లేషః-నాశ ఇతి యావత్-త
 స్మా చ్చకితో భీతః భవ తీతి శేషః; అత్ర దేహిధర్మః తదుపాధౌ దేహే ఉపచర్య
 తే, అహో ఈదృక్కృష్టదకాయా మపి జీవితా వై వ బలియసీ న విజ్ఞానోదయ ఇత్యా
 శ్చర్య మి త్యర్థః, ఏత దసి తృష్ణావిలసిత మే వేతి భావః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. భోగఇచ్ఛా=భోగమునందలి కోరిక, నివృత్తా=అడుగంటినది. పురుషబహు
 మానః=పురుషుండనను సమూహము, విగళితః=జాతిపోయినది, జీవితసమా=ప్రాణసమా
 నులు, సమానాః=వయస్సు మొదలగువానిచే సమానులు, సుహృదః=చెలికాండ్రు, స
 పది=త్వరఃగా, స్వః=స్వర్గమునకు, యాతాః=గలిగిరి. శనైః=మెట్లఁగ, యష్టి=కట్టచే,
 ఉత్థానం=లేచుట, (కలిగినది), నయనేచ=కన్నులును, ఘనతిమిరరుద్ధే=దట్టమైన పొర
 లచే గ్రస్తుఁబడినది. తదసి=అయినను, అహో=అయ్యో! ధృష్టః=దిట్టమైన, కాయః=
 దేహము, మరణాపాయచకితః = చావుచేతనైన అపాయమునకు భయపడినది(గా
 నున్నది.)

తా. అనుభవింపవలయు ననెడుకోరిక యడుగంటినది. పురు
 షుండ ననుకొనుబింకము చల్లవారినది. ప్రాణసమానులైన తోడిచెలి
 కాండ్రు స్వర్గములెరి. నేనా మూఁడుకాళ్లముదుసల్పినై తిని. కట్టలేనిది
 నిలుచుఁజాలను. కనులు పొగుగ్రుచ్చి యగపడుటలేదు. అయ్యో! ఈ
 సిగ్గుమాలినకాయ మిట్టియవస్థనున్నను, బ్రాణములు వదలవలయునే
 యని భయపడుదు నే యున్నదిగదా!

భా.భోగాపేక్ష తొలంగెఁ బూజ్యత చెడెక * బోరానిమిత్తుల్ మహా
 భాగుల్ నెల్లిరి దండ మూతగొనుటల్ * ప్రాప్తింఁ ఛెగన్నుల్ తమో
 రోగచ్ఛన్నము లయ్యె దేహము జరా-యాధంబు ప్రాణానిల
 త్యాగాపాయభయంబునకై వడఁకెడుకదా నెంత సమ్మాధమో,

శ్లో. ఆకా నామ నదీ మనోరథజలా తృప్తాతరింగాకులా
రాగగ్రాహవతీ వితర్కవిహగా ధైర్యదుమధ్వంసిసీ,
మోహావరసుదుస్తరాతిగహనా ప్రోత్తుజ్జుచిహితటి
తస్యాః పారగతా విశుద్ధమనసో నన్దన్తి యోగీశ్వరాః.

10

వా. — న స్వేతాదృశతృప్తములజ్జ్య స్వాత్మ సుఖానుభవతత్పరా యేకేచనమ హస్తస్సన్తి కి మి త్యాశజ్జ్య సన్త్యే వేతి సిగమయక తస్యాః పృథ్వీనదుస్తరతరత్వ ద్యోతనార్థం మహానదీత్వం రూపయతి-ఆశేతి. — మృష్టాన్న పానభోజన విచిత్రామృర భూషణ షోడశవార్షికకామినీసంభోగాది గోచర మానసవ్యాపారా మనోరథా స్త ఏవ జలాని యస్యా స్సా తథోక్తా, అప్రాప్యే వ్య పృథేషు ప్రాప్త్యభిలాషవిశే షాః తృప్తా-స్రాభి లేవ తరజ్జగై కల్లోలై-రాకులానజులై, అభిమతవస్తుషున్నేహో రాగః-ఉపలక్షణ మేత ద్వేషాదీనాం-తథా చ రాగద్వేషాదయ ఏవ - గ్రాహా న త్రాదయ - స్వస్యాం స స్తితి త థోక్తా, తత్తత్పదార్థలాభాలాభగోచరాః విత ర్కాః - త ఏవ విహగాః కారణవాదిపక్షిణో-యస్యాం సా త థోక్తా, 'మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం స త్వసి హేతు స్వి' త్యుక్తలక్షణం ధైర్యం-త దేవ ద్రుమః. తం ధ్వంసయతి ఉన్మూలయ తీతి తథోక్తా, అజ్ఞానం మోహ ఏవ - తద్వృత్తయో దమృదర్పాదయో లక్ష్మ్యస్తే - తథా చ - మోహః అజ్ఞానపృత్తయ - ఏ వావర్తా జ లభ్రమా-స్తై స్సదుస్తరా సుఖ తరితు మశక్యా, అతిగహనా-వికత్ర దుర్విభావ్య స్వాభావ్యా దన్యత్ర దురవగాహత్వా చ్చేత్త మితి నిర్దేతు మశ క్యే తృప్తః, ఇష్టాభిగమ జనితధ్యానం చిన్తా-చిన్తా బహువిధత్వేఽపి చిన్తానాం తటద్వయరూపజోపయోగార్థం ద్విత్వం వత్సలే-తథా ప్రోత్తుజ్జే అత్యున్నలే-చిన్తే ఏవ తటే-యస్యా స్సా తథోక్తా, ఆకా నామ నైకవిధాత్మాయతతృప్తా-ని. 'దశాఽవస్తానైకవిధాఽత్మికా తృప్తాఽపి చాయ లే' త్యమరః, నా మేతి ప్రసిద్ధా-ఆ శేతి ప్రసిద్ధే తృప్తః, యా నదీ వర్త త ఇతి శేషః-యత్తదో ర్నిత్యసంబధాత్, తస్యా ఆకానద్యాః, పారం గతాః జ్ఞాన ప్లవే నేతి భావః, అత ఏవ విశుద్ధమనసో నిర్మలాన్తఃకరణా, యోగీశ్వరా మహా యోగినః, నన్దన్తి బ్రహ్మనన్ద మనుభవన్తి త్యర్థః, అత స్సర్వథా తృప్తాతరణోపాయోఽ స్వేషణీయః శ్రేయస్కా-మే నేతి భావః.

టీ. ఆకానామ=ఆశయనునది, నదీ=ఏలు, మనోరథజలా=(మృష్టాన్న పానభోజ నము, విచిత్రాంబరభూషణధారణము, షోడశవార్షిక కామినీసంభోగము మొదలగు) కోరికలను నీళ్లుగలది, తృప్తా...కులా-తృప్తా=(పొందరానివస్తువును పొందవలయునను)

ఆశలనెడు, తరజ్జ=అలలచే, అకుల=అల్లకల్లోలమగుచున్నది. రాగ...వలీ-రాగ=అను రాగములను, గ్రాహసతీ = మొసళ్లుగలది, వితర్క-విహాగా-వితర్క = సందేహములను, విహాగా=పక్షులుగలది, ధైర్య...సిసి-ధైర్య=ధైర్యమును, ద్రుమ=చెట్టును, ధ్వంసిసి= పెల్లగించివేయునది. మోహ...స్తరా-మోహ=అజ్ఞానముచే జేయఁబడువ్యాపారములను, ఆవర్త=నుడులచే, నుదు స్తరా=బొత్తిగా దాఁటనలవిగానిది. అతిగహనా=మిక్కిలి లోఁతైనది, ప్రోత్తుజ...తటీ-ప్రోత్తుజ=మిక్కిలి ఎత్తైన, చింతా=చింతలను, తటీ=తీరములుగలది. తస్మాః=దానియొక్క, పారగతాః=ఆవలియొద్దను జేరిన, విశుద్ధమనసః= పరిశుద్ధహృదయులగు, యోగీశ్వరాః = యోగీశ్వరులు, నన్దంతి = ఆనందమునఁ జెలంగుదురు.

తా. కోరిక లనుజలము, అభిలాష లనుతరంగములు, అనురాగ వృత్తు లనుమొసళ్లు, సందేహము లనుపక్షులు, అజ్ఞానము నెడినుడులు, ఎడతెగనిచింతయ నెడియొడ్లును గల్గి ధైర్యమునువృక్షమును చెల్లగించి వేయునట్టియాశయనుదాఁటరానినదిని, పరిశుద్ధహృదయు లైనయోగీశ్వరులు తరించి యావల నానందమునఁ జెలంగుచుందురు.

చ. వనితమనోరథంబు లుదాకంబులు తృప్తలు భూరివీచికా
వళు లనురాగముల్ మకరవర్ణము మోహవితర్కముల్ సుమల్
పులుగులు గాఁగ ధైర్యఫలభూజము. గూల్చుదురాశపేరిపు
ష్కలనది దాఁటి నిత్యనుఖిసంపదఁ గాంతురు యోగిపుంగవుల్.

— విషయపరిత్యాగవిడంబనము. —

అవ. ఆశనుదూషించినపిదప విషయపరిత్యాగాను కరణమును జెప్పచున్నాఁడు:-

శ్లో. న సంసారోత్పన్నం చరిత మనుపశ్యామి కుశలం
విపాకః పుణ్యానాం జరయతి భయం మే విమృశతః,
మహద్భ్యః పుణ్యైశ్చై శ్చిరపరిగృహీతా హి విషయాః
మహాన్తో జాయంతే వ్యసన మివ దాతుం విషయితామ్.

11

వ్యా.—యదుక్తం యోగిన స్తుష్టానదీం తీర్త్వా నన్దన్తి-తత్ర విషయపరిత్యాగ మస్తరా తదసంభవా దధవిషయపరిత్యాగవిదమ్మ నోచ్యతే - అథేతి.—అథత్పష్టా దూషణాన స్తరం, విషయాణాం రూపాదీనాం - ని. 'రూపం శబ్దోగన్ధరస స్పర్శాశ్చ

విషయా ఆమీ త్యమరః - య ద్వా - స్రక్పవనవనితాదిభోగ్యవస్తూనాం - పరిత్యాగ
సన్నాన - స్రస్యవిడమ్మనాఽనుకరణమభినయ ఇతి యావత్ - ఉచ్యత ఇతి శేషః -
తత్ప్రకార మే వాహ దశభిః - న. సంసారోత్పన్నమితి. - సంసారే ఆనాదిభవవరమ్మ
రాయా - ముత్పన్నముదితం - ఫలాద్యేషే సానుష్ఠిత మితి యావత్, చరితం పుణ్యా
చరణమ్ * 'అదికర్తృణి కర్తరిచే' తి కర్తరిక్షః, కుశలం షేషకరం, నానువశ్యా
మి నానుసందధా మీ త్యర్థః, కుత ఏతద్వైషరీక్ష్య మి త్యాశక్యత త త్రోఽపత్తి మా
హ విపాక ఇతి - పుణ్యానాం పరాకృతసుకృతానాం, విపాక స్సంపద్రూపపరిపాకః,
విమృశతః తత్ఫలం పరామృశతః, మే మమ, భయం, జనయ త్యుత్పాదయతి - తత్పర్యా
లోచనే సంపదాం పుణ్యవ్యయలభ్యత్యేన విపద్రూపత్వా ద్భయజనకత్వ మి త్యర్థః -
ఆత ఏ వోక్తం కవికులసార్వభౌమేన శ్రీహర్షేణ - 'పూర్వపుణ్యభవవ్యయలభ్యా
స్సంపదో విపద ఏవ విమృష్టా' ఇతి - అథవా - పుణ్యానాం జ్యోతిష్టమాదిసత్కర్మ
ణాం, విపాకః సర్గాదిరూపఫలపరిణామః, విమృశతః పూర్వోత్తరం పర్యాలోచయతో,
మే, భయం జనయతి 'క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశ స్థితే' భగవద్వచనాత్ - యావ
న్నియతకాలం స్మర్తసుఖ మనుభూయ పుణ్యక్షయే సతి పునర్మర్త్యలోకప్రవేశే మహా
విపాదగర్భ నిరయవాస జన్మపరమ్మరా దుఃఖత్రభవత్వా ద్భయజగ్రత్త్వ మి త్యర్థః, అ
తః శకులం న చక్యా మితి సంబంధః, ఏవం తత్ఫలభూతానాం భోగానా మ ప్యునర్థ
హేతుత్వ మే వే త్యాహ - మహద్భిః భూయిష్టైః, పుణ్యైః పుణ్యసంపద్యైః - హే
తుభి, శ్చిరపరిగృహీతా శ్చిరకాల మారభ్య సంగృహీతా, విషయా శ్చ భోగా అపి, విష
యణాం విషయానక్తానాం, వ్యసనం వివర్తిం దుఃఖ మితి యావత్, దాతు మివ దా
తు మేవ - ఇవశబ్దోఽత్రావధారణార్థకః - న తూర్వేప్రేక్షాభివ్యక్తకః - ఆన్యథాఽ
ర్థాంతరతా స్యా దితి వేదితవ్యం, మహాంతః ప్రవృద్ధా, జాయంతే భవంతి - వ్యసన
ప్రదాన ప్రప జైవ ఏతద్వృద్ధి నాన్యదానప్రపణేత్యర్థః; ఏవ మైహికాముష్మిక భో
గానా మనిష్టసుఖస్థిత్యా త్తత్త్యాగ ఏవ శ్రేయా నితి భావః. శిఖరిణీపుత్రమ్.

టీ. సంసార ఉత్పన్నం = సంసారమునందుపుట్టిన; చరితం = చర్య, కుశలం =
మేలని; న అనువశ్యామి = అనుపడుట లేదు. (ఏలన), పుణ్యానాం = సుకృతములయొక్క;
విపాకః = పరిణామము; విమృశతః = విచారించుచున్న; మే = నాకు; భయం = భయమునే;
జనయతి = కలిగించుచున్నది; (ఏలయన) మహద్భిః పుణ్యైః పుణ్యముల సమూ
హములచేత; చిరపరిగృహీతాః = చాలకాలము ఆరంభించబడి అనుభవించబడిన, విష
యాః = భోగములు - స్రక్పవనవనితా విత్తములు - లేక, రూప రస గన్ధ కబ్ధి స్ప

ర్యాదులచే ననుభవించగలవియన్నియు—, విషయిణాం=భోగానంతలకు, వ్యసనం=దుఃఖమును, దాతుమివ=ఇచ్చుటకే, మహాంతః = ప్రవృద్ధములు, జాయంతే=అగును. ఈతీరున విషయము లైహికాముష్మికభోగముల కనిష్టానుబంధములగుటచే వానిని వదలుటయే మేలనుట.

తా. సంసారపురుజర్య మేలుగా నాకగపడుటలేదు. పుణ్యముల పరిణామమును విచారించగా భయమునే కలిగించుచున్నది. ఎన్నిపూర్వ పుణ్యములచేతనోలభించు చందనవనితాదివిషయములును దఱిగిపోవుటచే దుఃఖమునే కలిగించుచున్నవి.

చ. భవమునః బుట్టుసత్త్రియ శుభం బని చూడము పుణ్యకర్తృగౌ
రవఫల మైనసంపదకరంబు భయావహ మెన్నిచూచినం
బ్రవిమలపూర్వపుణ్యసముపార్జితచందనముఖ్యభోగవై
భవమును భోగశీలుర కపాయము చేయను పృథ్విబొందెడుక.

శ్లో. అవశ్యం యాతార శ్చిరతర ముషిత్యాపివిషయా

వియోగే కోభేదస్యజతి స జనో యత్స్వయ మమూక,

ప్రజన్త స్వాతం త్ర్యాదతులపరితాపాయమనస

స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమనుఖ మనన్తం విద ధతి. 12

వా. — అథ సర్వథా విషయాః పరిత్యాజ్యా ఇతి వక్తం లేహం వ్యవసీతి మాహ - అవశ్య మితి. — విషయా భోగా, శ్చిరతరం బహుకాలమ్, ఉషిత్యా స్థిత్యాఽపి * 'వసతి క్షుభో రి' తీడాగమః * 'వచి స్వపీ' త్యాదినా సంప్రసారణమ్, అవశ్యం నియతం సిద్ధ మితి యావత్, యాతారో గస్తారః - ఆగమాపాయిత్యే నాస్థిత్యా త్వరితయానాదరేణ పురుషం త్యక్త్వా యాతార విష - న తు పరిచయవశా ద్యావజ్జీవం స్థాతార ఇ త్యర్థః - త దుక్తం భగవతా -

మాత్రాస్పర్శా శ్చ కాన్తేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః -

ఆగమాపాయినోఽనిత్యాస్తాం ప్రీతిక్షస్య భారత. ఇతి -

* యాలేర్లుట్, అతః వియోగే విషయవిరహే, కో భేదః కోవా విశేషః స కోఽపీ త్యర్థః - స్వకర్తృకత్వాగే వా పురుషకర్తృకత్వాగే వా తస్య జాయమానత్వాదితి భావః, తథాపి, యద్యస్తాత్కారణాత్, జనో విషయాశ్చక్షుః పుమాన్, అమూక విషయాన్, స్వయం న త్యజతి గుణాన్ గృహీత్వా న విస్మజతి - స్వయ మేవ త్యజతి చేత్తర్హి లేన కృతార్థో భవే దితి భావః - ఏలేన విషయకర్తృకత్వాగే తు న

కృతార్థత్వమితి సూచ్యతే, ననుకుత ఏతద్వైషమ్యమిత్యాశక్యత త్రవ్యసామా
హ - స్వాతంత్ర్యాత్ కర్తృత్వాత్ - స్వాచ్ఛన్ద్యా దితి యావత్ * 'స్వతంత్రః
కర్తే, త్యనుకాసనాత్, త్యజంతః పురుషం విసృజంత స్సంతః - విషయా ఇతి శేషః,
మనసః, ఆతులపరితాపాయ దురంత సంతాపాయ భవంతి శేషః - అత్యంతదుఃఖకారి
ణో భవంతి త్యర్థః, స్వయం స్వేన కర్తా పురుషేణ, త్యక్తాః తుచ్ఛత్వభావనయా
విసృష్టా శ్చేత్స్య, ఏతే విషయా, అనంతమపరిచ్ఛిన్నం, శమసుఖం పరమానంద
యావత్, విదధతి కుర్వంతి హి - హి రవభారణే - త దుత్తం -

'యచ్చ కామసుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం మహా సుఖం -

తృప్తిశమసుఖం నైతి నార్హత మ్నోదశీం కళామ్.' ఇతి;

అలోఽనర్థాపాదక విషయకర్తృక త్యాగా త్పూర్వ మేవ స్వయం తత్త్యాగతత్పరేణ
భవితవ్యం శ్రేయస్కామే నేతి భావః. పృథ్తం పూర్వవత్.

టీ. విషయాః=శబ్దాదిభోగములు, చిరకాలము=బహుకాలము, ఉపిత్వాఅపి=ఉం
డియును, అవశ్యం=తప్పక, యాతారః=విడనాడునవి, యత్=ఎందుచేత, జనః=మను
జులు; అమూక్=మీనిని; స్వయం=తనంతట; నత్యజతి=విడువఁడో, (తల్=అందుచేత),
వియోగే=(ఇవితామే) విడనాడుటయందు, కోభేదః=ఏమిభేదము? స్వాకస్త్వాత్=స్వయ
ముగనే, ప్రజంతః సంతః=వీడిపోవునవియై; మనసః=మనస్సునకు, ఆతులపరితాపాయ=
తులలేని దుఃఖముకొఱకు, (వ్యసనమును కలిగించునటు) స్వయం=తానుగానే, (పురు
షుని) త్యక్తాః=విడివడినదై; ఏతే=ఇవి: అనంతం=అంతములేని, శమసుఖం=పరమానం
దమును, విదధతిహి=యథార్థముగ చేయును.

తా. విషయానుభవములు చిరకాలమున్నను నెప్పటికేని తప్పక
విడనాడునవియే. ఇట్టిచోఁ బురుషుఁడు వానిని దానేయేలవిడువరాదు?
ఎట్లయిన నేమి? ఇదికాక వానియంతనవి విడనాడిపోవునేని మనస్సు కెంతో
సంతాపము కలుగును. కావున దానే త్యజించివైచినచో మిక్కిలి మన
శ్శాంతిని పొందఁగలఁడు గదా!

చ. ఉరుగతితోడ నేగుఁ దడఁపుండియు భోగము లట్టివానిఁ దా
నరుఁడు పరిత్యజింపఁడు కను గనఁ దద్విరహంబు భిన్నమే
పురుషునిభోగముల్ విడిచి భూరిమనోవ్యథ లొచరించు నా
పురుషుఁడె భోగముల్ విడిచిపొండ్లు నిరామయశాంతిసౌఖ్యముల్.

శ్లో. బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినోఽమలధియః కుర్వన్త్యహో మమ్మరం
 యన్తం చ స్త్యుపభోగభాజ్ఞాపి ధనా న్యేకాస్తతో నిస్సృహః,
 న ప్రాప్తాని పురా న సంప్రతి న చ ప్రాప్తో దృఢప్రత్యయో
 వాఙ్మూత్రపరిగ్రహః శ్యాపి పరం త్యక్తుం న శక్తా వయమ్. 18

వ్యా.—నను కీదృశ్విధాః పురుషా విషయత్యాగసమర్థా ఇ త్యాకాక్షాయం
 జ్ఞానిన ఏవ సమర్థా న తు మావృశా ఇ త్యాహ - బ్రహ్మేతి.—బ్రహ్మజ్ఞానేనయో -
 వివేక స్తత్త్వవిచార - నైన - నిర్మలా నిష్కళజ్క - ఆసంభావనాదిరహి తేతి
 యావత్ - సా ధీ ర్యేషామతే జ్ఞానవస్త ఇ త్యర్థః, దుష్కరం కర్తు మశక్యం, కుర్వ
 న్తి, అహో ఇ త్యాశ్చర్యే, కిం త ద్దుష్కర మి త్యాహ-య చ్చస్తా, దుపభోగం భజి
 న్తి త్యుపభోగభాజ్ఞా స్రవ్యస్తనాదిభోగసాధనత్వే నానుభూయమానా న్యసీ త్యర్థః - ధ
 నాని విత్తాని, నిస్సృహః నిరీహః స్వస్తః, ఏకాస్తతః నితాస్తం నిరవశేష మితి యావత్,
 ముచ్చన్తి విస్మజన్తి ఇతి మే వాతిదుష్కర మత్యస్తాశ్చర్యం చే త్యర్థః, వయ మన్న
 ద్విధాజ్ఞానిన స్తు, పురా పురాతనకాలే న సంప్రాప్తా న్నాధిగతాః, తత సంప్రతిదాసిం
 వర్తమానకాలేఽపి, ప్రాప్తా వా భవిష్యత్కాలలాభేఽపి వా, న దృఢప్రత్యయో న్న
 దృఢవిశ్వాసాః - అవిశ్వసనీయా నితి యావత్ - కాలత్రయేఽవ్యసంభావ్యమానా ని
 త్యర్థః - ని. 'ప్రత్యయోఽభీన శబధ జ్ఞాన విశ్వాస హేతు ష్చి' త్యమరః, కిం తు,
 వాఙ్మూత్రపరిగ్రహః స్వనోరధమాత్రసంగృహీతాః - మనోవ్యాపారమాత్ర గోచరీ
 కృతా న పీ త్యర్థః - అనుభూయమానాం స్తు కి ము తేతి భావః - విషయా నితి
 శేషః, త్యక్తుం, పర మత్యస్తం, న శక్తా అసమర్థాః - అతస్త ఏవ ధన్యా ఇతి భావః -
 'శకధృషే' త్యాదినా తుమున్ ; విషయపరిత్యాగే బ్రహ్మజ్ఞాన మేవ ముఖ్యసాధన-
 మత స్త త్సంపాదనేన తత్పరిత్యాగోఽవశ్యం కర్తవ్య ఇతి ఫలితార్థః.

కార్దూల విక్రీడితమ్.

అవ. బ్రహ్మజ్ఞానులు భోగములను విడనాడంగలరు. ఇతరులు వదలలేరు:—

టీ. బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినః=బ్రహ్మజ్ఞానముచే చ త్త్వవిచారమును జేయువారగు,
 ఆమలధియః=నిర్మలచిత్తులు, యత్=ఎందుచేత, ఉపభోగభాజ్ఞా అపి=భోగింబడదుచు
 న్నదానినైనను, ధనాని=ధనములను, ఏకాస్తతః=సంపూర్ణముగ, నిఃస్సృహః=నిస్సృ
 హులై, అపేక్షలేనివారై—; ముచ్చన్తి=విడుతురో; (త్యత్=అందుచేత) దుష్కరం
 =అశక్యమైనదానిని; కుర్వన్తి = చేయుచున్నారు; అహో = ఆశ్చర్యము; పురా=
 పూర్వము, ప్రాప్తాని =లభించినవికావు, సంప్రతి=ఇప్పుడు, నశలేవు, ప్రాప్తా=

భవిష్యత్తున నిద్రించుటయందు దృఢప్రయత్నము నంగట్టివిశ్వాసములేదు, వాళ్ళామాత్ర పరిగ్రహణి ఆపి=మనోరథముచే మాత్రము పట్టుగలవానినైనను, త్యక్తుం=వదలుటకు, పయం=మేము, పరం=ఆత్మనము, శక్తాః న=నమధ్యము కాము.

తా. బ్రహ్మజ్ఞానముచే బరిశుద్ధ మగుచిత్తము గలధన్యు లెంత దుష్కారకార్యములనేనిచేయఁజాలుదురు. ఇదె భోగోపయుక్తమయినను ధనమును నిస్సృహులై సంపూర్ణముగాఁబరిత్యజించుచున్నారగదా! అద్విరా! మనకన్న నో ఇంతకుమున్నీ ధనముకలిగియుండలేదు. ఇప్పుడు చేకుటలేదు. ముందురాఁబోవు ననెడునష్టకము లేదు. తలంపులమాత్రమే కలుగున దయ్య నీధనమును వీడలేకున్నాము.

ఉ. అనఘులు బోధపూర్ణులు మహాత్ములు భోగనిధాన మౌమహా ధనముఁ బరిత్యజింతురు గతస్సృహులై పరమాద్భుతంబుగా మునుపును బొంద కిప్పుడును ముట్టుక యింకనుఁ జెందలేక నెవ్వనమునఁదోచుఁ భోగములమానగఁజాలము మేమొకింతయున్.

శ్లో. ధన్యానాం గిరికందరేషు వసతాం జ్యోతిః పరం ధ్యాయతా మానందాశ్రుజలం పిబన్తిశకునా నిశ్శుక్ల మజ్జేశయాః, అస్తాకం తు మనోరథోపరచితప్రాసాదవాపీతట క్రీడాకాననకేలికాతుకజుషా మాయుః పరిక్షీయతే.

14

వ్యా.—ఉక్త మే వార్ధం భక్తిస్తరేణాహ - ధన్యానా మితి.—గిరికందరేషు గిరిగర్భరేషు - ని. 'దరి తు కన్దరో వా క్త్రి' త్యమరః, వసతాం వివిక్తతయా వర్తమానానాం - 'వివిక్తనేపీ లఘ్వాశీ' తి వచనా దితి భావః, తథా, పరం జ్యోతిః పరం బ్రహ్మ, ధ్యాయతాం, ధన్యానాం పుణ్యకాలినాం - ని. 'సుకృతీ పుణ్యవాక్ ధన్య' ఇ త్యమరః' అనన్దేన యే - ఆత్మకణాః బాష్పబిన్దవః-తాత్, నిశ్శుక్లం లేమంతః ప్రకాశస్తత్వాన్నిర్భయం యథా తథా, అజ్జేశ * శేరత ఇ త్యజ్జేశయాః ఉత్సర్జనం దినః * అధికరణే శేలే రి త్యప్పీత్యయః, శకునాః పక్షిణః, పిబన్తి, కింతు, మనోరథేన వాళ్ళామాత్రే - బోధపరితాః యాః-ప్రాసాదేషు హర్షేషు - వాపీతటే వ్యల్పసరస్తిరేషు - క్రీడాకాననే ఘోర్యానేషు - కేళయో విహారా - స్తాసు - కాతుకజుషా మాత్సుర్యభావా - మస్తాక, మాయుః పరమ్ ఆయు రేవ, క్షీయతే నశ్యతి - దుర్లభ విషయచింతితత్పరైః పృథా కాలో యాపితః-న తు తత్ బ్రహ్మజ్ఞానం సంపాదితమ్-అతో వయ మపి తథా న ధన్యా ఇతి భావః. వృత్త ముక్తమ్.

టీ. గిరికన్దరేషు=గొండగుహలలో, వసతాం=నివసించుచు, పరంజ్యోతిః = పర
బ్రహ్మమును, ధన్యాయతాం=ధన్యానించుచుండు, ధన్యానాం=పుణ్యశాలలయొక్క, ఆన
న్ద్రప్రజలం=ఆనందబాష్పములను, నిశృంకం=జంతులేక, అక్లేశయాః = తొడలపై నె
క్కిన, శకునాః=పక్షులు, పిబంతి=త్రాగుచున్నవి, ఆస్తాకంతు=మాకన్ననో, మనో...
జాహం=మనోరథ=వాఙ్మూలమాత్రముననే, ఉపరచిత=నిర్దిష్టబడిన, ప్రాసాద=మేడలం
దును, వాపీతట=విగుడుబావుల గట్టులయందును, క్రీడాకానన = విహారయోగ్యములగు
పనములయందును, కేశి=విలాసములయందలి, కొతుకజాహం = కుతూహలమును పొంది
యుండగా, ఆయుః=ఆయుష్యము, పరిక్షీయతే=తుదిముట్టుచున్నది.

తా గొండగుహలందు వసించి నిరంతరముఁ బరబ్రహ్మచింతనము
కావించు ధన్యాత్ములకన్నులనుండి తొరగునానందబాష్పములను, దొడ
లపయి నెక్కి పక్షులుత్రావుచుండును. గోరికలపైఁగోరికలతో మనము
ననే మేడలు, దిగుడుబావులు, పూదోటలునిర్మించుకొని వానివిలాస
ములకై యువ్విఘ్నరు మనయాయుష్య మిట్లు తుదముట్టుచుండును.

చ. గిరిగుహలక వసించి వృషకేతనచింతన మాచరించున
త్పరుషులసమ్మదాశ్రుకణఃపుంజముఁ గ్రోలుచు సంకశయ్యలం
దిరవుగ నుండుఁ బక్షులు సమిధమనగకృతసౌధవాపికా
వరనకేళిశీలు రగువారల కాయువె విక్షతం బగున్.

శ్లో. భిక్షాశనం త దపి సీరస మేకవారం

శయ్యా చ భూః పరిజనో నిజదేహమాత్రమ్,

వస్త్రం సుజీర్ణశతఖణ్డమయీ చ కన్ధా

హాహ తథాపి విషమా న్న జహతి చేతః.

15

వ్యా.—అథ కస్యచి ద్విషయాభిభూతస్య నిర్వేదనపచన మభిసీ యాహ భిక్షా
శన మితి.—భిక్షా భైక్ష మి త్యర్థః, అశన మాహరః, త దపి భిక్షాన్నాశన మపి, సీరసం
మధురాష్టాదిరసహీనం, త ద ప్యేకవారం - న తు ద్విత్రివార మి త్యర్థః, శయ్యా శయ
నీయం చ, భూః - సాఽప్యాస్తరణాదిరహి లేతి భావః, పరిజనః, సేవకజనః, నిజదేహ
మాత్రం స్వస్య స్వయ మేవ పరిజనో న తు కచ్చి దన్యోఽస్తీ త్యర్థః, వస్త్ర మా
చ్ఛదనం చ, విశీర్ణా శత ఖణ్డమయీ విశేషేణ జీర్ణాఽనేక భీవరశకలనిర్మితా, కన్ధా,
తథాపి ఈదృక్కష్టదశాయా మపి, విషయా భోగవాఙ్మూల, న పరిత్యజన్తి న విస్మజ

స్త్రీ - మా మితి శేషః, హా హేతి విషదవిస్తయాలిశయాభినివేదనార్థా ద్విరుక్తిః, పాపిష్ఠా ఇమే విషయా హత మేవ ఘ్న స్త్రీతి భావః.

అత్ర విషయపరిత్యాగకారణసామగ్రియం సత్యాం కార్యామదయా ద్విశేషాక్తి రలంకారః - 'తత్సమగ్ర్య మనుత్పత్తి ర్విశేషాక్తి ర్విగద్యత' ఇతి లక్షణాత్.

వస న్తలిలకావృతమ్.

టీ. లశనం=అన్నము, భిక్షా=ఇంటింటికి దివిగి యాచించితెచ్చుకొనినది, తదస్య =అదియును, నీరసం=నిస్సారమైనది(తీపు,పులుసు మొదలగు రసములేవియు కలెయనిది)- అదియును-ఏకవారం = ఒక్కపూటయే, శయ్యాద = పడకయు, భూః = గిత్తనేల, పరిజనక=పరివారము, నిజదేహమాత్రం=తనశరీరమాత్రమే, చస్త్రం=కట్టుబట్టయు, నుజీర్ష..మయా-నుజీర్ష=మిక్కిలి చినిగిపోయిన, శతభిక్షమయా = నూఱుప్రేలికలతో గూడిన, కన్ఠా=దొంత, తథాపి=అటులైనను, హాహా=అద్దిరా! చేతకి=మనస్సు, విషయాన్=విషయేచ్ఛలను (అందుండి), నజహలి=మరలదు.

భిక్షమే యాహారము, అదియు నిస్సారమయినది; అందును నొక్కపూటయే. వట్టి నేలయే నెజ్జ. తనశరీరమేతక్కు మటొకపరివారము లేదు, చినిగిపోయిన ప్రాతప్రేలికలతోఁ గూర్చినబొంతయే కట్టుబట్టు. అద్దిరా! అట్లయినను విషయేచ్ఛలనుండి మనసు మరల కున్నదిగదా!

చ. నిరతముఁ దిండి బిచ్చ మగు నీరస మద్దియు నొక్కపూటయే
ధరణితలంబు నెజ్జ సతఃతంబున దోడు శరీరమాత్రమే
చిరుగులచీరతున్నగమిచేత నమర్చినబొంత పుట్ట మీ
కరణి మెలంగినకొ విషయఃకాంక్ష లొకింతఁముఁ బాయ వక్కటా.

శ్లో. స్తనౌ మాంసగ్రంథీ కనకకలశా వి త్యుసమితౌ
ముఖం శ్లేష్మాగారం త దపి చ శశాజ్జ్ఞేన తులితమ్,
ప్రవష్టా త్రక్లిన్నం కరివరశిరస్సర్పి జఘనం
ముహూ ర్నిద్ర్యం రూపం కవిజనవిశేషే ధ్రువు కృతమ్.

16

వ్యా.—అథ విషయాణాం కామినీప్రాధాన్యా తద్దూషణాభావే తత్పరిత్యాగో న సుకర ఇతి మనసినిధాయ తాం దూషయతి- స్తనావితీ.— స్తనౌ కుచౌ, మాంసగ్రంథీ మాంస పిడ్డౌ, తథాఽపి, కనకకలశౌ అనర్హ్యహిరణ్యయకుమ్భౌ, వి త్యుసమితౌ ఉపమావిషయాకృతౌ - కనకకలశకల్పతే నోపవర్ణితా వి త్యర్థః, ముఖం వక్త్రం తు

శ్లేష్మాగారం కఫ లాలాదస్తమ లాది స్థానం, త దపి చ; శశాక్షేన సుధారసమయేన చంద్రేణ, తులతం సమీకృతం - తత్తుల్యత్వే నోపపత్తిత మి త్యర్థః * అత్ర తులత శబ్దస్య సాదృశ్యవాచిత్యా తద్యోగేఽపి న * 'తుల్యార్థే రతులోపమాభ్యా మి, తి తృతీయాప్రతిషేధః - అత్ర సూత్రే సదృశవాచిన ఏవ గ్రహణా దితి, జఘనం కటిపు రోభాగ స్తు - ని. 'వశ్చ సితమ్భః శ్రీకట్యాః క్లిబేతు జఘనం పుర' ఇ త్యమరః, స్రవతా మదనసదనదార్ధ్యాభావాద్ద్రుతా - మూలేణ - క్లిన్న మార్ద్రమ్ - అపి త్ర మి త్యర్థః, త దపి, కరివరశిరఃస్పృశ మదజలపరిప్లతిక్లాఘ్యగజేన్ద్రీకుమ్భస్థలసదృశ మి త్యుపపత్తిత మితి భావః, ఆతః, ముహూః పానఃపున్యేన, నిద్వం గ్రన్థ్యాద్యాకారేణ జగుచ్ఛం, రూపం స్రవాద్యవయవస్వరూపం - కామిన్యా ఇతిశేషః, కవిజనవిశేషైః తత్తద్విశేష కల్పనా చతుర కవీశ్వరైః, గురు కనకకలశాది సాదృశ్య వర్ణనేన శ్రేష్ఠం, కృతం, కవిజనవాక్చాత్రసార మే వైత ద్రూపం న తు స్వతస్సిద్ధసారవ దితి భావః. అత్ర మాంసగ్రన్థితేన స్రవయో ర్ద్రుతానర్హత్వం, శ్లేష్మాగారేన్ద్రేన ముఖస్య చుమ్బ నాద్యయోగ్యత్వం, స్రవస్తూత్రక్లిన్నత్వేన జఘనస్య హేయతయా సంభోగాపాత్రత్వం చ, సూచితమ్. ఏతత్కృత ఏవ కామినీనాం సంభోగాస్పదత్వే నాభిమతత్వమ్-ఇద మే వేత్థం జగుప్సితత్వేన దూషితం చే త్తర్హి కి మన్య త్కామిన్యాం భోగయోగ్య మ స్తీ తి త్లోకకాత్యర్థమ్ - త దుక్తం -

'హస్తోఽస్థినందరస మక్షీయగ్ మత్కుంజ్వలం త త్కలుపం పసాయాః

స్తనౌ చ పీనా పిశితాస్రసిద్ధౌ స్థానాస్తరే కిం నరకో న యోషిః?' ఇతి.

ఆవ. విషయములకు గారణభూతులు శ్రీలు. వారిని దూషించినగాని పురుషులకు వైరాగ్యము పొడమనేరదు:—

టీ. కవిజనవిశేషైః=(కల్పనాచతురులగు) కొందఱుకవులచే, మాంసగ్రన్థి=మాంస పుముద్దలగు, స్తనౌ=చన్నులను, కనక కలశౌ=బంగరుకుండలు, ఇతి=అని, ఉపమితౌ=పోల్పఁబడినవి, శ్లేష్మకారం=కఫమునకు నెలవగు; ముఖం=మొగము, శశాక్షేన=చందరునితో, తులతం=పోల్పఁబడినది, స్రవ...క్లిన్నం-స్రవత్=ద్రవించుచున్న, మూత్ర=మూత్రముచే, క్లిన్నం=తడిసిన, జఘనం=కటిపుదేశము, కరివర శిరః=శ్రేష్ఠమగు నేనుగుయొక్క కంఠస్థలముతో, స్పృశి=ఈసుగలిగియున్న, (ఆనియట్లు), ముహూః = పలుమాఱు, నిద్వం రూపం=ఏవగింపురూపు, గురుం=శ్రేష్ఠముగా, కృతమ్=చేయఁబడినది. (వర్ణించఁబడినది).

తా. మాంసపుముద్ద లైన స్తనములను బంగరుకుండ లనియు, గఫమునకు నెలవగు మొగమును జంద్రబింబ మనియు, మూత్రావసీక్త

మగుజఘనస్థలమును నేనుంగుపంభస్థలమనియు నీవిధముగా నేవగింపఁ
దగినకామినీరూపమును గొందఱుకవులు పెద్దచేసి పొగడుదురు.

చ. స్తనములు మాంసపిండములు ♦ చక్కనిబంగరుకుండ లంచు గా
ననము కఫాలయంబు తుహి♦నద్యుతితుల్య మటంచు మూత్రభా
జనజఘనస్థలంబు కరిఁచారుజీరస్సమ మంచుఁ గామినీ
జనమలినాంగముల్ సుకవిఁచాతురి వర్ణన కెక్కె నిమ్మహిన్.

శ్లో. ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమా దేహార్థధారి హరో
నీరాగేషు జనో విముక్తలనాసజ్ఞో న యస్తా త్పరః,
దుర్వారస్సరబాణపన్నగవిషవ్యావిధముగ్ధో జన
శ్చేషః కామవిడంబితా న్న విషయాన్ భోక్తుం న మోక్తుం క్షమః.

వ్యా.—అధైకః పరమేశ్వర ఏ వైకాంతతోఽచురక్తో విరక్త శ్చ అన్యస్తు తథా
ఽనసురక్తత్వా చ్చ పరిక్లిష్ట ఏ వేత్త్యాహ - ఏక ఇతి.—ప్రియతమాయః పార్వత్యాః-
దేహస్య శరీరస్య - అర్థమ్ అర్థభాగమ్ * 'అర్థం నపుంసక మి ' తి సమాసః - త
ద్ధర తీతి తథోక్తః - మహాకాముకతయా క్షణమాత్రవిక్లేష స్వా ప్యసహిష్టుత్వా న్నిజ
దేహవామార్థపరిక్లృప్తప్రియతమ ఇ త్యర్థః - దేహార్థధా రీతి చ పాఠః, ఏక విష హరో,
రాగి వ్యసురక్తేషు - కాముకే ప్సి త్యర్థః, రాజతే ఆప్రతినిధిత్యేన ప్రకాశతే-తాదృ
శకాముకాన్తర స్వానుపలభ్యమానత్వా దితి భావః, తథా, నీరాగేషు విరక్తే వ్యపి, వి
ముక్త స్త్యక్తి - లలనాసజ్ఞో యోషిదాసక్తి - ర్శ్యేన స త థోక్తో, జనః వైరాగ్య
పురుషో, యస్తా ధరాత్, పరోఽన్యో, నాస్తి - తపశ్చరణసమయే మదనదహనాదినా
తాదృగ్వైరాగ్యప్రకటనా త్తథావిధ విరక్తో న కశ్చిద స్తీత్యర్థః, కింతు, దుర్వారాః
నివారయితు మశక్యాః - స్తరబాణా ఏవ - పన్నగా స్ఫుర్వా-స్తేషాం విషేణ గరళేన-
తత్స దృశేన వ్యామోహేన చ - వ్యావిప్థో వ్యాక్షిప్తః - ఆతఏవ - ముగ్ధో మూఢో
నిశ్చేష్ట శ్చ శేషః అవశిష్టః, జనః, కామేన మన్త థేన హేతునా - విడమ్బితా ననుకృ
తాన్-స్వీకృతా నితి యావత్, విషయాన్ శ్రీసంభోగాదీన్, భోక్తు మనుభవితుం
వా, మోక్తుం త్యక్తుం. వా, న క్షమః తాదృగనురాగ విరాగోత్కర్షాభావా త్తథా
విధభోగత్యాగయో రసమర్థఇత్యర్థః; కర్తు మకర్తు మన్యథా కర్తుం నమర్థః పరమేశ్వర
ఏక ఏ వాసురక్తేషు విరక్తేషు చ పరాం కాష్ఠాం ప్రాప్త, స్తదన్య స్ఫుర్వోఽప్యుభయ
భ్రష్ట ఏ వేతి భావః. స్తరబాణపన్న గేత్యుక్తరూపకాలంకారః. కార్దుల విక్రేడితమ్.

టీ. సీరాగేషు=విరాగులయందు, విముక్తలనానందః = విముక్త=విడువఁబడిన, లలనా=జవ్వనితోడి సజ్జః=తగులాటముగలవాడైన, జనః=పురుషుడు, యస్మాత్=ఏమ హేశ్వరునకంటె, పరిః=అధికుడు, న=లేడో, ప్రియ...హాసీ-ప్రియురాలియొక్క, (పార్శ్వతియొక్క), దేహా=శరీరముయొక్క, అర్థ=సగమును, ధారీ=ధరించువాడైన, హరిః=ఆశివుడు, ఏకవిప=ఒక్కడే, రాగిషు=కాముకులయందు, రాజి=ప్రకాశించుచున్నాడు. శేషజనః (తు)=శేషించినజనుడు అన్ననో, దుర్వా...ముగ్ధః=దుర్వార=వారింపశక్యముకాని, స్తరబాణ=మన్నగబాణములను, పన్నగ = పాములయొక్క, విష=విషముచేతను, వ్యావిధ్=కొట్టఁబడి; ముగ్ధః=మూర్ఖితుడై, కామవిడంబితా=మోసముగాచేయఁబడిన, విషయా=స్త్రీసంభోగాదులను, భోక్తుం = అనుభవించుటకును, మోక్తుంవా=వీడుటకును, తుమః న=నమర్తుడు కాడు.

తా తనయఃసమేను నెచ్చెలికర్పించిన హరుఁ డొక్కడే కాముకులలోఁ దొలుత నెన్నఁబగినవాడు. మన్తభువి నిర్దహించి స్త్రీసంగవిరహితుడై నెగడినయాహరుని కంటె విరాగి మఱి యెవ్వఁడు గలఁడు? చెఱకువిలుతునితూపులపోటు లనెడుపాపకాటులచే మైచుఱుఁజెందు తక్కినజను లట్లు విషయోపభోగములను బడయలేరు. విడువను లేరు. చ. కాముకులందు మే సగముః • గాంతకు నిచ్చెను శంకరుండె ని

మ్మాములలోనఁ బంచశరఃశాసనుకన్తుఁ బరుండుఁ గల్గుఁడు
ద్దామమనోజబాణవిషవద్ధులు తక్కినమూఢు లోపరే
సీమల భామిసీనుఖముః • జేరి భుజింపఁ బరిత్యజింపఁగన్.

అవ. విషయములు దుష్టములని యెఱింగియు వానిని వదలమి యాశ్చర్యము:-
శ్లో. అజాన ద్వాహాత్మ్యం పతతు శలభో దీపదహనే
స మీనోఽవ్యజ్ఞానా ద్బుడిశయుత మశ్నాతు పిశితమ్,
విజానంతోఽప్యేతే వయ మిహ విపజ్జాలజటిలా
న్న ముజ్ఞానమాః కామా నహమా గహనో మోహమహిమా. 18

వ్యా.—అథ విషయదోషపరిజ్ఞానేఽవ్యత్యాగే కారణ మాహ-అజాన నితి.-
శలభః పతన్తః, దహ్యతే అనే నేతి దాహః * కరణే ఘో - తస్య ఆత్మః స్వభావస్య
భావో దాహాత్మ్యం భస్తీకరణస్వాభావ్య మి త్యర్థః - ని. 'అత్తా, దేహా భృతా జీవే
స్వభావే పరమాత్మనీ' తి విశ్వః, అజానా అనవబుద్ధ్యా, తీవ్రదహనే జాజ్వల్యమా
నాగ్నో, పతతు ప్రవిశతు - ప్రవిశ్య భస్తీభవ త్వి త్యర్థః * సంభావనాయాం

లోన్, కథా, స ప్రసిద్ధో, మిన్ మత్స్యేఽసి, అజ్ఞానా దాత్తవినాశకారణ
మేత ది త్యుచితేకాత్, బడిశ యుతం మత్స్యవేషస సదానితమ్-ఆయోమయవక్రకట్ట
కాగ్రస్యూత మి త్యర్థః, పిశితం మాంస, మత్సాతు భక్షయతు-ఆమిషలోభా త్కట్ట
కగళనేన గళ నిరోధా త్సోఽసి మ్రియతా మిత్యర్థః - నాత్రానయో రవరాధః -
నాజ్ఞాన మవరాధ్యతి - 'పతక్లమాతక్లకురక్లభృక్లమివా హతాఃపశ్చభిరేవ వజ్ఞే'తిచ
న్యాయా దితి భావః-ని. 'బడిశం మత్స్యవేషనం' - 'పిశితం తదనం మాంస మి' తి
చామరః, కిం త్వి హస్తిక్ లోకే, విదానంతోఽసి వినిపాతహేతవ ఇతి వివేకవంతోఽ,
ప్యేత్యే వయం, వివజ్ఞానై రావత్పరమ్మరాభి-రట్టికా గ్రథితా-ఉపద్రవహేతూ
న సీ త్యర్థః*పిచ్చాదితా న్న త్వర్థీ యే లచ్చిత్యయః, కామా నిష్ఠయా, న్న ముఖ్యా
మో న త్యజానుః-విషయస్వరూప పరిజ్ఞానేఽఽభ్యుముఖ్యతా మస్తాక మేక వాపరాధ
ఇతి భావః * 'శే ముచాదీనా మి' తి ను మాగమః, విచార్యమాశే నాస్తా కమ వ్యవ
రాధః - ప్రబలతరకారణసద్భావా దిత్యాహ-మోహస్య అజ్ఞానస్య, మహిమా మాహా
త్వ్యం, గహనో దుర్బిజ్ఞేయః-అఘటనఘటనావటుతరావిద్యావిలాస మహిమ్నా లోకే
జనః అవిహిత మసి కరోతి - అతోనాస్తాక మవరాధ ఇతి భావః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. శలభః=మిడుత, దాహాత్మ్యం=దహించు స్వభావముగలదియనుటను, అజ్ఞా
నక్=ఎఱుంగక, దీపదహనే=దీపపునివ్వనందు, పతకు=పడనివ్వు, సః మిసాపి=ఆచేప
యను, అజ్ఞానాల్=తెలివలేమివలన, బడిశయుతం = గాలముతోఁగూడుకొనిన, విశిత
మ్=మాంసమును, అత్సాతు=తిననివ్వు, ఇహ = ఈలోకమున, ఏలేవయం = ఈమనము,
విజ్ఞానః అసి=వివేకవంతులమయ్యును, విపల్ జాలజటిలాక్ = ఆవత్సరంబరతో దట్ట
మైన, కామాక్ = విషయములను, నముఖ్యానుః = పదలలేకయున్నాము, మోహా
మహిమా=అజ్ఞానముయొక్క మాహాత్మ్యము, అహహ=అత్యాశ్చర్యము. గహనః=ఊహించు
వలవికానిది.

తా. తగులఁ బెట్టునని యెఱుంగమిచే మిడుత దీపపుమొగ్గవై
బడును. తెలియక పోవుటచే జేవ గాలముననున్న యెరను దినును. ఈ
మనమన్న నో కుప్ప తెప్పలుగా నాపదలు కలవని యెఱిగియుండియు
విషయేచ్ఛలను మ్హనలేకున్నాము. అజ్ఞానమాహాత్మ్య మెట్టిదో గదా!

చ. తెలియక నాశహేతువగుఁతీవ్రతగానలకీలలోపలక్

శలభము చొచ్చు గాక మతి • చాలక మీనము గాలవుంగొసం

గలపితిమిట తా మెనఁగుఁ ♦ గాక యెఱింగియు మేము దుఃఖిదో
హలవనితాసుఖంబు విడఁనాడము మోహమహత్త్వమెట్లదో.

శ్లో. తృప్తా శుప్య త్యాన్యే పిబతి నలిలం శీతమధురం
క్షుధార్త శ్శాల్యన్తం కబళయతి మాంసాదికలితమ్,
ప్రదీప్తే కామాగ్నౌ సుదృఢతర మాల్జితీ వధూం
ప్రతీకారం వ్యాధే స్సుఖ మితి వివర్యస్యతి జనః.

19

వ్యా. అజ్ఞానమహి మ్రైప సుఖభావే వ్య ప్యన్న పానాదివిషయేషు సుఖం
ద్ధిం కరో తీ త్యాహ - తృప్తేతి.—తృప్తా తృప్తయా, ఆన్యే వస్త్రే, శుప్యతి శోపం
ప్రాప్నోతి సతి, శీతం చ త న్నధురం చేతి విశేషణయో రపి మిథో విశేషణవిశేష్య
భావ వివక్షాయాం * 'విశేషణం విశేష్యేణ బహుళ మి' తి సమాసః - తైత్త్యగుణయు
క్తం సంతాపహరం చే త్యర్థః - 'శీతలీక్రియతే తాపో యన త న్నధురం స్మృత మి'తి
లక్షణాత్ - యద్వా - మధురం శర్కురాపానకప న్నాధుర్యసంయుక్తం - నలిల ముద
కం-పిబతి, తథా, క్షుధార్తః బుభుక్షుపీడిత స్క, మాంసాదినా మాంస ఘృతపయో
దధ్యాదివృక్షానద్రవ్యేణే త్యర్థః - కలితం దుచిరం స్వాదూకృత మి త్యర్థః * కలిః
కామధేనుః, శాల్యన్తం, కబళయతి భుక్తే, తథా కామాగ్నౌ మదనదహనే, ప్రదీప్తే
ప్రజ్వలితే సతి - మన్తథోద్రేకే స తీ త్యర్థః, సుదృఢతర మతిగాఢం, వధూం స్త్రి
య, మాల్జితీ త్యాజ్జివ్యతి, అతః, వ్యాధేః క్షు త్తృష్ణాదిరూపామయస్య, ప్రతీకారం తదు
వశాన్తి కరాన్న పానాదిజనరూపావధనేవనరూపప్రతిక్రియామి త్యర్థః, సుఖం భోగ,
ఇతి, జనో, వివర్యస్యతి వివర్యస్తబుద్ధిం ప్రాప్నోతి - న తు తత్త్వం జానా తీ త్య
ర్థః, అతస్మి స్తద్భివో వివర్యాసః, ఆయం చ అజ్ఞానదుష్వలస ఏ వేతి భావః.

టీ. తృప్తా=దాహముచే, ఆన్యే=నోరు, శుప్యతి=సతి=ఎందుచుండ, శీతమధురం=
చల్లని తియ్యని, నలిలం=నీటిని, పిబతి=త్రాగుచున్నది. క్షుధార్తః సక=అకలిచే పీడిం
పబడినవాడై, మాంస ఆదికలితం=మాంసము మొదలగువానిచే గూడిన, శాల్యన్తం=
వరియన్నమును, కబళయతి=భుజించును, కామాగ్నౌ = మన్తధాగ్ని, ప్రదీప్తేసతి =
ప్రజ్వలించుగా, సుదృఢతరం=అతిగాఢముగా, వధూం=జవరాల్ని, ఆల్జితీ=కాగిలం
చుకొనును, వ్యాధేః (క్షుత్పి పానాదిరూపములతోటి) రోగముయొక్క, ప్రతీకారం=
ఉపశాంతిని-మందును-సుఖమ్ ఇతి=భోగము అని, జనః=మనుష్యుఁడు, వివర్యస్యతి =
పొరఁబడుచున్నాఁడు.

తా. దప్పిచే నోరెండినప్పుడు చల్లనిమంచినీరు త్రావును. అఱి
న్నప్పుడు మాంసాదులతో శాల్యన్న మారగించును. మరులురేగినప్పు
డు జనరాలిని బిగ్గకవుంగిలించుకొనును. ఇంక పీచి నెల్ల సౌఖ్యమని తలం
చుచున్నాడు.

ఉ. శీతలవారిఁ ద్రావు వడఁ ♦ జెందినవాఁడు తుఱార్తుఁ డిష్ట మృ
ష్టాతతభక్ష్యమాంసకలి* తాన్న ము సావడు మన్నఱాగ్ని తా
సాతురుఁ డైనవాఁడు జవఱాలిఁ గవుంగిటిలోనఁ జేర్చు నీ
రితిని రోగశాంతికరఁకృత్యము భోగ మనంగఁ జెల్లునే.

శ్లో. తుజ్జం వేశ్త సుతా సుతా మభిమతా సృజ్ఞ్యాతిగా సుంపదః
కళ్యాణీ దయితా వయ శ్చ నవమి త్యజ్ఞానమాఢో జనః,
మత్వా విశ్వ మనశ్వరం నివికతే సంసారకారాగృహే
సందృశ్య ఊభజ్జురం త దఖిలం ధన్య స్తు సన్నస్యతి. 20

వ్యా.—వివం తావ దజ్ఞో జన సుంసారవిషయానక్త్యా బద్ధో భవతి - జ్ఞానీ తు
నర్వసక్తం పరిత్యజ్య కృతకృత్యో భవ తీతి నిగమయతి - తుజ్జ మితి.—వేశ్త ప్రాసా
దాది, తుజ్జ మున్నతం, సుతాః పుత్రా, సుతాం సాధూనాం-విదుషామ్, అమభిమతా
ఇష్టా - సుంప్రాప్తవిద్యావినయాదిగుణా ఇ త్యర్థః * 'మతిబుద్ధీ' త్యాదినా వర్త
మానార్థే క్తః - అత ఏవ * 'క్తస్య చ వర్తమాన' ఇతి వష్టీ - ప్రతిపదవిధానా
వష్టీ న సమస్యక ఇతి వక్తవ్య మితి సమాసనిషేధః, సంపదః ధనధాన్యాదిద్రవ్యసమృద్ధ
యః, సంఖ్యాతిగాః అసంఖ్యేయాః - అపరిమితా ఇ త్యర్థః, దయితా ప్రియతమా-
కల్యాణీ ఆనుకూల్యాదిగుణసంపన్నత్వా చోభనా - త దుక్తమ్ -

‘అనుకూలాం విమలాక్షీం కులజాం కుశలాం సుశీలసంపన్నాం

షడ్గులకారాం భార్యాం పురుషః పుణ్యోదయా ల్లభతే.’

వయశ్చ, నవం నూతనం - యౌవన మి త్యర్థః - ని. 'పయః పక్షిణీ బాల్యాదా వి'
త్యమరః, ఇ త్యేవ, మజ్జానేన మోహేన - మాఢో వివేకహీనో, జనః, విశ్వం గృ
హావత్సవిత్తదారాదిప్రపజ్ఞమ్, అనశ్వరంకాశ్వతం, మత్వా ఆలోచ్య, సంసార ఏవ కా
రాగృహం బద్ధీగృహం - తక్ర, నివికతే ప్రవికతి - తదానంతో భవ తీ త్యర్థః - న
తు త స్యానర్థమూలత్వం జానా తీతి భావః * 'నే ద్విక' ఇ త్యాత్త నే పదమ్ -
అతిసంకటతయా పరమనిర్భష్టహేతుత్వా త్సంసారస్య కారాగృహత్వరూపణం - ని.

‘కారాస్యా ద్భస్థనాలయ’ ఇ త్యమరః, ధన్యస్తు జ్ఞానీ - తు శబ్దః పూర్వస్య త్వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి, త దే వాహ - త దఖిలం వేత్తాద్యశేషప్రవర్ణం, త్తదభిజ్ఞుర మశాశ్వతం, సందృశ్య సమ్యగాలోక్య * సంపూర్వా దృశేః క్త్వచో ల్యబాదేశః, సన్న్యస్యతి - న త త్రాసతో భవతి - కిం తు విరతో భవ తీతి భావః; ఆతః జ్ఞానేన సర్వాసర్థమూల మజ్ఞానం నిరస్య కృతకృత్యేన భవితవ్య మితి తాత్పర్యమ్.

శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. తుజ్గం=ఎత్తైన, వేత్త=ఇల్లు, సతాం = సత్పురుషులకు, అభిమతాః=ఇష్టులగు, సుతాః=పుత్రులు, సఖ్యైరితిగాః=లెక్కకుమించిన, సంఘదః=ధనధాన్యాది ద్రవ్యసమృద్ధి, కల్ప్యాణీ=అనుకూలాది సంపన్నత్వముగల, దయతా=ఇల్లాలును, నవం నయః=నిండుయకావనము, ఇతి=అను, విశ్వం=సమస్తమును, ఆజ్ఞానమూఢః = మోహముచే వివేకహన్యుడగు, జనః=మనుష్యుడు, ఆనశ్వరం=శాశ్వతమని, సంసారకారాగృహే=సంసారమను చెఱసాలలో, నివశతే=ప్రవేశించుచు - చిక్కుపడును; ధన్యః తు=ధన్యాత్ముడు, తత్ ఆఖిలం=దానినంతయు, త్తదభంగురం=నిమిషములలో నశించునదిగ (అశ్వతమైనదని), సందృశ్య=ఎఱిగి, సన్న్యస్యతి=వదలును.

తా. మేడ చాలలబెద్దది, కొడుకు లడఁకువగలవారు, సంపదలు మితిలేనివి, ఇల్లాలు మనసుమెచ్చినది, వయస్సు నిండుజవ్వనము ఇట్లుని యజ్ఞానము గలమనుజుఁడు మోహపడి విశ్వమెల్ల శాశ్వతమని తలచి సంసార మనుచెఱసాలలోఁ జిక్కుపడును. ధన్యులగువా రిది యెల్ల త్తదభంగుర మని త్రవణీకరించి సన్న్యసింతుచున్నారు.

చ. పాదువులు మాడువుల్ ఘనులుపుత్రులు పెక్కులు రమ్యసంపదల్ పడఁతుక చారుశీల యెలప్రాయ మటంచు నరుండు మూఢుఁడై కడు జగ మెల్ల శాశ్వతముగాఁ గొని సంస్మృతిబందిలోపలం బడు నిది మాయ యంచు మతి మంత్రుఁడుదావిడుచు న్నమస్తమున్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు విషయపరిత్యాగవిడమ్మన మను

ద్వి తీ య ద శ క ము.

— యాజ్ఞాదే న్యదూషణము. —

శ్లో. దీనాదీనముఁజై న్న దైవ శిశుకై రాకృష్టజీర్ణామ్బరా
క్రోశద్భిః తుధితై ర్నిరన్నవిధురా దృశ్యా న చే ద్దేహిసి,

యాష్టాభజ్జభయేన గద్దదగళత్రుట్వద్విలీనాక్షరం

కో దే హీతి వదే త్వద్దగ్ధజతర స్యాథే మనస్వీ పుమాన్. 21

వ్యా.—అథ యాష్టాదైన్యదూషణ మారభతే - అత్ర అభిప్రాయః విషయా
ణాం యాష్టాదైన్యప్రయోజకత్వా ద్విషయపరిత్యాగవిడమృనాన వ్రత్యే జైతత్ప్రయోజ్య
యాష్టాజనితదైన్య మసి దూషణీయ మే వేతి అతస్తత్ప్రసక్తౌనస్తర మేత ద్దూషయతు
మారభతే - దీ నేత్యాదిశ్లోకదశకేన - దీనా దీనముఖై రితి - దీనా దరిద్రా, అత
ఏవ, దీనాని శోభాహీనాని ముఖాని యేహం తైః, కుతః, శ్రోశద్భిః రుదద్భిః, తత్కు
తః, త్సంధితైః సంభాతత్కుఢైః-బుభుక్షీతై రిత్సర్థః - తుధాశబ్దోఽప్యాబన్త స్తస్మాత్
* 'త దన్య సంభాతం తారకాదిభ్య ఇత జి తీ' తచ్చప్రత్యయః-తారకాని రాకృతిగణః-
త్సంధి ధకారాన్తపక్షే తు - త్సంధం స్రావైః త్సంధితైః త్సంధాతురైః * కర్తరి క్తః*
'ఎసతి త్సంగో రి డి ' లీడాగమః, శిశుకైరత్యన్తబాలకైః * అన్యార్థే కన్వత్యయః,
సదా సర్వ దై, వాక్యప్త మన్వ పానాదియాష్టాపూర్వక మాక్షిప్తం - జీర్ణామృరం
విశీర్ణవత్త్వం - యస్యా స్సా, కథా, నిరన్నా అన్న పానరహితా - అత ఏవ - విధురా
విహ్వలా - నిరన్నా చ సా విధురా చేతి విశేషణసమాసః - అన్నాభావా త్కృష్టజీవ
నే త్యర్థః-ని. 'విధురః ప్రత్యవేతే స్యా త్కృష్టవిప్లిప్తయో రపి' తి విశ్వః, గేహినీ గృ
హిణీ, దృశ్యా దృష్టిగోచరా, న చేన్న స్యా ద్యది, తర్హి, మనస్వీ సుమేధాః - ధైర్య
కాలీ * ప్రశంసాయా మినిః, కః పుమాన్, యాష్టాభజ్జా ద్య భ్యయం లేన, గద్దడో
హీనస్వరః - అనుకరణశబ్దోఽయం - యో - గళః కణ్ఠః - తత్ర - త్రుట్వన్తిశకలీభ
వన్తి - అత ఏవ - విలీనా న్యనుచ్ఛారితస్రాయా బృక్షరాణి వర్ణా-యస్తిక్ కర్తణి
త ద్యథా తథా, స్వస్య - దగ్ధః స్వప్తో-యో జతరః ఉదరం - త, స్యాథే తత్సూరణా
ర్థమి త్యర్థః - ని. 'అథే కృతే చ శబ్దా ద్వా తాదర్శ్యేఽవ్యయసంజ్ఞితా వి' త్యమరః-
దగ్ధ శబ్దోఽత్ర నిర్వేదాభిద్యోతకః - యథోక్తం సులేశ్వరవార్తికే - 'అస్య దగ్ధోదర
స్యాథే కి న్న కుర్వ న్త్యసాంప్రత మి' తి, దే హీతి, వదేత్ బ్రూయాత్, న కోఽపి
త్యర్థః, తస్యాః దృశ్యత్వా దీదృగస్థాపనో భవ త్యతోఽనర్థమూలత్వాత్ తత్సరిత్యా
గోఽవశ్యం కర్తవ్య ఇతి భావః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. దీనా=దరిద్రురాలును, దీనముఖైః = వ్రేలాడు మొగుములుగలవారై,
శ్రోశద్భిః=విద్యుదున్న, త్సంధితైః=ఆఁకలిగొన్న, శిశుకైః=బిడ్డలచే, సదావీవ=ఎల్లప్పు
డును, అకృష్టజీర్ణఅమృరా=లాగఁబడిన చింపిగుడ్డగలదియు, నిరన్నవిధురః=అన్నములే
మిచే పొగులునున్నదియు, (అగు), గేహినీ=ఇల్లాలు, దృశ్యా=కంటియెదుట కనఁబ

దునది, నచేత్=కానిచో, మనస్వీ=మేధాకాలియైన మనీయగు, కః పుమాన్=విపురు
 ఘోషు, యాచ్ఛా భక్తభయేన-యాచ్ఛా = యాచించుటయొక్క, భక్త=ప్రయోజనము
 లేమి యగుటవలని, భయేన=దిగులుచేత, గద్గద = డగ్గుత్తికతోడి, గళ=గొంతునందు,
 శ్రుటల్=తడఁబడుచు, విలీన=ఉచ్చారణపైకిరాని, అక్షరం యథాతథా=అక్షరములు
 గలుగునట్లుగా, స్వదగ్ధ జతరస్య ఆర్థే=తన పాడుపొట్టుకొఱకు, దేహి ఇతి=ఇప్పు అని,
 ఏదేత్=చెప్పను.

తా. బిక్కమొగములతో నాఁకట నేడ్పుచు జనిగిపోయినచీర
 చెఱుగు లాగుచు బడ్డలు వెన్నాడ సన్నములేక పొగులుపెండ్లమే కన్ను
 లిగపడకుండినచో డనపాడుపొట్టుకై యాచన నేమిసేయుదురో య
 సుభయముచే డగ్గుత్తికవడి నుడువులు తడఁబడ “దేహి” యని వివేకి
 యగువాఁ డెవఁడు యాచింపఁబూనును?

ఉ. ఆఁగొని యేడ్చు లేఁజిటుత * లన్నముకై తనకొంగు లాగఁ బె
 ల్లాఁకట సోలుచుండెడునిజాంగనదుర్దళఁ జూడఁడేని యా
 చ్ఛాకలనావిభంగభయసంభృతగద్గదసౌన్యకంఠుఁ డై
 చేకొని దేహి యం చడుగఁ * జేరునె కాలినపొట్ట కెవ్వఁడున్.

శ్లో అభిమత మహామానగ్రన్థిప్రభేదపటీయసీ

గురుతరగుణగ్రామామ్భోజస్ఫుటోజ్జ్వలచన్ద్రికా,

విపులవిలసల్లజ్జావల్లీవితానకుఠారికా

జతరవితరీ దుష్పూరేయం కరోతి విడమృనమ్

22

వ్యా.—ఇదానీం దైన్యానర్థమూలం జతరం నిన్దతి - అభిమ తేతి.—అభిమతః
 కీర్తిప్రతిష్ఠాపహత్వా ద్విష్టః - యో మహామానగ్రంథి ర్గరిష్ఠాభిమానగ్రన్థిః - తస్య -
 ప్రభేదే విశ్లేషణే - పటీయసీ సమర్థతరా * పటుశబ్దా దియసు స్ఫుగిత శ్చేతి జీవ,
 గురుతరా అతిశయేన వర్తమానా - యే గుణగ్రామాః గామీభ్యర్చయైర్దాదిగుణగణాః -
 త ఏ వాఽమ్భోజాని తేషాం స్ఫుటం యథా తథా - ఉజ్జ్వలచన్ద్రికా పూర్ణిమాకా
 ముదీతత్సంకోచమేతు భూ తే త్యర్థః, విపులం విస్తృతం యథా తథా-విలస త్ప్ర
 కాశమానం - య ల్లజ్జావల్లీవితానం ప్రీడాలతావితతి - స్రస్య కుఠారికా కరణః-తదు
 శ్చేదనసాధనభూ తే త్యర్థః, దుష్పూరా పూరయితు మశక్యా - ప్రత్యహ మన్న పా
 నాది పూరితాఽపి పర్యాప్త్యభావా దితి భాషః * ‘తావద్దు రి’ త్యాదిగా ఖల్విత్క

యః, ఇయం జతర ముదరమేవ పితరీ కుణ్డీ - ని. 'పితరః స్థా ల్యుఖా కుణ్డ మి' త్యమరః
*గౌరాదిత్వాల్ జీమ్ - తథా చ కృష్ణామృతస్తవే - 'జతరపితరీత్రా ర్తయే నర్తితాసీ'
లి, విడమ్మనాం యాఘ్నానుకరణం, కరోతి యాఘ్నాచైన్య మస్తాభి రభినాటయ తీ త్య
ర్థః, ఏతద్వ్యతిరేకేణ దైన్యకాశీన కాఽప్య స్తీతి భావః ; వల్లీ కరోరకుతారి కేలి
పాతే నిశితతపరశ్చ రి త్యర్థః.

రూపకాలంకారః. హరిణీవృత్తం- 'భవతి హరిణీ స్సా మా' స్థా గోరసామ్బుధి
విష్టపై రి ' లి లక్షణాల్.

టీ. ఆభిమత...పటీయసీ-ఆభిమతః = (కీర్తి ప్రతిష్ఠలను పహించుటచే) ఇష్ట
మగు, మహల్=గొప్ప, మాన=తనగౌరవముయొక్క, గ్రంథి=గనుపును, ప్ర భేద=పగ
ల్చుటయందు, పటీయసీ=మిక్కిలి సమర్థమును, గురుతర...చల్లీకా-గురుతర=మిక్కిలి
ఆతిశయములగు, గుణగ్రామ=గాంభీర్యచైర్యదిగుణసమూహములను, అమ్మోజ=తామ
రలకు, స్ఫుట=విశదముగా, ఉజ్జ్వలచంద్రికా = వెలుగుచున్న (పున్నమనాటి) వెన్నె
లయు, విఫుల...కుతారికా=విఫల=మిక్కిలి, విలసత్ = ప్ర కాశించుచున్న, లజ్జా =
సిగ్గును, లతావితాన=తీగల సమూహమునకు, కుతారికా=గొడ్డలియొ (అయి), దుష్పూ
ర=నిండించుటకు శక్యముగాని, ఇయం జతరపితరీ=ఈకడుపు అనుకుండ, విడమ్మనం =
మోసమును, కరోతి=చేయుచున్నది.

తా. ఈకడు పనుబాస గౌరవమును దొలగించును. వెన్నెలతా
మరపూల ముకుళింపఁ జేయునట్లు సద్గుణములనెల్ల సుఖోచింపఁజేయును.
గాఢముగా నల్లుకొన్నలజ్జ యనుతీవను జిలుగొడ్డలివోలెఁ దెగఁద్రం
చును దీనికి నిండుట యనుమాటలేదు.

కా.మానగ్రంథివిభేదనక్షమము శుంభధైర్యగాంధీర్యము

ఖ్యాతేకప్రియసద్గుణాంబుజసమూహాబోధిత్వ లజ్జాలతా
హానిస్సారకుతారథార జతరం * బన్నట్టిపెన్నాన యా
రా నిండారదు దైన్యవృత్తభినయప్రాగల్భ్యముం జూపుచున్.

అవ. బంధువులనడుమ దరిద్రుడై బ్రతుకుటకంటె బిచ్చమెత్తి బ్రతుకుట
మేలు అనుచున్నాడు:-

శ్లో.పుణ్యే గ్రామే వనే వా మహతి శితపటచ్ఛన్న పాలిం కపాలీ
మాదాయన్యాయగర్భద్విజహతహతభుగ్ధామధామ్రాపకణ్ఠే,

జేశ శ్రీత్రియగృహేషు కపాలభిక్షాన్నభక్షణే నోదఃపూరణం కర్తవ్యం- న తు
బద్ధజనయాజ్ఞా ప్రాణనంకపైఁశ్రస్యః పరమనైచ్యావహత్వాదితి గూఢాభినందిః
స్వగరావృత్తం-తదుత్తం కేదారేణ - 'మధైర్నిర్యానాం క్రయేణ త్రిమునియ
తియుతా స్వగరా క్షిరి తేయమ్.'

టీ. న్యాయ...కణ్ఠే-న్యాయగర్భం=మీమాంసాది శాస్త్రోక్త ప్రకారము, ద్విజ=
బ్రాహ్మణులచేత, హుత=హోమముగావించబడిన, హుతభుక్=ఆగ్నియొక్క, ధూమ=
పొగచే, ధూమ్ర=కృష్ణలోహితవర్ణముగల, ఉపకణ్ఠే=సమీపముగల, పుణ్యేగ్రామేవా=
ఆగ్రహారమునందుగాని, మహాలిపనేవా=గొప్పయడవియందుగాని, సితపటఛన్నపాలీ=
తెల్లగుడ్డచే గప్పబడిన యంచులుగల, కపాలీం=బిచ్చమెత్తుటకుఁ దగినమూలకుఁడును,
ఆదాయః=తైళిని, తుఘాతరః = ఆఁకటిచే పీడింపబడువాఁడైన, మానీ=మానవం
తుఁడు, ఉదరదరిపూరణాయ=పొట్టయను గుహను నిండించుటకొఱకు, ద్వారంద్వారం=
ప్రతియింటి వాకిటిని, ప్రవిష్టః=చొచ్చి, ప్రాణైః సనాథచేత్=ప్రాణములతోఁ గూడి
నవాఁడగు నేని (బ్రదుకు నేని), వరం=మేలు, పునః=కాని, అనుచినం=ప్రతిదినమును,
తుల్యకల్పేషు=బంధువులనడుము, దీనః=వరిద్రుఁడైయుండుట, న (వరం)=మేలుకాదు.

తా. యథాన్యాయముగా వ్రేల్చు బ్రాహ్మణు లన్ని మోక్షాత్రపు
ధూమముతోఁ బొలుపారు పక్షిత్రమయినయొకగ్రామముఁగాని లేక య
రణ్యమునఁగాని భిక్షాపాత్రఁ గైకొని దానిపై దెల్లకస్త్రముఁ గప్పికొని
యిల్లిల్లును బిచ్చమెత్తి యాఁకొన్న పొట్ట నించుకొనుచుంట మేలుగాని
యభిమానవంతుఁడై బ్రదుకఁ గోరువాఁడు సమానులగు తనకులపు
వారిని దీనతతో యాచించి దినములు గడుపుట యనుచితము.

చ. అవని సురావళీహుతహుఃతాశనకోమలధూమధూమలా
ప్రవిశదవాటియందు వనఃభాగమునందుఁ గపాలపాణి యై
భవనములందు భిక్షుగొని * ప్రాణము దాల్చుట కొంతమేలు బాం
ధవులను జేరి వేడి కడు * దైన్యముఁ జెందుటకంటె మానికీన్.

శ్లో. గచ్ఛాతరజ్జహిమశీకరశీతలాని
విద్యాధరాధ్యుషితచారుశీతలాని,
స్థానాని కిం హిమనతః ప్రళయం గతాని
యత్సావమానపరపిణ్డరతా మనుష్యాః.

వ్యా.—అథ విశిష్టగత్యస్తరాభావవితర్కద్వారా దూషయతి-గర్హతి.—గర్హ తరజ్ఞాణాం భాగీరథీకల్లాలానాం - యే కణాః దిష్టవః - లేహం - శీకరైః - ప్రాలేయ ప్రాలేతైః - అథవా-కణాః స్థూలదిష్టవః - శీకరాః సూక్ష్మాః-తైః శీతలانی శిశిరాణి- 'ఘనశీకరే'తి వా పాతః - తథా సాద్వా) ఇత్యర్థః, విద్యాధరై ద్వేపయోనివిశేషై-రధ్యు ప్పితాని అధిష్ఠితాని * 'గత్యర్థకర్తృకే' త్యాదినా వనేః కర్తృణి క్తః * 'వచి స్వపీ' త్యాదినా సంప్రసారణం - అత ఏవ - చారూణి మనోహరాణి - శిలాతలانی యేషు తాని తథోక్తాని - * విశేషణద్వయే నైలేన పరమపవిత్రత్వం చ సూచ్యతే, హిమవతః హిమద్రే స్సంబద్ధిని- స్థానాని ప్రాస్తప్రదేశాః, ప్రళయం గతాని కిం నష్టాని కిం - కిం శబ్దో ౭త్ర వితర్కే - ని. 'కుత్సాప్రశ్నవితర్కేషు తేషాం కింశబ్దఇష్యతే.' ఇతి కాశ్య తః, నను కుతః ఏవం విద్యమానే వ్యవస్థానేషు వినాశో వితర్కశ్చ ఇత్యాశబ్దశ్చ త్ర కారణ మహ - య ద్యస్తాత్కారణా, న్మనుష్యా జనాః, సావమానేషు యాచ్ఛమా తిరస్కారాచరణపూర్వకం దత్తేషు - పరసిద్ధి౯ పరాన్నేషు - రతా ఆసక్తాః - తాదృ క్పరసిద్ధాశనేన ప్రాణత్రాణతత్పరా జాతా ఇ త్యర్థః - యది స్థానాని న నశ్యేరన్ తస్మి జనా ఈదృక్కృప్తయాచ్ఛాతత్పరా న భవేయుః - లేహం నష్టత్వా దే వేద్యగురవస్థాప న్నా ఇతి కృత్వా ఏవం వితర్కశ్చ ఇతి వాక్యార్థః ; యద్వా - గత్యస్తరాభావం ప్ర శ్నద్వారా దూషయతి గర్హతి- కింశబ్దో ౭త్ర ప్రశ్నే - న స్వేపం కుతః పృచ్ఛశ్చ ఇ త్య త ఆహ - యస్తా త్కారణో-హే మనుష్యాః సావమానపరసిద్ధిరతాః-యూయం జాతా ఇతి శేషః - అతః ప్రశ్న స్యావకాశ ఇతి భావః - అన్య త్పమానమ్ ; ఏలేన దుర్భగయాచ్ఛా పికాచికా మూర్ధ న్యశనిం పాతయిత్వా గిరిపరిసరేషు సుఖేన వర్తిత వ్యు మితి సూచితమ్. ఇన న్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. మనుష్యాః=మనుష్యులు, సావమాన పరసిద్ధిరతాః=అవమానముతోఁగూడిన పరాన్నాన క్తులగుటకు, గర్హ...శీతలانی-గర్హ = భాగీరథీనదియొక్క, తరజ్ఞ = అలల యొక్క, హిమ=చల్లని, శీకర=తుంపురులచే, శీతలانی=చల్లనివియు, విద్యా...తలانی- విద్యాధర=విద్యాధరులచే, అధ్యుప్పితాని = విహరింపఁబడుచున్న, చారు=మనోహరము లైన, శిలాతలانی=చటియ ప్రదేశములుగలవియు, కావుననే పరమపవిత్ర ములనుట, (అగు), హిమవతః=హిమవత్పర్వతపు, స్థానాని=ప్రదేశములు, ప్రళయంగతానికిం= నాశమును పొందినవా యేమి?

తా. మిన్నేటి యలలనుండి యొలయు ముందు తుంపురులచేఁ జల్లనై, విద్యాధరులు విహరిండుచు మనోహరములయినచటియసట్టులు

గలిగి చెలఁగు ప్రదేశములెల్లఁ బాడతెనా! మనుజు లవమానకరమైన
పరపిండముల కాశించుకొని యుందురేల!

తే.పూతగంగోర్మిశీకరశీతలములు

లలితవిద్యాధరాఘృశిలాతలములు

హిమగిరిస్థానములు నశియించె నొక్కొక్క

నరులు నిందితపరపిండనిరతు లగుట.

అవ నీచులకు యాచించుట మిక్కిలి నీచమనుచున్నాడు:—

శ్లో కిం కన్దాః కందరేభ్యః ప్రళయ ముపగతా నిర్భరా వా గిరిభ్యః
ప్రధ్వస్తా వా తరుభ్యః సరసఫలభృతో వల్మలిన్య శ్చ శాఖాః,
వీక్ష్యంతే యన్తుఖాని ప్రసభ మపగతప్ర శ్రయాణాం ఖలానాం
దుఃఖోపాత్తాల్పవి త్తస్య యపవనశాన ర్జితభ్రూలతాని. 25

వ్యా.—ఇదానీం పున ర్జీవసోపాయాస్తరాభావవితర్కద్వారా దూషయతి -
కి మితి.—కన్దరేభ్యో గుహాభ్య, సృకాకాల్ కన్దాః కన్దమూలాదిపదార్థాః - తుండ్ని
పారణక్షమా ఇతి భావః, ప్రళయం వినాశం - విరామ మితి యావత్, ఉపగతాః
ప్రాప్తాః కిం - * జుగుప్సావిరామేత్వాదినా పశ్యమీ, ఏవ ముత్తర త్రాసి - కింశబ్దో
వితర్కే, తథా గిరిభ్య సృకాకా, నిర్భరా వా ప్రవాహా శ్చ వా - ఉపశమకరా
ఇతి భావః, ప్రళయ ముపగతాః కి మితి సంబంధః - ని. 'ప్రవాహో నిర్భరో యుర'
ఇ త్యమరః - ని. 'వా స్యా ద్వికల్పాపమయో రేవాథే చ సముచ్చయ' ఇతి చామరః,
తథా, తరుభ్యః పృక్షేభ్య సృకాకాల్, సరసాని మాధుర్యరసయుక్తాని - ఫలాని బిభ్ర
తీతి తథోక్తాః, వల్మలిన్యః వల్మలవత్యః, ఏతేన విశేషణద్వయేన సుభోజ్యవస్తుస
మృద్ధ త్వచ్చాదనయోగ్యవస్తు సమృద్ధత్వే సూచితే, శాఖా శ్చ, ప్రధ్వస్తా వా విన
ష్టాః కిమ్ - అన్యయానా మనేకార్థత్వాత్, నను విద్యమాన కన్దమూలాది వ్యవిద్యమాన
త్వం తతో వితర్కత ఇ త్యత ఆహ - య ద్యస్తా త్వసభ మత్యస్తమ్ - అపగతప్ర
శ్రయాణాం వినయహున్యానాం, ఖలానాం దుఃఖానాం, దుఃఖా ప్రమతిక్లేశేనప్రాప్తం-
త దపి స్వల్పం య - ద్విత్తం ధనం - తేన యః - స్తయో గర్వ - స్య ఏవ పవనః-
స్తయః పవన ఇవ చ - తద్వకా - దానన్తితా శ్చాలితాః - భ్రువ ఏవ లతాః భ్రువో
లతా ఇవ చ యేషాం తాని - సవికారాణీ త్యర్థః - స్తయపవ నే త్యత్ర భ్రూలతా
ఇ త్యత్ర చ ఉపమారూపకయో స్సాధక ప్రమాణాభావా త్వందేహసంకరః, ముఖాని,
వీక్ష్యంతే - యాచకజనై రితి శేషః; కన్దమూలాదీనాం వినష్టత్వా దేవ జనై ర్దుఃఖిం

చనిచర్యాతత్పరై ర్భూయతే జీవనోపామార్గ - మత స్తదభావ వితర్క స్వావకాశ
ఇతి భాషః, య ద్వా - జీవనోపాయాంతరాభావ ప్రశ్నద్వారా నిష్ఠతి - కిం కన్దా
ఇతి; కిం వా శబ్దౌ ప్రశ్నే, మత ఏవం ప్రశ్నః క్రియత ఇ త్యుత ఆహ - యస్తాత్కా
రణా, ద్దుస్సీతదురీశ్వర ముఖా న్యవలోక్యస్తే యుష్టాభి స్తస్మాదభావప్రశ్నో యుజ్యత
ఇతి భాషః, శేషం సమానమ్; అ త్రాయ మభిసంధిః - చరమనైచ్యావహం శాస్త్రునిషి
ద్ధం చ దుర్నిసిత సేవనోపజీవనం పరిత్యక్తవ్యమ్.

టీ. ప్రసభం=మిక్కిలి, అపగత ప్రశ్రయాణాం=పోయిన వినయముగల, ఖలా
నాం=దుర్జనులయొక్క, దుశభ...లతాని=దుశభ=కష్టముచే, ఉపాత్త=పొందఁబడిన,
అల్ప=కొంచు, విత్త=ధనముచేతి, స్వయం=గర్వమును, పవన=గాలికి, వశ=వశమగుటచే,
ఆనన్తరత=చలింపఁబడిన, భూలతాని=తీగలవంటికనుబొమలుగల, ముఖాని = మొగ
ములు, యత్ వీక్ష్యస్తే = చూడఁబడుచుండుటకు కారణము, కన్దరేభ్యః=గుహలలో,
కన్దాః=దుంపలు, ప్రళయం=నాశమును, ఉపగతాః=కిం=పొందినవా యేమి? గిరిభ్యః=
కొండలలో, నిర్ఘరాః వా=నెలయేళ్లును, (ప్రళయముపతాః కిం=నాశమును పొందిన
వాయేమి? అధ్యాహార్యము.) తరుభ్యః=చెట్లలో, సరస్పలభ్యతః=రసముతోడి పండ్లను
భరించునవియు, వల్కలన్యః=నారచీరలుగలవియు, (ఆగు) కాఖాః=కొమ్మలు, ప్రధ్వ
స్తావా=నవ్వుమైనవా యేమి?

తా. కందమూలములు లోయలనుండి మాయమై పోయెనా?
కొండలనుండి నెలయేళ్లై పోయెనా? నారచీరల నొసఁగు ఫలభరితము
లైన చెట్లకొమ్మలు పాడుపడెనా? కొండలలోనుండి కందమూలముల
భక్షించుచు, తీయని నెలయేళ్ల నీళ్లఁ ద్రావుచు, నారచీరలఁదాల్చుచు,
రుచ్యములైన యారఁ బండినపండ్ల నారగించుచు సౌఖ్యపడక చచ్చి
చెడి నాలుగు డబ్బులార్జించి, ధనికుల మను గర్వమునఁ గన్ను గానక
మర్యాద పప్పి వర్తించు నీచుల దేవిరింపఁ బోవేల?

మ ఇలఁ గంఠంబులు మూలముల్ మడిసెనో • యేల్లింకెనో కొండలకా
ఫలముల్ నారలు పృక్షశాఖలయెడం • బాడయ్యెనో చూడఁ గే
నలదుశిఖాప్తమితార్థగర్వపవన • వ్యావర్తితభూలస
భలభూపాస్యము లక్కిం జూచెదరు భ్రాంతస్వాంతులై యాచకుల్.

ఆప. మూఁడులగు ప్రభువులను గొలుచుటకన్న అడవిలో బ్రదుకుట మేలు:-
శ్లో వుద్యైర్థూలఫలైః ప్రియే ప్రణయినీం వృత్తిం కురు ష్యాధునా
భూశయ్యాం నవపల్లవై రకృపణై రుత్తిష్ఠ యావో వనమ్,

క్షుద్రాణా మవివేకమూఢమనసాం యత్రైశ్వరాణాం సదా
విత్తవ్యాధివికారవిహ్వలగిరాం నామాపి న శ్రూయతే.

28

వ్యా.—ఆధు భలానాం ముఖాని దృశ్యంత ఇత్యునేన సూచితసిద్ధాం ప్రకటయి
తుం చిరకాలదురీశనేవాఖిన్నస్య కస్యచి స్మిచ్ఛేదపచన మభిసీ యాహ - పుణ్యై
రితి.— ఆధు నేదాసీం, పుణ్యైః పవిత్రైః, మూలైః కన్దమూలైః, ఫలైః కడవిరసాలపన
సాదిఫలై శ్చ- అపవిత్ర రక్త మూలక కాళిజ్ఞ ఫలాది భక్షణ నిషేధ స్తరణా త్పుణ్యై
రిత్యుక్తం, తథా అనిర్వాచ్యతయా, 'ప్రియ ప్రణయినీ మి' లి పాతే-వ-ప్రియసఖ ఇత్యు
ర్థః, ప్రణయినీం పరమసుఖావహతయా ప్రియతమాం - విశిష్టకన్ద మూలాద్యకన
స్యానకనప్రాయత్వా త్త స్యాపి 'తపో' నానకనా త్పుర మి'తి తపః పర్యవసానత్వా
త్తస్య చ 'తపసా కల్పవం హన్తి' తి సకలకర్తృనివర్తనద్వారా పరమసుఖావహత్వా
దితి భావః, వృత్తిం జీవికాం - ని. 'వృత్తి ర్నర్తన జీవన' ఇ త్యుమరిః, కురువ్య విధే
హి, తథా, అకృపణై రహ్లానై, ర్నపవల్లవై, ర్భువి శయ్యాం చ కురువ్య, అతః, ఉ
త్తిష్ఠ ఉత్థితోభవ - విలమ్యం మా కు ర్భు త్యుర్థః, వనం వ్రతి - యావో గచ్ఛావః-
యాస్యావ ఇ త్యుర్థః - కి మనేన నీచనేపనే నేతి శేషః * వర్తమానసామిప్యే వర్త
మానప్రత్యయః, యామో వన మితి న సాధీయా న్పాఠః, గమనే అభ్యుచ్చయం ఫల
మాహ - యత్రే వనే, క్షుద్రాణాం దీనానాం, కుతః - అవివేకే నాజ్ఞానేన - మూ
ఢాని కర్తవ్యాకర్తవ్య విచార కూన్యాని - మనాంసి యేషాం లేషాం, తథా, సదా
వర్తదా - విత్త మేవ వ్యాధి సృన్న్విపాతాదిరోగ - నైన యో వికారః విపరీతభావ -
నైన విహ్వలా వికలా - అవిస్మయ ఇతి యావత్ తథాభూతా గిరో యేషాం లేషా,
మిశ్వరాణాం రాజ్ఞాం, నామాఽపి నామధేయ మపి, న శ్రూయతే నాకర్ణ్యతే -
కిముత దర్శననేపనాదిక క్షేపి భావః, తస్మా దైహికాముష్మికఫలలేక సంబంధకూన్యం నీచ
నేపనం పరిత్యజ్య సకలశ్రేయస్సంపాదకం వనం వ్రజ; వనవాస వి వాపశ్యం కర్తవ్య
ఇతి తాత్పర్యమ్. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ప్రియే=హిప్రేయసీ! ఆధునా=ఇఁకను, ప్రణయినీం=మిక్కిలి సుఖావహ
మగు, వృత్తిం=జీవకను-భోజనమును, పుణ్యైః=పావనములైన, మూలఫలైః=కందమూల
ములతోను పండ్లతోను, అకృపణైః=వాడని, నపవల్లవైః=చిగురుటాకులతో, భూక
యాన్యం=నేలయే నెఱ్ఱగా, కురువ్య = చేసికొనుము, యత్ర=ఏచోట, క్షుద్రాణాం =
నీచులును, అవివేకమూఢమనసాం=తెలివిలేమిచే నిది చేయఁగూడును నది చేయఁగూ
డదను మనస్సుగలవారును, సదా=ఎల్లప్పుడును, విత్త...గిరాం-విత్తవ్యాధి = ధనసన్ని

పాతపు, వికార=వైపరీత్యముచే, విహ్వల=వివశలైన, గిరాం = మాటలుగలవారును, అగు, ఈశ్వరాకాం=ప్రభువులయొక్క, నామ అపి=పేరైనను, నశ్రూయలే=వినిఁబడదో, (అట్టి) వనం=అడవికి, యావః=(ఇరువురము) పోవుదము; ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము.

తా. ప్రేయసీ! పవిత్రములయిన కందమూలఫలములతో నాహారము కానింపుము. లేజిగురుటాకులతోఁ బడుక నొనర్పుము. లెమ్ము. మనమిర్వుర మరణ్యమున కరుగుదము. ధనమనెడు రోగమువలనఁ దబ్బిబ్బులాడు నీచులపేరయిన నయ్యెడ వినరాదు.

చ. ప్రవిమలకంఠమూలఫలంపంక్తుల జీవికఁ జేయు ముర్ఖిపై
నవనవపల్లవంబుల నొనర్పుము పానుపు లెమ్ము పావనా
టవికిని బోవు మయ్యెడ దృఢద్రవణామయదుర్వికారగౌ
రవవికలోక్తులై మెలఁగు రాజులపేరును జెప్పఁ డెవ్వఁడున్.

అవ. యాచనకన్న వనవాసము మేలు:—

శ్లో. ఫలం స్వేచ్ఛాచలభ్యం ప్రతివన మభేదం ఊతిరుహం
పయ స్థానే స్థానే శిశిరమధురం పుణ్యసరితామ్,
మృదుస్పర్శా శయ్యా సులలితలతాపల్లవమయీ
సహస్తే సంతాపం త దపి ధనినాం ద్వారి కృపణాః.

27

వా. — అథ చ పున సృత్యా మపి నిరపధిక నిరాతజ్జు జీవనసాధనసామగ్ర్యాం కృపణాః స్వకార్యణ్య మత్పజ్జనః పరయాష్ఠాదైన్యేన క్షిశ్యంతి, కిం కర్తవ్య మి త్యాహ - ఫలమితి. — వనే వనే ప్రతివనం - న లేవక త్రైవ క్షృప్త మి త్యర్థః * 'అవ్యయం విభక్తి' త్యాదినా యథార్థేఽవ్యయాభావః, న విద్యతే భేదో యస్మి న్కర్తృణి త ద్యథా తథా అభేద మక్షేపం, స్వేచ్ఛయా స్వచ్ఛన్దేన - లభ్యం ప్రాప్యం - న తు పరప్రేమ్య మితి భావః, క్షిత్యాం రోహ స్తి తి ఊతిరుహః, * క్షిప్ - లేహం కద శీ రసాల పనసాది తరుణాం, ఫల మ స్తీతి శేషః. ఉదరపూరణసర్వాప్త మితి భావః, తథా, స్థానే స్థానే ప్రతిస్థానం * వీప్నాయాం ద్విరుక్తిః, శిశిర మధురం - వ్యాఖ్యాత మేతత్ 'పిబతి సలిలం శీతమధుర మి' త్యత్ర, పుణ్యసరితాం - గడ్డా గోదావ ర్యాది పుణ్యనదీనాం, పయ స్తీర్థ, మ స్తీతి శేషః - స్నానపానాభ్యాం బాహాభ్యవ్రతప జ్జుప్రక్షాళనద్వారా తృప్తోపకా ర్థికర మితి భావః, ఏలేనోశయేహ మపి కాన్త్రు సిద్ధం పరోపకారకత్వం సూచితం - త దుక్తం - 'పరోపకారాయ ఫలవివృత్తాః పరోపకారాయ వహంతి నద్య' ఇతి, తథా, మృదః ఆకర్షణః. తోమల ఇతి యావత్ - స్పర్శో

యస్యా స్స హంసతూలికాత్వక త్వే త్యర్థః, తుతః - సులలితా న్యతిరోమలాని -
యాని లతావల్లవాని - తన్నయా తన్నయా - తై ద్విర్వితే త్యర్థః - ఆధవా -
తన్నయా తద్వికారా * 'ప్రాచుర్యే వికారాగ్నే వయ ద్వి' తి జీవ, శయ్యా చాస్తీతి
శేషః - సఖిస్తూలచి లేలి భావః, త దపి లభ ౭: ధనినాం ధనాధ్యానం, ద్వారి
ప్రతిహరప్రదేశ్చని. 'శ్రీ ద్వా ర్ద్వారం ప్రతిహర' ఇ త్యమరః, కృషణాః ధనం
పాపవరతస్యాః, సంతాపం తదనువర్తనాద్యాయాస పరితాపం, సహజే మృత్యుని, శ్రే
యోగ్ధానం కిం త త్రాస్తాకం కర్తవ్య మితి భావః. ఆతః ఫలభాసంబంధశూన్యాం
ప్రత్యుత బలవదసిష్టానబద్ధిం దుస్తసంతాపకాణిం కరమకార్యవ్యకల్లేజపా మి హ
ముత్ర చ కీర్తిప్రతిష్ఠాభిష్టాసీం యాచ్ఛాదైన్యకరవశీతత్వా ద్దూషణీయం పాక్షిష్టా మిమం
దురీశ్వరద్వార బహిష్టికర్తృకా దురాకారదాశీం వికోశ్చాపనమస్తే జోత్సా ర్యా
నేకశ్రేయస్సంపాదికాం వసవాసజీవికాం శ్రీయ మేవ సమాశ్రయే ద్విద్వా నితి తాత్ప
ర్యమ్; త దుక్తం శ్రీభాగవతే -

‘చీరాణి కిం వధి న సన్తి? దిశన్తి భిక్షాం?

నోవాఘ్నిపాః పరభృత? స్ఫురితో వ్యుశుష్యక్?

శుద్ధా గుహాః కి ము న సన్తి? మహానుభావా

యస్మా ద్భజన్తి యతయో ధనదుర్తదాహ్లాత్.’ ఇతి. శిఖిణీవృక్షమ్.

టీ. ప్రతివనం=ప్రతియడఃయందును, ఆశ్నేదం=కప్పములేక, స్వచ్ఛచ్ఛాదైన్యం=
స్వచ్ఛవస్త్రముగా లభించునగు, క్షీరీరహం = చెట్లయొక్క, ఫలం=కందు, (కలదు).
స్థానేస్థానే=అన్నిచోట్లను, పుణ్యసరితాం = (గంగాగోదావరి మొదలగు) పుణ్యనదుల
యొక్క, శిశిరమధురం=చల్లనితీయని, వయః = తీర్థము, (కలదు). సులలిత లతావల్లవ
మయా=మిక్కిలి రోమలములగు తీగలచేతను చిగ్గళ్ల చేతను వికారములై, మృదుస్ప
ర్శా=మెత్తనితాకుడుగల, శయ్యా=నెజ్జ, (కలదు). తదపి=అయినను, ధనినాం=ధనా
ధ్యులయొక్క, ద్వారి=వాకిట, కృషణాః = దీనులు, సంతాపం=పరితాపమును-దుఃఖ
మును, సహజే=సహించురు.

తా. ప్రతివనమందును ననాయాసమున నిష్టమువచ్చినన్ని పండ్లు
చెట్లనుండి చేకొనవచ్చును. ఎక్కడఁబట్టిననక్కడఁ బుణ్యనదులలోఁ జల్లు
గా మధురముగానుండు నీరు త్రాగవచ్చును. లేజగురుటాకులతో
మెత్తనినెజ్జలు గల్పించుకోవచ్చును. ఇట్టివసతియున్నను దరిద్రులు ధని
కుల వాకిళ్ళు బడి యిక్కట్టుల నోర్పుచున్నారు.

చ. కలవు పచేలిమంబు లయి • కానలలోపలు బండ్లు మ్రాకులం
 గలవు పవిత్రవాహినులు • గవ్వనిశీతలవారివూరముల్
 గలవు చివుళ్లపాన్పు లవి • గైకొన నేరక దీనులై ధనా
 ధ్యులగవనిక వనించి నరులొలి సహింతురు తీవ్రతాపమున్.

శ్లో. యే +వర్ధస్తే ధనపతిపురః ప్రార్థనా దుగిఖభాజో
 యే చాల్పత్వం +దధతి విషయాక్షేపవర్యస్తబుద్ధేః,
 తేషా మస్తస్సురితహానితం వానరాణాం స్మరేయం
 ధ్యానచ్ఛేదే శిఖరికుహర గ్రావశయ్యానిపణ్ణః.

28

వ్యా. ఇదానీం దురిశ్వరసేవనయాఞ్ఞాదైన్యతత్పరవిషయాక్షేప్తచిత్తనిద్రావశేన
 స్వస్థ సిద్ధపద్ధావిశ్రేయోదశాం సూచయన్మాహః—య ఇతి.—ధనపతేః ధనా
 ధ్యుః—పురః ఆగ్రే, ప్రార్థనాదుగిఖం యాఞ్ఞాదైన్యం—భజ స్త్రీతి తథోక్తాః సన్తః
 *‘భజోఽస్మిః,’ యే పురుషాః, +వర్ధస్తే, తథా, యే చ పురుషాః, విషయాక్షేపే భోగ
 సంగ్రహే—చర్యాప్తా తాపస్తాత్ర ఏవ పర్యవసితా న తు తత్త్వవిచార ఇ త్యర్థః—
 తాదృశీయా బుద్ధిః తస్యాః—‘వర్యస్త’ ఇతిపాతే—విషయాక్షేపేణభోగసక్త్యా—
 పర్యస్తా విపరీతా—యద్వా—విషయాక్షేపేణ విషయకృతోపప్లవేన—పర్యస్తా విక్షేప్తా—
 యా బుద్ధిః—తస్యాః హేతోః, ఆల్పత్వం సీచత్వం, + దదతి, తేషాం పురుషాణాం,
 వానరాణి దివసాన్—తదనుభూతదుర్దినా నీ త్యర్థః—ని. ‘వాతు క్లిదే దివసవాసకా’
 ఇ త్యమరః, అభిమతదేవతాయాం చిత్తసిరీకరణం ధ్యానం—తస్య—చ్ఛేదే అవసానే—
 అస్తాధ్యానవృత్త్యానసమయ ఇ త్యర్థః, శిఖరికుహరే గిరిగవ్వారే—యోగ్రావా పాషా
 ణ స్స ఏవ శయ్యా—తస్యాం—నిపణ్ణః విశ్రమాంతం శయిత స్స న్ని త్యర్థః, అస్తరస్తః
 కరణ ఏవ—స్ఫురితం సముత్పన్నం—హానితం హానో—యస్మిన్ కర్తవ్య త ద్యథా
 తథా—తదానీం తేషా మపహాస్యత్వా తదనుభావత్వే నోత్పన్నహానగర్భిత మి త్య
 ర్థః—స్తరేయం ‘సదృశా దృష్టిచింతాద్యాః స్మృతిబీజస్య బోధకా’ ఇతి వచనా త్కుత
 శ్చిచ్చిస్తావకా ద్దృష్టివకా ద్వా సముద్బుద్ధసంస్కార స్తదీయ దుర్దినాని స్మృతివిష
 యాణి కుర్యామి త్యర్థః—వానరాణాం స్మరేయమితివా పాఠః—తథా * ‘అధీగర్థద
 యేకాం కర్తవ్యీతి కర్తవ్యే పక్షి-అధీగర్థానాం చ శేషాధికారాత్—అశేషత్వవివక్షాయాం
 తు ద్వితీ యైవ స్మర్యతే—సంభావనాయా ముత్తమపురుషైకవచనం—యథాఽహం
 యాఞ్ఞాదుగిఖాభిసంతప్త విషయాక్షేప్తచిత్తజనదుర్దశాదర్శనా త్సంజాతనిర్వేదః కేనచి

ద్భాగ్యోదయేన పరమేశ్వరానుగృహీత స్తద్భాగ్యోత్థానే తదీయదుద్ధినస్తరణతత్పరో
భవేయమ్ - తథా వివేకిభిః శ్రేయోన్దిభిః భవితవ్యం - న తు తద్దుద్ధికాభాగ్ని రితి
నిగూఢోపదేశ స్తాత్పర్యార్థవిషయాకృత ఇ త్యవధేయమ్. మద్వాక్రాంతాపృత్తమ్.

టీ. ధనపతి పురః=ధనాఘ్నసియెడుట, స్థానాదునిభాజః = యాష్టాదైన్య
మును అనుభవించువానికి, యే=ఏదినములు, వర్ధస్తే=వృద్ధియగుచున్ననో, విషయా...
బుద్ధి=విషయ=భోగసుగ్రహముయొక్క, ఆశీష = లాగుటవలన, వర్ధస్త=వివరితము
లైన, బుద్ధి=బుద్ధిగలవానికి, యేచ=ఏదినములు, ఆల్పత్వం=నిచత్వమును, దధతి=బాండు
చున్ననో, లేహం=ఆ, వానరాణాం=దినములను, శిఖి...నివట్టి=శిఖిరితుహారే=కాం
డగునామందలి, గ్రావ=పాషణమునెడి, శయ్యా=నెజ్జయందు, నివట్టి సక=అసీనుఁ
డనై, భాగ్యనచ్చేదే=భాగ్యము ముగియగనే, అంతః స్ఫురితహానితం=అంతఃకరణమునందు
స్ఫురించిన నవ్వుపుట్టునట్లుగ, స్వరేయం=తలఁచుకొనెదను.

తా. ధనికులచెంతనిల్చి మిక్కిలి దైన్యముతో నెవరుయాచించు
కొనిబ్రతుకుచుందురో ఎల్లవృథును దుర్విషయసౌఖ్యములనే కోరుకొను
చునెవరు నై చ్యము నందుచుందురో యట్టివారిదుద్ధినములను, భాగ్యనావ
సానమునఁ గొండగువాచెంత నాకునెజ్జయగుచటియవై గూరుచుండి
తలఁచుకొని నవ్వువాడను.

చ ధనపతిమ్రాల నిల్చి కడుదైన్యముఁ జూపెడువార లెవ్వరో
ఘనవిషయాభిలాష మతిఁకల్పన మీఠినసీచు లెవ్వరో
మొనయుచు వారిదుష్టదినముల్ మది నన్ని తలంతు నాత్మచి
తనము తుదిక గుహంతరమునకా రుచిరోపలతల్పశాయినై.

అవ. తృప్త టిఱునదిగాదు కాన దానికై యాష్టాదైన్యము వహించుట సరికాదు:—
క్లో.యే సంతోషనిర న్తరప్రముదితా స్తేషాం న భిన్నా ముదో
యే త్వన్యే ధనలుబ్ధసంకులధియ స్తేషాం న తృప్తా హతా,
ఇత్థం కస్య కృతే కృత స్స విధినా తాపృ క్షనం సమ్పదాం
స్వాత్మ న్యేన సమాప్తహేమమహిమూ మేరు ర్న మే రోచతే. 29

వ్యా.—అథ తృప్తాయా యావతాఽప్యవసంహారాభావా త్కిం యాష్టా
దైన్యే నే త్యాహ.య ఇతి.—యే పుమాంసః, దైవాల్లభేన వస్తునా జనితో మనోవిలా
స స్సంతోష - నైన నిరన్తరం సతతం - ప్రముదితాః పరితుష్టాః - తృప్తా ఇతి యావత్ -
లేషాం, ముదః ఆనన్దా, న భిన్నాః - కిం తు ప్రవృద్ధా ఏ వేత్కర్థః, తథాఽన్యే

ఇతరే - యే పుమాంసః, ధనే లుబ్ధా గార్హవతీ - ఆత ఏవ సంకులా ధీ ర్యేషాం తే
తథోక్తా, స్తేషా, తృష్ణా వస్తుస్త్వహీ, న మాతా - న విర తే తృగ్ధః - ధనలోభ
స్యేయతాభావా దితి భావః, ఇత్థ మేవం వ్యవస్థితే న తీతి శేషః - సః ప్రసిద్ధః, సంప
దా రత్నాని సమృద్ధీనా, తావృ గిత్త మితి వత్తు మశక్యం, పదం స్థాన - మనిర్యాచ్య
ధనసంప దాన్నద మి త్యర్థః, తథా, స్వాత్మ స్వేవ స్వస్తి స్వేవ, సమాప్తః పర్యవసి
తః - న తు పరోపకారపర్యాప్త ఇ త్యర్థః, తావృశో, హేమమహిమా కాఞ్చనసం
పత్తి ర్యస్య తథోక్తా, మేరు, ద్విధిగా బ్రహ్మణా, కస్య కృతే కస్య పుంసః ప్రయోజ
నార్థం, కృతో నిర్మితః - నిత్యసంతోషసంపన్నానా మనపేక్షితత్వా దర్థలుబ్ధానా
మపర్యాప్తత్వా చ్ఛాయుపయోగా నితి భావః, ఆశో నిరర్థకత్వాత్ - మే మహ్యం,
న రోచతే రుచిగోచరో న భవతి - న సప్తత ఇత్యర్థః * 'రుచ్యర్థానాం ప్రయమాణః'
ఇతి చతుర్థి, తస్మా త్పుమేరుతుభ్యధనలాభేఽపి తృష్ణాసరసాచ్యాః పరితోషభావా
తత్ప్రముక్తయా వ్యాజైర్యవిభా)న్తి తత్త్వవిచారేన నిరస్య సంకుప్తా న్నశకరణై ర్భవిశ
వ్య మాముక్త్యస్థి రితి తాత్పర్యమ్. శార్దూలకీడితమ్.

టీ యే=నిపురుషులు, సంతోష...యంతాః-సంతోష = దైవాధీరముగ లభించిన
మనోవిలాసముచేత, నిరస్త=ఎతెగక, ప్రముదితాః = సుతుష్టుల, తేషాం=వారికి,
మురః=ఆరంభములు, నభిశ్చాః = భంగ పాటుపడినవి కావు (వృద్ధిబొందుదుమనవి),
ఏతస్యే=ని మితరులు, ధన...ధిమః-ధన=ద్రవ్యమునందు, లుబ్ధః=లోభముగొన్న, సం
కులః=కలగిన, ధిమః=మనస్సుగలవారో, తేషాం=వారికి, తృష్ణా=ఆశ, నమాతా=ఉడి
గినది కాదు; ఇత్థం=ఈవ్యవస్థయందు, సంపదాం=సహస్యలకు, తావృక్ పదం = అటు
వంటి గొప్పపదవియై, స్వాత్మనియేవ=కనయందే, సమా...హిమా-సమాప్త=పర్యవసిం
చిన, హేమా=కాంచనముయొక్క, మహిమా=సంపత్తిగలదియగు, సః మేరుః=ఆమేరు
పర్వతము, బ్రహ్మణా=బ్రహ్మచే, కస్యకృతే=ఎవరికొఱకు, కృతః=నిర్మించబడినది,
మే=నాకు, సరోచతే=రుచింపదు.

ఎవరు నిరంతరపరమానందమున నోలలాడుచుందురో వారియా
నందమున కెప్పుడును జెలుపులేదు. ఇంక నెప్పుడును ధనకాంక్షతోడనే గిజ
గిజలాడువారి యాశలకు బరిసమాప్తిలేదు. తొలుతటివారికి బంగరు
కొండపై గోర్కియే వొడమదు. రెండవవారి కిద్దీచేకుజినను దృప్తిగ
లుగదు. చూడఁగా నాలాటి సకలసంపదలకు నిలయమైన బంగరుకొం
డను బ్రహ్మదేవుఁ డెవరికై సృజించునట్లు? లోకమును దృప్తిచెందింప

నుపకరింపక తనకుఁబా సుంపరలుగల దనిపించుకొనుమేరువు కొఱమూలి
నదిగా నాకుఁ దోచుచున్నది.

మ. వరసంతోషనిరంతరప్రముదితుల్ • సర్దింప నెవ్వారు ని
ర్భరముల్ వారికి మోదముల్ కనకలుఁబ్రసాంతు లౌవారికిఁ
విరతిం బొందదు తృప్త యెవ్వరికిఁ గాఁవింపంబడెన్ బ్రహ్మచే
స్థిరసంపన్నిధి మేరు వాత్సర్యతలఁజ్ఞీకంబు నా కిష్టమే.

అవ. యాచింపకయే జీవింప నుపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భిక్షాహార మదైన్య మప్రతిముఖం ధీతిచ్ఛిదం సర్వదా
దుర్భాత్యర్యమదాభిమానమథనం దుఃఖౌఘవిధ్వంసవమ్,
సర్వ త్రాన్యహ మప్రయత్న సులభం సాధుప్రియం పావనం
శమోఽస్మత్త మవార్య మక్షయనిధిం శంసన్తి యోగీశ్వరాః. 30

వ్యా — తర్హి కథం జీవన మి త్యాశఁజ్ఞ తనుపాయం సవరికరం నివేదయ
న్నిగమయతి - భిక్షేతి. — యోగీశ్వరాః పరమార్థతత్వజ్ఞాః మహాయోగినః, భిక్షాహారం
భైక్షాశనం కర్త, న విద్యతే దైన్యం యాచ్ఛాకార్యజ్ఞం యస్మిన్ స్తత్తతోక్తం, భిక్షాం
దేహీ త్యుచ్చారణానస్తరమేవ సద్గ్రహస్థై ర్భవహుమానపూర్వకం దీయమానత్వా దితి
భావః - యద్వా-వ్యావహారికదైన్యసంభవేఽపి పారమార్థికదైన్యాభావా దితి భావః,
న విద్యతే ప్రతిముఖం యస్య తత్తతోక్తం - స్వయ మేవ నిరతిశయముఖం - న తు
స్వస్య ప్రతిభటభూతం సుఖాంతర మస్తి త్యర్థః, సర్వత స్సర్వత్రాఽపి, భీతిచ్ఛిదం
భయవిహీనకం - భిక్షాశనతత్పర స్వాకుతోధయత్వా పితి భావః, దుష్టానాం దుస్స్వభా
వానాం - మాత్సర్య మదాభిమానానా మసహిష్ణుత్వ దర్పహంకారాణాం-మథనం
నిరాసకం, దుఃఖౌఘవిధ్వంసనం సాంసారికాశేవబాధానివర్తకం - యద్వా - దుః
ఖౌఘస్య ఏకవింశతిమహాదుఃఖసముదాయస్య - విధ్వంసనం విచ్ఛేదకం - ఏకవింశతిమ
హాదుఃఖధ్వంసరూపమోక్షనిదాన మి త్యర్థః - 'అత్యనికదుఃఖధ్వంసో' మోక్ష' ఇతి
వైశేషికా స్త్రాన్కికా శ్చ, అత్ర యత్కించి ద్వైతవ్య మస్తి-నిస్తరభయా న్నీచ్యతే,
సర్వత్ర సర్వే వ్యపి దేశే వ్యపి త్యర్థః, తత్రాఽవ్యవస్థాం ప్రతిదినం, తత్రాఽపి చాప్ర
యత్నం యత్నం వి నైవ - సులభం సుఖలభ్య మి త్యర్థః, సాధూనా మనహంకారి
ణాం - ప్రియ మిష్టం - పావనం పవిత్రం, శంభో శ్శివస్య, సత్తం తృప్తిసాధన మి త్య
ర్థః - 'దుష్టో యేన కపాలపాణిపుకే భిక్షాటనం నేవత' ఇ త్యనే నై వోక్తత్వాల్ -
యద్వా-శంభో సుత్రం శంభుధ క్తినిరతాన్నసత్త మి త్యర్థః-భిక్షుమణ్డలాధిపతిసత్తం

తు నశ్వరం ఇదం తు సకలభువనాధీశ్వరప్రవర్తితత్వా చ్ఛాశ్వత మితి భావః, ఆత వి, వావార్యం న కేనాఽపి నివారయిషుం శక్యమ్, అక్షయనిధి మనివాళి నిదానం చ - ని తోఽప్రయోగేఽపిక్షయాభావా దితి భావః, శంసన్తి కథయన్తి-అనుభవసిద్ధత్వా దిశ్శం వర్ణయన్తి త్యర్థః ; అతోఽనర్థపరమ్యురాజనితహైన్యం యాఘాదైన్యం విహ యోక్తరీత్యా సమస్త సద్గుణ విచిత్రం శంభుసత్త్వం ప్రామాణికోక్తం సమాశ్రయణీయ మితి భావః. పుత్రం పూర్వవత్.

టీ. యోగీశ్వరాః=(పరమార్థతత్వజ్ఞులైన) మహాయోగులు, ఆదైన్యం=దైన్యము లేనిదియు, అప్రతిముఖం=ఎదురులేనిదియు, సర్వదా=ఎల్లప్పుడు, భీతిచ్ఛిగం=భయమును ఆడంచునదియు, దుర్తా...మనస్వ-దుర్తాత్సర్య=చెడ్డవగు మత్సరమును, మద=పాగ రును, అభిమాన=గర్వమును, మధనం=ఆడచునదియును, దుఃఖ ఓఘునిర్వహనం=(ఇరు వదియొక్క) మహాబాధల సమూహమును నశింపఁ జేయునదియును, సర్వత్ర = ఎల్లెడలను, అన్యహం=ప్రతిదినమును, అప్రయత్న సులభం=యత్నించకయే సులువుగా దొర కునదియు, సాధుప్రియం=అనహంకారులకు నిష్టమును, పావనం=పవిత్రమును, (ఆగు) శమ్భోః సత్త్వం=మహేశ్వరునియన్న సత్త్వమైన, భిక్షాహారం = భిక్షాన్నమును, అక్షయనిధిం=కొరతపడని నిత్యముగ, శంసన్తి=(పొగడ్తతో) చెప్పుదురు.

తా. మహాయోగులు పరమేశ్వరుఁడు పెట్టిన భిక్షాన్న సత్త్వమునం దలిభిక్షాహారమును దైన్యము లేనిదానిగను, నిరాటంకమైనదానిగను, నిర్భయమగుదానిగను, మాత్సర్యమదాఁగి మానధ్వంసక మగుదానిగను, అప్రయత్న సులభ మగుదానిగను, సాధువులకిష్టమగుదానిగను, పావన మగుదానిగను, అక్షయమునుగను జెప్పుచున్నారు.

మ. అభివర్ణింతురు యోగిపుంగవులు భిక్షాహారమున్ నీతదై
న్యభయక్రోధమదాభిమానజడిమాఁహంకారమున్ సత్సఖ
ప్రభవం బశ్రమలభ్య మూర్జిత మవాఁర్యం బక్షయం బుగ్రదుః
ఖభిదాదక్షము శంభుసత్త్వము మహాఁకైవల్యసత్పత్రమున్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు యాఘాదైన్యదూషణ మను
మూడవదశకము.

భోగాన్త్యవర్ణనము.

శ్లో. భోగే రోగభయం కులే చ్యుతిభయం విత్తే నృపాలా స్థయం
మానే దైన్యభయం బలే చిపుభయం రూపే జరాయా భయమ్,
శాస్త్రే +వాదభయం గుణే ఖలభయం కాయే కృతాంతా ద్భయం
స్వం వస్తు భయాన్నితం భువి నృణాం వైరాగ్య మే వాభయమ్.

వ్యా.—అథ భోగానా మన్త్యైర్భాగధనే యాహ్లాదైన్య మదూషితప్రాయ మే
వేతి మనసి నిధాయ తద్దూషణానంతరం భోగాన్త్య మహా-భోగిణి. — భోగే స్రక్చ
స్తవనితాసంభోగసుఖానుభవే - ని. 'భోగ స్సుఖే స్త్రాన్యదిభృతా ఏహే శ్చ ఫణికా
యయో రి' త్యమరః, రోగా ద్వాతపితాద్యావయా - భయ మ స్తీతి శేషః- తస్య
తదంతరాయత్వా దితి భావః, కులే నద్వందే, చ్యుతే రాచారభ్రంకా భయం - తస్యా
స్తదప్రతిష్ఠాపహత్వా దితి భావః - అథవా. చ్యుతే స్సంతానవిచ్ఛేదా - భయం-తస్యా
స్సంతదాయోపహతిహేతుత్వా దితి భావః, పిత్రే ద్రవ్య సమృద్ధి, నృపాలా ద్రాజ్ఞో
భయం-తస్య తదవహర్తృత్వా దితి భావః, మానే ఆభిమానే, దైన్యా త్కార్యద్యా
భయం - తస్య తదభిజ్ఞహేతుత్వా దితి భావః, బలే సామర్థ్యే, రిపా శ్చత్రో, ర్భ
యం - తస్య తద్దమనశీలత్వా దితి భావః, రూపే సౌందర్యే, జరాయా వార్ధకావస్థాయా,
భయం - తస్యా స్తద్విలాపిత్వా దితి భావః, శాస్త్రే వేదాంతాదికాన్త్రకలాపే, + వా
దిభ్యః శుష్క-తర్క-కలహకణ్ఠకేభ్యః, భయం - తేషాం తదవరోక్షకత్వా దితి భావః,
గుణే విద్యావినయాదిగుణగణే, ఖలా ద్దుర్జనా, భయం - తస్య తద్దూషకత్వా దితి
భావః, కాయే దేహే, కృతాంతా, ద్యమా భయం - తస్య తదంతరత్వా దితి భావః -
ని. 'కాయో దేహః క్షీబవుంసోః' - 'కృతాంతా యమసిద్ధాంతా వి' తి చామరః - సర్వ
త్ర * 'భీతాన్తానాం భయహేతు' రి త్యపాదానత్వాత్పశ్యమి, ఆతః భువి, నృణాం
సంబంధి, సర్వం వస్తు - భోగాద్యశేషార్థజాతం, భయాన్నిత ముక్తిరీత్యా భయసహితం-
సాన్తకత్వా త్సాపాయ మి త్యర్థః, కిం తు, విగతో రాగో విషయాభిలాషో-యేషాం
తే విరాగా నైషాం భావో వైరాగ్యం-త దేక మేవ, న విద్యలేభయం యస్య త దభ
యం భయహేతుత్వాభావా నిర్భయం నిరాతక్కుత్వా నిరపాయ మి త్యర్థః - య
ద్వా - విరాగా ఆస్థిరభోగా - నైషాం భావో వైరాగ్యం - త దేక మేవ-న విద్యలే
భయం యస్య త దభయం, భయహేతుత్వాద్యభినివేశం పరిత్యజ్య సుస్థిరవైరాగ్య మే

వాక్రయణీయం శ్రేయస్కామై రితి భావః ; ఇత్థం భోగ ఇత్యాది వ్యధికరణస ప్రమ్యా
శ్రయణేన వ్యాఖ్యాతం-సతి సప్రమ్యాశ్రయణే త్వేవం వ్యాఖ్యేయమ్:—అత స్సర్వం
భువి నృణాం, భయాన్వితం భయాకర మి త్యర్థః, కిం తు వైరాగ్య మేవ న విద్యతే
భయం యస్తా త్తత్ అభయ భయనివారణ మి త్యర్థః, సతి వైరాగ్యే సర్వ స్యాసి
మిథ్యాత్వేన ప్రతీయమానతయా ద్వితీయాభావాత్ ; అతః భయావహం భోగాదికం
పరిత్యజ్య భయావహంవైరాగ్యమే వాక్రయణీయ మితి తాత్పర్యమ్ ; శేవం సమానమ్.

ఏతదా ద్యావజ్ఞమాత్ శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. భోగే=సక్చందనవనితా సంభోగ సుఖానుభవమునందు, రోగభయం =
(వాతపి త్రముల న్యూనాధిక్యముచే బోడము) రోగములవలని భయము, కులే=సద్వంశ
మునుగూర్చి, య్యతిభయం = ఆచారములోటుపడినది యగుననిభయము, విత్తే=ద్రవ్యస
మృద్ధియందు, నృపాలాత్ భయం=రాజులనిభయము, మానే = అభిమానమునందు,
దైన్యభయం=కార్యణ్యమువలని భయము, బలే=సామర్థ్యమునందు, రిపుభయం=శత్రు
వువలనిభయము, రూపే=సౌందర్యమునందు, జరాయా=ముసలితనమువలన, భయం=
భయము, కాస్త్రే=వేదాంతము మొదలగు శాస్త్ర కలాపమునందు, వాదభయం=(ప్రభా
కలహమును కలిగించు) కువాదమువలని భయము, గుణే=(విద్యా వినయాది) మంచితన
మునందు, ఖిలభయం=దుర్జనునివలన భయము, కాయే = దేహమునందు, కృతాంతాత్
భయం=యమునివలనభయము, భువి = ఈయలయందు, నృణాం=మనుజులకు, సర్వం
వస్తు=సకలవస్తువులును, భయాన్వితం=భయముతోఁగూడినది, వైరాగ్యమేవ = (ఆస్థిర
ములగు భోగములయందు) విరక్తియే, అభయము=భయము లేనిది.

తా. సంపూర్ణభోగము లనుభవించుచో రోగము లెక్కడవచ్చు
నోయనుభయముకలదు. పేరుప్రతిష్ఠలుగల సత్కులమందుఁబుట్టితి మను
కొనునపుడే యకార్యకరణమువలన నెప్పు డప్రతిష్ఠ వాటిల్లునో యను
భయముకలదు. విశ్వరూపవంతుల మనుకొనునపు డెప్పుడు రాజుకైకొనునో
యనుభయముకలదు అభిమానవంతుల మనుకొనునప్పుడు దైన్యమే
ప్పుడవలంబింపవలయునో యనుభయముగలదు. బలవంతుడను గదా
యనుకొనునప్పుడు శత్రువులోడింతురో యనుభయముగలదు. చక్కదన
ముగల దనుకొనునపుడు ముసలితనముచున్నో యనుభయముగలదు.
శాస్త్రజ్ఞుడనుకొనునప్పుడు ప్రతివాదులవల్ల భయముగలదు. సద్గుణములు
గలవాడనుగదాయనుకొనునప్పుడు దుర్మార్గులవలనభయముగలదు. శరీర

మును జూచుకొనునపుడు వరణమునచ్చునో యనుభయము గలదు. అరిచిచూచిన సర్వసమస్తములును భయాన్వితములే. వైరాగ్యమొక్కటియే నిర్భయమైనది.

చ. బలగుణయాపభోగకులః పర్యక్తే బలశాస్త్రమూనముల్
బలిఖలరుగ్జరాచ్యుతి స్ఫులాలయమప్రతివాదిదైన్యసం
కులభయయుక్తముల్ నరులమక్ష భువి నెప్పియు నిర్భయంబులై
నెలకొన వెన్నిభంగులను నిర్భయ మొక్కవిరాగమే సుమీ.

శ్లో. ఆక్రాంతం మరణేన జన్త జరసా చాత్యుజ్జ్వలం యశావనం
సంతోషో ధనోఽప్యయా శమసుఖం ప్రాధాన్యనావిభ్రమైః,
లోకై ర్మత్సరిభి ర్గుణా వనభువో వ్యాతై ర్మృతా దుర్జనైః
ర్హస్థైర్యేణ విభూతయోఽప్యపహతా గ్రస్తం న కిం కేన వా. 3

వ్యా — ఉపక్రాంతం భోగాస్థైర్యం తత్తద్భక్తివర్జితం నవభి ర్మర్జయతి -
ఆక్రాంతమిత్యాదిభిః - ఆక్రాంతమితి. — జన్త ఉత్పత్తి, జరణేన స్వరూపనాశకేన
మృత్యునా, ఆక్రాంతం గ్రస్తం -

‘జాతస్య హి ద్రువో మృత్యుర్ధృవం జన్త మృతస్య చ,

అద్య వా లబ్ధశతాదై వా మృత్యు రైవప్రాణినాం ధ్రువః.’

ఇత్యాదివచనా దితి భావః, అత్యుజ్జ్వల మతిశయేన భాస్వరం, యశావనం నూతనవయః
తాదృశ్య మితి యావత్, జరసా జరయా - అపాయ హేతుభూతయా, ఆక్రాంతం
*‘జరాయా జర సస్య తరస్యా మి’తి జరసాదేశః, సంతోషః దైవవశా లబ్ధవస్తుజనిత
పరితోషః, ధనలిప్సయా తదుపద్రవకారిణ్యా ధనవాఙ్మయా, ఆక్రాంతః *లభే సృన్న
స్తాత్ ప్రియా మప్రత్యయే టావ్, శమసుఖ మింద్రియవ్యాపారోపరమాపాదితానందః,
ప్రాధాన్యనానాం ప్రగల్భవిలాసినీనాం - విభ్రమై స్తదుపమరక్తైః కటాక్షవిక్షేపకర్ణ
కణ్డాయన కోమలకుచమర్దనాది విలాసైః, రాక్రాంతం, గుణాః, విద్యావినయాదయః,
మత్సరిభిః పరోత్కర్షానహిష్టుభిః, లోకై ర్మత్సరైః సదవవాదకై రిత్సర్థిః, ఉపహతాః
గ్రస్తా ఇతి యావత్, వనభువః పుణ్యార్ణ్యప్రదేశాః, వ్యాతై ర్దుష్టగతైః సర్వైర్వా-
తత్ప్రవేశానవకాశ ప్రదై రితి భావః, ఉపహతాః గ్రస్తాః, నృపా రాజానః, దుర్జనైః
దుర్మత్తోపదేశేన తద్బుద్ధివిపర్యాసకారిభిః పితౄనైః, రుపహతా స్సమాక్రాంతా ఇ త్య
ర్థః, విభూతయ స్సంపదోఽ, పృథ్వైర్యేణ తదప్రతిష్ఠావహే నాస్థిరత్వేన, ఉపహతాః

దూషితాః, అతః కింవస్తు, కేన వా ఉపద్రవేణ, న గ్రస్తము కరీత్యా సర్వ మపి గ్రస్తమే
వేత్స్యర్థః; ఆత సర్వ స్యా ప్యస్థిరత్వా న్న కు త్రాపి విప్రమృః కర్తవ్య ఇతి భావః.

టీ. జన్మ=ఉత్పత్తి, మరణేన=చావుచే, ఆక్రాంతం = ఆక్రమింపఁ బడినది, ఆత్మ
జ్వలం=ఆతిశయముగా ప్రకాశించు, యావనం=నూతనవయస్సు, జరసా=ముసలితనముచే,
(ఆక్రాంతం=ఆక్రమింపఁబడినది,) సంతోషః=దైవవశమున ప్రాప్తమైనవస్తువుచేఁ గలిగిన
తృప్తి, ధనలిప్సయా=(తదుపద్రవ కారిణియైన) ద్రవ్యాశచే, (ఆక్రాంతం...) శమను
ఖం=(ఇంద్రియవ్యాపారముచే నాపాదించఁబడిన) కాంతివలని యానందము, ప్రాధా
న్యనా విభ్రమై=జవరాండ్ర విలాసములచే, (ఆక్రాంతం...) గుణాః = (విద్యావినయా
దులగు) సద్గుణములు, మత్సరిభిః=ఇతరులకీర్తిని సహించలేని, లోకైః=జనులచే, ఉప
హతాః=నిందింపఁబడినవి, వనభువః=(పుణ్యములగు) ఆరణ్యప్రదేశములు, వ్యాకైః =
కూరజంతువులచే, (ఆక్రాంతం...) నృపాః=రాజులు, దుర్జన్తైః = దుర్మంతులచే, (ఉప
హతాః...) విభూతయః=విశ్వర్యములు, అన్త్యేయైః=స్థిరములుకానివగుటచే, (ఉపహ
తాః...) కిం=ఏవస్తువు, కేనవా=ఏయవద్రవముచే, నగ్రస్తం = ఆక్రమింపఁబడినది
కాదు.

జన్మమును మరణము, యశావనమును ముడుసలీతనము, సంతో
షమును ధనాశ, ప్రశమనుఖమును మిటారుల టకటొంకులు, సద్గుణ
ములను మాత్సర్యముగల కూళలు, వన్యప్రదేశములను ఘాతుకజంతు
వులు, రాజులను దుర్జనులు, విశ్వర్యములను నిలుకడలేమి చెఱచివేయు
చున్నవి. నిరుపద్రవమైన దింక నేదిగలదు?

చ. జననము చావుచేత శమసౌఖ్యము కాంతలలీలచేత జ
వ్వనము జరాంతిచేత గుణవర్గము కూళలచేత రాజు దు
ర్జనములచే ముదంబు ధనరాగముచే సిరులెల్ల లేమిచే
వినిహతిఁ జెందు దోషపరివిధము గాదె తలంప నెద్దియున్.

శ్లో. ఆధివ్యాధిశతై ర్జనస్య వివిధై రారోగ్య మున్మూల్యతే
లక్ష్మీ ర్యత్ర పతన్తి తత్ర వివృతద్వారా ఇవ వ్యాపదః,
జాతం జాత మవశ్య మాళు వివశం మృత్యుః కరో త్యాత్మసా
త్త త్థిం నామ నిరజ్ఞు కేన విధినా యన్న్విర్భితం సుస్థిరమ్. ౪౪

వ్యా.—పునః శ్రోతృజనస్య విశ్వావదార్థార్థార్థముక్త మే వార్థం భక్తిస్తరేణా
హ - ఆధీతి.—వివిధైః నానాప్రకారైః, ఆధీనా మనోవ్యథానాం - వ్యాధీనాం

పితాదికారీరోగాణాం చ - శత్రై రనేకై రాధివ్యాధిభి రిత్యర్థః - ని. 'పుంస్యాధి ర్వా ససీ వ్యథా'. 'రోగవ్యాధిగదామయా' ఇతి చామరః, జన, స్యారోగ్యం దేహస్వాస్థ్య, మున్ముఖ్యతే నిర్దులీక్రియతే, తథా యత్ర యస్మిక్ పురుషే, లక్ష్మీ రైశ్వర్యసమృద్ధి-స్తిప్తి తీతిశేషః, తత్ర తస్మిక్ పురుషే, వ్యాపదః మహోపద్రవాః-వివృతాన్యధ్వాటితకవా టాని ద్వారాణియాసాం తా వృథోక్తా ఇవ, పతన్తి తద్విఘటనార్థ మప్రతిబంధంప్రవి శన్తి త్యర్థః, తథా, మృత్యు రన్తకః జాతం జాతం ప్రారబ్ధకర్తృవశా త్పునః పున రుత్పన్నం * వీహ్నయాం ద్వీర్భావః, అత ఏవ, వివశం విహ్వలం, జన్తు మితి శేషః, అవశ్యం నియత, మాశు శీఘ్ర మే, వాత్ససాత్ ఆత్మాధీనం కరోతి-మారయ తీత్యర్థః * 'తదధీనపవనే సాతిరి' తి సాతిప్రత్యయః, అత, స్తేన ప్రసిద్ధేన, నిరఙ్కుశేన నిరర్ధ శేన-అప్రతిహతవ్యాపారేణే త్యర్థః, విధినా బ్రహ్మణా, య ద్విన్తు నిర్మితం, త త్క్రింవా నుస్థిరం - న కి మ పీ త్యర్థః; అతో-ఎస్థిరభోగాశంసనం న కర్తవ్య మితి భావః.

టీ. వివిధైః=పలువిధములగు, ఆధివ్యాధిశత్రైః-ఆధి = మనోవ్యథలయొక్కయు, వ్యాధి=పితాదికారీరోగములయొక్కయు, శత్రైః = అనేకములచే, జనస్య = మనుజుని యొక్క, ఆరోగ్యం=దేహస్వాస్థ్యమును, ఉన్ముఖ్యతే=నిర్దులముచేయును; యత్ర = ఏచోట, లక్ష్మీ=విశ్వర్యము, (తిష్ఠతి=ఉండునో,) తత్ర=అచోట, వ్యాపదః=మహో పద్రవములు, వివృతద్వారా ఇవ=తెరివఁ బడినద్వారములుగలవి యనునట్లు, పతన్తి= ప్రవేశించును; మృత్యుః=యముడు, జాతంజాతం=(ప్రారబ్ధ కర్తృవశముచే) పుట్టినవా నినెల్ల, వివశం=తడబడ్డవానినిగా, అవశ్యం=నియతముగను, ఆశు=శీఘ్రముగను, ఆత్మ సాత్ కరోతి = తనవశము గావించుకొనును (చంపుననుట); నిరఙ్కుశేన = అడ్డులేని, విధినా=బ్రహ్మచేత, యత్=ఏది, నుస్థిరం=మిక్కిలి శాశ్వతమైనదిగ, నిర్మితం = సృజిం పఁబడినదో, తత్=అది, కింనామ=ఏదైయుండును?

తా. మనోవ్యథలచేతను, వ్యాధులచేతను ఆరోగ్యము పాడవడు చున్నది. సంపద లెక్కడఁగలవో అక్కడనే యడ్డులేనట్లాపరలు కుప్ప తెప్పలుగా సంభవించుచున్నవి. అన్వతంత్రముగ జన్మించిన ప్రతిప్రాణిని మాయదారిమృత్యువు తనపొట్టను బెట్టుకొనుచున్నది. అడ్డమాఁక లులేని యాదైవముచే నుస్థిరమని చెప్పఁదగునట్లు నిర్మింపఁబడిన దేది కలదు?

శా. ఆధివ్యాధిశతంబుచే జనులదైవర్యం బెల్ల నిశ్శోభ మై
భాధింపంబును సంపకల్ గలుగుచోఁ బ్రత్యక్ష మై ద్వారసం

రోధం బేమియు లేక దుర్దశలు చేరుకొమ్మత్తువును మర్త్యుల
న్వేధించు నివిధి యేది సుస్థిరముగా నిర్మించె చర్మించినన్.

శ్లో. భోగా స్తుజ్జతరజ్జభజ్జతరభాః ప్రాణాః క్షణధ్వంసినః

స్తోత్రం స్వేద దినాని యావనసుఖస్ఫూర్తిః ప్రియానుస్థితా,
తత్సంసార మసార మేవ నిఖిలం బుద్ధ్యా బుధా బోధకా
లోకానుగ్రహపేశలేన మనసా యత్న సమాధీయతామ్. 34

వ్యా.—తద్వి కిం కర్తవ్య మి త్యాశక్యాం యాం తేషా మన్తైర్భక్తధనపూర్వ
కం కర్తవ్యం తావత్ప్రీతి రుపదిశతి - భోగా ఇతి — భోగాః స్రక్ష్మదనాదివిషయాః,
తుజ్జతరజ్జాః కల్టాలాః - భజ్జాః అభ్యుతరజ్జాః త ఇవ - తరభా శ్చపలాః - అతిసూక్ష్మా
ఇ త్యర్థః - న తు కలిపయే వ్యసించినేషు స్థాయన ఇతి భావః, ప్రాణాః, క్షణధ్వంసి
నః - క్షణే క్షణకాల ఏవ - ధ్వంసో వినాశః - ఏషా మస్తీతి తథోక్తాః-అస్థిరా ఇతి
యావత్, యావత్ - యా సుఖస్ఫూర్తి రైవమయికనుభూభివృత్తి స్సా - స్తోకా స్వేద
దినా న్యత్నే స్వేద దిననే ప్రి త్యర్థః * ఆత్మ న్తనంయోగే ద్వితీయా, ప్రియాను కా
నాను, స్థితా స్థాయినీ * కర్తరిక్తః - న తు యావద్భవభాదినీ - వార్ధకదశాయాం తదపా
యా దితి భావః, త త్తస్మా త్కారణాత్, బోధకా హితోపదేష్టరః, హే బుధా
విద్వాంసః, నిఖిలం, సంసారంభోగాదిరూపమ్, అసార మస్థిర మేవ, బుద్ధ్యా అలోచ్య,
లోకానుగ్రహపేశలేన మనసా యత్నః సమాధీయతామ్ పరమ దయాభుక్త్యప్రయుక్తాను
గ్రహతయా యుష్మాభి ర్జ్ఞానోపదేశాదినా సంసారార్థవసమగ్నా జనా స్తారయిత
వ్యాః - న తూపేత్య - స్రభావిధజనోద్ధరణే మహాఫలశ్రవణా దితి భావః, యద్వా -
లోకానుగ్రహే - లోకసంగ్రహే - పేశలే నానురక్తేన - మనసా, యత్నః బ్రహ్మ
ధ్యానప్రయత్న సమాధీయతాం - కృతార్థత్వేఽసి యుష్మాభి రయం యత్నః కర్తవ్యః,
యతః-యుష్మత్కృతప్రయత్నతాత్పర్యేణ జనా ఆసి కృతార్థా భవిష్యతి-

‘య ద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ స్త త్త దేవేతరో జనః

స య త్ప్రమాణం కురుతే లోక స్త దనువర్తతే.’ ఇతి

భగవద్దవచాత్ ఇతి భావః; సమాధీయతా మితి విధ్యధే విహితోఽయం లోబ్ధు
యోగః పరమపురుషార్థ సాధక బ్రహ్మధ్యానప్రయత్న స్యావశ్యవిధేయతాం వివక్షే ఆన
ర్థప్రాప్తిం చ జ్ఞాపయ తీ త్యుపదేయమ్.

టీ. భోగాః=స్రక్ష్మదన విషయాదిభోగములు, తుజ్జ...తరభాః=తుజ్జతరజ్జ=
పల్లెనయలయొక్క, భజ్జ=పతనములనలె, తరభాః=చపలములు-అతిసూక్ష్మములనుట;

ప్రాణాః=ప్రాణములు, క్షణద్వంసినః=క్షణములో నశించునవి; యౌవనసుఖ మ్నూర్తిః= యౌవనకాలమునందలి భోగముల విజృంభణము, స్తోకాన్యేవదినానిః=కాలాది దినములే, ప్రియానుః=ప్రియురండ్రయందు, స్థితాః=నిలచునది; తతః=అకారణముచే, బోధకాః= హితము నుపదేశించు, బుధాః=పరిద్రావ్యులారా, నిఖిలం = సమస్తమైన, సంసారం= భోగాదికమును, అసారమేవ=ఆస్థిరమునుగానే, బుద్ధ్వా=అలోచించి, లోకాన్తగ్రహ పేశలేన = లోకులయందు పరమదయాళుత్వ హేతువుచే మెత్తనైన, మనసా = మనస్సుచే (నదోధిచే మూఢులగు లోకులను బాగుపఱచుటకు), యత్నః=ప్రయత్నము, శమాధీయతాం=చేయఁబడును గాక.

తా. భోగములు ఎత్తయినతరంగలవలె నించుకఱోఁ జిదికిపోవు నవి. ప్రాణములో యుత్తరక్షణమున నుండునో యుండవో వాకొ నఁజాలము. ప్రియురండ్రతో ననుభవించుయావనసౌఖ్యములు మూడు నాల్గముచ్చటలై కాఁబట్టి హితబోధకులగు నో విబుధులారా ! యీ సంసారమునెల్ల నిస్సారమునుగా గ్రహించి లోకాన్తగ్రహమున సంసక్తమగు మనసుతోఁ బ్రయత్నము కావింపుడు.

ఉ. తుంగతరంగభంగములతోఁ దులఁదూఁగువిలోలభోగముల్
భంగపడుకొ నిమేషమునఁ ♦ బ్రాణము కొన్నిదినంబులే నుఖం
బంగనలందు నిట్లు మది ♦ నారసి బ్రహ్మవిచారయత్న ము
హ్సంగుచుఁ జేయఁగావలయు ♦ భూరిజగద్ధితబుద్ధిఁ బండితుల్.

శ్లో. భోగా మేఘవితానమధ్యవిలసత్సదామనీచచ్ఛలా
ఆయు ర్వాయువిఘట్టితాబ్జపటలీలీనామ్బువ ద్భజురమ్,
లోలా యౌవనలాలసా స్తనుభృతా మిత్యాకలయ్య ద్రుతం
యోగే ధైర్యసమాదిసిద్ధినులభే బుద్ధిం విదధ్యం బుధాః.

35

న్యాయాః—పునః ప్రత్యయదార్ధ్యాధం యుక్త్యంతరలాభా చ్చ ఉపదిష్ట మే
వార్థం భజ్యస్తరే నోపదిశతి ద్వాభ్యాం - భోగా ఇతి.—తమభృతాం శరీరాం,
భోగాః శూర్వోక్తాః, మేఘవితాన స్యాప్ర బుద్ధస్య - మధ్యే - విలసన్త్యః పరిస్ఫు
రన్త్యో - యా - సౌందర్యాదుః తటిత - స్తా ఇవ - చచ్ఛలాః క్షణికా ఇత్యర్థః -
ని. 'తటి త్సదామనీ విద్యు ది' త్యమరః * సదామ్నా అద్రిణా ఏకదిక్ సదామనీతి
విగ్రహః * 'తే నైకదిగి' త్యజ్ఞో, తథా ఆయు ర్ద్వితకం చ, వాయునా-విఘట్టితం తర
ణితం - య ద్బల పటలీలీ నామ్బు వద్ద కత్ర స్రాన్త సంశ్లిష్ట జలబిష్ట - స్తద్వ-ద్భజు

రం భజలీలావ న్నశ్వర మి త్యర్థః, తథా, యావన్లాలసాః మహాభోగాభిలాభాహః-
ని. 'కామోఽభిలాష స్తద్ తచ్చ స మహా' లాలసా ద్వయో రి' త్యమరః, లాలా
అస్థిరా, ఇ త్యేవ మాకలయ్య ఆలోచ్య, హే బుధాః, ద్రుతం శీఘ్ర మేవ-విలम्బస్యా
నవకాశాదితి భావః, ధైర్యం ధీరత్వం-సమాధిశ్చిత్రస్థైర్యం-తయో స్సిద్ధ్యా నిష్పత్త్యా-
సులభే సుఖలభ్యే, యోగే బ్రహ్మధ్యానే, బుద్ధిం నిశ్చయాత్మికాం మనీషాం, విదద్ధ్వం
కురుత - బ్రహ్మజ్ఞాననిష్ఠా భవ తే త్యర్థః.

టీ. తనుభృతాం=శరీరధారులకు, భోగాః = స్రక్పందన విషయాదిభోగములు,
మేఘ...చచ్ఛలాః-మేఘవితాన=మేఘబృందములయొక్క, మధ్య=మధ్యయందు, విల
నత్=స్ఫురించుచున్న, సౌదామినీ=మెఱుపులవలె, చచ్ఛలాః=క్షణికములు; ఆయుః=ఆ
యుస్సు, వాయు...వత్-వాయు=వాయువుచే, విఘట్టితా=చిందరవందరగాజేయఁబ
డిన, అబ్జ=కమలముల, పటలీ=సమూహమునందు, లీన = అతుకుకొనియున్న, అమృత
త్=నీటివలె, భక్తురం=సశించునది; యావనలాలసాః = ఇవ్వనమునందలి మహాభోగాభి
లాషలు, లాలాః=ఆస్థిరములు; ఇతి=ఈతరున, ఆకలయ్య=ఆలోచించి, హేబుధాః =
ఓజ్ఞానులారా, ధైర్య...సులభే-ధైర్య=ధైర్యముయొక్కయు, సమాధి=చిత్రస్థైర్యముయొ
క్కయు, సిద్ధి=నిష్పత్తిచే, సులభే = సుఖముగా లభించు, యోగే = బ్రహ్మధ్యానము
నందు, బుద్ధిం = (నిశ్చయాత్మకమగు) బుద్ధిని, ద్రుతం = వేగముగా, విదద్ధ్వమ్ =
చేయుఁడు.

తా. భోగములు మబ్బులోన మెఱయు మెఱుపువలె నతిచం
చలమైనవి. జీవితము గాలిచే రెపరెపలాడు తామరాకుమీఁదిజలబిం
దువువలె నిలుచునది కాదు. పడుచుఁదనపుఁగోరికలు స్థిరములు కావు.
ఈవిషయము మనమున నిశ్చయించుకొని యోపండితులారా! శీఘ్ర
ముగా మీమనస్సులను సమాధియోగమున నుంచుఁడు.

చ. జలదములోనిక్రొమైలుఁగుఁ † జాయలు భోగపరంపరలో మహా
నిలవరిఘట్టితాబ్జదళశీరతుపారిము జీవితంబు చం
చలతరముల్ వయోభిమతశాఖ్యము లీగతి నాలకించి స
భ్యులు పరమాత్మ యోగమున † బుద్ధి ఘటించుడు సత్వరంబుగన్.

శ్లో. ఆయుః కల్లోలలోలం కలిపయదివనస్థాయినీ యావనశ్రీ
రథాః సంకల్పకల్పా ఘనసమయతటిద్విశ్రమాభోగపూగాః,

కణ్ఠాశ్లేషోపగూఢం తదసి చ న చిరం యత్ప్రియాభిః ప్రణీతం

బ్రహ్మణ్యాసక్తచిత్తా భవత భవభయామ్భాధిపారం తరితుమ్. 86

వ్యా.—ఆయు రితి—ఆయుః, కల్లోలలోలం—కల్లోలవ-ల్లోల మతిభక్తురం -
న త్వాచస్మాగ్నిస్థాయీ త్యర్థః. యావన్ శ్రీ ర్వావనసంపత్, కలిపయే వ్యర్థేషు-
దివనేషు తిష్ఠ తీతి తథోక్తా - న తు యావద్జీవం వ ర్తీసి త్యర్థః, అర్థాః ధనధాన్య-
గ్రామపశ్వాదివస్తువిభవా, స్సంకల్పకల్పాః మనోరథతుల్యా ఇ త్యర్థః - తేఽసి న
చిరస్థాయిన ఇతి భావః * 'ఈష దనమాప్తా కల్ప ద్వైశ్చ దేశీయర' ఇతి కల్పవ ప్రత్య-
యః, భోగ పూగాః విషయ పరంపరాః, ఘనసమయే వర్నాకాలే, యా స్తటిత-స్తాసా-
మివ - విభ్రమాః స్ఫురణాని యేషాం తే త థోక్తాః - ఊహభంగురా ఇ త్యర్థః,
తథా, ప్రియాభిః ప్రాధాన్యనాభిర్భు త్కణ్ఠాశ్లేషేష కణ్ఠగ్రహేణోపగూఢముపగూ-
హన-మాలిన్దన మితి యావత్ * భావేక్షః, ప్రణీతం రచితం, త దసి ప్రాధాన్యనాలిన్దన-
మసి, న చిరం చిరకాలావస్థాయీ న భవ తీ త్యర్థః, అతః మే బుధాః, భవా త్సం-
సారా - ద్యుద్భయం - త దే వామ్భాధి - స్తస్య పారం, తరితుం సంసారసాగర-
ముల్లజ్జితే మి త్యర్థః, బ్రహ్మణ్యాసక్తచిత్తా భవత బ్రహ్మధ్యానైక తత్పరా భవ తే
త్యర్థః - న హ్యేతద్ద్యుతిరేకేణ తరణోపాయం కించి దసి పశ్యా మితి భావః, త్రివార-
శుద్ధ్యా దృఢతరవిశ్వాసోత్పాదనార్థం త్రిభి శ్లోకైః పరమార్థపర్యవసాయినీ బ్రహ్మ-
ధ్యానని ప్లోపదిష్టా-న త్వనర్థ పర్యవసాయినీ సంసారసక్తిః-య దత్ర యుక్తం త ద్ధా-
న్యం త త్త్వవిచార పారావారపారీక్షై రితి శ్లోకత్రయతాత్పర్యమ్. స్థగ్రావృత్తమ్.

టీ. ఆయుః=జీవితము, కల్లోలలోలం = అలవలె నశించునది; యావన్ శ్రీ =
యావన్ సంపద, కలిపయే దివసస్థాయినీ=కొన్ని దినములే ఉండునది; అర్థాః=ధనధాన్య-
గ్రామపశ్వాదులగు విభవములు, సంకల్పకల్పాః=మనోరథ తుల్యములు (ఆస్థిరములు);
భోగపూగాః=విషయపరంపరలు, ఘన... ప్రమాః=ఘనసమయే=వర్నాకాలమందలి, తట-
ల్ =మెఱిపులయొక్క, విభ్రమాః=స్ఫురణములు (ఊహభంగురములు); ప్రియాభిః =
ప్రాధాన్యగలచేత, ప్రణీతం = చేయఁబడిన, కణ్ఠా...గూఢం=కణ్ఠ ఆశ్లేష = మెడను
కొంగిలించుటతోడి, ఉపగూఢం=ఆలింగనము, యత్ = ఏదికలదో, తదసి=అదియును,
చిరం = బహుకాలముండునదికాదు; కావున, భవ...పారం—భవ = సంసారమువ-
లని, భయ=భయమునెడి, అమ్భాధి=నముద్రముయొక్క, పారం=గట్టును, తరితుం=
డాటుటకు, బ్రహ్మణి=బ్రహ్మమునందు, ఆసక్త చిత్తాః=తత్పరులు, భవత=కందు.

తా ఆయువు తరంగమట్లు చంచలమైనది. పడుచుండనవుసాగను కొన్నా ఖండించునదియే. సంపదలు తలఁపులవంటివి. భోగములు వర్ష కాల పుమెటువులవంటివి. ప్రియురాం ద్రొనరించు కుత్తుక కౌగిలింతలునయి తము నిత్యముకావు. కావున నీసంసారసముద్రమును దాటుటకుఁ బర బ్రహ్మసంసక్తచిత్తలు కండు.

ఉ. ఆయువు వీచించలము • యావన మల్పదినోచితంబు పు
ష్పాయుధ కేళిజన్యసుఖ • మస్థిర మర్థము వాంఛవోలె నా
పాయము భోగముల్ మెటువు • లట్ల భ్రమించు భవాద్ధిలంఘనో
పాయము బ్రహ్మచింతనముఁ • బాయక సేయుండు సజ్జనోత్తముల్.

శ్లో. కృచ్ఛ్రేణామేధ్యమధ్యే నియమితతనుభి స్థీయతే గర్భవాసే
కాన్తావిశ్లేషదుఃఖవృత్తికరవిషమో యావనే చోపభోగః,
వామాక్షీణా మవజ్ఞావిహసితవసతి ర్వృద్ధభావోఽవ్యసాధు
స్సంసారే రే మనుష్యా వదత యది సుఖం స్వల్ప మవ్యస్తి కిచ్ఛితే.

వ్యా.—నను లోకే ప్రాయశ స్సంసారసుఖతత్పరా ఏవ దృశ్యస్తే- అతః కథ మయం నిషిద్ధత ఇ త్యాశ ఙ్గాదిత ఆరభ్య విచార్యమాణే న తత్ర సుఖలేఖోఽవ్య స్థి త్యాహ - కృచ్ఛ్రేణామేధ్యమధ్యే నియమితతనుభి స్థీయతే గర్భవాసే గర్భావస్థానదశాయామ్ అమేధ్యమధ్యే మూత్రపురీషమధ్యే, నియమితతనుభి స్సంకుచితగాత్రైః - ప్రాణిభి రితి శేషః, కృచ్ఛ్రేణా తికప్తేన, స్థీయతే, తథా, యావనే, ఉపభోగ స్సంభోగ శ్చ, కాన్తావిశ్లేషేణ ప్రియ తమావియోగేన - యో దుఃఖవృత్తికరో దుఃఖనంపర్క - స్తేన - విషమః వికలః, భవ తీతి శేషః, తథా, వామాక్షీణాం మనోహరనయనానా, మవజ్ఞావిహసితానా మవమా నపూర్వకపరిహాసానాం - పసతిః స్థానం - తాసాం తస్య హేతుత్వా త్పరిహాసాన్ముద మి త్యర్థః, వృద్ధభావో వృద్ధత్వ మ, వ్యసాధు రసమీచీనః - అపహాసాన్మదీభూతస్య కుత స్సాధుత్వ మితి భావః, అతః, రే మనుష్యాః - రే ఇతిసీచనంబోధనే - సీచత్వం చ సాంసారికత్వా దితి ద్రష్టవ్యం - ని. ' సీచనంబోధనే తు రే ' ఇ త్యుపరీ, సంసారే గర్భవాసజన్మజరాదిరూపే, స్వల్పం తుచ్ఛం, కించి దీమ దపి, సుఖ మస్తి యది వర్తతే చేత్, తర్హి, త, ద్వదత బ్రూతః; అతః కిమర్థం క్లిశ్యథ గర్భనిరయవాసాదిసాంసా కదుఃఖైః, పునరావృత్తిరహిత నిత్య నిరతిశయానన్దబద్ధుర బ్రహ్మపదప్రాప్త్యర్థ మే వ ప్రయత్నః మి త్యర్థః.

టీ. గర్భవాసే=కడుపులో నివసించునపుడు, ఆమేష్టమధ్యే=నూత్రపురీషము లనడుమ, నియమితనుభిః=సంకోచముగాఁ జేయఁబడిన శరీరములుగలవారై, కృచ్ఛేణి=అతికష్టముతో, స్థీయతే=ఉండుదు; యావనే=యావనకాలమున, ఉపభోగశ్చ = సంభోగమును, కాంతా...విషమః-కాంతా=ప్రియురాలితోడి, విశ్లేష = వియోగముచే (కలుగు), దుఃఖః=దుఃఖముయొక్క, వ్యతికర = సంపర్కముచే, విషమః=వైకల్యము; వామాక్షీణాం=మనోహరనయనలయొక్క, అవజ్ఞా...వసతిః-అవజ్ఞా=అవమానముతోఁ గూడిన, విహసిత=వరిహసమునకు, వసతిః=స్థానమగు, వృద్ధభావః ఆపి=ముసలితనము నైతము, ఆసాధుః=చెడ్డది; కావున, రేమనుష్యాః=ఓరిజనులారా, సంసారే=సంసారము నందు, స్వల్పం=కొంచము, సుఖం=సుఖము, కిచ్చిదపి=ఏమాత్రమైనను, అస్తియది = కలదేని, వదత=చెప్పఁడు.

తా. తొలుత మలమూత్రములలో నొడలు సంకోచించుకొని యల్లాడుచు గర్భనరకము నైఁబవలయును. యౌవనమునఁ బ్రియురాండ్రవియోగము నోర్వజాలక పొగులవలయును. ముదుసలితనమునఁ జంచలాక్షులేవగొని వెక్కిరించి నవ్వి నవమానముపాలు కావలయును. ఓరీనరులారా! ఈసంసారమున నించుకేని సౌఖ్యముకలదేమోచెప్పుడు?

ఉ. కాయము గుంచి గర్భనరకంబున నుండుట దుఃఖ మాదియం
దాయతలోచనావిరహః * మబ్బుట దుఃఖము జవ్వనంబునం
బాయక భామినీహసనః*పాత్రము దుఃఖము వృద్ధభావ మిం
కేయెడఁ గల్గు సౌఖ్యలవ * మించుకయే జనులార చెప్పుడీ.

శ్లో. వ్యాఘ్రేవ తిష్ఠతి జరా పరితర్జయన్తీ
రోగాశ్చ శత్రవ ఇవ ప్రహరన్తి దేహమ్,
ఆయుః పరిస్రవతి భిన్నఘటా దివామ్భో
లోక స్తథా ప్యహిత మాచర తీతి చిత్రమ్.

౩౩౪

వ్యా.—అథ స్వవినిపాతహేతో నన్నిహితే లోకా న కుశలా భవన్తి మహా దేశ దాశ్చర్య మి త్యాహ - వ్యాఘ్రే)తి.—జరా వార్ధకావస్థా, వ్యాఘ్రీ) వ్యాఘ్రాఙ్గ నేవ * 'జాతే రక్ష్రీవిషయా దయోపధా ది' తి జీవీ, పరితర్జయన్తీ భీషయన్తీ సతి తిష్ఠతి కశేబరకబళనాభినవేశేన వర్తమానా మృత్యోః ప్రత్యానత్తి మభినవేదయ తీ త్కర్థః, రోగాః వాతపి తక్లేష్టాద్వ్యాధయ శ్చ, శత్రవో వైరిణః ఇవ, దేహం, ప్రహరన్తి

తాడయన్తి - పరిపీడయన్తి త్యర్థః, తథాఽసి లోకో జనః, అహితం, పరావకార మాచర తీతి, చిత్రమ్ ఆశ్చర్యం-పరావకారా దన్య త్కి మకుశల మితి భావః-యద్వా-అహితం న్వ స్యానిష్ఠ, మాచరతి స్వవినిపాతహేతుభూత మేవ కర్త కరోతి - న త్యాత్మోఽర్థగార్థం బ్రహ్మధ్యానాది కరో తీ త్యర్థః, చిత్ర మాశ్చర్యం - త దుక్తం గీతాసు -

‘ఉద్ధరే దాత్తనాఽఽత్తానం నాత్తాన మపసాదయేత్’

ఆత్మైవ హ్యత్తనో బంధ రాత్మైవ నిపు రాత్తనః.’ ఇతి.

* తర్జయన్తి త్యక్త తర్జయతేః పరస్మైపదం - ‘తర్జయన్తివ కేతుభి రి’ త్యాదిమహాకవి ప్రయోగా త్సిద్ధం - తర్జయతే రనుదాత్తేత్వేఽసి చక్షిణో జితక్రణేన అనుదాత్తేత్వసిమిత్ర స్యాత్త నేపద స్యానిత్యత్వ జ్ఞాపనా త్వరస్మై పద మితి. ఉపమా. పసన్త తిలకావృత్తమ్.

టీ. జరా=వృద్ధాప్యము, చ్యవస్త్రిశవ=వ్యాఘ్రాంగనవరె, పరితర్జయన్తి=బెడరించుచు, తిష్ఠతి=ఉన్నది; రోగాః=రోగములు, శత్రవః ఇవ=శత్రువులవరె, దేహం = శరీరమును, ప్రహరన్తి=కొట్టుచున్నది; ఆయుః = జీవితము, భిన్నఘటాత్ = పగిలిన కుండనుండి, అమృతజవ=నీటివరె, పరిస్రవతి=కారుచున్నది; తథాసి = అటులైనను, లోకః=మనుష్యుఁడు, అహితం=పరావకారమును (చెఱుపును), ఆచరతి=చేసినానును, ఇతి=అని, చిత్రం=ఆశ్చర్యము.

తా. ముదుసలితనము బెబ్బులివలె వెఱుపు గుడుపుచుఁ బైఁబడ నున్నది. రోగములు శత్రువులట్లు దేహము నొంచుచున్నవి. ఓటికుండ లోనినీరువోలె నాయువు గారిపోవుచున్నది. ఇట్లయ్యును లోకము తప్పు దారిని వీడకున్నది. అద్దీరా!

చ. కడు వెఱుపించుచుకొ ముదిసి * గద్దటి బెబ్బులిమాడ్కి నున్న దెక్కుడుపగదాయలంబలెఁ దెగ్గుళ్లు శరీరము నొంచుచున్న వెప్పుడుఁ జను భిన్నకుంభజలముంబలె నాయువు లిట్టు లయ్యుఁ దారుడుగక మానవుల్ దురితమోలి నొనర్చుచునున్న వారహేహా.

శ్లో. భోగా భజురపుత్రయో బహువిధా నై రేవ చాయం భవస్తత్ స్యోవా కృతే పరిభ్రమత రే లోకాః కృతం చేష్టితైః, ఆళాపాశశతోపశాన్విభదం చేత సుమాక్షియతాం

† కామోచ్చితవశాత్ స్వభామని యది శ్రద్ధేయ మస్తద్వచః. 39

వ్యా.—అథ సర్వథా య ద్యస్తదుపదేశే విశ్వాన ప్ర ర్వాత్త స్తేవ మనస్స
 మాధేయం న త్యస్య త్రే త్యాహ - భోగా ఇతి.—భోగాః విషయాః, భగ్నా భజ్జ
 శీలా వృత్తి ర్మోహం తే తథోక్తాః అగమాపాయిత్యా దస్థిరా ఇ త్యర్థః, బహువిధాః
 నానాప్రకారా శ్చ-కారణవైచిత్ర్యపూర్వకత్వా త్కార్యవైచిత్ర్య ఇతి భావః, అస్తు
 తతః కిం త త్రాహ - తై ర్భోగై రే, వాయం పరిపర్తమానో, భవః శరీరధారణాదినం
 సారః, కల్పిత ఇతి శేషః-జన్మాన్తరీయకత్వాత్త స్తేతి భావః-భోగాయతనం శరీర మితి
 వై శేషికాః, త త్తస్మా త్కారణాత్, రే లోకా యనాః, ఇ హాత్ర భవే, కస్య కృతే
 కస్య భోగస్య ప్రాప్త్యర్థమి త్యర్థః - 'అథే కృతే చ శబ్దా ద్వా తాదర్శ్యైఽవ్యయ
 సంజ్ఞ కా వి' తి యవనాత్, పరిభ్రమత సంచరత-న పరిభ్రమితవ్య మి త్యర్థః, సంచిత
 కర్తవ్యకా త్యవత ఏవ తేహం సంభాష్యమానత్వా దితి భావః, అత శ్చేష్టితై ర్భోగసం
 గ్రహవ్యాపారైః, కృతం తత్సంగ్రహవ్యాపారా న క ర్తవ్య ఇ త్యర్థః-కృత మితి
 నిషేధార్థక మవ్యయం చాచిషు పత్యతే-'కృత మితి నివారణాతినిషేధయో రి'తి గణ
 వ్యాఖ్యానే, తర్హి కి మతః పరం కర్తవ్య ముపవిశ్యత ఇ త్యత ఆహ-అన్న ద్వచః
 అన్నదీయ ముపదేశవచనం, శ్రద్ధేయం యది విశ్వసనీయం చేత్-యుష్మాభి రితి శేషః,
 ఆశా ఆతితృష్ణ-స్తాః - పాశా రజ్జవ ఇవ - బన్ధహేతుత్వాత్-ని. 'ఆశా ది గతి
 తృప్తయో రి'తి వైజయంతి-తేహం శతాని - అనేక ఆశాపాశా ఇ త్యర్థః - తేహ ముప
 శా న్త్యోపశమనేన-వికదం నిర్మలం, చేత శ్చిత్తం, + కామోత్పత్తిపశాత్ అనురాగో
 దయవశాత్-అనురాగ ముత్పా ద్యే త్యర్థః, స్వరూప మాత్తా తద్రూపం-ధామ స్థా
 నం-తస్మిన్-ని. 'సోఽన్ధాతా వాత్సని స్వ మి' త్యమరః, సమాధీయతాం స్థిరీక్రియ
 తామ్-ఆనరాత్మప్రవణి మేవ క్రియతాం - న బాహ్యవిషయానక్త మి త్యర్థః -
 ఆన్యథా తు మహా ననర్థ సాన్య దితి భావః - య ద్వా-స్వశబ్దేన జీవ ఉచ్యతే -
 తస్య ధామని నిలయస్థానే పరబ్రహ్మణి-అధవా-స్వధామని స్వయంజ్యోతిషి-స్వరూప
 ఘాతలేజ సీతి వా - ఇ హాత్యవప్రకృష్టార్థా బహవః పరిస్ఫురంతి-విస్తరభయా న్న
 లిఖ్యంతే, సమాధీయతాం సమాహితం క్రియతా మి త్యర్థః; అయ మేవ హితోపదే
 ప్రృత్వా ద్దృఘగురూణా మస్తాకం పరమోపదేశః - ఏత ద్విశ్వానే నాన్యాయశ్చం పరి
 త్యజ్య మనో బ్రహ్మణి కృత్వా తదాజ్ఞయా శ్రేయ స్సంపాదనీయమ్ -

'సత్సంప్ర దాయసంయుక్తబ్రహ్మవిద్యావికారదః
 ఏవమాదిగుణోపేతో దేశికోఽశేషవర్జితః.'

ఇ త్యుక్తలక్షణదేశికాచార్యోపదేశవచన శ్రద్ధాభక్తియుక్తస్య శ్రేయోలాభావశ్యంభో
 వాత్;

టీ. యత్ర = ఏభోగమునందు - నిరతిశయమైన నిత్యభోగసామ్రాజ్యమునందు, స్థితః=ఉండువాడై, (పురుషుడు), బ్రహ్మజ్ఞాది మరుత్ గణాః=బ్రహ్మ ఇంద్రుడు మొదలగు నురసంఘములను, తృణకణాః=గడ్డిపరకలనుగా-ఆత్యంత నిస్సారములుగా, లేక పరమసీచవస్తువులనుగా, మన్యతే = ఎన్నునో, యత్ స్వాదాత్=దేనిరుచి యను భవమువలన, త్రైలోక్యరాజ్య ఆదయః=త్రైలోకములయొక్క దొరతనము మొదలగు, విభవాః=సంపదలు, విరసాః = అనభివృద్ధిములు (హేయములు), భవంతి=ఆగునో, సః భోగః=ఆ బ్రహ్మనందభోగము, ఏకవివక్షకృటియే, కోఽపి = అనిర్వచనీయమై, పరమః=సర్వోత్కృష్టమై, నిత్య ఉదితః = ఎల్లప్పుడును అభ్యుదయ సంపన్నత్వముగలడై, జృమ్భతే=విపారును. (కావున), భోసాధోః=ఓసజ్జనుఁడా, త్తణభిర్జురే = త్తణములూ వివాశముఁ జెందునదైన, తదితరే=దానికంటె వేఱగు, భోగే=విషయోపభోగమునందు, రతిం=ఆనరాగమును, మాకృథాః=చేయకుము.

తా. బ్రహ్మనందానుభవమున సనువత్తుఁ డగువాఁడు తృణీకృత బ్రహ్మపురందరుఁడుగానుండును. ఆయనుభవమునఁ జేలువానికి ముల్లోకముల సామ్రాజ్యవట్టాభిషేక మబ్బినను నీరసముగానే తోచును. కావున నోసాధుజనుఁడా! ఆలాటిపరమోత్కృష్టమును, అద్వితీయము నగు భోగమునందుఁ దక్కఁ దక్కిన నిక్కముకానిభోగముపై మక్కువఁ జెందకుము.

ఉ. ఎందు వసించి ధన్యుఁడు విధింద్రముఖామరకోటి నెల్ల నెంచుం దృణమట్ల దేనిఁ జనిచూచుటచే రసహీనభావముం జెందు జగత్ప్రభుత్వమును • జెప్పఁగరానియనంతకేవలా నందము దానియందు మఱినాటుము మానుము సీచభోగముల్.

ఇది వైరాగ్యకతకమునందు భోగాన్త్యైర్భవత్తన మను

నాల్గవ దశకము.

—౧౧ కాలమహిమానువర్ణనము. ౧౧—

శ్లో. సా రమ్యా నగరీ మహా స్స సృపతి స్సామస్తచక్రం చ తత్పాశ్చ్యే తస్య చ సా విదగ్ధపరిష త్తా శ్చవ్రోబిమ్బాసనాః, ఉద్వృత్తే స్స చ రాజ పుత్రనివహస్తే వద్దిన స్త్రాః కిథా స్సరస్యం యస్య వశా దత్ స్మృతిపథం కాలాయ తస్మై నమః.

వ్యా.—అథ సర్వ స్యాపి కాలనియమ్యత్వా త్తనహిమానం దశభి ర్ద్వర్ణయతి-
త త్రాదా తస్య నియామకత్వం ప్రకటయ న్నమస్కరోతి - నేతి.—ఆత్ర సర్వత్రాఽపి
తచ్ఛబ్దః పూర్వానుభూతవిదయః - ఆత ఏవ న యచ్ఛబ్దాపేక్షా - త దుక్తం 'కావ్య
ప్రకాశే' - 'ప్రతాస్త ప్రసిద్ధానుభూతార్థ గోచర స్తచ్ఛబ్దో న యచ్ఛబ్ద మపేక్షత'
ఇతి, తథా చ, సా పూర్వాను భూతా, రస్తుం యోగ్యా రమ్య - మనోహరా, నగరి
రాజధానీచ, తత్ర, స, మహాః సామ్రాజ్యభారధారేయతయా పూజ్యః, నృపతిః రాజా
చ, * త స్యేతి సంబంధసామాన్యే వషీ సర్వత్ర సంబంధతే - తస్య నవృతే, స్తో సా
మస్త చక్రం ప్రత్యర్థిరాజ మణ్డలం - యద్వా - నేవార్థం సమాగతాభిజ్ఞమణ్డలాధి
పతిపరివార శ్చ - తస్య పార్శ్వే స్థిత మితి శేషః, సా విదగ్ధపరిషత్ విద్యత్సభా చ-
అథవా - విదగ్ధానాం కర్తవ్యార్థచతురాణాం - పరిషత్ సముదాయ శ్చ - 'కృత్య
వస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యం పరికీర్తితమ్' ఇతి లక్షణాల్, తస్య తా, శ్చన్ద్రబిమ్బ
మి వాననం యాసాం తా స్సుందర్య శ్చ, తస్య స, ఉద్భృతః ఉత్పదగతః - ఉద్భజ్జ
ఇతి యావత్, రాజపుత్రనివహః రాజకుమారవర్గ శ్చ, తస్య తే, వదిన స్తుతిపాతకా
శ్చ - ని. 'వదినః స్తుతిపాతకా' ఇ త్యమరః, తస్య తాః కథా శ్చ, శ్రవ్యవాచ శ్చే
తి, సర్వ మశేష మపి, యస్య కాలస్య, వశా దాయత్తత్వాత్ - ని. 'వశ ఆయత్తతా
యాం చే' త్యమరః, స్తుతిపథం స్వరణమార్గం * ఋక్సామయజుర్వేదానా సమాసాన్తోఽ
చ్చ్యత్యయః, అగాత్ ప్రావత్ - కాలమహిమ్నా సర్వ మపి నష్ట మభూ ది త్యర్థః -
సర్వసంహర్తః కాలస్య మహిమా వర్ణ్యత ఇతి భావః * 'ఇహో గా లు జీ' తి ఇహో
లుజీ గాదేశః, తస్మై కాలాయ, నమః ప్రభావః - 'కాలః కలయతా మహ మి' తి
భగవద్వచనా త్కాలో భగవా నేవ, తథా చ తన్నమస్కారరూప మక్షణాచరణం
యజ్యత ఇతి భావః * నమస్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ. కాద్దాలవిక్రీడితమ్.

టీ. రమ్యా=మనోహరమైన, సా నగరీ = పూర్వమున అనుభవించఁబడిన రాజ
ధానియును, మహాః=సామ్రాజ్యభారమును వహించినందుచే పూజ్యుడైన, సః నృప
తిః=ఆరాజును, తస్య=ఆతనియొక్క, పార్శ్వే=ప్రక్కను, తత్ సామంతచక్రం =
ప్రత్యర్థి (సామంతులు) రాజ మండలమును, సావిదగ్ధపరిషత్=ఆపండిత సభయును,
తాః చన్ద్రబింబాననాః = చంద్రమండలమువంటి మొగములుగల యాసాందర్యవతు
లును, ఉద్భృతః=గర్భితులగు, సః రాజపుత్ర నివహశ్చ=ఆరాజొమరుల సమూహమును,
తేవదినః=ఆస్తుతిపాతకులును, తాః కథాశ్చ=ఆనల్లాచములును, సర్వం=ఎల్లను, యస్య
వశాత్=దేనిమూలముగ, స్తుతిపథం=స్వరణమార్గమును, అగాత్=భాందెనో, తస్మై
కాలాయ=ఆ కాలమునకు, నమః=నమస్కారము.

తా. సాగనయిన యారాజధాని, మహేశాన్నతుడైన యారాజు, ఆసామంతరాజమండలము, అక్కడ సభదీరియుండు నావిద్యత్సమూహము, పొగరు మీరు నారాజపుత్రనివహము, ఆస్తోత్ర పాఠకులు, ఆకథాలాపములు నివి యన్నియు దేనిమహిమమున స్మరింపవలసివచ్చెనో యట్టికాలమునకు నమస్కారము.

మ. అది మేలైనపుగంబు పూజ్యచరితుం • డారాజు రాజ్యండలం
బది పార్శ్వంబున నావిదగ్ధసభ వా • రబ్జాస్య లత్యుద్ధతం
బది రాజన్యక మద్ది వందివికరం • బాగాథలుక సర్వముం
గదలం జేసినకాలమూర్తికి నమఃస్కారంబు సత్కీర్తికిన్.

శ్లో. యత్రానేకే క్వచి దపి గృహే తత్ర తిష్ఠ త్యధైశో
యత్ర వ్యేక స్తదను బహవ స్తత్ర నై శోఽపి చాస్తే,
ఇత్థం చేమా రజనిదివసౌ దోలయ ద్వా వి వాక్షా
కాలః కాళ్యా భువనఫలకే క్రీడతి ప్రాణికారైః.

42

వ్యా.—ఆ కాళ్యాణధూర్తసామ్యేన సర్వప్రాణినియ స్తుత్వ మాహ. యత్రేతి.—యత్ర యస్మిన్ గృహే-చేత్తని శోషే చ, క్వచి దపి కదాచిత్ - యద్వా-యత్ర క్వచి దపి యస్మిన్ కస్మింశ్చి ద్గృహే, అనేకః బహుళః, ప్రాణీ కార శ్చ తిష్ఠతి, ఆ ధానస్తరం తత్ర తస్మిన్నేవ గృహే, కదాచి దేక స్తిష్ఠతి - ఏకత్ర కాలభేదవశా దన్యత్ర పరిణామవశాచ్చేతి భావః, తథా-యత్ర యస్మిన్ గృహే, కదాచి దేక స్తిష్ఠతి, త దను తదనస్తరం-బహవ శ్చ తిష్ఠన్తితి శేషః, తత్ర తస్మిన్ గృహే, అస్తే అవసానకాలే - ద్యూతనమాప్తా చ, ఏకోఽపి చ న తిష్ఠతి, ఇత్థ ముక్తరీత్యా, భువనం ఫలక మివ కార ప్రవర్తనోచిత శోభయస్త్ర మివ-తస్మిన్, నేయైః ప్రవర్తనీయై రితి యావత్, ప్రాణినః కారాః - ద్యూతగూఢా ఇవ ఆక్షోపకరణా నీ వేతి యావత్-తైస్సాధనైః - ని. 'పల్యాణే శ్రీ విహగే నా (కారో) ద్యూతగూఢే నపుంసక మితి వైజయన్తీ, కల్యః కలనానమర్థః దేవనచతుర శ్చ, కాలః కర్తా అక్షధూర్త శ్చ గమ్యతే, రజనిదివసౌ రాత్ర్యవసే కర్తవీ, ద్వా వత్ పాశకా వివ - ని. 'హోఽక్షేష గ్ధహోఽక్షాస్తు దేవకాః పాశకాశ్చ త' ఇత్యమరః, లోలయక్ పానః పుస్యేన గృహ్ణాన్ విన్యజం శ్చేత్యర్థః, క్రీడతి దీప్యతి - ప్రాణినయోగ వియోగయోః పృథ్విక్షయా దీనాం చ కాల వివ క ర్తేతి భావః.

ఆ త్రాక్షా వి వేతి స్పష్టపమాలిక్ష్ణో త్వర్ష త్రోపమితిసమాసః • ఆక వి వోప

మూలకార్య; యది చాక్షుక్రీడనోపయోగిత్వా ద్రూపక మే వాశ్రయణీయ మి త్యభి
మాన స్త దైకదేశవర్తిరూపక ముపమా త్వజ్ఞ మితి సంక్షేపః. మన్దాక్రాంతావృత్తమ్.

టీ. యత్ర క్యచిత్ గృహే=ఏ యోకానోకయింట-జూదపు పలకలోని గడి
యందు, అనేకే=అనేకులు - పెక్కుకాయలు, (ఉండినవో), ఆధ=పిమ్మట, తత్ర =
అయింట-ఆగడిలో, ఏకః=ఒకఁడు-ఒక కాయ, (ఉండునో), తదను=పిదప, బహవః=
అనేకులు-పెక్కుకాయలు, (ఉండురో-ఉండునో), తత్ర = అందు, అస్తే = కడపట,
ఏకో=ఒకఁడు-ఒక కాయయును, న=ఉండఁడు-ఉండదు; ఇత్థం=ఈచెప్పఁబడిన
తీరున, కాలః=కాలపురుషుఁడు, ఇమా=ఈ, రజనిదివసా=రేయింబవళ్లును, ద్వైత
ఇవ=రెండుపాచికలుగా, భువనఫలకే = లోకమను జూదపుపలకయందు, దోలయ్=
దొర్లిండుచు, కాశ్యాసహ=కాళితోడ, ప్రాణికారై=ప్రాణులను పాచికలతో, క్రీడ
తి=(జూదమును) ఆడుచున్నాఁడు.

తా. లోకమనెడు నాటపాళిపైఁ గాళియుఁ గాలుఁడు ననుని
ర్వురు జూదరులు రేయును, బవలు నను రెండుపాచికలను దొర్లిండుచు
నాడుచున్నరు. ఈ యాటయం దేగడిని దోలుతఁ బెక్కుకాయలుండునో
యాయుంటఁ దుద కొకటిమాత్ర ముండుట సంభవించును. తోలుత
నేయింట నొకకాయయేయుండునో పదపడి పెక్కుకాయలుండి యంత
మునకు నొకకాయయు లేకపోవుట సంభవించును. అట్లే యేగృహమునఁ
దోలుతఁ బెక్కురుండురో యందుఁ దుద కొక్కఁడుండుటయుఁ దోలుత
నేయింట నొక్కఁడుండునో యందుఁ బిదపఁ బెక్కురుంటయు నంతమున
నెవరు లేకపోవుటయుఁగూడ సంభవించును.

శా. ఏయింటక వనియించుఁ బెక్కు లొకఁ డాయుంటం బ్రవర్తించు నే
చాయక సిల్పు నొకండు పెక్కు లచటక * సంధిల్లు నొండైన లే
దాయుంటక మది నిట్లు రాత్రిదినరూపాక్షద్యయిం జిమ్ముచుం
జేయుం గాలుఁడు క్రీడ లోకఫలకశ్రేణిక నృశారంబులన్.

శ్లో. ఆదిత్యస్య గతాగతై రహరహ స్సంక్షీయతే జీవితం

వ్యాపారై ర్భూమికార్యభారగురుభిః కాలో న విజ్ఞాయతే,

దృష్ట్యా జన్తజరావిపత్తిమరణం త్రాస శ్చ నోత్పద్యతే

పీత్వా మోహమయీం ప్రమాదమదిశా మున్న త్తభూతంజగత్ . 48

వ్యా.—అథ నిత్యప్రమత్తో=యం లోకో నైతన్తహిమానం జ్ఞాతుం శక్నోతీ

త్యాహ - ఆదిత్య స్మృతి.—ఆదిత్యస్య సూర్యస్య గతాగతై రుదయాస్తమయై రితి యా

వత్, అహరహః ప్రత్యహమ్-అహ న్యహ నీ త్యర్థః *వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః* అత్యస్త సంయోగే ద్వితీయా, జీవిత మాయుస్సంక్షీయతే విసశ్యతి, కాలక్రమే జాయంతి యో భవ తీ త్యర్థః * 'క్షీ డయ' ఇ త్యస్తా ధాతోః క ర్తరి లట్, తథాఽపి, సోఽయం న జ్ఞాయత ఇత్యాహ - బహువోఽనేకే-య కార్యభారాః దేహగేహదినిమిత్తకర్తవ్యార్థ పరమ్పరాః-తైర్గురుభి ర్గర్హితై, ర్వ్యాపారై జీవనోపాయాద్యోగైః, కాలాఽపి జీవితక్షయకరమయోఽపి, న జ్ఞాయతే కార్యశతపర్యాకులవ్యాపారపరవశ్యా న్నావ బుధ్యత ఇత్యర్థః, తథా, జన్త జరా విపత్తి మరణమ్ - ఉత్పత్తి జరావస్థా పన్నిధనా నీ త్యర్థః * 'సర్వో ద్యద్వో విభా వైకవ భవ తీ' త్యేకవద్భావః, దృష్ట్యై, త్రాసో భీతి శ్చ, నోత్పద్యతే నోదేతి, కింతు జగ త్సర్వోఽపి లోకః, మోహమయా మజ్ఞాన ప్రచురాం బుద్ధి విపర్యాసకాణి మితి యావత్ * ప్రాచుర్యే మయత్ - టిత్వాత్ జీవ - ని. 'ప్రమాదోఽనవధాన తే' త్యమరః, మదిరా మద్యం-తాం, సీత్వానిషేవ్య, ఉన్నతభూతం క్షీబకల్పం-వివేకహన్య మితి యావత్, భవ తీతి శేషః; కాలే నైవ ప్రమాదం ప్రాసితోఽయం లోకః కథంకార మేతన్నహిమానం జ్ఞాన్య తీతి భావః.

ఏతదాది శ్లోకవత్సకం కార్దూలవిశ్రేణితమ్.

టీ. ఆదిత్యస్య=సూర్యునియొక్క, గతాగతైః=ఆస్తమయముచేతను ఉదయము చేతను, అహరహః=ప్రతిదినము, జీవితం=ఆయుస్సు, సంక్షీయతే = నశించుచున్నది. బహు...గురుభిః-బహు=అనేక, కార్యభార=దేహమునకు గేహమునకును చేయవలసిన కార్యపరంపరలచేత, గురుభిః=గొప్పలైన, వ్యాపారైః=జీవనోపాయమునకై పాటులచేత, కాలః=కాలము, నవిజ్ఞాయతే=తెలియఁబడకున్నది, జన్త జరావిపత్తి మరణం=పుట్టువు, ముదిమి, ఆపత్తు, చావు అనువానిని, దృష్ట్యై=చూచి, త్రాసశ్చ=భీతికూడ, న ఉత్పద్యతే=పుట్టకున్నది. జగత్ = లోకము, మోహమయాం = అజ్ఞానముతోనిండిన, ప్రమాదమదిరాం=పారబాటనెడి మద్యమును, సీత్వా=త్రాగి, ఉన్నతభూతం=మత్తిల్లినదైనది.

తా. సూర్యునియుదయాస్తమానములచే నాడునాఁటికి నాయువు తఱిగిబోవుచుండుటను, ఎడతెగనిపనులలో మునిగి తేలుచు జనులు గుఱుతింపలేకయున్నారు. పుట్టుచున్న వారిని, గిట్టుచున్న వారిని, ముదుసళ్లగుచున్న వారిని, ఇదుమలఁ గుడుచు వారిని జూచుచుండియు భయపడకున్నారు. కల్లుద్రావి కై వెక్కిరి ట్లజ్ఞానముచే మతిదప్పిజగమెల్ల పిచ్చుఁ బడియున్నది.

చ. అనుదినముఁ నశించుఁ బరమామాయువు సూర్యునిరాకపోకలకా
భునబహుకార్యభారములఁ • గాలము పోవుట గానరాదు సం
జననజరామయంబులునుఁ • జావును జూచి భయంబు లేదు దు
ర్జనభువనంబు మోహమదిఁరారసవిహ్వల మయ్యె నయ్య మో!.

శ్లో. రాత్రి నైవ పున స్స ఏవ దివసో మత్స్వా ముధా జన్తవో
ధావన్త్యద్యమిన స్తథైవ నిభృతప్రార్భతత్తత్క్రియాః
వ్యాపారైః పునరుక్తభుక్తవిషయై రేవంవిధే నామునా

సంసారేణ కదర్థితా వయ మమోహ మోహాన్ లజ్జామహే. 44

వా. — ఉక్త మే వార్థం భక్తిస్తరేణాహ - రాత్రి రితి. — రాత్రి రియం
ప్రవర్తమానా రజనీ, నైవ పునః గతరాత్రిసదృశే వే త్యర్థః - పునశ్చబ్దో వాక్యా
లంకారే-అథవా రాత్రిః, పునః భూయోఽపి, నైవ గతరాత్రి రేవ-నైతద్భేదో విజ్ఞా
యత ఇతి భావః, తథా, దివసః ఆహ, స్స పున స్స ఏవగతదివససదృశ ఏ వేత్యర్థః-
పూర్వవ ద్వికల్పాఽత్రాఽప్యన్వేయః, ఇతి మత్స్వా బుద్ధ్యాఽపి, జన్తవః ప్రాణినః,
ఉద్యమినః తత్తదర్థసాధనోద్యోగవన్తః, తథైవ, నిభృతం నిగూఢం పరేషామప్రకాశ
మితి యావత్ - ప్రార్భా ఉపక్రాంతాస్తత్తత్క్రియాః స్తత్తదర్థసాధకకర్తాణి - యేషాం
తే తథోక్తా శ్చ సన్తః, పునరుక్తభూతాః పునఃపున రనుభూతకల్పా - శ్చద్వికవర్షణ
ప్రాయా ఇతి యావత్ - తథాభూతా విషయాః జగ్గియభ్యాదిభోగా యేషు తై, ర్వాన్య
పారై శ్చేష్టాభిః, ముధా వ్యర్థం, ధావన్తి-వృథాప్రయాస మన్తరేణ ఫలాన్తరసంభవా
దితి భావః, కిం త్విత్థంవిధే నైవం ప్రకారే,ణామునా పరివర్తమానేన, సంసారేణ,మత్స్వి
తోఽర్థః కదర్థః *తాఃక త్రత్సరుషే చేతి మశబ్దస్య కదాదేశః - కదర్థవన్తః కృతాః
కదర్థకృతాః హీనాధీకృతా అపి * కదర్థశబ్దా త్రత్కరో తీతి ణ్యన్తా త్కర్త
ణీ క్తః * తావిష్టద్భావే విన్తలో ర్లుక్, వయం, మోహో దజ్ఞానా, న్న లజ్జామహేన
జస్త్రామః, అహో ఏవం కాల మహిమ్నా నిస్సార్థ తిరస్కృతా అపి లజ్జాం న ప్రాప్ను
మ ఇ త్యాశ్చర్య మి త్యర్థః.

టీ. రాత్రిః=రాత్రి, పునః=మరల, నైవ=అదియే, దివసః=పగలు, పునః=మ
రల, సఏవ=అదియే, (ఆని), మత్స్వా=ఎఱిగి, ముధా = వ్యర్థముగా, జన్తవః=ప్రాణులు,
ఉద్యమినః=యత్నముగలవారై, తథైవ=ఎప్పటివలెనే, నిభృత... క్రియాః=నిభృత =
రహస్యముగా, ప్రార్భః=ఆరంభింపఁబడిన, తత్తత్క్రియాః సన్తః=ఆయాపనులుగలవారు
అగుచు, ధావన్తి=వరుగిడుదురు; పునరుక్త భుక్తవిషయైః = మరల మరల అనుభవించు

బడిన విషయములుగల, వ్యాపారైః=చేష్టితములచేత, ఏవంవిధేన=ఈవిధమైన, అమునా సంసారేణ=ఈసంసారముచేత, కదర్థితాః=పీడింపఁబడిన వారమైన, వయం = మనము, మోహతో=అజ్ఞానమువలన, నలజ్జామహే = సిగ్గుపడకున్నాము; అహో = ఏమికాల మహిమ! ఆశ్చర్యము.

తా. పోయినరాత్రియే మరల వచ్చును పోయినవగలే మరలవచ్చును. ఇది యెఱిగియు నజ్ఞాను లూరకయే యేవోపను లారంభించి, పూనికతో నేమో మునిగిపోవుచున్నట్లుపరుగులిడుచుందురు. ఆపనులా చేసినవే మరల మరల జేయఁబూనుకొన్నవి. ఈలాటిసంసారముచే నవమానితులమై యజ్ఞానమువలన సిగ్గిలకున్నాము.

ఉ వచ్చినరాత్రిలే తిరిగి • వచ్చుట వోయినవాసరంబులే
వచ్చు టెఱింగి గూఢతరఃవర్తనులై వునరుక్తకార్యముల్
నిచ్చలు సేయుచుకా జనులు • నిశ్చలవృత్తిఁ జరింతు రిభవా
భ్యుచ్చయరీతిచే జెడి కుఁబుద్ధులు సిగ్గు వహింప రెంతయున్.

శ్లో. న ధ్యాతం పర మిశ్వరస్య విధివ త్సంసారవిచ్ఛిత్తయే
స్వర్గద్వారకవాటపాటనపటు ధర్మోఽపి నోపార్జితః,
నారీప్సీనపయోధరోరుయుగళీ స్వప్నేఽపి నాలిక్లేతం
మాతుః కేవల మేవ యావననచ్చేదే కుతారా వయమ్.

45

వా. — అధ యోగే తావ త్పురుషాణాం ధర్మార్థకామ మోక్షయాపచతుర్విధపురుషార్థసంపాదనసాధనీభూతతయా పరమేశ్వరపదధ్యానేజ్యాధ్యయన యశోవిత్తార్జనగురుశ్రుష్టాజ్ఞానాల్లినాదయో యథాయోగం విధేయాః, అస్మాభిస్తు లేషాం మధ్యేన కత్పి దపి విరచితః, అతోఽస్తజ్జన్త నిరర్థక మివ జాత మితి వారంవారం శోచతాం వచన మభినీయాహ—న ధ్యాత మిత్యాదిభిః త్రిభిః—న ధ్యాత మితి.—సంసారవిచ్ఛిత్తయే సంసారోచ్ఛేదార్థం మోక్షస్రావ్యర్థ మి త్యర్థః, ఈశ్వరస్య శంభోః * 'స్వేశభానే' త్యాదినా వరచ, పదం పాదారవిందయుగళ మి త్యర్థః, విధివత్ విధ్యర్థం. యథాకాస్త్ర మి త్యర్థః* 'తదర్హ మి'తి వతిప్రత్యయః, న ధ్యాతమ్ ఏకాగ్ర చిత్తతయా నధ్యాన విషయాకృతం - యతః 'శమ్భుపాదామ్భుజధ్యానం సాక్షాన్తోక్షకసాధన మి' త్యనేక పురాణేతిహాససంహితా వచనై స్సాక్షాన్తోక్షసాధనతయా విధేయ మి త్యభిహితం శమ్భు పదధ్యానం న విహిత మిత స్త త్యాధ్యమోక్షపురుషార్థో న సంపాదిత ఇతి భావః, తథా ధర్మార్థాసంపాదనానుశోచనం కథయన్తి - అత్ర 'అ థాతో ధర్మజ్ఞా నే'

త్యుపక్రమమాణ స్సుత్రకృష్ణహస్తేష్టమస్య ప్రాహస్యేన ఘృత స్పృశం పురుషార్థత్వం మన్యతే - ఫలం త్యాచుపశ్చికమ్ - అస్యే పునస్సాక్షాత్త్వమునాయా చ స్వర్గావవర్గపురుషార్థద్వయసానుభవం సుఖమేవానభవతే సుఖస్యైవ చ పరావరం మన్యతే - తత్ర చ ద్వితీయం పక్ష ముక్తి త్యాహ - స్వర్గేని-అత్ర స్వర్గశ్లోకపరస్య స్వాభ్యుపలక్షకః - తథా చ స్వర్గావవర్గద్వారయోః కవాపే - తయోః పాటనే విదగనే-పటు స్సనుర్థః - స్వర్గావవర్గసాధక ఇ త్యర్థః, ధర్మో బోధిత్వమాపి విది నోపాప్నోతః స సంపాదితః, యతః-బోధిత్వేమే స్వర్గకామో యతేత-సర్వాత్ముఖం చ జ్ఞానం చ జ్ఞానా న్దోత మవాప్నుయా ది-త్యాదిత్రుతిస్త్రుతిభి పురుషార్థద్వయసాధకత్వే నాచశ్య మనుష్టేయ ఇతి బోధితో ధర్మో-సి నానుష్ఠితః - అతస్తత్సామ్యపురుషార్థద్వయ మన సద్ధి మితి భావః, అత్ర దేహాదీవస్థాయేన స్వర్గావవర్గసాధకత్వకథనం ధర్మస్య కచ్చి దతిశయం దోష్టయతి-తతో న పానదుక్త్యమి త్యనుసంధేయం, తథానారీణాం పీనా పీవరా యా పయోధరా స్తనా తయోః ఉరు దుర్భరం యద్యుగళం పీవరదుర్భరమచ కుమ్భయుగ్మ మి త్యర్థః-యద్వా పయోధరయో యర్హ్యో శ్చ యుగళం పయోధర యుగళ మూరుయుగళం చే త్యర్థః-తత్, స్వప్నే-సి స్వప్నావస్థాయా మసి కిముత బాగ్రదవస్థాయా మితి భావః, నాలిజ్జితం నాశ్చిత్తం-

‘సంసారే పటలాస్తతోయతరళే సారం య దేకం వరం,
య స్థాయం చ సమగ్ర ఏవ విషయగ్రామప్రపన్నో జనః,
త త్సౌఖ్యం పరతత్త్వవేదనయశానన్తోపమం మన్దః
కో వా నివ్రతి సూక్ష్మమన్నధకళావైచిత్ర్యమూఢో జనః?’

ఇ త్యాదికామకాస్త్రోక్త్యా కామపురుషార్థస్యా పురుషాదేయత్వా త్రస్మిష్టాదకత్వే నాధికత మజ్ఞనాకుచకుమ్భలిజనాధరచుమ్బనాదిక మసి న కృత-మత స్తస్మిష్టాద్య కామపురుషార్థో-సి న సమర్థిత ఇతి భావః - అయ మేవ బావ ఉత్తరపద్యద్వయే-ప్య సుసంధేయః; అత్ర బాహ్యసురీతే పయోధరాల్లిజనం సురత ప్రయోజ్యగ్రామ్యుకరణే డోలాయితబంధే ఉరుయుగళాల్లిజన మితి వివేకః - అత్ర వాత్సాగ్గయసీయాః-

‘బాహ్య మాభ్యంతరం చేతి ద్వినిధి రత ముచ్యతే,
త త్రాద్యం చుమ్బనాశ్లేషనభదన్తక్షతాదికమ్,
ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానాకరణకల్పితమ్.’ ఇతి-

కిం తు కేవల మత్యంతం మాత్ర ర్జనస్యా, యోవనం తారుణ్య మేవ-వనం సుపుష్పితోద్యానం-తస్య ష్టేదే విదారణే, వయం కుతారాః పరశస ఏవ, యోవనస్య పుత్రోత్ప

త్వవధికత్వా తదుచ్ఛేదనసాధనభూతావప - న త్వద్ధాన్తరసాధకా - అతో నిరర్థక మస్తజ్జన్యేతి భావః.

టీ. సంసార విచ్ఛిత్తయే = సంసారవిచ్ఛేదముకొఱుకు - మోక్షప్రాప్త్యర్థమనుట, ఈశ్వరస్య = శివునియొక్క, పదం = చరణము, విధివత్ = యథాశాస్త్రముగ, నధ్యాతం = (ఏకాగ్రచిత్తముతో) ధ్యానింపఁబడలేదు; స్వర్గ...పటుః = స్వర్గద్వార = స్వర్గంపుద్వారముయొక్క, కవాటం = తలుపును, పాటన = తెరిచుటయందు, పటుః = సమర్థమగు, భర్తా = (జ్యోతిష్టోమాదికర్తలనుజేసి) పుణ్యమునైనను, న పార్జితః = సంపాదించఁబడినదికాదు; నారీ...యంగళం = నారీ = స్త్రీలయొక్క, పీనం = బగిన, పయోధరం = పాలిండ్లయొక్క, ఉరు = గొప్పదగు, యంగళం = కంట, స్వప్నే = స్వప్నమునందైనను, న ఆశ్రితం = కాంగిలించఁబడినదికాదు; మాతుః = తల్లియొక్క, యౌవనవనచ్ఛేదే = తారుణ్యమును సుపుష్పితోద్భావనమును నతికుటయందు, వయం = మేము, కేవలం కుఠారావపః = గొడ్డండ్రము మాత్రమే.

తా. సంసారవిచ్ఛేదమగునట్లు మోక్షప్రాప్తికై యీశ్వరధ్యానమునుజేయమైతిమి స్వర్గద్వారముఁదెరిపించుధర్మమునేనికావించమైతిమి. ఒండె జవరాండ్ర బిగిచనుదోయి స్వప్నముననైన గొంగిలించుకొని యెలుంగము. నిశ్చయముగా మేము తల్లుల యకావనమును బాడుసేయుటకు జన్మించితిమి.

ఉ. శ్రీరమణీయశంభుపదఃచింత యొనర్చుట లేదు గోపుర
ద్వారకవాటపాటననుధర్మము సేయుట లేదు సుందరీ
హరికుచోరులబ్ధిః గలనైన నెలుంగము మాతృయకావనో
దారవసీకుఁగారముల * మై జనియించినవార మిమ్మహిన్.

శ్లో. నాభ్యస్తా భువి వాదిబృన్దవనీ విద్యా విసీతోచితా
ఖడ్గాక్రైః కరికుమ్భపీతదళనై ర్నాకం న సీతం యశః,
కాంతాకోమలపల్లవాధరరసః పీతో న చన్దోగ్రయే
తారుణ్యం గత మేవ నిష్ఫల మహేళా! శూన్యాలయే దీపవత్. 46

వ్యా.—నేతి.—దమ్యతే భజ్యతే ఆన యేతి దమనీ భజనీ - ప్రతివాదిబృన్దానాం ప్రతిభటవాదీశ్వరనివహానాం—దమనీ—ఆధవా - ప్రతివాదీనాం బృన్దాని దమయతీతి తథోక్తా - సంప్రదాయశుద్ధ దేశికాచార్యశిక్షానిబంధన నిష్కృష్టవక్తృప్రయుక్త వీర్యాతిశయవర్ధమాన ప్రతివాదిపాణ్డిత్యగర్వ నిర్వాపణము క్లేత్యర్థః * 'కృత్య

ల్లుటో బహుళ మి' త్యభయ త్రాపి కర్తకర్తరి ల్లుటో - టిత్వాత్ జీవ, కథా, విసితానాం సాధూనా-ముచితా సమృదయహృదయాహ్లాది నీ త్యర్థః - యద్వా - వినీ తానాం వినయవిధేయత్వాదిగుణోపేతానాం - శీఘ్రతానా మితి యావత్ - ఉచితా ఆభ్యాసార్థా - ని. 'అభ్యాసేఽపుచితం న్యాయ్య మి'త్యమరః, విద్యా వేదకాస్త్ర పురాణాదిరూపా, నాభ్యస్తా నాభ్యాసవిషయాకృతా - సమ్యక్ న పరిశీలితే తి యా వత్ - అధీతాఽపి విద్యా సమ్యక్పరిశీలనా భావే ఫలవదర్థావబోధకావర్యవసాయిత్యా దసంధితప్రా యైవ భవ తీతి భయాత్ - 'ఆవృత్తి రసకృదుపదేశా ది' తి న్యాయేన తత్పరిశీలనస్య కల్పాక్షే శ్చ సర్వభాపరిశీలన స్యావశ్యకత్వమ్ - ప్రథమతః ఆసంధితైవ చే స్మ తత్ర ప్రత్యుత్తరావకాశః-ఏవం వ్యవస్థాయాం సత్యాం 'విద్యానామ న రస్యరూప మధిక మి'త్యాది వచనేన కీర్తిప్రతిష్ఠావిజ్ఞానాదిఫలసాధనతయా అభ్యయనపూర్వకమభ్య సనీ యేతి బోధితా విద్యా నాధీతా నాభ్యస్తా చ-తత స్తత్సాధ్యఫలజాత మసి న సంగృ హీత మితి భావః, తథా, కరికుమ్యుః పీతా నీవ తేషాం దళనై ర్విదారకైః - అథవా కరికుమ్యుఃపీతాని దళయన్తితి తథోక్తాని - తైః * శత్రునేనాసంరమ్భ విజృమ్భమాణ కరికుమ్యుఃఫలపాటననిరాఘాటపాటనై రి త్యర్థః * 'దళ విదళన' ఇతి భాతోః పూర్వవ ట్టుట్, ఖడ్గాగ్రైః, యశః కీర్తిః, నాకం స్వర్గం - ని. 'స్వర్గాస్తరిహయో ర్నా క ఇ' త్యమరః, న నీతం న ప్రాపితం, శ్చత్రధర్మేణ లోకా న్తరత్లాఘునియకీర్తి రసి న సంపాది తే త్యర్థః - యథా లోకే ప్రాసాదాద్యున్నతస్థానం ప్రాపణీయం వస్తు వేణుదణ్డాగ్రాదినా ప్రావయన్తి త ద్వ దితి ధ్వనిః - అథవా - ఖడ్గాగ్రైః ఖడ్గధారాభి స్సాధనై, ర్యాని కరికుమ్యుఃపీతానాం దళనాని విదారణాని - తై ర్మైత్రుభిః - శత్రునేనా దన్తినివహేరుస్తుదఖడ్గప్రహరై రి త్యర్థః, యశః నాకం న నీతం - 'కీర్తిం స్వర్గఫలా మాహు రాసంసారం వివశ్చిత' ఇ త్యాదివచనైః స్వర్గసాధనత్వేన నివేదితాఽపి కీర్తి ర్న సంపాదితా - తత స్తత్సాధ్యఫలలాభో న జాత ఇతి భావః, ఆత్ర షీతితలే 'కిం జన్త తీర్తిం వి నే' తి వచనా జన్త సాఫల్యార్థం కీర్తేః పున జ్జుఖ్యిత్యేన సంపాదనీ యత్వా దాసుపక్షికఫలత్వా త్సాధనానరత్వా త్స్వర్గమాత్రసాధకత్వా చ్చ 'స్వర్గ ద్వారకవాటపాటనపటు'ర్ధరోఽపి నోపార్జిత' ఇ త్యనేన నపానరుక్త్యమిత్యవగ న్తవ్యం, నాకం న నీతం యశ ఇ త్యిత్ర * 'నీ వహ్యో ర్మే' తి వచనా ద్వికర్తృకా న్మయతేః కర్తృణి క్తప్రత్యయః - ఆత ఏవ యశసః ప్రథమాన్తస్య ప్రధానకర్తృత్వమ్ - అస్య త్రా కభితం చేతి -

'ప్రధానకర్తృ జ్యాఖ్యేయే లాదీ నామా ద్వికర్తృణాం
అప్రధానే దుహాదీనాం జ్యైష్ఠే కర్తు శ్చ కర్తృణః.'

ఇతివచనాత్, తథా చన్ద్రో) య చన్ద్రో) య సమయం, కన్యాయాః ప్రియతమాయాః-శో
మలో మృదులో-యః - పల్లవాధరః కిసలయకల్పాధరోష్ఠః - తస్య-రసః అపరామృత
మి త్యర్థః, న పీతః నాస్వాతితః-ని. 'తిక్తాదౌ చామృతే చైవ నిర్వాసే పారదే ధ్వ
నా - రస' ఇతి శబ్దార్థవే - 'పల్లవాధరసుధా పీ తే' తి పాతే స్పష్టో-ర్థః - అతో న
తృతీయపురుషార్థో-ఽపి సంపాదిత ఇతి భావః - తటస్థోద్దేవనవిభావస్య చన్ద్రస్య శృంగార
రసనిమిత్తకారణత్వా త్తదుపయోగః - తదు-ం శృంగారతిలకే - 'మలయానిలచన్ద్రా
ద్యా స్తటస్థాః పరికిరీతా' ఇతి, అత స్తారుణ్యం యోచనం, శూన్యాలయే నిర్జనగోపే,
దీపేన తుల్యం దీపవత్ * 'తేన తుల్యం క్రియా చే ద్వితి రి' తి పతిప్రత్యయః, నిష్ఫ
లం నిరర్థకమేవ, గతం - యథాశూన్యగృహదీపస్య కస్యచి ద్విష్యుపయోగా నిర్
ర్థకత్వం తథా తారుణ్య స్వాపి కస్యచి ద్విష్యర్థ స్వాపాధకత్వా నిర్భర్థకత్వ మి
త్యర్థః, అహో ఇ త్యాశ్చర్యే విషాదే వా. తద్ధితగ లేయ ముపమా.

టీ. భువిఃభూమిలో, వాచి బృందవమసీ=ప్రతివాదుల సమూహమును గెలుచు
నదై, విసిత ఉచితా=వినియ విధేయాపిగుణోపేతులకు తగినదని, విద్యా = వేదశాస్త్ర
పురాణాదులు, నాభ్యస్తా = అభ్యసించబడినవిః * పు, కిరీడుమ్మ సితదళమై=వినుగుల
యొక్క సీతములవంటి కుంభస్థలములను చీల్చినవియగు, ఖడ్గాగ్రైః=కత్తివాదరలచే,
యశః=కీర్తి, నాకిం=స్వర్గమును, సీతం న=పొందించబడినది కాదు; చన్ద్రో)దయ =
చంద్రోదయకాలమున, కాన్తా...రసః-కాన్తా=ప్రియరాగయొక్క, శోమల = మృదు
వైన, పల్లవాధర=చిగురువంటి మోవియొక్క, రసః=అమృతము, పీత్యా న = ఆనంద
లేదు; తారుణ్యం=జవ్వనము, శూన్య ఆలయ=పాడుపడిన ఇంట, దీపవత్ =దీపమువలె,
నిష్ఫలమేన=నిర్భయముగానే, గతం=గడచినది. అహో=అశ్చర్యము.

తా. ప్రతివాదుల నణగిం ద్రొక్కఁజాలిన యుత్తమోచిత మగు
విద్యనభ్యసించినై తి. సమరముందు శత్రుగజకుంభస్థలముల ఖడ్గాగ్రముల
తోఁజీప్సర్వగ్రవంటుయశము సెనియాద్భింప లేనయితిని. చందురుపాడుపున
నెచ్చెలి చిటుదొండపండువంటి మోవి నొక్కి లేనియ నాని తనియనేని
తనియనైతిని. ఇస్సిరో! ఎందునకునుగాని నాతారుణ్యము బాడుకొంప
లోని దీపవట్లు నిరుపయుక్తముగాఁ గడచెనుగదా!

చ. వలసుగ విద్య నేర్చి ప్రతివాదుల గెల్పుట లేదు కుంభిని
ర్వళననిశాతఖడ్గముల • దైవతలోకమునందుఁ గీర్తులకా
నిలుపుట లేదు చారురమణీమధురోష్ఠముఁ గ్రోలలేదు ని
ష్ఫల మయి జవ్వనం బరిగె • బాడుగృహంబున దీపముం బలేన్.

శ్లో. ఎద్యో నాధిగతా కళజ్జరహితా విత్తం చ నోపార్జితం
శుశ్రూవాఽపి సమాహితేన క. చనా త్రోర్న సమ్పాదితా,
ఆలోలాయతలోచనాః ప్రియతమా స్వప్నేఽపి నాజ్ఞితాః
కాలోఽయం పరఃపిఞ్డలోలుపతయా కాక్తే రివ ప్రేరితః. 47

వ్యా.—వి ద్యోతి.—కళజ్జరహితా నిష్కలము - సప్రమాణ త్యర్థః,
విద్యా, నాధిగతా నాభ్యస్తా నాధి తేతి యావత్ - 'నాభ్యస్తా ప్రతివాది బృహదము
నీ' త్యక్త ఉక్తభావ ఏ వా త్రా వ్యనుసంధయః, ఎత్తం త్యాగభోగ సంభ్రంతు భనం
చ నోపార్జితమ్ -

'య స్వాస్తి విత్తం న నరః కులీన స్స పక్షిత స్స శ్రుతవాన్ గుణాః
స ఏవ విక్తా న చ దర్శనీయ స్సర్వే గుణాః కాశ్చనమాశ్రయన్తి.'

ఇత్యుక్తే:-

'ధన మార్జయ కాకుల్ స్థ ధనమూల మిది జగత్,

అన్తరం నాశిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్య చ.'

ఇత్యాది విచనేన చ బహుఫలసాధనతయా ఆర్జనీయ మి త్యుపదిష్టం విత్తం నార్జితం -
తత స్తత్సాధ్యఫల మపి న సాధిత మితి భావః, నను -

'ఆర్థానా మర్జనో దుఃఖ మర్జితానాం చ తక్షణే,

రక్షితానాం వ్యయే దుఃఖం ధి గర్భం దుఃఖభాజనమ్.'

ఇతి నిషేధోక్తేః కథం తదుపార్జనాభావానుశోచన మితి చే త్యత్యంత-త స్వాప్యవహి
తావినంవా ద్యైహికాముష్మిక ఫలజనకత్వే నాభ్యర్జితత్వా త్పురుషార్థవర్ధనసానా
చ్చ న దోష ఇతి మన్తవ్యం, తథా, సమాహితేన సావధానేన ప్రసన్నే నే త్యర్థః,
మనసా అన్తఃకరణేన-అన్తఃకరణశుద్ధిపూర్వకం విహితస్య కర్మణః ఫలజనకత్వనియమా
దితి భావః, పిత్రో ర్దాతాపిత్రో రి త్యర్థః - ని. 'మాతాపితరా పితరా వి' త్యమరః
* 'పితా మాత్రే' త్యేక శేషః, శుశ్రూషా పరిచర్యా నే వేతి యావత్ - ని. 'శుశ్రూషా
శోతుమిచ్ఛాయాం పరిచర్యావధానయో' రితి విశ్వః - న సంపాదితా న కృతా -

'మాతాపితృనమం దైవం సర్వేషాం న హి విద్యతే,

తస్మా త్సమర్చయేన్నిత్యం పితరా దేవ రూపిణౌ.'

ఇత్యాదివచనైః సర్వేత్వరాధానకల్పతయా బహుఫలదాయకత్వేన కర్త వ్యేతి బోధితా
పితృనేనా న కృతా-తత స్తత్సాధ్యఫల మపి న సంపాదిత మితి భావః, ఆలోలే చచ్చ
లే తరళే - ఆయతే కర్ణాన్తవిక్రాన్తే చ - లోచనే యాసాం తాః - జగన్మోహనయన
విరాగవత్స ఇ త్యర్థః, ప్రియతమా ఆత్మన్తమనోవినోదకారిణ్యః సంభోగయోగ్యా స్స

యన్నదీతీక నదీతటప్రవేశః - కత్రయే - తరహి పృథ్వా - సై - స్తుల్భావస్థాం గ
తాః సమదశాం ప్రాప్తా స్తుః, క్షీప్ర మేన మః స్వామ ఇ త్యుక్తిః, వితత్సర్వం కాల
కృత మేన - ఆవృథా కథ మన్య న్యేదృక్పామధ్య మితి భావః.

అత్ర తరజ్జభక్త్యానూత్రి స్థికతావసయే అమలమృత తరూణాం నిర్మాణాన్తూ
లః - తద్వ్యక్తసార్థం నదీతీరస్య నికతిలవిశేషణం -

ని. 'స్త్రీ శర్మరా శర్మగిల శ్యార్మ-ర శ్యర్మ-రావతి,

దేవే ఏ వానిమః పృథ్వు మున్నేయా నికతావతి.' ఇ త్యమరః.

శిఖరిణీ వృత్తం.

టీ. సమం=మేను, హృదయః=ఎరియండి, జాతాః=పుట్టిన మో, తే=వారు, చిర
పరిగతా ఏవఖిలం=బహుకాలమునకు మునుపే చచ్చినవారిలేకదా; యైః సమం=ఎవరి
తోఁగూడ, సంవృద్ధాః = చక్కగాఁ బెరిగితిమో, లే=సి = వారును, స్మృతివిషయ
తాం=స్మరణకువచ్చుటను, గమితాః = పొందింపఁబడిగి; ఇదాసీం=ఇప్పుడు (వార్ధకావ
స్థలా), ప్రతివిషయం=వివరించుచు, ఆసన్నపతనాః=వర్జితచావుకలవారమై, నిక...
తరుభిః-నికతిల=ఇసుకగలదైన, నదీతీర=నదీకట్టునందున, తరుభిః=చెట్లతో, తుల్యతన
స్థాం=సమానమగు దశను, గతాః=పొందినవారమై, ఏలేన్యః=ఇదిగో ఉన్నాము.

తా. మమ్ముఁ గన్న తలదండ్రులు గతించిచిర కాలమైనది. ఎవరితోఁ
బెరిగితిమో వారును స్మరణీయులైరి. ఇప్పు ధీమానును, ఇసుకపాలుగా
నున్న యేటిదరిని గలచెట్టునకువలె గూలుకాలము చేరుగుచున్నది.

ఉ. తాలిమి మాలి కన్నతలిదండ్రులఁ దోడ మెలంగువారలం
గాలము గోలుపుచ్చె ననిఁ కానను ఘోగజరాభరాద్భుతైః
తూలుచు నిత్యసన్నిహితఁదుర్దశులై నికతాలగన్నదీ
కూలమహానుహిజములకున్ సరివత్తురు మూఢమానసుల్.

శ్లో. ఆయు ర్వర్ష శశం సృణాం సరిమితం రాత్రే తరభం గతం
త స్వాధ్యస్య పగస్య చార్ధ మవరం బాలత్యవృద్ధత్వయోః,
శేషం వ్యాధివియోగదుఃఖసహితం సేవాదిభి ర్నీయతే
జీవే వారితరజ్జచక్చులతరే సౌఖ్యం కుతః ప్రాణినామ్.

49

వ్యా.—అథ ప్రాణినాం విచార్యమాణే సుఖలేక స్వా ప్యవకాశో నాస్తీ త్యా
హ-ఆయురితి —సృణాం మర్త్యానా, మాయు ర్జీవితావధికాలా, వర్ష శతం శతసంవత్స
రాత్సకం, సరిమితం క్షుద్ర-బ్రహ్మణేతి శేషః - ని. 'వింశత్యాద్యా స్స దైకజ్యే సర్వా

స్సంఖ్యేయసంఖ్యయో రి' త్యమరః, తదర్థం తస్య వర్తకత స్సార్థం-పఞ్చాశద్వత్సరాత్తకం, రాత్రే గతం - ఇన్ద్రియవ్యాపారోపరమరూప నిద్రావస్థయా గతితం భవ తీ త్యర్థః, పరస్య తస్య జాగరూకేణ వర్తమాన స్సార్థస్య పఞ్చాశద్వత్సరాత్తక, స్వాపర మన్య దర్థం - పఞ్చవింశతినంపత్సరాత్తకం, బాలత్వవృద్ధత్వయో ర్గత మజ్ఞానాశక్త త్యావస్థావిషయతయా నష్ట మి త్యర్థః - ద్వాదశసంపత్సరాత్తక మేక మర్థం బాలత్వే అన్య ద్బృద్ధత్వ ఇతి వివేకః, శేషం పఞ్చవింశతినంపత్సరాత్తక మేకదవశిష్టార్థం, వ్యాధిభిః రోగైః - వియోగ దుఃఖైః పుత్రకళత్రాది విరహాప్రయుక్తదుఃఖైః, స్వసీతం సత్ - నేవాదిభిః స్వజీవసార్థం విత్తవత్సవ చర్యాదివృత్తభిః, స్వీయతే అతివాహ్యతే, అతః వారితరస్థవ చ్చచ్ఛలతరే అతిచచ్ఛలే షణ్ణిక ఇ త్యర్థః, జీవే జీవనే, ప్రాణినాం, సౌఖ్యం సుఖం, కుతః - న కుతోఽపి త్యర్థః ; ఉక్తరీత్యా విచార్య మాణే సుఖలేశ స్వా ప్యనవకాశా దితి భావః.

టీ. నృణాం=మర్త్యులకు, ఆయుః=జీవితకాలము, వర్తకతం=నూలునంపత్సరములు, పరిమితం=క్లిష్టముగ గణించఁబడినది. తదర్థం=దానిలో సగము, రాత్రే=రాత్రియందు, గతం=చనినది. తస్య పరస్య అర్థస్య=ఆపేటునగములో, అపరం అర్థం=మఱియొకసగము, బాలత్వ వృద్ధత్వయోః=పసికనమునను, ముదిమియందును, గతం=కదచినినది. శేషం=శోరవ, వ్యాధి వియోగ దుఃఖసహితం శత్రో=రోగములయు, నెడబాపులయు, దుఃఖముతోఁబూడినదై, నేవాదిభిః=శోలువు మొదలగువానిలో, నీయ లే=కడవఁబడుచున్నది. (కావున), వారి...తరే=వారి తరస్థ = నీటియలవలె, చచ్ఛలతరే = మిక్కిలి యస్థిరమైన, జీవే=బ్రతుకునందు, ప్రాణినాం=జనులకు, సౌఖ్యం = సుఖము, కుతః=ఎక్కడిది?

తా. మనుజుల కాయుగిపరిమితి 100 వత్సరములు. అందు సగము (50) ఏండ్లు నిద్రలోఁ బోవును. మిగిలిన 50 సంవత్సరములలోఁ బసికనము, ముసలితనములో 25 వర్షములు పోవును. రోగములతోను, ఎడఁబాటులతోను, దుఃఖములతోను నిండినతక్కు 25 వత్సరములును బొట్టకై నేవాదికృత్యములతోఁ గడపవలయును. మఱి యీజీవితమన్ననో నీటివలెఁ జంచలము. ప్రాణుల కిక సౌఖ్య మెట్లు ?

ఉ. ఆయువు నూలువత్సరము * లగుదు సగంబు నశించె నిద్రచే
నాయఱలో సగంబు గత * మయ్యెను బాల్యజరాప్రసక్తీచేఁ
బాయక తక్కినట్టిసగం * బాలు గతిండుఁ బ్రయాసవృత్తిచే
నాయువు చంచలం బగుడం * ప్రాణుల కెట్లు సుఖంబు చేకులున్.

శ్లో. ఊణం బాలో భూత్వా ఊణ మపి యువా కామరసికః

ఊణం విత్తైర్హీనః ఊణ మపిచ సమ్పూర్ణవిభవః,

జరాజీర్ణై ర్జైర్నట ఇవ వలీమణ్ణితనసు

ర్చర స్సంసారాస్తే విశతి యమధానీయవనికామ్.

50

వ్యా — అథ కాలత్రయయుక్త బాల్యాద్యవస్థాక్రమేణ మర్త్యః సర్వోఽపి మ్రియత ఇ త్యుపసంహరితి - ఊణ మితి. — ఊణం ఊణమాత్ర యావత్కాల మిత్యర్థః * ఆత్మవ్రతసంయోగే ద్వితీయా, బాలః శిశు, యౌత్వా, తథా ఊణ మపి, కామేన మన్మథేన - రసికః శృంగారసాభినివృత్తిః - యద్వా - కామ్యస్తే ఆభిలష్యంత ఇతి కామాః - కామినీసంభోగాదివిషయా - స్తేషు - రసికః ఆసురాగవాన్, యువా తరుణ శృ, భూత్వా, తథా, ఊణం, విత్తైర్హీనో నిర్ధనో, భూత్వా, ఊణ మపి సంపూర్ణవిభవః పరిపూర్ణధన శృ, భూత్వా-ని. 'అర్థరై విభవా ఆ పీ' తి పర్యాయే వ్యవహరిత, తథా, ఊణం జరయా - జీర్ణైః శిథిలైః - విచ్ఛిన్నసంధిబంధై రితి యావత్ - అక్షౌఁ రుపలక్షితః, అత ఏవ, వశీభి ర్విశ్లేషచర్మభగ్నిభి - ర్జ్జితా భూషితా చిహ్నై ర్జేతి యావత్ - * 'మణి భూషణ' ఇతి ధాతోః కర్తృణి క్తః - తమ రాత్రం-యస్య తథోక్త, భూత్వా, సర సృర్వోఽపి త్యర్థః. నట ప్రత్యక్షేషధారీ సర్వక ఇవ - సంసారస్య బాల్యయావనాద్యవస్థానుభవరూపసంసార కపటనాటకస్య - నాట్య ప్రసక్తాడమృతస్య చ-అస్తే ఆవసానే, యమో ధీయతేఽత్రేతి యమధానీ యమరాజధానీ సంయమనీనామ్ని యమపురీ * 'కరణాధికరణయో శ్చే' తి ల్యుట్-టిత్వాత్ జీవ - సా యవనికా ప్రతిసీరా తిరస్కరణీవ-తాం విశతి మృతోభవతి - అన్యత్ ప్రవియోభవ తీ త్యర్థః - ని. 'ప్రతిసీరా య వని కే' త్యమరః; నటే విశేషణాని యోజ్యాని. ఉపమాంకారః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. నరః=మర్త్యుడు, నట ఇవ = నట్ట పునివలె, ఊణం=నిమిషము. బాలః =బాలుడు, భూత్వా=అయి, ఊణమపి=నిమిషమే, కామరసికః = భోగరసికతలోను, యువా=పడుచువాడును, (అయి), ఊణం=నిమిషము. విత్తైః=ధనముచే, హీనః=లేమిగలవాడును-కొఱవడినవాడును (అయి), ఊణమపిచ=నిమిషములొప్పుననే, సంపూర్ణవిభవః=పరిపూర్ణధనముగలవాడు, (అయి), జరాజీర్ణైః=ముసలితనముచే శిథిలమైన, అర్జైః =అవయవములతో, వలీ...తను-వలీ=ముడుతలచే, మణ్ణిత=చిహ్నితములైన, తను=దేహముగలవాడు, (అయి), సంసారాస్తే=బాల్య యౌవానాద్యనుభవరూప సంసార

మను కపటనాటకముయొక్క అవసానమునందు, యమధానీ యవనికాంతరవంటి దగు యమపురిని (సంయమిని), విశతిఁచొచ్చును (చచ్చుననుట).

తా. సంసార మనెడు కపటనాటకమున నరుఁడనునట్టువు, కొలఁది కాలము బాలుఁడుగను, మఱికొంతకాలము భోగరసికతతోఁ బడుచు వాఁడుగను, ఇంకఁ గొంతకాలము దరిద్రుఁడుగను, మఱియుఁ గొంత కాలము విశ్వరూపశాలిగను, అపైఁ గొంతకాలము మూడుకాళ్లముదుసలి గను నటించి తుదకు యమపుర మనుతెరమఱుఁగునకుఁ జొచ్చును.

ఉ. బాలకుడై ట్టణంబు యువభావయుతుం డయి కొంతకాల ము ద్వేలదరిద్రుడై ట్టణము • విత్తసమన్వితుడై ట్టణంబు జీర్ణాలసగాత్ముడై నటునియట్లు నటించి తుదికొ నరుండు యా మ్యాలయనామ మైనతెరయందుఁ జొరంబడు సత్పరంబుగన్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు కాలమహిమానువర్ణన మను విదవ దశకము.

యతిస్థపతిసంవాదము.

శ్లో. త్వం రాజా వయ మ పృథ్విపాసితగురుప్రజ్ఞాభిమానోన్మతాః
భ్యాత స్త్వం విభవై ర్యశాంసి కవయో దిక్షు ప్రతన్వన్తి నః,
ఇత్థం మానధనాతిదుర ముభయో రప్యావయో రస్తరం
య ద్యస్తాసు పరాఙ్ముఖోఽసి వయ మ వ్యేకాస్తతో విఃస్పృహః.

వ్యా. — అథ ఇహ కశ్చిక్తుతశ్చి ద్భాగ్యోదయా దిత్థంభూతకాలవైషమ్యం జ్ఞాత్వా వైరాగ్యా ద్యది యతి ర్భవే త్తదా నైరపేక్ష్యా తృణమివ జగజ్జాల మాలోకయ న్నవధీరితానువర్తనేచ్ఛా రాజ్ఞా నహ సంవాదం కర్తుం శక్తుయా న్నాన్యథా, అతో నిరఙ్కుశత్వయతిభావోఽవశ్యం సంభావనీయ ఇతి వివేకినాం జ్ఞాపయితుంతత్సంవాదప్రకార మాహ-త్వ మితి. — త్వం, రజ్జయ తీతి రాజా మహోన్నత ఇ త్యర్థః, వయ మ పృథ్విపాసితా స్సేవితా - గురవః ఆచార్యాః - యయా సా తథోక్తా - ఆచార్యవాక్ పురుషో వే దేతి శ్రుతేః - నిరస్తగురుసేవాతత్వ రే త్యర్థః-యద్వా - ఉపాసితా - గురుపాసనావశా త్సంపాదితా - గురుః శ్రేష్ఠా చ-యా ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరబుద్ధిశేషప్రవృత్తి-స్తయా యోఽభిమాన ఆగ్రహ-స్తే నోన్మతాః ఉ

తృప్తిః, త్వం, విభవై ర్ధవసంపద్ధిః, ఖ్యాతః సర్వత్ర ప్రసిద్ధః, తథా, కవయః
విద్వాంసః-యద్వా-విచిత్రప్రబంధవచనరచనాచాతురీధురీణప్రతిభాసంపన్నాః కవయః
తారః, నోఽస్తాకం, యశాంసి కీర్తిః, దిక్షు దిగంతరాశేషః, ప్రతన్యన్తి విస్తారయన్తి-
ఏతే మహాన్త సంతతపరిచర్యాభినన్దితాచార్య కృపాకటాక్షలబ్ధ ప్రజ్ఞాభిమానమానస
మహాత్మనకాలినః జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నా మోక్షసామ్రాజ్యపట్టభద్రా స్తోజీకృతబ్రహ్మ
పురస్కరా ఇ త్యస్తా నసి కీర్తయన్తి త్యర్థః - తస్మాద్వయ మసి ఖ్యాతా ఏ వేతి
భావః, అతః ఇత్థ మనేన ప్రకారేణ, త్వం చాహం చావాం - తయోః - *తృదా
దీని సర్వై ర్నిత్య మి' త్యేకశేషః - ఉభయో, రఘున్తరం-తారతమ్యం,† మానధనా
ఖ్యా మలిదుర మత్యస్తవిప్రకృష్టం-త్వం శేషలభనవాక్ - వయం తు ప్రజ్ఞా ప్రయో
క్తాభిమానధనవన్తః-అతః తవ చాస్తాకం చ మమేరుసర్వవయో రివ మహదన్తర మి
త్యర్థః, అత స్తవ మస్తాను విషయే, పరాఙ్ముఖః ఆనాదరపరో, ఽసి యది-తర్హి,
వయ మ ప్యేకాన్తతో, నిస్సృహః నిరపేక్షా - ఆనాదరపరా ఇ త్యర్థః-త్వ యాతి
శేషః, ఆనాదరేఽప్యుపస్థానే నాస్తాక మత్ర ప్రయోజన మస్తి - త వాస్తా స్వాదర
శ్చేదస్తాక మసి త్వ య్యాదర-స్తస్య కాదత్ర స్థాస్యామః-అన్య భాన్యత్ర గమిష్యా
మ ఇతి భావః-అత్ర 'త్వం రాజా వయ మి' త్యుపక్రమే 'వయ మప్యేకాన్తతో
నిస్సృహో' ఇ త్యుపసంహారే చ బహువచనం ప్రయోజ్య ఆవయో రితి ద్వివచనప్రయో
గః కథం యజ్యత ఇతి చే - తృప్యేషాం సముదాయవిషత్వయా వా అత్త సంభావ
నారూపం బహువచనప్రయోగేణ వా యుక్తత్వా న్న కోఽపి విరోధః-ఏవ ముత్తర
త్రాఽపి ద్రవ్యవృత్. కార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్.

టీ. త్వం=నీవు, రాజా=రాజువు - గొప్పవాడవు. వయమసి = మేమును,
ఉపా...న్నతాః-ఉపాసిత = నేమింపఁబడిన, గురు=ఆచార్యులుగలదై, ప్రజ్ఞా=త్రికా
లములయందును ఇరుగుసంగతులు గోచరించు బుద్ధివిశేషప్రవృత్తియొక్క, అభిమాన=
ఆగ్రహము-గర్వముచే, ఉన్నతాః=గొప్పవారము. త్వం=నీవు; విభవై=ధనపంతులచే,
ఖ్యాతః=ప్రసిద్ధుడవు. నః=మాయొక్క, యశాంసి=కీర్తులను, కవయః=విద్వాంసులు,
లేక, విచిత్రప్రబంధ వచన రచనాచాతురీ ధురీణసంపన్నులగు కవులు, దిక్షు=దిగంత
రాశిములయందు, ప్రతన్యన్తి=విస్తరింపఁజేయుదురు. ఇత్థం=ఇట్లు, మానద=గర్వమును
ఖండించువాఁడా, ఆవయోః ఉభయోరసి=మనకు ఇరువురకును, అన్తరం=భేదము,
నఅలిదురం=మిక్కిలి దూరముకాదు. అస్తాను=మావిషయమున, పరాఙ్ముఖః=పెడమొ
గముగలవాడవు, అసియది=అగుదువేని, వయమసి=మేమును, ఏకాన్తతః=త్రోర్ణముగా.
బోల్చిగా, నిఃస్సృహః=ఆశలేనివారము.

తా. నీవు దొరవు. మేము గురుశుశ్రూష చే నార్జించిన ప్రజ్ఞా విభవముచే నధికులము. సొమ్మున నీవు పేరె త్రినవాడవు. జ్ఞానమున మాకీర్తిని కవులు దిగంతముల నించుచున్నారు. ఇవ్వీధమున నీకును మాకును భేద మంతగాలేదు. నీవే షమ్ము లెక్కసేయవేని నిఃస్పృహుల మగుమేమా ని న్నాశించువారము.

ఉ. రాజపు నీవు మేము గురుఃరాట్కలీతప్రతిభాభిమానవి
భ్రాజిమ పోహన్న తాత్పులము • భవ్యధనప్రథితుండ వీవు స
ద్రాజి నుతించు మాయశము • దవ్య సుమీ మనవాసి మమ్ము ని
ర్వాజితః జూడవేని యనుఃరాగము మాకును లేదు నీయెడన్.

శ్లో. అర్థానా మిశిషే త్వం వయ మపి చ గిరా మిశ్నహే యావదర్థం
శూర స్త్వం వాదిదర్పవ్యవశమనవిధా వక్షయం పాటవం నః,
సేవస్తే త్వాం +ధనాన్ధా మతిమలహతయే మా మపి శ్రోతుకామా
మయ్య ప్యాసాన తేచేత్త్వయి మయి సుతరా మేష రాజన్తతోఽస్మి.

వ్యా.—ఉక్త మే వార్థం భక్తిస్తరేణాహ-అర్థానా మితి.—త్వ, మర్థా నాం ధనానా, మిశిషే ఈశ్వరో భవసి తథా వయ మపి చ, యావా నర్థో యావ దర్థం-యావదభిధేయం యథా త తేత్వర్థః 'యావ దవధారణ' ఇ త్యవ్యయాభావః-ని. 'అర్థోఽభిధేయ రై వస్తు ప్రయోజన నివృత్తి ప్సి' త్యమరః, గిరాం శాస్త్రవచ నానా, మిశ్నహే-అశేషశాస్త్రవిశేషార్థానాం ప్రభవాయ ఇ త్యర్థః, 'విద్వహ' ఇతి పాతే గిరాం యావదర్థ మశేషవిశేషార్థా ని త్యర్థః - విద్వహే జానీమహే, తథా, త్వం, శూరః శౌర్యవాన్-విభుదమన ఇతి శేషః, తథా, నోఽస్తాకం, వాదిదర్ప వ్యవశ మన విధౌ ప్రతివాది గర్వ నిర్వాపణ విధానే-ని. 'విధి ద్విధానే దైవే చే' త్యమరః, అక్షయ మవినాశి, పాటవం సామర్థ్య-మ స్తీతి శేషః, త్వాం, + ధ నాన్ధా ధన స్వామినః-ని. 'ఇభ్య అఘో ధనీ స్వా మీ' త్యమరః, సేవస్తే భజస్తే-తదవినాశార్థం తదభివృద్ధ్యర్థం చేతి భావః - యద్వా ధనాన్ధా ధనాభ్యత్వాభిలాషిణః - రాజ సేవయా ధనసంపాదనేచ్ఛన ఇ త్యర్థః - త్వాం సేవస్తే, మా మ భ్యస్తా న పీ త్యర్థః, మతి మల హతయే బుద్ధి, జాడ్య నివృత్త్యర్థం-

'య స్తు పర్యటతే దేశాన్, య స్తు నేవేత పజ్జితాన్,

తస్య విస్తారితా బుద్ధి, నైలబిష్టరి వామ్మసి.'

ఇతి పచనా దితి భావః, యద్వా-మతిమలాని రాగ ద్వేషాదయః-తేహంహతయే ప్రత్యా
 శనార్థం-బుద్ధిశుద్ధిద్వారా జ్ఞానావాప్త్యర్థమి త్యర్థః, శ్రోతుం కామోఽభిలాషో
 యేహం తే శ్రోతుకామాః-శుక్రావహః-గురుముఖా చోత్తమ్య మితి న్యాయే నాన్య
 న్ముఖా చాప్త్యార్థశ్రవణేచ్ఛవః-గురుశుక్రావయా వి ద్యోత్యుపదేశపచనవిశ్వాసవస్త
 శ్చిప్య ఇ త్యర్థః-సేవస్త ఇతి సంబంధః* 'తుం కామనునసో ర పీ'తి తుమునో మకార
 లోపః, ఆతః హే రాజ్, తే మ య్యపి, అస్థా న చే దనాదరో యది, తదా మమ
 త్వ య్యపి, నితరా మత్యస్తం*అవ్యయత్వా దాంప్రత్యయః, అనాస్థా నిరపేక్షత్వా
 దితి భావః, 'ఏవ రాజ్ గతోఽస్మి' ఇతి పాఠ అన్యత్ర గమిష్యామి త్యర్థః*వర్త
 మానసామిప్యే వర్తమానప్రత్యయః; స్వస్య నిరజుశత్వద్యోతనార్థ మేతచ్ఛబ్దప్ర
 యోగః; పూర్వశ్లోకోక్తభావ ఏ వా త్రా ప్యనుసంధేయః. స్థగరావృత్తమ్.

టీ. త్వం=నీవు, అర్థానాం = భనములకు, ఈశిషే=దొరవు. పయమపిచ=
 మేమును, నూపదర్థం=సర్వార్థబోధకమగు నగ్ధమంతో యంతవఱకు, గిరాం=కాత్రు
 పచనములకు, ఈశ్శహే=దొరలము. త్వం శూరః=నీవు శౌర్యవంతుఁడవు నః=మాకును,
 వాది...విధా-వాది=ప్రతివాదులయొక్క, దర్ప=గర్వముయొక్క, ప్యుపశమనవిధా=
 అడఁగించుటయందు, అక్షయం=బోలెడనైనది, పాటవం=నేర్పు, (కలదు). త్వాం=
 నిన్ను, ధనాన్ధాః=ధనముచే గ్రుడ్డియైనవారు, సేవస్తే=సేవించుచున్నారు. మామపి=
 నన్నును, మతిమలహతయే = బుద్ధిదోషకాంతికై, శ్రోతుకామాః=విసంగోరికగలవారు,
 (సేవస్తే), హేరాజ్=ఓరాజా, తే=నీకు, మయి=నాయందు, అస్థానచేత్=అనాదర
 మైనయెడల, మమ=నాకు, త్వయిఅపి=నీయందును, సుతరాం=బొత్తిగా, (న=లేదు),
 ఏషః=ఇదే, గతః అస్మిక్=పోవుచున్నాను.

తా. నీకు భనముకలదు. మాకు సర్వశాస్త్రసిద్ధాంతములు కలవు.
 నీవు దేహశూరుఁడవు. మేము వాదశూరులము. భనకాములు నిన్నుఁ
 గొలుతురు. చిత్తశుద్ధికాములు మమ్ము శుక్రావ చేయుదురు. నాయందు
 నీకు గౌరవములేదేని నీయందు నాకు మొదలే లేదు. ఇదుగోఁ బోవు
 చున్నాను.

చ. ధనపతి వీవు మేము వివిధశ్రుతిపుంజపదార్థతత్త్వశా
 సనులము నీవు శూరుఁడవు • చండతరప్రతివాదిగర్వభం
 జనులము మేము నిన్ను ధనశాలులు మమ్ము భజింతు రాశ్రితుల్
 వినయము సేయవేని పృథివీవర సాగెద మీక్షణంబునన్.

శ్లో. నయ మిహ పఠతుష్టా వల్కలై స్త్వం దుకూలై

స్వమ ఇహ పరితోషో నిర్విశేషో విశేషః,

స తు భవతి దరిద్రో యస్య తృష్ణా విశాలా

మనసి చ పఠితుష్టే కోఽర్థవాక్ కోదరిద్రః.

58

వ్యా.—అథ కథ మన్యత్ర గమిష్య సీ త్యాశశ్చాయా మస్తాకం నిత్యసంతుష్టానకరణత్వా న్న కిచ్చి దపి కృచ్ఛ) మి త్యాహ. వయ మితి హే రాజ్, వయ మిదాసిం, వల్కలై ద్దారుత్వజ్జీర్ణితచీవరైః, పఠితుష్టా స్వస్తుష్టాః, త్వం, దుకూలైః త్వమై ర్విచిత్రచీనామ్నై ర్నిత్యర్థః, పఠితుష్ట ఇతి వచనపరిణామేన సంబంధః, పరితోషః సంతోషః, అస్తాకం తవ చ, నను ఇవ తుల్య ఏవ-ఇవశబ్దోఽత్రావధారణార్థకః, విశేషః ఆన్యతరోక్తార్థ స్తు, నిర్విశేషో విశేష రహితః-మామక తావక పరితోషయో రన్తరం న కిచ్చి ద పృ స్తీ త్యర్థః-‘నమ ఇవ పరితోషో జాయతే కో విశేష’ ఇతి వా శాతః, కిం తు యస్య పుంస, స్తృష్టా భవతిష్ణా, విశాలా అత్యాయతా, న పుమాన్, దరిద్రోఽకిచ్చిన్, భవతు న త్వస్య ఇ త్యర్థః * సమ్భవనాయామ్ లాట్, కథ మేత దిత్యాశ జ్యోక్త మర్థ మర్థాన్తరన్యాసేన ద్రవ్యయతి-మనసి చ పఠితుష్టే చిత్రే యేన కేనచి తృస్తుష్టే సతి, కః పుమా, నర్థవాక్ ద్రవ్యసమ్మన్యః, క శ్చవా, దరిద్రః ద్రవ్యహీనః - న కోఽపి త్యర్థః - మనఃపరితోషే లాభాలాభయో రకిచ్చితక్రంత్యా దితి భావః, అతో న కిచ్చి దప్యస్తాకం కృచ్ఛ) మితి వేదితవ్యమ్.

మాలినీపుత్రమ్-‘ననమయయయం తేయం మాలినీ భోగిలోక్తే రి’తి లక్షణాల్.

టీక. వయం=మేము, ఇహ = ఈ, వల్కలైః = నారచీరలచే, పఠితుష్టాః = తనిసినవారము. త్వం=నీవు, దుకూలైః=విచిత్ర చీనాంబరములచే, (పఠితుష్టాః=పు). ఇహ=ఇందు, పరితోషః=తృప్తి, సమః=తుల్యమే. విశేషః=భేదము, నిర్విశేషః=గొప్ప దికానిది. కింతు=ఎవను, యస్య తృష్ణా విశాలా=ఎవనికి ఆశగొప్పదో, సరిదరిద్రః భవతు =వాడు దరిద్రుడగుగాక. (కిం) చ=మఱియును, మనసితుష్టే సతి=మనస్సు తనిసినది కాగా, కః అర్థవాక్=ఎవడు సంపన్నుడు? కః దరిద్రః=ఎవడు పేద?

తా. దుకూలములుదాల్చి నీ వెంతతృప్తి చెందుదువో నారచీరలుదాల్చి మేము నంతతృప్తిని చెందుచునేయున్నాము తృప్తియెడల నిర్వృతకును భేదములేదు. ఇంక నింక నని యాశ యెవని బాధించునో వాడు దరిద్రుడగును. కాని మనసు తృప్తిచెందినపుడు దారిద్ర్య మేమి? ఐశ్వర్యమేమి? అట్టివాఁ డీరెంటికిని లోబడఁడు.

చ. కలితదుశూలవస్త్రములు • గట్టిని నీకును జీర్ణవల్లలం
 బులు ధరియించుమాకును బ్ర • మోదము తుల్యము లేదు వానియ
 గల మగుత్పన్న యెవ్వనికి • గాఢపరిద్రుఁడు నాఁడు లేమియుం
 గలిమియు లేవు సమృదవి • కస్వరమానసు లైనవారికిన్.

శ్లో. ఫల మల మశనాయ స్వాదు పానాయ తోయం

క్షీతి రపి శయనార్థం వాసనే వల్లలం చ,

నవధనమధుపానభ్రాస్తసర్వేన్ద్రియాణా

మవినయ మనుమస్తుం నోత్సహే దుర్జనానామ్.

54

వా. — తథాఽపి శరీరయత్రాయా అన్యథాసంభాష్యమానత్వా న్న దుర్జనా
 వినయం సోఽథం శక్నో మి త్యాహ-ఫల మితి. — ఫలమ్, ఆశనాయ భోజనాయ త్స
 న్నివారణార్థ మి త్యర్థః, ఆలం పర్యాప్తం * ఆల మితి పర్యాప్త్యర్థగ్రహణా
 'స్తమ స్వస్తీ' త్యాదినా చతుర్థి - ఏవ ముక్తర - త్రాపి ద్రప్తవ్యం, తథా, స్వాదు
 మధురం-ని. 'త్రి ష్విప్త మధురౌ స్వాదూ' ఇ త్యమరః, తోయ ముదకం, పానాయ
 తృప్తోపకాంత్యర్థ మి త్యర్థః, ఆలం, తథా, క్షీతి రపి శయనార్థం సంవేశనాయ,
 ఆలం, తథా, వల్లలం చ, వాసనే ఆచ్ఛాదనార్థమ్, అలమ్, అతః, నవం సదృశ్యంభా
 వితం - య ద్ధనం - త దేవ మధుపానం మద్యపానం-లేన భ్రాస్తా న్యమార్గవర్తీని-
 సర్వా జీన్ద్రియాణి యేహం లేహం-ధనమధుపానస్య చిత్తవికారావివేకాది కారిత్వేన
 యథాకథంచి ద్వివేకలేశ సంభవే తస్మిన్పత్త్యర్థం నవవిశేషణమ్, దుర్జనానాం దుర్తా
 గ్రకాలినా, మవినయం దుర్జనయ మనాదర మితి యావత్, అనుమస్తు మగ్గీకర్తం,
 నోత్సహో న మృష్యామి, సతి గత్యంతరే కిమర్థం సోఽభవ్య మితి భావః.

టీ. ఆశనాయ = భోజనమునకు - ఆకలిలేరుటకు, ఫలం = వండు, ఆలం =
 చాలును. పానాయ = త్రాగుటకు, స్వాదు = తీయని, తోయం = నీరు, (ఆలం = చాలును).
 శయనార్థం = పరుండుటకు, క్షీతిరపి = నేలయు, (ఆలం = చాలును). వాసనే = వస్త్రమునకు
 (ఆచ్ఛాదనార్థము), వల్లలంచ = నారచీరయును, (ఆలం = చాలును). నవ... యాణాం-
 నవ = శ్రొత్త, ధన = ధనమును, మధుపానం = మద్యపానముచే, భ్రాస్త = తెలివితప్పిన, సర్వ =
 సకలమైన, ఇన్ద్రియాణాం = ఇంద్రియములుగల, దుర్జనానాం = దుష్టులయొక్క, ఆవినయం
 = ఆనాదరమును, అనుమస్తుం = అంగీకరించుటకు, న-ఉత్సహే = న-ఉత్సహించుటకు.

తా. లినుటకుఁ బండ్లును, త్రావ నుదకమును, కట్టుటకు నారచీ
 రలును, శయనింప నేలయును మాకుఁ జాలును. కలుద్రావినఁ గై వెక్కి

నట్లు నూతనసంపదచే నొడలు మరచి కనులు గానకున్న సీచులదుర్విస
యమున కణఁగి మణఁగి యుండఁ దలంపము

చ. ఫలములు చాలు జీవికకుఁ • బానము సేయ జలంబు చాలు న
ఁలములు చాలుఁ గట్టుట కీలాతలముల్ శయనింపఁ జాలు ని
ష్ఫలనవవి త్తసీధురసఁపానవిజృంభితమోహలీనచి
త్తు లగునికృష్టభూపతులఁదుర్జయ మిందుకయున్ సహింతునే.

శ్లో. అశ్వీమహి వయం భిక్షా మాశావాసో వసీమహి,

శయామహి మహీపృష్ఠే కుర్వీమహి కి మిశ్వరైః.

55

వ్యా.— ఏవ మే వార్థం భక్త్యంతరే కాహ. అశ్వీమ హితి.—వయం భిక్షాన్న
మశ్వీమహి భోక్త్యామహే*‘ఆశ భోజన’ ఇతి ధాతోర్లిజ్—ఆత్మ నేపదోత్తమపురుషబ
హువచనమ్—ఏవ ముత్తర త్రాసి ద్రష్టవ్యం, తథా, ఆశా ఏవ వాసో, వసీమహి ఆచ్ఛా
దయిష్యామః - దిగమ్పరా భవిష్యామ ఇత్యర్థః, మహీపృష్ఠే భూతలే, శయామహి
స్వప్నామః, అత, ఈశ్వరైః రాజభిః, కిం కుర్వీమహి కిం కరిష్యామః - న కి మ పీ
త్యర్థః, శరీరయాత్రాయా ఆస్య ధైవ సంభాష్యమానత్వా దితి భావః, ఇత్థంస్థితత్వ మేవ
బ్రహ్మనిష్ఠయతిలక్షణం-త దుక్తం మహాభారతే ఉద్యోగపర్వణి ధృతరాష్ట్రం ప్రతి స
నత్సుజాతేన -

‘యేన కేనచి దాచ్చన్మీ యేన కేనచి దాశితః

యత్ర క్వచన కాయా స్యా త్తం దేవా బ్రాహ్మణం విదుః.’ ఇతి -

ఉక్తం చ శ్రీమహాభాగవతే -

‘చీరాణి కిం పథి న సన్తి? దిశన్తి భిక్షాం

నోవాక్ప్రిపాః? పరభృత స్సరితోఽప్యశుష్యన్?

రుద్ధా గుహః కి? మజితోఽపతి నోపపన్నాన్?

కస్తా ద్భజన్తి యతయో ధనదుర్నదాన్థాన్?’ ఇతి.

తథా చోక్తం శివగీతాయాం -

‘సంవీతో యేన కే నాశ్చ స్పృహ్యం వాఽ భక్త్య మేవ వా

శయానో యత్ర కుత్రాఽసి సర్వాత్ర ముచ్యతేఽత్ర నః.’ ఇతి.

టీ. వయం=మేము, భిక్షాం=బిచ్చపుకూటిని, అశ్వీమహి=భుజింతుము. ఆశా=
దిక్కులను, వాసః=వస్త్రమును, వసీమహి=కట్టుకొందుము (దిగంబరులము అకుట).

మహిష్మతే=భూతలమున, శయామహి=వరుందుము. (అట్టిమేము), ఈశ్వరై=రాజులతో, కిం కుర్మిమహి=ఏమిచేయుదుము?

తా. భిక్షాన్నము భుజింతుము. దిగంబరులముగా నుందుము. నేలపై శయనింతుము. విశ్వరూపంతులతో మా కేమి పని కలదు?

తే.చేరి భిక్షాన్న మారగించెదము మేము
కట్టెనము దిక్కు లవియెడికలితశాటిఁ
బవ్వలించెద మిల యనుపాన్పుమీఁద
నేమికార్యము మాకు నరేంద్రు లందు.

శ్లో. న నటా న విటా న గాయకా, న చ సభ్యేతరవాదచుష్పవః,
స్వప మిక్షీతు మత్ర కే వయం స్తనభారానమితా న యోషితః.

వ్యా.—అథ స్వస్య రాజదర్శనాయోగ్యతాయాః ప్రకటనావదేశేన తం నిష్ఠ
తి - నేతి.—వయం, నటాః వివిధవేషధారిణో విచిత్ర నాట్యనిపుణాః, న న భవామ ఇ
త్యర్థః - యేన నయనానన్దో భవే దితి భావః, విటా ఏకవిద్యాః నాయకానుకూలన
చతురాః, న న భవామః - యేన తత్తన్నాయకానుకూల్య ప్రయోజనం సిద్ధ్యే దితి
భావః - త దుక్త మలంకారకాస్తే - 'నాయకానాం నాయకానుకూలనే సహాయాః
పీతమర్ద విట చేట విదూషకాదయ' ఇతి - తల్లక్షణం చ తత్రైవ -

'కించి దూషః పీతమర్ద ఏకవిద్యో విటః స్పృతః,
' సంధానకుశల శ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషకః.' ఇతి,

గాయ స్తీతి గాయకా సృజితకుశలాః, తే, న న భవామః-యేన శ్రవణానన్దో భవే
దితి భావః, సభాయాం సాధవ స్సభ్యాః * 'తత్ర సాధు రి' తి యత్ప్రీత్యయః -
తేభ్య ఇతరే యే వాదచుష్పవః అశిష్టగర్హస్థిలాపాః - సాధారణజనమనోవినోద
మాత్ర పర్యవసాయినో న తు కాస్త్రసంవాదిన ఇత్యర్థః-యద్వా - సభ్యాః విద్వాం
సః - తదితరే సాధారణజనా - నైషాం - వాదా స్తద్బదనయోగ్యవాక్యాని - తై
శ్చుష్పవః విత్తా - హాస్యకారిణ ఇ త్యర్థః, న న భవామః, యేన మనోవినోదో భ
వ తీతి భావః * 'తేన విత్త శ్చుష్పాచ్చుష్పజిహ్వా వి' తి చుష్పాచ్చుప్రీత్యయః, తథా, స్తన
భారైః కుచకుమ్భభరై - రానమితా ఈషన్నమ్రాజ్యః, యోషితోఽపి, న న భవామః-
యేన ససంరమ్భసంభోగాత్సుక్యం భవే దితి భావః, అతో, వృథం రాజాన, మిక్షీతుం
ద్రష్టుమ్, అత్ర నటాదిషు, వయం, కే న కేచి ది త్యర్థః, విలేష మన్యతరత్వే యో

గృతా న్యా దితి భావః ; ఏతేన అనభ్యానా మే వాపకాశ్రయో న తు సభ్యానా మి
తి స్మృత్యు నిష్టా గమ్యతే; 'స్మృత పీఠీతు మి' తి పాఠః - తదా - 'మేన్య పే త్యా
చుక్రణం - త్యా మి' తి శేషః - అన్య దుక్తార్థమ్.

వైతాశీయాఖ్య మర్థసమవృత్తం-

'ష డ్విషమేఽప్తా సమే కలా, ష్ట ట్పు సమే స్యు ర్శ్చో నిరస్తరాః

స సమాఽత్ర పరాశ్రితా కలా, వైతాశీయేఽస్తే రతా గురుః.'

ఇతి లక్షణాత్.

టీ. వయం=మేము, నటాః=(వివిధవేషధారిణులము విచిత్ర నాట్య నిపుణులము
అగు) నట్టువులము, న=కాము. విటాః=నాయికానుకూలనచతురులగు తార్చుగాండ్రము,
న=కాము. గాయకాః = సంగీతకుశలురము, న=కాము. సభ్యే...చుప్పువః చ-సభ్య
ఇతర=అసభ్యులు, వాదచుప్పునః చ=మాటనేర్పరులమును, న=కాము. స్తనభార=పాలిం
డ్లబరువుచే, ఆనమితః=కొంచమున మ్రంగులము, న=కాము. అత్ర=ఇందు, స్మృతం=
రాజున, ఈషీతుం=చూచుటకు, శేషయం=మేమెవ్వరము?

తా. మేము నటులముకాము. విటులముకాము. గాయకులము
కాము. అసభ్యవాదచుంచువులముకాము. చనుఁగవ వ్రేఁగున తూఁగా
దు బోగముటాండ్రము కాము. రాజునుజూడ మాకేల ?

క. విటగాయక వైతండిక

నటజనులము గాము పృథుఘఃనస్తననమితో

త్కటవారకాంతలము గా

మటు గావున నృపునిఁ జూడ * నగునే మాకున్.

శ్లో. విపులహృదయై ర్ధవ్యైః కైశ్చి జ్జగ జ్జనితం పురా
విధృత మపరై ర్దత్తం చావ్యై ర్విజిత్య తృణం యథా,
ఇహ హి భువనా న్యన్యే ధీరా శ్చతుర్దశ భుజ్జితే
కతిపయపురస్వామ్యే వుంసాం క ఏష మదజ్జ్వరః.

57

వ్యా.—నిష్టా మేవ చతుర్థిః ప్రవక్తయతి - విపు లేతి.—పురా పూర్వకాతే,
విపులహృదయై ర్ధవమానసై-రుదారబుద్ధిభి రి త్యర్థః, ఈశ్వరై రిశ్చవ్రాదిసార్వభౌమైః,
ఏత త్పురివృత్యమానం, జగ ద్భూమణ్డలం, జనిత ముత్పాదితం-సమగ్రధర్మచరణేసంస్థా
పిత మి త్యర్థః, తథా, ఽపరై ర్యయాతిప్రభృతిభి రీశ్వరై, ర్విధృతం విశేషేణ ధృతం
సమ్యక్సరిపాలిత మి త్యర్థః, తథా, ఽవ్యై ర్భులి ప్రభృతిభి, ర్విజిత్య శత్రు జయేన న్దు

వశం కృత్వా, తృణం యథా తృణమివ, దత్త మధిసాత్కృతమ్-ఏతే నైతేషాం మహా దార్యం సూచ్యతే, ఇహా హి ఇదానీ మపి, ఆస్యే, ధీరాః హైర్యకాలినః, చతుర్దశ భువనాని - భూరాదీని చతుర్దశ విప్తపాని, భుజ్జ్వలే అనుభవంతి - తాదృక్సామర్థ్య సంపన్నా స్తిష్ఠంతి త్యర్థః * 'భుజ పాలనాభ్యవహరయో రి' తి ధాతో ర్లట్ * భుజో-నవన' ఇ త్యాత్మనేపదమ్, అతః, కలిపయాని చ తాని పురాణి చ తేషాం ద్వి త్రాణాం పశ్చిమాణాం వా పురాణా మి త్యర్థః - స్వామ్యే ఆధిపత్యే సతి, పుంసా, మే వ పరిదృశ్యమానో, మదో దర్శ ఏవ - జ్వరః సన్నిపాతః బుద్ధిభ్రంశహేతుత్వాత్, కః కి మర్థ మి త్యర్థః; అతః పురాతనమహారాజచరితానుష్ఠరణా ల్లజ్జితవ్యం-న తూన్య త్రేన భవితవ్య మితి భావః. హరిణీవృత్తమ్.

టీ. విపులహృదయైః కైశ్చిత్ ధన్యైః = ఉదారమనస్సుగలకొందఱు పుణ్యాత్ము లచే, పురా-పూర్వకాలమున, జగత్=లోకము, జనితం=సృష్టింపఁబడినది. అవరైః= మఱికొందఱుచే, విధృతం=పరిపాలింపఁబడినది. అన్యైః=ఇంకనుకొందఱుచే, విజిత్య = జయింపఁబడి, తృణం యథా=గడ్డిపోచవలె, దత్తం=(యాచకులకు) తాఁబడినది. ఆస్యే ధీరాః=వేలుధీరులు, చతుర్దశ భువనాని=పదునాలుగులోకములను, భుజ్జ్వలే=అనుభవించుచు న్నారు. కలిపయపురస్వామ్యే సతి=ఒకకొన్నియూరుల దొరతనము కలుగు మాత్రాన, పుంసాం = పురుషులకు, ఏవః మదః జ్వరః = బుద్ధిమాంస్యమును గలిగించు సన్నిపాత జ్వరమువంటి ఈమదము, కః=ఏమి?

తా. తొల్లి మహాస్యాంతు లగు ప్రజాపతు లీజగమును సృజించిరి. పిదప మఱికొందఱు మన్వాదులు కాపాడిరి. మఱికొందఱు పరశురామ ప్రభృతులు జయించి యితరులకు దానము చేసిరి ఇప్పుడును బదునాల్గు భువనములను ధీరు లగుబలిముఖ్యు లనుభవించుచున్నారు. కొన్నియూళ్లకుమాత్రము దొరతన మబ్బినంత నే మనుజుల కీమదజ్వర మేమి?

ఉ. అంచితబుద్ధులైన మనుజుఁజాధిపతుల జగ మెల్లఁ దొల్లి నిర్మించి దానిఁ గొందఱు భరించిరి యిచ్చిరి గొందఱుగ్ధికి న్నిచ్చి జగము లన్నియును నెమ్మి భుజించుచుఁ గొందఱుండఁగాఁ బంచపట్టణేశుల కపారమదజ్వర మింత యేటికిన్.

శ్లో. అభుక్తాయాం యస్యాం క్షణ మపి న యాతం నృపశతై ర్భువస్తస్యా లాభే క ఇవ బహుమానః క్షితిభృతామ్,

తదంశ స్యా ప్యంశే తదవయనలేశేఽపి పతయో
విషాదే కర్తవ్యే విదధతి జడాః ప్రత్యుత ముదమ్.

58

వ్యా.—అభుక్తాయా మితి.—నృపశత్రైః అనేకభూపాలకైః, యన్యాం భువి, అభుక్తాయా మననుభూతాయాం సత్యాం, జ్ఞానం జ్ఞానమాత్ర మపి, న జాతం కింతు జ్ఞాన మాత్ర వ్యవధానరహిత మే వానుభూయలే ఇ త్యర్థః, తస్యా భువో, లాభే ప్రాప్తా, క్షీతిభృతాం రాజ్ఞాం, క ఇవ - ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే 'ఇ వే తీషద ణ్' పమా వాక్యాలంకారే వ్యి'తి గణవ్యాఖ్యానే - బహుమాన ఉత్కర్షో - న శోఽపీ త్య ర్థః - సర్వసాధారణ్యా దితి భావః, కిం తు, తస్యః భువోఽంశ స్యాపి, అంశే భాగే చ, తథా త స్యాంశస్య - యోఽవయవ ఏకదేశ స్తస్య - లేశే ఆత్యల్పకోశేఽపి చే త్యర్థః, పతయః ఈశ్వరాః, జడా మన్దాః, విషాదే స్వల్పతమభూఖిణ్ణాధిపతయో వయం జాతా ఇతి విషాదే దుఃఖే, కర్తవ్యే సతి, ప్రత్యుత వైపరీత్యేన, ముదం సంతో మం, విదధతి కుర్వన్తి మోదన్త ఇ త్యర్థః, అహో మహా నయ మేలేషా మవివేక ఇ త్యర్థః, 'ప్రత్యుతే త్యుక్త వైపరీత్య' ఇతి గణవ్యాఖ్యానే.

టీ. యన్యాం=విభువి, జ్ఞానమపి=నిముసమేనియం, అభుక్తాయాం=అనుభవించు బడకుండ, నృపశత్రైః=రాజులవందలు, యాతం న=హా లేదో (అనేకరాజు లీభూమి నిపాలించక జ్ఞానమైన నుండలేదనుట), తస్యాః భువః లాభే=అభూమిప్రాప్తిచుటచే, క్షీతి భృతాం=రాజులకు, క ఇవ బహుమానః=ఎట్టియుత్కర్ష (అయినను), తత్ అం శస్య అంశేఽపి = దానిభాగములో భాగమునకు, తత్ అవయవలేశే అపి = దానిభాగ ములో నత్యల్పకణమునకేని, పతయః=స్వాములగువారు, విషాదే కర్తవ్యేసతి = దుఃఖ పడవలసినదియుండగా, జడాః సన్తః=మూఢులై, ప్రత్యుత=విపరీతముగ, ముదం విదధతి జనంతసము ననుభవించుదు.

తా. ఈభూమి నెప్పుడును రాజు లేవరో యనుభవించుచునే యుండుదు. ఇట్టి భుక్తముక్త మగుభూమి లభించినప్పుడు రాజుల కేపాటి గౌరవము చేకులును? అందు నీభూమియంశములోని యంశమునం దొకలవలేశమునకు యాజమాన్యము చెందువారు చింతిలవలసియుండగా మూఢులై వైపరీత్యముచే సంతసించురేల?

చ. ఎడ నిముసంబు లేక ధరః జీశశతంబు భుజించుచున్న యి ప్పుడమి లభించినకా మహిమ • పొందునె రాజుల నేల తున్నలో

నడరు లవంబులోఁ దునియ ♦ యం దొకమూలకు నాకు లైనవా
రడలక వైపరిత్యమున ♦ హర్షముఁ జెందుదు రెంత మందులో!

శ్లో మృత్పిష్టో జలరేఖయా వలయితే సుర్వోఽప్యయం న న్యః
స్వాంశీకృత్య సవవ సంయుగశతై రాజ్ఞాం గజై ర్భుజ్యతే,
† నోదద్యు ర్దదతేఽథవా * † మపి తే త్సుద్రా దరిద్రా భృశం

ధి ధిక్తా వురుషాధమాన్ ధనకణం వాఞ్చన్తి తేభ్యోఽపి యే. 59

వా. — ఆస్తాం తావత్ త్సుద్రస్వవారా-తద్యాఞ్చావరా స్తతతోఽప్యత్యన్త
త్సుద్రా ఇ త్యాహ - మృత్పిష్ట ఇతి. — జలరేఖయా సముద్రా కారేణ జలరేఖయా జల
ధారయా చ, వలయితో వేష్టితః - పుష్పోకృత శ్చ, యోఽయం పరిదృశ్యమాన, సర్వః
ఆశేషోఽపి మృత్పిష్ట శ్చ, అణు ర్నను, తం తాదృశ మృత్పిష్ట మేవ, సంగరశతైః యు
ద్ధశతైః, స్వాంశీకృత్య స్వభాగీకృత్య, యే రాజ్ఞాం గణాః, భుజ్జతే అనుభవన్తి, † తే
రాజగణా, దద్యు ర్తి ఆర్థం వితరేయు ర్వా * దదాతే ర్భవివ్యతి లిజ్, అథ వేతి
ఐత్యన్తరే, దదతః వితరన్తో వా * దదాతే ర్మర్తమానే శతృప్రత్యయః 'నాభ్యస్తా
చ్చతు రి'తి నుమభాషః - 'దదతేఽథవేతి వా పాఠః, † అపర మన్య ద్దుష్కరం, * మపి
నాస్యే జే త్యర్థః, భృశ చత్యర్థం త్సుద్రా హీనాః, దరిద్రా దీనా శ్చ - అనేక
సంయుగ శ్చే శాష్టిత మృత్పిష్టభోక్తృత్వాత్ త్సుద్రత్వం - త త్రాఘంశభాగిత్వా
ద్విరత్యం చావగ న్తవ్యం, తత, స్తేభ్యః త్సుద్ర పరిద్రేభ్యో రాజగణేభ్యో, యే పురుషా
ధమా, ధనకణాన్ ధనలేకాన్, వాఞ్చన్తి వ్యభిలషన్తి, తాన్ పురుషాధమాన్ - మాను
షావశదాన్, దిగ్ధిక్ కూర్వరాధః ప్రసృతజలపానవ త్రథావిధత్సుద్రయాఞ్చాయాః పరమ
వైచ్యావమాత్వా తద్యాచితార స్తతోఽపి నీచా స్తే నరాధమాః పానఃపున్యేన నిష్ఠ్యా
ఇ త్యర్థః - ని. 'ధి జ్విర్భర్తన నిన్దయో రి' త్యురరః.

* 'ఉభయర్వతసోః కార్యా ధిగుపర్యాదిషు త్రిషు

ద్వితీయాఽఽప్రేడితాన్తేషు తతోఽన్య త్రాసి దృశ్యతే.'

ఇతి వచనా త్పురుషాధమా నితి ద్వితీయా * వీప్సాయాం ద్విర్భావః, స్వదగ్ధకుక్షీకుణ్డ
పూరణైక ప్రయోజనాయాః పురుషాధమత్వజనన్యాః త్సుద్రయాఞ్చాయా ధిక్కారం వి
ధాయ న్వతస్సిద్ధానవన్దిర్వ్యాకులస్య పురుషోత్తమత్వజనకస్య యతిభావ స్త్యైవ జీవా
తో ర్దార్దణం విధేయ మితి తాత్పర్యమ్.

టీ. జలరేఖయా = సముద్రమను జలరేఖచే - వీటిగీటచే, వలయితః = చుట్టఁబడిన,
అయం మృత్పిష్టః సర్వోఽపి = భూమియను నీమట్టిముద్దయంతయు, అణుః నను = అణులే

కదా. సవివ=ఆకొంతయే, రాజ్ఞాంగతైః = రాజుల సమూహముచే, సంయుగశతైః=ఆ
నేకములగు యుద్ధములచే, స్వాంశీకృత్య=తమయంశములుగఁ జేయఁబడి, భుజ్యతే =
అనుభవించఁబడుచున్నది. భృశం=మిక్కిలి, త్సద్రాః = హీనులును, దరిద్రాః=దరిద్రు
లును, (అగు), తే=ఆరాజులు, నోదద్యుః=ఇయ్యరు. అధవా=ఒకవేళ యిత్తునైన, కిమపి
దదతే=కొంతయే ఇత్తురు. తేభ్యోఽసి = ఇట్టివారివలనకూడ, యే=ఎవరు, ధనకణం=
ధనలేశమును, వాఙ్మన్త్రి=కోరుదురో, తా= పురుషాధిపతి=ఆనీచులగుపురుషులను,
ధిక్ ధిక్=వీచీ (నిందింపవలయును అనుట).

తా ఈభూమి సముద్రముచే గిరిగియఁబడిన మట్టిముద్దగదా !
ఇది యీసృష్టిలోనెంత ! అణువంత ! ఈయణువంతను యుద్ధములు చేసి
కొట్లాడి కొట్లాడి పెక్కురురాజులు పంచుకొని యనుభవించుచున్నారు.
ఇట్టివా రొరుల కొసంగుదురా? ఒసంగినను ఈనికృష్టాలు నీచాతినీచ
ముగా నించుకంత ! ఇస్సిరో ? అట్టి నృపతులకడ యాచనకుఁబోవువారి
బ్రదు కెంతరోత !

చ. తగజలరేఖచే వలయితం బగుకొంచెవుమంటిముద్దకై

జగదము లాడి యాడి వెలుచక విభజించి భుజించుచున్నదు
ర్భగవృత్తు లిచ్చువారె తలఁపం గడు నీచులు వారియందు నొ
ప్పగ ధనలేశకాంక్ష గలఁపూరుషులుం గడుహీనులే కదా.

శ్లో.స జాతః కోఽప్యాశీ న్నదసరిపుణా మూర్ధ్ని ధవళం

కపాలం య సోఽవైచ్చ ర్వినిహిత మలక్ష్మారవిధయే,

నృభిః ప్రాణత్రాణప్రవణమతిభిః కైశ్చి దధునా

నమద్భిః కః పుంసా మయ మతులనర్పజ్వరభరః.

60

వ్యా—కిం బహునా స వివ సఫలజ శ్చేతి నిగమయతి - స ఇతి.— స పు
మాన్, కోఽసి కశ్చి దేవ, జాతః సఫలజస్తాఽఽసీత్ - స సర్వ ఇ త్యర్థః, కోఽసా
వి త్యత ఆహ - యస్య పుంసః, ధవళం శుభ్రం, కపాలం శిరోస్థి, మన్తధరిపుణా
శంభునా, ఉపైచ్చ రున్నతే - సర్వోపరివర్తిమాన ఇ త్యర్థః, మూర్ధ్ని నిజమస్తకే,
అలంకారవిధయే భూషణవిధానాయ, వినిహితం నిక్షిప్తం, స ఏక వి వేతి సంబంధః -
సకలదురాసుర మాశిఖచ్ఛేదముణిప్రభాదీపిత పాదారవిష్టస్య కైలాసగిరిశ్వరస్య భగవత
శ్యాంభోః కపాలశేఖరత్వా దితి భావః, కిం త్వధు నేదానీం, ప్రాణత్రాణే తుచ్ఛప్రా
ణసంరక్షణే - ప్రవణా సక్తా - మతి ర్భేషాం కై ప్రభోక్షైః, అత ఏవ నమద్భి ర్న

మన్మథాశ్చ కైశ్చిత్కృతివయై రేవ, నృభిర్నమయ్యైః *హేతౌ తృప్తీయా-అథవా
సమద్భి - పుంసాం సరవరంమన్యానాం రాజ్ఞా, మయం పరిదృశ్యమానః, ఆతులో
నిస్సీమా - యో యో మద - స్స ఏవ జ్వరభరో జ్వరోద్రేకః - ఆపభ్రంశహేతు
త్వాత్, కః కిమర్థమి త్యర్థః, మరణానంతరేఽపి యస్య శిరః ఆదరపూర్వకం
మహదుపాదేయం భవతి స ఏవ సఫలజన్తా పురుషోత్తమ శ్చ - అస్య స్పర్శోఽసి
నిష్ఫలజన్తా పురుషోత్తమ శ్చేతి భావః.

టీ. యస్య=ఏపురుషుని యొక్క, ధవళం కపాలం=తెల్లనిపుట్టె, మదనరిపుణా=
మన్మథునిచే, ఉచ్చైః=అన్నిటికంటె శ్రేష్ఠమైనదిగా, మూర్ధ్ని=తలయందు, అలజ్కార
విధయే=భూషణవిధానమునకు, వినిహితం=పెట్టుకొనఁబడినదో, సఃకోఽసి=ఆయొకా
నొకఁడు, జాతః ఆసీత్=పుట్టినవాడాయెను. అధునా=ఇప్పుడు, ప్రాణ...మతిభిః =
ప్రాణ ప్రాణ = ప్రాణములను రక్షించుకొనుటయందు, ప్రవణ = సక్తమైన, మతిభిః =
మనస్సుగలవారై, సమద్భిః=సమస్కరించుచున్న, కైశ్చిత్ నృభిః=కొందఱు మనుజులచే,
పుంసాం=జనులకు, ఆయం అతులదర్శ జ్వరభరః=తులలేని పొగరనెడి యీజ్వరతీవ్రము,
కః=ఏమి?

తా. ఎవనికపాలమును పరమేశ్వరుఁడు వానిభక్తికి మెచ్చి మర
ణానంతరమున శిరోలంకారముగాఁ దాల్చెనో ఆవానిజన్మమే సార్థకము.
తమపొట్టుకై యెవరో కొందఱు మ్రొక్కినంతమాత్రముననే రాజులకుఁ
గొండఱ కీమిన్ను మన్న గానక విజ్ఞప్తిగొటయేమి ?

చ. అతఁడ సుజన్మఁ డెవ్వనిసంఘంచితశుభ్రకపాల మద్రిజా
పతి కుతుకంబుతోడఁ దలఁపై ధరియించె విభూషణంబుగా
క్షీతిపయిఁ బ్రాణరక్షణము • సేయుటకై తముఁ జేరి కొందఱా
నతులయి రంచు దుర్దదఘనజ్వర మేటికి మానవాళికిన్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు యతిస్వపతిసంవాదపర్వ మను
ఆటవదశకము.

—● మనస్సంబోధననియమనము. ॥—

శ్లో. పరేషాం చేతాంసి తిప్రదివస మారాధ్య బహుధా
ప్రసాదం కిం నేతుం విశసి హృదయ క్లేశ గళిలమ్,

ప్రసన్నే త్వ య్యస్త స్ప్రియ ముదితచింతామఃకృణే
విముక్త స్సంకల్పః కి మభిలషితం పుష్కలి న తే.

61

వ్యా.—అథ మనోనియమనదక్ష నైవ యతిత్వాత్తత్ప్రసక్తౌనస్తరం మనస్సం
బోధనపూర్వకం తన్నియమనప్రకార మాహ - పరేషా మితి.—హే హృదయ, ప్రతి
దివస మనుదినం, బహుధా బహుప్రకారైః* ప్రకారపచనేధాత్ (?) పరేషాంచేతాంసి.
ఆరాధ్య ప్రసాద్య - తత్కాలాలోచితానువర్తనై రుత్పత్తికృత్యై త్యర్థః, క్షేణే నాతిప్రయా
సేన- + కలితం సంపాదితం, ప్రసాద మనుగ్రహం నేతుం ప్రాప్యతుం-మనాం స్నే వే
త్యర్థః*నయతేః ద్వికర్తృకా త్ముక్ ప్రత్యయః, విశసి కిం ప్రవర్తనే కి మి త్యర్థః, అథ
యథా కథంచి త్వరచిత్తప్రసాదనే నాభిలషితం సాధయిష్యామి - అతః కి మర్థ మేవం
నిషిధ్యత ఇ త్యత ఆహ-ప్రసన్న ఇతి.—త్వయి, అవ్రత్యవ్రతే, ప్రసన్నే సమాహితే
సతి - బహిర్ముఖత్వవై ముఖ్యేన స్వస్థాన ఏవ స్థితే స తీ త్యర్థః, స్వయం స్వప్రయత్నంవి
నై వే త్యర్థః, ఉదితః ఆవిర్భూత-శ్చింతామణి + గణః చింతారత్ననిచయదూప ఇ త్యర్థః-
ఏవ మేవ చింతామణి రక్షేషాభిలషితదానసమర్థ స్తదణ శ్చ కిం వక్తవ్య మితి భావః,
వివిక్తో నిష్కలజగ్గః, నజగ్ల్ప ఇచ్ఛానిశేషః, లే త, వాభిలషితం వాఞ్ఞీకం, న పుష్క
లి కిం న పూరయతి కిం - పూరయ త్యే వే త్యర్థః - అథవా కిం వాఙ్భిలషితం న
పుష్కలి సర్వ మపి పుష్కలి త్యే వే త్యర్థః, అతః ఆత్మప్రస త్యై వాభిలషితప్రాప్తాః కి
మన్యప్రసాదనాయానే నే త్యర్థః, అన్యథా సన్యతేత్రం విహాయారణ్యకర్షణన్యాయః
ప్రసన్నే లేతి తాత్పర్యమ్.

టీక. హృదయః=హిమనసా, ప్రతిదివసం=అనుదినమును, బహుధా = నానావిధ
ములగు, పరేషాం=ఇతరులయొక్క, చేతాంసి=చునస్సలును, ఆరాధ్య=నేవించి, ప్రసాదం=
అనుగ్రహమును, నేతుం=ప్రాపించుటకు, క్షేణ కలితం=కష్టముల గహనమును, కిం విశసి=
ఏల వర్తించెదవు? అన్తః=అభ్యంతరమున, స్వయం = తనప్రయత్న మేలేక, ఉది...
గుణే=ఉదితః=ఆవిర్భవించిన, చింతామణి గుణే=గోర్కులనిచ్చు చింతామణియనురత్నము
యొక్కగుణములు గలదానవైన, త్వయి=నీవు, ప్రసన్నేసతి = మాలిన్యములేనిదానవు
కాఁగా, విముక్తః సంకల్పః=నదలఁబడిన ఇచ్ఛానిశేషము, లే=నీయొక్క, అభిలషితం
=కోరికను, కిం=దేనిని; నపుష్కలి=తీర్చదు.

ఓమనసా ! బరులమనస్సులను దినము ననుసరించి వారియను
గ్రహము నార్జించుకొనుట కేల కడగండ్లు పడెదవు? నీవు నిర్మలము

దుఃఖవిప్లవసహ మేవ - వ్యాపార - స్తత్ర దక్షం సమర్థం, శ్రేయోమార్గం జ్ఞాన మార్గమ్, ఆశ్రయ అనునర-తత్ర ప్రవర్త స్తే పృథక్, తథా, + స్వాత్మభావం స్వరూ పానుసంధానతత్పరత్వమ్, ఉపైహి ప్రాప్నుహి, తథా, నిజాం స్వకీయాం - 'చక్షులం హి మనః కృష్ణే' త్యాదౌ ప్రసిద్ధా మి పృథక్, కల్లోలవల్లోలా మతి చపలాం, గతిం వ్యాపారం, సంతృప్త సమ్యగ్విస్మయ సుస్థిరం భవేత్పృథక్, భూయః పున రపి, భగ్గురాం భద్రశీలా - మకాశ్వతాం, భవరతిం సంసారసక్తిం, మా భజ మా సేవస్వ, కిం త్వధ నేదాసిం, ప్రసీద ప్రసన్నం భవ, చిత్తప్రసాద మస్తరా పుణ్యతత్రై రసి శ్రేయః ప్రాప్త్యసమ్భవా చితి భావః.

టీ. చేతః=(ఓ)మనసా, ఆయాసకాల్ = అలజడికలిగించునదియగు, ఏతస్మాల్ ఇంద్రియార్థగహనాల్ = శబ్దాదివిషయములను నీయరణ్యమునుండి, విరమ=విరారుమును పొందుము. ఉకాత్=నిముసములో, ఆశేష దుఃఖశమన వ్యాపారదక్షం=సమస్తదుఃఖములను పోగొట్టునట్టి వ్యాపారమున సమర్థమగు, శ్రేయోమార్గం = జ్ఞానమార్గమును, ఆశ్రయ=ఆనుసరింపుము. కాంతం=కాంతపడు, భావం=ఉనికిని, ఉపైహి=పొందుము. కల్లోలలోలాం=పెద్దయలవలె యతిచపలమైన, నిజాంగతిం=స్వకీయమైన వ్యాపారమును, సన్తృప్త=బొత్తిగావడలుము-సుస్థిరుడవు కమ్ము. భూయః=వెండియు, భగ్గురాం =కాశ్వతముకాని, భవరతిం=సంసారమునందలి రక్తిమను, మాభజ = పొందకుము. అధునా=ఇప్పుడు, ప్రసీద=ప్రసన్నుడవు కమ్ము.

తా. మనసా! ఆయాసపెట్టెడు నీయింద్రియార్థములనెడు సరణ్యముతోఁగ ద్యజించి శ్రేయస్సునకుఁ జేర్చునట్టియు సర్వదుఃఖనాశక మగు నట్టియు సన్తార్థమునః బ్రవేశింపుము. ప్రళాంతభావమును జెందుము. అతిచంచలమగు నిప్పటివర్తనమును విడనాడుము. అస్థిరమగు సంసారేచ్ఛను మరలఁ జెందకుము. వైర్ష్యము నందుము.

శా. ఆయాసప్రద మింద్రియార్థగహనం • బాత్రోప వర్జింపుమీ
శ్రేయోమార్గము సర్వదుఃఖనికర • చేబ్బదార్థమై చేరుమీ
ధ్యేయాదై వ్వితముః బొందుమీ స్థిరతచే • దీపింపుమీ చిత్తమా
మాయాకేళికి వెండియుం జొరకుమీ • మాలిన్యముకొ వీడుమీ.

శ్లో. మోహం మార్జయ తా ముపార్జయ రతిం చన్ద్రార్థమాడామతౌ
చేతే స్పర్శతరణ్ణిణీతటభువా మాసక్త వక్షీకురు,

కో వా వీచిషు బుద్ధుదేషు చ తడిల్లేఖాసు చ + స్త్రీషు చ

జ్వాలాగ్రేషు చ వన్నగేషు ‡ చ సంద్వేగేషు చ ప్రత్యయః. 64

వ్యా.—అథ విశ్వసనీయే స్వేప విశ్వాసం కురు నాన్య త్రే త్యాహ—మోహ మితి.—హే చేతః, మోహం పుత్ర మిత్రాద్యాన క్షిజనకాజ్ఞానం, మార్గయ శోధయ-స్య జేతి యావత్—తత్ర విశ్వాసం మా కు ద్విత్వర్థః, కిం తు చ ద్వాన్విధః చూడామణి ర్భృన్య తస్మిన్ చంద్రేశ్వరే శంభౌ, తాంతకాభూతా మనిర్వాచ్యామిత్యర్థః, రతి మనురక్తి, ము పార్జయ సంపాదయ, తథా స్ఫురతరస్జిక్యా మద్వాకిన్యా—యాస్తటభువ స్తీరప్ర దేశా-స్తాసా మానజం తత్ర నివాసాన క్తిమ్, అజ్ఞీకురు అనుమన్యస్వ - ఉభయత్రైవ విశ్వాసం కు ద్విత్వర్థః - ఏత నైవ ప్రేయస్కురత్వా దితిభావః, కుత ఏత ది త్యాశ చ్చాన్యన్య త్రావిశాసోత్పాదనార్థ మస్ఫురస ముద్భావయతి - వీచిషు వారితరక్తేషు చ, బుద్ధుదేషు జలస్సో పేషు చ, కటితో లేఖా ఇవతాసు విద్యుల్ల తాసు చ, + స్త్రీషు చ సంవత్సర—తటి ల్లేఖా మతల్లిషు చే తిపాతే - ప్రశస్తా స్తటిల్లేఖా స్తటిల్లేఖా మతల్లిః—తాసు చోప్ర శంసావచ నై శ్చేతి నిత్యసమాసః—ని. 'మతల్లికా మచర్చికా ప్ర కాణ్ణ ముద్భ తల్లజా వి' త్యమరః, జ్వాలాగ్రే వ్యగ్నిశిఖాముఖేషు చ, వన్నగేషు సర్పేషు, ‡ సుహృద్వన్ద్యేషు చ బంధుజనముదాయేషు చ, కో వా ప్రత్యయః - ఉత్తరోత్తరం తారతమ్యేన నశ్వర తయా ప్రత్యక్షసిద్ధేషు విచిత్ర సంస్థిలిషు చతుర్షు, 'గృహదీప ఇతి చుష్మన కరణే శ్చ త్ర దాహ' ఇతి లోకన్యాయేన ప్రత్యక్షేణ చ దాహహేతుతయా ప్రసిద్ధేషు జ్వాలాగ్రేషు చ, స్పృష్టతయా ప్రాణమార్తృషు వన్నగేషు చ, వివత్సు పరిత్యాగశీలేషు బంధుజనేషు చ, కో వా విశ్వాసః న కోఽపీ త్యర్థః - ఉత్తరోత్తర మవిశ్వసనీయత్వా దితి భావః—ని. 'ప్రత్యయోఽధీనశబ్దజ్ఞానవిశ్వాసహేతు ష్వి' త్యమరః.

అత్ర ప్రస్తుతానాం స్వబంధుజనానా మప్రస్తుతానాంవీచిప్రభృతీనాం భయభా కథంబో దాపమ్యస్య గమ్యమానత్వా ద్దీపకాలంకారభేదః - త దుక్తం విద్యానాథేన -

‘ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం చ సామస్త్యే తుల్కధర్మతః

ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం త స్మిగద్భుతే.’ ఇతి.

టీ. చేతః=(ఓ) మనసా, మోహం = పుత్రమిత్రాద్యాన క్షిజ గలిగించునజ్ఞాన మును, మార్జయ=తుడిచివేయుము—వదలుము. చ ద్వాన్విధచూడామణి=అర్ధచంద్రుని చూ డారత్నముగాఁగల శంభునియందు, తాం=అనిర్వాచ్యమగు, రతిం=అనుర క్తిని-భక్తిని, ఉ పార్జయ=సంపాదింపుము. స్ఫురగ్తరస్జిక్తితటభువాం=మందాకినీ తీరభూములయందు, అనజం=నివాసాన క్తిని, అజ్ఞీకురు=అంగీకరించుము. వీచిషు=అలలయందును, బుద్ధుదే

ఘచ=జలసోఢీటములయందును, తడిల్లేఖానుచ = విద్యుల్ల తలయందును, స్త్రీఘచ = అంగనాజనములయందును, జ్వాలాగ్రేఘ= అగ్నిశిఖాముఖములయందును, ఘన్నగేఘచ = పాములయందును, సరిల్ వేగేఘచ=వీటి వడులయందును, కోవాప్రత్యయః = ఏమి నమ్మిక?

తా. డెండమా! సంసారమోహము నింక విడనాడుము. అర్థచంద్రావతంసునివైః దాత్పర్యముఁ జెందుము. గంగానదీతీరప్రదేశముల వివసింపఁదలంపుము. తరఁగలందును, నీటిబుడగలందును, మెలుపులందును, స్త్రీలయందును, జ్వాలాగ్రములందును, సర్పములందును, నదీవేగములందును నమ్మక ముండనగునా ?

చ. దురితపుమోహముందొలఁగఁబోయుము సేయుము భక్తికూలిపై
వరసురవాహినీతటనివాసముఁ జేకొను మేటినమ్మికల్
తరఁగలయందు బుద్బుదవితానములందు మెలుంగుఁడిఁగెలం
దరయఁగఁ గీలందు ఫణులందు సుహృజ్ఞనులందు డెండమా.

శ్లో. చేత శ్చిస్తయ మా రమాం సకృ దిమా మస్థాయిసీ మాస్థయా
భూపాలభృకుటికుటివిహరణవ్యాపారపణ్యాజ్ఞనామ్,
కన్ధాకంఠాకీతాః ప్రవిశ్య భవనద్వారాణి వారాణాశీ
రథ్యాపజ్జీషు పాణిపాత్రపతితాం భిక్షా మపేక్షామహే. 85

వ్యా.—అథ ప్రకారాంతరేణ సమ్బోధయతి.-చేత ఇతి.-హే చేతః, ఆస్థాయినీ మస్థిరం, కుతః - భూపాలానాం రాజ్ఞాం - భ్రుకుటి భ్రుభజ్ఞ వివ - కుటి కుటీరం - తత్ర విహరణం విహారో - యస్య తథోక్తౌ యో వ్యాపార స్తేన - పణ్యాజ్ఞనాం వ్యభిచారిణీ మితి యావత్ - భ్రుసంజ్ఞాయా నరవరణ శీలా మి త్యర్థః - తదాయత్తత్వా తస్యా ఇతి భావః - యద్వా - భూపాలభ్రుకుటికుటిరే విహరణ మేవ వ్యాపారో యస్యా స్స తథోక్తౌ సా చ - పణ్యాజ్ఞనా వారవిలాసినీ - తాం తథాభూతాం తదభీనత్వా తక్ష్మియుక్తప్రవృత్తినివృత్తికా మి త్యర్థః, అత్ర పణ్యాజ్ఞనాయాపణం విహారే విశృంఖలత్వద్యోతనార్థం - నైయత్యేన వ్యభిచరణశీలత్వప్రకటనార్థం చ-యథా వారవనితా తుత్రచి త్కంచి త్కాలం విష్కృత్యానంతర మన్యత్ర గచ్ఛతి తద్వ వితి ఘ్ననిః, ఇవా కానిచి దర్శాంతరాణి స్ఫురంతి బుద్ధిమన్సి రున్నేయాని - గ్రన్థగారపథయా న్న లిఖ్యంతే, తా మిమాం పరిదృశ్యమానాం, రమాం సంపత్రిమ్, అన్ధయా ఆదరేణ, సకృత్క-

దాచి దసి మాచి న్తయ మాకాజ్ఞయ-తత్సంప్రార్థన ప్రయత్నం మాకు స్వీకృత్యః, తద్వి-
కథం జీవి కే త్యాశజ్ఞాయా మాహ - కన్తేష కల్పక మేషు చ స్తీతి కన్ధాకల్పక
నః - కన్ధావర్తితగాత్రా స్స న్తః, అత్రయ ద్యపి బహు వ్రీహిజైవవివక్షితార్థలాభాత్సునః
ప్రత్యయా న్తరగ్రహణే ప్రక్రియాగౌరవం * 'న కర్తృధారయా న్న త్వర్థీయ' ఇతి నిషే-
ధాత్ - తథాఽసి 'త్వగుత్తరానగ్లవతీం' 'కోక సీ తిచకోరపాణిపటుభ్యోతిష్ఠ తీ లా-
చనే' ఇ త్యాదిమహాకవి ప్రయోగ శ్చ వర్తతే ఇతి వైయాకరణాః కథయన్తి - యద్వా-
కన్థయా కల్పకానిః కల్పకవన్తః కన్ధాచ్ఛాదితగాత్రా స్సన్త ఇ త్యర్థః, య మితి శే-
షః, వారాణస్యాః కాశీపట్టణస్య - ని. 'కాశీ వారాణ స్య న స్తి' త్యమరః - రథ్యా
పక్షిపు రాజమర్గశ్రేణిషు - ని. 'రథ్యా ప్రతోలి ద్విశి ఖే' తి హ్యాయే వ్యమరః,
భవనద్వారాణి గృహ ప్రతిహరప్రదేశాన్, ప్రవిశ్య, పాణి రేవ పాత్రం తత్ర-పతి-
తాం నిక్షిప్తామ్-నితే నాయాచ్ఛాపూర్వకత్వం సూచ్యతే, భిక్షా, మపేక్షామహే స్పృహ
యామహే 'పాణిపాత్ర ఉదరమాత్రపాత్రే పతిత మస్తీయా' దిత్వాది శ్రుతేరసా-
యాసనీద్ధ భిక్షాహారేణ శరీరయాత్రాం నిర్వర్తయన్తః పుణ్యక్షేత్రేషు సుఖేన నివత్స్యా-
మ ఇత్యర్థః, త దు క్తం -

'భిక్షాహారో నిరాహారో భిక్షాన్నేన ప్రతిగ్రహః

ఆసతో వా సతోవాఽసి సోమపానం దినే దినే.'

ఇతి.

టీ. చేతః=(ఓ) మనసా, అస్థాయినీం = ఆస్థిరమయినదియు, భూపాల...
పణ్యాక్షనామ్-భూపాల=రాజులయొక్క, భ్రుకుటీ=బొమముడియను, కుటీ=కుటీరము
నందు, విహరణ=మెలంగుటయను, వ్యాపార=కార్యముగల, పణ్యాక్షనాం=వెలయాలు
(నగు), ఇమాంరమాం=దృశ్యమానమగు నీసంపదను, ఆస్థయా=ఆదరముతో, సకృత్=
ఒకప్పుడును, మాచి న్తయ = కోరకుము. కన్ధాకల్పకానిః సన్తః=బొంతను కప్పుకొన్న
వారమై, వారాణసీ రథ్యాపక్షిపు=కాశీరాజువీధులవరుసలయందు, భవనద్వారాణి=
ఇండ్లవాకిళ్ళయందు, ప్ర విశ్య=ప్రవేశించి, పాణిపాత్ర పతితాం=చేతులను పాత్రయం
దుపడిన, భిక్షాం=బిచ్చమును, అపేక్షామహే = కోరుచున్నాము.

తా. చి త్తమా ! రాజులకునుబొమ్మ లనుగుడినెచేసి లక్ష్మీయనెడు
వెలయాలుతిరుగులాడుచుండును. ఎప్పుడును నీ వానిలుకడ లేక వ ర్తిండు
బహుచారిణిని గోరకుము. బొంతగప్పికొని వారాణసీపట్టణహట్టములుం
దు గృహద్వారములనుండి యటచేతిలో నుంచబడు భిక్షొన్న మార
గించి మేము జీవింపఁగలము.

మ.అవసీశభ్ర కుటీకుటీనిహరణః॥వ్యాపారవణ్యాంగవక్త
భువిలో సుపద నించుః॥ గొనకుమీ * భోగార్థ మై చిత్తిమా
శివమోదావహాకాశికానగర సుశ్రీరాజమార్గంబులక
భవనద్వారములందుః జేత నిమ సద్దై ఘటం బవేక్షించెనన్.

శ్లో.ఆగ్రే గీతం సరసకవయః పార్శ్వయో ద్దాక్షిణాత్కా
వశ్చాస్త్రీలాంలయరణితం చామరగ్రాహిణీనామ్,
య ద్యస్తేయం కురు భవరసాస్వాదనే లమ్పుటత్వం
నో చేచ్ఛేతః ప్రవిశ సమాసా నిర్వికల్పే సమాధా.

66

వ్యా.—ఆధ తవ యది సర్వదా సంసారసామధవేఽభినివేశ స్తావ ద్దిత్యం
భూతసామగ్ర్యం త త్రాభిరతిం కురు, అన్యథా ధ్యాననిష్ఠో భ వే త్యాహ - ఆగ్ర
ఇతి.—ఆత్ర గీతకదైవ గాయకజనో లక్ష్మణే, తథాచ, హే చేత ఇ త్యధ్యాహరః,
ఆగ్రే పురస్తా, దీతం వీణావాదనప్రవీణ గాయక సముదాయ శ్చ, తథా, పార్శ్వయో
ర పీ త్యర్థః, దాక్షిణాత్కా దక్షిణదేశోద్భవాః - లేహ మేవ విచిత్రప్రబంధనిర్మాణ
కాశలసంభవా దితి భావః * 'దక్షిణా వశ్చా త్పుర సస్త్యగి' తి త్యక్ష్పత్యయః, సరసా
రసోల్లసితకర్పూర్ధ్వసంఘటనచతురా, యే కవయః కవయితార స్తే చ, తథా, వశ్చాత్
పృష్ఠభాగే, చామరాణి ప్రకీర్ణకాని - గృహ స్తీతి చామరగ్రాహిణ్యః-తానాం చాల
వృజన వీజన తత్పరాణాం రమణీనాం - ని. 'చామరం తు ప్రకీర్ణక మి'త్యనురః, లీల
యా వీజనవైచిత్ర్యవిలాసేన-య ద్వలయరణితం మణికన్జులముగత్కార, స్త చేచ్ఛ
త్యేత త్వర్వం * 'నపుంసక మనపుంసకే నే' త్యావినా నపుంసకైక కేమః, ఏవముక్తప్ర
కారే, తాస్తి యది వర్తలే చే త్త్వి, భవే సంసారే - యో రసస్త - స్వాస్వాదనే
అనుభవే - లమ్పుటత్వం లోలుపత్వం, కురు, తదాసక్తం భ వే త్యర్థః-ని. 'లోలుపో
లోలుభో లోలో లాలసో లమ్పుటశ్చ స' ఇతి యావయః, నో చే జేవం నాస్తిచే, త్వ
మాసా ఆవిలమ్బే నై * స్వరాదిపాతా దవ్యయ మితి శాకసాయనః, నిర్వికల్పే నిరా
తజ్జే, సమాధా ధ్యానే, ప్రవిశ బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠం భ వే త్యర్థః, కి మన్య ధోభయ
శ్రంశహేతునా పృథావైశ్యే నేతి భావః. మన్దాక్రంతాపృత్తమ్.

టీ. చేతః=(ఓ) మనసా, ఆగ్రే=ముందు, గీతం=పాటయు, (వీణావాదనమున
ప్రవీణులు అగుపాటకుల సమూహపుపాట), పార్శ్వయోః = ప్రక్కలయందు, దాక్షి
ణాత్కాః సరసకవయః = విచిత్ర ప్రబంధ నిర్మాణనిపుణులగు దాక్షిణాత్యకవులును,

వశ్యాత్ = వెనుక, చామరగ్రాహిణీనాం = వింభామరులు పించుజపరాండ్రయొక్క, లీలా
వలయరణితం = విలాసముగా పించునప్పుడు రత్నకడియముల ఝణత్కారమును, ఏవం =
ఈవిధమున, అస్తియది = కలదేని, భవరస ఆస్వాదనే = సంసారరసమును ఆస్వాదించుట
యందు, లవ్వుటత్వం = లోలుపత్వమును - ఆసక్తిని, కురు = పఠింపుము. నోచేత్ = లేదేని,
సహసా = వెంటనే, నిర్వికల్పే = నిరాశంకమైన, సమాధా = యోగమునందు, ప్రవిశ = చొ
రుము, బ్రహ్మధ్యాన నిష్ఠావరుడై ఆత్మమాత్రపుగా నుండుము.

తా. మనసా! ఎదుట మధురగానము, ప్రక్కలను సరసులగుదా
క్షీణాత్యకపులు, వెనుకఁ జామరగ్రాహిణుల కరకంకణకన్వణములు. ఇవి
కలవేని సంసారరసాస్వాదనమున లాలస వగుము. లేదా! నిర్వికల్పస
మాధియందుఁ బ్రవేశింపుము.

చ. సరసులు దాక్షిణాత్యకవిచంద్రులు చెంతలయందు ముంగటకొ
నురుచిరగీతముకా వెనుక * శోభితచామరపాణిమానినీ
కరమణికంకణకన్వణముఁ * గల్గిన యేని భవానుభూతిచే
బరఁగుము గల్గవేని భవభంజనయోగముఁ బూను మానసా.

శ్లో. ప్రాప్తాః శ్రియ స్సకలకామదుఃఖా స్తతః కిం
స్యస్తం పదం శిరసి విద్విషతాం తతః కిమ్,
సంపాదితాః ప్రణయినో విభవై స్తతః కిం
కల్పం స్థితం తనుభృతాం తనుభి స్తతః కిమ్.

67

వ్యా.—అథ విచార్యమాణే సంపత్తిలాభశక్తుజయాదీనా మ ప్యుకించిత్రరత్న
మే వే త్యాహ - ప్రాప్తా ఇతి.—హే చేతః తనుభృతాం శరీరిణాం, సకలకామా
దుఃఖా స్థితి సకలకామదుఃఖాః ఆశేషమనోరథపరిత్రాంకా ఇ త్యర్థః, శ్రియః ప్రా
ప్తాః, తతః కిం, తథా విద్విషతా మమిత్రాణాం * 'ద్విషోఽమిత్ర' ఇతి శత్రుప్రశ్నయః,
శిరసి పదం, స్యస్తం నిక్షిప్తం - పరాక్రమాలిశయేన సర్వే శత్రవః పాదాక్రాంతికృతా
ఇ త్యర్థః, తతః కిం, విభవై ర్ధనైః, ప్రణయిన స్సుహృద, సంపాదితాః సంగృహీతాః,
వశంపదీకృతా ఇ త్యర్థః, 'సమృనితా' ఇతి పాతే - బహుమానితాః, తతః తథా,
కల్పస్థితాః కల్పాంతరస్థాయీన్య ఇ త్యర్థః, తనవః శరీరాణి, సంపాదితా ఇతి సంబంధః,
కేనచి ద్యోగేన సంగృహీతాః, తతః కిం, తేషాం శ్రేయస్సాధనత్వనిషేధా దితి భావః.
ఏత దాదిశ్లోకచతుష్టయం పసంత్యలకావృత్తమ్.

టీ. తనుభృతాం = శరీరధారులకు, సకలకామదుఃఖాః = ఎల్లమనోరథములను విఠుకునట్టి, శ్రీయః=సంపదలు, ప్రాప్తాః = పొందఁబడినవి. తతః=అందువలన, కిం = ఏమి? విద్విషతాం = అమిత్రులయొక్క, శిరసి=తలయందు, పదం=అడుగు, న్యస్తం = పెట్టఁబడినది. విభవైః=విశ్వర్యములచే, ప్రణయినః=సుహృత్తులు, సమ్మానితాః=సత్కరింపఁబడిరి. (తతఃకిం=అందువలన నేమి?) తనుభిఃకల్పస్థితం=దేహములు కల్పాంతరకాలమంతయు ఉండినవి. (తతఃకిం=అందువలన నేమి?)

తా. పురుషుఁడు కోరికలఁ దీర్చుసంపదలు గలిగిననేమి? శత్రువుల నెల్ల నోడించిన నేమి? విశ్వర్యము నొసంగి మిత్రుల గారించిన నేమి? కల్పాంతము చావులేక బ్రతికిననేమి? సర్వము నిష్ప్రయోజనము.

చ. సకలశుభంబు లిచ్చుప్రియఁసంపద వచ్చిన నేమి దానిచే
 బ్రకటవిరోధిమస్తకము • వైఁ బద ముంచిన నేమి దానిచే
 నికటధనంబుచే హితుల • నేర్పుగ నేలిన నేమి దానిచే
 వికృతము గాక ప్రాణికి భువిం దను వుండిన నేమి దానిచేన్.

శ్లో. భక్తి ర్భవే మరణజన్మభయం హృదిష్ఠం
 స్మైహేన బధ్నుషు న మన్తథజా వికారాః,
 సంసర్గదోషరహితా విజనా వనాంతా
 వైరాగ్య మస్తి కి మితఃపర మర్థసియమ్.

68

వ్యా.—న స్వేపం శ్రేయస్సాధనత్వేన వ్యవహృతానా మేలేషం నిషేధే కి మన్య ష్చేయస్సాధన మిత్యత ఆహ - భక్తి రితి.—హే చేతః, భవే శమ్భా, భక్తి ర్భజనాదుగాః కార్య ఇతి శేషః, కిం చ, మరణజన్మభ్యాం మహోపద్రవకారిభ్యాం నిధనోత్పత్తిభ్యాం - భయం, హృది తిష్ఠ తీతి హృదిష్ఠం కర్తవ్య మితి శేషః - న తు విస్తర్తవ్య మితి భావః, బధ్నుషు పుత్రమిత్ర కళత్రాదిషు విషయే, స్మైహోఽను రాగో, న న కార్యః, తథా, మన్తథా జ్ఞాయంత ఇతి తథోక్తా, వికారాః శ్రీపరతన్త్ర త్యాదయః, న న కార్యాః - శ్రేయోన్తరాయత్వా దితి భావః, ఇత్థం శ్రేయస్సాధన త్వేన కర్తవ్యద్వయం తదసాధనత్వే నాకర్తవ్యద్వయం చోపది శ్యేదానీం పున ర్దు ఖ్యం కర్తవ్యాన్తర ముపదిశతి - సంసర్గదోషై స్సర్గదోషై రహితాః కామక్రోధా దిప్రసక్తవర్జితా ఇ త్యర్థః - 'సక్తా త్సంజాయతే కామ' ఇ త్యాదిభగవద్వచనేన సక్తజనిత కామాది దోషవర్షమురాయా ఆనర్థహేతుత్వా దితి భావః, కుతః - విజనాః

వివిక్తాః, వనాస్తా వనప్రదేశాః, స్వేచ్ఛా ఇతి శేషః, తత్ర కి మ స్తీత్యాకర్షాయా
మాహ - వైరాగ్య, మస్తి సంభవతీ త్యర్థః, అథో వైరాగ్యా త్వర మన్య, త్కిమర్థ
సీయ మభిలషణీయం - న కిమపీ త్యర్థః, తస్యైవ పరమ శ్రేయస్సాధనత్వా దితి భావః.

టీ. భవేశంభునియందు, భక్తిః=బత్తి (కలదని శేషము), మరణజన్మభయం =
చావుపుట్టువులవలని భయము, హృదిస్థం=మనస్సుననున్నది. బద్ధమ=పుత్ర మిత్రకళత్రా
దుల విషయమున, స్నేహః=అనురాగము, న=లేదు. మన్మథభాః = మదసునివలనపుట్టు
నట్టి, వికారాః=స్త్రీ పరతంత్రాది చెడుభావములు, న=లేవు. విజనాః=నిర్జనమై, సంసర్గ
దోషరహితాః = సంగమువలని చెడుగులచే పడలఁబడినవైన, వనాస్తాః=అరణ్యప్రదేశ
ములు (కలవు). వైరాగ్యం=విరక్తి, అస్తి=కలదు. ఇతఃపరం=ఇటుపైని, అర్థసీయంకిం=
అపేక్షింపఁదగినది ఏమి? (ఏమియు లేదనుట.)

తా. మనసా! శివునందుభక్తి, జననమరణాదులందుభయమును,
దారపుత్రాదులందుఁ బ్రేమలేకుండుటయు, మన్మథవికారములకు లోసు
గామి, సంసర్గదోషముకలుగని నిర్జనము లగువనాంతములును, వైరాగ్య
మును తక్కు నింకఁ గోరవలసిన దేమున్నది?

చ. హరచరణాబ్జయుగ్మమున ♦ నంచితభక్తి మనంబులో జరా
మరణభయంబు బాంధవసమాజముపై స్పృహ లేమి దుస్సహ
స్తరశరనిగ్రహంబు మునిమాన్యవినిక్రవనప్రదేశముల్
పరమవిరక్తియుం గలుగ ♦ భాగ్యమహేశాన్నతి వేఱ యున్నదే.

శ్లో. తస్మా దనంత మజరం పరమం వికాసి
తద్భ్రష్టా చిత్తయ కి మేభి రసద్వికలైః,
య స్యానుషక్తేణ యమే భువనాధిపత్య
భోగాదయః కృపణలోకమతా భవన్తి.

880

వ్యా.—అథ బ్రహ్మవిచారతత్పరస్య తే సర్వేఽపి భువనాది పత్యాదయః ప్రచ్ఛా
ఏవ ప్రతిభా స్తీ త్యుపసంహరతి - తస్మా దితి.—తస్మాత్ యస్మా ద్వైరాగ్య మేవార్థ
సీయం తస్మా ది త్యర్థః, హేచేతః, అనంత మపరిచ్ఛిన్నం త్రివిధపరిచ్ఛేదకూన్యం, తథా,
అజరం జన్మజరామరణవర్జితమ్, అత ఏవ, పరమం సర్వోత్కృష్టం, తథా, వికాసి ఏక
స్వరం సర్వవ్యాపీ త్యర్థః - య ద్వా - వికాసి భాస్వరం, తద్భ్రష్టా, చింతయ విచా
రయ, ఏభిః క్రియమాణై, రసద్వికలైః రసద్భి రసాధుభిః - అపత్యై ర్వా - వికలైః

స్తత్తదోగ ప్రాప్త్యస్తాపిగోచరవిచారైః, కిం - వికల్పసాధ్యం నా స్తీత్యర్థః * గమ్యం
మానసాధనక్రియాపేక్షయా కరణత్వా త్ప్రతీయా* 'సకేవలం ప్రాయమాజ్ఞప్రియా
నిమిత్తం కారక భావస్య - అపి తు గమ్యమానా పీతి వచనాత్ * యత్తదో ర్నిత్య
సంబధ్ధా త్తచ్ఛబ్దస్య యచ్ఛబ్దాకాక్షాయా మాహ - యస్య బ్రహ్మణః - అనుషడ్గణః
సమ్మన్ధవన్తః య ద్బ్రహ్మవిచార ఇ త్యర్థః, త వేతి శేషః, ఇమే కామ్యమానాః, భువ
నాధిపత్యం లోకాధిపత్యం - భోగః స్వర్గాదిసత్త్వాంతలోక సముదాయస్థః - తా వాదీ
యేషాం తే తదాదయో భోగాః, కృపణలోకానాం బ్రహ్మవిచారహీనజనానాం-మతా
ఇష్టా యోగ్యా ఇతియావత్-భవన్తి ప్రతిభాన్తి - తేషా మేవ యోగ్యాః తే న మాదృ
శానా మితి ప్రతీయన్త ఇ త్యర్థః, భువనాధిపత్యాదీనా మేవం ప్రతీయమానత్వేకి ము
తాన్యేషా మితి భావః - తదానీం తవ తృణీకృత బ్రహ్మపురస్థరత్వా త్సర్వేఽపి తుచ్ఛా
వీవ ప్రతిభా స్తీతి పరమార్థః - యద్వా - నను సర్వథా భోగజాత మేవ మ మాఖిలషి
తం నాన్య దితి యది మన్యనే తదా ఇత్థంభూతస్య తవ సర్వే భువనాధిపత్యాదిభోగా
అనువక్షా త్వయ మేవ సమ్భవన్తి సమాధాన మభిప్రే త్యాహ - హే చేతః, తత్
సకలవేదాన్త ప్రసిద్ధం - య ద్వా - తచ్ఛబ్దలక్ష్యర్థభూత మి త్యర్థః-తత్త్వమ సీతి
మహావాక్యే తథా వ్యాఖ్యానా దితి భావః, చిన్తయ, చిన్తనఫల మాహ - యస్య
బ్రహ్మచిన్తనతత్పరస్య, తే, కృపణలోకమతా ఇమే భువనాధిపత్యభోగాదయః, అనుష
డ్గణః భవన్తి అనువక్షా త్వయ మేవ సమ్భవన్తి త్యర్థః - బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠానామ్రాజ్య
లక్ష్మీవలేః కిం తే దుర్లభ మితి భావః - శేవం సమానమ్ - యద్వా - యస్య బ్రహ్మ
చిన్తనస్య ఇమే భువనాధిపత్యాదయః అనుషడ్గణః అనుబద్ధిః భవన్తి - తథా చ సతి
బ్రహ్మచిన్తనే తదనుబద్ధవశా త్సర్వేఽపి స్వయ మేవ సమ్భవ స్తీతి భావః; అత్ర 'ఇథా
తే వర్ధతే నూనం గుభూహీం పిబ కాబకే' తి శాస్త్రవచన మనుసృత్య తాత్పర్యాన్తరే
క్షావం సమాహిత మి త్యుపసంధేయమ్; కృపణలోకమతా ఇ త్యత్ర యద్యపి * మతిబుద్ధి
త్యాదినా వర్తమానార్థేక్షప్రత్యయే * 'క్షస్య చ వర్తమాన' ఇతి షష్ఠీసమాస నిషేధః-
తథాఽపి నిరహ్నికాః కవయ ఇ త్యలమ్.

టీ. తస్మాత్=అందుచేత (ఇహమందు వైరాగ్యముతప్ప అపేక్షింపఁదగిన దేది
యులేనందున), కృపణలోకమతాః = దీనులయొక్క సమాహమునకు ఇష్టములైన,
భోగః=భువనాధిపత్యము మొదలగు) సుఖములు, ఆదయః=యెందలైనవి, యస్య=వి బ్ర
హ్మమును, అనుషడ్గణః = అనువర్తించునవో, ఆనన్తం=అంతములేనిది, అజరం=ముదిమి
లేనిది, పరమం = సర్వోత్కృష్టమైనది, వికాసి = సర్వవ్యాపియై వెలుంగుచుండునది,

(అగు), తత్ బ్రహ్మ=ఆ బ్రహ్మమును, చిన్మయ=ధ్యానింపుము. ఏభిః=ఈ, ఆసత్=చెడు, వికల్పైః=తలంపులచేత, కిం=ఏమి ప్రయోజనము?

తా. కాఁబట్టి యనంతమును, నిర్వినాశమును, సర్వోత్కృష్టమును నగు నాబ్రహ్మమును జింతింపుము. ఈ చెడుచింతలతోనేల? బ్రహ్మచింతనునకు భువనాధిపత్యభోగాదులు నీచసమృతములుగాఁ దోచును

తే. కావున ననంత మజర మక్షర మజంబు

బ్రహ్మము భజింపు మతివికల్పములు మాను

బ్రహ్మసంగికి భువనాధిపత్యభోగ

పదవియును నీకుఁ దుచ్చమై పరఁగుఁ జువ్వె.

శ్లో. పాతాల మావిశసి యాసి నభో విలఙ్ఘ్య

దిజ్జండలం భ్రమసి మానస చాపలేన,

భ్రాన్త్యాపి జాతు విమలం కథ మాత్మనీనం

తద్భ్రష్టా న స్మరసి నిర్వృతి మేషి యేన.

70

వ్యా.—విష మే వార్థం ఘనః ప్రకారానైవ జోషదిశ్చ నిగమయతి-పాతాళ మితి.—హే మానస, చాపలేన తత్తద్విషయాన క్షిజనితచాపత్వేన* యువాదిత్వా దన్ * హేతౌ తృప్తీయా, పాతాళ మావిశసి అత్యంతాధః ప్రదేశ మపి గచ్ఛ సీత్యర్థః, తథా, నభో-2 స్మరితం, విలఙ్ఘ్య, యాసి అత్యుర్ధ్వప్రదేశమపి గచ్ఛ సీత్యర్థః, తథా, దిజ్జండలం దిక్పక్వవాళం, భ్రమసి అతిదుర్దేశ మపి ధావ సీ త్యర్థః - సర్వత్రాపి మనోగతే స్మిరర్థత్యా దితి భావః, కిం తు, భ్రాన్త్యా భ్రమవశే నాపి - మాస్తు విచేతే నే త్యపి శబ్దార్థః - తథాపి, జాతు కదాచి దపి, విమలం నిర్మలమ్-ఆవిద్యాకార్యసంబంధశూన్యమి త్యర్థః, కిన్తు ఆత్మహిత మాత్మనీనం సుఖస్వరూపత్వాత్* ఆత్మస్వీకరణ భోగోత్తరపదాత్ ఇతిఖ ప్రత్యయః-ఆత్మనీన మితి పాశే-ఆత్మస్వస్వరాత్మనీనం నిలీయస్థితం-సర్వాన్త ర్యామిత్యాత్, బ్రహ్మ, కథం, న సంస్మరసి న ధ్యాయసి - సర్వథా స్మరప్రమి త్యర్థః, తుతః - యేన సంస్మరణేన, నిర్వృతి మానస్త, మేషి ప్రాప్నోషి, అతః యథాకథం చిత్స్మ రణే-2 ప్యానస్త జనకత్వా దవశ్యం స్మరప్ర మేవ-

‘హరి స్మరతి పాపాని దుష్టచిత్తై రపి స్మృతః,

అనిచ్ఛయాపి సంస్మృష్టో దహ త్యేవ హి పాపకః.’

ఇత్యాదివచనా దితి భావః.

టి. మానస=(ఓ) మనసా, చాపలేన=తత్త్వవిషయాసక్తి చపలత్వముచే, పాతాళం=పాతాళమును, ఆవిశసి=చొచ్చెదవు. నభః=ఆకాశమును, విలక్ష్య=దాటి, యాసి=పోయెదవు. (మిక్కిలి యధః ప్రదేశమును జొచ్చెదవు. అత్యుర్ధ్వభాగమును దాటెదవు.) దిక్మండలం=దిక్పక్వవాళమును, భ్రమసి=లిరిగెదవు. (మిక్కిలి దవ్వైన ప్రదేశమున సంచరించెదవు.) ఏన=ఏ బ్రహ్మస్వరణచే, నిర్వృత్తిం=మోక్షమును, ఏషి=పొందుచున్నావో, భాస్త్యాఅసి=భ్రమచేసెనను, జాతు=ఓకానొకవృక్షెనను, విమలం=నిర్మలమును, ఆత్మనీనం=ఆత్మకుహితమగు, తత్ బ్రహ్మ=ఆ బ్రహ్మమును, నస్తరసికథం=ధ్యానించుటలేదేమి?

తా. మనసా! కుదిరికలేక యెల్ల లోకములఁ దిరుగులాడెదవు. దారితప్పియైన నిప్పుడును దేనిచింతనమువలన నిర్వాణముఁ జెందెదవో యట్టిపరబ్రహ్మమునుదలంపవేమి?

చ. బలినదనంబుఁ జొచ్చెదవు • ప్రాకెద వభివదంబు దాటి దిగ్విలయము నాక్రమించెదవు • వారక చిత్తమ చాపలంబునం దలంప వొకప్పుడు మఱచి • తప్పియు లోన వెలుంగు బ్రహ్మము న్దలంచెదవేని పొందెదవు • నాశవివర్జితనిత్యసౌఖ్యమున్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు మనస్సంబోధననియమన మను ఏడవదశకము.

— నిత్యానిత్యవస్తువిచారము. —

శ్లో.కిం వేదై స్తస్మృతిభిః పురాణవతనై శ్శాస్త్రై ర్మహావిస్తరైః
సర్వగ్రామకుటీనివాసఫలదైః కర్మక్రియావిభ్రమైః,
ముక్తై స్త్వేకం భవదుగ్ధిభారరచనావిధ్వంసకాలానలం
స్వాత్మానందపదప్రవేశకలనం శేషా వణిగ్మృత్యయః.

71

వ్యా.—అథ వేదాధ్యయన స్మృతిపఠ్యలోచన శాస్త్రవతన పురాణశ్రవణాదిభిర్న కోఽపి లాభః - కిం తు విచారాత్ శ్రవణమననసిద్ధిధ్యాసాదిభిర్రాత్మానుభవ ఏవ లాభ ఇతి మత్వా జనా న్దుష్కృత బోధయతి - 'కిం వేదైః ౧౦ శ్లోకేన-కిమితి. — వేదైః ఋగ్యజుస్సామాధర్వణ సంజ్ఞితైః చతుర్భి ర్వేదైః, కిం కిం ప్రయోజనం - న కి మసి ప్రయోజన మి త్యర్థః, స్మృతిభిః మన్వాద్యుష్టాదశ స్మృతిభి రుపస్మృతిభి శ్చ,

కిం ప్రయోజనం న కి మ సీ త్యర్థః, పురాణపఠనైః బ్రహ్మపురాణాద్యష్టదశపురాణో
పపురాణపఠనై శ్చ, న కి మ పీ త్యర్థః, మహావిస్తరై ఆదివిస్తృతైః, శాస్త్రైః తర్క-
వ్యాకరణాదిదర్శనై, ర్న కి మ పీ త్యర్థః, స్వర్గే సర్వపుణ్యకృన్నివాసే నాకలాశే
చ - గ్రామేషు బ్రహ్మణ ప్రధానపక్షానాం నివాసేషు - కుటీషు పర్ణగృహేషు -
యః నివాసః తేన ఫలదైః ఫలప్రదై, కర్మణాం స్నానసంధ్యావస్తనాపానస యజ్ఞా-
దీనాం - క్రియాభిః వ్యాపారైః - విభ్రమై శ్చ, న కి మపి ప్రయోజన మి త్యర్థః,
భవాత్ జననమరణరూపసంసారాత్ - య ద్దశఖం దారిద్ర్యభార్యాపుత్రాదినాశాద్-
తస్య - భారః అనవ్యతిశయః - తస్య - రచనా కలనా - తస్యాః - విద్వంసః నాశః-
తస్య - కాలానలం ప్రళయాగ్నిరూపం, స్వస్య - ఆత్మనః ఆత్మ సుఖానుభవః-తస్య-
పదం స్థానం - తస్మిన్ ప్రవేశః - తస్య - కలనం ఏకం కేవలం - ని. 'ఏకే మఖ్యాన్య
'కేవలాః' ఇ త్యమరః, ముక్త్యా విహాయ, † శేషైః ఉక్తేభ్య అనైః పరిగ్న్యృతయః
వర్తకవ్యాపారాః జనాః ఇ త్యర్థః, ఆత్మజ్ఞానం వినా ఉక్తానాం వేదాదీనా మధ్యయ
నాధిభీ రపి ఫలం నా స్తీత్యర్థః, సర్వేషాం వేదాన్తవాక్యానామ్ బ్రహ్మణి తాత్పర్య మి
త్యుక్తరీత్యా బ్రహ్మజ్ఞాన మేవ సంపాదనీయం న త్పితర దిత్యాశయః; శేషై ర్యరిగ్న్యృ
త్తిభి రితి పాతేన వర్తకవ్యాపారసదృశైః శేషైః ఉక్తానైః న కి మపి ప్రయోజన
మిత్యాశయః.

టీ. వేదైః = ఋగ్యజుస్సామాధర్వణములను నాలుగు వేదములచేత, స్మృతిభిః =
మన్వాదిపదునెనిమిది స్మృతులచేత, ఉపస్మృతులచేత, పురాణపఠనైః = బ్రహ్మాండాది
పదునెనిమిది పురాణములను సుపపురాణములను చదువుటచేత, మహావిస్తరైః = మిక్కిలి
విరివిగలదియగు, శాస్త్రైః = తర్క-వ్యాకరణాదిశాస్త్రములచేత, స్వర్గ...ఫలదైః-స్వర్గ =
స్వర్గమను, గ్రామకుటీ=పల్లెగుడిసెయందు, నివాస=కాపురమను, ఫల = ప్రయోజన
మును, దైః=ఇచ్చునవియగు, కర్మక్రియావిభ్రమైః-కర్మ=స్నాన సంధ్యావంద నౌపా
నన యజ్ఞాదికర్మలయొక్క, క్రియా=చేతలయొక్క, విభ్రమైః = ఆడంబరములచేత,
కిం=ఏమి (ప్రయోజనములేదనుట), భవ = జననమరణరూప సంసారముపలని, దుశఖ
భార=దారిద్ర్యము, భార్యాపుత్రాదుల మరణములు మొదలగు పెనుదుశఖములయొక్క,
రచనా=నిర్మాణముయొక్క, విద్వంస = నశింపుకేయుటయందు, కాలానలం=ప్రళయా
గ్నిరూపమగు, స్వ=తనయొక్క, ఆత్మ ఆనంద=ఆత్మ సుఖానుభవముయొక్క, పద=స్థాన
మునందు, ప్రవేశ = శ్రవేళించుటయొక్క, కలనం = గడనము, ఏకం=ఒక్కదానిని,
ముక్త్యా=విడిచి, శేషాః=పైనచెప్పినవితప్ప ఇతరములు, పరిగ్న్యృతయః=వర్తకులవ్యా
పారములు,

తా, శ్రుతిస్మృతిపురాణశాస్త్రాదులచేతగాని స్వర్ణమను సూరిగుడి నెలొక గాఢపురమిప్పించు జ్యోతిష్తోమాదికర్తలచేతగాని యేమి లాభము కలదు? సంసారదుఃఖమును మాయించు నొక్క యాస్వాత్మానంద పద ప్రవేశము తక్కుఁ దక్కినవెల్లఁ గోమటి బేరములే.

ఉ. శ్రీమహితశ్రుతిస్మృతులచే బహుశాస్త్రపురాణయుక్తిచే
నేమిఫలంబు లొక్కజనపుత్రికి నీ డగునిర్జరాలయ
గ్రామకుటీనివాసఫలకర్తముచే ఫలమేమి జన్మదుః
ఖామయభేషజాత్యమహానుఖ మొక్కటి దక్క నన్నిటన్.

శ్లో.యదా మేరు శ్రీమా న్నిపతతి యుగాంతాగ్నివలీతః
సముద్రా శ్శుష్యన్తి ప్రచురమకరగ్రాహనీలయాః,
ధరా గచ్ఛ త్యస్తం ధరణిధరపాదై రపి ధృతా
శరీరే కా వార్తా కరికలభకర్ణాగ్రచపలే.

72

వ్యా.—అ థాతిరిక్త స్వానిత్యత్వ మేవ ప్రశ్నానుతి-యత ఇతి.—యతో
యస్తా త్కారణాత్, శ్రీ మాన్ మణిహరణ్యాది సకలవస్తుసమృద్ధిమాన్, మేరుః మేరు
గిరి రపి, యుగాంతాగ్నినా ప్రళయకాలానలేన - వభిత స్సంవేష్టిత స్స - నిపతతి విశి
ష్టాగ్ని సంపర్కాన్నిలీనో భవ తీ త్యర్థః, తథా, ప్రచురాః ప్రభూతాః - చుకరా
నకరాః - గ్రాహ జలగ్రాహా శ్చ - తేషాం - నిలయాః సమాశ్రయా-స్సముద్రా స్సప్త
సాగరా శ్చ, శుష్యన్తి శోషం ప్రాప్నువన్తి, తథా, ధర న్రితి ధరాః * పచాద్యచ్ -
ధరణ్యాః ధరాః మహేష్వాది సప్తకులాలా - నేషాం - పాదైః ప్రత్యస్తపర్వతైః -
అ. 'పాదాః ప్రత్యస్తపర్వతా' ఇ త్యమరః, ధృతా సమ్యగవప్తభా, ధరా భూమి శ్చ,
నిస్తం నాశం పాతాళం వా, గచ్ఛతి ప్రాప్నోతి - ఉభయ త్రాపి ప్రళయాగ్నిమేళ
నా దే వేతి భావః, తస్మాత్ కారణాత్ * య త్తదో ర్నిత్యసంబధ్ధాత్, కరికలభస్య
కరిపోతస్య - కర్ణాగ్రం కర్ణాశ్చులం - తద్వ చ్చపలే, శీఘ్రత ఇతి శరీరే, కా వార్తా
కా కథా న కాఽపీ త్యర్థః; యతోఽత్యస్తస్థిరతరాణా మపి ఈదృ శృవస్థా కి ముత
క్షుణ్ణభస్మరాణాం శరీరాణాం - 'గజా యత్ర న గణ్యన్తే మకకానాం తు కా క థ'తి
న్యాయా దితి భావః, సర్వేఽపి నశ్వరా వివ తతోఽప్యతినశ్వరం శరీర మితి తాత్ప
ర్యమ్; కరికల భే త్యత్ర కరిశబ్దస్య విశేషప్రతిపేద్యతో యైవశేషప్రతీత్యర్థత్వా
దపానరక్ష్యమ్; అత ఏ 'వైకార్థం పద మప్రయోజ్యమి' త్యుక్త్వా 'కరికలభకర్ణా
వతం సాదిషు ప్రతిపత్తివిశేషకరేషు న దోష' ఇ త్యాహ వాచునః.

టీ. యత్ = ఏకారణముచేత, శ్రీ మూక్ = మణులు, బంగారము మొదలగు సకల వస్తుసమృద్ధిగల, మేరుః = మేరుపర్వతము = అనఁగా బంగరుకొండ, యుగా... లితః సన్ = యుగాంతాన్ని = ప్రళయకాలపు నిప్పుచే, వలితః సన్ = ఆపరింపఁబడినదై, నివతతి = పడునో, ప్రచుర... లయాః = ప్రచుర = పెక్కు, మకర = పెద్దచేపలకును, గ్రాహ = మొసళ్లకును, నిలయాః = స్థానములయిన, సముద్రాః = సంద్రములు, శుష్కవృత్తి = ఎండిపోవునో, ధరణిధరపాదైః = కొండల అడుగులచేత, ధృతా = పట్టుకొనఁబడినదైన, ధరా ఆసి = భూమియును, అస్తం = నాశమును - పాతాళమును, గచ్ఛతి = పొందునో; (ఆహేతువుచే) కరి... చపలే = కరి కలభ = వీనుఁగుపిల్ల యొక్క, కర్ణ అగ్ర = చెవికొనవలె, (అట్లుచపలతగలిగి), చపలే = నిలకడలేని, శరీరే = శరీరవిషయమున, కావార్తా = విమమాట!

తా. ప్రళయాన్ని కీలవలన సకలసంపన్ను ధాన మగుమేరువు కరఁగి కుమిలిపోవును. పెనుచేపలకు మొసళ్లకు నెలపు లగుసముద్రము లింకిపోవును. పర్వతపుమట్టులచేత నిల్వరింపఁబడుచున్న భూమిసయితము నశించిపోవును. వీనిగతియే యిట్లుండఁగా కొదమయేనికపీనుకొనవలె నతిచపలమగు నీశరీరముమాట చెప్పవలయునా?

చ. స్థిరతర మైనమేరువు నశించు యుగాంతకృతానుకీలక
వరమకరాలయంబు లగు వారినిధానము లెల్ల నింకు భూ
ధరములచే ధరింపఁబడు ధారుణి పోడిమి దప్పుఁ గావునం
గరికలభశ్రవశ్శుపలకాయమునం దింక వార్త లేటికిన్.

శ్లో. గాత్రం సజ్కుచితం గతి ర్విగళితా భ్రష్టా చ దస్తావళి
ద్వృష్టి ర్నశ్యతి వర్ధతే బధిరతా వక్త్రంచ చ లాలాయతే,
వాక్యం నాద్రియతే చ బాధవజనో భార్యా న శుశ్రూషతే
హా ! కష్టం ! పురుషస్య జీర్ణవయసః పుత్రోఽప్యమిత్రాయతే. 78

వ్యా.—అథ శరీరణో జరయాదురవస్థా మాహ ద్వాభ్యాం గాత్ర మితి.—గాత్రం శరీరం, సజ్కుచితం భుగ్న మభూ దితి శేషః, గతి స్సంచారో, విగళితా సంచారశక్తి రసి న ప్తే త్యర్థః, దస్తావళి దస్త పక్షి శ్చ, భ్రష్టా పతితా, దృష్టి కృత్యుర్ద్వియంచ, నశ్యతి అర్థగహణాపటు ర్భవ తీత్యర్థః, బధిరతా శ్రోత్రేద్వియాపాటవం, వర్ధతే వృద్ధిం ప్రాప్నోతి, వక్త్రంచ, లాలా దస్తావర్ణజలం-లాలే వాచరతి లాలాయతే-లాలామయం భవ తీత్యర్థః - ని. 'సృణి కా స్యద్దీనీలా లే' త్యమరః, తథా బద్ధవ ఏవ బాధవాః* స్వాధేక్ష్యేత్యయః-త ఏవ జనోబద్ధవర్ణశ్చ, వాక్యం వచనం, గాద్రి

యతే న రోచయత ఇ త్యర్థః, కిం బహునా, భార్యాఽపి, న శుశ్రూషతే న నేవతే-
యద్వా - నేవతుం నేచ్ఛతి-నేనా దూరాపా నైతి భావః, అతః, జీర్ణవయసో జరా
వస్థానంపన్నస్య పురుషస్య, హేతి విషాదే, కష్టం కృచ్ఛం, కుతః-పుత్రోఽప్యైత్త
సంభవోఽపి, + అమిత్రాయతి అమిత్రం శత్రు మి వాచరతి - ప్రతిహాలాచరణ తత్ప్ర
రో భవ తీ త్యర్థః; లాలాయత ఇ త్యుక్త * 'కర్తూ క్య జ్ఞలోప శ్చే'తి క్యచ్-అత్ర
తు * 'ఉపమానా దాచార' ఇతి క్యచ్ - ఉభయ త్రాపి * 'అకృతస్సార్వధాతుకయో
రీర' ఇతి దీర్ఘః.

టీ. జీర్ణ వయసః=ముసలితనము సంప్రాప్తించిన వయస్సుగల, పురుషస్య=పురు
షునికీ, గాత్రం=శరీరము, సమ్యుచితం=ముడిచికొన్నది (అగును); గతిః=సంచారశక్తి,
వికళితా=నశించినది (అగును); దంత ఆవళిః = పలువరుస, శ్రవ్ణా=రాలినది; దృష్టిః
చూపు, నశ్యతి=నశించినది (అగును); బధిరతా = చెవుడు, నర్థలే=పెరుగును; వక్త్రం=
నోరు, లాలాయతే=చొంగుగాటును; బాన్ధవజనః=బంధువుల సమూహము, వాక్యం=
(తన)మాటను, న అద్రియతే = సరకుగొనరు; భార్యా=పెండ్లాము, నశశూక్రీషతే=ఉప
చారముచేయదు. కావున, హాకష్టం = ఎంతకష్టము సంప్రాప్తించినది, పుత్రోఽపి=కొడుకు
నైతము, అమిత్రాయతే=శత్రువువలె అగును.

తా. ముడుసలి యగువానిగతి ఒడలు ముడుతలుపడును. అడు
గులుతడబడును. దంతములు రాలిపోవును. చూపు దప్పును. చెవుడు
హెచ్చగును. నోరఁజొంగలు కాటును చుట్టాలు మాటవినరు. పెండ్లము
సయిత ముపచారము సేయదు. పుత్రుఁడు సయితము శత్రువగును. ఎం
తకష్టము ! ఇట్టిశరీరము నెడనా వెట్టి యభిమానము ?

చ. తనువు ముడుంగుఁ బాదగతి * దప్పును దంతము లాడుఁ జీకటుల్
కనుగవ వర్తిలుం జెవుడు*గ్రమ్మును జొంగలు గాటు మోమునక
జనములు మాట చేకొనరు * సన్నిధి జేరదు భార్య పుత్రుఁడుం
గొనకొని శత్రునట్ల తిరుగుం గడుఁ గష్టము పృథ్విదేహికిన్.

శ్లో. వర్ణం సితం శరసి వీక్ష్య శిరోరుహణాం
స్థానం జరాపరిభవస్య తదా పుమాంసమ్,
ఆరోపితాస్థిశకలం పరిహృత్య యాన్తి
చణ్డాలకూప మివ దూరతరం తరుణ్యః.

వ్యా.—వర్ణ మితి.—తరుణ్యో యువతయః కర్తవ్యః *‘వయసి ప్రథమ’ ఇతి జీవ, శిరసి రోహ స్తితి శిరోరుహః శ్చివరాః లేహమ్* ఇగుషధలక్షణః క ప్రత్యయః, సితం వర్ణం ధావశ్యగుణం-పలితత్వ మితి యావత్, ధృష్టి త్యజ్ఞసా, వీక్ష్య దృష్ట్యా-ని. ‘ద్రాగ్న్య డి త్యజ్ఞ సావన్ని యే’ త్యమరః, తదా తస్మిన్ సమయే-దర్శన సమన స్తర కాలవి వే త్యర్థః, జరయా వార్ధకావస్థయా-యః పరిభవః ఆవమాన - స్తస్య-స్థాన మాస్వదం, తథా, ఆరోపితం బహిఃస్ఫుటలత్యత్వా దారోపిత ప్రాయ - మస్థితకం యస్య తం తథోక్తం- ఆస్య త్రారోపితం నిక్షీప్తం - అస్థితకం యస్మిన్ తం- ‘ఆరో పితాస్థితకల’ మితిపాతే-వీతత్రారోపితప్రాయకీకసఖణ్డం అన్యత్ర నిక్షీప్తకీకసఖణ్డ మి త్యర్థః, పుమాంసం పురుషం, చణ్డాలకూపం చణ్డాలసంబంధి జలాశయమివ, పరిహృత్య పరి త్యజ్య, దూరతర మతివిప్రకృప్తం, యాన్తిహేయత్వా ద్విహా యాన్యత్ర గచ్ఛ స్తీత్యర్థః; ఆతః కష్టం జీర్ణ వయసోఽసి జీవన మితి భావః.

టీ. తరుణ్యః=యువతులు, శిరసి=తలయందు, శిరోరుహః=వెంట్రుకలయొక్క, సితంవర్ణం=తెల్ల నివ మైన, వీక్ష్య=చూచి, తదా=అప్పుడు, జరాపరిభవస్య=ముదిమిచేత యవమానమునకు, స్థానం=పాత్రమైన, పుమాంసం=పురుషుని, ఆ...కకలం-ఆరోపిత =(వెలుపలికి స్పృష్టముగఁ గాన్పించుటచే) మోపఁబడిన, అస్థి=ఎముకల, శకలం = తున కలుగలదగు, చణ్డాల కూపమివ = మాల(పల్లెలోని) నూతివలె, పరిహృత్య=వదలి, దూర తరం=మిక్కిలి దూరముగా, యాన్తి=పోవుదురు.

తా. గిలకచెంతఁ గట్టఁబడినయెముకను జూడఁగ నే మాలనూతి నేవగించికోని దూరముగా నేగినట్లు, జవరాండ్రు నరసినవెండ్రుకలు చూడఁగ నే ముసలితనపు టేవగించునకు నెల వగునరునికిఁ దొలఁగి పోవుదురు.

ఆ. కురులతెలుపు చూచి * కొఱగాఁడు వీఁ డని ముసలివాని విడిచి * ముదితలెల్ల దూరముగఁ దొలంగుదురు సాస్థితకల మా మాలనూతి విడిచి * మలఁగుభంగి.

శ్లో. యావ త్స్వస్థ మిదం శరీర మరుజం యావచ్చ దూరే జరా యావ చ్చేద్వియేశక్తి రప్రతిహతా యావ త్తయో నాయుషః, ఆత్మశ్రేయసి తావదేవ విదుషా కార్యః ప్రయత్నో మహాన్ సంక్షిప్తే భవనే తు కూపఖననం ప్ర త్యుద్యమః కీృతః.

శ్చరణాదిషు కిం వా, కుర్తః సర్వేషా మాచరణే అవకాశాభావా దితి భావః, న విద్మః
న జానీమః-నిశ్చయాభావా దితి భావః.

టీ. తపస్యంతః=తపమాచరించుచు, సురసదీం=మందాకినియొద్ద, అధినివసామః
కిం=నివసించుమా? ఉత=లేక, సవినయం=అనుమాలతతో, గుణఉదారాన్=సౌభాగ్య
సౌఖ్యాలాది గుణములచే రమ్యమైన, దారాన్=భార్యను, పరిచారమః కిం=ఆశ్రయించు
మా? శాస్త్రసీమాన్ = శాస్త్రకూపములను; సిద్ధామః కిం=(కీర్తిప్రతిష్ఠావిజ్ఞానముల
కొఱకు) త్రావుదుమా? ఉత=లేక, వివిధ...రసాన్ - వివిధ=పలువిధములగు, కావ్య =
కావ్యనాటకాలంకారగ్రంథములయందలి, అమృతరసాన్ = సుధాద్రవములను, సిద్ధా
మః కిం=త్రాగుదుమా?(సకలశాస్త్రనిపుణత్వమునకని భావము.)జనే=జనుడు, కలిపయ
నిమేషాయుషిసతి = కొన్ని నిమిషములే ఆయుస్సుగలవాడగుటచే, కిం కుర్తః=దేనిని
చేయుదుమో, నవిద్మః=ఎఱుగము.

తా. గంగాతీరమునవసించి తపములేచేయుదుమా? చక్కగా న
నుకూలసతియగుభార్యతో సౌఖ్యమనుభవించుమా? శాస్త్రప్రవాహము
లఁ ద్రావుదుమా? కావ్యామృతరస మాస్వాదించుమా? కొన్నినిమేష
ములమాత్ర మగు నీయాయుష్కాలమున నేదియని కావించుము!

మ.తపముల్ సేయుచు దేవతాతటినిచెంతిక నిల్చుమో కాక దా
రపరత్వంబున నుందుమో వివిధశాస్త్రశ్రవ్యకావ్యామృతం
బుపభోగించుమొ యేమి సేయను హితం • బూహింపఁగా లే మని
త్యపులోకంబున మానవుల్ మితనిమేపాయుష్కులై యుండఁగన్.

శ్లో.దురారాధ్యా శ్చామీ తురగచలచిత్తాః క్షీతిభుజో
వయం తు స్థూలేచ్ఛా సుమహతి ఫలే బద్ధమనసః,
జరా దేహం మృత్యుర్వారతి దయితం జీవిత మిదం
సఖే! నాన్య చ్ఛ్రేయో జగతి విదుషోఽన్యత్ర తపసః.

77

వ్యా.—తతః కి మి త్యాశక్కుః తతో నిశ్చయ మాహ-దురారాధ్యా ఇతి.-
తురగాః ఉత్తమాశ్వాః - తద్వ - చ్చలాని చిత్తాని యేషాం లే.అస్థిరహృదయా ఇత్య
ర్థః, ఆమీ పరిదృశ్యమానాః, క్షీతిభుజో రాజానః, దురారాధ్యా ఆరాభయతుం
ప్రసాదయితు మకశ్యాః - ప్రసాదోష్టభోకరణాశక్యా ఇ త్యర్థః, తథా, స్థూలేచ్ఛా
అధికాకాతత్పరాః, వయం చ, సుమహతి బహుళే, ఫలే ధనే, బద్ధం మనో యేషాం

లే తపోక్తాః - బహుధనాకాక్షిణ ఇ త్యర్థః - ఆకాక్షామాత్రమే వాస్తాకం న తు లే
వాస్య స్థితి భావః, తథా, జరా వార్ధకదశా, దేహం, హరతి త్రిణోలి, మృత్యు
రన్తక శ్చ, దయితం ప్రియతమ, మిదం జీవితమ్ ఇమాన్ ప్రాణా ని త్యర్థః, హరతి,
అతః హే సఖే, జగ త్యస్తిక్ లోకే, విదుష స్తత్త్వజ్ఞస్య పుంసః, తవసో, అన్య త్రా
న్యత్ ఇతర ది త్యర్థః, అన్య దసాధారణ ముత్తమం, శ్రేయః మోక్షసాధనం, నాస్తి
తతో అన్య త్వరమం శ్రేయోన్తరం నాస్తి, అత స్సర్వథా త దేవ సంపాదనీయ మితి
భావః.

టీ. తురగచలచిత్రాః=గుఱ్ఱమువలె చలమయిన మనస్సుగలవారగు, ఆమీశీలి
భుజః=ఈరాజులు, దురారాధ్యా = ప్రసన్నులగుటకష్టము; వయస్త=మనమో, ఘోల
ఇచ్ఛాః=అధికాకాతత్పరులము; సుమహతివదే=విశేషధనకాంక్షయందు, బద్ధమనసః=
కట్టబడిన మనస్సుగలవారము; జరా=ముసలితనము, దేహం=శరీరమును, హరతి=త్రీ
ణింపఁజేయుచున్నది; మృత్యుః=చావు, దయితం=ప్రియతమమైన, జీవితం=ప్రాణమును,
హరి=నశింపఁజేయుచున్నది; సఖే=చెలికాఁడా, జగతి=లోకములో, విదుషః=తత్త్వజ్ఞఁ
డగు పురుషునకు (తెలివిగలవానికి), తవసః అన్యత్ర=తవస్సుతప్ప, అన్యత్ శ్రేయః=
వేఱుమోక్షసాధనము, న=లేదు.

తా. గుఱ్ఱములవలె. జంచలించుచిత్రముగలరాజులనారాధించుట
బహుకష్టము. మనకా యాశలు పెద్దవి. కొండంతఫలములపై మనస్సు
పాలుచున్నది. దేహప్రాణములను జరామృత్యువులు హరింపనున్నవి.
కావున మిత్రమా! తవస్సుకంటె శ్రేయస్కరము విద్యాంసున కొండొక
టి లేదు.

ఉ. వాజిచలస్వభావు లగువారు ప్రసన్నులు గారు భూపతుల్
రాజనస్మత్తి మానరు దురాశయు నెక్కుడు మాకు సాక్షువైఁ
దేజ మడంచు వృద్ధనశ • దీకొని ప్రాణము నొంచుఁ గాలుఁడ
వ్యాజతపంబుకన్న భువి • నాత్మహితం బగుకృత్య మున్నదే.

శ్లో. మానే ఘ్నాయని ఖడ్జితే చ వసుని వ్యర్థం ప్రయాతేర్థిని
క్షీణే జన్మజనే సతే పరిజనే నష్టే శనై ర్శ్యావనే,
యుక్తం కేసల మేత దేవసుధియాం య జ్ఞహ్నుకన్యావయః
పూతగ్రావగిర్ద్వక్రిద్ధరతటికుఞ్డే నివాసః క్వచిత్ .

వ్యా.—అథ తపసః శ్రేయోహేతుత్వే తదాచరణస్య కిం నా యోగ్యస్థాన మి త్యాశక్యా యా మాహ - మాన ఇతి.—మానే అభిమానే హ్లుయిని భగ్నే సతి, తథా, చనుని ధనే చ, ఖడ్జితే వినష్టే సతి - ని. 'దేవభేదేనలే రిక్తా పమా రత్నే ధనే ప స్వీతి విశ్వః, ఆత వి వార్థిని యాచకే, వ్యర్థే అలబ్ధమనోరథత్వా నిరర్థకే, ప్రయాతే సతి వాఙ్మితాధాలాభా ద్వైముఖ్యం గతే స తీ త్యర్థః, బన్ధజనే పుత్ర మిత్రాది బన్ధజనసమూహే, క్షీణే అన్నాద్యలాభా త్ప్రకే సతి, పరిజనే భృత్యవర్గే, గతే వేతనదానాభావా దన్యత్ర గతే సతి, తథా, శనై ర్ననం, యావనే తారుణ్యే నష్టే గృతే సతి, అనిత్యత్వస్వాభావ్యా త్వర్వస్తి స్విపన్నే స తీ త్యర్థః, సుధియాం బుద్ధిసంపన్నానా, మేత దేవ ఇద మే, వైకం కేవల మత్యవస్థ, యుక్త ముచితం, కి మేత ది త్యత ఆహ - క్వచిత్ కస్తింశ్చిత్, జహ్నుకన్యాపయః పూతాః గడ్డా జల పవిత్రాః-గ్రావాణి పాషాణాః - యస్తిక్ స తథోక్తో యో గిరీంద్రః తస్య హిమ వద్గిరేః కన్దరతల్లాం గుహాబహిఃస్థలాం - నికుంజో లతామణ్డపః తస్మి, స్నివాన ఇతి యత్ త దేత ద్యుక్త మితి సంబంధః, త న్యైవ శ్రేయస్సాధనభూతతపోయాగ్యస్థలత్వా దితి భావః - ని. 'నికుంజా కుంజా వాన్లిదే లతాదివిహితోదరే' ఇ త్యమరః.

టీ. మానే=అభిమానము, హ్లుయిని=భగ్నమైనదిగా, వసుని=ధనము, ఖడ్జితేచ=నష్టముకాఁగా, అరిని=యాచకుఁడు, వ్యర్థం=నిరర్థకముగా, ప్రయాతే=పోఁగా (కోరఁ బడిన యర్థలాభము లేనివాఁడుకాఁగా), బన్ధజనే=బంధుజాతము, క్షీణే=క్షీణింపఁగా, పరిజనే=భృత్యవర్గము, గతే=(వేతనములు సకాలమునకు యియ్యఁబడదని) పదలిపోఁ గా, శనైః=మెల్లగా, యావనే = జవ్వనము, నష్టే=గతింపఁగా, క్వచిత్=ఒకానొక చోట, జహ్నుకన్యా=గంగయొక్క, పయః=నీటిచేత, పూత=పవిత్రమైన, గ్రాహ=తాళ్లగల, గిరీంద్రః=పర్వతశ్రేష్ఠమైన హిమవంతునియొక్క, కందర=గుహయొక్క, దరి =గట్టునందలి, కుంజే=పొదరింటియందు, నివాసః=వసించుట, యత్=ఏదో, ఏతదేవ=ఇదియే, కేవలం=మిక్కిలి, సుధియాం=బుద్ధిమంతులకు, యుక్తః=మంచిది.

తా. గౌరవము తగ్గును. ధనము పోవును. యాచకులు వట్టిచే తులతోఁ బోవుదురు. బంధుజనులు క్షీణింతురు. పరిజనమువిడనాడును. యావన ముడిగిపోవును. ఈయవస్థలు సంభవించునప్పుడు బుద్ధిమంతుఁ డగువాఁడు గంగాప్రవాహముచే బవిత్రీకరింపఁబడిన హిమాలయగు ధాసమీపమున నొకపొదరింటఁ దప మాచరించుట యుక్తము.

ఉ. మానము గ్రుంగఁగా ధనము • మట్టముగా నిజబాంధవాశ్రితుల్
దీనతఁ జెంది యేగ సతిధిప్రకరంబు నిరాశమై జనక
మానుగ జవ్వనం బరుగ • మాన్యునకుం దగు జహ్ను కన్యకా
నూనతరంగపూతకలిఁతోపలజైలనికుంజవాసముల్.

శ్లో. రమ్యా శృంగారమరీచయ స్తృణవతీ రమ్యా వనాన్తస్థనీ
రమ్యం సాధుసమాగమాగతసుఖం కావ్యేషు రమ్యాః కథాః,
కోపాపాహితబాష్పబిన్దుతరళం రమ్యం ప్రియాయా ముఖం
సర్వం రమ్య మనిత్యతా ముపగతే చిత్తే న కించి త్పునః.

79

వ్యా.—అథ చిత్తస్య నిత్యానిత్యవస్తువివేకే సతి రమ్య మపి సర్వ మరమ్య
మేవ ప్రతిభా తీ త్యానా ద్వాభ్యామ్-రమ్యా ఇతి.—చంద్రో మరీచయ శృంగారీ కిరణా
రమ్యాః రమణీయాః - ఉద్భవకత్వా దితి భావః, తథా, తృణవతీ శాద్వలస్రావూ,
వనాన్తస్థనీ వనమధ్యభూమిః, రమ్యా రస్తుం యోగ్యా * 'జానపదే' త్యాదినా ఆకృత్రి
మాథే జీవో, తథా, సాధు సమాగమాత్ సజ్జన సహవాసా - దాగతం ప్రాప్తం - య
త్సుఖం, త దసి, రమ్యం, కవయతి వర్ణయ తీతి కవిః - తస్య కర్త కావ్యం -
* బ్రహ్మణాదిత్వాత్ వ్యుత్థో - తస్య పఞ్కజాదివ ద్రుఢత్వా ద్రస్యోల్లసితకర్తార్థసం
ఘటన మర్థః న కర్తమాత్తం - తథా చ కావ్యే షు క్తప్రకారేషు కావ్యనాటకాదిషు,
కథాః శ్రవ్యవాచాః ఉపాఖ్యానాని వా, రమ్యా మనోహరాః, తథా, కోపాపాహితాః
ప్రణయకలహాదిషు శ్రోధవశా దుత్పన్నా - యే - బాష్పబిన్దువః ఆశ్రుకణా - స్తైః -
తరళిష్ట ఆవిలం, ప్రియాయా ముఖం రమ్యమ్, అత స్సర్వ మపి రమ్య ముక్తరీత్యా సకల
మపి మనోహర మేవ, కింతు, చిత్తే మనసి, అనిత్యతాం నిత్యానిత్యవస్తునిచారతత్వరతా
మి త్యర్థః, ఉపగతే సతి, కించి త్పునః కించి దసి, రమ్యం న భవతి - బ్రహ్మసన్దం వి
నేతి శేషః.

టీ. చంద్రోమరీచయః=చంద్రుని వెన్నెలలు, రమ్యాః=రమణీయములు; తృణవతీ
=వచ్చికగల, వనాన్తస్థనీ=వనమధ్యభూమి, రమ్యాః=రమణీయములు; సాధుసమాగమా
గతసుఖం=సజ్జనులతో సహవాసమువలన ప్రాప్తమైనసుఖము, రమ్యం = రమణీయము;
కావ్యేషు=కావ్యములయందును నాటకములయందును, కథాః=ఇంచిన ఉపాఖ్యాన
ములు, రమ్యాః = రమణీయములు; కోప...తరళం - కోప=ప్రణయకలహములయందు
కోపవశముచే, ఉపాహిత=ఉత్పన్నమైన, బాష్పబిందు=ఆశ్రువులచే, తరళం=మెరియు

మన్న, శ్రీయాయాః = కాంతయొక్క, ముఖం = మొగము, రమ్యం = రమణీయము; కావున, సర్వం = సమస్తమును, రమ్యం = రమణీయము. పునః = కాని, చిత్రే = మనస్సు, అని త్యతాం = వస్తువులయొక్క నిత్యానిత్యములను, ఉపగలేనతి = ఎఱించిన దగుచుండగా, కిం చిత్ = ఏదియు, న(రమ్యమ్) = రమణీయము - మనోహరము - కాదు.

తా. పండువెన్నెలలు, కనులపండువులు, పచ్చికబయళ్లు మెచ్చు గూర్చునవి. సత్సంగత్య ముత్సాహకరము. కార్యకథలు శ్రావ్యములు. అలుకచేగనుల నీరుకార్చు కాంతాపదనము సంతోషకరము. ఇని యన్నియ మిగుల రమ్యములే. కాని వీని యనిత్యత చిత్తమున కెఱుకపడెనా యేదియు నిందు రమ్యముగాదు.

ఉ. మంచిని పండువెన్నెలలు * మంచిని పుష్పవనప్రదేశముల్
మంచిని సాధుసంగమసమాగతసౌఖ్యము చాటువాక్యముల్
మంచిని మంచి దశ్రుయుతమానవతీముఖ మీసమస్తమున్
మంచిని కా దనిత్య మని * మానసవృత్తి నెఱుంగువారికిన్.

శ్లో. రమ్యం హర్ష్యతలం న కిం పసతయే శ్రావ్యం న గేయాదికం
కిం వా ప్రాణసమాసమాగత సుఖం నైవాధికప్రీతయే,
కిం తు భ్రాన్తపతజ్జపతపతనవ్యాలోలదీపాంకుర
చ్ఛాయాచఙ్చల మాకలయ్య సకలం సంతో వనాంతం గతాః. 80

వ్యా.—ఉక్త మే వార్థం వివృణ్వ స్మిగమయతి-రమ్య మితి.—హర్ష్యతలం ప్రాసాదోపరిప్రదేశః, పసతయే నివాసాయ, న రమ్యం కిం - రమ్య మే వేత్త్యర్థః, తథా, గేయం గానం * 'భవ్య గేయే' త్యాదినా కర్తరి నిపాతః - త దాది యస్య త త్తథోక్తం - ఆదిశబ్దేన వీణావాదనాదిక మపి సంగృహ్యతే * 'శేష ద్విభాషే' తి కవ ప్రత్యయః, న శ్రావ్యం కిం శ్రోత్రసుఖాపహం న కిం-శ్రావ్య మే వేత్త్యర్థః, తథా, ప్రాణసమాయాః ప్రాణశ్రియరాయాకాయా-స్సమాగమేన సంభోగేన-యత్సుఖం త చ్చ, అధిక ప్రీతయే అత్యంతసంతోషాయ, నైవ భవతి కిం భవ త్యే వే త్యర్థః, కింతు, సంతః పస్తువిచారతత్పరపురుషాః, సకల మశేషం - హర్ష్యతలనివాసాదిక మపి, భ్రాన్తః పత నేచ్ఛయా పరిభ్రమక్ - యః - పతజ్జ శ్వలభః - ని. పతజ్జ శ్వలభే భానా ని' తి విశ్వః - తస్య - పతయోః కవసేన గరుతోః వాయునా - వ్యాలోలో-ఽతిచఙ్చలో - యోదీపాంకురో దీపకలికా - తస్య - ఛాయా కాంతి - సదస్య - చ్చఙ్చలం తరళం

నశ్వర మిత్యర్థః, ఆకల య్యలోచ్య, వనాన్తం వనమధ్యం, గతాః కాశ్వత బ్రహ్మనన్ద సాధనతపశ్చర్యార్థ మితి భావః.

టీ. రమ్యం=ఇంద్రుడు, హర్ష్యతలం=ప్రాసాద ప్రదేశము, వనతయే=కాపురము నకు, నకిం=లేదా? గేయాదికం=గానములలోనగునది, శ్రావ్యం=చెవికి సుఖాపహమైనది, నకిం=కాదా? ప్రాణ...సుఖం-ప్రాణసమ=ప్రాణములతో సమానురాలగు (ప్రాణములం ప్రియయగు) కాంతతోడి, సమాగమ=పొందు చేసగు, సుఖం=సుఖము, అధిక శ్రీ తయే నై వకిం=ఎక్కుడు సంతోషముకాదా? కింతు = అయినను, సన్తః=వస్తువిచారతత్పరులగు సజ్జనులు, సకలం=ఈసమస్తమును, భ్రాన్త చక్షులం - భ్రాన్త=భ్రమసిన, పతజ్జ=మిడు తయొక్క, పక్ష=తొక్కలయొక్క, పవన=గాలిచే, వ్యాలోల=చలించు, దీపాబ్జుర= దీపకలికయొక్క, ఛాయా=కాంతివలె, చక్షులం = నశ్వరము - అస్థిరమునుగా, ఆకలయ్య=ఎంచి, వనాన్తం=అరణ్యమధ్యమునకు, గతాః=పోయిరి-కాశ్వత బ్రహ్మనందసాధనమగు తపమాచరింపఁబోయిరి యనుట.

తా. నివసించుటకు మేడలు బాగుండవా? చక్కనిగానము శ్రావ్యము కాదా? ప్రాణసమానురాలగుజవరాల్తోడి కలయిక మిగుల నిష్టము కలిగింపదా? ఇదియెల్ల గుతూహలము గలిగించునవియే కాని చుట్టును దిరుగు మిడత తొక్కలగాలిచే గడలుచుండు దీపపుమొగ్గవలె నస్థిరము లనియెఱిగి వీసినాశింపక మహనీయులు తపముకావింప నడవులకేగిరి.

ఉ. సంతతమున్ సుఖం బొసంగఁ జాలవె చాల విశాలసౌధముల్

కాంతలసంగమున్ మధుగఁగానములున్ వివరించి చూడ సం

భ్రాంతపతంగపక్షిభవఁమారుతఘాతవిధూతదీపికా

కాంతిచలంబు సర్వ మనిఁ కానల కేగిరి పండితోత్తముల్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు నిత్యానిత్యపస్తువిచార మను ఎనిమిదవ దశకము.

శివార్చనము.

శ్లో. అసంసారం త్రిభువన మిదం చిన్మతాం తాత! తాదృశైవాస్మాకం పయనపదసీం శ్రీత్రమార్గం గతో వా, యోఽయం ధత్తే విషయకరిణీ గాఢరూఢాభిమానక్షీబ స్యాన్తఃకరణకరిణ స్సంయమాలాసలీలామ్.

వ్యా.—నను వస్తువిచారప్రసక్తానుప్రసక్త్యా తపసోఽత్యంతావశ్యకత్వముక్తం
తల్పింవిధ మిత్యాశక్త్యాం శివార్చనవ్యతిరేకేణాన్య న్నకించిన వ్యస్తీతి మనసి
కృత్యేదాసీం తావ చ్చివార్చనం వర్ణయతి - త చ్చార్చనం ద్వివిధం బాహ్య మాభ్య
స్తరం చేతి - త త్రాద్యం బహువకరణసాధ్యం బహిర్ముఖవిషయత్వా దముఖ్యం చే
త్యభిప్రేత్యాదా దుపేత్య ముఖ్య మాభ్యస్తరపూజనప్రకార మేవాభిసీయాహ-
+ ఆనంసారా దితి.—అత్ర తా లే త్యాశ్చర్య శ్రవణాభిముఖకరణార్థ మదరా
తిశయద్యోతకం పృథగ్గనం ప్రతి సంబోధనవచనమ్ - హేతాత జనక - ని. 'తాత
స్తు జనకః పితే' త్యమరః - ఆ సంసారాత్ ఆనాదినంసార మారభ్యే త్యర్థః * పద
ద్వయ మేతత్ * వికల్పా దనమానః, ఇదం ప్రసిద్ధం, త్రయాణాం భువనానాం సమా
హార స్త్రిభువనం - భువనత్రయమపి - * 'తద్దిత్యాధే' త్యాదినా సమాహరసమానే
పాత్రాద్యదస్తత్వా న్న స్త్రీత్వం, చిన్మతాం మార్గమాణానాం-కర్తృవశా తత్ర ప్రవేశ
లాభా దితి భావః - అథవా - చిన్మతాం పరామృశతామ్, అస్తాకం, నయనపదవీం లో
చన మార్గం వా, శ్రోత్రమార్గం శ్రవణవధం వా, తాదృ క్తభావిధిః పుమాన్, న గతో
న స్తాప్త నివ-తాదృ క్షమాన్-న శ్రుతో న దృష్ట క్షేత్యర్థః, శోఽసా విశ్రుతఆహ-
యోఽయం పుమాన్ ప్రతీయమానతయా భోగసాధనాని స్రక్ష్వన్తవనితాదీని విష
యా - స్త నివ కరిణ్యః ఇభ్యః-తాసు - గాఢోఽతిదృఢో - † గూఢః ఆప్రకాశ
శ్చ - యోఽభిమానః ఆత్యంతాసక్తత్వాగ్రహః - లేన తీబస్య మత్తస్య - ని. 'మత్తే
శ్లోఙ్గోత్కటక్షీదా' ఇ త్యమరః * 'క్షీబృ మద' ఇ త్యస్య ధాతో రనువసర్గాత్ * 'పుల్ల
క్షీబ కృ శ్లోల్లాఘా' ఇతి నిష్ఠాన్తో నిపాతః, అన్తఃకరణ మేవ కరీ తస్య చిత్తమత్రేభస్య,
సంయమే సమ్యక్స్వయమనే, ఆనాయస్య రజ్జునిర్జిత జాలస్య - ని. 'ఆనాయః పుంసి
జాలం స్యా ది' త్యమరః - 'ఆలా నే' తి పాతే - ఆలానస్య బన్ధనస్తమ్భస్య - లీలాం,
ధత్తే దుర్దమమనోనియమనసమర్థో భవ తీ త్యర్థః, తాదృ గితి సంబంధః.

ఆ త్రేవృత్పరుషస్య నయనశ్రోత్రపగ్గణయసంబంధేఽవ్యసంబంధోక్త్యా సంబంధే
అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః; తయా చ మనోనియమన స్యాత్యంతావశ్యకత్వరూపం వస్తు
వ్యజ్యతే ఇ త్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః; తథాచ కేనచి ద్యోగేన మనోనియమ్య తత్త్వ
బ్రహ్మసద్ సాధనభూతాన్తరంగశివార్చనతపోఽవశ్యం కర్తవ్య మితి గూఢోఽయ మభి
ప్రాయః; తథా అన్యధర్మ స్యాన్యత్ర సంబంధాసంభవా దానాయలీలా మివ లీలా
మి త్యేకమ్యుపర్యవసా నాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపా నిదర్శనాలంకారః; స చోక్త
రూపకే.వాక్యాన్తిభావేన సంకీర్ణతే. మద్రాక్రస్తావృత్తమ్.

టీ. యః ఆయం=ఎవడు, విషయ...క్షీబన్య - విషయ = భోగసాధనములగు
సృష్టించనవనితాది విషయములనెడి, కఠిణీ=ఆఁడుయేనుగులందు, గూఢ=దృఢముగా,
రూఢ=నాటుకొనిన, అభిమాన=ప్రేమచేత, క్షీబ=మదించిన, అన్తఃకరణ=మనస్సనెడి,
కఠిణి=ఏనుగుయొక్క, సంయ...లీలామ్ - సంయమ=బంధించుటకు, ఆలాన=ఁబ
ముయొక్క, లీలాం=విధమును, ధత్తే=ఫరించునో, (హే)త్రాత=పితంశ్రీ, తాదృక్
=అట్టివాడు, ఆసంసారం=సంసారముండుదనుక, ఇదంత్రిభువనం=ఈమూడు. లోకము
లను, చిన్మతాం = వెదకుచున్న, అస్తాకం=మాకు, నయన పదవీం=లోచనమార్గమున
గాని, శ్రోత్రమార్గంవా=వీనుల మార్గమునగాని, నగతః=పొందినవాడు కాడు.

తా. విషయము లనెడు నాఁడుయేనుగులమీదిమరులచే మద
మెక్కి వానిపైకి దుముక నుంకించు సంతోషకరణ మనుమత్తగజమునకుఁ
గట్టుగొయ్యవంటిపురుషుండు, యీయనాదిసంసారమున మూఁడులోక
ములను వెదకినను నాయనా! మాకు కనపడలేదు. మేము విననులేదు.

మ. తగ సంసారము నాదినుండియును దత్తత్కర్తృసంయుక్తి ము
జ్జగముం ద్రిమృదు మాకుఁ గానఁబడఁ జేచందంబునం గర్లమా
ర్గగతుం డైనను గాఁడు భోగకఠిణీగాఢాదరోన్మత్తచి
త్తగరిష్టద్విపరాజనంయమపటుస్తంభాత్తకుం డెవ్వడున్.

శ్లో. య దేత త్వచ్చస్తం విహరణ మకార్యణ్య మశనం
స హార్యై స్సంవాస శ్శ్రుత ముపశమైకప్రతఫలమ్,
మనో మన్దస్పన్దం బహి రపి చిర స్యాపి విమృశ
న్న జానే క వ్యైషా పరిణతి రుదారస్య తపసః.

82

వ్యా.—అథ తవప్రవృత్తిప్రకారమే వాచా-యదితి. —స్వచ్ఛస్తం యథేచ్ఛమ్
అపరాధీన మితి యావత్, విహరణం విహర శ్చ, న దిన్యతే కార్యణ్యం దైన్యం యస్మిం
స్తత్తథోక్త, మశనం భిక్షాన్నభోజనం కన్దమూలాద్యాహారో వా, తథా, ఆర్యైర్విజ్ఞా
నసంబద్ధైః, సహ సంవాస స్సమాగమ శ్చ, తథా, ఉపశమో విషయభోగ విరతిరేవ.
ఏకం ముఖ్యం - ప్రతఫలం యస్మింస్తత్తథోక్తం, కాన్తిఫలక తవశ్చరణ బోధక మి త్య
ర్థః, శ్రుతం వేదాన్తకాన్త్రుతవిధం చ - ని. 'శ్రుతం కాన్త్రావధృతయో రి'తి విశ్వాకి,
తథా, బహిః బాహ్యదేశే మన్దస్పన్దం మన్దప్రసారమ్ - అన్తర్ముఖత్వా దితి భావః,
మనో-మన్దస్పన్దకరణం చేతి య దేత త్వర్వం ప ర్తత ఇతి శేషః * 'నపుంసక మనపుం

నకే నైకవచ్చే' త్యాదినా ఏకశేషః * ఏ షేతి విధేయప్రాధాన్యాత్ (స్త్రీ)ద్వితీ -
'తైత్త్యం హి య త్సా ప్రకృతిర్జలస్యే'తివత్, క, స్వీదారస్య మహత, స్తవసః, పరి
ణతిః పరిపాకో వా, న జానే న వేర్గీ త్యర్థః - యద్వా - పరిణతిః పరిణామో వా
న జానే - కింవా తపః ఏవంధూపేణ పరిణతం త న్న జానామి త్యర్థః, కథంభూత
స్స న్నపి - చిరస్య చిరకాల మి త్యర్థః, విమృశత్ పరామృశ న్నపి - ని. 'చిరాయ
చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యా శ్చిరార్థః' ఇత్యమరిః *విభక్తిప్రతిరూపక మప్యయం;
తచ్చ తప శ్శివపూజన మేవ - కథ మన్యథాఽన్య స్తేదృచ్ఛలసాధనే ఏవంభిధవోగమనే
వా సామర్థ్యం సంభవే దితి భావః.

టీ. స్వచ్ఛందం=యథేచ్ఛమైన, ఏకత్ నిహరణమ్=ఈ ల్లిప్పట, ఆకార్యణ్యం=
దీనత్వములేని, ఆశనం=ఆహారము, ఆర్యైఃసహ = పెద్దలతోడ, సంవాసః=సూడిక, ఉప
...ఫలమ్=ఉపకరణము = విషయభోగేచ్ఛలయందు రక్తిమలేని శాంతియను, ఏక=ముఖ్య
మగు, ఫలం=ప్రయోజనముగలదియైన, శ్రుతం=నిశిత, బహిః=వెలుపటికి, మద్దస్వందం=
మందప్రసారముగల, మనఃఆపి=మనస్సును, (ఇతి) యత్=ఆమనది ఏదో, ఏహ=ఇది,
కస్య ఉదారస్య తపః పరిణతః=ఏమహాత్మవస్సునకుపరిపాకమో, చిరస్య=చిరకాలము,
విమృశత్ ఆపి=పరామర్శించినను, నజానే=ఎఱుంగకున్నాను.

తా. ఈస్వచ్ఛందసహారము, నైచ్ఛములేనియాహారము, సత్సాం
గత్యము, శాంతిప్రదమగునెఱుక, మనస్సును బాహ్యవిషయములందుఁ
బ్రసరింపజేయమి, ఈసర్వమును నేగొప్పతపమునకు ఫలముగా సంభ
వించెనో తెలిసికోలేకున్నారము.

ఉ. ఇచ్చకు వచ్చినట్లు చరియించుట దైన్యము లేనిలిండియున్
నిచ్చలు సాధుసంగమును * నిర్మలశాంతియు శాస్త్రబోధమున్
మచ్చిక లోనఁ బూని వెలి * మట్టనిచిత్తము నాఁగ నింతయున్
వచ్చుట యేమ హేళాన్నతతఃపంబు ఫలంబొ యెఱుంగ నేర్తుమే.

శ్లో. జీర్ణా ఏవ మనోరథా శ్చ హృదయే యాతం చ త ద్యోననం
హస్తాజ్ఞేషు గుణా శ్చ వన్ధ్యఫలతాం యాతాగుణజ్ఞైర్విసా,
కిం యుక్తం సహసాఽభ్యుపైతి బలవాన్కాలః కృతాన్తోఽక్షమీ
హ! జ్ఞాతం మదనాన్తకాష్ఠే యుగళం ముక్తాన్తస్తి నాన్యగతిః.

వ్యా. — అథ శివచరణ మేవ శరణ మితి స్మరణ మభిసీ యాహ - జీర్ణా ఇతి. - మనోరథా విషయాభిలాషా శ్చ హృదయే అన్తర్లబ్ధ ఏవ, జీర్ణాః సప్తాః - వాఙ్మాత్ర మాత్ర మేవ న త్వనుభూతా ఇ త్యర్థః, తథాఽక్లేషు, త త్తథాభూతం-కామినిసంభో గోపయుక్త మి త్యర్థః, యావనం, యాతం గభితం, హ స్తేతి విమిదే, తథా, గుణజ్ఞా గుణగ్రాహిణ సహృదయా ఇతి యావత్ - తై, ద్వివా * 'వృధగ్వి నే' త్యాదిహా తృతీయా, గుణా విద్యావినయాదయ శ్చ, వన్ద్యుఫలతాం నిష్ఫలతాం, యాతా గతాః - అనుభావకాభావా నిర్వర్థకా జాతా ఇ త్యర్థః, తథా, బలవాక్ బద్ధః - దుర్జయ ఇ త్యర్థః, కాలః కాలస్వరూప ఆపరావర్త ఇతి యావత్, అక్షమీ అసహన శ్చ, కృతాంతో యమ సహసాఽభ్యుపైతి అభియుక్తై - ప్రాణావహరణార్థ మితి భావః - సి. 'కృతాంతా యమసిద్ధాంతా వి' త్యమరః, అతః కిం, యుక్తముచితమ్ - ఈదృగ్కాయాం కిం కర్తవ్యమి త్యర్థః, హా కప్టం-తథాఽపీద మేకం తరణసాధన మ స్తీతి స్మరణ మభిసీ యాహ, జ్ఞాత మవగతం, కిం జ్ఞాత మి త్యత ఆహ - మదనాన్తకస్య శంభోః - అజ్ఞి యుగళం పాదయుగ్మం, ముక్త్యా విహా, యాన్యాయ, గతి శ్మరణం, నాస్తి, అత స్త దేవ శ్రయణీయ మితి భావః.

టీ. మనోరథాః=అభిలాషలు, హృదయే=అంతరంగముననే, జీర్ణాః=నశించినవి. తత్ యావనంచ=ఆజన్మనమును, హస్త=అయ్యో, అక్లేషు=అపయవములయందు, యాతం=గభితములేక అణగినది. గుణజ్ఞైః వినా = సహృదయములులేమి, గుణాశ్చ=విద్యా వినయాదిగుణములును, వన్ద్యుఫలతాం=నిష్ఫలమును, యాతాః=పొందినవి. (అనుభావ ములేమిచే నిర్వర్థకములైనవి.) బలవాక్=బద్ధములును, కృతాంతః=వాశముకావించున దియు, అక్షమీ=పీర్చులేనిదియు, (అగు), కాలః=మృత్యువు, సహసా=చేగముగా, అభ్యుపైతి=పైకిపచ్చుచున్నది. కింయుక్తం=ఏదియుచితమో, హా=హీహా, జ్ఞాతం=తెలిసినది. మదనాన్త...యుగళం - మదనాన్తక=మన్త ధునిశరీరమునకు మృత్యువైన ఈశ్వరుని యొక్క, అజ్ఞి యుగళం ముక్త్యా=పాదములజంట తప్ప, అన్యాయ=వేటు, గతిః=శరణ ము, నాస్తి=లేదు.

తా. కోరికలు మనస్సులోనే జీర్ణించినవి. యావనమును నవయ వములలోనే యంతరించినది. గుణజ్ఞులులేక గుణములును వన్ద్యుములయి నవి కాలమూ బలశంతచున్నది. మృత్యువు పైచునది కాదు. ఇప్పుడు సేయవలసినదేమి? ఆ! తెలిసినది! మన్తధాంతకుని చరణముల సేవించు ట్లకా కింకనే మున్నది?

ఉ. చిత్తమునందె కోరికలు • జీర్ణము లయ్యె నశేషగాత్రమున్
హత్తినజవ్వనం బరిగె • నార్యులు లేని గుణంబులున్ ఫలో
చ్చిత్తి వహించె నెద్ది తగుఁ జేరక మానఁడు కొలుఁ డక్కటా!
చిత్తజవైరిపాదయుగ • సేవనమే గలిగా నెఱింగితిన్.

శ్లో. మహేశ్వరే వా జగతా వధీశ్వరే జనార్దనే వా జగదస్తరాత్మని,
న వస్తుభేదప్రతిపత్తి రస్తి మే తథాఽసి భక్తిస్తరుణేస్తుతేభరే. 84

వ్యా.—నను -

‘యత్పాదనిస్సు)తసరిత్స)వరోదశేన
తీర్థేన మూర్ధ్నధిక్వతేన శివః శివోఽభూత్,
ధ్యాతు ర్న శ్చ కలశైలవిస్ఫుప్తవజ్రం
ధ్యాయే చ్చిరం భగవత శ్చరణారవిష్టమ్.’

ఇత్యాది నా శివాద్యుశేషదేవతాకల్యాణప్రదే అఖిలలోకారాధ్యే సంసారార్ణవ కరణ
యానపాత్రే భగవతశ్చరణారవిష్టే జాగ్రతి కథం శివాక్షి)యుగళం వినాఽన్యాయా గతి
ర్నాస్తీతి ప్రలపసి ఇ త్యాశ బాహ్యహ - మహేశ్వర ఇతి.—జగతాం చతుర్దశభు
వనానా, మధీశ్వరే స్వామిని, మహేశ్వరే శివే వా, తథా, జగతా మస్తరాత్మని అన్తః
కరణపాక్షిణి - అస్తర్యామి జీతి చా-అధవా అస్తర్యాతాత్మని జీవాత్మస్వరూపే అవి
ద్యాప్రతిబిమ్బిత చైతన్యత్వేన తథాభూతత్వా దితి భావః - య ద్వా - జగ స్త్యస్త
రాత్మని యస్య తస్మిన్ తథోక్తే - కుక్షిస్థాఖిలభువన ఇ త్యర్థః, జనా నర్దయ తీతి
జనార్దనే విష్ణో వా, మే మదు, వస్తుభేద ప్రతిపత్తిః అయం మహేశ్వరోఽయం జనా
ర్దన ఇతి వస్తుగోచర భేద బుద్ధి - ర్నాస్తి-‘శివాయ విష్ణురూపా యే’త్యాది నా తయో
ర్వస్తుతో భేదాభావా దితి భావః; తథాఽసి భేదప్రతిపత్త్యభావేఽసి, తరుణేస్తు శ్చే
ఖరః శిరోభూషణం యస్య తస్మిన్ శివే, భక్తి ర్భజనామరాగో, ఽస్తీతి శేషః-అత
ఏవ నాన్యాయా గతిరి త్యుక్త మితి భావః, ఇదం చ స్వభావో దురలిక్రమ ఇతి న్యాయా
ది త్యవగస్తవ్యమ్, వంశస్థపృక్షమ్ - ‘జతౌ తు వంశస్థ ముదీరితం జరా వి’తి లక్షణాత్.

టీ. జగతామ్=లోకములకు, అధీశ్వరే=ప్రభువగు, మహేశ్వరే=హరునియం
దుఁగాని, జగత్ అన్తః ఆత్మని=లోకములకు అంతరాత్మయగు అనఁగా లోపల వర్తిండు
వాఁడగు, జనార్దనేవా = హరియందుఁగాని, మే=నాకు, వస్తుభేదప్రతిపత్తిః=వస్తువులు
వేరునెడిభావము, (శివుఁడువేరు విష్ణువువేరును భావము.) న=లేదు. తథాపి=అయినను,

తరుణ ఇన్ద్రశేఖరే=లేత చంద్రుడు సిగళాపుగాఁగల హరునియందు, భక్తి=భజనాను రాగము.

తా. జగదీశ్వరుఁడగు మహేశ్వరునందును, జగదంతర్యామియగు జనార్దనునందును మాకు భేదబుద్ధిలేదు. ఇర్వురకు నభేదమే. కాని పూచ నెలదాల్చునందు భక్తి బలిసియున్నది.

తే. జగదధీశ్వరుఁ డగుమహేశ్వరునియందు

సకలజగదంతర్యామిఁడౌ శార్దూల్యందు

భేదవిజ్ఞాన మెయ్యెడలేదు మాకు

నైనఁ దరుణేందు శేఖరునంద భక్తి.

శ్లో. స్ఫురత్ స్ఫారజ్యోత్స్నాధవళితలే కావృషి పులినే

సుఖాసీనా స్సస్త ధ్వనిషు రజనీషు ద్యుసరితః,

భవాభోగోద్విగ్నా శ్శివ శివ శి వే త్యుచ్చవచసః

కదా స్యా మానన్దోద్గతబహుళబాష్పాఘ్నతదృశః.

85

వ్యా.—ఆధ స్థాయన శృమ సోదయవశా చ్ఛాస్తరసాభివృద్ధికవాక్యా న్యా హ పఞ్చభిః - స్ఫురత్ స్ఫారజ్యోత్స్నాధిః—కాంతా ఉపరతాః - ధ్వనయః పక్షిమృగాదిరుతాని - యాసు తథోక్తాసు - ఎలేన చిత్తవిక్షేపహేతు రాహిత్యం సూచ్యతే, రజనీషు రాత్రిషు, స్ఫురన్తి ప్రకాశ మానా-స్ఫారా ప్రవృద్ధా చ-యా జ్యోత్స్నా చచ్చికా - తయా - ధవళితం పాణ్డురీకృతం - తలం ప్రదేశో - యస్య తస్మిక్, కావృషి కన్తింశ్చిత్, ద్యుసరితో గజాయాస్సంబద్ధిని, పులినే నైకతే, సుఖం యథాతథా- ఆసీనా ఉపవిష్టా స్సన్తః, భవాభోగా త్వంసారవిస్తారా - దుష్విగ్నాః విహ్వలాః. దుఃఖజనకత్వా దితి భావః, వయ మితి శేషః, అత శ్శివేత్వాది త్రివార, ముచ్చాని తారాణి - వచాంసి ఆక్రష్టవచనాని యేషాం తే తథోక్తాః - 'ఆర్తవచన' ఇతి పాతే దైవ్యవచనా స్సన్తః, కదాన్తీ న్నా నమయే, అస్త రభ్యస్త రే - గతాః నియమ నవకా దస్తర్తీనా ఇతి యావత్ - బహుళా శ్చ - యే బాష్పా ఆనన్దాఘ్రాణి - తై రాకులా - యా దశా. అవస్థా - తాం, యాస్యామః అన్తర్నియమి తాన్దృష్టబాష్ప పర్యాకులావస్థాం కదా గమిష్యామ ఇ త్యర్థః - 'దృశ మి'తి పాతే బాష్పాకులా యా దృగ్దృష్టి స్తాం యాస్యామ - ఇ త్యన్వయః - 'కదా స్యా మానన్దోద్గతబహుళబాష్పాఘ్నతదృశో' ఇతి పాతే-ఆనన్దా దుద్గతా ఉత్పన్నా యే బహుళ బాష్పాః తై రాకులా దృశో

యేహం తే తథోక్తాః కథా స్యామ భవేమ. తదాసీం ఖలు చయం కృతకృత్యా
ఇతి భావః.

టీ. కాన్తద్వనిషు = నెమ్మదిపొందిన సందడిగల, రజనీషు = రాత్రులయందు, స్ఫుర
... తలే = స్ఫురల్ = ప్ర కాశించుచున్న, స్ఫారజ్యోత్సన్ని = నిందు వెన్నెలలచేత, ధవళిత
= తెల్లనిదిగఁజేయఁబడిన, తలే = ప్రదేశముగల, ద్యుసరితః = చదలేఱగుమందాకిని
యొక్క, పులిసే = ఇసుకతిన్నెయందు, సుఖాసీనాః సన్తః = సుఖముగ కూర్చున్నవారమై,
భవా... ద్విగ్నాః - భవ = సంసారముయొక్క, ఆభోగ = విస్తారమువలన, ఉద్విగ్నాః =
వివ్వలులమైన మేము, శివశివశివ ఇతి = శివశివశివయని, ఉచ్చవచసః = బిగ్గఱయగు వలు
కుగలవారమై, కదా = ఎప్పుడు, ఆనన్దో... దృశః - ఆనన్ద = సంలోషముచే, ఉద్గతః = ఉబికి
న, బహుళః = మెండగు, బాష్ప = ఆశ్రవులచే, ఆప్లతః = అంతట తడుమఁబడిన, దృశః
= కన్నులుగలవారము, స్యామ = అగుదుమో.

తా. నిశ్శబ్దముగా మాటుడిగినరేల నిండారినపండువెన్నెలలచేఁ
దెల్లవాఁతిన గంగానదియిసుకతిన్నెయవైఁ గూరుచుండి యనంతమైన సం
సారమును రోసి 'శివశివా' యని పెద్దగ సంకీర్తనముసేయుచుఁ గనుల
నిండ నానందాశ్రవులు రా నుండు టెప్పుడో!

శా. శాంతారావనిశీఢకాలముల భాస్వత్సాంద్రచంద్రాతపా

క్రాంతస్వచ్ఛమరున్నదీపులినయోగ్యతోజే గూర్చుండి జ
న్మాంతోద్వేగుల మైనమేము శివశబ్దావృత్తితో నెప్పుడ
త్యంతానందభవాశ్రుసంకులనిశాఃవాప్తిక్ సుఖంబుందుమో.

శ్లో. వితీర్ణే సర్వస్వే తరుణకరుణాపూర్ణహృదయా

స్మరంత స్సంసారే విగుణపరిణామాం విధిగతిమ్,

వయం పుణ్యారణ్యే పరిణతశరచ్చన్ద్రకిరణా

(స్త్రీ)యామా నేష్యామో హరచరణచిన్తైకశరణాః.

86

వ్యా. — వితీర్ణ ఇతి - సర్వస్వే నిఖలధనే, వితీర్ణే దత్తే - అర్థిసా త్కృతే
సతి - ని. 'సోఽక్షాతా వాత్సని స్వం త్రి మ్నోత్తీయే సోఽస్త్రీయాం ధన' ఇ త్యమ
రః, తత స్తరుణా ప్రత్యగ్రా - యా కరుణా భూతదయా - తయా - పూర్ణాని పూరి
తాని - హృదయాని యేహం తే తథోక్తాః, కథా, సంసారే, విధిగతిం దైవప్రవృత్తిం,
నిగుణపరిణామాం విచమభరిపాకామ్ - ఆకుశలపర్మవసాయినీ మితి యావత్, స్మరంత

స్పృహః మన స్యమసందధానా స్పృహః, పయం, పుణ్యారణ్యే తపోవసే, హరచరణ చింతా శివపాదారవిష్టభ్యాన మే - వైకం ముఖ్యం - శరణం రక్షణం - యేషాం తే తథోక్తా స్పృహః, పరిణతాః పరితో వ్యాప్తాః-శరచ్చన్ద్రకిరణా శ్శారదేష్టమయూఖా-యాసు తా స్తథోక్తా-స్త్రియామాః రాత్రిః, నేష్యామో గమయిష్యామః, క దేతి శేషః, ద్వయోః ప్రథమచరయూమార్థయో ద్విసప్తవహారాత్ త్రయో యామా యస్యా స్యా త్రియా మేతి స్వామీ.

టీ. తరుణ...హృదయాః - తరుణ=ప్రత్యగ్రమైన, కరుణా = భూతదయచే, పూర్ణ=పూరితమైన, హృదయాః సస్తాః=మానసముగలవారమై, సర్వస్వే=(మాయొక్క-) సకలధనము, విఠిర్ణే=(పెదలకు) దానము చేయఁబడినదికాఁగా, సంసారే=సంసారము నందు, విధిగతిం=దైవప్రవృత్తిని, విగుణపరిణామాం = విషయపరిపాకమును, స్వరస్తాః=మనస్సున తలపోయుచు, పయం=మేము, పుణ్యారణ్యే=తపోవనమున, హరచరణచింతా=శివపాదములధ్యానమే, నిక=ముఖ్యమైన, శరణాః=ప్రాభుగలవారమై, పరిణతశరచ్చంద్రకిరణాః = పండిత్యాపించియుండు శరత్కాలపు చంద్రునివెన్నెలలగల, త్రియామాః=రాత్రులను, నేష్యామః=కడచివుచ్చుదుము.

తా. పరిపూర్ణకరుణాంతరంగమున ధనమెల్లబీదలకు దానముఁజేసి సంసారమునందలిదైనదుర్విలసితమును చింతించుచుఁ బుణ్యారణ్యమునఁ బండువెన్నెలలో శివపదచింతనము గావించుచు మే మెన్నఁడు రేలు గడపెదమో !

చ. కలధన మంతయున్ నెలపు * గా నిడి నూత్నకృపాప్రపూర్ణచిత్తుల మయి సంస్మృతిం గుశలదూరవిపాకము గాఁగ దైవముం దలంచుచు గానలో శివపదస్త్రుతినిష్ఠుల మై నయింపఁగాఁ గలము శరత్ప్రసన్నమిహికాఁకరరవ్యములైన రాత్రులన్.

శ్లో. కదా వారాణస్యా మమరతటిసీరోధసి వసన్
వసానః కౌపీనం శిరసి నిదధానోఽజ్జ్వలిపుటమ్,
అయే ! గౌరీనాథ ! త్రిపురహర ! శమ్భా ! త్రినయన !
వ్రసీ దేతి క్రోశ నిమిషమివ నేష్యామి దివసాన్.

87

వ్యా.—క దేతి. —కదా కన్నీ న్నా కాలే, వారాణస్యాం కాశ్యా, మమరతటి సీరోధసి గడ్డాతీరే, వసన్ తిష్ఠన్, తథా, కౌపీనం గుహ్యచ్ఛాదనచేలఖడ్జం, వసానః

ఆచార్యుడయ్య - లోక విరోధపరిహారార్థం తావస్తాత్ర పరిగ్రహ పట న తు పరిగ్రహ
స్తరాపేక్ష ఇ త్యర్థః, * 'వస ఆచార్యదన' ఇతి ధాతో శ్చానచ్, శిర స్యజ్జలిపుటం
కరసంపుటం, నిదధాన స్ఫృ, ఆయే భో, గౌరీనాథ పార్వతీవతే, త్రయాణాం పురా
ణాం సమాహర శ్రీపురం * పాత్రాదిత్వా న్న జీవ - తస్య - హర తీతి హరః.
హే త్రిపురాంతక, శం సుఖ మస్తా ద్భవ తీతి శంభో, త్రినయన హే త్ర్యమ్బక
* త్సుభాదిత్వా న్న ఇత్వమ్ - ఏత దామ స్త్రణచతుష్టయం పరమేశ్వరస్య లోకసంగ్ర
హకారణ త్యాశక్యకార్యకరణసామర్థ్యత్వ భక్తజనసుఖసంధాయక త్యాసాధారణమహి
మాన్వదత్వ ద్యోతనార్థ మి త్యవగస్తవ్యం, ప్రసీద ప్రసన్నో భ, వేతి, శ్రోశ్
న్నచ్చై రటన్, దివసా ననేకాన్, నిమిష మివ త్తణ మివ, నేష్యామి - ఆత్ర భావి
తీవ్రనరకయాతనానుచింతాదిభి గ్విభావై ర్జనితః - కాపీనధారణ శిరోజ్జ్వలిపుటసంఘట
నాదిభి రనుభావై రభివ్యక్తః - క దేతిపదసూచితేన చింతాభ్యేన సంచారిభావేన చ
పరిపుష్టః - స్వాత్మావమాననలక్షణో నిర్వేదస్థాయీ - కాస్తరసః పరిస్ఫుర తీ త్యవగస్త
వ్యమ్. ఏవ ముత్తర త్రాపి యోజ్యమ్.

టీ. కదా=ఎప్పుడు, వారాణస్యాం=కాశిలో, అమరతటిసిరోధసి=గంగాతీరపు
టాడ్డున, వసన్=కూర్చుండి, కాపీనం=గోచిని, వసానః=పెట్టుకొని, శిరసి=తలయందు,
అంజలిపుటం=చేతులజోడింపును, నిదధానః=ఉంచుకొని, ఆయే=ఓ, గౌరీనాథ=పార్వతీ
శా, త్రిపురహర=త్రిపురాంతక, శమ్భో=శంకరుడా, త్రినయన=ముక్కుంటిదేవరా,
ప్రసీద=దయజూపుము, ఇతి=అని, శ్రోశ్=భిగ్గణగానతిచుచు, లేక మొఱపెట్టుచు,
దివసాన్=దినములను, నిమిషమివ=క్షణమునుంబోలె, నేష్యామి=కడపుదునో.

తా. ఎప్పుడు కాశిలో గంగయొడ్డున గోచిపెట్టుకొని కూర్చు
చుండి యశాదలఁ గేలుదోయి మోడ్చి 'ఓగౌరీనాథా! పురహరా! శం
భూ! త్రినయనా! అనుగ్రహింపుము' అని మొఱయిడుచు దినములను
నిమిషమువలె గడపుదునో!

ఉ. శ్రీసుత కాశియం దమరఃసింధువుచెంగట నిల్చి గోచిని

బూని ప్రణామముద్రఁ దలఁమోపి "పురాంతక! పార్వతీశ! శం
భో! నిటలాక్ష! రక్ష" యని * మొఱ్ఱలు వెట్టుచు నిశ్చలానుసం
ధానత నెన్నఁ డే గడపెదక దినముల్ నిమిషంబునై వడిన్.

శ్లో. స్నాత్వాగ్జ్ఞాక్షేపయోభిశ్శుచికుసుమఫలైరర్పయిత్వావిభో!త్వాం
 ధ్యేయే ధ్యానం నియోజ్య తీతిధరకుహర్రావవ్యజ్జమూలే,
 ఆత్మారామః ఫలాశీ గురువచనత స్త్వత్ప్రసాదా త్వరారే
 దుఃఖం మోక్షే కదాహం సమకరచరణే పుంసి సేవాసముత్థమ్.

వ్యా.—స్నాత్వేతి.—గ్జ్ఞాయా ఇమాని గ్జ్ఞాని శత స్త్యేద మి త్యక్త - తైః
 పయోభి ర్గ్జ్ఞాజలై రిత్కర్థః, స్నాత్వా శుద్ధో భూత్వా, హే విభో శంభో, శుచిభిః
 శుద్ధై శ్శాస్త్రసమృతై రితి యావత్ - కుసుమైః ఫలైశ్చ, త్వా మర్పయిత్వా సమా
 రాధ్య - ఏతేన బాహ్యపూజాయా ఆ వ్యంశతః ప్రాధాన్య మ స్తీతి సూచితం, ధ్యేయే
 ధ్యాతుం యోగ్యే వస్తుని - త్వచ్చకారవిస్త ఏ వే త్యర్థః, ధ్యానం నివేశ్య ఏకాగ్ర
 చిత్తో భూ త్వే త్యర్థః, తథా, తీతిధరకుహరే-యో గ్రావా పాషణ - స్య ఏవ
 వర్జ్యజ్జః సుఖశయ్యా - తస్య మూలే, నిషణ్ణ స్య స్థితి శేషః - సమాధిప్రొత్థానానస్త
 రం సుఖసంవేశ యోగ్యతాద్యోతనార్థం గ్రాప్తి వర్జ్యజ్జ-త్వరూపణమ్, ఆత్మ స్త్యే
 వారమత ఇ త్యాత్మారామో విషయాన్తరాసక్తికాన్య స్య స్థి త్యర్థః - 'రమస్తే
 యోగినోఽనస్తే నిత్యానస్తే చిదాత్మ నీ'తి స్మృతేః, తథా, ఫలాశీ ఫలాహారః - శరీర
 ధారణార్థ మితి భావః, గురువచనతః ఆచార్యోపవిష్టకర్తాచరణతత్పర స్సక్ - ఆ
 హమ్-ఇత్థంభూతతాయా ఏవశ్రేయోహేతుత్వా దితి భావః, హేస్తరారే మదనాన్తక,
 త్వత్ప్రసాదాత్ త్వదనుగ్రహాత్, మకరేణ మకరాకారరేఖాయా సహ వర్తకభి సమ
 కర శ్చరణో యస్య తస్మిన్ తథోక్తే, పుంసి మహాభాగ్యసంపన్నే పురుషే విషయే -
 రా త్త్యర్థః, సేవాసముత్థం పరిచర్యాసముత్పన్నం, దుఃఖం, కదా మోక్ష్యే - తథా
 మా మనుగృహణే త్యర్థః - పరమేశ్వరానుగ్రహం వినా శ్రేయోలాభాభావా దితి
 భావః - సమకరచరణస్య మహాభాగ్య సంపన్నత్వ ముక్తం సాముద్రికే -

‘మకరో మత్స్యరేఖా చ చంద్ర శ్శక్తౌకృతిః పదే
 మహాభగీ మహాభోగీ దాతా దీర్ఘాయు రేవ చ.’ ఇతి.

టీ. గాక్షేః=గంగానదీసంబంధములైన, పయోభిః=నీళ్లలో, స్నాత్వా=స్నానము
 చేసి, (హే)విభో=(ఓ)స్వామీ, త్వాం=నిన్ను, శుచికుసుమఫలైః-శుచి=శాస్త్రసమృ
 తములై పవిత్రములైన, కుసుమఫలైః=పూవులతోను, పండ్లతోను, అర్పయిత్వా=ఆరాధిం
 చి, ధ్యేయే=ధ్యానింపందగినవస్తువునందు (నీచరణమునందనుట), ధ్యానం=ఏకాగ్రచిం

తనమును, నియోజ్య=పెట్టి, క్షీతిధర=కొండయొక్క, కుహర=గుహయందలి, గ్రావ=పాషాణమును, పర్వజ్జు=సుభశయ్యయొక్క, మూలే=మూలను, ఆత్మారాదుః=ఆత్మయందే క్రీడించువాడును, ఫల అశీ=పండ్లను తినువాడను, (శరీరమును ధరించుటకుమాత్రమే అనుట), గురువచనరతః=ఆచార్యుడుపదేశించిన కర్త నాచరించుటయందే ధ్యానముకలవాడనై, అహం=నేను, (హే) స్వరఅరే=హిమదనశత్రువా! త్వత్ ప్రసాదాత్=నీయనుగ్రహమున, సమకరచరణే=సమానములేయగు కాలుసేతులుగల (కేవలము నావంటివాడేయైన, లేక మకరరేఖతోఁగూడిన పాదములుగలవాడై, ఈరేఖవనిపాదములయందుండునో వాడు మహాభాగ్యకాలియని సాముద్రికము) పుంసి=పురుషుని, సేవాసముత్థం=కొలుచుటవలనఁబుట్టిన, దుఃఖం=దుఃఖమును, కదా=ఎల్లప్పుడు, మోక్ష్యే=వదలుదునో.

తా. దేవా! గంగాజలమున స్నానమాడి పవిత్రము లగుపుష్పములతోఁ బండ్లతో నిన్నుఁ బూజించి నిన్నే ధ్యానించుచు, పర్వతగుహాంతరమున నొకతాతిపలకపై నాత్మారాముండనై యుండి పండ్లతో తున్ని వారణము కావించుచు గురువాక్యతత్పరుడనై నీయనుగ్రహమువలన నావంటివాడే యగునొకనరుని సేవించి తెచ్చుకొన్న దుఃఖము నెన్నడు వదలించుకొందునోగదా మన్తథాంతకా!

ఉ. వేలుపుటేటఁ దోఁగి సుపవిత్రఫలాదులఁ బూజచేసి ని
న్నొలి మనంబులో నిలిపి • యోగ్యగుహశిలయందు నాత్మసం
శీలుండ నై ఫలాశి నయి • శ్రీగురువాక్యరతుండ నై మహీ
పాతక సేవనశ్రమముఁ • బాసెన నెన్నడు మన్తథాంతకా.

శ్లో. ఏకాక్షి నిస్సృహ శ్శాస్త్రః పాణిపాత్రో దిగమ్భరః,

కదా శమ్భో ! భవిష్యామి కర్తనిర్హాలనక్షమః.

89

వ్యా.—ఏకాక్షి.—ఏకాక్షి అనవాయః - సద్గరహిత ఇతి యావత్ - 'సద్గో త్సంజాయతే కామ' ఇత్యాదిసద్గజనిత 'కామదివరమ్పరాయా అనర్థహేతుత్వా దితి భావః * 'ఏకా దాక్షిని చ్ఛాసహాయ' ఇ త్యాకినిచ్ ప్రత్యయః, కుతః - నిఃస్సృహః విషయాభిలాషకూన్యః, ఆత ఏవ, శాస్త్రః రాగాద్యనుపహేతుబిక్షః - శాస్త్రో దాస్త్ర ఉపరత స్తితిక్షు స్సమాహితో భూత్వా, అతః పాణి రేవ పాత్రం భిక్షాపాత్రంయస్య న తథోక్తః, తథా, దిశ ఏ వామ్పరాణి యస్య న తథోక్త స్స - స్నహ మితి కేవళః,

హే శమ్భో, కర్తృణాం సంచితప్రారబ్ధానాం - నిర్మలనే సమూలవిష్వంసనే - తమ
స్వమర్థః, కదా భవిష్యమి కర్తృబద్ధా త్కదా మోక్షే ఇ త్యర్థః-

‘భిద్యతే హృదయగ్రన్థి, శ్చిద్యజే సర్వసంశయాః,

క్షీయన్తే చాస్య కర్తాణి. తస్మిన్ దృష్టే పరావరే.’ ఇతి,

ఈశ్వరసాక్షాత్కార మంతరా కర్తృత్వయాభావా తదర్థం త్వం ప్రత్యక్షో భ వేతి
భావః.

టీ. శమ్భో=శంకరా, ఏ కాశీ=అసహాయుడను కావుననే ఒంటరిని, లేకసంగ
రహితుడను, నిఃస్పృహః = విషయాభిలాషలేనివాడను కావుననే అసలేనివాడను,
శాంతిః=రాగాదులచే ననుపమాతచిత్తుడను లేక అంతరింద్రియనిగ్రహముగలవాడను,
పాణిపాత్రః=చేయే భిక్షాపాత్రముగాఁ గలవాడను, దిగమ్మరి=దిక్కులేవస్త్రముగాఁ
గలవాడను అయి, కర్తృనిర్మలనక్షమః = ప్రారబ్ధకర్తములను వేటులో పెళ్ళిండుటకు
సమర్థుడను, కదా=ఎప్పుడు, భవిష్యమి=అగుదునో.

తా. సదాశివా! ఒంటరిని, నిష్కాముడను, శాంతుడను, దిగం
బరుడను, అఱచేత బిచ్చమెత్తువాడనుగానుండి పురాకృతకర్తమును
నిర్మలము చేయఁగలవాడ నెన్నటి కగుదునో!

తే. ఒంటి దిరుగుదుఁ గోరిక ♦ లఙ్ఘించి

శాంతిఁ జేకొని పాణిభాజనుడ నై ది

గంబరుడ నై సమస్తకర్మంబు లెపుడు

మొదలుచెడఁ దుంతుఁ బరమేశ ! ♦ సదయహృదయ.

శ్లో. పాణిం పాత్రయతాం నిసర్గళుచినా భైక్షేణ సంతుష్యతాం
యత్ర క్వాఽపి నిషీదతాం బహుత్పణం విశ్వం ముహుఃపశ్యతామ్,
అత్యాగేఽపి తనో రఖణ్డపరమానందావబోధస్సృశా
మధ్వా కోఽపి శివప్రసాదనులభ స్సంపత్స్యతే యోగినామ్. 90

వ్యా.—అభైషంభూతానాం శివప్రసాదా న్నోక్షమాగ్తోఽవిలక్ష్మే నైవ సులభో
భవ తీతి నిగమయతి - పాణి మితి - పాణిం కరతల మేవ-పాత్రం భోజనభాజనం
కుర్వతాం పాత్రయతాం * పాత్ర శబ్దా తత్కరో తీతి జ్యుస్తా ల్లబ్ధ శృత్రాదేశః, నిస
ర్గళుచినా స్వభావఃరిత్ర-లేన, భైక్షేణ భిక్షాకదమ్మకేన, సంతుష్యతాం సంతోషం
ప్రాప్నువతాం * ‘భిక్షాదిభ్యోఽన్’ - ‘భైక్షం భిక్షాకదమ్మక మి’ త్యమరః - యత్ర

కృషి యస్మిన్ కస్మిన్ ప్రదేశే-శ్చ శానేవనేవే త్యర్థః, నిషీదతా ముపనిశతాం, ముహూః పానఃపున్యేన, విశ్వం ప్రవక్ష్యం, బహుత్వణ మిషదనమాప్తం తృణం-తృణ కల్ప మి త్యర్థః * 'విభాషా సుహా బహుచ్ఛరస్తాత్తు' ఇతి బహుచ్ఛరస్తాత్తు * ప్రకృతేః పూర్వం భవతి-స్యా దీపదసమాప్తా తు బహుచ్ఛరస్తాత్తు' ఇతి ప్రకృతివచనా త్ప్రకృతిలింగా, పశ్యతా మాకలయతాం, తథా, తనో రత్యాగేఽపి దేహ సంబంధ హన్యత్వాభావేఽపి, అఖిణ్ణోఽపరిచ్ఛిన్నో - యః పరమానన్దో బ్రహ్మనన్ద - స్త స్యా పబోధ మనుభవం-స్పృశ స్థితి తథోక్తానాం-జీవన్ముక్తత్వా దితి భావః * స్పృశోఽ సుదకే క్విన్ప్రకృయః, యోగినాం గ్యాననిష్ఠానాం, శివప్రసాదేన-సులభ స్ఫులభ్యః-కోఽప్యనిర్వాచ్యః. అధ్వా మోక్షమార్గ ఇ త్యర్థః-సంపత్స్యతే సంపన్నో భవతి.

టీ. పాణిం=చేయిని, పాత్రయతాం=భోజనపాత్ర గాఁ జేయువారును, నిసర్గ శుచినా=స్వభావముచే పవిత్రమైన, భైక్షేణ=బిచ్చముతో, సంతుష్టతాం=తృప్తిఁ జెందువారును, యత్ర క్షాంతిః=ఏచోటనో ఒక్కడ, నిషీదతాం=కూర్చుండువారును, ముహూః=పదేపదే, విశ్వం=ప్రపంచమును, బహుత్వణం=గర్జివరకతుసమానముగ, పశ్యతాం=మాచువారును, తనోః అత్యాగేఽపి=దేహమును వదలకున్నట్లు. అఖిణ్ణపరమానన్దా పబోధస్పృశాః=శ్రేష్ఠమగు బ్రహ్మనందముయొక్క అనుభవమును తాకుచున్నవారును (అగు), యోగినాం = యోగులకు, శివప్రసాదసులభః = శంభునిదయచే సులభముగా లభించునది, కోఽపి = అనిర్వచనీయమగు, అధ్వా=మార్గము (కైవల్యమార్గము), సంపత్స్యతే=కలుగును.

తా. అటచేలి నె భిక్షాపాత్రముగాఁజేసికొని స్వభావపవిత్రమగు భిక్షాన్నముతోఁ దృప్తిఁజెందుచు నెక్కడనో యొక్కెడఁ గూరుచుండి ప్రపంచమునెల్ల గర్జివరకసమానముగాఁ జూచుచు శరీరమును వీడకు న్నును అఖండపరమానందానుభవభాగులైనయోగులకు శివప్రసాదమున మోక్షమార్గము సిద్ధించును.

చ. హితునకుఁ బాణిపాత్రున కనిచ్చునకుఁ శుచిభైక్షమాత్రతో
హితునకు నెట్టితావున వసించెడువానికి విశ్వముం దృణ
ప్రతినిధిఁ జేయువానికిఁ బురస్థితం డయ్యు నఖండసౌఖ్యసం
గతుం డగుయోగి కేర్పడు నొకానొకమార్గము శంభుసత్కృపన్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు శివార్చన మను
తొమ్మిదవదశకము.

అనధూతచర్య.

శ్లో కాశీనం శతఖడ్గజర్జరతరం కథా పున స్తాదృశీ
 నైశ్చిన్త్యం నిరపేక్షభైక్ష మశనా నిద్రా శ్చ శానే వనే,
 స్వాతన్త్ర్యేణ నిరఙ్కుశం విహరణం స్వాంతం ప్రశాంతం సదా
 స్థైర్యం యోగమహాత్మవేషించ యది త్రైలోక్యరాజ్యేన కిమ్?

పా. — శివార్చనస్య మోక్షోపయోగ్యవధూతభావ ఫలకత్వా 'దత్వాగేఽః
 తనో రభిజ్ఞ పరమానందావబోధస్సృకా మి త్యుపక్రాంతత్వా చ్ఛేదానీం తావ దవ
 ధూతచర్యా మాహ - ఆ ధావధూతచ ర్యేతి. — అవధూతో నామ బ్రహ్మత్వైక్యాను
 సంధానతత్వరః విస్తృతబహిఃప్రచక్షుః జీవన్ముక్తజ్ఞవాచ్యో మనినో యోగపురుష.
 స్తస్య చర్యా ఆచారః - ఉచ్యత ఇతిశేషః. ఉపక్రాంతా మవధూతచర్యాం దశభి ర్వ
 ర్ణయతి. కాశీన మితి — శత (?) ఖడ్గై రనేకశకలైః - జర్జరతర మతివిశీర్ణం, కా
 శీనం గువ్యచ్ఛాదనచీరఖడ్గం, యది ఆస్తిచేది త్యర్థః - ఏవ ముత్తర త్రాసి - ని. 'కా
 శీనం స్వా దకార్యే చ గువచీరప్రదేశయో గి' తి విశ్వః, తాదృశీ తథాభూతశతఖడ్గ
 జర్జరత రై వే త్యర్థః, కథా పునః కథా చ, ఆస్తి యని, నైశ్చిన్త్యం నివయచిన్తా
 రాహిత్యం చ యది, తథా నిరపేక్ష మనువర్తనాపేక్షారహితం - భైక్ష, మశనం భోజ
 నం యది, శ్చ శానే ప్రేతభూమా, వనే మహారణ్యే వా, నిద్రా చ యది, స్వాతన్త్ర్యేణ
 స్వాచ్ఛన్త్ర్యేన, నిరఙ్కుశ మప్రతిబంధం, విహరణం విహర శ్చ, యది, సదా, ప్రశాంతం
 ప్రసన్నం * 'వాదాన్త'త్యాదినా నిపాతః, స్వాంతం చిత్తం యది, యోగమహాత్మవేష -
 యోగ సమూహి రేవ మహాత్మవ స్తస్మిన్, నైర్దైర్యం చ, యది ఆస్తిచేత్తస్య, త్రైలోక్య
 రాజ్యేన త్రిలోకాధిపత్యేన, కిం న కి మపి త్యర్థః - త నైవ పరమసౌఖ్యావహత్వా
 నితి భావః * త్రయో లోకా స్త్రైలోక్యం * చాశుర్వర్ణ్యాదిత్వా త్స్వాత్మకే వ్యుత్థో.

టీ. శత...తరం-శతఖడ్గః=అనేకప్రేలికలుగా, జర్జరతరం=మిక్కిలి శిథిలమైన,
 కాశీనం=గోచియు, తాదృశీ=అట్టిదియైయైన, కథాపునః=బొంతయును, నైశ్చిన్త్యం=
 నివయచింతారహితమును, నిరపేక్షభైక్షం=అనువర్తనాపేక్షలేని భిక్షాన్నమును, శ్చ శా
 నే=ప్రేతభూమియందుగాని, వనే=అరణ్యమునగాని, నిద్రా=నిదురించుటయు, స్వాతన్త్ర్యే
 ణ=స్వచ్ఛందముగా, నిరఙ్కుశం=ఆటంకములేని, విహరణం=సంచారమును, సదా
 =ఎల్లప్పుడు, ప్రశాంతం=ప్రసన్నమును, స్వాంతం=హృదయమును, యోగమహాత్మవే
 =సమూహియును గొప్పబండుగదినమున, స్థైర్యమపిచ=నిలుకడయును, యది(ఆస్తి)=ఉండె

నేని, త్రైలోక్యరాజ్యేన=స్వర్గమర్త్యపాతాళములను మూడులోకముల యెలుబడి, కిం= ఏల?

తా. నూలుప్రేలికలయిన గోచియును, అంతదే బొంతయును, నిశ్చింతతయును, ఒకరియవేక్షలేని భిక్షాన్నమును, అడవిలో శక్తానము ననో నిద్రయును, స్వాతంత్ర్యముతోనడ్డమాడకులేని విహారమును, ఎప్పుడును బ్రహ్మమైచిత్తమును, సమాధిసంధానమున స్థైర్యమును జేకుట నచోఁ ద్రిలోకాధిపత్య మెందును?

శా.కౌపీనంబును జీర్ణకంఠయు నవేక్షాశూన్యభైతంబుం జం

తాపాయంబు ననశ్శక్తానముల నిద్రావాప్తి దుర్వారస

ద్వ్యాసారంబుం బ్రశాంతచిత్తమును యోగాదూఢియున్ వృత్తిసం

క్షేపంబుం గలదేని యోగికి ద్రిలోకీప్రాభవం బేటికిన్?

శ్లో.† బ్రహ్మాంజుణ్ణలీమాత్రం కిం లోభాయ మనస్వినః,

శఫరీస్ఫురితే నాభిః క్షుబ్ధో న ఖలు జాయతే

92

వ్యా.—న స్వత్యస్తసౌఖ్యవహత్యేన ప్రసిద్ధం త్రైలోక్యరాజ్యం నిషిష్యకౌపీ నాదినంపతే రే వోత్తమత్వం ప్రతిపాదితం-త దనత్-యత స్త నైవవాత్సవ ప్రలోభకత్వాదిత్యాకడ్య-మనస్వినస్తావ దేతావ దేవ నాప్రలోభకం కిం తు బ్రహ్మాంజు మపి త త్రాకించిత్కర మే వేతి సదృష్టస్త మాహ-బ్రహ్మా మితి.—మణ్డలీమాత్రం విబ్బమాత్రం-ఘటాదివ దియత్తయా కరిచ్చిన్న మి త్యర్థః - 'మణ్డలీభూత మి'తి వా పాఠః-తదా అమణ్డలం మణ్డలం సంపద్యమానం మణ్డలీభూతమ్ * అభూతకద్యావే చ్ఛిః * 'ఊర్వాదిచ్చిదాచ శ్చే' తి గతిశంజ్ఞాయాం * 'కుగచిప్రాచయ' ఇతి సమాసః- ని. 'విమౌఽస్త్రీ మణ్డలం త్రి ప్సి' త్యమరః.† బ్రహ్మాంజు చతుర్దశభువనగర్భిత బ్రహ్మాంజుకటాహః, మనస్వినో ధీరస్య, యోగిన ఇ త్యర్థః * ప్రశంసాయా మిని, లోభాయ చిత్తప్రలోభనాయ, కిం భవ తీతి శేషః-న భవ త్యేవ-కిము త దేకాశే నిలీనం త్రైలోక్యరాజ్య మితి భావః, తత్ర దృష్టాస్త మాహ - ఆభిః సముద్రః శఫరీస్ఫురితేన మ త్స్యవిశేషోల్లంఘనేన, క్షుబ్ధః క్షోభితః మథిత ఇతి యావత్ * 'క్షుబ్ధ స్వాస్తే' త్యాదినా నిపాతః, న జాయతే ఖలు న భవతి ఖలు-ని. 'హ్రస్వీ తు శఫరీ ద్వయో రి'త్యమరః- మత్స్యోల్లంఘనే నాభిక్షోభణ మివ త్రైలోక్యరాజ్యేన మనస్వినమనః ప్రలోభన మి త్యర్థః, అత స్త దే వాతసౌఖ్యవహ మితి భావః.

టీ. మనస్వినః = ధీరునికి, (యోగికి), బ్రహ్మా మజ్జిమీమాత్రం = బ్రహ్మముల సమూహమెల్లను, లాభాయశిం = మనస్సున యాసపుట్టించునా? అభిః = సముద్రము, శఫ రిస్ఫురితేన = వెద్రప్రీతాతిమత్స్యము ప్రుల్లచేళ, తుభిః = కలంగినది, నజాయలేఖం = కాదుగదా?

తా. ఒకయాండమీను దుముకులాడినమాత్ర మునసముద్రము కలంగఁబొటనట్లు బ్రహ్మాండమండలమెల్లను రానున్నను మనస్వి యగు యోగిచిత్తము లోభపడదు.

క. మండలమాత్రం బగు బ్ర
హ్మాండము లోభకర మగునె ♦ యతిధీరునకున్
నిండుసముద్రము జలచర
తాండవగతిచే విలోడితము గాదు గదా?

శ్లో. మాతర్లక్ష్మీ ! భజన్వ కించి దపంచ మత్కజ్జీణీ మాస్తభూ
రోభిగేష స్పృహయాశవ స్తవ వశే కానిస్పృహణా మసి,
సద్యహ్స్యతపలాశపత్రపుటాకాపాత్రే సవిత్రికృతై
ర్భిక్షౌవస్తుభి రేవ సంప్రతి వయం వృత్తిం సమీహామహే. 93

వ్యా.—అథ వై రాగ్యప్రకార మాహమాత రితి.—మాత ర్జనవి, హే లక్ష్మీ*
'అహ్మార్థ వద్యో ర్హిన్య' ఇతి వ్రాహ్మణ-అశ్ర మాతృగ్రహణ మేతావంతం కాలం
త్వయా రక్షితా వయ మితి భక్త్యతిశయసూచనార్థ మి త్యవగ న్తవ్యమ్, ఆషర మన్యం
కంచి ద్భాగ్యవంతం పురుషం, భజన్వ సేవన్, మత్కజ్జీణీ మద్విషయాభిలాషిణీ,
మాస్తభూ ర్మభ వేత్యర్థః * 'స్తోత్రచే ల జేప్' తి చకారా దాశీరథే లజ్ * 'న మా
జ్యోగ' ఇ త్యడాగమప్రతిషేధః, న స్విదాసిం కత ఏత ద్వైరాగ్య మిత్యత ఆహుః-
భోగేష ప్రకృష్టనాది విషయానుభవేషు, స్పృహయాశవః స్పృహవంతః పుమాంశః
* 'స్పృ హి' త్యాదిగా మరాద్యదస్తా జ్ఞాన్తా దాశుచ్చిత్యయః, తవ వశే త్వదాయత్త
తాయాం - వర్తన్త ఇతి శేషః - త్వదధీనా భవ న్తి త్యర్థః - ని. 'వశ ఆయత్త
తాయాం చేత్యమరః, తర్హి యాయం క ఇత్యాశక్త్యా మాహుః-నిఃస్పృహణాం
భోగాభిలాషకూన్యానాం, కాఽసి కీదృగ్విధాఽసి న కాఽసి త్యర్థః-వయం చ నిః
స్పృహ ఇతి భావః-అతోఽస్తా నిఃస్పృహ యాన్యత్ర గ చేభితి సంబంధః, న స్వేపం చే
ద్యుష్టాకం కథం జీవి శే త్యాశక్త్యా మాహుః-వయం, సంప్ర తీదాసిం, సద్య

స్తత్యాల ఏవ * 'సద్యఃపరు త్వరారీ'త్యాదినా నిపాతనా త్యాధుఃస్యూతా నిరిచి
తా * కర్తృణిక్షః * 'ఛ్వాః శూ డనునానికే చే'తి ఊతి యణాదేశః - పలాశ ప
త్ర పుటికా కింశుక వర్ణ పుటి కైవ-పాత్రం భిక్షాహరణోచితభాజనం-తస్మిన్, పవి
త్రీకృతైః పావనీభూతై రిత్యర్థః * అభూతవద్భావే చ్విః * 'అస్య చ్వా వి' తీకా
రః - భిక్షావస్తుభిః - అన్నకబళరోపితకాకాదిభిక్షార్ద్రవ్యై రేవ - 'భిక్షావస్తుభి రి'తి
పాతేఽసి - భిక్షావస్తువిశేషై రి త్యర్థః, వృత్తిం జీవికాం, సమీహామహే అభిలషా
మహే - విరక్తా భవామ ఇ త్యర్థః, అతః కిమర్థం త్వ మస్తాక మితి భావః, అత్ర
పలాశపత్ర పుటికాయా స్సద్యస్సూన్యతత్త్వకధనం విశదత్వద్వ్యోతనార్థమ్-అన్యథా
భిక్షాహరణానుపయుక్తా స్యా దితి వేదితవ్యం - తథా - 'పలాశం పద్మపత్రం చే'
త్యాదివచనా త్వపిత్రీకరణయోగ్యేషు పలాశపత్రేషు నిక్షిప్తసాధారణాన్నాదీనా మసి.
పవిత్రత్వం కి ముత నిసర్గశుచి భిక్షావస్తునా మితి చాఽవగ త్తవ్యమ్.

టీ. మాఃలక్ష్మీ=అమ్మా ఓలక్ష్మీ, కందిల్ ఆపరం=ఎవనినైన నింకొకనిని, భజన్లు=
సేవింపుము మల్ కాక్షిణీ=నన్ను, గోరుదానవు, మాన్ద భూ=కాకుము. భోగేషు=స్రక్పం
దనాది పివయములయందు, స్పృహయాశవః=కోరికగలవారు, తవప-శే=నీవశమై (ఉం
దురు). నిఃస్పృహాణం=భోగాభిలాష లేనివారికి, కాఆసి=ఎవ్వ తెవు అవుదువు? యం
=మేము, సంప్ర తి=ఇప్పుడు, సద్యః...పాలే=సద్యః=స్తా-లమున, స్యూత = కుట్ట
బడిన, పలాశపత్ర =మోదుగాకుల, పుటికాపాత్రే=దొన్నెయను భిక్షమును గొనుటకుచి
మగు పాత్రమున, పవిత్రీకృతే=పావనీభూతమైన, భిక్షావస్తుభిఃవివ=అన్నక బళముపైవిడిస
కూరలుమొదలగు ద్రవ్యములతోనే, వృత్తిం=జీవికను, సమీహామహే = కోరుచున్నా
రము.

తా. అమ్మా! లక్ష్మీ నమస్కారము. నన్ను, గోరకుము. మఱొకరి
నాకించుము. భోగములఁ గోరువారు నీకులోఁబడుదురు. కాని నిఃస్పృ
హులకు నీతోఁ బనియేమి? ఎప్పటికప్పుడు మోదుగాకుదొప్పలుగట్టుకొని
తిరిపమెత్తి పవిత్రితములయిన భిక్షావస్తువులతో మే మింక జీవయాత్ర
గడపఁదలచి యున్నాము.

క. అమ్మా! లక్ష్మీ నమస్కా

రమ్ములు గావించి నిన్నుఁ • బ్రాథించెద నా

నెమ్మదిలో విద్యారూ

పమ్మన నేలుకొను ముఖ్యఃఫల మదియకదా.

శ్లో. మహీ రమ్యా శయ్యా విపుల ముపధానం భుజలతా

వితానం చాకాశం వ్యజన మనుకూలోఽయ మనిలః,

స్ఫురద్దీప శ్చన్ద్రో విరతివనితాసజ్జముదితః

సుఖీ శాస్త్ర శ్చేతే ముని రతసుభూతి ర్నృప ఇవ.

94

వ్యా.—అథ యోగిన స్సార్వభౌమసామ్య మాహ-మహాశ య్యేతి.—పృథ్వీ భూమిః, మహాశయ్యా విశక్కుటపర్యక్షుః - 'మహీ శయ్యా పృథ్వీ'తి పాఠే-పృథ్వీ పృథుః * 'హిలో గుణవచనా' దితి జీష్ - మహీ - శయ్యా - ని. 'గోత్రా కుః పృథివీ పృథ్వీ త్వాఽవని ర్దే దినీ మహీ' త్యమరః, భుజలతా బాహువల్లి, విపులవిస్తీర్ణ, ముపధానం-ని. 'ఉపధానం తూపబర్హ మి' త్యమరః, ఆకాశం చ, వితాన ముల్లాభః-ని. 'ఆశ్రీ వితాన ముల్లాభ'ఇ త్యమరః, ఆయం ప్రవర్తమానోఽనుకూలః, అనిలః వచనః, వ్యజనం తాళవృత్తక మి త్యర్థః - ని. 'వ్యజనం తాళవృత్తక మి'త్యమరః, శర చ్చన్ద్రో దీపః - శరద్ధహణం చన్ద్రస్య ప్రకాశాతిశయద్యోతనార్థం, ఇ త్యేక త్వర్వ మయత్నసిద్ధ మవరిచ్ఛిన్నం చే త్యర్థః - ప్రసిద్ధం తు వైపంభూత మితి భావః, స్వయం, విరతి ద్విరక్తి రేవ పనితా - తస్యా స్వస్థేన - ముదిత స్సంతుప్తః, ఆత ఏవ, సుఖీ ఆనందపూర్ణః, శాస్త్ర శ్చమశీలో, మునిః -

'నివృత్త స్సర్వతత్త్వజ్ఞః కామ క్రోధవిపక్షిః

ధ్యానస్థో నిష్క్రియా దాస్త స్తల్యమృతాశ్చానో మునిః.'

ఇ త్యుక్తిపక్షః కశ్చి ద్యోగీశ్వరః, అతనుభూతి రభిజ్ఞితైశ్వర్యసంపన్నో, నృప సార్వ భౌమ, ఇవ, శేతే స్వపితి - నిరాతక్కుం నిత్రా తీ త్యర్థః.

రూపకసంక్షిప్తోఽయ ముపమాలంకారః; తథా ఉపమానా స్పృశా దుపమే యస్య మునే రవరిచ్ఛిన్నశయ్యాదినంపన్నత్వే నాధిక్యప్రతీతే ర్వ్యతిరేకో వ్యజ్ఞత ఇ త్యలంకారే చాలంకారద్వయం.

టీ. మహీ=పృథ్వీ, రమ్యా = రమణీయ మైన, శయ్యా=నెజ్జ, భుజలతా=బాహు వల్లి, విపులమ=విస్తరింపఁబడిన, ఉపధానం = దిండు, ఆకాశంచ=ఆకాశమును, వితా నం=మేలుకట్టు, అనుకూలః=సుఖముగానుండు, ఆయం అనిలః=ఈగాలి, వ్యజనం=విజన కట్టి, చన్ద్రః=చంద్రుఁడు, స్ఫురత్ దీపః=వెలుగుచుండు దివ్వె, విరతి...ముదితః= విరతి=వై రాగ్యమును, పనితా=ప్రియరాత్రితోడి, సజ్జ = కూటమిచే, ముదితః=సంతుప్తఁడగు, శాస్త్రః=శాస్త్రుఁడును, అగు, మునిః=యోగీశ్వరుఁడు, అలనుభూతిః=అభిజ్ఞితై

శ్వర్గముగల, నృపభిమ = రాజువలె, సుఖం=సుఖముగా, శేలే = (అటంకరహితము) విదురఁజెందును.

తా. భూమి రమ్యమయిననెట్లు, తైషీవయే విరివిగలతలలాడ, ఆకాశమే పెనుమేలుకట్టు. అనుకూలవాఁడువే నీవన. చంద్రుడే దివ్య. ఈరితినిముక్తిపనితతోఁగలయుచు మెలయుచు నానందపడుచు ముని, మహారాజువలె హాయిమెయిఁ బవలించును.

చ. ధరణి విశాలతల్ప ముపఃధానము బాహువు నింగి చందువా
సురఁటులు గంధవాహ ములు • శోభననీవము చందురుండుగా
విరతిధూమణిం గలసి • వేడుక మీఱ సుఖించి శాంతుఁడై
నిరుపమలీల యోగి శయఃనిండు మహిపతిచూల్చికై వడిన్.

శ్లో. భిక్షాశీ జనమధ్యసజ్జరహిత స్సాన్వయత్తచష్ట స్పదా
హనాదానవిరక్తమార్గనిరతః కస్య శ్శవస్త్వీస్థితః,
రథ్యాకీర్ణవిశీర్ణజీర్ణవననై రాస్యాతకన్యాధరో
నిర్దానో నిరహఙ్కృతి శ్శమసుఖాభోగైకబద్ధస్పృహః.

95

వ్యా.—అథ యోగిస్వరూపం నిరూపయతి - భిక్షేతి.—భిక్షా మక్నా తీతి భిక్షాశీ భిక్షాన్నమాత్రభోజనేన శరీరధారణతత్పర ఇ త్యర్థః, జనమధ్యే-సంగరహితః ఆసక్తివిహీనః-‘సక్తా త్సంజాయతే కామ’ ఇత్యాదిస్త్రుతే స్తస్య నిదానత్వా దితి భావః, కింతు, సదా సర్వదా, స్వాయత్తా స్వాధీనా-చేష్టా వ్యాపారో - యస్య స తథోక్తః - స్వచ్ఛందవిహారనిరత ఇ త్యర్థః - స్వాధీనాత్మీయవ్యాపారో వా - ని. ‘అధీనో నిష్ను ఆయత్త’ ఇ త్యమరః, తథా, హనాదానయో స్త్రాగస్తీకారయో-ర్విరక్తః ఆసంకీర్ణః - యో మార్గ - స్తత్ర - నిరత ఆసక్తః - నియమేన హేయవస్తుహినో హదేయోపాదానతత్పర ఇ త్యర్థః-య ద్వా-హనమ్ ఇదం హేయ మితి త్యాగః- ఆదాన మిద ముపాదేయ మితి స్వీకారః - హేయోపాదేయబుద్ధికాన్య ఇ త్యర్థః-‘నిస్త్రైగుణ్యే పథి విహారతాం తో విధిః తో నిషేధ’ ఇత్యాదివచనా త్రస్య విధివిషేధాతీతత్వా దితి భావః, తథా, రథ్యాకీర్ణమాకీర్ణమ్ అనుషయంత్రత్వా జ్ఞనైర్విక్షిప్తః - కుతః - విశీర్ణం విశకలితం-త త్కుతః - జీర్ణం పురాతనం తథాభూతం వసన మాచ్ఛాదనం - యస్య రథ్యాకీర్ణవిశీర్ణజీర్ణవసనః - ‘చీరాణి కిం పథి న సన్నివిజితై భిక్షా’ మి త్యాదినా తస్య తథావిధవసనధారణస్వాభాస్య దితి భావః * ఆర్య

ఆదిత్వా న్నత్వర్థియోఽచ్యుత్యయః *ఆర్కశాని కాకృతిగణః-యద్వా-రథ్యాయాం-
 కీర్ణ మనాదరేణ నిక్షిప్తం విశీర్ణం జీర్ణం చ వసనం నిజాచ్ఛాదనం యేన స తథోక్తః
 సంప్రాప్తం సమధిష్ఠితం - కన్తై వాసనం - యేన స తథోక్తః - చతుర్దశితకన్తోఽ
 ర్యువసిష్ట ఇ త్యర్థః, ఆత ఏన, నిర్వానోఽభిమానశూన్యః - సంసారాభ్యాసరహిత ఇ
 త్యర్థః, నిరహంకృతి రహంకారశూన్యః తదాత్మాభ్యాసరహిత ఇ త్యర్థః. శమో నామ
 వైరాగ్యేణ నిర్వికారనితత్వం-తేన యః సుఖభోగః ఆనన్దాఽతిశయః. కత్త-ఏకం
 ముఖ్యం యథా-తథా-బద్ధా స్పృహః యేన స తథోక్తః బ్రహ్మభ్యాసనిష్ఠ ఇ త్యర్థః-
 కశ్చిత్కోఽసి, తవస్మీ మహతపాః యోగీశ్వరః *ప్రశంసాయాం విసి, స్థిత. నిరాక
 జ్ఞం వర్తత ఇ త్యర్థః - రథ్యాకీర్ణేతి సంప్రాప్తేతి చ విశేషణద్వయేన బాహ్య
 వైరాగ్య ముక్త-మనైర్వి రాస్తరవైరాగ్య మి త్యవగన్తవ్యమ్. స్వభావోక్తి రలంకారః-
 'స్వభావోక్తి రసౌ చారు యథావ ద్వస్తువర్ణన మి'తి లక్షణాత్.

టీక. భిక్షా ఆశీశీ=శరీరధారణకుమాత్రము వలయు భిక్షను భుజించువాడును,
 జన...రహితః=జనమధ్య=జనులనడుమను(ఉండియు), సద్గరహితః=ఆసక్తివిహీనుడును,
 సదా=ఎల్లప్పుడును, స్వఆయత్రచేష్టః=తరకులోఁబడిన వ్యాపారముగలవాడును, హః...
 రతః=హాస= (నీచవస్తువని) వదలుటయందును, ఆదాన= (ఉపాదేయమని) స్వీకరించుట
 యందును, విరక్త=ప్రీతిలేని, మార్గ=నడవడియందు, నిరతః=ఆసక్తుడును, రథ్యా...
 వసన్తై=రథ్యా=పెద్దవీధులయందు, కీర్ణ=పాతలవైపఁబడిన, విశీర్ణ = శిథిలమైన, జీర్ణ =
 ప్రాతః; వసన్తై=గుడ్డలతో, ఆన్యూత = అంతటఁగుట్టఁబడిన, కన్తా=బొంతను, ధరి =
 ధరించువాడును, నిర్వానః=అభిమానశూన్యుడును, నిర్ అహంకృతిః=అహంకారశూన్యుఁ
 డును, శమ...స్పృహః=శమ = వైరాగ్యమున నైనకాంతివలని, సుఖ=సుఖముయొక్క, -
 ఆభోగ=విస్తాగమున, ఏక=కుఖ్యముగా, బద్ధ = కట్టఁబడిన, స్పృహః = తోరికఁగల
 వాడును - బ్రహ్మభ్యాసనిష్ఠయంచే మనస్సుగలవాడనుట (ఆగు), తవస్మీ = యోగీశ్వ
 రుఁడ, కశ్చిత్=ఎవఁడోయొకఁడే, స్థితః = ఉండును.

తా. భిక్షాన్నభోజనుఁడై, జనుల నడుమనున్నను, వారిసంగతిలేక
 స్వేచ్ఛాప్రవర్తనగఱిగి త్యజించుట గ్రహించుట యనునవి లేనిమార్గము
 ననుండి తోఁగిలోఁ బడియుండిన చింపిగుడ్డప్రేలికలను బొంతఁగాఁ గూ
 ర్చుకొని యభిమానము అహంకారములేనివాఁడై శాంత్యానందపార
 శశ్యమున నారూఢుఁడై యెవఁడో యోగీశ్వరుఁ డొకఁడుండును.

శా.హానాదానవిరక్తమార్గనిరతుం • డక్షయ్యభియోశి స్వా
 ధీనారంభుడు లోకసంగదురితాంతీతస్వభావుండు ర
 ధ్యానితీప్తవిశీర్ణవస్త్రకృతకలః ధాసీనుః డాత్మాతుర
 ధ్యానానక్తుః డాకానాకండు నిగతాహంకారుః డొప్పు భువిన్.

శ్లో. చక్షుః కి మయం ద్విజాతి రథవా శూద్రోఽథ కిం తాపసః
 కిం వా తత్త్వవివేకపేశలమతి ర్యోగీశ్వరః కోఽపి క్షిప్ర
 ఇత్యుత్పన్నవికల్పజల్పముఖై ర్భావ్యమాణా జనై
 ర్న శ్రద్ధాః పథి నైవ తుష్టమనసో యాన్తి స్వయం యోగినః 96

వా. — అథ యోగినాం మానానమానతుల్యతా మాహ - చక్షుః ఇతి. — అయం
 పరివృత్య మాన, శ్చక్షుః కిం అన్యజో వా, అథ వేతి వక్ష్యతే, ద్వే జాతీ శూద్ర
 త్వబ్రహ్మణ్యరూపే యస్య స తథోక్తః కిం బ్రహ్మణో వా - 'జన్తనా జాయతే శూ
 ద్రః కర్తనా జాయతే ద్విజ' ఇతి వచనా దితి భావః - యద్వా - ద్వే జాతీ జన్తసి
 గర్భనిర్గమనంస్కారాభ్యాం యస్య సః ద్విజాతిః - క్షిప్ర, అథ యద్వా - శూద్రః కిం
 వృషలో వా కిం - వా యద్వా - తాపసః కిం తపోనిష్ఠో వా కిం, కిం వా తత్త్వవివేక
 పేశలా పరమార్థపర్యాలోచనతత్పరా - మతి ర్యస్య స తథోక్తః కస్యి త్యోఽపి, యో
 గీశ్వరః కిం ధ్యాననిష్ఠో వా, ఇ త్యుత్పన్న ప్రకారే, జోత్సన్నై రుచితై - స్వికల్పజలై
 వికల్పవాక్యై - ర్ముఖరా వాచాల - నై, రిథం భూతాని వాక్యాని వదన్తి రి త్యర్థః,
 జనైః, పథి మార్గే, అభావ్యమాణా అధిక్షిప్యమాణా అపి, స శ్రద్ధాః స కోపితాః
 చక్షుఃత్వాద్యాతేపే జేతి భావః, నైవ తుష్టమనసః స సంతుష్టాంతకరణా శ్చ - ద్వి
 జాతిత్వాద్యాతేపే జేతి భావః, యోగినో యోగారూఢాః, స్వయం యాన్తి తూష్టి
 గచ్ఛన్తి - బ్రహ్మనిష్ఠత్వా దితి భావః - తథా చ గీతావచనం -

'స ప్రహృష్యే త్ప్రియం ప్రాప్య నోద్విజే త్ప్రాప్య చాప్రియం

స్థిరబుద్ధి రసమూఢో బ్రహ్మ విద్యోహ్ని శీతః.

శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః

జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా మాటస్థో విజేత్రీయః

యం క ఇ త్యుచ్యతే యోగీ సమలోష్టాక్ష కాశ్చనః' ఇత్యాది.

టీ. అయం = ఈకనఃబడువాడు, చక్షుఃకిం = మాలవాడా, అథవా = లేక,
 ద్విజాతిః వా = బ్రహ్మబుధుడా, అథ = లేక, కిం శూద్రో వా = శూద్రుడా, తాపసః కిం వా =

తపోనిష్ఠుఁడా, తత్త్వవిచేకపేశలమతిః = పరమార్థ పర్యాయోచనయందు నేర్పుగల బుద్ధి మంతుఁడగు, కోఁపిఁబ కానోక, యోగీశ్వరః = మహాయోగియూ, ఇతి = ఇటులని, ఉత్పన్న వికల్ప జన్మముఖిరైః = పుట్టిన వికల్పపువాక్యములను ప్రేలుటచే వాచాలురగు, జన్తైః = మనుష్యులచేత, పథి = దారిలో, ఆభావ్యమాణాః = అధిక్షేపించబడువారు, (ఆయ్యాచు), సత్కథాః = కోవపడినవారునుగాక, నైవత్యమనసః = సంకతించినమనస్సుగలవారునుగాక, యోగినః = యోగీశ్వరులు, స్వయం = తమంతట, యాన్తి = పోవుదురు.

తా. వీఁడు మాలఁడా! లేక బ్రాహ్మణుఁడా! శూద్రుఁడా! తాపసుఁడా! తత్త్వవేత్తయగు యోగీశ్వరుఁడా! యని తన్నుఁజూచి పలువురు జనులు పలు తెఱంగుల జేయుభాషణమును వినుచుఁ గోపింపక సంతుష్టమనస్కుడై యోగి తనత్రోవను దా నేగును.

ఉ. మాలఁడో వీఁడు విప్రకులమండనుఁడో మఱి శూద్రుఁడో తపశ్శీలుఁడో సిద్ధుఁడో యనుచుఁ • జెంతలఁ జేరి వికల్పజల్పవాచాలజనంబు లాడఁగ వెంసం గుపితాత్ములు గారు నమ్మదో ద్వేలురు గారు మిన్నక భువిక విహరింతురు యోగిపుంగవుల్.

శ్లో. హింసాశూన్య మయత్న లభ్య మశనం ధాత్రా మరు త్కల్పితం వ్యాఖానాం పశవ స్తృణాం రభుజ స్సృష్టా స్థస్థలీశాయినః, సంసారార్థ వలజ్ఞ నక్షమధియాం వృత్తిః కృతా సా నృణాం యా మన్వేషయతాం ప్రయాన్తి నతతం సర్వే సమాప్తిం గుణాః.

వ్యా.—అథ హింసాదిరాహిత్యవృత్తి మాహ-హిం సేతి.—హింసయా ఆన్యోపతాపకపథాదిభిః - శూన్యం రహితం, అయత్నేన యత్నం వినా - లభ్యం ప్రాప్త్యమ్, అశన మన్నం - ని. 'భిన్నా స్త్రీ భక్త మథోఽన్న మి'త్యమరః, ధాత్రా చిత్రచిత్ర సృష్టికర్తా బ్రహ్మణా వ్యాఖానాం సర్వాణాం - ని. 'వ్యాఖో దుష్టగజే సర్వే' ఇతి విశ్వః, మరుతా వాయునా, కల్పితం నిర్మితం, పశవః గోప్రభృతయః, తృణాంజురాణాం బాలతృణాని-భుజ్జానాః సన్తః, స్థలీశాయినః ఆకృత్రిమప్రదేశే శయనవన్త, స్తష్టా స్థం తుష్టాః, సంసారః పుత్రకళత్రాది ధారావాహి రూపా సంసృతిః - స నిప ఆర్జవః - తస్యలజ్ఞసే అతిక్రమణే - క్షమా - ధీః యేషాం లేషాం, నృణాం జనానాం, యథా తరణిద్వారా సముద్రం తరన్తి తథా జ్ఞానద్వారా సంసారం తరన్తి త్యర్థః, సా వృత్తిః పూర్వోక్తప్రసిద్ధజీవనం, కృతా నిర్మితా - బ్రహ్మణే త్యర్థః, తాం వృత్తిం,

అన్వేషయతాం మార్గమాణానాం - నిరస్తరజస్తమోజనితదోషాణాం, సర్వే గుణాః
సతతం సర్వదా, సమాప్తిం నాశం, ప్రయాన్తి ప్రాప్నువన్తి.

‘యో మే గర్భగత స్యాపి వృత్తిం కల్పితవాన్వభుః

శేషవృత్తివిధానాయ నుప్తః కిన్న మృతోఽపి వా.’

ఇతి వచనరీత్యా వృత్తికల్పనే జాగరూక స్ఫుక్ భగవాన్ వర్తత ఇతి మత్స్యా హిం
సాదిరాపిత్యేన వృత్తిం కుర్వక్ యదృచ్ఛయా సంప్రాప్తప్రవ్రేణ తుష్ట స్ఫుక్ యత్ర
కుత్ర వా పస్య రజస్తమోదోషైః అలిప్త స్ఫుక్ యోగీ సర్వదా ఆత్మానుసంధానం
కుర్వక్ స్థాతవ్య ఇత్యాశయః.

టీ. వ్యాఖానాం=పాములకు, ధాన్యా=బ్రహ్మచే, హింసాకూన్యం=చంపుటలేని
దియూ, ఆయత్నలభ్యం=ప్రయత్నములేక లభ్యమగునదియూ, (అగు), ఆశనం=ఆన్నము,
మరుల్=గాలి, కల్పితం = చేయఁబడినది. పశవః = గోవుమొదలగు జంతువులు, తృణ
అఙ్కుర భుజః=లేబచ్చికను తినునవిగాను, స్థలీకాయినః = బాగుపఱచని నేలయందు
వరుండునవిగాను, సృష్టాః=సృజింపఁబడినవి. సంసార అర్థవలక్షణ శ్చ ముద్ధియాం=పుత్ర
కళత్రములతోటి సంసారసముద్రమును దాటుటయందు సమర్థమయినబుద్ధిగల, నృణాం
=మనుజులకు, యాం=ని(వృత్తి), అన్వేషయతాం=వెదకువారికి, సతతం = ఎప్పుడును,
గుణాఃసర్వే=సత్సరజస్తమోగుణకార్యములన్నియు - జననమరణాదులు, సమాప్తిం=నాశ
మును, ప్రయాన్తి=పొందునో, సావృత్తిః=ఆజీవిక, కృతా=చేయఁబడినది.

తా. బ్రహ్మదేవుఁడు హింసకావింపనక్కఱలేక యవప్రయత్నముగాఁ
జేకులునట్టి గాలిని సర్పముల కాహారము గావించెను. పశువులకు నేల
పడుకగను గఱికపరక లాహారముగను గావించెను. సంసారసముద్రము
ను దాటఁజాలుబుద్ధియుండిన నరులకును దగునాహారము వాలాటిదానిఁ
జేసియే యున్నాఁడు. ఆయాహారమును జేకొనువారికి రజస్తమోగుణ
జనితదోషములెల్ల నశించును.

చ. చిలువల గాలిమేపరులఁ ♦ జేసి తృణాంకురభోజనంబు భూ
తలశయనంబు గోవులకుఁ ♦ దామరమాలి విధించెఁ దత్త్వపే
శలమతు వైనవారలకు ♦ సన్నుతవృత్తి ఘటించె దానిచే
దొలఁగు రజస్తమోజనితదోషములెల్ల భజించువారికిన్.

శ్లో. గణ్ఠాతీరే హిమగిరిశిలాబద్ధపద్మాసనస్య
బ్రహ్మభ్యానాభ్యసనవిధినా యోగనిద్రాం గతస్య,

కిం తై రాభ్యవ్యం మమ సుదివసై ర్యత్ర తే నిర్విశజ్ఞాః

కంఠూయస్తే జరతహరిణా సాన్సిష్ట మజ్ఞే మదీయే 98

వ్యా.—అథ నిర్విశత్ర కార మాహ - గ క్లేతి శ్లోకేన.—గజ్ఞాయాః సురస
ద్యాః - తీరే కూలే - ని. 'కూలం రోధ శ్చ తీరం చ ప్రతీరం చ పటం త్రి ప్లి' త్య
మరః - తీరగ్రహణం తదంతశీతత్వ పావిత్ర్యాది సిద్ధ్యర్థం, హిమగిరే శ్చీతనగస్య -
శిలాయాః పాషాణస్య ఉపరి - బద్ధం పద్మాసనం యేన తస్య, కించ, బ్రహ్మణః.
ధ్యాన ముపాసనం - తస్య ఆభ్యసన మభ్యాసః - తస్య విధిః విధానం - తేన-ని.
'విధి ర్విధానే దైవేఽపీ' త్యమరః, యోగనిద్రాం, గతస్య ప్రాప్తస్య, యోగినః
మమ, తై, సుదివసైః పుణ్యదిక్షైః, భావ్యం కిం, యత్ర తే, జరతహరిణాః పృథకురజ్ఞాః,
నిర్విశజ్ఞాః నిర్భీకా సన్తః, స్యాజ్ఞం స్వశరీరం, మదీయే అజ్ఞే శరీరే, కణ్ఠూయస్తే,
తై రాభ్యవ్యం కి మి త్యభిప్రాయః; ఏషం చ గ్రామనివాసం త్యక్త్వా గజ్ఞాతీరే హిమప
త్పర్వతపాషాణోపరిపద్మాసనాసనపర్వీ బ్రహ్మధ్యానాభ్యాస విధానేన యోగనిద్రాం
గత స్సన్మహం నిర్విశజ్ఞైః జరతహరిణైః సాన్సికం యదా స్థాన్యే తదా మే సుదివసా
జాయంత ఇ త్యభిప్రాయః.

టీ. గజ్ఞాతీరే=గంగాతీరమున, హిమ గిరి శిలా బద్ధ పద్మాసనస్య = మంచు
కొండయొక్క శిలపై వేయఁబడిన పద్మాసనము గలవాఁడను, బ్రహ్మ ధ్యాన ఆభ్యసన
విధిశాః=పరబ్రహ్మయొక్క ఉపాసనమును ఆభ్యాసపఱచుకొను కార్యముచేత, యోగ
నిద్రాం=యోగనిద్రను, గతస్య=పొందినవాఁడను, (ఆగు), మమ=నాకు, తైః సుదివ
సైః=ఆపుణ్యదినములు, భావ్యంకిం=కలుగునా? యత్ర=ఏదినములందు, జరతహరిణాః=
ముసలిజింకలు, నిర్విశజ్ఞాః సన్తః=భయములేనివై, స్వఆజ్ఞం = తమశరీరమును, మదీయే
అజ్ఞే=నా దేహమునందు, కణ్ఠూయస్తే=గీటుకొనునో?

తా. గంగయొద్దను మంచుకొండచటియపైఁ బద్మాసనము వైచి
కొని నేను బ్రహ్మధ్యానాభ్యాసమున యోగనిద్రలో నుండఁగా జింకలు
తమయొడలి దురద తీర్చుకొనుటకై నాదేహమును భయములేక రాచు
కొనునట్టిసుదినములు కలుగునా?

ఉ. శ్రీసురసింధుతీరమున • శీతనగోపలసీమయందుఁ బ
ద్మాసనపర్వీపై • శివు ను • పాస్తి యొనర్చుచు యోగనిద్రచే
భాసెలుచున్న నాతనువు • పైఁ దమమేనులతీట దీట న
త్రాసము లై కురంగములు • రావులు సేయుట గల్గునే కదా.

శ్లో. పాణిః పాత్రం పవిత్రం భ్రమణపరిగతం భైక్ష మక్షయ్య మన్నం
విస్తీర్ణం వస్త్ర మాశాదశక + మపమలం తల్ప మస్వల్ప ముర్ధ్వి
యేహం నిస్సద్గతాన్గీకరణపరిణతస్వాస్తవనోషిణస్తే
ధన్యా స్సంస్యస్తదైన్యవ్యతికరనికరాః కర్త నిర్దులయన్తి. 99

వ్యా.—ఆధ కేవలం సర్వసద్గతిపరిత్యాగత్వ మాహ.—పాణిః పాత్ర మితీర్ణోశే
న - పాణి రితి.— పవిత్రం పరిశుద్ధం, పాణిః హస్తవివ, పాత్రం భాజనం-ని. 'యో
గ్యభాజనయోః పాత్ర మి' త్యమరి, భ్రమణేన సంచారేణ - పరిగతం ప్రాప్తం భై
క్షం భిక్షాకదంబకమ్, అక్షయ్యం నాశ రహితమ్, అన్నమ్ ఆహారమ్, ఆశానాం
దిశాం - దశకం, విస్తీర్ణం విశాలం, వస్త్రం వాసః, ఉర్ధ్వ భూమిః, అస్వల్పం మహత్,
+ ఆపవలమ్, ఆచఞ్చలం, తల్పం శయ్యా, యేహం నిస్సద్గతాయోః సద్గరాహిత్యస్య -
అన్గీకరణే - పరిణతం పరిపాకం గతం యత్ స్వాస్తవతం - తేన సంతోషిణః సంతుష్టా,
స్తే ధన్యాః, సస్త్విస్తా స్త్విక్తాః-దైన్యస్య వ్యతికర నికరా యైస్తే తథోక్తా స్సన్తః,
కర్త, నిర్దులయన్తి నాశయన్తి, వివం చ యత్ర కృత వాపసక్ పాణిపాత్రేణభైక్షాన్నం
భుక్త్వా దిగ్మురః ఉర్ధ్వీశయనః నిస్సద్గతపరిణతచిత్తేన సంతుష్ట స్థృక్ త్యక్తదైన్యవ్యతికర
నికరః ధన్యః ధారావాహికజన్త పరిమృరాప్రదం కర్త నిర్దులయన్తి త్యభిప్రాయః.

టీ. పాణిః=అరచేయియే, పవిత్రం=పరిశుద్ధమైన, పాత్రం=భోజనపాత్రము-
కంచము, భ్రమణపరిగతం = సంచారముచేత ప్రాప్తించిన, భైక్షం = భిక్షాకదంబము,
అక్షయ్యం=నాశరహితమగు - తఱుగనిది, అన్నం = ఆహారము, ఆశా దశకం = పది
దిక్కులు, ఆపమలం విస్తీర్ణం వస్త్రం=నిర్మలమగు విశాలవస్త్రము, ఉర్ధ్వ=భూమి, అస్వ
ల్పం=గొప్ప, తల్పం=నెజ్జ,యేహం=ఎవరికో, నిస్సద్గతా=సంగరాహిత్యమును, అన్గీకరణ=
కై కొనుటచేత, పరిణత=పరిపక్వమైన, స్వాస్త=మనస్సుచేత, సనోషిణః=తృప్తి తెందిన,
దైన్య=దీనత్వముయొక్క, వ్యతికర=సంబంధములయొక్క, నికరాః సన్తః =స మూహ
ములుగలవారై, కర్త=కర్తను, నిర్దులయన్తి=చకింపఁజేయుదురు.

తా. అరచేయియే భిక్షాపాత్రముగాఁ దిరివమెత్తి దొరకినయన్న
మును భుజించి దిగంబరులై, నిస్సంగులై వట్టినేల శయనించుచు నుం
డునువాత్తులు సంబంధముల నెల్లఁ బెడబాయుటచే జిత్రము పరిపక్వ
ముకాఁగాఁ గర్తమును నిర్దులముచేయుదురు.

ఉ. పాత్రము పాణిపంకజము + భైక్షము భోజ్యమనల్పతల్పమీ
ధాత్రి దిశాష్టకంబు పరిధాన నుగుణ భువి నేరి కానుచా

రిత్రు లసంగతాగుణధుఃఖిలులు రీణసుఖానుభూతికిం
బాత్రులు మోహపాశములఁ బాసి దహింతురు కర్తవీజమున్.
శ్లో. మాత ర్దేదిని ! తాత మారుత ! సఖే ! తేజః సుబద్ధో జల !
భ్రాత ర్వ్యోమ ! నిబద్ధ ఏష భవతా మస్త్యః ప్రణామాజ్ఞాః,
యుష్మత్సజ్జవశోపజాతసుకృతస్సారస్సురన్నిర్మల
జ్ఞానాపాస్తసమస్తమోహమహిమా లీయేవరబ్రహ్మణి.

100

వ్యా.—అథ పశ్యభూతాని సంబోధ్యాహ-మాత రితి.—హే మాతః జనని,
మేదిని వసుమతి, హే తాత జనక, మారుత వాయో, హే సఖే సుహృత్, తేజః,
హేజల ఉదక, సుబద్ధో శోభనబద్ధో, హే భ్రాతః సహోదర, వ్యోమ అమృత, భవ
తాం యుష్మాక, మస్త్యః చరమః, ప్రణామాజ్ఞాః సమస్కారపూర్వకాజ్ఞాః, నిబద్ధ ఏష-
ని. 'పాణి ర్నికుంభః ప్రసృతి స్తా యుతా వజ్జలిః పుమా ని' తృమరః, యుష్మాకం -
సద్దస్య యోగస్య - వశేన అధీనేన - ఉపజాతం య త్సుకృతం - తేన-స్సారం వి
స్తారం - స్ఫురత్ నిర్మలం చ-యద్ జ్ఞానం - తేన - అపాస్తః దూరత స్త్యక్తిః-
సమస్తమోహమహిమా పుత్రమిత్రకళత్రాద్యభినివేశాజ్ఞానాతిశయ స్సక్, ఆహం, ఛరే
బ్రహ్మణి సచ్చిదానంద స్వరూపిణి నిర్వికారే నిష్కళంక నిర్జ్ఞానే బ్రహ్మణి లీయే-ఏవం
చ దారైషణ విత్తైషణ పుత్తైషణ రహిత స్సక్ చిదానందస్వరూపః సక్ విదేహకైవల్య
ఛర్యంతం జీవ ముక్త స్సక్ ఆహం వర్తే ఇ త్యాశయః.

టీ. మాత ర్దేదిని=ఓయమ్మాభూదేవీ, తాతమారుత=ఓతం ద్రీవాయువా, సఖే=తేజః=
ఓచేలికాఁడా అగ్ని దేవతా, సుబద్ధోజల = మంచిబంధువైన నీరమా, భ్రాత ర్వ్యోమ=
ఓయన్నా ఆకాశమా, భవతాం=మిత్రము, ఏష=ఇదే, అస్త్యః=కడపటి, ప్రణామాజ్ఞాః=
సమస్కారపూర్వకమగు చేతులజోడింపు, నిబద్ధః=చేయఁ బడినది. యుష్మ... మహిమా-
యుష్మత్ సద్ద=మిత్రాడికయొక్క, వశ=అధీనముచే, ఉపజాత=పుట్టిన, సుకృత=పుణ్య
ముచేత, స్సారం=విశేషముగ, స్ఫురత్ = వెలుగుచున్న, నిర్మలం=మలినములేని, జ్ఞానం=
తెలివితే, అపాస్తః=లోలఁగఁబడిన, సమస్తం=సకలమైన, మోహం=అజ్ఞానముయొక్క,
మహిమాసక్=అతిశయముగలవాడనై, వరబ్రహ్మణి=(నిర్వికార, నిష్కళంక, నిర్జ్ఞాన
మగు) పరబ్రహ్మయందు, లీయే=వికృతమగుచున్నాను.

తా. అమ్మా! పృథ్వీ! నాయనా మారుత! మిత్రమా అగ్ని! శుక్ల
మానీరమ! అన్నా వ్యోమమ! మిత్రకందఱకుఁ జేదోయిమోడ్చి యిదే
తుదిమ్రొక్కు కావించుచున్నాను. మిత్రసాంగత్యమువలన నాకుఁ గలిగిన

పుణ్యమున నజ్ఞానమెల్ల నశించి యఖండజ్ఞాన ముదయించుటచేఁ పర
బ్రహ్మమున లయమగుచున్నాను.

మ. జననీ మేదిని ! తాత మారుత ! వయఃస్యా వహ్ని ! చుట్టంబ జీ
వసమా ! సోదర తారకాపథమ ! భవ్యప్రేమ సంధిల్ల మీ
కొనరింతుం జరమప్రణామము భవద్యోగస్ఫురత్పుణ్యసం
జనితజ్ఞాననిరస్తమోహతతి వై • సద్బ్రహ్మముం బొందెదన్.

ఉ. కూడిక చెందికొన్న తమఃకూరిమికిర మ దెట్లు పల్కిన
నేర్వకుక చేయుచందమున • నీదయఁ గాంచిన నాకవిత్వ మే
జాడ వహించియున్నఁ గడుఁసన్తుదమే ఘటియించు నీకుఁ బె
ద్దాడపురినివాస నిజఃదాసశివంకర పోమశంకరా.

శా. తా గామండల కుండలీశ్వర సుధాతా రామరత్నోజకాం
తా రామర్త్యగజాంబుజప్రభవకాంతారామ గౌరప్రభా
దారాలంకృతవామభాగ బుధమందారాగ యోగీంద్రబృం
దారాధ్యాంప్రసరోరుహద్వితయ వేదారామభేలత్పికా.

క. సంతోషబాష్పవారిని, రంతరదృగ్దలజ భర్తృహరిసంయమిరా
టాఛంతస్వాంత నిశాంతని, శాంతోజ్జ్వల బోధదీపశరవరచాపా.

మాలిని. ప్రణుతకుధరకన్యాపాల సాదృశ్యహేతు
ప్రణయభర శిరస్సంప్రాప్తి తాబ్జారిరేఖా
ప్రణసనభీనపీతోపాంతసాంత్య నేవా
చణ హరివిధిరామాచామరోద్వీజ్యమానా.

ఇది శ్రీభర్తృహరియోగీంద్రులచే విరచితమైన సుభాషితప్రశతియందు
వైరాగ్యశతకము సంపూర్ణము.

మహాపాద్యాయ ఎలకూచి బాలసరస్వతికృత

మల్లభూపాలీయము.

నీతిశతకము.

మూర్ఖపద్ధతి.

శా. శ్రీమద్బాలసరస్వతీప్రకటలక్ష్యేహేతువై శాంతమై
యామోదాపహమై నిజానుభవవేష్టంబై యనేహోదిగా
ద్యామేయప్రవిబోధరూపమహితంబై యొప్పులేజంబు ప్రా
వై మీకు స్మిరు లీవుతక్ సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 1

మ. సతతంబు న్నది మత్సరాధ్యులు పరిజ్ఞాత ల్పహీనాఘు లా
తతసంపన్నదదుష్టచిత్తు లితరు ల్కొంప నజ్ఞానదూ
షితభావు ధ్వినువార లే (?) రొదలక్ జీర్ణంబు లాఁ గాక యా
ర్యతతు త్వేర్చిననూక్తము ల్సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 2

మ. నిలువ న్నచ్చు న్నభావమూర్ఖుఁ డగువానిం గొల్చి యత్యంతము
న్నిలువ న్నచ్చు విశేషవేది యగువానిం గొల్చి యేదేని జ్ఞా
నలవాహంకృతిదుష్టుఁ డైనమనుజు న్రంజింప శక్యంబు గా
దలభాషాపతి కేనియు న్సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 3

శా. కాలాహిం దలఁ దాల్చు వచ్చు విరిపాంకానం దరంగవ్రజో
త్తాలం బైనపయోధిఁ జేతులనె యీద న్నచ్చు నశోగ్రదం
ష్ట్రాలగ్నం బగుమానికంబు హరియింప న్నచ్చు నెట్లేని మూ
ర్ఖాశిం చెప్పఁగ రాదు శ్రీసురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 4

మ. వసుధం గుండెటిగొమ్ము తెచ్చుకొనఁగా వచ్చుం బ్రయత్నంబున
స్వేనఁ ద్రావ న్నల మొండమావులనెయేనిం గాంచ వచ్చు న్నిజం

క నైజామురాజ్యములోని జటప్రాలు సంస్థానాధీశ్వరులైన సురభి మల్ల
భూపాలున కంకితము. కృతిపరిపంశజాలగు శ్రీసురభి రాజా వేంకటలక్ష్మారావు బహు
దూరువా రిదివరలో ఈ గ్రంథమును ప్రచురించి యుండిరి.

- బిసుక న్ననియఁ బిండ వచ్చుఁ బ్రతిభాపీనాత్మఁ డొమూర్తుఁ డె
ల్ప సమర్థత్వము లే దిల స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 5
- మ. దిరిసెంపున్నిరిచేత వజ్రమణి భేదింపం దలంచు న్నద
ద్విరణేంద్రంబు మృణాళతంతువున బంధింపంగ నూహించు మా
ధురి నింపం జనుఁ దేనెచే లవణపాఠోరాశికి న్నూర్చుఁ బె
ల్ప ఋజూక్షం బిడువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 6
- శా. స్వాయత్తంబు కడు స్థితంబు నయి మాన్యం బప్రకాశంబుగాఁ
జేయఁ బ్రహ్మ సృజించినట్టివిబుధశ్రేణీసమాజంబులఁ
డాయ నిక్కిలియుం బ్రియావహము మానం బొక్కటే భూషణం
బై యజ్ఞావళి కొప్పెడు స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 7
- మ. కరియుం బోలె మదాంధుఁ డొచు నొరులం ్గైకొక తొట్టొల్ల ము
మృదుఁ డొక్కొక్కఁడు తా ఘుచుండ ననుఁ బ్రజ్ఞావంతు లాధీరశే
ఖరులం జూడఁగఁ జూడఁగా వరుసఁ దద్గర్వంబు రోగంబున
ట్లరుగ న్నిచుండఁ దా నను స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 8
- శా. శ్రువు ల్గారుచు నీచుకంపుతఱులఁ రోఁతై తఱిం బాసి పె
న్దవ్వ న్నృంగినగర్దభాస్థిఁ దినుచున్ సుప్రీతమై జాలిం
బవ్వేల్పుండొరఁ జూచి కొంకదు గృహీతార్థావమానం బొరు
ల్పవ్వ న్నిచుఁడు లోఁగునే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 9
- మ. తొలుత నిన్నుననుండి శంభుజడలందు న్నావ్రలె నాపిష్టటన్
మలరామేటివయిం బడె న్నహి మరిన్ జాతం బొరిన్నూటుభం
గులఁ బాఠోనిధిఁ జొచ్చె గంగ యవివేకు లేయునుద్యోగము
ల్పలుఁబాట్లం జనుఁ జా కడు స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 10

❧ వి ద్వ త్ప థ తి. ❧

- మ. చదువు ల్మెప్పుచు శిష్యులన్ మనుచుప్రజ్ఞావంతు లెందేనిఁ బెం
బొదవ న్నొల్లని కమ్మజూపుమణుల ట్టున్నం ధరాధర్తకే
కొద గా కర్థము లేక యుండియు నుదగ్రు ల్పండితగ్రామణుల్
ఘది ఘాహింప నలంతులే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 11

- కా. ఏనాట స్థన జేరి కెచ్చిన సుఖోద్వృద్ధంబ యై యుండు ని
త్యానందం బొనరించు ముచ్చుల కశక్తం బొ హరించ స్థియం
బూన స్విద్యయె పో మహాధనము మాన్యం దైనవిద్యాధ్యు ళ్లే
డా నొంబ న్దగు నల్కచే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 12
- మ. గురుశాస్త్రార్థగరిష్ఠు లైనబుధుల న్లోపింపఁ గా రాదు రా
జ్యరమత్ వారికి దొడ్డు గావు తృణ మె ట్ల ట్లుద్యుదశ్రాంతబం
ధురదానార్ధికపాల యైనకరికి న్దొడ్డా మృణాళంబు గా
వ్యురసాస్వాదనభోజ శ్రీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 13
- కా. ఉల్లం బక్కులహంసపైఁ గుసితమై యున్న స్విద్యోదంబఁగా
నిల్లా దానిసరోజినీవనమె మాయంబ న్సమర్థుండు తా
నీళ్లు న్బాలును నేర్పరింపఁ గలపాండిత్యంబు మాన్యంగ లే
డల్లాకేశ్వరుఁ డేమెయి స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 14
- మ. కమనీయం బగువిద్యభంగిఁ దనుశృంగారంబు గల్పింప లే
వమలేందుద్యుతు లై నహారములు కేశాలంక్రియ ల్లజ్జనం
బు మనోజ్ఞాంగదచందనాదు లఖిలంబు నోపేతుఁ బో దెందు వా
శ్యమయం బాతొడ వేరికి స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 15
- మ. చదువే రూపము గుప్త మాధనము ప్రాజ్ఞశ్రేణిప్రాజ్ఞంబు స
మృదము స్క్రిద్దియు భోగ మిచ్చు నృపనన్నానంబు గల్పించు నె
ల్లదెన న్దోడ్చుడు దైవతుల్యము సిరు ల్దా మిట్టివే యాపమత్
చదువు లేరనివారె సూ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 16
- మ. సుకవిత్వంబై ప్రభుత్వ మీరసమె ద్వేష ల్కొండెకాఁడే మహా
హి కరం బోర్చియె బోడు విద్యయె ధనం బిష్టంఁడె దివ్యోపధం
బకృతజ్ఞం బగుజ్ఞాతియె యనల మిగపాసిగ్గె నదృష్టవణం
బకరాశప్రతిభానీధీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 17
- మ. హితు మైత్రి న్నైదు ధూర్తత స్థరు శుమ నృత్యు స్తయ నైవ్విరి శూ
రతఁ దజ్ఞాన్ బుజుత నృపాలు నయచర్య స్థప్తు సక్రీతి నా
ర్యతతి స్క్రీతి యథార్హత నైలఘనయ్య ల్గుము లోకనీతుత్
జత గావించుమహామహా స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 18
- మ. మలిశాడ్యం బడఁచున్ నిజంబు గఱిప న్నానోన్నతి న్నించు దు
స్కృతముత్ స్రుంచు మనఃప్రసాద మిడుఁ గీర్తిస్ఫుర్తి గావించు నీ

క్షీతి నాచ్యుండు తదీయసంగతిమెయి నిద్ధించు సర్వార్థమున్
ప్రతిభానూత్నఫణిశ్వరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

19

మ. తుల లే కెందుఁ బ్రసిద్ధు లాచు రససిద్ధు లాస్థిత విద్వత్కవీం
ద్రులు భాసిల్లుదు రమృహాత్మలయశస్తోమంబు లన్విగ్రహం
బుల కెక్కాలమున స్వరామరణసంభూతవృధల్ లేవు నీ
లలనత్పల్లగుణాశ్రయా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

20

శౌర్యపథతి.

మ. జర నైన న్నుధ నైన నొప్పి నయిన నైశిల్యసంప్రాప్తి నై
న రుజాదుర్దశలందు నైనఁ దుది నైన న్నత్తవేదండకుం
భరనైకాశనకాంక్షి యైనమృగభూపాలుండు పుల్లేయునే
యరయ న్నానధనుండు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

21

మ. పసి మొక్కింత గలాదొ లేదొ త్సుధ దీర్ఘ జ్ఞాల లెప్పాటిదో
వసరంపెమ్ము లభించి కుక్క చెలఁగు నృజ్జ నైకా లెన్నియే
పసియింపం గన దేనుఁగుం దినఁ జను స్వర్ణక్ష మా నాజనుల్
న్యనమర్థస్పృహు లాదు రా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

22

మ. భువివైఁ జాగిలి తోక యూఁచు వదనంబు నొట్టయు న్నారఁ జూ
పు వెన నృప్తైదుముద్దకై తునక మెన్న న్భద్రవేదండ మా
ఖవణం బల్లనఁ గైకొను నృహనుతు ల్లావింపఁ దా నెంతో సాం
వపులేజాపులఁ జూచుచు సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

23

మ. జనుఁ డెవ్వాఁడు జనింపఁ డెల్లజనులు న్సంసారచక్రంబునకే
జననం బెత్తెడువారె కారె విను జన్మం బెవ్వఁడే నెత్తినకే
దనవంశంబు ప్రకాశ మా నతఁడు జన్మం బెత్తినాతండు పా
లనసంతోషితభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

24

మ. అలయంగు త్తికిఁ బుణ్యశీలునకు యోగ్యస్థానముల్ రెండె సు
ప్తులరించు న్నరి రెండు నెవ్వె యనిన న్నాప్తించన్వహారణ్యుం
డలి యొండె న్ధరణీజనప్రవరచూడాసీమ యొండెఁ జూచి
లలనానూతనమన్తథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

25

కా. లేరా వెండియు నేగు రాద్ధరుఁడును ల్పింట నురుం డాదిగా
వాని న్నస్తకశేషుఁ డయ్యుం డెనక న్వాంభింపఁ దత్సంతతే
పోరాము ప్రవచంద్రము తగుదు రంచు న్రాహు పూహించి ప
ర్వారంభంబుల మాల్కొను సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 26

మ. భువనశ్రేణి ధరించు శేషుఁడు ఫణాభోగంబుపై శేషుఁ గూ
ర్వవరేణ్యుండు ధరించు వెన్నపయిఁ గూర్కంబు న్వరాంబు దా
ల్పు విరాహంబు నయత్నత స్థలధి దాల్చు న్నిత్రచిత్రంబు లీ
యవనిం బెద్దలవ ర్తన ల్గురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 27

కా. నానాజ్వాలవిలోలవహ్నిరుచిసాంద్రం బైనదంభోశిచఁ
దా నత్యంతము తండ్రి శీతగిరి సంప్రస్తాత్తుఁ డై యుండఁగా
మైనాకాద్రికిఁ జెల్లనే యకట యాత్మప్రాణసంరక్ష యే
లా నక్కె స్థలరాశిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 28

మ. తనపై నయ్యరవిందబాంధవుఁడు పాదం బూనినట్లే యచే
తన మయ్యు న్వడిఁ జూపు మంట లినకాంతం పౌర తేజస్వ తా
జను లేరీతి సహింతు రన్యుఁడు తిరస్కారం బొనర్చ న్వికా
లనయశ్రీజితభార్గవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 29

మ. ప్రకటోద్వాంతమదార్ద్ర మైనకరిణీఫాలంబుపై సింహ ము
ర్భక మయ్యుం దుముఖ స్వభావ మిది కూరశ్రేణికి న్నత్వల
క్ష్మీకిఁ బ్రాయంబులు గావు మేతువులు చర్చింప న్నదారాతిజా
లకజీమూతసమీరణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 30

అథ పద్ధతి.

కా. పోవు స్థాతి యథోగతం బయి కడు నోబ్బివు న్నదాచారస
ద్భావం బన్వయతద్ధి నిష్ఫల మగు న్నాహంబలశ్రీ వృథా
భావం బొందు గుణానుభావము తృణప్రాయం బగున్ నిర్ధమం
డొవాఁ డెన్నిట ముఖ్యుండా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 31

మ. ధని యెవ్వాఁ డగు వాఁడె సత్కులంబు మేధాశాలి సర్వార్థద
ర్శనుఁ డత్యుజ్జ్వలమూర్తి యప్రతిమవాగ్దాలుండు సర్వజ్ఞుఁ డా

ననఁగా శోభిలు నెల్ల సద్గుణము లర్హకాశ్రయంబు లుమీ

యనిశక్తి జితవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

32

మ. యతి సంగంబు కుపుత్రుఁ డిట్లు గృషి నవ్యాలాక మప్రతిమి
త్రత లజ్జ స్సర పుత్రుఁ గూర్చి పతి దౌర్జన్యంబు విశ్లేష మి
ప్రత దుస్సేవ బుధుఁ గునీతి నీరి వెచ్చం బర్థము స్వేదబా
హ్యత విప్రు న్జ్ఞులుచు న్గదా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

33

మ. సరవి స్థానము భోగముఁ మరి వినాశం బన్నయిచ్చుండువై
ఖరుల న్నర్త్యులు సంతరించుఫనసంఘాతం బపేతం బగుఁ
ధరలో నాద్యము లైనరెండువిధము ల్దప్ప స్వప్రీయంబె యె
ల్లరయర్థంబున కాఁజామీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

34

మ. రతుల న్నాట కళావిశేషత నిశారా జీగి నర్థాధ్యుఁ డు
గ్రతరాశ్రుతుతి జోదు కాణకలన న్రత్నంబు దానాతిని
స్మృతి నేనుంగు శరత్కృతాంభమున నేరు న్నోభిలుఁ జూడ న
ల్పత గన్పించియుఁ బెంపుచే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

35

మ. లోలుతం జేరెడువడ్ల కేకరు దరిద్రుం డంత సంపన్నుఁ డై
యిల నర్హంబు తృణీకరించు ఘనము స్థీనంబునుంగా గురు
త్వలముత్వంబులనిశ్చితంబు లగు చర్మకేణి దోషించుఁ బెం
వలర ద్విప్రవిశేషము ల్పురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

36

మ. ఘవి గోభేనువుఁ జేసి భూజనముఁ గ్రేపుం జేసి పోషించుభూ
భవుఁ డేయిప్రము నేనియు న్నిదికిన న్దహ్మమి యయ్యిప్రముఁ
నవిశేషస్థితి నిచ్చుఁ గల్పలతచందాన ద్విషదహ్మమిపా
లవనాభీలదవానలా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

37

మ. నిజము న్సొంకును గ్రౌర్యము న్ప్రియము నెంతే వెచ్చము న్నిత సం
భజనంబు న్నరి హింసయు స్తృప్తయు లాభంబు న్నదాన్యత్వముఁ
నృజియించు స్థరయం దనిశ్చయగతిఁ జెన్నారు నవ్వేశ్వరీ
ల జనాభీతులనీతి శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

38

శ. త్యాగంబు న్విజరక్షణంబు న్నజనత్రాణంబు సత్కర్తరియఁ
భోగం బాజ్ఞయు నాఁగ నాఱుగుణముల్ పొల్పొందెనేనెన్ స్థిరో
జ్యోగుం డై భజియింపఁగా వలయు లేకున్న న్స్వృధా గాక యె
లా గోత్రపతిఁ గొల్పఁగా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

39

కా. దేవుం డిచ్చినయంత గల్గు నడవి వేవాద్రి నైన న్నడం
డై విత్తాధ్యుల కేకర స్వలదు తోయం బిదర స్థండకు
బావి న్దుంచినఁ గుండెఁడు న్నలధి ముంప న్మృత్యుఁడుఁ బట్టునా
లావణ్యాపరమన్త థా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

40

— దు ర్జ న ప ధ్ధ తి. —

మ. కరుణాలేశము లే దకారణమె యుగ్రం బైనకొపం బిడుక్
బరనారీవరవి త్తవాంఛితము లాత్మక్ నిత్యముక్ జేయు వే
మరు విద్యుజ్జనబంధుబృందము నలంపక్ జూచు నిప్పాటఁ గ
ల్లరి యోవానిగుణం బగు సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

41

మ. బహువిద్యావిదుఁ డయ్యు దుష్టజనుఁ డెప్పాట నివర్జ్యుండు గా
ని హితుం జేసికొనం దగండు ఫణమాణిశోర్ణజ్వలం బయ్యు న
య్యహి సంత్యజ్యమె కాని చేకొనఁగ నర్హంబే విభాస్వద్దయా
లహరీనిర్ద్వరిణీశ్వరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

42

మ. ముని మూఢుం డను సిగ్గరి న్నడం డనుక్ బుణ్యవ్రతు న్దాంభికం
డను శుద్ధం గితవుం డనుక్ సిరు నశక్తత్వం డను న్నంజువా
దిని దీనుం డను వక్త్ర బ్రల్లదుఁ డనుక్ దేజస్వి గర్వాధికం
డనుఁ గూ శిష్యురి మే లను సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

43

మ. సుమహత్త్వంబె విభూష నజ్జనతయే చుట్టంబు కొండెంబె పా
వము లుబ్ధత్వమె దుర్గుణంబు చదువే భాగ్యంబు నత్యంబె న
ద్విమలం పాతప మాత్ర శుద్ధియె మహాతీర్థంబు దుష్కీర్తియే
యమితక్లేశము దేహికి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

44

మ. తొలుత స్థీర్ణములై పొరిం గృతములై తోఁచుం బ్రభాతంపుఁజా
యలు పోలె న్ఫలతోడిమైత్రు లపరాష్టాచ్చాయలుం పోలె దొ
ల్దొలుత స్వల్పములై పొరి స్థనములై తోఁచు న్సుధీసఖ్యముల్
నలినాక్షీనపమన్త థా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

45

మ. స్ఫురణ న్నాసినసజ్జనుండు ధనలుబ్ధుం డైనరాజుక్ నిర
క్షురుఁ డెఱువరి రచ్చలో ఖలుఁడు నిష్కంజంబు తాతొయముల్

- తరుణత్వం బుడివోవునింతి పగ లల్పజ్యోతి యోచంచుదం
డరయ న్నానసశంకువు ల్గురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 46
- మ. మొరకై యెప్పుడొచ్చు చండకోపుఁ డగుచుం బోనాడుభూభర్త కొ
క్కరుఁ డాత్మీయుఁ డనం గలాఁడె సముదగ్రజ్వాల మావప్పి దు
ర్భరమై వ్రేల్చెడిహోత నైన స్ఫులియింప న్నాల్పుఁ గాదే విశా
లరమావైభవవాసనా సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 47
- మ. తమతో నుండ భయస్థుఁ డండు కినియ న్దయ్యాళివాఁ డండు మా
న మిడ న్నూగ యటండు వాక్పటిమఁ జెంద న్నాద రించండు పా
ర్వమునకొ నిల్వ మదాంధుఁ డండు కడ నిల్వ న్నేదకుం డండు శ
క్యమై భూపాలక సేవ దా సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 48
- మ. సముఖానకొ జెడుగాడుఁ గాని యొరులకొ జాలింపఁ దుచ్చుంఖల
త్వమునకొ వర్తలుఁ దొంటిపాట్లు మదిలోఁ దగ్గింపఁ దొక్కింత భా
గ్యముచే నానడుమంత్రపుంబడివిచే గర్వించు భూపాలుమ్రో
ల మనం జూతురె పండితు ల్గురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 49
- మ. తృణవృత్తి స్థలవృత్తి నాత్మసుఖవృత్తి న్వర్తిలంగా మృగీ
గణముం జేఁపల సాధుల న్నైగయులు నైవర్తలుకొ దుర్జనుల్
క్షణమాత్రంబు సహింప కేమిదనికై కారెంతు రీధాత్రిఁ గీ
ర్తనముమాధ్యాపరణోత్సకా సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 50

● ను జ న ప ద్ధ తి. ●

- మ. దమనపత్తి మహేశభక్తి నిజకాంతానక్తి విద్యాసుర
క్తి మహత్సంగమవాంఛ దేశికవరాంఘ్రిప్రితి దుస్సంగమో
క్ష మనిందామయబుద్ధి యన్యగుణహర్షం జేరయం దుండు వా
రమరకొ భూమి కలంకృతు ల్గురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 51
- కా. ఆపత్తి స్థితి సంపద న్నమ త్తతి న్వాన్యసక్తి సద్దోష్టి వా
చాపాండిత్యము పోర విప్రమము భాస్వత్కర్తృత్వ వాంఛయ్యుండ
యాపింప న్నహనీయు లాజనుల కెందు న్నక్షణంబు ల్గుమి
యాపూర్ణప్రతిభానిధీ సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 52

మ. సరి లేకైన విభూషితుండె యయి భాసిల్లున్ బుధుం డెదలన్
గురుపాదానతి కేల నీగి చెవులందు స్విన్ని వక్త్రంబున్
స్థిరసల్పొక్తి భుజంబుల స్విజయము నిత్తంబున న్నన్ననో
చారసౌజన్యము గల్గిన స్మరభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 53

మ. కలయ ట్టివి పరాంగనాధననిరాకాంక్షత్వ మాచార్యవ
ర్జులపై భక్తివిధిప్రవర్తనము కారుణ్యంబు నా
ర్జుల రక్షించుట సర్వకాశ్రు సమచిత్తుం డెట తృష్ణాప్రవా
హాలయంబున్ సుఖమార్గము ల్సరభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 54

మ. నవనీలాత్పలకోమలంబు లగుచు న్భాసిల్లు డెందంబు లా
ర్యవితానంబునకు న్నిరు ల్లలుగుచో నాపద్మక న్నర్మలేం
ద్రవికాలోపలనిష్ఠురంబు లగుచు న్భాసిల్లుఁ జా మ్మంఘ్రిప
ల్లవపీతానతకాశ్రవా సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 55

మ. అసువు లోవుపుతటి న్నఖి న్నయితము న్యాచింపఁ డాపద్మకన్
విసువం డెత్తఱిఁ బాప మన్నఁ జొరఁ డెందే నల్పు న్యాయార్జనం
బు నదాచార మొనర్చు నీచు నడుగ న్నోఁ డెందు నేర్చె న్ముధుం
డసిధారావ్రత మింతయు స్మరభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 56

మ. ఒనగున్ గుప్తముగా గృహగతుఁ బ్రియం బొందించు మే లేసి మా
నసమేతుం డగు నన్యు మేలు సభల న్న్యాయఖ్యానము న్సల్పుఁ గ్రొ
వ్వెసలారండు నీరిం బరుం డెగడఁ బోఁ డెచ్చోట నేర్చె న్ముధుం
డసిధారావ్రత మింతయు స్మరభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 57

మ. అడగు న్దోయము తప్తలోహపతితంబై పద్మనీపత్రమం
దిడిన స్తుతైముఖంగి నుండు మణి యై యేర్పాటగు న్ముక్తిలోఁ
బడి యందే ఖలమధ్య మోత్తములకు న్పాటించు మే లిట్ల యై
యడరున్ జామ్మ గ్రమంబులో సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 58

మ. జనకు న్సోదినవాండు పట్టి పతికి న్సంప్రీతి గావించునం
గన యిల్లాలు సుఖాసుఖంబుల సమాకారక్రియం డాప్తుఁ డెం
దును బుణ్యాత్మల కిట్టి మూడువహులు న్దోకంబులోఁ జేకులున్
హనుమత్ప్రేతనవిక్రమా సురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ. 59

మ. ధరకార్యంబు లొనర్పఁగాఁ దనపను ల్పొట్టిల్లు నోర్పు న్ఫలా
త్తరు లామూర్ఖులపెం పరున్ భరుచరిత్రత్ మెచ్చ నాత్మీయ మా

చరితం బెన్నిక కెక్కు నమ్మ లయిన న్నర్వోన్నతత్వస్థితుల్
జరగం దట్టల కెట్లాఁ నురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ.

60

ప రో ప కా ర ప ధ తి.

శా. న్యాయం బొప్ప ఫలించియు న్నహిజము ల్మమ్రంబు లై కన్నడుం
దోయంబు న్దోనియు స్విదూఁముగ నుండు న్నేఘ మత్యున్నత
శ్రీయుత్తం దయయొక్క విసప్రతః బ్రవర్తిల్లున్ బుధం డార్యు లా
హా యాదృక్పరితు ల్లదా నురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ.

61

మ. చెవికిం గుండల మొప్పు గాదు శ్రుతమే చేదమ్మికి న్గంకణం
బు విభూషాఘ్నము గాదు దానమె మహి మృణాత్మనెమ్మేనికొ
ప్రవితేపంబులు గావు సొమ్ము లుపకారప్రాధియే నిక్కమా
లవిలేంద్రాతిగవైభవా నురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ.

62

మ. జలజాతంబులు వేడెనే రవి నికాసం బొందఁగాఁ జేయుం గ
ల్గులు ప్రార్థించెనే చందమామ యనువేలం బొప్ప రంగంచు లో
కులు లంచం బిడిరే తటి స్థలము మేఘుం డిచ్చు బుణ్యాత్మకుల్
దలఁప నిశ్శవహితము ల్గురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ.

63

మ. తమయర్థంబు త్యజించి కూర్తురు పరార్థం బుత్తముల్ మధ్యముల్
తమయర్థం బతికుండఁ గూర్తురు పరార్థంబుల్ పరార్థంబు స్వార్థ
ర్థముకై శ్రుంతురు మర్త్యరాక్షసులు స్వార్థం బిల్ల యన్యార్థముల్
సమయం జేయ మనుష్యులే నురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ.

64

మ. సమయం బైన నొసంగు మే లైలుపు దోషంబున్ నివారించు నొ
చ్చెము దాఁచుం బ్రకటికరించు గుణము లేదృఢజేళ నిద్దం
డు మహామిత్రునిచంద మిట్టు లనుచు న్నుచించి రార్యోత్తముల్
సమరత్నాతలఫల్లజా నురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ.

65

మ. మను త న్నూడిననీళ్లకున్ నిజగుణంబు ల్నా లిడున్ బాలు గ్రా
గునెడ న్నాని నటించి యజ్ఞలము గ్రాగున్ దానె తన్నిత్రనా
కనము న్దన్దొని వహ్నిఁ గూలఁ జనుఁ బా ల్పాంతం బొనర్చున్ జలం
బనయం బిట్టివి సఖ్యము ల్గురభిమల్లా నీలివాచస్పతీ.

66

మ. ఒకచో వెన్నుడు పవ్వలించె నొకచో నున్నారు జైల్లోంట్టలం
డొకచో కైలచయంబు నిల్చె నొకచో సుగ్రానలంబు బలా
హకము ల్పర్తిలె నెంత భారసమం డాహా ధన్యుఁ డాసింధుపా
లకుఁ దైశ్వర్యపురందరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 67

మ. మహి సర్వంబు ధరించుకూర్తపతిజన్మం బొప్పగు వ్రిందటన్
గ్రహచక్రంబు భ్రమింపఁ జేయుదువుజన్మం బొప్పగున్ బై నిజం
బహహా యన్యులు వ్యర్థపక్షకు లజాండోదుంబరాంతస్థలా
న్వహజాతాంతరికక్రిము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 68

మ. ఆమదుండై కలువంబు లేక దయ సత్యం బొర్పు నత్కిర్తి గ
ల్లి మహత్సేవ యొనర్పుచు న్నవగుణము నీర్తింబ కాశం ద్యజిం
చి మహి నైవరుల కైన మేలె యిడుచు నిష్ప్రప్రియుండై సుఖీ
లమునన్ వర్తిలుజ్ఞాని శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 69

మ. ఒరులందు స్థూలేశ మున్న నది యోహా యంచుఁ గొండంతఁ జే
సెర హి స్థైర్యంబు మహావకారముల రక్షించు న్నగం బెల్ల న
త్యురువుత్యామృతపూర్ణవాజ్ఞననకాయం దుండు నొక్కొక్క డె
ల్లరలోఁ బుణ్యశరీరి దా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 70

— ధై ర్య పథ తి. —

మ. మును రత్నంబులు వార్ధిఁ బుట్ట మది సమైదాప్తియన్ జెంద దం
తన హాలాహల ముద్యులెల్ల సురబ్బందం బార్తియున్ జెంద దె
న్నినకార్యంబు సుధార్థ మాట నది జన్మింప న్ననెన్ సజ్జనుల్
పని యాడేరక పోదురే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 71

మ. పని గా నేర ద టంచు బూనక వెఱిం బ్రాసించు రెంటే జడుల్
పనికి వైకొని విఘ్నలేశము జనింప న్నన్యము ల్విఁగి యం
తనె చాలింతు రనేకవిఘ్నతతు లుత్పన్నంబు లైన న్ననుల్
పని సాధింతురు పూనిన సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 72

కా. నేల న్దంజులకయ్యయందు నయినన్ నిద్రించు వేడన్ స్ఫుర
చ్ఛేలం బేనియు బొంతయేని సరిగాఁ జింతించి వైఁ దాలుచు
న్యాలీయాశన మైనఁ గూర యయినన్ భక్షించు ధీరాత్ముఁ డే
లా లోఁగున్ సరసాగ్రణి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 73

మ. నయశాస్త్రజ్ఞులు తిట్టినీ పొగడనీ నానాటి కైశ్వర్య ము
క్షయమై వర్తిలనీ కరం బణంగనీ కాయంబు వోనీ తిరం
బయి భాసిల్లంగ నీ స్వధర్మము విడ వ్వానింప రత్నమైత్రముల్
దయమానాక్షితు శేశయా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

74

శా. ఏపుణ్యాత్మ నలంప లేవు మహి నెందే సింద్రియార్థంబు లా
శాపాశంబులు రోషవహ్నిశిఖలున్ శ్యామాదృగ్ శ్రుప్రజం
బాపుణ్యాత్మడె పో జగత్తయ మనాయానంబున నైల్పువాఁ
డాపూర్ణప్రతిభానిధీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

75

శా. ధీమంతు ధృధిదుర్విపాకమున నార్తి స్థేంద్రియంబున్ ధీరతా
సామగ్రిం దృజియింతురే శిఖిఖిఖిజాలం బధోగామి యా
నే మర్త్యు ల్లక్రిందుగాఁ గొనిరయేనిక భాగ్యసౌభాగ్యలీ
లామండికృతవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

76

మ. తనసద్ధర్మముఁ దప్పకన్న గిరిమూర్ధం బెక్కి దేహంబు తు
త్తునియల్లా మహిఁ బడ్డ మేలె శిఖియందు న్జొచ్చిన నైతె పం
చినకాలాహిమొగానఁ గే లానఁగిన నైతె సుమీ యాజిభే
లనగాండీవశరాసనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

77

మ. ఘన మాశీలము గల్గిధీరులకు సింగంబు లృశప్రాయముల్
వనరాసు ల్పిఱుగాలువ ల్పణులు మాల్పంబు ల్మహాగ్రాస్తి చ
ల్లనితోయంబు విషద్రవంబు సుధ కైలశ్రేష్ఠ మల్పావలం
బనవద్యోదయభాసురా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

78

మ. పయిపైఁ గొమ్మలు గొట్టిన వర్తి యిగుర్నక జూడమా మ్రాఁకులక
క్షయము న్మోదియు వెండియున్ గళలు గాంచ న్జూడమా చంద్రు నెం
తయు దైవం బనుకూల మాఁ బ్రమద మంద న్నాంతు మంచు న్ఘను
ల్పయము న్జెంద రొకప్పడు స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

79

మ. తప మక్రోధత సౌమ్యత స్థిరి మహత్వం బోర్తి ధర్మంబు ని
ష్కపటత్వంబున బల్లి మానమున శాస్త్రుశ్రీ వినీతి న్ధనం
బు పవిత్రార్పణ జ్ఞానలక్ష్మీ ప్రశమస్ఫూర్తి న్నమస్తంబు శీ
లవరత్వంబున శోభిలు స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

80

దై వ ప థ తి.

మ. గురుఁ డాచార్యుఁడు వజ్ర మాయుధము లేఖు లేన పైదిక్కు క్రీ
హరి స్వర్లోకము పాశెపట్టు ద్వీరదం బై రావతం బిట్టియ
చ్చెరు వొసాధన ముండియు న్నఖవుఁ డాచ న్బాటు దైవంబు లే
కరయం జారుష మొప్పునే సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ. 81

మ. అశనాపేక్షఁ గరండము స్తోత్రానికి డాయ న్నూషిక న్నింగి త
త్పితప్రాశనతృప్తమై యరిగె నెందేఁ బెట్టెలోపాము త్తు
త్కృత న్నాసి సుఖాసుఖంబులకు నుర్వి నైవమే కారణం
బకథస్సచ్చమనోజ్ఞ శ్రీసురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ. 82

మ. వడి యాశక్రియ లేచుచెండుకరణి న్సంగంబుఁ బ్రాపించియున్
వడిమైఁ గార్మము చక్కఁబెట్టుకొను విద్వాంసుండు మృత్పిండమ
ట్లడఁగు న్నాని యపండితుండు పతితుం డై లేవఁగా లేడు త
ల్లడపాటొందుచు ధాత్రిలో నురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ. 83

కా. ఎండక్ నెత్తి తపింప బట్టతలవాఁ డెందే నిలక్ నీడఁ గూ
ర్పుండక్ దాళకుజంబుక్రింది కరుగక్ బ్రోత్కంపమై దానియ
వ్పం డవ్వేళనె లేవ్పన న్పుయిఁ బడె న్నాట్రంబు వో దుర్భక
ల్లండం బాయునె డాగిన న్సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ. 84

మ. రవిశీతాంశుల కావిధంతుదునిచే నారట్ల గన్న న్మృజం
గవిహంగద్విరచేంద్ర బంధనవిధం ల్లనొన్న విద్వజ్జనుల్
భువిలో యాచకు లై చరించెడివిధంబు ల్సాడ తైవంబె చా
ల వరివ్పం బని లోఁచెడి న్సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ. 85

మ. మహికి న్మువణమై మహత్త్వములకు న్పట్టనరశ్చేష్టానిక్
మహి నిర్మించి యనంతకాలము మనస్సానీడు లోకేశ్వరుం
డిహిహి యంతకు నిత పెంపొనఁగఁగా నేలా వృధా గాక బా
లహరిద్వాహనమద్యుతీ సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ. 86

మ. ఉరులేజోనిధి పేళి చంద్రపరిభ్రష్తోష్ణ క్ష మైనట్టియం
బరఖండంబై గ్రహించి పర్తిలుఁ బగ ల్పడ్డారియు న్నేయిఁ గ్ర
మ్మట నేతెంచి గ్రహించుఁ దా నదియె యున్తాలిన్దము న్నాయ లే
రరయ న్నారలు నైతమున్ సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ. 87

మ. తీతి మృత్యుంజయసంక్రతుం డయి సముత్కృష్టామృతస్థాన మై
సతతం బోషధినాథుడై శతభిషక్పంసేవ్యుడై యొప్పుచుం
డుతుమెరాంతుని రాజయత్న విడ డెందుకొ దైవపాకం బన
ల్పతరం దేరికి శక్యమే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

88

మ. అమలజ్ఞానుని వెట్టిదైవము వృథాయాసంబుచే జిత్రదో
షము పొందించుట కావద ల్పలిపిన న్నల్పంగనీ కల్పనా
శమునం దేని కలంగునా యతఁడు నిస్సారంబు లాసప్తతై
లములు న్నారీధులం బలెకొ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

89

మ. ప్రభు వౌదైవము మేర చేసినది దప్పకొ బాటి హె చ్చబ్బునే
విభవం బాధ్యులఁ జేరినంతటనె ప్రావృడ్వారిదం బెల్లనో
నభిషక్తింపఁగఁ జాతకంబునకు నాల్లెదంబుబిందు ల్లదా
లభియించు న్నొగ మెత్తిన న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

90

— శర్త పద్ధతి. —

మ. విధిచేఁ గాని సుర ల్తమంతనె ఫలావిష్కారకు ల్గారు త
ద్విధి యన్నకొ నియతక్రియాఫలద ముర్వి వృత్తులం బన్నఁ గ
ర్తధురాయత్త మిటొటఁజేసి భజనార్హం బొఱుఁ గర్తంబై య
త్యధికం బై ప్రవిభాసిలు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

91

మ. అజా బ్రహ్మాండఘటాభి నల్ప ఘటికారాచార్యుఁ జేసె నృష
ధ్యజా భిక్షాటనుఁ జేసె సూర్యు భ్రమణవ్యాసంగిఁ గాఁ జేసె నం
బుజనాభుకొ వివిధావతారతరళాత్తు న్నేసె నక్కర్త మె
ల్లజనశ్రేణి కలంఘ్యు మా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

92

మ. ఘను నత్యల్పునిగా వివేకి జనునింగాఁ జెంత దూరంబుగా
ననవత్కామృతము స్థివంబుగ నఖు న్నాప్తిజాపహంబుగా నొన
ర్చు నహో కర్తము దాని మాని మరి దుర్బుద్ధు ల్లెఱొఱుఁపలా
లనము న్నోరుదు చేలాళో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

93

మ. శుభకర్తంబు కలంతనేపు దయిత ల్కుద్ధాంతము ల్చిత్రముతో
నుభటాఘం బది దీఱిన న్నకలము న్నుత్తరంబు విచ్చిన్న మై

- న భువి జ్ఞేందినము త్రియంబులగతిన్ నానావిధం జాను వ
ల్లభతారంజితభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 94
- మ. అగుణంబేని గుణాఘ్నమేని యొకకార్యం బెద్ది యైన న్నదిన్
ముగియ న్యోచనం జేసి పూనంగం దగు న్నూన్కి-నయోత్పాదితం
బగునేనిన్ గడగండ్లు గాక యధికం బొచి త్తశల్యం బగున్
లగదత్పుజ్జ్వలసద్గుణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 95
- మ. ఘనసారంబున గోద్రవావృతి యొసంగ న్రత్నభాండంబు చం
దనదారు ల్గాని తెల్కపిండి దగ వంశం బైడినాగంట దు
న్ని నేటి న్నాదికి నాట జిల్లెడులు చింతించు న్నహిం బుట్టి పు
ణ్యనిరీహుం డగువాఁడు శ్రీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 96
- కా. ప్రావీణ్యంబుల రావు బత్ చదువులన్ రా వన్యవాయంబులన్
రా పురీశ్వరనిత్య సేవకతన న్నా పుజ్జ్వలాకారతన్
రా నేనాట ఫలించు వృక్షముగలి న్నత్కర్త మైశ్వర్యముల్
తా వై నాటికి జేతులు సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 97
- మ. మునుగు న్నాక పయోధిలో రిపుచయంబు న్నెల్కుఁగా కెట్టులేన్
వినుపీధి న్నన నేర్చుఁ గాక కృషివాణిజ్యాదులం బొల్లు గా
క నిలింపాచల మెక్కుఁ గాక చదువు ల్మైకట్టుఁ గా కెచ్చు రా
దనయం బున్నది పోదు శ్రీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 98
- మ. అనియందు న్ననియందు దావళిభయం దంబోధియం దద్రినా
సుని కాయంబులయందు శత్రుతతియందు స్పృహ నైన న్నృప
త్తుని నైన న్నివమాననన్ధు నయిన నోడై సుకర్తంబు పా
లనము జ్ఞేయు జనావళి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 99
- మ. భయదారణ్యము రాజధాని యగు భూభాగం బశేవంబు ర
త్నయుతంబై కనిపించు నెల్లజనులు న్నమ్మిత్తులై కొల్తు రెం
తయుఁ దొల్తేనను బెట్టి పుట్టినమహాత్మశ్రేణి కిష్టార్థ మె
ల్లయెడ న్నల్లు సుఖంబున సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 100

శ్రీ గౌరవ తత్వము.

శ్రీ ప్ర శం స. ౧౧

- శా. శ్రీమతోన్మవతంసపంకజభవశ్రీ నాథుల స్థిత్యమున్
భామానుందిరకుంభదాసుల నొనర్ప న్నాలె నేమెటిజో
దామీనాంకుఁడు వాగగోచరచరిత్రాశీవవిత్తుండు పూ
ర్ణామోదం బొనరించుత స్సరభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 1
- మ. కులుకున్మిన్నియ లోరలేసొగసుఁజూఁకు ల్కల్మలీల బృగల్
బాలయల్కల్మయము ఓముగ్ధవచనంబుల్ ప్రీడయు న్నాసకం
దశము ల్నాఁ గలసర్వభావములచేత న్నాదె చెల్వంపుఁజె
ల్వలు లోఁజేయుదు రెల్లర స్సరభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 2
- మ. బొమ లాడించుచుఁ బ్రోక్షిఁ జూచుజిగ్మచూపు వ్విద్యపుష్కరవా
క్యము లంతంతట సిద్ధిలం దొలఁకుహాసాంకూరముల్ మందయా
నము లాయూర్మము నిల్పినంగనలకున్ సర్వాంగశృంగారమై
యమరు న్సౌర్యమునై తగు స్సరభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 3
- శా. సారె నిగ్గున ప్రాలుచు స్వైలుకుచున్ సారె స్వైలు స్థేలుచున్
సారె స్తోవముచే బొమ ల్పడివిడ న్నర్పరింపుచు న్నొల్పుత
స్వీరత్నంబులదుగ్విలాసములచే నీలాబ్జముల్ చల్లిన
క్షైరాజిల్లుఁ జూమి దిశ ల్సరభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 4
- మ. ఆశుల నైచ్చనిసోగపెన్నెఱులు పుల్లబ్జంబులన్ నవ్వుక
న్నులు దంతావళకుంభలక్ష్మీ గలచన్ను ల్చంద్ర నీడొమొగం
బులు సత్కాంచనకాంతి తీయవలుకు ల్పొల్పొనితంబంబు బా
లలకు స్వేట్టనిసొమ్ము తా సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 5
- మ. నుడవ న్నోయిన నంతయు న్నొగనె చిందు మ్మాచిన స్వేక్కులున్
బెడఁగల్ ప్రోవగు మౌగ్యసమిళితమై పెంపొందు మందస్థితం
బిడిన స్వేన్న దలిర్చు నొయ్యఁ జన సెందే నింతికి స్థింతరం
గడఁకున్ బ్రాయము వచ్చుచో సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 6

మ. విన భామామణిపల్కులు ననుగొన న్నేమాంచితం దైనచూ
ననము న్నూర్కొన వక్త్రమారుతము నాన న్నోవియు న్నేనఁ జే
ర్ప నుదారం బగుమే న్దలంచుకొన లేఁబ్రాయంపుచూర్వారముల్
ఘను లావారి కభీప్తము ల్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

7

మ. మొలనూల్లంటలు హస్తకంకణచయంబుల్ పాదమంజీరముల్
ఘలుఘల్లంచు మరాళపాళికి మనకికంపం బొనర్ప న్నము
త్కళికక డాయుచు లేడిచూపుల వశుల్లాఁ జేకొన స్థాలరే
లలనారత్నము లందఱి సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

8

శా. ఆసాంద్రం బగువంతుమ స్సరస మానంగంబుతోఁ బాదవి
న్యాసప్రస్వనరత్నహంసములతో హారాళి చన్దోయిపై
భాసిల్లంగ మెలంగునంగనలకు న్భావస్పృహ న్భాజనుల్
దాను ల్గా తెటుఁ బోదురే సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

9

మ. సుకపు ల్పూఢులెపో హిహి యబల లంచు న్భామల న్నారెసా
రెకు వర్ణింతు రదేమి వా రబలలా దృగ్లేశమాత్రంబునకొ
జితసాంతులఁ జేసి రింద్రముఖుల నై స్తంబు బాహగ్రలా
లకృపాణీనివాతాహిపా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

10

శా. నాకు న్నూడఁ బ్రసూనకార్దుకుండు కాంతాకోటికి న్పంటు ను
మ్మి కాకున్నఁ గటాక్షసంజ్ఞలనె కామిశ్రేణి నెల్లొ దదా
జ్ఞాకారిత్వముతో మెలంగ నిడునా సంసూచితోద్దోగుఁ డై
యాకల్పసిరవైభవా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

11

మ. ధ్రువముకాశ్రయముల్ కుచంబులు ఘనప్రత్యంతసంవ్యాప్తి క
న్గవ స్వచ్ఛద్విజయుక్త మాస్యము కచోఘంబుల్ సదాసంయముల్
నవలామే నిటువంటికాంతరసవంతరి బయ్యె రాగావహం
బపు టాశ్చర్యము ధారుణి సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

12

మ. అతిచిత్రం బగు నిట్టికార్దుకకళాభ్యాసంబు సీమంతునీ
తతు లెచ్చొట నెఱింగిరో విశిఖబృందం దెన్నఁడు న్నట్ట రా
తత మైనట్టిగుణప్రళంబుననె చిత్రంబుల్ విభేదింతు రె
ల్లతఱి న్నాముకకోటికి సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

13

శా. ప్రారేఖి ల్పలము ల్పూభావచపలంబు లేత్రము ల్లోవి యెం
లే రాగాన్బద మింతివన్నఁగవ యుద్వృత్తంబు పెల్లెఁచుబో

- మారాక్షుప్తశభాక్షరాన్విమమై మన్యస్థత న్నోల్చునూ
గా రే క్షేచు విచిత్ర మోసురభిమల్లా మానినీమన్త ధా. 14
- మ. ఘనతారాగ్రహబృంద మున్న మణివర్గం బున్న దీపంబు లు
న్న నిశానాయకుఁ డున్నఁ దమ్మిచెలి యున్నకొ వెండి యె మున్న నే
మనయంబు న్నియభామినీవిరహితుం డె వానికి న్నోక మె
ల్లను బెంజీఁకటి గార్కొను స్సరభిమల్లా మానినీమన్త ధా. 15
- మ. కరయుగ్గంబులు పద్మరాగములు వక్త్రంబుల్ మనోహరించు
దిరకాంతంబులు కుంతలంబులు మహాసీలంబులు స్థావున
ద్వదశు ల్రత్నమయంపుబొమ్మలు సుమీ తధ్యంబుగా భోజతు
ల్గురసజ్జత్వసువిశ్రతా సురభిమల్లా మానినీమన్త ధా. 16
- మ. గురుభారంబున వర్తిలు నృపుఁజస్థబృత్ పదంబు ల్మనై
శ్చరభావంబున భాసీలుకొ నిజము భాస్వద్భావము న్నాన్చి పా
ల్చు రహి న్నక్త సరోజము ల్లిహమయ ల్గున్చి విసీలాలకల్
హరపాదాంబుజభృంగ శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్త ధా. 17
- మ. ఆదిరా యెంత ఘనంబు జవ్వనిపిఱుం దొరార వక్షోజముల్
వదనం బర్యురె యందుఁ జిత్తము వృథా వాదంబుచేత న్దపిం
వదు పుణ్యంబు లానర్చువారికి మహాభాగ్యోపభోగంబు గ
ల్గదె పుణ్యంబు లానర్చిన స్సరభిమల్లా మానినీమన్త ధా. 18
- మ. కొమరుం బ్రాయఁపుఁజెల్వపున్పొగదు మేగొల్ప న్రతాటోపసం
భ్రమముల్ చూపుచుఁ బొల్చుకాంతలయొయారంబు వ్యికారప్రదీ
పములై రమ్యములై మనోజు గెలిపింప న్నుటకాండ్రై సుభా
వ్యములై చిత్రములై తగు స్సరభిమల్లా మానినీమన్త ధా. 19
- మ. ప్రమదోద్భవములై క్రమశ్చభనసౌభాగ్యంబులై ముగము
గములై ప్రేమమనోహరంబులయి కంధర్వప్రకాశంబులై
యమనోవాగ్విషయంబులై సదసురాగార్ద్రంబులై పూవుబోం
డ్లమృదూక్షుల్ చెలఁగు న్రతి స్సరభిమల్లా మానినీమన్త ధా. 20

— సంభోగ వర్ణనము. —

కా. నాళికాపితలీప్రతీప్రకరకాండశ్రేణిః నాటుగాఁ

గేల నృయ్యోదగొంగు పట్టుకొని సంక్రిడించు నుద్యాన భూ

- సాలచ్చాయల నిల్పుచుకొని నిలుచుచుం జంద్రాన్య యొక్కర్తు వీ
లాలావణ్యసుధాంబుధీ సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 21
- మ. విని వీక్షించినదాఁక ముచ్చటపడు న్విక్షించి గాఢోపగూ
హనలాభం బగుదాఁకఁ గోర్కిపడు గాఢాలింగనం బబ్బినకొ
దనుమధ్యామణిమేనితోడ నిజగాత్రం బప్రభిన్నంబు నే
య నెద న్గోరు జనుం డిల న్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 22
- మ. మయః గాక్షీరజగంధచర్చయు సిగం బ్రత్యగ్ర చూజాజిదం
డయః తై యాపనవంత యైనచెలియొక భాసిల్లఁగా నానుఖం
బ యిల న్స్వర్గము గాక మీఁద ననుశబ్దం బప్రమాణంబు ను
మ్మయశోభీరుమనస్కు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 23
- మ. తొలుత న్నేకొన కింతనేపు వెనఁగు న్నోడోడ నానక్తిమై
నలుపు నిబ్బిలి వల్చియు న్వలవమి న్నైరించి యంత వృతికొ
దొలఁగించుకొ బ్రియ ముప్పతిల్ల రతుల న్సొక్కించి యెంతే మనం
బలరించుం గులకాంత మే ల్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 24
- మ. కళుకుంకెక్కులు చెమ్మగిల్లఁ గచబంధం బూడి వ్రేలంగఁ దొ
య్యలి పుంభావ మొనర్చి బిట్టలసి నేత్రాంభోజము ల్లాడ్చి ని
శ్చలత న్నటముమీఁద వ్రాలినపు డోవ్వం బానుధన్యాత్మకుల్
దలఁచ న్నాగ్యఘనుల్ సుమీ సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 25
- మ. ప్రమదావేశనిమిలితాక్షు లగుచు న్రాత్రి నివాహరితో
ద్యము లాచు న్నరి మేర లేనితమిచ్చే దర్పించుచుకొ నిండుపే
ర్చిమయి న్సొక్కుచుఁ దేల్చుకేళికలె సుమ్మి కామినీకామిజా
లముపాలింటికి బ్రహ్మము ల్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 26
- మ. జర గన్పించియు మానవుల్ లదనచేష్ట ల్దాన లే కుండినకొ
దరుణు ల్పున్నులు వ్రాలియు న్దదనతృప్తి వ్వాయ లే కుండినకొ
బరమాత్ముండె యెఱుంగు నయ్యధికబీభత్సంబు నేఁజెల్లరే
యరిరాడర్పనివారణా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 27
- మ. ఆమితాకాజలరాశిలో మునిగి మర్త్యశ్రేణి యర్థార్జనో
ద్యమతం గ్రుమ్మరు సర్థ మేల యెలఁద్రాయం బెంతయొక జన్మవై
స్క మనోహారిణు లాచెలు ల్పలితయుక్త లాకమున్నే స్వగీ
హముఁ జేరం జను నిక్క మా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 28

మ. ఘనసమైహవదం బనేకనరతోగ్రక్లేశసంపాది రా
గనిజస్థానము జ్ఞానచంద్రజలదోఘం బంగజన్తప్రవ
ర్ధన మాపాదితదోషరాశి కొమరుంబ్రాయాబ దుష్కార్యజా
లనిదానం బిదియే సుమీ సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 29

కా. శృంగార్ద్రమనీరదంబు వితతక్రీడారసౌఘంబు త
న్యంగీనేత్రచకోరచంద్రుడు ప్రవీణాటావరత్నాభి స
ర్వాంగక్రీనిధి కామబంధు వెలప్రాయం బిందు హైర్యంబు ని
ల్పంగా శక్తుడె యోగి యౌ స్సరభిమల్లా మానినీ మన్తథా. 30

మ. బటువుంజన్నులు చందమామతభకు ల్పిస్తానకాంచీలన
త్కటిలీల ల్లజవ్వను ల్తవులు గాఁగాఁ గాక తత్త్వజ్ఞుఁ డు
త్కటరాజన్యులపంచలం బడుచు నిస్త్రాణంపుసంసారప
ర్యటన నీడ్వడఁ జొచ్చునే సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 31

మ. త్రియమై సిద్ధవిషేష్యమై హరవృషక్రీడాంకమై గాంగరీ
ర్థయుతంబై చలిగొండ యుండఁగనె చేర వ్లేక తజ్ఞు ల్పరా
శ్రయదైన్యంబుల నుండుటెల్ల మృగచంచన్నేత్ర తామించుబోం
డ్లయొయారంబులఁ జిక్కి నూ సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 32

మ. ఆరవిందాక్షులు మేటిపెన్దరఁగల హై యడ్లగింపంగ దు
ప్తరమై యుండెఁడు గాక చుల్మన దరించ న్రాడె సంసారసా
గర మేమాత్రపుదురపార మిది లోకశ్రేణి చూడ న్ననో
హరసౌభాగ్యవిభాసురా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 33

మ. మలల న్లేశ్యకు నంది యీందగు శితాశ్చ చ్ఛిన్నమూలంబు లై
యెలమి న్నోభిలదర్శపుంజములు కా దేనికొ నభిచ్ఛిన్నముత్
తెలనాకున్దడవు ల్వధూజనుల కెంతే నంది యాయ న్దగు
లతితాంతర్భవనంబుల స్సరభిమల్లా మానినీమన్తథా. 34

మ. గడు సొక్కొక్కఁడు నిత్యదూప్య లనుచు న్దంజాక్షుల న్రోయనీ
వెడవాదంబుల కేమి నామదికి భావించ న్నతి న్నోల ని
వ్వడమి న్నామితవస్తువు న్మరహితంబు న్నోలఁ బుణ్యంబు జే
వడర న్నోగపురందరా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 35

మ. మది మాత్స్వర్యము మాని నిశ్చయగతి న్నాన్య ట్విచారించి వె
ళ్లుదు రిత్తుర్దుల కాశ్రయింపఁగ మహాభూభృన్మితంబాధి మం

చిది లే దేని పథునితంబతలము స్నేహ్యంబు లంచున్ నిమి
లదరాతీశ్వరవైభవా సురభిమల్లా మానీసి మన్నథా.

36

మ. చలనప్రాయము స్వల్పసార మగుసంసారంబున న్నద్ధిమం
తులకు న్రెండుగతు ల్బుమి యుచితము ల్బుంభత్సబోధామృతో
జ్వలనంసేచన మేని వృత్తకుచయోపామారగేహస్థలి
లలితస్వర్యన మేనియు స్ఫురభిమల్లా మానీసిమన్నథా.

37

మ. నియతుండై జనుఁ డాశ్రయింపఁగఁ దగు న్విశ్వాఘనంహరి యై
నయమర్త్యపగవారిచేరువల నైనన్ హరియు నిత్తహా
రియు నౌస్త్రీచనుదోయి నైన నిది ధాత్రి న్భూరిచేతస్సుభా
దయసంసిద్ధికి హేతువు ల్బురభిమల్లా మానీసిమన్నథా.

38

మ. విను మింక స్థేనుజోలి రిత్తచదువుల్ వేయల నీవిశ్వభూ
జనసంఘంబునకు న్నదాలసలనత్సమ్మగ్ధకాంతాసుయో
వన మైన న్లమి యోవనం బయిన నేవాయోగ్యము ల్రెండె ను
మృనిశ ప్రాభవభాసురా సురభిమల్లా మానీసిమన్నథా.

39

మ. నిజ మోహో నిజ మొక్కమాట యిడె విన్నింతు న్యథార్థంబు న
ర్వజగజ్జీవులకు న్ననోహరవయస్సంపన్న లైనట్టివా
రిజవత్రాతులె నుమ్ము నమ్మదము నార్తి న్నేయుపెన్నేతువుల్
భజమానార్యసురద్రుమా సురభిమల్లా మానీసిమన్నథా.

40

కామిని గర్వణము.

మ. చనుబంతు ద్విఱుఁడు ల్లుభాబ్జము బొమ ల్పత్కాంతియు న్నన్నదో
యి నిరీక్షించి యకౌచపున్పలిమ నెంటే నాఁడుదానిన్ సుతిం
చును సొక్కు న్రమియించు సంతసపడు న్సుజ్ఞాని నైతంబు మో
హనివేశం బవు రార శ్రీ సురభిమల్లా మానీసిమన్నథా.

41

కా. హృత్తాపం బొనరించు విన్న మరి సంపీక్షించినన్ దద్దయున్
జిత్తోన్మాద మొనర్చు నంతట నమాక్షేపంబు గావించినన్
మత్తు స్నేయు మరాళయాన ప్రియ యస్వాక్యంబు లెట్టికొక్క వ
ల్లలేజీప్రజాఱికాంసురభిమల్లా మానీసిమన్నథా.

42

మ. అమృతంబు న్నివము నైలంతయె నుమి యారెండు నెట్లన్నన
గ్రమున న్నర్తిలనంతనేపు నమృతాకారంబున న్నోచు ని

- క్కముగా దగ్గఱఁ బాసె నేని మరి యుగ్రం బైనట్వేళంబు తీ
ల మది బ్దావ మిడుం జామి సురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 43
- మ. ప్రమదం దప్ప నొకించుకం తమృతము స్నాపింప దెంతే విషం
బమర నోలదు రక్షితే నమృతవత్తై పేర్పు నానాగలిగ్
దమి లేకుండినయంతనే విషలతై దారించు నిస్సారి యై
యమితోదార గభీర శ్రీ సురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 44
- మ. గరువంబుం గటంబు సాహసము దుష్కర్తం బవిశ్వాసముగ్
దిరమాపంచన సందియంబును మన స్వీడైన స్త్రీయంత్రముగ్
నరకద్వారముఖంబు స్వర్గసుఖవిఘ్నంబు స్వగత్పాశవ
ల్లరి నెవ్వఁడు సృజించెనో సురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 45
- మ. కవు లాత్రింతురు గాక చందురుడె వక్త్రం బబ్బయుగ్గంబై క
న్గవ బంగారుసలాక నైనదియై త్వత్తాంసాస్థిరూపంపుమే
ను వితర్కింపఁగ దుష్టివేకులు రహి న్యోగింతు రే తెల్లనే
ల విమూఢాత్మకు లైరొకొ సురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 46
- మ. అభి స్వాభావిక మైనరాగమున నాహోదింపుచు న్నారజం
బులయందు నృమియించుచందమున నమ్మాధుండు పంకేజినే
త్రలనైనదికవిశ్రమంబులకుఁ జేతస్త్రితిఁ గావించి దా
నలరు డ్దేరకుఁ డేరగా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 47
- కా. రాకాశీతమయూఖలీల నమృతప్రాయం బగుగ్ దొల్త నో
హో కాంతామణిమోము భూజసుల కత్తుల్లాసదం పాచుఁ గిం
పాకత్వజఫలంబునై వడి విషప్రాయం బగు నిబ్బుటగ్
న్యాత్మప్రాసుఖి మాచు శ్రీ సురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 48
- కా. ఘోరంబై త్రి వళితరంగమయి వక్షోజస్ఫురతోక్త మై
ధీరత్వద్రుమభంజియై దగుసుగాత్రీనామ మానేట సం
సారాంభోధి మునుంగ నొల్లనిసుధీశాలు ల్పైవేళింప రు
గ్రానిస్తోమత మోరపీ సురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 49
- మ. అభిరామంబుగఁ జూతు రొక్కని మదిగ్ ధ్యానింతు రొం డొక్కనిగ్
నిభృతప్రేమనివేదితస్త్రితముల స్వేరొక్కవిన్నాణితో
నభిభాషింతురు దుర్బతు ల్లలరుహాస్య ల్వారి కెవ్వఁడు వ
ల్లకుండగ్ దా ననువాఁడు శ్రీ సురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 50

మ. నవలావల్కులఁ దేనె లుండు మదిలోన న్నాలకూటంబ యుం
డు విశేషజ్ఞుఁడు దానఁజేసియె కదా నోరూరుచు న్నోవి గ్గో
లి వెన న్నవత్తము ముప్పిసుట్టనలఁ దాడించు న్నదా కేళివే
శ వివశ్చిత్తురభూరుహఁ సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

51

కా. కన్పించు స్వీపమత్వ మేర్పడి కటాక్షంబు ట్విషజ్వాలలై
తన్నచక్కదనంబు పెన్నడగయై తన్వంగి సర్వాకృతికొ
మాన్వ న్నచ్చు స్వభావసర్వవిషము న్నన్తంత్రము లైద్యముల్
మాన్వ న్లే విది మూర్కొన న్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

52

మ. మరుఁ డన్బారివాఁడు భూజనము లన్తత్సృంబుల న్నాసురా
భరమాంసగ్రధితంబు లానవలతాతన్వంగు లన్గాలముల్
గరిమ న్సంసరణాభిలఁ బఱపి యాకర్షించి రాగాగ్నిఁ బెం
వరుగ న్మేర్చు నజస్రము న్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

53

మ. స్తనదుర్గంబులచే దురంత మగుకాంతాదేహకాంతారభూ
మి ననంగుం డనుదొంగ తావుకొని కామిశ్చేజిచిత్తప్రజం
బనుపాంథావళి నడ్డగించుకొని ధైర్యప్రాధి యన్విత మె
ల్ల నిమేషార్థములోఁ గొను న్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

54

మ. చలమై వ్యాయతమై యరాళమయి భాస్వలైజమై భోగియై
నలువై యొప్పెడుభామినయన మన్సర్పంబు మూర్కొన్నప్రా
ణులకు నైద్యము లేదుగాని కల వెందు నైద్యము ల్లక్కుచి
ల్వలు మూర్కొన్నజనాళికి న్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

55

మ. సరసీజాస్యలమేనితావియుఁ గుచస్పర్శంబు వృత్తంబు నో
వ్వరసంబు న్నృదుగీతము న్నరసి యాస ల్సాపి యీలోకులకొ
బరమార్థంబు నెఱుంగలేనిచెడుగు ల్పంచేంద్రియంబు ల్లరీ
హరి యొప్పింపఁ దొడంగెఁగా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

56

మ. అమలి న్నన్నులు రిప్పుఁ జేయుఁ గడు వింతౌ గాత్రభంగంబు వి
భ్రమవాక్యంబులు నెట్టుకొల్పు మదనాబసార మేకాంతిరూ
పము లేమంత్రము లేమహావధము లాపాదించిన న్నానదు
ల్ల మలంచు న్ననకోటికి న్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

57

మ. ఆవి పైన వడ్డుఁ డైనఁ బంగయినఁ జీకెన న్నహరోగి యై
న విమూఢాత్మకుఁ డైన రోయక మది న్నాకల్పలాభస్పృహకొ

- సువిలాసం బగుమే నొసంగువెలయింతు ల్భాగ్యలే జ్ఞానక
ల్పవసీవల్లికుతారము ల్సరభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 58
- మ. ప్రవిలాసాకృతిసాపద స్థరపయి న్నాసిల్లువేశ్యాజనం
బు వలత్కామకృశానుకీల లగుచు నొప్పిల్పొందుచు స్వీతముల్
నవతారుణ్యములు స్వీటాళి హుతము ల్గావించిన జ్ఞేశానుక్
లవము స్విక్తగ నీక శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 59
- మ. అలరు న్నాక మనోహరంబు లయి వేశ్యావక్త్రము ల్దర్శితా
దు లనేకు ల్పవి గ్రోలి గ్రోలి విడువ న్నూన్యంబు లైనట్టియెం
గిలిమూకు భృవి యేల ముద్దుగొనఁ దర్కించు స్థలస్థానముల్
గలచారిత్రమునుండు శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 60

శ్రీ సుమిత్ర క్షదుర్విరక్తవర్ణనము. ౬౧

- శా. పంచారింఛినగుబృచస్నుంగవతో భాస్వద్వభుత్తీదఁ గ
స్పించ నొప్పిచ్చనలంతినెన్నడుముతోఁ బెంపొందులే బ్రాయపుక్
మించునోఁడిబెడంగుఁ జూచి మది గంపించంగ నీ కుండువాఁ
డంచడైర్వఘనుం డిల స్సరభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 61
- మ. చెలువ ల్పల్పవిలాసదృష్టిరచన ల్పితంబులో రోఁతగాఁ
దలఁచు న్నానలయందె గోర్కి యొసఁగు న్నా లొల్పన మ్రోహముల్
దొలగించు న్నృణసన్నిభంబుగ జగత్తు న్నూచు వేటొక్క డై
యలరు న్నుద్ధవిరాగి శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 62
- శా. వీలా చూచెద రుజ్జ్వలజ్వలము లొదృప్తు ల్పచారింఛి యీ
లోలాక్షు ల్పెడుజంతువు ల్దనభిల్లుం డేయలీప్రాస్త్రపుక్
శ్వాల ల్పాంతము లయ్యె మోహ ముడిగెన్ నా కేల వీం డ్రింక నం
చాలోచించు విరాగి దా సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 63
- మ. హరపాదాంబుజసక్తచిత్తు లగుసన్యాసు ల్పొకంపింతురే
తరుజు లేర్పరున నల్ల ముద్దు లూలుకన్ దర్శించిన న్నాకువ
ల్లరుతి న్నోజెల ప్రేలిన వ్దరుండు దా గొడ్డేఱుచాపధ్వనుల్.
శరమోక్షంబు నొనర్చిన స్సరభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 64
- మ. హృదయంబు న్నృదయంబు సంగతము లా నేని స్వియోగంబుగా
దిది యేదప్పుల నుండిన న్నరి సహధ్యానంబుతో నుండినన్

- హృదయంబు స్పృదయంబు భిన్నగతు లా నేని స్వియోగంబు ను
మృది ధాత్రీజనకోటికి సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 65
- మ. అచట స్నేయసి యింతకు వృదనబాణాపన్న యైపోయెనే
ని చనన్దాఁ బని లేదు లేక నియతి స్థివంబుతో నున్న ము
న్నె చనంగాఁబని లే దటంచు మొయలు స్వీక్షించి వైదేశికుం
డచలుం డై వసియించు శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 66
- మ. కృపయున్ బ్రజ్ఞయు మైత్రియు న్సతులు గారే తత్ఫలీసంగమం
బుపయి స్థాలన లేక భంగురము లా పూబోండ్లపొందు బ్రిమో
హపరు లైత్తుడు కాలం డేదుకఱిఁ దోడై కాదునే వాండ్ర చె
ల్వపుగుబ్బ లునితంబము లురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 67
- కా. యోగాభ్యాసతఁ జిక్కి యాత్మయు మనం బుజ్జుంభ మామైత్రిచే
రాగిల్లంగఁ బొరింబొరి స్తునులకు నామారతిక్రీడ లే
లా గాఢస్తనసంవిమర్దనము లేలా తప్తఖాస్తూణ మే
లా గేయాదిక మేల శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 68
- మ. ఘన మాసూనశరాంధకారము మది స్థావొన్న నీలోక మె
ల్లను నారీమయ మై కనంబను వికాలం బొవివేకాంజనం
బున నంతంతటఁ జూడ సాగిన జగంబు ల్పృష్టరూపంబు లై
యనఘశ్రేణిఁ గన్నడు న్సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 69
- మ. గుములై రచ్చలలోనఁ గూడుకొని యుండు లైచ్చగా నేమి కా
స్త్రము లెల్లం బరియించినట్టిచతురు లైసతంబు కాంతామణి
రమణీయేక్షణముల్ పయి న్పడినమాత్ర న్రోత లై రు (?)
ల్లము లేతెయ్యలు సల్పఁగా సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 70
- మ. ఆమతు లొక్కందఱు గొన్నితమ్మనిగమవ్యాఖ్యానము త్రేర్చి నం
గము వీచీ కడు దుమ్మ్రతం బనుచు వక్కాణించుటే కాని ర
మ్యమణిప్రాంచిత కాంచికాన్వితనితంబాభోగ యాకాంత ను
ల్లములో నేనుట కుందు రోసురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 71
- మ. సకియ ల్నింద్య లటంచు వట్టివెడనిష్ఠ ల్పూవుపాపండు లూ
రక తాము న్నెడి లోలని నైఱుచునిర్భాగ్య ల్పమి యప్పురా
దికపుణ్యంబుల కెల్లఁ బ్రావ్యుఫలము ద్రివ్యాంగన ల్లారె స్త్రీ
లకు నింద్యత్వము గల్గునే సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా. 72

మ. మృగరాజు నిగరాజుఁ గుంభి మరి గింభిం ద్రుంచి తూటాడు స
త్వగరిష్ఠులల రింతె కాని స్తరదోర్దండావలేపం బడం
పుగుణోదగ్రుఁ డొకండు లేఁడు బలిమిఁ మోమోడ కిబ్బామి బ
ల్లగ తెల్ల న్విసం జెప్పెద న్సురభిమల్లా మానినీమన్తఘా.

73

కా. ఆచారంబు జితేంద్రియత్వము విధేయత్వంబు లజ్ఞాగుణ
ప్రాచుర్యంబును నామనప్తము లగు నృత్తాంకేతంబు ల్విప్ర
ప్రూచావచ్యుతముల్ శ్రవణపథగతంబు ల్సన్దిదృగ్భాణముల్
క్రాచ న్నాగినయంతలొ సురభిమల్లా మానినీమన్తఘా.

74

కా. ఇత్తన్యంగులఁ గా దనం గలుగువారే తక్కిరు ల్వారు ప్రా
న్తత్ప్రేమవిహారై సలుపుకర్తంబు వ్రిలోకక్రియా
యత్నం దైనవిధాత్మఁడు న్సయితము న్నాన్యవృత్తము లేనయ లేఁ
డాత్తాశేషసుధీజనా సురభిమల్లా మానినీమన్తఘా.

75

కా. అంగంబు న్విషమాస్త్రపాపకసమదృష్టాన్తిక ల్లాల్పుదాఁ
కం గానంబడుఁ గాని యంతటను జీకాకై చను న్నేగ పెం
పుం గీర్తింబఁగ నొకులీనతయు నేర్పు నృజ్ఞయు న్సంతముల్
సంగీతాగమదోహలా సురభిమల్లా మానినీమన్తఘా.

76

మ. నిరయద్వారకవాటపాటనముపొంటెం బొల్పుబల్కుంచికల్
తరుణీభ్రూలత లంచు నెంచుకునబోధస్వాంతః డొక్కొక్కఁ డి
ద్ధర సంసారులలోపలం గలఁడు శాస్త్రజ్ఞానపారీణుఁ డె
ల్లరలో నద్గతిపాత్రుఁ డై సురభిమల్లా మానినీమన్తఘా.

77

మ. అలిదీనంబు విలూనవాలము వికర్ణాగ్రంబు పూయన్రణాం
కితగాత్రంబు గళేకపాలము త్పూధాభిన్నంబు ఖంజంబు జీ
ర్ణతమం బంధము నైన వేఁసి జెనివెంట న్ననుక్కు భోగార్థమై
యకనుం డెవ్వరి నొంచఁడే సురభిమల్లా మానినీమన్తఘా.

78

మ. సకలార్థప్రదల న్స్వముద్ర లగుచంచన్నేత్రల న్రోసి కూ
హకులై తుచ్ఛఫలార్థు లాజదులఁ బుష్పాస్త్రండు ద్వేషించి న
గ్నకులు న్సంచకిఖు ల్బటాభరధరు ల్కాపాలికు ల్పొట్ట నై
యకటా క్రుత్తుఁ జేయుఁగా సురభిమల్లా మానినీమన్తఘా.

79

మ. రమణీబృందముఁ జూచి వాయుజలవర్షగ్రాసు లౌగాధిపు
త్రముఖు లై సతము పాటమాల్చి పయోదధాన్తికాల్కనృభో

గమువం గ్రొవ్వునరు వ్విఱేంద్రియం లనంగాఁ జెల్లునే వింధ్యకై
లము పాధోనిధిఁ దేలునే సురభిమల్లా మానసిమన్తథా.

80

— ౭౧ యతు వర్ణనము. —

మ. దయవారు విగిగాడ్పుల స్వలపు లందంబై చెలంగు న్నన
ప్రియనాదాపళి పల్లవోజ్జ్వల మగు స్వప్నాళి భామాస్యప
జ్జి యెసంగు స్విరళశ్రమాంబుకణయొక్తి న్నర్థము న్నద్దుణో
దయత న్నానీలు నామని స్సరభిమల్లా మానసిమన్తథా.

81

మ. విరహిశ్రేణిఁ బ్రాణసంకటము గావించె న్నసంతంబునక
సరసంబౌ వికభామినీవిరుతము న్నందానిలవ్రాతమున్
ధర నాపన్నులకు స్సృధారసము నైతంబు స్విషంబే కఠా
యరిరాడ్గర్వవిభాళ శ్రీసురభిమల్లా మానసిమన్తథా.

82

మ. వనదండ ల్నిగఁ జాటి పూవుఁబొదరిండ్ల న్నత్కృత ల్లాల్వఁ జెం
త నెలంత ల్కొలికించితంబు విడుచు న్నర్తింపఁగా వెన్నెలల్
చినుకంగాఁ బికభామిను లైలఁగఁగా శృంగార మాచైత్రవే
ళను ధన్యు ద్విహరింతు రా సురభిమల్లా మానసిమన్తథా.

83

మ. విరహాశ్రీ విరహానలాహుతికళావిహ్మారలై చూతమం
జరు లాప్సు నికగేహినీహితములై చైత్రంబున న్నాటలా
పరమామోదకదంబసంభృతములై ప్రశాంతిఘర్తాంబువుల్
హరియించు న్నునుగాడుపు ల్సురభిమల్లా మానసిమన్తథా.

84

మ. సుదతు ల్లావులు జేవురింప నిడుకొంచు న్నూర్తిప్రాణేశులక
బెదరింపంగ నొసంగినట్టియలుక లేనిల్ల కె ట్టుండు స
న్నదనంవర్ధనచందన ద్రుమసుగంధక్లిన్న మాచైత్రవే
లదణియఃపవనంబు రా సురభిమల్లా మానసిమన్తథా.

85

శా. లీలాకంపనబాలచూతనుమ పాళికేసరాభీసము

స్తీలత్సోరభవానితాఖిలవనానీకంబు సూతనర్తరం
దాలాలభ్రమరార్థటీముఖరితం బౌరా వసంతంబు రా
గాలంబం బయి భానీలు స్సరభిమల్లా మానసిమన్తథా.

36

మ. ఆలక్రిష్ణర్తువునక నుగంధరసపూరార్ద్రాద్రిపక్షోజ తా
వలెచేణు ల్లయ్యానిలంబు ధవళం బౌహర్ష్యగర్భంబు పె

- స్వల ధారాగృహము ల్పొసూనములు నందిసింపఁ జేయు న్నరున్
లలితోల్పేకవికారము స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 87
- మ. జలకేళీశ్రమ మేగ నీధ్వరస మాస్వాదించి మాత్మంతకం
బులు పూదండలు దాల్చి చంద్రకిరణంబు ల్పూర్వసౌధంబుమైఁ
తెలువ ల్పీవిరు లేయఁ జందనరసస్నిగ్ధాంగు లై గ్రీష్మవే
శల ధన్యు ల్విహరింతు రౌ సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 88
- మ. అమలజ్యోత్స్న సుధావధాతశుభగేహంబు ల్పొయావక్త్రప
ద్మము శ్రీగంధరసంబు ఘుమ్మనువిరు ల్గ్రీష్మసౌఖ్యంబు రా
గిమనఃకీర్ణము నేయుఁ గాని ప్రవిరాగిస్సాంత మింతైన లా
ల్పము నొందింపఁగ లేవయా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 89
- మ. ధృతవీనోన్నతిమత్సయోధరభరశ్రీ యై నవోజ్ఞుభిమా
లలికాజాతిసుగంధి యై ఘనతటిల్లాలిత్యవిస్ఫార యై
నకతోద్దిష్టితకామ యై యలరుపర్నావేశ రంజించుఁ తె
ల్వతెఱిం గేర్పడి ధన్యుల స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 90
- మ. అవిరామంబుగ వర్తిలు స్థటజనీపామోదు లౌగాడుపుల్
నవకేళీవ్రజకేకలంబు లగుకాన ల్కందశచ్ఛన్న యౌ
ఘనియు న్నార్దోగు లల్లకొన్నగగనంబు న్నిత్యుడి న్నాజిజా
లవికారైకవదంబు లై సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 91
- మ. భువి దర్శించినఁ బొందుకందశచయంబు ల్లోచు దిక్షుండలం
బు విలోకించిన బర్హి నాట్యరుచిరంబు లై లము ల్నాపడున్
దివిఁ గన్గొన్న మొయిల్లు గాన నగు నర్థి న్నాంధుఁ డిం కెందుఁ దా
నవలోకం బిడువాఁ డొతో సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 92
- మ. మెఱుపు ల్నారె తభక్తు మంచు మెఱయ నైందై వయోదధ్యుల్
నెఱయ స్థుమ్మనుకన్నై గేదఁగివిరు లేవోభవు స్ఫిల్వంగాఁ
బఱచున్నెమ్ములు గూయఁగాఁ గటకటా ప్రావృడ్డినం బెంత యు
క్తఱిఁ జేయు నృభికాంగన స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 93
- కా. ఏపై బీకటి మాది మోప నెడ యీ కేర్పడ్డవేళ న్నవ్వుల్
చూపట్ట నిటిపొట్టిచిన్మల భునాళు ల్లింట వర్తిల్లగా
దూపించు స్థలఁగు న్దళక్కునఁ దటిత్తు ల్లోచిన ట్టెల్ల తె
ల్లాపునై చరింపుచు స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 94

మ. ఇడి యట్టిట్టు చనంగ నీ కఱుమ నాసారంబు కేళిశ్రమం
బడఁప స్సీతున కల్కివల్లభులు గాఢాక్షేపము ల్సల్పఁ బ
వ్వడి సంక్రిడ లానదృఢభోగినుల కుద్వి స్తురినంబు స్సఖం
బడరించు స్సందినంబ యై సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 95

మ. అమలాత్తుండు శరద్విభావరుల హర్షాగ్రంబుల న్నాన్విదుమ
ద్యమదోన్మత్తతఁ గొంతనేపు శయితుండై లేచి సంభోగజ
శ్రమతృప్త వ్యయతారతిశ్లథకరాంచత్కర్మరీప్రప్తతో
యము లాను స్సంచివారము స్సరభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 96

శా. నే పా ల్పించు భుజించి లోగృహములొ నిద్రించుధన్యండు వీ
టిపూర్ణాననుండై కుసుంభమయశాటిచ్చన్నుండై కుంకుమా
లేపప్రాజ్వల్యుండై ప్రియాపృథుకుచాక్లిష్టాంగుండై కంతుభే
లాపర్యాసితుఁ డొఁ జలి స్సరభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 97

మ. ఆనుఁగుష్టల్యుల బాసిన న్నడచునే యాయాయయామావభుత్
ఘనకుండప్రచలద్విరేభము స్సరద్గంధప్రయంగువ్రజం
బును బ్రాలేయమరుద్విలోలితవసాభోగంబు సౌఖికవే
శనిశ ల్కాలగృహోపమ ల్సరభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 98

మ. అలరుంకెక్కులు చుంబనం బిడుఁ గచవ్యాప్తంబు తా శ్రీముఖం
బుల సీతార్ మెసంగఁ జేయు అవిక ల్కానోత్తుచు స్తబ్ధులక్
బులక ల్పించుఁ బిఱుందున న్నృదుపటంబు జ్ఞార్పు నూపు న్నొడల్
చలిగాడ్పు వ్విటు లట్లయై సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 99

మ. పలిగాడ్పు ల్లగలు నృలెక్ జెలులకు న్నాసోబలాకర్షణం
బులు దృక్షీలనము ల్తనూవిచలనంబు ల్కుంతలాలోలనం
బులు వింబాధరబాణసీతక్రృతిచయంబు ల్సాంద్రరోమాంచముల్
గలుగ న్జేయు నజప్రము స్సరభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 100

మ. సతులు న్దామును వీడెము ల్సలుపుచు న్సంభోగము లేసెయు చు
న్నతటి న్నైశ్చిరరాత్రి వేగఁ జను నాండ్ర నిడ్డలక్ బ్రోచునం
తతభేదంబునఁ గూర్పు పట్టక మది ధ్యానించుపేదయ్య కా
యకమై యెంతట వేగ దొ సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 101

శృంగారశతకము సమాప్తము.

వైరాగ్య శతకము.

—● తృప్తాదూషణము. ●—

శా. శ్రీమచ్ఛందకభాకలాపశిఖమై శ్రేయోదశాగ్రస్థుర
ద్దామంబై ప్రవిలోలకామశలభాధశికారియై యాంతర
వ్యామోహోరుతమోహరం బగుశివాభ్యుజ్ఞానదీపంబు సాం
వైమితు న్నహ మిపుత స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 1

మ. సుమహారణ్యసుదూరదేశగతుః డౌచుక్ గాశిభంగి స్థుర
న్నము లందందు భుజించుచుం దిరియుచు జ్ఞాతృల్పలం బెక్కుగా
లము గొల్చుక్ నరుఁ డేమియుం దొరక డేలా యెప్పుడు స్వాయ దు
ల్లములఁ బాపపుండ్రవృష్ట తా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 2

మ. ఇల ద్రవ్యుక్ నిధివాంఛ భాతువితతు లేమింప నూఁదు న్నహి
తులఁ గొల్చుక్ నరుఁ డోడబేరము గమించు స్తాంత్రికుండై నరేం
ద్రులభూమి స్పృహఁజీకటి న్నోజుఁగు నెందు న్నడకా సైన లే
దలరు న్నెండియుఁ దృష్ట దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 3

మ. తనుఁ బోనాడిన నుత్తరం బిడక యంతర్భాస్కుండై యూర కుం
డు నగు న్మూశ్యమనస్కుండై ధనమదాంధు లైచ్చుఁ గేల్పాడ్చు భూ
జనుఁ డోహోహా వృథావిడంబ మగు తృష్ణంజేసి యేయేవిభే
లనము ల్పల్పు నొకొ యింక స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 4

మ. అమతు ల్తామరపాకుమీఁదిజల మెట్ల ట్లైనయాఁగోత్రస్థా
జ్ఞముతోసంబు భనాంధచితులకడ న్సంతోష మింతైన లే
క మహాపాతక మైనయాత్మ నులియు న్నావించు రింకేమి నే
య మది స్తోరరు తృష్టచే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 5

మ. క్షమ లే కున్నిని తాల్చియు న్నివవదాస్వాదసంబు లేకున్ని ధ్యా
నము సంతోషము లేక యున్ని సుఖసన్యాసంబు యోగానుభా
వము లే కున్ని హిమాతపాదిగహనత్వంబుం జెడు న్నోగిక్య
తృష్ణు లయ్యా న్నలహీనత స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 6

మ. తపము న్దప్తము గాదు భోగమును భుక్తుం జాట లే దాశయ్యున్
క్షపితం బైనది కాదు కాలమును జీర్ణం జాట లే చేపు మా
ని ప్రజల్ తప్తులు భుక్తులున్ క్షపితులు స్థిరాంగులున్ దామె యై
యపటుత్వంబు వహింతు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

7

మ. మొగ మెల్ల న్వళిపూర్ణ మెనయపుడు స్వార్థంబున న్నన్ననా
రగతిన్ బాండిమ యల్లుకొన్నపుడు గాత్రంబు న్నరాకాంత మై
మిగుల న్నత్తువఁ దప్పినపుడును భూమిన్ నిత్యకామార మె
ట్లగునో మర్త్యులత్పవ్వుకు సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

8

మ. బహుమానస్థితి దూరె భోగసుఖ లీప్స ల్లపైఁ బ్రాణంబువం
టిహితశ్రేణి యొకండు లేక యరిగె న్నవ్వు ల్వానర ల్లపైఁ బ్ర
త్యహము న్యవృత్తిభిలాషి యయ్యె గమనం బ ట్లయ్యెఁ బావంపుమే
నహహా తృప్తఁ దొలంగ దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

9

మ. అగు సంసిద్ధి విమోహవార్చమము తృప్తాళితరంగంబు రా
గగురుగ్రాహము దుర్తనోరథజలాక్రాంతంబు చింతాఖ్యతీ
రగరిష్టంబు వితర్కవక్షీకము ధైర్యత్వాజభంగ ప్రదం
బగునాకానది దాఁటిన్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

10

❧ విషయపరిత్యాగవిడంబనము. ❧

మ. వస సంసారమునందు లే దొకటియు న్భావించి చూడంగఁ బు
ణ్యసముల్లాసము నార్తిదంబ యది యె ట్లన్న న్నృకర్తంబులన్
బ్రసభప్రాప్తము లై భుజింపఁబడుఁ దస్తాత్రంబు లాత్మేంద్రియ
వ్యసనాపాదకము ల్గదా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

11

మ. నిల కెన్నంటికి నైనఁ బోవు విషయాసీకంబు దామె జనుల్
దొలంగ న్లేరు తమంతట న్దొలంగిన్ దోడ్తో శమానంద ము
గ్గలమై చేకులుచేళ నవ్వయి దొలంగ న్నెంటికిం దప్పి య
ల్లనాఁడు న్నది భన్నమై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

12

మ. అనఘాత్తుం డెటువంటిదుష్కరకరుం డత్యంతము న్రోసి చెం
దినభోగంబులె నన్యసింతు నిపు డేని ద్దొల్ల సేనిన్ బరం
బున సేని న్దమకున్ లభింపనిస్పృహభోగంబులు న్నాన లే
రసయంబు స్మృతివారు శ్రీ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

13

- కా. ఆనందాశ్రులు గ్రోలుచు న్బలుగు లంకాగ్రంబులం దాడఁగా
 ధ్యానారూఢతనుండు నద్రిగుహల న్ధన్యాత్ముఁ డొయోగి యా
 ప్రాణాంతంబు మనోరథోపచితసౌధారామకేశీరతిఁ
 ధ్యానించుకొ బెఱివాఁ డిల న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 14
- మ. ఆకటా మోహము వోడు వృంధిలశయుండై నీరసాహారపుం
 బిశిరం బెత్తి చతుర్థవేళ దినుచు న్వేదనాబిజ్ఞంపుఁడే
 లికల న్దుట్టినబొంత గవ్వకొని జోలి న్నాని వర్తించున
 య్యకు నైతంబు జగంబున న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 15
- మ. మొగముం జీమిడిబుట్టి యిందునిక్రియం బొల్పొందునే రోతప
 ల్లుగుపూఁబొండ్లనితంబముల్ కరటికుంభాభంబులే కాచుదొ
 బ్బగుదుల్ చన్నులు హేమకుంభములే బీభత్సం బినీ లోకు లే
 ల గరివంబుగ నెంతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 16
- మ. ఉచసామేన వసించునట్టి యభవుం డొక్కండు పెన్రాగి బా
 ల్యమునం దుండి యనంగుఁ డొజనుఁ డొకం డత్యంతనీరాగుఁ డు
 గ్రమనోజాపిషాత్తు లన్య లుభయభ్రష్టు ల్గుమి యందఱుకొ
 గ్గమనిర్దు క్తభుజాబలా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 17
- మ. దుముకు న్నవ్విశిఖాళియందు శలభస్తోమంబు మీనంబు గా
 లము ప్రింగుకొ మది బుద్ధి లేక మనుజుల్ తత్త్వజ్ఞు లయ్యున్విషా
 దమునకొ బ్రుంగుదు రింతె కాని విషయత్యాగోత్సుకు ల్లారు శ
 క్యమె మోహంబు తరింపఁగా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 18
- కా. ఆనంద దష్టి జనింప న్నాదుశిశిరం బొవారి భక్త్యున్వితం
 బానన్నంబు దిను న్నృభుక్ష వాడను న్నామృతతి న్బొందు గా
 ధానంగానల మేర్ప నిట్టిది సుఖంబా రుక్మలీకార మ
 జ్ఞానీకంబు సుఖం జను న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 19
- మ. తనకు న్నంపద మెండు భార్య ఘనసౌందర్యాంగి తారుణ్య మె
 న్న నవీనంబు సుతు ల్పృశస్తు లనుచు న్న్యాయమోహి సంసారకా
 ర నడంగు న్నిర మంచు భాంతుఁ డయి సర్వం బధ్రువం బరచు మో
 హనివృత్తిం జను జ్ఞాని దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 20

— యాచ్ఛాదైన్యదూషణము. —

- కా. వాపోచు స్తుధఁ గుంది చాల నుతు లవ్వా బువ్వు బు వ్వంచు ని
ల్లావె స్తీరపటాపకర్షముల నుడ్డాడింపఁగాఁ జూచి గా
కావన్నుండు మనీషి భీతిచి వరంజా దేహి యన్నాకృత్య మే
లా వల్కుం దనపొట్టకై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 21
- మ. సదుదంచద్గుణపద్దచంద్రుచి లజ్జానూత్నవల్లీసమూ
హదృఢోదగ్రపరశ్వధంబు కడు నుద్యున్నానవిచ్ఛేదనం
బిది పూరింపఁగ రానిబాస నరు నేయేరీతులం ద్రిప్పఁ జా
లదు దుర్వారవిడంబ మై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 22
- మ. ఒకపుణ్యస్థలిఁ జేరి వస్త్రపిహితప్రాక్షీప్తభిక్షాకపా
లకుండై పావనహోమధూమపటలాప్లావంబు లాభూసురేం
ద్రకులశ్రేణులఁజేరి మాధుకర మెత్త న్నేడె మర్త్యుండు తు
ల్యకుల స్వేదఁగ నేల శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 23
- మ. ఆమరద్వీపవతీతరంగకణిశితారామము ల్దావసో
త్తమవిద్యాధరసిద్ధసంఘరుచిరోదంచచ్చిలాభోగముల్
హిమవత్సర్వతభూము లేవఱదఁ బోయె న్నొటికై మర్త్యజా
లము నానింతురు పండితు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 24
- మ. ద్రుమకాభోద్భవవల్కులప్రకర మట్లు ల్పొచ్చెనే కైలజా
లములందున్ ఫలమూలకందజలము ల్పా డయ్యెనే కృచ్ఛల
భిమనాగ్నిత్రమదానిలా ప్తి బొమ లుత్కంపించుమన్నీలఁ గొ
ల్ప ముదం దేమి జనాభికి స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 25
- మ. ఖలులై వైభవగర్వదుర్వికృతిరోగగ్రస్తులై తూగుతు
ద్రుల వర్జించి దరిద్రు లైన నిల కార్య ల్వలలాస్తీర్ణభూ
తలశయ్య న్సలమూలనేపను బ్రమోదస్ఫూర్తిఁ బ్రాపింతు ర
త్యలఘూర్వీధరవాసులై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 26
- మ. అభిరామాకృతి శ్శల్లెడక్ నదులతోయం బుండఁగా నెప్పు డై
న భుజింపం దరుకాఖల న్సలము బుండఁగాఁ బరుండ న్నినూ
త్సభవత్సల్లవరమృత మాధరణి యుండఁగా వగ్గ విత్తవ
ల్లభులక్ గొల్వఁగ నేమొకో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 27

కా. త్వానాథాశ్రయదుఃఖభారమున భోగస్వాదుసౌఖ్యంబులన్
నానాభంగులఁ బోయెఁగా దినము లిన్నా శృంఛ లోలీ నగున్
ధ్యానాంతంబులఁ దొల్లి దాఁ బడినపాట్లంతంతఁ దోఁపం బ్రహ్మ
ధానందుండు వనస్థుడై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 28

మ. పరితుష్టాత్ములు వాంఛ నేయ రతిలబ్ధిస్వాంతు లౌవాండ్రకుం
బరితోపం బొనరింపఁ జాలుదురె సంపద్ధామ మామేరుభూ
ధర మాతైకసమాప్తవైభవము వృథం బంచు నే నెంచెదన్
హరనేవానిరతాత్మ శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 29

కా. అతీణం బభయం బనల్ప మతులం బానందసంపాది యా
ర్యతేమంకర మప్రయత్నసులభం బద్వేషదోషం బిలన్
భిక్షాదేవిక శంభునత్ర మది యందే జ్ఞాను లాసింతు ర
ధ్యాతేవస్థిరవిక్రమా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 30

— భోగస్థైర్యము. —

మ. చ్యుతిచే పంశము రాజుచే ధనము రోగాఘంబుచే భోగసం
తతి విద్వేషులచే బలంబు జరచేత న్రూపు కార్పణ్యసం
స్థితిచే మానము చాడిచే గుణము భీతిన్ జెందు నిర్భీతికం
బతులజ్ఞానమె సుమ్మ శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 31

మ. జర తారుణ్యము దుర్జనాశి నృపు నస్తైర్యంబు శ్రీ నాశ హృ
త్పరితోపంబు ఫణు ల్దనప్రతతిఁ గాంతావిభ్రమంబు ల్పికాం
తిరుచి స్థవ్రజనంబు సద్గుణవిభూతి స్సంపటం జేయుఁ జె
ల్లరె సాతంకము నర్పము స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 32

కా. దేవుం డెద్ది తిరం బొనర్చె నతఁ డాధివ్యాధినానావికా
రావృత్తి స్థితి మాలి ప్రాణితతి నంతంత స్థర స్తుంచు ద్వా
రావప్తంభము లేక దుర్దశలు డాయ జ్ఞేయు లత్తివీలా
సావేశంబుల కెవ్వెయి స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 33

మ. ఆలయంబ్రాయము లభ్యవంబులు తరంగాకారము తైర్విభవం ;
బులు ప్రాణంబులు నశ్వరంబులు దినంబుల్ న్నల్పము ల్కాపురం
బులు కుచ్ఛంబు లటంచు నెంచి యనయంబున్ బుణ్యసంకల్పముల్
దల్లఁచున్ దత్త్వవిదుండు శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 34

మ. ప్రసరద్వాయువరిష్టవాభ్రసలిప్రాయంబు ప్రాణంబు మే
 ఘనమూహంతరచంచలాచలము భోగశ్రేణి తారుణ్యలా
 లనలం దుచ్చము లంచు నెంచి యపిలోలస్వాంతుఁ డేగు న్నదై
 ర్యసమాధిస్థితసిద్ధికి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 35

మ. యువతీభోగకథ ల్పటిత్సవము లాయుస్సీమ కల్లోలజా
 లపిలోలం బెలప్రాయము ల్నిమిషకల్పంబు ల్గనశ్రేణు ల
 ధ్రివము లాభిగము లస్థిరంబు లనుచున్ దూషించి తఱ్ఱండు బ్ర
 హ్మచారంబునకుం జను స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 36

మ. ప్రసరచ్ఛేదితమాతృకుక్షితలనిర్బంధాధివాసంబు ని
 ప్తసలీనంగవియోగచింతలను యోషాదూషితం బౌజరా
 వ్యసనం బింతియెగా కిసీ భవమునం దాత్మ స్విచారింప న్న
 ల్పసుఖం బైన లభించునే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 37

మ. నిరతం బాయువు భగ్నకుంభసలిలాసీకంబున ప్లేగఁగా
 నరుల ట్లామయము ల్నువృథలు నేయంగా వెన న్లోఁగొనన్
 జర దా బెబ్బులిభంగి గాచుకొని యుండంగా నయో యేల నే
 యరు లోకు ల్లితయత్నము ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 38

మ. ఆమితాకారము లై నభోగములు మాయాజాలముల్ తత్ప్రసం
 గమె సంసారనిమిత్తభూత మిది యాకాంక్షింప కాకాతరం
 గముల న్నివ్వల మైనచి త్రము సమాకర్తించి యల్లల్ల బ్ర
 హ్మమునం జేర్చుట మే లగున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 39

మ. పరమేష్ఠిప్రముఖోన్నతు ల్పృణకణప్రాయంబు లింద్రాదిరా
 జ్యుతతు ల్లుచ్చము లంచు నెంచఁగలబ్రహ్మానంద ముజ్జ్వలంభ మై
 పరమం బై పరిపూర్ణ మై యలరఁగా భావించియు నోయిగి చి
 త్తరభోగంబులు గోరునే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 40

— ౭౭ కా ల మ హి మ. —

కా. ఇంబు ల్లలెల్గుడునేననేనపురము ల్పృక్ష్వీశులు న్నారెయ
 ర్థంబు ల్వారిసుతాత్తభృత్యబలము ల్రాజౌఘము ల్వారిభో
 గంబు ల్నెంబడి మట్లమబ్బు లయి పోఁ గావించుచుం బొల్చుకా
 లంబే దైవ మవశ్యము స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 41

- మ. ఒకని జ్ఞేయం ననేకుఁగా నొకనిఁ జేయుం దా ననేకాత్ముఁ గొం
జక మాయించు భుజించుఁ బ్రాణివితతు ల్సార ల్పగ లేయి పా
చికలు న్లోకము తెల్లఁ బాళియునుగాఁ జేహర్పి కాలంబు భే
లకుఁ జొచ్చెం గితవాక్యతి స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 42
- మ. గృహకృత్యంబులచే నసంఘటితమై షీణించు నిక్కాల మ
స్వహము న్సూర్యగతాగతక్రమవశంబై యాయు పేగు స్త్రచుల్
బహుభంగు ల్పకలం బెఱింగియు జను ల్పష్టాహకాదంబరీ
లహరి న్సౌంధి వహింతురా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 43
- మ. ఇనుఁ డేతెంచె నినుండు గ్రంథెఁ బగ లయ్యె న్నాత్రిజా మయ్యె రెం
డనుచున్ నిత్యముఁ బిష్టపేషణసమవ్యాపారము లేయించున్
జను లున్మాదులు గాక యాచెనఁటిసంసారంబులో నేమి మే
ల్లన వ రించెద రీమహి స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 44
- మ. జని విచ్ఛేదన మైనశంఖుచరణాబద్ధానమా లేదు స్వ
ర్గనిజద్వారకవాటపాటి యగుధర్మంబా నహి సుందరీ
స్తనసంక్షేపకమా యభావము మహి స్తన్వింప నేలా జడుల్
జననీయావసమాతుకు ల్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 45
- మ. జవరాండ్ర స్త్రమియింపఁ గాన రతిభాస్వచ్ఛంద్రికారాశ్రులక్
నవిశేషం బగువిద్య నైన నసీ నైన నైవరుల నైల్చి ప్రా
భవ మొప్ప న్యక మొందఁ గానదు జను ల్పాడింటిదీపంబులీ
ల వయస్త్రి వృథ యై చన స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 46
- మ. అనిశంబు స్థలిదండ్రుల న్ననుప లే రర్థం బుపాఞ్చింప లే
రనవద్యం బగువిద్యచే నృపుల డాయ డ్దేరు కాంతావిభే
లనసౌఖ్యంబులు గాంచ లేరు వలుగూళ్ళ న్నాకులు న్మోతె న
ల్పనరుల్ గాలము వుత్తు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 47
- మ. తమపెద్ద ల్పన నాత్మకుల్యహితమిత్రవ్రాత మేగం గ్రమ
క్రమభంగి నికతానదీతటతరువ్రాతంబుచందంబునన్
దమరు స్సన్నిహితప్రణాహ లగుచు స్వర్తింతువారల్ నరుల్
వ్రమదం బేక్రియఁ గాంతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 48
- మ. శతసంవత్సర మాయు వందు నిశల న్నా మేగు బాలత్వవృ
హి న సగ ముత్సన్నం బగున్ నిర్వియు.

- న్నతటి న్వాధివియోగదుఃఖభయచింత త్నైకు లేదీ సుఖం
బలితుచ్చం బగుమేనికి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 49
- కా. బాలుండై కొమరుం డగుం గృహణుడై భాగ్యోపసంపన్నుఁ డా
సోలుం బాండుళిరోదుహుం డయి వళిన్యూతాంగుడై సిద్ధుట
గాలాగారమహాతిరస్కరిణి కేగం జాగుభూ)కుంసున
త్తై లోకంబునఁ బ్రాణి దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 50

యతిన్యపతిసంవాదము. ౧

- మ. అతఁ డైశ్వర్యమునం బ్రసిద్ధుండు ప్రసిద్ధాచార్యుడఁ నేను రా
జతఁ డే సద్గురుభక్తిసంజనితమేధాధ్యుండ నాతం డనా
దృతిఁ గావించిన నిస్సృహుండ నగునా కే మా నటంచు న్నతి
యతి పాటించఁడు భూపతి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 51
- మ. అతఁ డర్థేశ్వరుఁ డాగమార్థపతి నే నాతండు శూరుండు వా
దితతి న్నెల్లుంగ నే ఘనుండ నతఁ డర్థిశ్లాఘ్యుఁ డే నార్యువం
దితుడఁ న న్దొర మెచ్చతున్న మునుపే నే మెచ్చ నంచు న్నది
యతి నిష్కామత భాసేలు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 52
- మ. దొర దుష్టల్పలు దాల్చు వల్కులము దాల్తు నే నమానంద మి
ద్దతికుం బేద యన న్న హాళకుడె పో ధన్యుం డన న్దుష్టిభా
సురుడే పో మఱి యే బ్రతిష్ఠుండ నటంచు న్నెచ్చఁ డర్థేశ బ్ర
హ్మరసాస్వాదవరుం డేల స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 53
- కా. కట్టం జీరము లుండఁగాఁ దిన ఫలౌఘం బుండఁగా శయ్యకు
బ్రత్తై ధారుణి యుండఁగాఁ గొలఁకులం బానోదకం బుండఁగాఁ
గట్టా వైభవమద్యపానచలితాక్షవ్రాతు లాదుర్జనుల్
ధట్టింప న్నుధు లోర్తురే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 54
- కా. భిక్షాహారము లారగింపుచుఁ బ్రతృప్తి బొంది యేచోద లే
కక్షీణం బగుమేదినిజనితశయ్యాసౌఖ్య లాచు న్నికల్
నుక్షామంబులుగా ధరింపుచు రహి న్సంపాదుధన్యుల్ నృపా
లక్షున్రు న్నది మెత్తురే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 55
- మ. చలుసుద్దుల్ చలురజ్జులుఁ బదరునల్పప్రజ్ఞులఁ గుబ్బచ
న్నులు గుల్మించు మెలంతలుఁ సొగసుకాండ్రు గూడ నొనాటపా

- టలవాండ్లు గొఱ గాక రాజులకు నిష్ఠావంతు లాతజ్ఞు లే
ల లనదానశిబీశ్వరా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 56
- మ. భువనం బెందఱు నేర్ప రెందఱు ప్రగల్భు లాచ్చిచి పా రెంద జా
ర్యవరు లెచ్చి తృణీకరించిరి ధరణ్ జ్యాభీత ల ష్టేగ నా
రారా యిం దొకకొన్నిపల్లెలకుఁ దా రభ్యుత్తు లై యల్పు లే
ల పృథా గర్వ మొనర్తురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 57
- మ. ధరణీశాయితభుక్తముక్త మగునిధాత్రీతలం బంతయున్
బరిపాలించినవారు నైతము పృథుప్రాయుల్ తదంతాంశముల్
బరిపాలించునృపాధముల్ మది జుగుప్సాభేదము ల్లక్ష్మి యే
ల రహిక్ గ్రౌఢి చరింతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 58
- మ. వివిధాయోధనదారుణంబుల మిథోవిద్వేషు లై లోయవ
క్త్రీపృతం జౌపరమాజుహుటకృతమృత్పిండంబు భోగించుట
ద్రవిచారు ల్లూర లీవు లిత్తు రని తత్స్వల్పార్థ మాశించువా
రవమప్రాణులు గారొక సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 59
- మ. భవుఁ డాత్మీయకపాల మాదల వహింపన్ మన్నవాగ్దేవతా
ధవుఁ డొక్కండె విభుండు త కొరున కాత్మప్రాణసంరక్షణ
ప్రవణు ల్పల్కురు మ్రొక్కినంతనె మదింపం జెల్లునే వాని నే
ల విభుం డండు సుధీజను ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 60

—● మనస్సంబోధనము. —●

- మ. పరచేతక్రియ మాచరింపఁ జనుచున్ ప్రశాంత మాఁ గాని తా
నరయ న్నర్తుల మానసంబు విమలం బై యుండ దట్టున్ఁ జె
చ్చెర నిష్ఠాఢము లన్నియు న్నలుగవా చింతామణిస్తోమవ
ల్లరి చేపడ్డవిధంబున స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 61
- మ. ఆవు నర్థం బగుఁ గానియర్థ మది గా దామాత్రకుం జిత్త మే
ల వెతన్ జెందు నతీతభావిసరణు ల్లింపింప కైనట్ల భో
గవితానంబు భుజించు లేనితఱి నిక్కం బూర కుండు న్ముద్ధం
డవలం దా నిక నేమి శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 62
- మ. విషయైకస్పృహమైఁ జరింపుచు భవనీకారి గాకుల్ల ము
న్విషదాయాననివర్తకం బయినస్వాత్మభావముం జెందినన్

విషమక్లేశవిదూర మా సుఖగతి స్విక్రాంత మా నాజిభే
లపడాన్యప్రతిరూప శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

63

మ. విలసజ్జహ్నుసుతాతటాభిరతిమై విశ్వేనఁ జింతించు కు
త్కళిక న్సంపద లేల కోరునొకొ చిత్తం బక్కటా నీచికల్
కలుము ల్బుద్ధుడము ల్తైఱుంగులు నరౌఘంబు ల్బుణు ల్బుష్పిక్కి
లలు నమ్రం దగునా మహి స్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

64

మ. నృపతిభ్రాలతికాకుటీగణిక యాశ్రీ గోర కార్యుండు కా
శిపురిం జేరి వినీతకంఠుఁ దగుచున్ శిష్టాత్మ లచ్చో జనుల్
గృహ నన్నించినపాణిపాత్రవృతము భీక్షాన్నముల్ దించు నీ
లబరుండై మెలంగం దగున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

65

మ. ఎదుటన్ గాణలు వెన్నఁ జామరధరల్ హేలావయోరమ్య రా
సుదతు లేన్ద్రవల దాక్షిణాత్యసుకవీణ ల్లాల్తు రేని స్థియిం
బె దగ న్నర్త్యుండు కాపురించఁ దగు లేదే యోగి యై యొక్కకై
లదరిం జేరికొనం దగు స్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

66

మ. అభిరామం బగులక్ష్మి చేతుఱిన నే మాల్తీయమిత్రాఫలన్
విభవోపేతులఁ జేసి కాత్రవరమావిస్ఫురిఁ గైకొన్న నే
మి భయప్రొడ్డితమై మనం గలచె భూమిన్ మర్త్యసంఘంబు దు
ర్లభ మాదేహము నిత్యమై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

67

మ. మమకారంబు త్యజించి కామవికృతు ల్తాయించి సంసారక
ర్తము లెల్ల న్నది రోసి యీశ్వరునిపై రాగంబు సంధించి దూ
రము లొకానలు చేరి మానవుండు వైరాగ్యుఁడౌ నేని యే
ల మహేంద్రాదివదంబులు స్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

68

మ. సకలాకావలయంబుల నృతతసంచారంబు గావించుఁ గొం
చక నైసర్గికలోలభావమున విశ్వం బెల్ల వ్యాపించుఁ దా
నొకనాఁ డేమఱి యైన మర్త్యులమనం బూహించు చుల్లానక
ల్బుకుఁ డైనట్టిమహేశ్వరున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

69

మ. అమరేంద్రాదివదంబు లన్నియు దరిద్రాపేత్యముల్ వానిమీఁ
ద మనం బుంచక నిర్వివేకత ననంతం బై కరం బై ప్రకా

శమయం బై యలరారుబ్రహ్మము రహి న్నర్పింప సర్వార్థముల్
సమకూరు స్ఫులభంబు లై స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

70

❖ నిత్యానిత్యవస్తువిచారము. ❖

మ. ఆమరావాసకుటివిహారఫల మా యాగాళి యంచు న్బురా
ణము లంచున్ స్తుతు లంచు వేద మనుచున్ శాస్త్రం బటంచున్ నరుత్
భ్రమచే గోమటిబేరపున్ వగల కేలా చిత్తురో యాత్మ బ్ర
హ్మమునం జేర్చగ లేక శ్రీస్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

71

కా. కాలాంతాగ్ని సువర్ణశైలము పడంగా వారిరాసు ల్పడం
గా లోకాశ్రయ మైనధారుణి సనంగాఁ గుంజరేంద్రశ్రవో
లోలం బొకను వెంతమాత్రము నరు ల్లోహంధులై దీని కే
లా లోభింతు రెఱింగియు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

72

కా. వ్యామోహంబు వహించి వీను బధిరంబై నోరు లాలాయంతం
బై మే నానకమై రదాళి పతితంబై దృష్టి యుత్సాదితం
బై మానసిధి భ్రష్టమై నరుండు పంగై యున్నఁ గైకొరు పెం
డ్లాము న్నిడ్డలు నైతము స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

73

మ. జరఁ బ్రాపించి కరంబు పాండురశిరోజశ్శక్రం దై యున్నయ
న్నరు నుత్తిష్టగవాస్థిఖండ మగుచండాలోదపానంబువై
ఖరి బొదప్పుల రోసి పాయుదు రిలన్ గంజాక్షు లుద్వేల్లబ
ల్లరగండాదిమహంక శ్రీస్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

74

మ. జర ప్రాప్తించకమున్నె యక్షిబల ముత్సన్నంబు దాఁ గాకము
న్నె రుజల్ ముంపకమున్నె యాత్మహిత మన్నేషింప కజ్ఞండు మం
దిరదాహం బగునన్ద కాంతివిధి కెంతే మాపముం ద్రవ్వనా
లరియ ట్టై నగుఁబాటగు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

75

మ. ఇతిహాసాగమకావ్యము ల్చదువఁ బ్రొడ్డేదీ మల లేర్పరి యా
దృతిమై యోగతపఃక్రియ ల్గులుపఁ బ్రొడ్డేదీ యతిప్రశ్రయా
న్వీతుఁడై దాతృజనంబులం గొలువఁ బ్రొడ్డేదీ కటా యాయు వ
ల్పతరంబై చనుప్రాణిః స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

76

మ. దొర లత్యంతమదాంధకుత్ చపలచిత్తుత్ సౌఖ్యవాంఛ ల్పుదు
ర్భరము దైహవిఘాతె యైనజర దుర్వారంబు కాలుండు ము
ష్కరుఁ డొం డెద్దియు లేదు మేలు విమలజ్ఞానంబుకన్నన్ నిజం
బరయం బుడితతోటికి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా

77

మ. ధనహీనుం డయి మిత్రభృత్యరహితత్వం బొంది యధార్థి ప
చ్చిన నీయం దగఁ దప్పి దైన్యదశల ప్లేషప్లేషేళ స్పృహ
ర్వనదీతోయవవిత్ర కుంజయుత మాప్రాలేయకైలంబు మె
ల్లనఁ జేరొ దగు జ్ఞానికి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

78

మ. హితసాంగత్యము లిందు కాంతిసుఖముల్ శృంగారకావ్యంబు లి
ష్టతమాపక్రములు స్వీలాసవనము ల్పర్వంబు నత్యంతర
మృతరం బయ్యు ననిత్యతామతి జనింపం దద్దయుం దా నర
మృతరం బై కనిపించు నా స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

79

మ. ఘనహర్ష్యంబులు కామినీలలితము ల్లానాదికంబు ల్తనం
బునకు నైపుత కాదు తజ్ఞు లనయంబు స్తీటవత్సానిల
ప్రనట్టివళిఘాతయంబు లనుచు న్నావించి సుష్టి గిరుల్
వనము లేచుదు రర్చిలి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

80

శివార్చనము ౭౭

కా. ఏనాఁడైనను నేజగాన నయిన్ దృగ్గత్యుం డైనన్ త్రుతుం
డైనం గాఁడు తథావిధుండు విషయోద్యత్కుంజరీరూఢు
ర్నానక్షీణమనకరిన్ నిలుప నారా యెవ్వఁడో నయమా
లానం బయ్యెడు ధారుణి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

81

మ. శమసంపాదిని యైనవిద్య దొరకు నృద్దోష్ఠి గల్గు న్న నో
దమనం బబ్బు నదైన్యవృత్తియును లబ్ధం బొ ననంగప్రచా
ర మొగిం జేతులు నొక్కపుణ్యఫలసంప్రాప్తి నిరూపింప శ
క్యము గాదెద్దియు జ్ఞానికి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

82

మ. సుగుణశ్రేణు లనన్యగోచరము లాచు నిత్ర ట్టిడింప నిం
జగుతారుణ్య మతిక్రమింపఁ దలపుల్ వ్యర్థంబులై పోవ ను
గ్గగతిం గాలుండు చేర రా జనులకు న్నారీకళత్రుండె ది
క్కన నంచున్ దెలియొ దగు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

83

- మ. సకలస్థావరంగ మైకవిభుఁడొ శంభుఁడు సర్వాంతరా
త్తకుఁడొ విష్ణుఁడు వస్తుతత్త్వము చలంపంగా నభిన్నస్వరూ
పకు లయ్యున్ మది నాదుభక్తి పరమబ్రహ్మంబు భర్తందె యం
చకలంకస్థితి భాసిలు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 84
- మ. కనదిందుద్భుతిపాండురంబు లగుగం గానైకతత్వోజులన్
ఘనసంతోషభవాశ్రులై శివ శివా కాశీపతీ యంచు ను
త్సానినాదంబుల బిగ్గరం బలుకుచున్ గాందామాందాపే
శను ధన్యు ణ్విహరింతు గా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 85
- మ. తుద ముప్పే గద యంచు గాపురపుసుద్దుల్రాసి నన్యస్తనం
పదులై సాత్వికులై వనస్థులు సంతాపించి సంపూర్ణశా
రదచంద్రాతప లామహానిశల శర్వశ్రీపదాంభోజముల్
మది జింతింతురు పండితు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 86
- కా. కాశిం జేరి త్రివేణి చెంగటఁ గట్టికాపీనమాత్రాంతుకుం
డై శీర్షంబునఁ గేలు మోడ్చుకొని శర్వా శంకరా శైలజా
ధీశా యంచు పచింపుచుం గడపుఁ బ్రీతి న్వాసరంబు ల్లునుం
డొశప్తప్రవరుండు శ్రీ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 87
- కా. గంగాలోయముల న్సుపుష్పజలసంఘాతంబున న్నిశ్వభ
ర్తం గామాంతకుఁ బూజచేసి పిదప స్థానంబు గావింపుచున్
తుంగగ్రాపనిషణ్ణులై యలరుధన్యుల్ దైన్యసంతాపముల్
భంగం బంద సుఖంతు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 88
- మ. అనవద్యంపును బాణిపాత్ర హృతభిక్షాహారుఁడున్ నిస్పృహుం
డును కాంతుండు దిగంబరుండు నయి ధన్యుం డొంటియై భూతలం
బున పత్తింపుచు శంకరుం దలఁపుచున్ ముక్తాత్మఁడై కర్మజా
లనిరాసం బిడుఁ జుల్కున న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 89
- మ. ఒకచో నిల్వక పాణిపాత్ర హృతనిత్యోదాత్తభిక్షాన్నుండై
సకలంబు న్నదిలోఁ దృణోపమముగాఁ జర్చింపుచు న్యోగిభా
వకుండై కాంచనఖండబోధసుఖజీవన్ముక్తి చంద్రార్థమా
డకృపం గాని జనింప దొ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 90

అవధూతచర్య. ౭౭

మ. అనిశస్త్విరవిహారుడై సతతభిక్షాహారుడై శూన్యకా
ననదేతై కళయాళుడై శిథిలకంఠాజీర్ణకాశీనుడై
ఘనయోగస్థిరుడై ప్రకాంతుఁ డయి వేడ్క నృర్యువిజ్ఞాని కే
ల నగారిప్రముఖోన్నతు ల్పురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 91

మ. అలఘుజ్ఞానసమగ్రుఁ డౌవిబుధుఁ డాహా పద్మగర్భాంధమం
డలమాత్రంబున కేల నానవడు నానాశైలసంవాస మా
జలధిశ్రేష్ఠము చేఁప గంతు లిడినకొ సంక్షోభముం కెందునే
లలనానూతనమన్నధా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 92

మ. నవరిస్యూళవలాశపాత్రమున భైశం బెత్తి తగ్గానభు
క్తివరుం డౌనవధూతశేఖరుఁడు లక్ష్మీ తల్లి యెంచేసి నీ
కృప వే అొక్కెడ నిల్పు నిస్సృహుల మాయే మొల్ల మే మొల్ల మం
చవరాగస్థితి భాసీలు స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 93

మ. నవతల్పం బిల దిష్టే చంద్రుఁడు వితానం బాకసం బంచితం
బప్రువింజామర మందవాత ముపబర్హం బాత్తహస్తంబు నై
సువిరక్షిం బ్రియభామఁ గూడుకొని రాజుం బోలి నమ్మతితో
నవధూతేంద్రుఁడు భాసీలు స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 94

కా. హానాదానవిర క్తమార్గనిరతుండు గ్రామరథ్యాచల
న్నానాచీరసులబ్ధకంఠుఁ డయి కాంతస్వంతుడై భిక్షుడై
మానాహంకృతికూన్యుడై జనవతిం బ్రాపింప కాత్తేచ్చ బో
ధానందుం డిలఁ గ్రువ్వురు స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 95

మ. జడుఁడో భిక్షుఁడో చిప్రుఁడో వృషలుఁడో జ్ఞానాధ్యుఁడో సిద్ధుఁడో
కడవాఁడో యనుచుకొ జను ల్పూరిఁబొరికొ గన్గొంచు భాషింపఁగా
నుడువం డల్లఁడు సంతసం బిడఁడు తన్నుం గానియ ట్లుర్వి న
ల్లడ యొగీంద్రుఁడు శ్రువ్వురు స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 96

మ. సతతంబు స్మరిగా నయత్నత నహింసాసాధ్య మాఘాసవా
యతతి నై సీ మహీశయాళు వగు నేజోరంగమశ్రేణియా
కృతి యొగీంద్రుఁడు దాల్చు నవ్వడువు ధాత్రి స్ఫర్యభర్తౌత్తమం
బతులచారధురంధరా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 97

- కాలమృగాళశంకువునఁ బన్నగరాజముఁ గట్టఁబోవుప
జ్రాలకు బెజ్జముల్ నునువఁజాలుశిరిననుమాంతసంహతిన్. 5
- చ. పరమహితంబుగాఁ దగును పాయముగా ననిశం బధీనమై
పరగెడునట్లు లజ్జతకు బల్బగుకప్పడ మొప్పఁజేసె ము
న్సరసిజగర్భుఁ డెట్లనిన సర్వమెఱింగినవారిరచ్చలం
దెఱుఁగనివారి కాభరణ మెంచ విశేషపుమానమేకదా. 6
- చ. ఎపుడొకయింతగంటినని యేనుఁగురీతి మదించి యుంటిన్
యపుడె నమస్తవప్రభుఁడనైతి నటంచు మదించె నామనం
బిపుడొకయింతుకించుక బుధేంద్రులచేయఁ నెఱింగిఁజొంటిన్
యపుడె విమూర్ఖతాత్తదురహంకృతివీడె జ్వరంబుకై వడిన్. 7
- చ. తొరగెడుజొల్లన నడిసి దుష్టపుకంపునఁ జేరరాక యొక
బురువులు గాఱ నంజాడును పోడిమిలేనినరాస్థిఁ జొక్కుచు
న్గొఱిగెడుకుక్కపార్శ్వమునకు న్ననుదెంచిన యింద్రుఁగాంచిన
స్ఫోరయదు శంక త్ఫుల్లకులుబొందిన తక్కువలెక్కనేతురే. 8
- చ. సురపురినుండి శంకరునిజాటము జూటము వాసి గట్టు గ
ట్టురువడివీడి భూమి భువినుండియు వారిధి వార్ధి నిల్వ క
య్యురగులలోకము స్ఫోరసేయు నైతిసె న్నఱిగంగరావున
న్గొఱికులు స్థానము ద్వీడిచి నూలుముఖంబుల గానఁజెందరే. 9
- 10

— విద్యత్పద్ధతి. —

- చ. సురుచిరకాస్త్ర పాఠపరిశుద్ధవచస్కులు శిష్టదేయసు
స్థిరనిగమాగము ల్గడుఁ బ్రసీద్ధులు నౌఘును లేనృపాలుచే
బొరసెరొ లేమి యక్కొడువ భూపతిదే ఘనులైనవారిలే
మరసి పరీక్షకుండు వెలయల్పమునేసిన రత్న మల్పమే. 11
- చ. కనఁబడ దెవ్వ రేఁబదిమిఁ గైకొనవచ్చిన నిచ్చలున్ సుఖం
దెనయఁగఁజేయు నర్థులకు నిచ్చినపొచ్చు యుగాంతవేళలం
దునుజెడ దట్టివిద్యయను నూత్నధనంబు గడించికొన్నవా
రిని నవరింపనేరని కుభృత్తులతోడ విరోధమేటికన్. 12
- చ. అధిగతవేదకాస్త్ర పరమార్థులఁ బండితులైనవారి నీ
పథిప! నిరాకరింపవల దల్పతృణోపమ నీదులక్ష్యేయ

- య్యధికుల నడ్డగించఁగలదా మదవార్ధ్యసితోరుగండభా
క్కుధరనిధేభరాజములకుం బినతంతు వడేమియడ్డమో. 13
- చ. అలకమలాసనుండు మది నల్కవహించిననేని యంచపై
లలితసరోజినీవనవిలాసనివాసము మాన్పుఁగాకఁ దా
బలియొండనంచు దానిదగు పాలును నీరును నేర్పరించు నే
ర్పులగల సుప్రసిద్ధయశము న్నొయించుటకు న్ననుద్ధఁడే. 14
- చ. జలకము గంధమున్ గునుమచారుళిలోజములున్ భుజంగదం
బులు శశిగౌరహారముఖభూషలు మర్త్యు నలంకరింప వే
వలర నలంకరించు విమలాంచితసంస్కృతవాణి యొక్కటే
బొలుపలు సొమ్ములెల్ల చెడిపోవదు వాక్కనుభూషణం బిలన్. 15
- చ. నరులకు దాచిపెట్టినధనంబును చక్కనిరూపు శ్రీయశ
స్కరియును భోగభాగ్యసుఖకారిణియున్ గురుతోటికి న్నహా
గురువు విదేశబంధువును గూర్చినదైవము రాజవశ్యమున్
వెరవు సువిద్యయే ధర నవిద్యుండే పో పశువర్గ మిట్టిదే. 16
- చ. తమ మదినున్న నేల కవచం బరియేటికి శ్రోధమున్న దా
యమలయ నేల చిచ్చు పరమాషభమేల సుహృత్తు గల్గ మూ
ర్ఖమనుజుఁడున్న నేల ఫణి ద్రవ్యమదేల సువిద్యయున్న నీ
గ్గవఱిన సొమ్ములేల కవితాఢ్యతగల్గిన రాజ్యమేటికిన్. 17
- చ. పరిజనతోటిపైఁ గరుణ బంధులపై మొగమోట మల్పులం
దరతియొఁ బ్రితి సాధుజనులం దిలఁచినియెడ న్నయంబు తెం
పరులపయ్యిన్ బుధాళియెడ నార్జవమున్ గురులందు నోర్పు బి
త్తరులెడ ధూర్జతం చెలుపు ధన్యులయందె తగు స్వగద్గతుల్. 18
- చ. మతిఁగల జాడ్యము లెఱచు మాటల సత్యము గూర్చు మాన ము
న్నతి నెనయించుఁ బాపములు నాశమొనర్చు మనంబున న్మృస
న్నత గదియించు దిక్కుల ఘనంబుగఁ గీర్తులు నించు సానుసం
గతి యొక నేవిశేషములు గల్గఁగఁ జేయదు మర్త్యతోటికిన్. 19
- చ. చతురమతి ప్రసిద్ధియు పచకిపరిశుద్ధి ప్రబంధవర్ధన
స్థితికలనానమృద్ధి రసనీధియొఁ గాంచి యగణ్యపుణ్యభా
గతులితకీర్తి దేహధరులై సుకవీశ్వరు లెయ్యెడ స్వరా
మృతిజనితో గ్రభీతులు పహింపక యిష్టడు సున్నవా రిలన్. 20

— శౌర్యపద్ధతి. —

- ఉ. ఆకట స్తుక్కిన స్తుదిమి నంగము జిక్కినఁ గట్టదుర్దశ
 లొక్కినఁ గాంతి దక్కిన ననువ్రజము వ్దనుచున్న డస్సిన
 స్వీక మదేభతుంభపదపీఠితస్పృహఁ జెందు సింగమ
 జ్ఞాకట వాడుపు లై నపునా యభిమాని మృగేంద్రుఁ డెయ్యొడన్. 21
- ఉ. స్నాయువసాదు లల్పములు నంజుడు లేదది పంకదూప్యమా
 హేయపుటస్థిఁ గుక్క భుజియింపుచు రంజిలు దాన డ్దుత్తునం
 బాయదు ప్రాప్తజంబుకము మాని మృగేంద్రము గించు నేనుఁగున్
 డాయును రెల్లవార లతిడస్సియు శక్తికొలంది కోరికల్. 22
- చ. బలువిడి తోఁకఁ ద్రిప్పి పలిపాదము లూనుచుఁ గ్రింద వ్రాలుచు
 న్నెట్టిల నేలవైఁ బడుచు వేమఱు నోరుదరంబై చూపుచు
 న్నెలుకురు కుక్క కొక్కకడి బెట్టరు భీరతఁ జూచుచున్ మదా
 వళము భుజించుఁ జాటు శతవాక్కుల నెన్నవణంబు లిమ్ములన్. 23
- చ. ఎడతెగకిట్లు సంసరణ మెల్లపుడున్ బరివర్తింంగ నే
 యెడ మృతిబొంది యెవ్వఁ డుదయింపఁడు పుట్టుక కేమి యెవ్వఁడీ
 పుడమి జనింపఁ దత్కులము భూరిసమున్నతిఁ జెందువానిదే
 యొడలును జన్మము న్దురువు లొక్కొక్కచోఁ బదికొట్టు పుట్టవే. 24
- ఉ. మాసరవానైకతును న్నబకాకృతి రెండువృత్తుల
 న్భాసీల మానకాలి యగుప్రాజ్ఞఁ డడెట్లనఁగాఁ బురంబుదాఁ
 జేసినసర్వలోకములుఁ జెల్వంగ నాదలదాల్చునందు న
 య్యాసలు బాసిన న్దపసి యై వనసీమల నుండు నెమ్మదిన్. 25
- చ. ఆలగురుభార్గవప్రభృతు లైదుగురు స్తురువొంద వారివై
 నలుగక శీర్షమాత్రయుతుఁ డయ్యును జూడు విశేషవిక్ర మే
 చ్చలు గలరాహుదైత్యపతి చంద్రదిసేంద్రులఁ బట్టు నిర్దుర
 స్థలమునఁ బర్వవేళల యశంబున కింతె మహద్విరోధమున్. 26
- చ. ఘనుఁ డహిభర్త భోగఫలకంబునఁ దాల్చు జగంబులెల్ల నా
 యన నలకూర్తరాజు చరమాంగమున న్భరియించు నాగుణా
 భ్యుని భరియించు ఘోజిమణి యూనుఁ దదంగభరంబ నాదృతి
 న్ననధి యయాచె యార్జులయుదార్యచరిత్రము తా విచిత్రముల్. 27

ఉ. ఆకడఁ దండ్రి జ్ఞేశవతుడై కృశియింపంగఁ గాంచుచున్న మై
నాకునకు నృయోధి భువనంబులఁ గూలుట నర్హమానడిం
జేఱొనుకంటె దృష్టసురశేఖరభూరిశిఖున్ఫులింగకీ
లాకరభీకరోరుకులిశాహతిఁ జచ్చినఁ గీర్తి గల్గజే. 28

చ. కరముఁ బ్రకాశమొందురవికాంత మచేతన మయ్యుఁ జూచితే
యెరపరికంబు కోప మొకయించుక భానుఁడు పాదమూడినన్
గఱకఱఁ జెందినట్టు లధికశ్వుర మండెడుజండజేజమున్
బొరసినత్రూరుపుల్ పరులు బూని యొనర్చుననజ్ఞ లొద్దురే. 29

ఉ. సింగముగన్న యక్కొదమ చిన్నదియయ్య నభంగవాసనా
సంగతభృంగదానర్పురసంఘమలీమసగండరంగమా
తంగవిభంగభంగులకు దాఁటు బలాధ్యులకున్ స్వభావమీ
యంగు పయోవిశేషము పరాక్రమసంపదకున్ బ్రధానమే. 30

అర్థపద్ధతి. ౨౭

చ. కులము రసాతలస్థలిని గూలిన మంచిగుణం బధోగలిం
బొలసిన శీలమద్రితటభూమిని జాఱి విదగ్ధమైన ద్వి
ట్కులహరకౌర్యమందుఁ బిడుగుల్ పడినన్ గడుమేల్ ధనంబె కా
వలె నది లేనిచోఁ దృణలవంబులుగా గుణకోటు లిన్నియున్. 31

ఉ. వాడె కులీనుఁ డుత్తముఁడు వాడె రసజ్ఞుఁడు వాడె యూర్ధ్వండున్
వాడె బహుశ్రతుండు మఱి వాడె గుణాధ్యుండు వాడె వక్తయున్
వాడె సురూపియంచు ధనవంతుని నందఱు నెంతు రెంతయున్
బోడిమిగాన సర్వగుణముల్ గనకాశ్రయభూతము ల్లదా. 32

చ. కుమతులయోచనన్ నృపతి కూటమిచే యతి లాలనన్ సుతుం
డమహితవిద్య విప్రుడ సదాత్మజుచే గుల మల్పించే నుశీ
లము శ్రవహాలచే గృషి యలక్ష్మకఁ జెల్లి ప్రవాసవృత్తి వి
య్యమ రలిదుర్జయ్యాన్తి సిరి యర్థము లీవిఁ బ్రమాదకన్ జెడున్. 33

చ. ఆనుపమదానభోగవిలయంబు లన న్దగు మూఁడుమార్గముల్
దనరు ధనంబునరే దది యుదారమతిన్ మనుజుం డెఱింగి దా
ననుభవి గావలెన్ బుధుల కర్థుల కీవలె లేక మూలయిం
టనె పెనుకాంక్ష దాప నది దక్కదు మూఁడవత్రోవఁ గైకొనున్. 34

- ఉ. కాణవిల్లిరత్న మరిసందళితాంగజయాఘ్నండున్ మద
క్షీణగజంబు నిర్జలవీరీతలనైకతశారదాపగా
శ్రేణి కళావళిష్టశశి చెల్వనిచే రతిఁ బ్రక్కబాల వి
శ్రాణనలీలఁ బేదగిలురాజులు మింతురు కార్యమొందియున్. 35
- ఉ. చేరెడుగంజిశోన మొరుచెంగటి కేగుచు డస్సియున్నవాఁ
డే రమ జెంది వెన్క జగమెల్లఁ దృణంబుగ నెంచు న్నఘమల్
మీఱిన యందునన్ దుదను లేక యణంగినయందున న్నరున్
జేరును బెక్కువస్థలు గృశించుట మించుట దాననేకదా. 36
- ఉ. తడవ నిబద్ధి యొక్కపుడు దబ్బతి యొక్కెడ నిష్ఠురోస్త్రు లొ
క్కెడఁ బ్రియవాద మొక్కపుడు హింస యొకపు దయాభుభావ మొ
క్కెడ ధనకాంక్ష యొక్కపుడు నిచ్చుట లొక్కెడ వెచ్చ మొక్కెడన్
గడన యొకప్పుగా గణికకైవడి నొనృపనీతి నైకతన్. 37
- శ. ఇలయనుభేనువు న్నిడుక నిచ్చజనించిననేని రాజ నీ
వెలమిని దూడఁ బెంచినటు లెప్పుడు లోకముఁ బ్రోవవయ్య నీ
వలన జనంబు లెన్నయయి వర్ధిలుచుండినఁ గల్పవర్ణియుం
బలె సకలేస్సితార్థఫలవర్గము బీధర యీనకుండునే. 38
- ఉ. భూరితరాజ్ఞకీర్తియును భూసురరక్షయుఁ బాత్రదాతయై
మీఱుట భోగమొందుటయు మిత్రులఁ బ్రోచుట నాఁగనొప్పనీ
యాఱుగణంబు లేనృపులయందు రహించవొ వాని నూరకే
యారడిఁ గొల్వనేల గలదా ఫల మాత్రితకోటి కెంతయున్. 39
- చ. వనజభేవుండు ము న్నినటప్రాసినదెంతయొ యెంతకొంచమో
ఘనమొ సురాన్రి నున్నమరుఘటముఁ జేరిన వచ్చు హెచ్చు రా
దనఘ వృథావృథ ల్లనకు మాధ్యులచెంత ధరింపు నైర్వ మూ
నిన ఘటి కెచ్చునే జలము నీరధి ముంచిన నూత ముంచినన్. 40

—● దుర్జనపద్ధతి. —●

- ఉ. కారణ మింతలే కొకరిఁ గాంచినఁ గిన్నవహించు టాత్తని
హ్మారుణికత్వ మొందు టొరుకాంతఁ దలంచుట లన్యవిత్తముల్
గోరుట బంధులు న్నుజనులు న్నను మేలు సహించకుండుటల్
గూరచిారు లొనరుటకున్ మృషగాదు స్వభావసిద్ధముల్. 41

చ. లలితకళావిలాసనమలంకృతుఁ డైనను దుర్జనుండు చెం
తల వసియించఁగాఁ దగఁ డనర్హుఁడు వానిఁ ధృజింపనే తగున్
గలితనవారుణారుణధగధ్ధిలోరుఫణామణిప్రభౌ
గలవని చెంతనున్న భయకంప మొనర్పచె నర్ప మేరికిన్. 42

చ. త్రవ జడవృత్తి సద్వృతము దంభము శుద్ధతమైదుబంటు ని
ష్క్రృపుఁడు గురుండ బుద్ధిప్రియరీతులు పల్కుట చైన్యవృత్తి తే
జవుఁబన గర్వమా స్థిరుఁ డశక్తుఁడు వక్త బహుప్రజల్పఁడం
చెపుదును నిందనేయు ఖలుఁ డేనుగుణం బిఁక వాఁడు మెచ్చునో. 43

చ. అవగుణమేల లోభ మెనయన్ గొలలేటికి గొండెమున్న స
త్యవచన మున్న నేల తప మాత్మ శుచింగన దీర్ఘమేల మే
లపునుజనత్వమేల నుగుణాభిమమాత్వమె చాలు సొమ్ములే
ల విభవమేల విద్య ప్రబలన్ నడిఁ జెందిన మృత్యువేటికిన్. 44

చ. పగలిఁటఁ గాంతిలేనికళి పాయముదీఱినభామ పద్మిని
దగులమి రిత్తయౌ కొలన నక్షరరూపపదాస్యమున్ ధనా
శగలప్రభుండు లేమి ననిశంబు గృశించుబుధుండు భర్తయౌ
లగమున నుండుసూచకుఁ డిలన్ విడఁగూడని సప్తశల్కముల్. 45

ఉ. ఆతతచండశోచదహనాక్షయరూక్షకటాక్షు లైనధా
త్రీతలనేతలందుఁ గలచే తనవారును ప్రీతి తప్పినన్
ఘాతయ నేయఁజాతు రధికత్వర మండెడువహ్ని వ్రేల్చుచో
హోతనటంచు నంటుకొన నోరిచి శీతలవృత్తిఁ జూపునే. 46

ఉ. ఊరకయున్న మూఁగ వచనోద్ధతిఁ జూపిన గొంటు చేరువన్
జేరిన దంట దవ్వుల వసించినచో నసమర్థుఁ డోర్పుతో
నోరిచికొన్న భీరుండు దురుక్తులు వైచిన జాతిహీనుఁ డం
చారడిఁబెట్టు రాజు వశమా నృపనేప యగమ్య మేరికిన్. 47

చ. నకలబలావళిన్ బ్రియమెసంగఁ బ్రకాశమొనర్పి హెచ్చి పా
డికిఁ జొరలేక తామును ఘటించినదుష్టతమాధమక్రియా
ప్రకరము లన్నియున్ మఱచి భాగ్యముచే నీరిఁ జెంది సర్వదూ
షకుఁ డగుదుష్టాదృష్టిఁ బడి సౌఖ్యము లెవ్వరు గండు రిష్టుహిన్. 48

ఉ. హెచ్చిలు దొల్త విప్లుట ఊయించును రేపటిపూఁటనీడ నాఁ
గుచ్చితుచెల్లి దొల్త గడఁగొంచెమ యై మఱి మీఁద హెచ్చుచున్
పచ్చు వివేకిమచ్చిక ధ్రువంబుగ మాపటిపూఁటనీడ నా
నిచ్చలు నితైఱంగఱిఁగి నెయ్యము నేయఁదగు న్నివేకిలోన్. 49

ఉ. నీరముఁ బూరి సంతసము నిచ్చులు జీవనమై బాసంగ నె
వ్వారికిఁ గీడునేయకఁ బ్రవర్తిలు మీనమృగాద్యులందు ని
మ్మారణవైర మూనెదరు కష్టలు దాశకీరాతనూచకుల్
వారిజగర్భకట్టడయొ వారిదయారహితస్వభావమో.

50

— సుజనపద్యతి. —

చ. పరగుణరీతిఁ బ్రీతి గురుపట్ట విసీలి బుధాక్షివాంఛయున్
దఱచుగ విద్యనాస్థయు సధర్మిణిపై రతి లోకనిందలన్
జెఱపు శివార్చభక్తి మతి నిగ్రహశక్తియు దుష్టసంగమం
దరతియుఁ గూర్చి యొప్పెఱుమహాత్ములఁ గూర్చి నమస్కరించెదన్.

51

ఉ. ఆచదలందు ధైర్యము మహాభ్యుదయంబున నోర్పుఁ బ్రాధివా
ః చాపటింబు రచ్చలను సంగరరంగమున నృరాక్రమా
టోపము కీర్తి నిచ్చయుఁ గడున్ వ్యసనంబు శ్రుతి దరిర్ప బ్ర
జ్ఞావరు లాప్యచుందు రివి సాజములై తమయందుఁ బొందగన్.

52

చ. కరమున క్లాఘ్యదాన మెసంగన్ దల శ్రీగురుపాదపదనం
బొరయ ముఖంబు సత్వరమఁ బూన జయోస్తుదవృత్తి బాహులన్
మెఱయ మహాచ్చవృత్తి మది మించ శ్రుతంబు శ్రుతిద్వయిన్ దగన్
సిరులు వినా విభూషలుగఁ జేయుదు రీగుణముల్ మహామహుల్.

53

చ. ఒకరిధనంబుఁ గోరకనృతోక్తులు బల్కక పధ్యులైనఁ జం
పక తగువేళ నీవి కలమాత్రము మానక నన్యఁ గూర్చి ప
ల్కక గురుభక్తి వీడ కలికాంక్షల గూడక భూతమైత్రిఁ బా
యక నరుదున్న మంచి తెరువంచు శ్రుతుల్ స్మృతు లెంచు నెవ్వడున్.

54

ఉ. సంపదఁ గన్న వేళ గుణశాలులచి త్తము సూరవృత్తి ప
ర్తింపక నూత్న వల్ల వశిరీషసు మోత్సలతోమలనీలిన్
సొంపువహించు నాపదలు సోఁకినవేళ విశాలశైలని
ష్కంపతటస్థలస్ఫురదఖండశిలాకృతి కర్కశంబగున్.

55

చ. నయగతి ప్రీతి ప్రాణములు నాశిలినన్ మలినత్వ మింతలే
మియు ఖలులన్నఁ జేరమియు మిత్రుల నొచ్చియు వేడఁబోనియు
స్మియు వెతలందుఁ దాల్చియు మనీషులజాడ మెలంగుటల్ బుధా
శయములు కత్తిమీఁదిపెనుసాము లివెవ్వరిచేత నేర్పిరో.

56

ఉ. ఎంతయనన్ సుగుప్తముగ నిత్తురు సజ్జను లిట్లుఁజేరఁ బూ
జింతురు ప్రీతి జేసినది నెవ్వరు మేల్ సభనెంచు రన్యమె

స్వీకృతన కుగ్గడింతు రనయింతురు శ్రీ గలగర్వమంచిత
స్వాంతలు క త్తిమీదివెనుసాము లివెప్పరిచే నెఱింగిరో.

57

చ. బలువుగఁ గ్రాగునయ్యనుముపైఁ బడుతోయకణంబు నాశిలున్
బొలుపరి తామరాకుపయి ముత్యమురూపున నిల్పుఁ గొంతనే
వల జలబిందువే యుదధియందలి శక్తిని వ్రాలి ముత్యమై
మలయును తత్సమం బధమమధ్యమన త్తమసఖ్యముల్ క్రియల్.

58

చ. తగునదవల్లఁ దండ్రికి ముదం బొదవించినవాఁడె పుత్రుఁడున్
మగనికి సంతసంబెసఁగ మక్కువజూపినదే పురం ప్రే
మ గలిగి కల్పిలేముల నమంబుగ వర్తిలువాఁడె మిత్రుఁ డీ
ముగురు లభింతు రచ్చమతి మున్ సుకృతంబు లొనర్చువాఁకిన్.

59

చ. ఓరులకు నమ్మిలై ఘనత నొంది వరస్తుతి నాత్మసద్గుణ
స్ఫురణ వెలార్చి యన్యుపనిఁ బూనియు స్వార్థములు న్యహించి ము
ష్కరులదురు క్రియంబు లతికాంతినె మాన్చి తదార్థికారులై
యరుదగుచర్యల నైలఁగు నార్యులు పూజ్యులు గార యేరికిన్.

60

— పరోపకారపద్ధతి. —

చ. ఫలములఁ బిక్కటిల్లియును బాదపముల్ గను నన్రభావమున్
జలధరవస్త్రీ దవ్వుల నెసంగియు నప్రత నిచ్చుఁ దోయముల్
గలివిఁ జెలంగియున్ ఘనులు గర్వముఁ జెందక యందు రింతయున్
దలఁపఁ బరోపకారులగు ధన్యులకైన స్వభావకృత్యముల్.

61

చ. చెవు బురుకుండలద్యుతులచేతను గాదు శ్రుతి స్వైలుంగు ర
త్నవలయయుక్తి గాదు కయి దానముచేఁ జెలఁగున్ దయామతిన్
సపురగువారిదేహములు చందనకుంకుమచర్చచేతఁ గా
దవనిఁ బరోపకారమహిమతిశయంబునఁ జాల శోభిలున్.

62

చ. జలజవరంపరన్ సురుచిసంపద నింపు నినుండు కైరవో
త్పలనికరంబుల న్గరము భాసిలఁజేయు సుధాంశుఁ డంబుదా
వళి తనయంతఁ దాఁ గురియు పెర్నము హర్షముఁ జెంద లొక మి
ట్టలఘుమతుల్ స్వయంగతపరాధహితుల్ సుకృతుల్ దలంపఁగన్.

63

చ. ఓరులవసుల్ ఘటింతురు నిజోద్యమముల్ ద్యుతయించి యుత్తముల్
వరులవసుల్ స్వకార్యములు బాయక పూనుదు రుద్ది మధ్యముల్
సరహితముల్ నిజార్థరతి భగ్న మొనర్తురు మర్త్యరాక్షసుల్
ప్రహిత మూరకే చెఱుమఁ బామరు లెవ్వరొ తోచ దాత్తకున్.

64

- ఉ. పాపము నేయసీడు హితవధతిఁ గూర్చు రహస్య మాపసుల్
దాపనుజూచు సద్గుణవితానము లందఱెఱుంగ నెంచుఁ దా
నాపదవచ్చిన స్విడువఁ డక్కఱవేళల నిచ్చుఁ దీర్చు సం
తాపము మంచిమిత్రుఁ డని తద్గుణముల్ బుధు లెంతు రెంతయున్. 65
- చ. తనుఁ గలనెక్ జలంబులని దానికిఁ బాల్ స్వగుణం బొసంగి వెం
టనె యది గావఁగాఁబడునెడఁ జల మోర్వకఁ గాఁక నింకె న
య్యనుఁగువిపత్తు నైఁపక మహాగ్నిఁ బడంగఁ దొడంగఁ బాలు గ్ర
క్కెన జలమంతలోఁ గలయఁ గ్రవ్వురె నిట్టివి సాధుమైత్రులున్. 66
- ఉ. ఇందె శయించినాఁడు కమలేశ్వరుఁ డీందె వసించెఁ దద్విష
ద్భృందము లిందె చెందె శిఖ రిచ్చటలుక్ శరణంబు బాడబం
బుం దగ్గె నిందె యిందె ఘనపుష్కలముఖ్యములున్న వద్దిరా
యెందునుఁ గాన మెంతబరు వీజలధీండు నిమేను బూనెడిన్. 67
- ఉ. ఆతతలోక ధారిచరమాంగలసత్కమతేంద్రుఁ డొక్కఁడే
జాతుఁడు జన్మ మన్న ధ్రువుజన్మ మె సద్బ్రహ్మచక్రవర్తన
స్థితత క్రిందమీఁద హితశీలులుగానిజదుల్ వృథాఛదా
జ్ఞాతభవాండభాండఫలజంతుసముల్ మృతజాతులేటికిన్. 68
- ఉ. ఆన నడంపు మూను డ్దమ యానకు గర్వము నాడు సత్యమే
దోసము నేయఁబోతుము బుధు ల్బునుల్రివనె పొమ్ము విద్వదు
ల్లాన మొనర్చు ముగ్ధరిపులక్ శమియింపు వహింపు కీర్తి సం
త్రాసులఁ బ్రోవు సద్గుణము దాపు మివేకద సాధుకృత్యముల్. 69
- చ. మనసులు వాక్కు లంగములు మానితపుణ్యసుధాప్రవృత్త తం
దనర నిజోపకారు లుదిత త్రిజగజ్జనులై పరు ల్భరిం
చినపరమాణుమాత్ర గుణశీలము లద్రులుచేసి హర్షతో
యనిధుల నోలలాడుచు మహామహు లుందురు కొందఱిద్ధరన్. 70

— ధైర్యవధతి. —

- చ. ఆమరులు బార్ధిఁ ద్రచ్చునెడ నందుదయించినరత్న పాళి హ
ర్షము గన రాహులాహలవిషంబున భీతి వహింప రాత్నన
య్యమృతముఁ గన్నదాఁక విడ రప్పని యేతెఱుఁగైన ధీరస
త్తములు సునిశ్చితార్థ మవుదాఁక ప్రయత్నము మాననేర్తురే. 71
- ఉ. ఊనిన నేడ విఘ్నమగునో యని నీచులు భీతిఁ గార్యమే
శ్రాసరు మధ్యముల్ దొలుతఁ బూనియుఁ బూనక విఘ్నమైనచో

- మానుడు రెన్నివిఘ్నములు మాటికివచ్చిన సెంతనొచ్చినన్
మానరు తాము బూనిన సమంచితకార్యము ధీరమానసుల్. 72
- చ. ఒకయెడ భూమినే బరుండు నొక్కెడ బాన్సుననుండుఁ గూరలే
కొకయెడ మెక్కు లొంగొను రసోదనమొక్కెడ బొంతఁ బూను పై
నొకయెడఁ గట్టు దుప్పటము లొక్కెడఁ గార్యభరార్థికిన్ మన
స్వికిఁ గలదే సుఖాసుఖవిశేషవిధాగణనా ప్రసంగముల్. 73
- ఉ. సీతు లెఱుంగువారు తమనింద ఘటించిన సెంచినన్ మహా
భూతులు బాయవన్న నవి బోయిన చావపుడైనఁ గల్పసం
ఘాతవిరామకాలములఁ గల్గినఁ గల్గెఁగా కొకప్పుడున్
సీతివధంబునం జెదరనేరరు ధైర్యరమాధురంధరుల్. 74
- చ. యువతికటాక్షపీక్షణశరోద్ధతి ప్రక్కలుగా మరుక్తుధా
పవనశభోపతాపములఁ బాకముచెందక లోభపాశము
న్దవులక దుర్వ్యధాస్వదప్రదగ్విషయాశల గాసిఁ బొందకే
యవిరళపుణ్యబుద్ధిఁ దగునాత్మడు గెల్చు సమస్తలోకముల్. 75
- ఉ. ఎంతదురంతచింత ఘటించియు ధీరనియంతరంగసం
క్రాంతనితాంతధైర్యరమ గ్రాఁప నశక్యము ప్రజ్వలచ్ఛిఖా
సంతు నొకింత క్రిందుగను వంచిన వంచఁగవచ్చుఁ గాక దు
ర్దాంతతదంతరస్ఫురదుదగ్రశిఖావళి వంపఁగూడునే. 76
- చ. హిమగిరితుంగశృంగమున కెక్కి తదుగ్రతటస్థలంబునన్
దుమికిన మేలు తద్విషమదుష్టశిలాహతి మేను ప్రయ్యత్నై
న మఱియు మేలు వ్యాళవదనంబునఁ గే లిడుకొన్న మేల్ శిఖం
గుమిలిన మేలటంచు ననఘుల్ విడజాలరు శీలసంపదన్. 77
- చ. జ్వలనుండు తోయమా ఇలధి స్వల్పపుకాలువఁ బోలు కొంచమా
శిలయగు కాంచనాచలము సింహము లేడియగున్ మహోరగం
బలరులదండయా విషముఁ ద్రావ సుధారసమా జగద్గితా
కలితసుశీల మేఘునునికాయమునం దగు నట్టిమేటికిన్. 78
- చ. అనదృశసద్గుణాస్వదయు నార్యయు నిర్మలచిత్తయైనత
ల్లి నరిగఁజూచి లజ్జ విడలేక భరించిన సూన్యతప్రత
ప్యసములు దీప్రతేజాలు నిజానుచయంబయినన్ సుఖంబుగా
మసలక మాననోపుదురు మానగలేరు కృతప్రతిజ్ఞలన్. 79
- చ. కలిమికి సజ్జనత్వము పొగడ్తకుఁ బూనమి బల్లి కొర్పుట
తల్లివికి విద్యయున్ వినయదృష్టి ధనాప్తికి బాత్రదానమే

యలగమి సత్తపస్యతు మహాప్రభువృత్తికిఁ దాల్చి ధర్మక
చ్ఛలతవిభూషణంబు లగు సర్వగుణాద్యము శీలమే సుమీ.

80

—ॐ దైవపద్ధతి. ॐ—

చ. గురుఁడు ప్రబోధకుం డశని ఘోరపువా లమరుల్ స్వనైనెటల్
పురి దివి దంతి యశ్రుకరి పారసహాయుండు దైత్యభేది, యి
ట్లరుదగుబల్లి గల్గియు బహిరి బహిరిపుఘాటి కోడఁడే
శరణము దైవమే పురుషశక్తి వృథా యదియెల కాల్పనే.

81

చ. ఆసువుల నానగుంగఁ దనువంతయుఁ బెద్దమునుంగ నింద్రియో
ల్లననమణంగ నాఁకట నలంగుచు నోటన రేయి యెల్గు బె
ట్టెనరంగఁ దానపడ్డరిడిగన లాఁగొను భోగి తత్పుష్క
వెనఁ జను దైవమిచ్చు త్తయవృద్ధుల స్వస్థతనుండుండి జనుల్.

82

ఉ. లేవడి జొందియున్ వెతల లీనత బొందియు లేచు గ్రుక్కనన్
వైవజిలంబునన్ బుధుఁ డుదారతఁ గందుకవృత్తి హత్తి దు
ర్మావుఁడు తద్విధంబున విపద్దశవచ్చిన నొచ్చి నాళిలన్
లేవక మంటిముద్ద ధరణింబడి యట్టెయణంగుకైవడిన్.

83

చ. వడి నెద యెండ బట్టతలవాఁ డొకఁ డెండను నెత్తిమండ నల్
గడలను నీడచోటరని కానక దప్పుల తాటిచెట్టు గ
న్నడఁ జని క్రింద నెల్వి నల పండు పడన్ దల బ్రద్దలయ్యె నె
య్యెడలకుఁ జన్న దైవహతు నిండుక డించక ముంచు నాపదల్.

84

చ. గజభుజగంబులం బలుఖగంబుల గట్టుట సూర్యచంద్రులన్
గజిబిజిచేసి దుర్బహము క్రౌర్యమున న్నబళించి యెచుటల్
బులుముతు లామహాత్ములు దరిద్రత వేగుటఁ జూచి యయ్యయో
నిజగతి నెంతచేసె నతినిష్ఠురదైవ మటంచుఁ గుందుచున్.

85

చ. సరసగుణాద్య శేషగుణసంపద నిల్వ నిధానమా మహా
పురుషశిఖామణిన్ భువికి భూషణరాజముగా నృజించి య
త్రతీ త్తణభంగురంబుగను వాని నొనర్చినయేని యేటిసే
ర్పరి విధి యాతఁ డూనిన యపండితభావము కష్ట మక్కటా.

86

చ. ఆతులసుధారదైకనిధియై సకలౌషధులేలునాథుఁడై
శతభిషగన్విల్వోద్గమనసంభృతుఁడై శివమాళిభాగలం
కృతమణియై వెలంగుశశి యెప్పుడు బాయఁడు రాజయత్న హా
హతవిధిపాక మేదొరలకైనను దాట నలంఘ్యమేకదా.

87

- చ. హతవిధి యన్తులాలవరుఁ డాత్మ యనందగుమ్మ త్రికణ్ బలా
ద్ధతిఁ గొని ముద్దచేసి వ్యధ యుక్ బృగుచక్రముఁజేర్చి యాపదు
న్నతఘనదండఘాతన మనంబును బల్కఱు ద్రిష్టచున్నవాఁ
డతఁ డింక నేమి నేయునొకడా చెఱకాఁడ యెఱుంగ వేమియన్. 88
- చ. చెడుపవలానియే యలఁతఁ జెందెద వీయడియాన మానుమో
జడవిధి యాపదల్ బెనిచి సాధులఁదైర్య మడంపఁ బూనినన్
జెడదది కల్పసంక్షయవిశీర్ణ నిజక్రమపర్వతంబులూ
యడఁపఁగ నింకఁజేయఁగ నవార్యపయోధులూ యామహాత్మకుల్. 89
- చ. పతివిధి యేమి యెవ్వనికీఁ బ్రాప్తమొనర్చునో పచ్చునంతయే
యతనికి నీచసంక్రయనుహాశ్రయముల్ గుఱిగావు సర్వది
క్రృతతులు నిండి మేఘములు ప్రత్యహముం గుఱియంగ నేయభీ
ప్తికములు గల్గె ద్విత్రిజలబిందువులేకడ చాతకాళిన్. 90
- ఉ. అంబుజబాంధవుం డహరహంబును డగ్గరివారిఁ గూడియే
యంబరఖండమాని తిరుగాడుచునుండును గ్రంథదాఁక న
య్యంబరఖండ మొందియే నుధాంశుఁడు ద్రిష్టరు రాత్రులెల్ల జై
వంబె ఘటించినన్ గడవవచ్చునె దుర్గతి యెంతవారికిన్.

—● కర్తవ్యద్ధతి. ●—

- ఉ. ఆనతిసేతునోసురల కయ్యుమరుల్ హతవిధ్యధీసులే
యోనిఖిలైకవంద్యుఁ డజుఁ డాతఁడు కర్తవ్యప్రదుండె క
ర్తానుగుణంబు తత్ఫల మజాదులచే నగుచేమి వద్దజుం
డేనియు కర్తకాఁడు ప్రభువంతకు కర్తముగాన మ్రొక్కెదన్. 91
- చ. నెఱి నజు నండభాండకృతి నేమవుఁగుమ్మరిఁ జేసె నెద్ది శ్రీ
హరిని దశావతారగహనాప్తిని సంకటపెట్టె నెద్ది శం
కరునిఁ గపాలపాణిపుటకంబున భిక్షకుఁ జొన్న నెద్ది భా
స్కరు దివిఁ ద్రిష్ట నెద్ది యల కర్తముఁగూర్చి నమస్కరించెదన్. 92
- చ. కొఱుగును సాధుగా మొఱుకు కొవిదుగా నలి మిత్రుగా నగో
చరము సుగోచరంబుగ విషం బమ్మతంబుగఁ జేయు నెద్దియా
స్థితరసతృప్తికొ భగవత్ భజియింపు మభీష్టసిద్ధికొ
నరనుత మానితామితగుణంబులనేల వృధాన్త జెందఁగన్. 93
- చ. సురుచిరకర్తమున్నపుడు నున్నపుమిడ్డలు చిన్ని పాయపుం
జెల్లవలు తెల్ల నా గొడుగునీడల హెచ్చిలు లచ్చియు న్నిరం

- తరమయినట్లు లుండు నది తప్పిన నెంతయుఁ గంతుసంగరాం
తరహతతంతుమాత్తికవితానగతిక విత్తయై వడిక జెనున్. 94
- చ. గుణమగుణంబు నైన క్రియగోరి యొనర్పఁగఁ బూనుపండితా
గ్రణి మునుమున్నె నేయఁదగు కర్త ముపాకము నిశ్చయించి ని
ర్వృణమతి చేయఁజెల్లు శుభపత్రియ లెంచక చేసినక దదు
ల్బణఫల మబ్బు దాఁకఁ గృతిపాకము హృద్ధతినేర్పు శల్కమై. 95
- చ. జననము కర్త భూమిగని సత్త్రియలేనిజమిండు చందనేం
ధనముల నుప్పుపొట్టు రతనంపుఘటంబున వంసెవాడు కాం
చనహలమూని తోణి దివసప్రభు దూదికి దున్నువాడు బా
య నటికి కప్పురంపువెలుగారిగ చేసికిబెట్టివాఁడగున్. 96
- చ. సుమహితరూపముగ్ గులము శుద్ధపుశీలము విద్యయుగ్ బ్రయ
త్నము గలరాజనేవ విదితంబులె నిక్కము పూర్వజన్మపు
ణ్యముల జనించుసంచితసమంచితభాగ్యములే ఫలించుఁ గా
లమున ఫలించువృక్షములగున సత్యము మర్త్యకోటికిన్. 97
- చ. జలముల మున్దుఁగాక సురకైలము పైకొనుఁగాక శత్రులక
బెలుకుర నేయఁగాక కృషి బేరము నేవలు నేయఁగాక వి
ద్య లెఱుంగుఁగాక పక్షివలె నభ్రగతిక జనుఁగాక యెంతగా
సిలినను రాదు రానిది గృహించ దవార్థము కర్తవ్యధిన్. 98
- చ. అడవులనైనఁ దోయములనైన విరోధులలోననైన మం
డెడుదవమధ్యమందయిన నీరధినైన మహాన్తైన నె
క్కడనయినక బ్రమాదగతిఁ గాంచిన నిస్సవహించినక భరం
పడి విషమస్థితుండయిన ప్రాక్కుకృతంబులె బ్రోచు మర్త్యునిన్. 99
- ఉ. ఘోరవనంబు పట్టణమగుక జనులెల్ల స్వకీయులౌదు రి
ద్ధారుణియంతయుగ్ ధననిధానమణిగణపూర్ణయై తగుక
భూరితకైకసత్త్రియలు పూర్వభసంబునఁ జేసి యన్నిటం
గౌరవ మొందు ధన్యులకు గావున ధర్మము నేయఁగాఁ దగున్. 100
- చ. ఉరుగుణయోగి భర్తృహరియోగి చమత్కృతి సంఘటింపఁగాఁ
గరము దనర్చు సీతిశతకం బసిబట్టి తెనుంగుబాసచే
దిరుముఁగఁ జెప్పెఁ బుష్పగిరిలిప్తున చంపకమాలికావరం
విష్ణువిద్యామృతములుగఁ బండితు లెంతయు సంతసించగన్.

సీతిశతకము ససూప్తము.

